

ZBORNÍK SPOLOČNOSTI SLOVENSKÝCH ARCHIVÁROV ZBO
ČNOSTI SLO
SLOVENSKÝ
SKÝCH ARCHIVÁROV ZBORNÍK SPOLOČNOSTI SLOVENSK
ARCHIVÁRO
VÁROV ZBO
SPOLOČNOSTI SLOVENSKÝCH ARCHIVÁROV ZBORNÍK SPO
ČNOSTI SLOV
SLOVENSKÝ
SKÝCH ARCHIVÁROV ZBORNÍK SPOLOČNOSTI SLOVENSKÝC
ZBORNÍK SP
SPOLOČNOS
NOSTI SLOVENSKÝCH ARCHIVÁROV ZBORNÍK SPOLOČN
SLOVENSKÝ
SKÝCH ARC
ARCHIVÁRO
VÁROV ZBO
ZBORNÍK S
NÍK SPOLOČNOSTI SLOVENSKÝCH ARCHIVÁROV ZBORNÍK

ZBORNÍK SPOLOČNOSTI SLOVENSKÝCH ARCHIVÁROV 2017

ZBORNÍK SPOLOČNOSTI SLOVENSKÝCH ARCHIVÁROV 2017

Eds. Štefan Hrivňák – Henrieta Žažová

SPOLOČNOSŤ SLOVENSKÝCH ARCHIVÁROV
Bratislava 2017

ZBORNÍK SPOLOČNOSTI SLOVENSKÝCH ARCHIVÁROV 2017

Zborník je výstupom zo seminára *Spomíname na Elemíra Rákoša (1935 – 2003)* a z XXI. archívnych dní v Slovenskej republike v Martine na tému *Osobné fondy (od akvizície po digitalizáciu) s osobitným dôrazom na osobné fondy archivárov alebo Čo nám zostalo po našich predkoch a čo zostane po nás?!*

Recenzenti:

Mgr. Erika Javošová, PhD. (I. a II. časť)
PhDr. Jozef Klačka (II. časť)
Mgr. Mária Nováková, PhD. (I. časť)
PhDr. Richard Pavlovič, PhD. (II. časť)
prof. PhDr. Ferdinand Uličný, DrSc. (I. časť)

Zostavili a redigovali:

Mgr. Štefan Hrivňák
PhDr. Henrieta Žažová, PhD.

Jazyková úprava:

Mgr. Mária Grófová
Mgr. Marta Švoliková

Grafická úprava:

Margaréta Hernando

Autori textov:

Mgr. Marián Babirát, PhDr. Milena Balcová, Mgr. Zdenko Ďuriška, Mgr. Helena Grežďová, Mgr. Mária Grófová, Mgr. Jana Gubášová Baherníková, Ing. Jozef Hanus, CSc., PhDr. Jaroslava Hoffmannová, Mgr. Michaela Holíková, Mgr. Štefan Hrivňák, Mgr. Samuel Hudec, Mgr. Ladislav Jurányi, Mgr. Mária Kačkovičová, PhDr. Hana Kábová, Ph.D., Mgr. Veronika Keresztes, PhDr. Zuzana Kollárová, Ph.D., Adam Kosek, Mgr. Peter Kralčák, Ph.D., Dr. Anna Krzemińska, PhDr. Jiří Křestan, CSc., PhDr. Oľga Kvasnicová, Mgr. Katarína Kučerová Bodnárová, Ph.D., Dr. György Laczlavik, Mgr. Robert Gregor Mareta, doc. PhDr. Augustín Maťovčík, DrSc., Mgr. Mária Nováková, Ph.D., PhDr. Veronika Nováková, Ph.D., PhDr. Filip Paulus, Dr. György Rácz, PhDr. Marek Rímsky, doc. PhDr. Juraj Roháč, CSc., PhDr. Valéria Solčániová, PhDr. Roman Spiritza, ThDr. Mgr. Šárka Steinová, Th.D., Mgr. Mária Šániková, Mgr. Karin Šišišiová, Mgr. Tina Tvrdoňová, PhDr. Eva Vrabcová, PhDr. Vladimír Wolfshörndl, prom. hist. Mária Zsigmondová, PhDr. Henrieta Žažová, Ph.D.

Preklady do nemeckého jazyka:

Bakk. phil. Zuzana Klačanská

Preklady z maďarského jazyka:

Mgr. Gábor Strešňák

Preklady z poľského jazyka:

PhDr. Zuzana Kollárová, PhD.

Za obsah a štylizáciu príspevkov zodpovedajú jednotliví autori.

Vydala: © Spoločnosť slovenských archivárov, Bratislava 2017

Tlač: DEVIN printing house, s. r. o. Bratislava

Vydanie: prvé

OBSAH

Štefan HRIVŇÁK – Henrieta ŽAŽOVÁ	
Slovo na úvod	9

I. časť SPOMÍNAME NA ELEMÍRA RÁKOŠA (1935 – 2003)

Mária GRÓFOVÁ	
Príhovor	15
Mária ŠÁNIKOVÁ	
Príhovor	17
Eva VRABCOVÁ	
Elo Rákoš – predstaviteľ slovenskej archívnej vedy	19
Mária KAČKOVIČOVÁ	
Začínali sme na Gondovej ulici	27
Veronika NOVÁKOVÁ	
Kabinet vedy a výskumu (Pôvodné predstavy a stav vedy dnes)	37
Robert Gregor MARETTA	
Elemír Rákoš a teória archívnych dokumentov	47
Vladimír WOLFSHÖRNDL	
Archivár, historik, filozof Elemír Rákoš ako archívny fenomén	59
Michaela HOLÍKOVÁ – Samuel HUDEC	
Osobný fond Elemíra Rákoša v Slovenskom národnom archíve	67
Roman SPIRITZA	
Elemír Rákoš v rodinných spomienkach	73
Juraj ROHÁČ	
Bol to môj učiteľ, kolega a vzor... ..	77
Jozef HANUS	
Jedna malá spomienka na veľkého priateľa v širších súvislostiach	79
Helena GREŽĎOVÁ	
Spomienka diplomantky nielen na Elemíra Rákoša	83
Oľga KVASNICOVÁ	
Spomienka na Elemíra Rákoša	85

Robert Gregor MARETTA – Mária ZSIGMONDOVÁ Bibliografia Elemíra Rákoša	87
--	----

II. časť

OSOBNÉ FONDY (OD AKVIZÍCIE PO DIGITALIZÁCIU) S OSOBITNÝM DÔRAZOM NA OSOBNÉ FONDY ARCHIVÁROV alebo ČO NÁM ZOSTALO PO NAŠICH PREDKOCH A ČO ZOSTANE PO NÁS?!

Mária GRÓFOVÁ Príhovor	105
Zdenko ĎURIŠKA Príhovor	107
Jiří KŘEŠŤAN Strategie získavání osobních fondů	109
Hana KÁBOVÁ Složité a rozsáhlé osobní fondy resp. rodinné archivy v České republice. Jich zpracování a zpřístupnění	121
Veronika NOVÁKOVÁ Spracovanie osobného fondu: prax a možnosti v čase virtuálnej reality	133
Katarína KUČEROVÁ BODNÁROVÁ Od majiteľa k bádateľovi. K problematike akvizície osobných fondov	141
Jana GUBÁŠOVÁ BAHERNÍKOVÁ – Ladislav JURÁNYI Súkromné listy v osobných fondoch – zanikajúca diplomatická kategória alebo výzva?	149
György LACZLAVIK „Bővülő történelem” című rendezvénysorozat. Magániratok gyűjtésének tapasztalatai az utóbbi 15 évben a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában Séria podujatí „Rozširujúce sa dejiny“. Skúsenosti zhromažďovania súkromných písomností v Krajinskom archíve Maďarského národného archívu za ostatných 15 rokov	154
Anna KRZEMIŃSKA Prawne uwarunkowania przejmowania spuścizn przez archiwa w Polsce	165
Adam KOSEK Spuścizny dwóch krakowskich uczonych, Adama i Jerzego Vetulanich (ojca i syna) – czyli jak na przestrzeni jednego pokolenia zmienia się archiwum prywatne jednej rodziny	171
Filip PAULUS Fond Vlastimil Kybal a cesty jeho získavání do Národního archivu v Praze	179

Michaela HOLÍKOVÁ – Samuel HUDEC Problematika spracovávania osobných fondov slovenskej povojnovej emigrácie v Slovenskom národnom archíve	193
Karin ŠIŠMIŠOVÁ Osobné fondy v Literárnom archíve Slovenskej národnej knižnice	203
Marek RÍMSKY Inventarizácia osobných fondov v Centre spirituality Východ – Západ Michala Lacka	211
Veronika KERESZTES Osobné fondy a pozostalosti v Krajinškom archíve Maďarského národného archívu	219
György RÁCZ A családí levéltárak sorsa Magyarországon 1945 után Osudy rodových archívov v Maďarsku po roku 1945	232
Šárka STEINOVÁ Využití osobných fondů zahradních architektů v aplikovaném výzkumu	249
Milena BALCOVÁ – Peter KRALČÁK Osobné doklady vojakov, ich význam a využitie	265
Tina TVRDOŇOVÁ J. N. Batka – mestský archivár a jeho vplyv na kultúrny život v Prešporke na prelome storočí (reflexia osobného fondu)	271
Štefan HRIVŇÁK Osobné fondy archivárov prvej generácie organizovaného slovenského archívnictva na príklade Jozefa Watzku	281
Mária NOVÁKOVÁ Ján Milan Dubovský, osobný fond archivára a historika	297
Valéria SOLČÁNIOVÁ Spomienka na osobnosť PhDr. Teodora Lamoša, CSc. – udelenie čestného občianstva mesta Kremnica in memoriam	305
Marián BABIRÁT Juraj Fabian: archivár a historik – život a dielo	319
Augustín MAŤOVČÍK Tvorba slovníkov v Národnom biografickom ústave Slovenskej národnej knižnice	331
Zdenko ĎURIŠKA Dokumentácia Národného biografického ústavu Slovenskej národnej knižnice	335

Jaroslava HOFFMANNOVÁ Biografický slovník archivářů českých zemí	341
Zuzana KOLLÁROVÁ Zložitá cesta k samoidentifikácii archivárov alebo Som skutočne hrdý na to, že som archivár?	347
Karin ŠIŠMIŠOVÁ XXI. archívne dni v SR – závery alebo Čo bolo a nebolo povedané o osobných fondoch	351
Zoznam autorov	353

Slovo na úvod

Magna vis est memoriae
Aurelius Augustinus

Slová najväčšieho patristického teológa sv. Augustína z Hippo v diele Vyznania o veľkej sile pamäti poukazujú nielen na samotný potenciál pamäti, ale najmä na silu spomienok. Aby nezostali ako stopy v piesku, ktoré zahladzuje vietor či voda, sme hnaní povinnosťou premieňať ich na trvalé hodnoty, ktoré pretrvávajú v čase. V snahe zachovať odkaz diela našich predkov, zvlášť predchádzajúcich generácií archivárov – strážcov pamäte písanej histórie, sa Spoločnosť slovenských archivárov v roku 2016 rozhodla zorganizovať odborný seminár venovaný osobnosti Elemíra Rákoša. V roku 2017 pokračovala v nastolenom trende. XXI. archívne dni v SR v Martine boli venované osobným fondom, ich metodológii a akvizícii, ako aj odbornému spracovaniu biografických tém. Predkladaný Zborník Spoločnosti slovenských archivárov 2017 obsahuje príspevky práve z týchto dvoch podujatí.

Odborný seminár *Spomíname na Elemíra Rákoša (1935 – 2003)* pripravila Spoločnosť slovenských archivárov v spolupráci so Slovenským národným archívom. V službách tohto archívu (predtým Štátneho slovenského ústredného archívu) pôsobil PhDr. Elemír Rákoš, CSc. – najvýznamnejší slovenský archívny teoretik – celý svoj profesijný život (1959 – 2001). Prvá časť zborníka obsahuje štúdie a články, ktorých autori hodnotia činnosť Elemíra Rákoša na pozícii dlhoročného vedúceho oddelenia dejín socializmu (1963 – 1990) a následne kabinetu vedy a výskumu (1990 – 2001), pričom v rokoch 1992 – 2001 zastával aj funkciu námestníka riaditeľa Slovenského národného archívu. Významný je prínos E. Rákoša v oblasti archívnej teórie, všeobecne je považovaný za nášho najväčšieho archívneho teoretika. Jeho teória archívnych dokumentov bola podrobená dôkladnej analýze a jeho dielo je komplexne predstavené v bibliografii. Osobný fond Elemíra Rákoša síce dosiaľ ešte nie je úplne spracovaný, no základné informácie o archívnych dokumentoch, ktoré obsahuje, sú známe vďaka usporiadaniu jeho nasledovníkmi z 1. oddelenia spracúvania archívnych dokumentov Slovenského národného archívu. Nad jeho osobnosťou ako archívnym fenoménom, kolegom či pedagógom sa zamýšľajú jeho rovesníci i študenti, keďže v rokoch 1973 – 2001 prednášal ako externý učiteľ pre poslucháčov archívneho štúdia na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave. Ako človeka rodinne založeného s jeho ľudskými radosťami a trápeniami ho predstavil jeho zať, vzdelaním rovnako archivár. Prvá časť zborníka je tak naplnená príspevkami, ktoré odкрývajú ľudskú a odbornú rovinu osobnosti Elemíra Rákoša z odstupom času a bez nadbytočných emócií, čerpajúc zo spomienok i zachovaných písomných prameňov.

Osobné fondy (od akvizície po digitalizáciu) s osobitným dôrazom na osobné fondy archivárov alebo Čo nám zostalo po našich predkoch a čo zostane po nás?! Túto otázku si položili účastníci XXI. archívnych dní v SR v Martine, ktoré usporiadala Spoločnosť slovenských archivárov v spolupráci s Literárnym archívom Slovenskej národnej knižnice, Archívom Matice slovenskej, Štátnym archívom v Žiline so sídlom v Bytči, pracoviskom Archív Martin a ďalšími inštitúciami. V zápase hľadania odpovedí, hľadania pravdy, ako je často definovaná veda, sme dospeli k istým poznatkom, ktoré odzrkadľujú súčasný stav poznania a rešpektujú rôznosť pohľadov. Nemožno však podľahnúť ilúzii o vyčerpanosti témy, práve naopak. Virtuálny svet a realita kladú nové nároky a zároveň nepoznané možnosti uchovávanania osobných fondov.

Druhá časť zborníka obsahuje 25 vedeckých štúdií a odborných článkov, z ktorých jeden neodznal na XXI. archívnych dňoch v SR. Bol zaradený dodatočne, pretože sem tematicky zapadá. Ide o štúdiu Valérie Solčániovej, v ktorej predstavuje osobnosť kremnického archívára Teodora Lamoša. Príspevky sú schematicky zoradené podľa návrhu jedného z recenzentov – Richarda Pavloviča – na základe obsahu do štyroch tematických skupín: 1. Metodológia akvizície a spracovania osobných fondov 2. Osobné fondy v archívoch 3. Osobné fondy archivárov 4. Biografistika.

Metodológiu akvizície a spracovania osobných fondov sa zaoberajú domáci aj zahraniční autori ôsmich príspevkov. V susedných krajinách je vývoj mierne odlišný a aj aktuálne otázky a problémy sú pomerne špecifické vzhľadom na právne pomery alebo archívnu teóriu a prax. Štúdie prinášajú tiež realitu slovenských archívov, najmä verejných špecializovaných. Autori si kladú otázky: Bude sa v budúcnosti vyskytovať v osobných fondoch korešpondencia? Aké sú možnosti preberania a spracovania archívnych dokumentov v digitálnej dobe? Z príspevku poľského kolegu vyplýva, že štruktúra usporiadania dokumentov v osobných fondoch dvoch generácií – otca a syna, môže byť diametrálne odlišná. Modernizácia a transformácia v spoločnosti prinášajú mnohé zmeny, ktoré sa odrážajú v kancelárskej praxi a tiež v spôsobe, ako a kde sa údaje uchovávajú. Na tento vývoj treba reagovať veľmi flexibilne, osobitne v súvislosti s osobnými fondmi, pretože akvizičná činnosť v tejto sfére stojí a padá na iniciatíve archivárov.

Autori článkov a štúdií v druhom tematickom okruhu predstavujú osobné fondy významných osobností. Či už ide o diplomatov, politikov, predstaviteľov povojnovej emigrácie alebo iné osobnosti verejného života, spracovanie týchto fondov so sebou prináša množstvo metodologických problémov, s ktorými sa archivári musia vysporiadať. Niektoré z nich autori načrtli a pokúšajú sa predstaviť aj možnosti riešenia. Práve pri sprístupňovaní je nutná aj istá dávka kreativity – vklad archivára, pretože pri osobnom fonde je spracovateľ jeho skutočným tvorcom a do značnej miery aj určovateľom jeho kvality. V tomto bloku je zaradená aj štúdia zaoberajúca sa fondmi osôb, zaujímavými z pohľadu dejín Slovenska, ktoré sú uložené v Krajinskom archíve Maďarského národného archívu v Budapešti. V ďalšom príspevku v tomto tematickom okruhu je prezentované aplikovanie výsledkov archívneho výskumu v teréne, konkrétne pri rekonštrukcii záhrad a parkov záhradných architektov medzivojnového obdobia.

Tretiu skupinu tvoria štúdie venujúce sa tematike osobných fondov archivárov. V prípade Jána Nepomuka Batku ide o pozoruhodnú analýzu. Jeho osobný fond svedčí o tom, aké mal významné postavenie (aj vzhľadom na schopnosti) bratislavský archivár na prelome 19. a 20. storočia. Ďalší archivári Jozef Watzka a Ján Milan Dubovský reprezentujú prvú generáciu organizovaného slovenského archívnictva, ktorá položila základy vedeckosti archívnictva na Slovensku. Ostatné príspevky sa primárne nesústreďujú na analýzu osobných fondov, prinášajú však nové poznatky o Teodorovi Lamošovi a Jurajovi Fabianovi.

Posledný tematický okruh sa zaoberá problematikou tvorby biografických hesiel, informačnou bázou a databázami, z ktorých je možno čerpať. V závere zborníka je predstavená cesta Biografického slovníka archivára českých zemí od vzniku myšlienky až k jej zavŕšeniu printovým vydaním a osudy projektu Biografického slovníka slovenských archivárov. Práve znovuzrodenie a snaha o dokončenie tohto projektu stáli pri výbere témy XXI. archívnych dní v SR.

Vedecké články v druhej časti zborníka majú potenciál prispieť k rozvoju slovenského archívnictva riešením teoreticko-metodologických aspektov pri akvizíciách a sprístupňovaní osobných fondov, ako aj poukázaním na možnosti a limity výpovednej hodnoty archívnych

dokumentov v týchto fondoch pre moderný historický a biografický výskum. Na otázku, čo zostane po nás, dnes nevieme zodpovedne odpovedať, no je zrejmé, že štruktúra osobných fondov v budúcnosti bude odlišná od tej aplikovanej v súčasnosti. Odpoveď na otázku, čo nám zostalo po našich predkoch (predchodcoch), je už jasnejšia.

Na záver vyjadrujeme úprimné poďakovanie organizátorom oboch podujatí a všetkým, ktorí prispeli svojím dielom, schopnosťami či akoukoľvek inou formou pomoci k zrodu Zborníka Spoločnosti slovenských archivárov 2017. Veríme, že čitatelia si v ňom nájdu množstvo nových a zaujímavých faktov, ktoré odhaľujú bohatstvo nášho archívneho dedičstva a energiu ducha jeho strážcov.

Štefan Hrivňák – Henrieta Žažová

I. časť
SPOMÍNAME NA ELEMÍRA RÁKOŠA (1935 – 2003)
Zborník príspevkov z odborného seminára

Organizátori:
Spoločnosť slovenských archivárov
Slovenský národný archív

Miesto konania:
Slovenský národný archív
Bratislava, 1. december 2016

Príhovor

*Človeče, krehká si nádoba!
Zranit' dokáže tá slza, pohľad krivý, myšlienka nesúca...
Čo potom slovo zlé či zdvihnutá dľaň?
Ale čo to v oku tvojom vidieť?
Ideu? Iskru? Odhodlanie? Rozhodnosť?
Chuť popasovať sa a dokázať?
Hej, presne to! Silu ducha, silu umu.
Čo zostáva tu po tebe?
Napísané, urobené... a v spomienkach vyslovené...*

Ctené dámy,
vážený páni,

po roku, opäť v adventnom čase, sa na pôde Slovenského národného archívu pomyselne stretávame s ďalšou významnou osobnosťou slovenského archívництва – s PhDr. Elemírom Rákošom, CSc. Jeho meno sme si letmo pripomenuli minulý rok, keď sme si pri 100. výročí narodenia zaspomínali na doktora Míchala Kušika, v ktorom by zároveň oslávili svoje životné jubileá aj doktor Rákoš a doktor František Sedlák.

Dovoľte mi privítať medzi nami rodinu Elemíra Rákoša – jeho dcéru Evu a zaťa Romana Spiritzu.

Doktora Rákoša som osobne poznala, pôsobil veľmi kultivovane, vždy bol bezchybne upravený, v obleku a s takým pokojom v tvári, že u mňa budil dojem, ako keby sa ani rozčúliť nevedel. Na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave absolvoval v roku 1960 štúdium archívництва, v roku 1969 tu získal titul doktora filozofie (PhDr.), v roku 1988 obhájil kandidátsku dizertačnú prácu a bola mu udelená vedecká hodnosť kandidáta vied (CSc.).

Kto vlastne bol tento rodák z Rimavskej Soboty úpisavší sa archívnictvu? Celý život až do roku 2001 pracoval v Slovenskom národnom archíve, v ktorom dlhé roky zastával pozíciu vedúceho oddelenia nových fondov, a viac ako desať rokov viedol oddelenie vedy a výskumu. V roku 1973 sa stal externým učiteľom na vtedajšej Katedre československých dejín a archívництва na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave, kde vchoval viaceré generácie archívárov i historikov. Aktívne pracoval v rôznych vedeckých komisiách (Slovensko-maďarská komisia historikov pri Slovenskej akadémii vied, Vedecká archívna rada) a redakčných radách (Slovenská archivistika, Fórum archívárov). Bol autorom viacerých syntetických a analytických archívnych pomôcok – sprievodcov a katalógov, priekopníkom vo vydávaní edícií prameňov k dejinám 20. storočia, uznávaný teoretik archivistiky – rozpracoval teóriu archívneho fondu s jeho filozofickými, právnymi, historickými a archívными aspektmi, ďalej typológiu archívnych fondov na Slovensku či teoretické aspekty problematiky hodnotenia a výberu archívnych dokumentov.

Rok 1989 a udalosti, ktoré hýbali vtedajšou spoločnosťou, nenechali chladným ani jeho a enormná snaha posunúť slovenské archívnictvo dopredu je viditeľná aj na základe zachovaných záznamov v registratúre Spoločnosti slovenských archívárov. Bol jedným z jej zakladateľov i organizátorov prvého valného zhromaždenia slovenských archívárov dňa

4. apríla 1990 na Drotárskej ceste, čo je dátum jej vzniku. Zachovali sa mnohé listy, ktoré písal vo funkcii jej prvého predsedu, návrhy vypracúvaných archívnych legislatívnych noriem, pri tvorbe ktorých zásadným spôsobom participoval. Bol iniciátorom a autorom viacerých odporúčaní pre rezort vnútra na úseku archívnictva. Za 40 rokov vedeckého a odborného pôsobenia zanechal množstvo publikačných výstupov.

Pri príležitosti 10. výročia vzniku Slovenskej republiky prijal z rúk prezidenta Rudolfa Schustera dňa 1. januára 2003 v Sieni ústavy na Bratislavskom hrade Pribinov kríž III. triedy za celoživotné dielo v oblasti archívnictva, slovenských dejín a dejín správy, návrhom ktorého ocenilo Ministerstvo vnútra SR význam jeho práce v oblasti kultúrneho rozvoja Slovenskej republiky.

Verím, že na otázku, aký vlastne bol PhDr. Elemír Rákoš, CSc., ako archivár, archívny teoretik, vedec, riadiaci pracovník, vysokoškolský pedagóg, kolega, priateľ či manžel a otec čiastočne zodpovedajú avizované príspevky na našom seminári venovanom (s malým časovým posunom) 80. výročiu jeho narodenia, ktorý organizuje Spoločnosť slovenských archivárov v spolupráci so Slovenským národným archívom. Verím tiež, že aj mladšia a najmladšia generácia slovenských archivárov, ktorá ho nezažila, získa na základe osobných spomienok v závere nášho seminára čo najplastickejší obraz o tejto výraznej osobnosti slovenského archívnictva.

Mária Grófová
predsedníčka Spoločnosti slovenských archivárov

Príhovor

V Slovenskom národnom archíve sú uložené desiatky, dokonca možno povedať, že o nejaký čas stovky osobných fondov ľudí, ktorí pôsobili v oblasti hospodárskeho, politického, kultúrneho, spoločenského a v neposlednom rade aj vedeckého života. K tým posledným možno právom priradiť aj osobnosť nášho bývalého kolegu PhDr. Elemíra Rákoša, CSc. Hoci v archíve začínal ako odborný referent – archívár, keď pred 15-timi rokmi odchádzal do dôchodku, odchádzal z postu vedúceho oddelenia, predsedu vedeckej rady archívu, predsedu akvizičnej komisie, ale i z postu námestníka riaditeľa.

Slovenský národný archív už niekoľko rokov organizuje konferencie a semináre na rôzne témy, týkajúce sa oblasti pôdohospodárstva, zdravotníctva, školstva, kultúry či vedy. V minulom roku sme si pripomenuli jednu z významných osobností slovenského archívництва, jedného z bývalých riaditeľov tohto archívu – PhDr. Michala Kušíka, CSc.. V dnešný deň by sme radi vzdali hold a pripomenuli si ďalšiu z významných osobností slovenského archívництва, PhDr. Elemíra Rákoša, CSc. Keďže zo súčasných zamestnancov Slovenského národného archívu je len málo tých, ktorí ho poznali osobne, som presvedčená, že aj príspevky, ktoré dnes odznejú, novým zamestnancom archívu, ale nielen im, aj Vám všetkým, priblížia tohto muža, či už ako: **teoretika** v oblasti archívництва, **pedagóga** na katedre archívництва, kde dlhý čas prednášal a **vedúceho oddelenia**, ktoré dlhé roky viedol (a kam som po skončení vysokej školy aj ja nastúpila).

No a verím, že Elemíra Rákoša si pripomenieme aj ako priateľa či otca rodiny, ktorý to v živote nemal vždy ľahké. Želám Vám, aby Vás čas strávený na tomto podujatí obohatil o poznanie človeka, z ktorého práce čerpáme aj v súčasnosti.

Mária Šániková
Slovenský národný archív

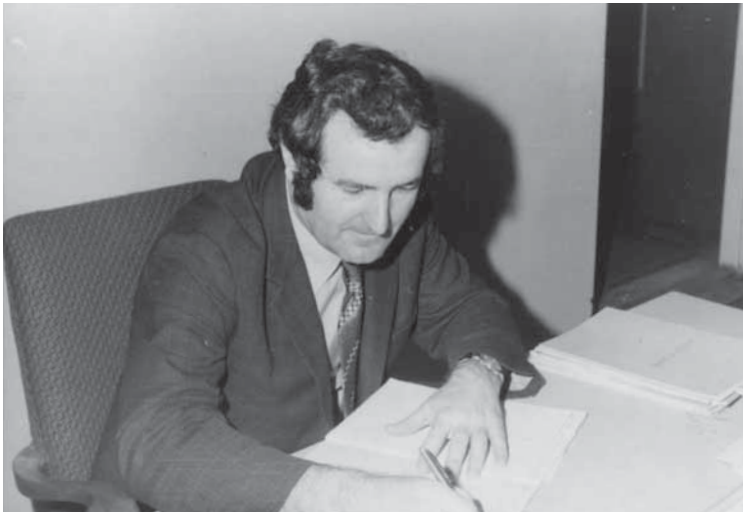
Elo Rákoš

– predstaviteľ slovenskej archívnej vedy

Eva Vrabcová

PhDr. Elemír Rákoš, CSc., vzácny človek, kolega, priateľ a nepochybne vedúca osobnosť slovenskej archívnej vedy, sa narodil 14. septembra 1935 v Rimavskej Sobote. Do základnej školy chodil v obci Teplý Vrch, Veľký Blh a napokon v Rimavskej Sobote. Tu navštevoval aj jedenástočnú strednú školu, ktorú ukončil maturitou v roku 1955. V rokoch 1951 – 1953 navštevoval aj banícke učilište. Po maturite začal študovať archívniectvo na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave pod vedením profesora Alexandra Húščavu. Práve profesor Húščava v ňom prebudil lásku a zanietenosť k profesii archivára a k vedeckej i publikačnej činnosti. Štúdiom na vysokej škole ukončil v roku 1960.

Ako poslucháč piateho ročníka vysokoškolského štúdia nastúpil do zamestnania vo vtedajšom Štátnom slovenskom ústrednom archíve do oddelenia dejín kapitalizmu. Rozhodnutie zamestnať sa zrejme vyplynulo aj z toho, že v tom čase už bol ženatý s Máriou Chalamovou a bol otcom prvorodenej dcéry Dagmar. O desať rokov neskôr do mladej rodiny pribudla dcéra Eva.

PhDr. Elemír Rákoš, CSc. v roku 1976 (zdroj: SNA, Elemír Rákoš, osobný fond)

Štátny slovenský ústredný archív zaznamenal v roku 1963 dôležitú organizačnú zmenu. V súvislosti so zrušením bývalých povereníctiev k 30. júnu 1960, ako najvyšších orgánov štátnej moci a správy na Slovensku, bol archív povinný prevziať ich písomnú produkciu, čo predstavovalo obrovskú masu písomností v množstve niekoľkých naložených nákladných áut. Z toho dôvodu v archíve vzniklo nové oddelenie dejín socializmu a jeho vedúcim sa stal Elo Rákoš. Vo funkcii vedúceho oddelenia zotrval až do roku 1990. V archíve so spracúvaním a sprístupňovaním archívnych dokumentov takéhoto zamerania nemal dovtedy nikto

skúsenosti a neexistovali ani žiadne metodické usmernenia. Vyplniť túto medzeru sa už v počiatkoch prác podujal práve E. Rákoš s kolektívom pracovníkov oddelenia. Pod jeho organizačným a metodickým vedením začali vznikať prvé archívne pomôcky k archívnym fondom z obdobia po roku 1945.

Potreby archívnej praxe a práca s archívnymi dokumentmi determinovali aj výskum Elemíra Rákoša v oblasti archívnej teórie. Už od samotného začiatku svojho výskumu sa zamerával na riešenie aktuálnych teoretických a metodologických otázok a tak podnietil i ostatných odborných archivárov, aby trendy v slovenskom archívnictve smerovali k sústavnému zvyšovaniu kvantity a najmä kvality archívnych prác. Čoskoro sa však presadili požiadavky smerujúce k zvyšovaniu kvantitatívnych ukazovateľov, často na úkor kvality práce v archívoch. Archívna teória a metodológia sa dostali do úzadia.¹

Prvé základné skúsenosti získané spracúvaním a sprístupňovaním archívnych dokumentov, ako aj riešenie náročných metodologických úloh čoskoro zužitkoval E. Rákoš vo svojej vedeckej i publikačnej činnosti a v roku 1969 obhájil rigoróznou prácou a získal akademický titul doktor filozofie (PhDr.). Kandidátsku prácu predkladal na obhajobu takmer o dve desaťročia neskôr v roku 1988 a dosiahol vedeckú hodnosť kandidáta historických vied (CSc.).

Zmeny koncom roka 1989 sa výrazne dotkli aj slovenského archívnictva. Na stretnutí slovenských archivárov 21. decembra 1989 vzniklo *prehlásenie*, ktorým sa slovenskí archivári prihlásili k obrodnému procesu a vyslovili niekoľko závažných návrhov v oblasti slovenského archívnictva. Medzi najdôležitejšie požiadavky patrila reorganizácia Vedeckej archívnej rady, založenie Spoločnosti slovenských archivárov, príprava reformy vysokoškolského štúdia archívnictva, premenovanie Štátneho ústredného archívu Slovenskej socialistickej republiky na Slovenský národný archív a ďalšie. Tieto návrhy bytostne zasiahli aj do ďalšieho pôsobenia E. Rákoša v slovenskom archívnictve.

Rok 1990 bol priam nabitý udalosťami, ktoré mali markantný vplyv na fungovanie neskoršieho Slovenského národného archívu. Na jeho pôde, v kancelárii č. 135, kde v tom čase sídlil Elemír Rákoš, sa začali prvé, najskôr neformálne rokovania o ustanovení Spoločnosti slovenských archivárov. Spomínam si na stretnutia s E. Rákošom a Františkom Palkom, ktorí medzi sebou preberali otázky názvu spoločnosti, jej stanov, členstva a pod.

Prípravný výbor Spoločnosti slovenských archivárov sa zišiel už 16. januára 1990 a za jeho predsedu bol zvolený E. Rákoš. V prvom rade sa riešila tvorba stanov, vnútorné členenie, kritériá výberu členov, čestné členstvo a postavenie spoločnosti. Okrem toho sa rokovalo o príprave zakladajúceho zjazdu Spoločnosti slovenských archivárov, ktorý sa uskutočnil

Elemír Rákoš v priestoroch
Štátneho slovenského ústredného archívu
na Gondovej ulici č. 2, 70. – 80. roky 20. storočia
(zdroj: SNA, Elemír Rákoš, osobný fond)

1 RÁKOŠ, E. Úvahy o archivistike. In *Slovenská archivistika*, 2003, roč. 38, č. 1, s. 6 – 7.

4. apríla 1990. Prijali sa tu stanoviny SSA a bol zvolený predseda spoločnosti. Funkciu predsedu Spoločnosti slovenských archívárov E. Rákoš zastával v rokoch 1990 až 1994, neskôr sa stal jej čestným predsedom.

Dôležité zmeny nastali aj v organizačnej štruktúre Štátneho ústredného archívu Slovenskej socialistickej republiky (SSR). Postavenie archívu pred rokom 1989 kodifikoval hlavne zákon SNR č. 149 o archívniectve z 19. decembra 1975. Od 1. januára 1978 bol archív samostatnou rozpočtovou organizáciou s plnou právnou subjektivitou. Na základe rozhod-

Oslavy 1. mája v roku 1983 v Bratislave (sprava):
Jozef Strehársky, Vladimír Wolfshörndl, Elemír Rákoš
(zdroj: súkromná zbierka Vladimíra Wolfshörndla)

nutia riaditeľa Štátneho ústredného archívu SSR Dáriusa Rusnáka od 1. februára 1990 bol Elemír Rákoš, dovtedajší vedúci oddelenia dejín socializmu, poverený vedením nového oddelenia vedeckého výskumu. Do oddelenia prešli ešte dvaja pracovníci z oddelenia dejín socializmu. Toto oddelenie bolo neskôr premenované na kabinet vedy a výskumu. E. Rákoš bol súčasne vymenovaný za prvého námestníka riaditeľa pre hlavnú a výskumnú činnosť. V záujme zvýšenia úrovne odbornej a vedeckej práce archívu bola v apríli 1990 ustanovená vedecká rada ako poradný orgán riaditeľa pre vedecké a odborné otázky archívu. Funkciou jej predsedu bol poverený Elo Rákoš.

Ďalšia požiadavka, o ktorú všetkými silami bojoval aj E. Rákoš, zakotvená v *prehlásení* z 21. decembra 1989, bolo premenovanie Štátneho ústredného archívu SSR. Táto požiadavka sa realizovala v roku 1991. Premenenie Štátneho ústredného archívu SSR na Slovenský národný archív kodifikoval zákon SNR č. 571 z roku 1991. V roku 1992 bol vydaný nový štatút archívu a v júli roku 1993 bola čiastočne upravená jeho organizačná štruktúra. V roku 1993 vznikla aj akvizičná komisia ako poradný orgán riaditeľa archívu. Splnili sa tak dlhoročné snahy archívárov mať centrálnu archívnu inštitúciu celoslovenského významu s primeraným názvom.

Elemír Rákoš pracoval v Slovenskom národnom archíve takmer 42 rokov – v rokoch 1959 – 2001. Okrem práce v archíve sa venoval 30 rokov, od roku 1973, pedagogickej činnosti na Katedre archívniectva a pomocných vied historických Filozofickej fakulty Univerzity Komenského ako externý pedagóg. Vyučoval tiež na strednej knihovníckej škole. Vychoval tak viaceré generácie historikov a archívárov. Okrem tejto činnosti vyvíjal aktivity aj v mnohých vedeckých komisiách a radách: v komisii pre obhajobu kandidátskych dizertačných prác v Historickom ústave Slovenskej akadémie vied (SAV), v Slovenskom komitete historikov pri HÚ SAV, vo vedeckom kolégiu SAV pre historické vedy. Zúčastnil sa práce v komisii pre výmenu kultúrnych hodnôt medzi Československom a Maďarskom, bol členom Vedeckej archívnej rady a redakčnej rady Slovenskej archivistiky.

V súčasnosti už hádam nikto zo slovenských archívárov nepochybuje o tom, že slovenské archívniectvo v oblasti vedy a výskumu zaznamenalo v druhej polovici 20. storočia obrovský posun vpred. Veľkú zásluhu na tom majú najmä osobnosti historickej či archívnej vedy, kto-

ré svojou činnosťou nezmazateľne v tlačili svoju pečať aj do formovania Slovenského národného archívu ako najväčšieho a najvýznamnejšieho archívu v SR a rozhodujúcim spôsobom ovplyvnili smerovanie slovenského archívництва. K nim patria predovšetkým Jozef Kočíš, Michal Kušík, Richard Marsina, František Sedlák, Jozef Watzka, Juraj Žudel a ďalší, ktorí sa podieľali na jeho rozvoji a výsledky vedeckého bádania aplikovali v archívnej praxi. Určite mi každý zo slovenskej archívnej obce dá za pravdu, keď skonštatujem, že k tomuto výpočtu treba jednoznačne a v prvom rade zaradiť i Elemíra Rákoša. Patril medzi excelentných archivárov a zanechal po sebe dielo, ktoré posunulo slovenskú archívnu vedu na úroveň vzbudzujúcu pozornosť i medzi zahraničnými odbornými kruhmi.

Športový klub Archivár Bratislava (zlava doprava vrchný rad): Július Urbanovič, František Bielik, Peter Cecko, Július Lepieš – zväzový kapitán, Ladislav Hubenák, Rudolf Lach, Elemír Rákoš, Július Sopko, (zlava doprava spodný rad) Štefan Baranovič, Štefan Rudohradský a Štefan Juck (zdroj: SNA, Elemír Rákoš, osobný fond)

Vedeckovýskumná a publikačná činnosť E. Rákoša je rozsiahla. Hlavnou oblasťou jeho vedeckej činnosti boli problémy spojené s archívnu teóriou, metodikou a praktickými otázkami spracúvania archívnych dokumentov. Samostatná vedecká disciplína, ktorej predmetom skúmania sú archívy, archívne fondy a archívne dokumenty, je *archivistika*. Významným krokom vo vývoji archivistiky na Slovensku bolo publikovanie štúdie Michala Kušíka v Slovenskej archivistike v roku 1968 pod názvom *Archívnictvo v klasifikácii vedy*. Touto štúdiou autor zdôvodnil význam a zmysel archívnictva, vrátane jeho vedeckej súčasťi – archívnej vedy, ktorú vhodne pomenoval archivistikou. M. Kušík štúdiu povzbudil archivárov a pozdvihol ich sebavedomie. Činnosť archivárov nemožno znižovať len na pomocné práce a služby typu „doniesť – odnieť, vyhľadať – založiť a pod.“ Archivistika nie je iba teória, ale aj metódy a prax. Teda praktické činnosti v archívoch, ktoré z hľadiska odbornosti nie je možné kvalifikovane vykonať bez poznania a ovládania archívnej teórie a archívnych metód.²

2 RÁKOŠ, Úvahy o archivistike, s. 7.

Archivistiku podrobne priblížil vo svojich príspevkoch, taktiež publikovaných v Slovenskej archivistike, a ozrejmil širokej archívárskej obci práve Elo Rákoš. Ide najmä o jeho štúdie, ktoré vychádzali pod názvom *Teória archívneho fondu* a ktorým predchádzali čiastkové štúdie ako napr. *Poverenictvo financií, rozbor fondu, K metódam práce s najnovším archívnym materiálom v Poľsku, Spracúvanie a sprístupňovanie fondov poverenictiev 1945 – 1960, Proveniencia a pertinencia v archíve, Archívna veda a archívna prax, Preberanie archívnych dokumentov do archívu, Štruktúra archívneho fondu, Z dejín správy úradných písomností v rokoch 1526 – 1848, Z dejín správy úradných písomností po roku 1918*, ale aj iné, ktoré sa podrobne venujú jednotlivým súčasťam archivistiky.

Ako som už uviedla, k archivistike patrí najmä archívna teória, dejiny archívov, archívne právo, archívna technika a archívna prax. Elo Rákoš venoval najviac pozornosti archívnej teórii, ktorej súčasťou je metodológia,³ terminológia,⁴ typológia⁵ a prax,⁶ podrobne zhrnuté a popísané v jeho štúdiu *Úvahy o archivistike*.⁷ Hneď v úvode štúdie uvažuje o archivistike ako komplexnej archívnej vede, ktorej súčasťou sú spomínané archívne zložky. V tejto súvislosti berie do úvahy špecifický vývin spisových systémov a tvorbu registratúr na Slovensku v období existencie Uhorska a Československa. Zdôrazňuje, že povinnosťou archívárov je poznávať, hodnotiť a využívať tieto špecifiká a súčasne riešiť otázky ich vplyvu na tvorbu archívnych dokumentov a formovanie konkrétnych archívnych fondov v archívoch na Slovensku.⁸

Teoretické závery, ku ktorým dospel Elo Rákoš, sa snažil dostať aj medzi praktizujúcich archívárov. Na pôde Slovenského národného archívu sa tak dialo prostredníctvom Vedeckej rady, kde sa, okrem iného, posudzovali aj projekty spracovania a sprístupnenia archívnych fondov ako aj vyhotovené archívne pomôcky. Ďalším spôsobom poznávania jeho teórie boli mnohé neformálne rozhovory, na ktorých sme spoločne predebatovali viaceré sporné otázky. Elemír Rákoš však vždy zdôrazňoval najmä kvalitu práce s archívnymi dokumentmi pred kvantitou. Nabádal archívárov vytvárať dobré štruktúry archívnych fondov, správne systematizovať archívne dokumenty a vytvárať prehľadné inventárne jednotky. Kvalitne vykonaná práca na archívnom fonde sa potom prejaví aj v dobrej archívnej pomôcke.

3 Archívna metodológia je náuka o metódach vedeckého poznávania archívov a archívnictva a o metódach práce v archívoch. Súčasne zahŕňa aj odborné archívne činnosti a výskumné metódy archivistiky a metódy aplikovania archívnej teórie v praxi archívov. Odborné archívne činnosti spočívajú v identifikácii archívnych dokumentov a archívnych fondov (poznávanie, hodnotenie a klasifikovanie), v systemizácii archívnych dokumentov vo fonde (usporadúvanie), v inventarizácii archívnych dokumentov fondu a vo vypracovaní archívneho inventára k archívnemu fondu, ako aj vypracúvaní informačných a orientačných pomôcok, včítane archívneho informačného automatizovaného systému, v príprave a vydávaní archívnych dokumentov a publikovaní archívnych prác.

4 Predpokladom spracovania odbornej archívnej terminológie je poznanie archívnych princípov a archívnych metód, archívnych kategórií, predmetov a javov.

5 Archívna typológia zahŕňa typológiu archívov ako inštitúcií, ktoré zhromažďujú, ochraňujú a spravujú významnú časť kultúrneho dedičstva národa, typológiu archívnych fondov a typológiu archívnych dokumentov.

Podstatu archívnej typológie tvorí typológia archívnych fondov. Evidenčný, informačný a dokumentačný archívny systém spočíva v klasifikácii archívov a archívnych fondov.

Klasifikácia písomností a archívnych dokumentov spočíva v ich archívnom výskume. Archívny výskum determinujú poznatky o archívite dokumentu, t. j. o materiálnej, funkčnej a štruktúrnej kvalite charakterizujúcej archívny fond a jeho dokumenty, ktorým dáva dôvod na jeho archivovanie.

6 Archívna prax sa dotýka všetkých oblastí archívnej reality. V archívnej praxi sa aplikujú poznatky archívnej teórie a metodológie. Archívna prax a teória sa dopĺňujú a vzájomne ovplyvňujú. Archívna prax si vyžaduje popri základnom (teoretickom) výskume aj výskum aplikovaný.

7 RÁKOŠ, Úvahy o archivistike, s. 5 – 30

8 RÁKOŠ, Úvahy o archivistike, s. 5.

E. Rákoš taktiež nabádal archivárov publikovať nové poznatky,, ktoré získavajú v priebehu vykonávania archívnych odborných činností v každodennej praxi. Popri príspevkoch analytického charakteru, ako boli rozборы archívnych fondov uverejňované v Slovenskej archivistike, by sa mohli (a mali) publikovať aj syntetické z archívnej metodiky a praxe, či príspevky archívno-historického charakteru. Uverejňovať by sa mali aj archívne inventáre ku všetkým väčším a významnejším archívnyim fondom.

Oslava promócie PhDr. Evy Vrabcovej (v strede) v archíve na Gondovej ulici.
Vpravo E. Rákoš, vľavo František Palko (zdroj: SNA, Elemír Rákoš, osobný fond)

Elovi Rákošovi vždy ležala na srdci práca archivára, jej kvalita a vôbec slovenské archívnicvo ako také. Dôkazom toho je aj moje posledné osobné stretnutie s E. Rákošom v máji 2003, keď mi v jeho pôvodnej pracovni č. 135 kládol na srdce, aby som udržiavala v Slovenskom národnom archíve to „archívne“ a pokiaľ bude v mojich silách, aby činnosť SNA smerovala predovšetkým k archívnicvu. Je mi to nesmierne ľúto, ale v poslednom období (možno je to len môj subjektívny pocit) slovenské archívnicvo upúšťa od odkazov Elemíra Rákoša i Michala Kušíka a stráca kredit, ktorý si vybudovalo minimálne v stredoeurópskom regióne.

E. Rákoš venoval pozornosť aj dejinám správy. Pre ich poznanie je dôležitou pomôckou rozsiahla monografia autorov Ela Rákoša a Štefana Rudohradského *Slovenské národné orgány 1943 – 1968*, ktorá vyšla v roku 1973. Monografia komplexne zachytáva dejiny, vývin a činnosť slovenských národných orgánov z uvedeného obdobia.

Taktiež bol autorom či spoluautorom viacerých edícií dokumentov, ako napríklad *Slovenské vystahovalectvo : Dokumenty I do roku 1918*, zostavovatelia František Bielik a Elo Rákoš, vydané Vydavateľstvom Slovenskej akadémie vied v roku 1969 a *Slovenské vystahovalectvo : Dokumenty II. 1919 – 1939* od tých istých zostavovateľov vydané Maticou slovenskou v Martine v roku 1975. E. Rákoš bol zostavovateľom edície dokumentov *Slovenské národné orgány v dokumentoch I, Obdobie Slovenského národného povstania*, ktorú vydala Archívna správa MV SSR v roku 1977. Nesmieme zabudnúť na edíciu *Bratislava, hlavné mesto Slovenska. Pripojenie Bratislavy k Československej republike 1918 – 1919* (1977), ktorú spracoval s Vladimírom Horváthom a Jozefom Watzkom. Venoval sa aj problematike novovekej diplomatiky a slovenskej archívnej terminológie.

Podieľal sa tiež na spracovaní *sprievodcov po archívnych fondoch Štátneho slovenského ústredného archívu v Bratislave*, ktoré vyšli v roku 1964 a sú dielom kolektívu vtedajších špičkových pracovníkov archívu Františka Bielika, Ladislava Hubenáka, Kláry Kunkelovej, Františka Palku, Ela Rákoša, Františka Sedláka, Júliusa Sopku a Juraja Žudela. E. Rákoš napísal i množstvo recenzií, referátov a správ.

Pri hodnotení odbornej činnosti Elemíra Rákoša nesmieme zabudnúť ani na oblasť *predarchívnej starostlivosti*. Potrebu poznávania registratúry neskôr zdôraznil aj v spomínanej štúdií *Úvahy o archivistike* v súvislosti s požiadavkou transformovania registratúry (predarchívneho organického celku) na archívny fond (archívny organický celok). Premena registratúry na archívny fond predstavuje nevyhnutnú súčasť procesu tvorby archívneho fondu. Súčasťou poznávania registratúry je hodnotenie všetkých jej súčastí z hľadiska výberu archívnych dokumentov na trvalú úschovu. Archivár má povinnosť skúmať aj tie registračné záznamy, ktoré nemajú trvalú dokumentárnu hodnotu.⁹ Toto poznávanie sa stalo súčasťou predarchívnej starostlivosti, ktorú na pôde bývalého oddelenia dejín socializmu začal ešte v 70-tych rokoch 20. storočia presadzovať práve E. Rákoš. Z oddelenia sa vyčlenila skupina pracovníkov, ktorí sa stali základom dnešného oddelenia predarchívnej starostlivosti SNA, organizačne oficiálne schváleného v roku 1982.

Oslava päťdesiatky Petra Maguru v roku 2002.

Zľava: riaditeľ SNA Peter Draškaba, Božena Slezáková, Eva Vrabcová, Elemír Rákoš, Vladimír Wolfshörndl
(zdroj: súkromná zbierka Vladimíra Wolfshörndla).

Celoživotné dielo Elemíra Rákoša ocenil prezident Slovenskej republiky Rudolf Schuster 1. januára 2003 udelením štátneho vyznamenania Pribinov kríž III. triedy. Ocenil tak prínos jeho diela a práce pre spoločenský a kultúrny rozvoj Slovenskej republiky, osobitne pre jeho podiel na vzniku a rozvoji moderného archívnictva a rozpracovanie teórie archivistiky ako vedy.

Doktor Elo Rákoš, ako ho volali všetci jeho priatelia, zomrel v Bratislave 6. septembra 2003.

9 RÁKOŠ, Úvahy o archivistike, s. 12 – 14.

Elo Rákoš – der Vertreter der slowakischen Archivwissenschaft

In diesem Beitrag stellt die Autorin vor allem die bedeutende Persönlichkeit der slowakischen Archivarengemeinde, Elemír Rákoš, aus Sicht einer jahrelangen Kollegin, Nachfolgerin und vertrauten Mitarbeiterin, vor. Sie erwähnt die Umstände seines Dienstantritts in der Abteilung für Geschichte des Kapitalismus im Staatlichen slowakischen Zentralarchiv sowie die Bedingungen, unter denen er an diesem Posten angefangen hatte. Zum Zeitpunkt des Eintritts von E. Rákoš ins Archiv begann die Übernahme der schriftlichen Produktion der abgeschafften Betrautenämter und niemand in der Institution hatte Erfahrung mit der Bearbeitung von dermaßen umfangreichen Einheiten. Es existierten keine methodischen Anweisungen. Es war gerade E. Rákoš, der sich mit dem Abteilungskollektiv auf diese Arbeit einließ, was eigentlich den Bereich seiner Forschung, die sich vor allem auf die Archivtheorie konzentrierte, für sein ganzes Leben bestimmt hatte.

Elo Rákoš widmete sein ganzes Leben der Arbeit im Archiv und beeinflusste in großem Maße auch die Formierung der Archivarengemeinschaft, da er Vorsitzender des Vorbereitungsausschusses für die Gründung der Gesellschaft slowakischer Archivare war und nach deren Entstehung der erste Vorsitzende wurde (1990 – 1994). Er hatte auch eine unvertretbare Aufgabe in der Entwicklung des heutigen Slowakischen Nationalarchivs, in dem er die ganzen 42 Jahre lang arbeitete. Er war zunächst als Leiter der Abteilung für Geschichte des Sozialismus tätig und nach den gesellschaftlichen Veränderungen im Land im Jahr 1989 kam er an die Spitze der Abteilung für wissenschaftliche Forschung, (die später ins Kabinett für Wissenschaft und Forschung umbenannt wurde). Nach der Gründung des Wissenschaftsrates als beratenden Organs des Archivs im Jahr 1990 wurde E. Rákoš zum Vorsitzenden gewählt. Sein Wissen und Erfahrung gab er auch an die nächsten Generationen von Archivaren und Bibliothekaren weiter. Er lehrte am Institut für Archivwesen und historische Archivwissenschaften der Philosophischen Fakultät der Comenius-Universität in Bratislava sowie an der Mittleren Bibliotheksschule.

Ein Teil des Beitrags widmet sich der Publikationstätigkeit von E. Rákoš und der Problematik, mit der er sich in seinen Werken beschäftigte, und die vor allem Archivtheorie, Methodik und praktische Fragestellungen zur Bearbeitung von Archivadokumenten enthalten. Auch seine wichtigsten Werke, von denen es nicht wenige gab, werden genannt. Die Autorin hebt den Einfluss der Persönlichkeit von E. Rákoš auf dessen Kollegen – Archivaren, zu denen auch sie selbst jahrelang gezählt hatte, hervor.

Začínali sme na Gondovej ulici

Mária Kačkovičová

Môj príspevok som poňala ako spomienku na človeka, s ktorým som sa stretávala denne-takmer 25 rokov (v rokoch 1970 – 1995) či už ako s vyučujúcim, mojím vedúcim alebo kolegom. Uvažovala som, akým spôsobom budem prezentovať človeka, ktorý patril medzi najvýznamnejších archívnych teoretikov na Slovensku. Nakoniec som sa rozhodla pre odľahčenú formu, ktorou ho chcem predstaviť ako osobnosť so sociálnym cítením, pochopením pre kolegov a obyčajným „človečenstvom“, ktoré sme si na ňom vážili. Podpísal sa aj pod úspešné fungovanie oddelenia dejín socializmu (ODS), takže moja pozornosť sa sústreďuje aj na samotné oddelenie, ako aj mojich kolegov, ktorí v ňom pracovali v období, keď sme mali sídlo v priestoroch na Gondovej ulici č. 2 až do presťahovania sa na Machnáč.

Najskôr som uvažovala, že využijem iba moje spomienky, ale s pamäťou to už nie je to, čo bývalo, tak som na ich doplnenie použila aj archívne dokumenty uložené v Slovenskom národnom archíve (SNA). Vo fonde Slovenského národného archívu SNA som študovala najmä zápisy z poradí oddelenia dejín socializmu z obdobia rokov 1970 – 1984 (presťahovanie do novej budovy). Bola som upozornená tiež na osobný fond Elemír Rákoš a hoci je ešte nespracovaný, s láskavým dovolením Eriky Javošovej, vedúcej 1. oddelenia spracúvania archívnych dokumentov, som mohla nazrieť aj do týchto materiálov.

*Elo Rákoš v pracovni ústredného archívu na Gondovej ulici, 70. – 80. roky 20. storočia
(zdroj: súkromná zbierka Vladimíra Wolfshörndla)*

Elemír Rákoš už počas štúdií na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave (FiF UK) odbor archívniectvo, začal pracovať v Štátnom slovenskom ústrednom archíve (ŠSÚA), a to od 4. marca 1959. Po ukončení základnej vojenskej služby (1960 – 1962) sa v roku 1962 definitívne upísal ŠSÚA, najskôr ako odborný archívár, a keď v roku 1963 vzniklo samostatné oddelenie dejín socializmu, stal sa jeho vedúcim.

Prvýkrát som mala možnosť stretnúť svojho budúceho vedúceho oddelenia v septembri roku 1970, keď som nastúpila do prvého ročníka nadstavbového štúdia na Strednej knihovníckej škole so sídlom na Lazaretskej ulici. O rok nato sa škola presťahovala na Kramáre, ale definitívne sídlo našla v Krasňanoch. V tomto roku tu mal premiéru novootvorený študijný odbor archívniectvo. Prevažná väčšina vyučujúcich boli odborníci z praxe alebo vysokoškolskí učitelia z FiF UK vyučujúci archívniectvo alebo pomocné vedy historické. V triede sme boli rôzna „zmeska“ po znalostiach túžiacich žiakov z takmer celého Slovenska, pričom sme medzi sebou mali iba troch chlapcov: Ela Ballu, Petra Maguru a Jozefa Strehárskeho.

„Rákošovňa“ na Gondovej ulici, 70. – 80. roky 20. storočia (zľava doprava): Elena Mannová, Elemír Rákoš, Jozef Strehársky, Mária Kačkovičová, Katarína Králiková, Eva Vrabcová, Vladimír Wolfshörnrdl, Mária Tarabová
(zdroj: súkromná zbierka Vladimíra Wolfshörnrdla)

Na prvú hodinu predmetu Dejiny správy vošiel do triedy pán so zvlhnutými a tmavými vlasmi, vtedy 35-ročný, ktorý prirodzene upútal dievčenské osadenstvo triedy, čo dali najavo pochvalným hmkaním. Myslím si, že vtedy sme ešte úplne nedocenili význam toho, že našimi vyučujúcimi bola elita slovenského archívniectva. Každý z nich mal svoj špecifický slovný prejav, ktorým nás vedel upútať alebo naopak vôbec nezaujať. Dr. Rákoš nás svojím slovným prejavom príliš neoslnil ani neoslovil, pretože pre nás vtedy nezázivný text prednášal monotónne, a preto sme mu onedlho dali prezývku „zaklínač hadov“. Ale ani to nám nebránilo v počúvaní obsahu jeho prednášok. Okrem výučby na Strednej knihovníckej škole (odmena 28 Kčs za jednu odučenú hodinu)¹ pôsobil ako externý pedagóg na FiF UK, kde prednášal archívniectvo a diplomatiku najnovšieho obdobia.

Po úspešnom absolvovaní maturity na nadstavbe, kde nám Elo Rákoš robil prísediaceho na predmet „archívniectvo“, sme viacerí z tohto ročníka dostali ponuku ísť pracovať do ŠSÚA, do 3. oddelenia na Gondovej ulici č. 2. Archív tu zaberá celé prízemie vpravo od vrátnice, kde sa nachádzali priestory kancelárií, manipulačiek a úložných depotov. Nastupovali sme sem postupne, pričom päť absolventov prvého nadstavbového štúdia archívniectva

¹ Slovenský národný archív (ďalej len SNA), Elemír Rákoš, osobný fond, šk. 25, nespracované, obal Korešpondencia 1970 – 1980: Pracovná zmluva medzi E. Rákošom a Strednou knihovníckou školou na obdobie od 01. 09. 1975 do 30. 06. 1976.

①
 Ela Rákoša Spracovávanie a sprístupňovanie fondov poverenctiev
 publikovaných
 Zloženie: Gondová

Práca spracovávanie a sprístupňovanie fondov poverenctiev
 fondy, ktoré sú v súčasnosti spracované na Gondovej ul.

Práca, ktorá sa robí v súčasnosti v Slovenskej archíve, sa zaoberá
 spracovaním a sprístupňovaním publikovaných fondov.

Je potrebné, aby sa prax, a to spracovávanie, ktoré sa robí v súčasnosti,
 bolo úplne, tým viac, že sa robí sprístupňovanie fondov poverenctiev
 a sprístupňovanie fondov, ktoré sú v súčasnosti spracované, ale
 v súčasnosti sprístupňované.

Spracovanie by bolo veľmi dôležité, pretože ide o štúdiu,
 ktorá má byť v súčasnosti v súčasnosti spracovaná a sprístupňovaná.

Spracovanie by bolo veľmi dôležité, pretože ide o štúdiu,
 ktorá má byť v súčasnosti v súčasnosti spracovaná a sprístupňovaná.

Spracovanie by bolo veľmi dôležité, pretože ide o štúdiu,
 ktorá má byť v súčasnosti v súčasnosti spracovaná a sprístupňovaná.

9
 akto ide spracovať prístupnosť v rámci spracovania štúdiu

Musí prístupnosť náležať na spracovanie, ktoré sa robí
 sprístupňovanie v súčasnosti štúdiu

Bratislava

prof. Watzka

Prvá a posledná strana rukopisu lektorského posudku Jozefa Watzku na štúdiu Ela Rákoša Spracovávanie a sprístupňovanie fondov poverenctiev publikovanej v Slovenskej archíve č. 1 v roku 1985
 (zdroj: Štátny archív v Bratislave, Jozef Watzka, osobný fond, inv. č. 192, šk. 12)

do ODS nastúpilo v roku 1972. Aká bola v tomto roku personálna situácia v oddelení? Myslím si, že veľmi hektická a dosť katastrofálna, pretože bola poznamenaná značnou fluktuáciou. Papierovo tu malo pracovať 12 osôb, ale počas celého roka pracovali v tomto oddelení iba traja pracovníci (Rákoš ako vedúci, Justína Ginterová, Štefan Perina). Niektorí sa pričínili o absenciu v uvedenom roku z pochopiteľných dôvodov. Dňa 1. januára nastúpil nový pracovník Jozef Vyoral na miesto archívára. Potom 31. marca odišiel Štefan Juck. Vzápätí 1. apríla nastúpila odborná archívarka Eva Vrabcová na materskú dovolenku a zároveň nastúpila po materskej dovolenke do práce odborná archívarka Jana Jucková, no pracovala iba do 17. júla, keďže opätovne odišla na materskú. V ten istý deň začala svoju pracovnú púť Mária Lamačková-Kačková. Od 1. júla nastúpil Jozef Strehársky, ale už k 1. októbru odišiel slúžiť vlasti na základnú vojenskú službu. Dňa 1. augusta pribudol Peter Magura a Božena Fifanská, ktorá však vydržala iba do 31. októbra. Vladimír Wolsföhndl nastúpil 1. októbra. Vedúci oddelenia nás zaučal do tajov archívnej práce, najskôr sme sa venovali len triediacim prácam na fondoch, postupne k nim pribudlo aj spracovávanie archívnych fondov. Mal neskutočnú trpezlivosť pri večne smejúcich sa, bezstarostných mladých ľuďoch, pre ktorých bol svet gombička. Naše rôzne „srandičky“ a vylomeniny ho niekedy doháňali do stavu, keď pobledol a radšej sa zavrel do svojej kancelárie. Kompenzoval si to tým, že občas „vypenil“, ale len vo svojej kancelárii, keď sme s úsmevom počúvali jeho koptanie do stola, prípadne sme po takýchto akciách nachádzali polámané zápalky a špáradlá okolo jeho pracovného stola.

Počas roka 1973 pracovalo v ODS šesť osôb – E. Rákoš, J. Ginterová, M. Lamačková, J. Vyoral, P. Magura a Alžbeta Ďuríková. Niektorých z nás vedúci určil na predarchívnu starostlivosť, iní vykonávali práce na fondoch, najmä na Povereníctve pôdohospodárstva a pozemkovej reformy, sekcia A – 1945 – 1960 a B – 1945 – 1951; Povereníctve výživy 1945 – 1951.

V ďalšom roku (1974) prišli do ODS traja noví pracovníci „v dôsledku spomenutého obsadenia dočasne vakantných systematizovaných miest ukázala sa možnosť prijať nových pracovníkov, pričom značný pracovný čas bol využitý na pomocné práce v skladoch.“² Zabezpečovali sa najmä presuny zo Suvorovovej ulice do priestorov na Dostojevského ulici a do skladov na Gondovej ulici. Tu sa mi žiada pripomenúť, že materiály ODS boli až do obdobia sťahovania uložené vo viacerých „skladových priestoroch“ ako v Bratislave, tak aj mimo Bratislavy. Ako úložné miesta, ktoré boli často v katastrofálnom stave, slúžili priestory na Križkovej, Kúpeľnej, Dobrovičovej (vtedy Suvorovova ulica, resp. Suvorák), Námestí SNP (dve miesta, kino Slovan a televízia), Šoltésovej a Kvačalovej ulici, Októbrovom námestí, na hrade Červený Kameň a v Plaveckom Podhradí.

*Oslava v študovni ŠSÚA. Zľava: František Bielik, František Palko, Vincent Hájnik, Elemír Rákoš
(zdroj: SNA, Elemír Rákoš, osobný fond).*

Dnes sa javí úplne normálne, že všetky materiály sú sústredené v jednej budove, hoci sa už aj pod jej užívanie podpísal zub času. Vtedy sme museli pri spracovávaní fondov najskôr dané materiály priviezť na Gondovu ulicu, pričom výpožičky pre bádateľov sme takisto vyhľadávali v depotoch plných uhyнутých myší, nikdy neupratovaných a často ani nevetraných, bez okien a denného svetla. V tomto čase na ODS pracovalo 11 osôb: E. Rákoš, J. Ginterová, J. Jucková, E. Vrabcová, V. Wolfshörndl, A. Ďuríková, P. Magura, M. Lamačková, J. Strehársky, J. Vyoral a Naďa Slovincová (polrok).

V roku 1975 sa začalo intenzívne pracovať – pri dobrej konštelácii pracovníkov oddelenia – na najvýznamnejšia úlohe ODS: spracovávanie fondu Povereníctvo pôdohospodárstva 1945 – 1960 (pôvodne takmer 1 000 bm). Začal sa kolotoč sťahovania a presúvania týchto materiálov do vhodných priestorov. Celý fond bol premiestňovaný zo Suvoráku (museli sa uvoľniť depoty) do náhradných priestorov na Dostojevského ulici, skladov na

² SNA, fond Slovenský národný archív 1952 – 2004, Výkazy a plány práce ŠÚA SSR 1970 – 1980. Inventárny súpis vyhotovila Božena Slezáková, Bratislava 2015.

Gondovej ulici a na hrad Červený Kameň. Z Križkovej na Gondovu ulicu sa postupne presúvalo Povereníctvo poľnohospodárstva a pozemkovej reformy, sekcia B, pretože sa začalo so spracovávaním aj obdobia rokov 1971 – 1975. Ďalej sa začali práce na triedení a spracovávaní Povereníctva priemyslu a obchodu, Povereníctva výživy, Povereníctva spojov, Československej pošty – oblastné riaditeľstvo v Bratislave. Zintenzívnili sa práce v predarchívnej starostlivosti, ktorú za oddelenie zabezpečovali dvaja ľudia, z toho jeden na polovičný úväzok. Tento rok bol prelomový najmä z dôvodu, že sa pripravil a schválil dlho očakávaný zákon o archívoch, pričom na jeho podporu bola pripravená výstava vybraných archívnych dokumentov. Na príprave zákona, ako aj výstave archívnych dokumentov, sa nemalou mierou podieľal aj vedúci nášho oddelenia. Osobne mu poďakoval aj riaditeľ Slovenskej archívnej správy Bohuš Kostický: „Považujem za milú povinnosť, poďakovať Vám za Vašu osobnú aktivitu pri výbere archívnych dokumentov pre túto výstavu i účasť v lektorskom zbere.“³

Rok 1976 znamenal pre naše oddelenie podstatnú zmenu. Vtedajšia zástupkyňa vedúceho J. Ginterová prešla od 1. februára na miesto vedúcej II. oddelenia. Do ODS prišla kvalitná odborná posila Elena Mannová a dnes už neznáma Ľudmila Bartalošová ako sekretárka, na ktorej pánske osadenstvo oddelenia oceňovalo najmä jej ženské prednosti.

O rok neskôr (1977) sa realizoval prechod archívu na samostatnú rozpočtovú organizáciu, čo prinieslo viac administratívy a starostí aj vedúcim pracovníkom archívu.

Personálne silným bol pre oddelenie rok 1978, keď tu oficiálne bolo zamestnaných 21 pracovníkov, pričom počas celého roka trvale pracovalo iba šesť osôb (E. Rákoš, J. Jucková, V. Wolfshörndl, J. Vyoral, Mária Kmotorková-Tarabová, J. Strehársky, M. Kačkovičová (na materskej dovolenke), E. Mannová, E. Vrabcová, Alžbeta Sedliaková-Ďuríková. P. Magura prešiel pracovať do iného oddelenia. Do oddelenia v priebehu uvedeného roka postupne nastúpili Mária Ďurková, Katarína Králiková, Klaudia Miertušová-Bokesová, Marián Kapusta (hneď nastúpil na základnú vojenskú službu), Dušan Čukan a František Bokes, Olga Čukanová, Alexander Hirner, Katarína Kozáková-Magurová – brigádnicka. Tým, že do oddelenia pribudlo množstvo nových neskúsených pracovníkov s rôznorodými názormi na vykonávanie pracovných činností, začali sa na Gondovej ulici „kastovať“ skupinky kolegov, čo vyústilo až do nepríjemných záležitostí, ktoré riešil vedúci oddelenia na porade dňa 29. júna 1979.⁴ Náš vedúci nám vyčítal dochádzku, pracovnú morálku, ako aj vzťahy na pracovisku. Napomenul nás, že máme dlhé telefonáty, vyčítal nedobré vzťahy medzi skupinou mladších archívárov a starších archívárov, vytváranie skupiniek. Na margo pracovných výkonov povedal: „Ako je možné, že niekoľko málo ľudí má tak veľa práce, že sa nestihne ani naobedovať a niektorí nevedia od nudy, čo si počať a tak ľúštia krížovky, čítajú romány alebo jednoducho hlivejú na stoličke, prípadne vyrušujú toho, kto má plno práce. Je s nimi oštar!!!“ V tomto bol spravodlivý, nikoho neuprednostňoval, snažil sa ku všetkým pristupovať rovnako, ale neodpustil si upozornenia na adresu tých, ktorí zaostávali pracovne, prípadne sa svojím nevhodným správaním prezentovali voči iným kolegom.

V rokoch 1980 – 1981 sa všetky činnosti oddelenia postupne začali podriaďovať príprave na sťahovanie. Elemír Rákoš sa za oddelenie veľkou mierou podieľal na správe o činnosti Štátneho ústredného archívu Slovenskej socialistickej republiky (ŠÚA SSR), ktorá

3 SNA, Elemír Rákoš, osobný fond, šk. 25, nespracované, obal Korešpondencia 1970 – 1980: List MV SR čj.: SAS-14/4b-76 zo dňa 8. januára 1976.

4 SNA, Elemír Rákoš, osobný fond, šk. 25, nespracované, obal Korešpondencia 1970 – 1980, rukopis: Na poradu oddelenia, 29. jún 1979.

*Vyznamenaní archivári v 80. rokoch 20. storočia, E. Rákoš druhý sprava
(zdroj: súkromná zbierka Vladimíra Wolfshörndla)*

bola predložená na kolégiu ministra vnútra. V tejto správe konštatoval: „ODS bolo prvým archívom svojho druhu v Československu, v ktorom sa ochraňovali, spracovávali aj sprístupňovali písomné dokumenty, ktoré vznikli v najnovšom období. Pracovníci oddelenia začali tvoriť metodiku práce takpovediac za pochodu. V roku 1973 započali sa v oddelení i v celom ústave plniť úlohy štátneho plánu vedeckého výskumu. Prijatím zákona o archívnictve v roku 1975 sa náplň oddelenia dotvorila tak, že oddelenie sa rozdelilo na dva úseky: úsek spracovávanía fondov a úsek predarchívnej starostlivosti“⁵ (ktorý je už dnes ako samostatný celok minulosťou). Ďalej konštatoval, že oddelenie „v podstate od svojho počiatku supluje starú centrálnu spisovňu zaniknutých ústredných úradov slovenských národných orgánov a iných organizácií. V podstate sa tu liečia choré, respektíve vôbec nevyvinuté registratúry.“⁶

K 1. januáru 1981 bolo celkové množstvo písomného materiálu ODS až 13 900 bm, čo predstavovalo 108 archívnych fondov. Z toho bolo 10 323 bm nespracovaných a nezaškatulovaných, k čomu je ešte potrebné prirátat' zaškatulované ale nespracované materiály v množstve 11 539 škatúl.⁷ Toto množstvo sa muselo postupne pripraviť na presťahovanie do novej účelovej budovy archívu. V roku 1982 sa intenzívne pracovalo na sprístupnení fondu Povereníctvo vnútra – E. Vrabcová, E. Mannová, F. Palko, M. Kačkovičová, ako aj na Zbore povereníkov, na ktorom sa podieľala M. Tarabová. Povereníctvu techniky sa venoval V. Wolfshörndl.

Rok 1983 sa niesol v znamení príprav na sťahovanie, ako aj sprístupnenie časti budovy na veľkolepú akciu, ktorou bolo zasadnutie Medzinárodnej rady archívov.. V týchto priesto-

5 SNA, Elemír Rákoš, osobný fond, šk. 29, nespracované, rôzne rukopisy a korešpondencia, obal Akcia, sťahovanie do novostavby ŠÚA SSR, Oddelenie dejín socializmu, 1981, s. 1.

6 SNA, Elemír Rákoš, osobný fond, šk. 29, nespracované, rôzne rukopisy a korešpondencia, obal Akcia, sťahovanie do novostavby ŠÚA SSR, Oddelenie dejín socializmu, 1981, s. 2.

7 SNA, Elemír Rákoš, osobný fond, šk. 25, nespracované, obal Korešpondencia 1970 – 1980, údaje o množstve archívneho materiálu oddelenia k 1. 1. 1981.

Oslava 50. narodením E. Rákoša v kruhu kolegov, 1985

(zdroj: súkromná zbierka Vladimíra Wolfshörndla)

roch sa už v dňoch 16. – 21. októbra 1983 konalo zasadnutie Medzinárodnej rady archívov (22. zasadnutie CITRA). Medzi účastníkov sa radili aj kolegovia z takých exotických štátov (s použitím súdobých názvov štátov) ako Filipíny, Gabun, Gambia, Jamaica, Japonsko, Kongo, Papua - N. Guinea, Senegal, Malajzia, Rwanda, Zambia, Zimbabwe a pod.⁸

Po medzinárodnej konferencii naplno vypukla akcia sťahovanie. Pripravovali sme na prevoz všetky písomné dokumenty uložené v depotoch, balili sme do škatúl, čo sa dalo, viazali do balíkov nezaškatulované materiály, brigádovali sme na novostavbe. V tejto situácii sme tak robili všetci nevynímajúc vedúceho oddelenia.

Jeho pedantnosť a zmysel pre detail sa prejavili aj pri kontrole nedostatkov na novostavbe v júni 1984, keď v písomnej správe konštatoval: „Na 5. posch. treba dokončiť prestriekanie regálov, montáž plechových políc, vyčistiť sklady a manipulačky. 6. posch. nie je pripravené na ukladanie archívneho materiálu, regále sú hrdzavé a špinavé.“ Upozorňoval na poškodené poistky, nefungujúce malé výtahy na prevoz archívnych dokumentov, nevhodné osvetlenie skladových priestorov ako aj nevhodne riešené uzamknutie dvier na skladoch a manipulačkách (na jedno poschodie musel archivár nosiť až 10 kľúčov). „Umyvárne a WC na vyšších poschodiach sú v hroznom stave (špina, zápach, pretekávanie vody).“⁹ Tieto nedostatky sa postupne za pochodu odstraňovali, ale musím konštatovať, že niektoré pretrvávajú dodnes. Napriek všetkým negatívam, ktoré sa pri výstavbe budovy vyskytli, boli sme hrdí na nové priestory.

Po ukončení sťahovania písomne informoval vedenie archívu (1984): „Dovoľujem si oznámiť, že ODS ŠÚA SSR sa presťahovalo z priestorov na Gondovej ul. č. 2, do priestorov v novostavbe na Machnáči. Pracovníci odd. sa presťahovali dňa 26. septembra 1984 a pre-

8 SNA, Elemír Rákoš, osobný fond, šk. 29, nespracované, rôzne rukopisy a korešpondencia, obal XXII CITRA zoznam účastníkov, 1983.

9 SNA, Elemír Rákoš, osobný fond, šk. 29, nespracované, rôzne rukopisy a korešpondencia, obal Akcia, sťahovanie do novostavby ŠÚA SSR, Oddelenie dejín socializmu, Súpis závad v priestoroch ŠÚA SSR na Machnáči, 18. 06. 1984.

stáňovanie materiálu sa ukončilo dňa 28. 9. 1984. Súčasne oznamujem, že v priestoroch na Gondovej ul., ostala časť poškodeného nábytku ako aj regále drevené a kovové, ďalej dva bojleri, telefón (linka 54437), kovová zásuvková skriňa, zberový papier (skart).¹⁰

Pri spätnom pohľade na obdobie, ktoré sme prežili na Gondovej ulici sa mi neustále vybavujú spomienky, že to, čo sme tam zažili, bolo veľmi príjemné a poučné. Boli sme tam kolektív mladých ľudí, ktorí starosti okamžite hádzali za hlavu a žili prítomnosťou. Neraz spomínam, ako sme tam oslavovali svoje sviatky, chodili spolu na rôzne akcie a žili akosi súdržnejšie a spoločenskejšie. Vybaví sa mi, ako sa nám po jednej oslave nechcelo odísť z priestorov archívu v určenom čase, tak sme zostali a počuli ako správca objektu Piškiteľ chodí pod oknami a vykrikuje: „Aj tak viem, že ste vnútri, ja si na vás počkám.“ Alebo čakajúc na príchod Julka Lepieša s výplatou, ktorú nám „vycáloval“ na ruku, a my sme sa mohli rozprchnúť utrácať náš skromný zárobok. Za veľa dobrého prežitého vďačíme aj E. Rákošovi, ktorý vedome niektoré veci prehliadal, aby nám umožnil istý rozlet.

Boli sme mladí a presvedčení o svojej pravde. Vekom v nás dozrela múdrosť a skúsenosť, ale vytratila sa bezprostrednosť a spontánnosť. Naučili sme sa nestarať sa do iných, nehasiť, čo nás nepáli, uzavrieť sa do seba.

V osobnom fonde Elemíra Rákoša sa nachádza množstvo dokumentov obsahujúcich cenné informácie, ktoré nám po spracovaní fondu pomôžu pochopiť dobu, v ktorej sme žili. Dojali ma oznamy typu „Dadka lekár o 11,00 hod.“ (dcéra), ale aj prázdne žiadosti o vydanie cestovného pasu, ako aj papierové pečiatky poverenictva vnútra. Dal si tú námahu, že k 1. septembru 1986 spísal zoznam všetkých pracovníkov, ktorí sa od vzniku oddelenia v roku 1963, vystriedali v ODS – bolo to úctyhodné číslo 63.¹¹ Odkladal si skutočne všetko. Sú tam rukopisy jeho štúdií, rozbery fondov, pramenné edície, lektorské posudky, korešpondencia, zápisy metodologickej komisie a pod. Rovnako aj osobné veci kolegov, pohľadnice, oznámenia o ukončení štúdia, svadbe či narodení dieťaťa.¹²

Vďaka, Elemír, že si bol taký puntičkár a pedant. V Tvojom osobnom fonde je uložený kus histórie Slovenského národného archívu.

Alles begann in der Gondova-Straße

Die vorliegende Studie widmet sich der Persönlichkeit der slowakischen Archivwissenschaft, PhDr. Elemír Rákoš, CSc., und der Tätigkeit der Abteilung für Geschichte des Sozialismus des Staatlichen slowakischen Zentralarchivs, in der er als Leiter tätig war. Die in der Studie beschriebenen Ereignisse spielen sich in der Zeit zwischen 1970 und 1995 ab. In den 70er Jahren des 20. Jahrhunderts war die Abteilung im Gebäude der Philosophischen Fakultät der Comenius-Universität in der Gondova-Straße 2 in Bratislava angesiedelt. Das Archivgut wurde an mehreren Orten in Bratislava, aber auch in anderen Städten aufbewahrt. Diese Räumlichkeiten waren häufig in einem katastrophalen Zustand und befanden sich in den Straßen Križkova, Kúpeľná, Dobrovičova (damals Suvorovova bzw. Suvorák), am SNP-Platz (an zwei Orten: im Kino Slovan und im Gebäude des Fernsehens), am Oktoberplatz,

10 SNA, Elemír Rákoš, osobný fond, šk. 29, nespracované, rôzne rukopisy a korešpondencia, obal Akcia, stáňovanie do novostavby ŠÚA SSR, Prestáňovanie ODS, 05. 10. 1984.

11 SNA, Elemír Rákoš, osobný fond, nespracované, Zoznam pracovníkov, ktorí pracovali v oddelení dejín socializmu od jeho utvorenia v marci 1963 (trvale i prechodne). Stav k 1. 9. 1986.

12 SNA, Elemír Rákoš, osobný fond, nespracované.

in den Straßen Šoltésovej und Kvačalova in Bratislava, in der Burg Červený Kameň und im Schloss in Plavecké Podhradie. Was das Personal betrifft, stellte die hohe Mitarbeiterfluktuation einen großen Nachteil für die Bearbeitung von Archivadokumenten dar. In den Jahren 1963 bis 1988 arbeiteten 63 Mitarbeiter in der Abteilung. Trotz dieser ungünstigen Bedingungen arbeitete Elemír Rákoš mit großem Eifer und während seines Wirkens im Archiv wurde eine Menge von Archivbestände erschlossen. Die Situation verbesserte sich 1984, nachdem alle Bestände in ein zweckmäßiges Gebäude übersiedelt worden waren. Dr. Rákoš koordinierte diese Arbeiten und nachdem sich die Situation beruhigt hatte, wurde die Erschließung unter seiner Leitung fortgesetzt. In der Studie wird Elemír Rákoš auch als Pädagoge, aber vor allem als Abteilungsleiter, aus beruflicher wie auch menschlicher Sicht, vorgestellt.

Kabinet vedy a výskumu (Pôvodné predstavy a stav vedy dnes)

Veronika Nováková

Jednotná organizácia siete archívov na Slovensku vznikla až v polovici minulého storočia. Prvým rezortom, ktorý si zriadil centrálny archív s pobočkami po celom Slovensku, bolo Povereníctvo pôdohospodárstva. Uznesením povereníkov dňa 13. júna 1947 zriadilo Pôdohospodársky archív v Bratislave a pobočky v Nitre (neskôr Bojnice), Martine (neskôr Trenčín), Banskej Bystrici, Rimavskej Sobote, Levoči, Košiciach a Humennom (neskôr presťahované do Levoče). V pobočkách, ako aj v centrále, pracovali mnohí, neskôr známi archívári ako PhDr. František Sedlák, CSc., a Dr. h. c. prof. PhDr. Richard Marsina, DrSc. Pri svojej práci sa mohli opierať len o teoretické poznatky českých, prípadne maďarských archívárov. Zárodoky neskorších štátnych archívov sa konštituovali pri krajských národných výboroch a pri okresných národných výboroch. Aj tieto typy archívov museli pracovať bez jednotnej terminológie a praktických skúseností. Napriek týmto ťažkostiam sa však postupne začali formovať potreby archívov, požiadavky na ich technické, ako aj personálne

Archivári v študovni ŠSÚA: Elemír Rákoš (sediaci tretí vľavo), Richard Marsina (sediaci v strede) a František Sedlák (stojaci vpravo); (zdroj: SNA, Elemír Rákoš, osobný fond)

vybavenie. Po otvorení denného štúdia archívnictva na Univerzite Komenského v Bratislave v roku 1950 sa situácia z hľadiska odbornosti na mnohých miestach postupne zlepšovala a do popredia sa dostávali aj teoretické otázky vyplývajúce zo spracovania archívnych fondov. Mnohé archívne pomôcky vyhotovené v päťdesiatych až sedemdesiatych rokoch 20. storočia vznikali na ideologickú požiadavku, aby sa dokázala opodstatnenosť vedúcej úlohy komunistickej strany či robotníkov ako spoločenskej triedy. Paradoxne však dopomohli ku stabilizácii siete archívov, ako aj k ich spoločenskému uznaniu. Vedecká práca v archívoch bola definovaná už v prvom vládnom nariadení o archívnictve č. 29 z roku 1954, kde v § 5 boli štátne archívy označené ako vedecké pracoviská. Táto právna norma určila vedeckú archív-

nu radu za poradný orgán ministra vnútra v otázkach archívnictva. Vedecká práca bola priznaná len štátnym archívom, ktoré od roku 1954 patrili pod ministerstvo vnútra. Nasledujúce roky však dokázali, že schopnosť tvoriť a pracovať na vedeckej úrovni, našťastie, nie je možné vtiesnať do mantinelov, nie je ju možné ani nanútiť a nevyplýva ani z určitého vopred nalinajkovaného scenára. Mnohé okresné archívy, ktoré neboli definované v právnom zmysle ako vedecké pracoviská, značnou mierou prispeli k zjednoteniu terminológie a k vypracovaniu prvých smerníc na odborné spracovanie archívnych fondov. Zákon č. 149 z roku 1975 priniesol archivármi dlho požadovanú zmenu, keď Štátny ústredný archív SSR (dnes Slovenský národný archív) definoval ako hlavné vedeckovýskumné pracovisko v odbore archívnictva. Je však potrebné poznamenať, že archivári sa nazdávali, že označenie vedecká inštitúcia im zabezpečí väčšie uznanie ich práce v spoločnosti a tiež podobné nezávislé postavenie ako mali v tom čase iné vedecké inštitúcie. Napriek definícii v zákone si však archivistika – veda, ktorej objektom je archívny fond, na Slovensku razila cestu a vyvíjala sa len veľmi pomaly.

Azda tento krátky úvod poskytne odpoveď na otázku, prečo sa v *prehlásení* Fóra archivárov z decembra 1989 medzi požiadavkami na vytvorenie lepších podmienok pre prácu archívov v novom štáte žiadali reorganizáciu Vedeckej archívnej rady. Tá mala byť spolutvorcom koncepcie vývoja a zároveň oponentom riadiaceho orgánu štátnych archívov.

Na zakladajúcom zhromaždení Spoločnosti slovenských archivárov sa požadovalo zriadenie samostatného pracoviska pre archívnu vedu. V Štátnom ústrednom archíve SSR v Bratislave bolo na základe týchto požiadaviek vytvorené dňa 1. februára 1990 oddelenie vedy a výskumu. Náplňou tohto pracoviska bol „výskum archivistiky, hlavne archívnej teórie a praxe, ako aj riešenie teoretických a praktických problémov súvisiacich s automatizáciou archívov a archívnych činností.“¹ Oddelenie malo podľa predstáv Elemíra Rákoša „koordinovať výskum v celom ústave, ako aj v ostatných archívoch na Slovensku, spolupracovať s vedeckými a kultúrnymi inštitúciami na Slovensku a s vysokými školami a s archívmi v Čechách.“² Za vedúceho oddelenia bol riaditeľom archívu JUDr. Dáriusom Rusnákom 21. januára 1990 ustanovený PhDr. Elemír Rákoš, CSc. Od februára 1990 sem boli priradení zamestnanci štátneho ústredného archívu JUDr. PhDr. František Palko, PhDr. Alexander Varga a Martin Urbančok. Technickú podporu zabezpečovala RNDr. Elena Janíčková, ktorá sa tiež uvádza medzi zamestnancami oddelenia do roku 1998.³ František Palko mal za úlohu skúmať vplyv počítačovej techniky na archívnu teóriu, metodiku a prax. V pracovnej náplni Alexandra Vargu bolo uvedené len, že sa podieľa na výskume a Martin Urbančok mal za úlohu zhromažďovať, evidovať a spracovávať odbornú literatúru pre potreby výskumných pracovníkov.

Oddelenie vedy a výskumu od 1. júla 1993 existovalo pod novým názvom ako kabinet vedy a výskumu. V personálnom zložení prišlo k viacerým zmenám. Alexander Varga odišiel z archívu dňa 31. augusta 1993 a na jeho miesto od 1. októbra 1993 nastúpila Silvia Kapráliková, ktorá v kabinete pracovala do 1. januára 1995 a potom prešla na oddelenie nových fondov. Podľa popisu práce vykonávala vysokošpecializované odborné činnosti na úseku výskumu v archíve v súvislosti s riešením výskumnej úlohy spracovania a sprístupňovania archívnych fondov. Spolupracovala tiež pri budovaní jednotlivých databáz informačného automatizovaného systému.

1 Slovenský národný archív (ďalej len SNA), Registratúra a fond z činnosti Slovenského národného archívu, Kabinet vedy a výskumu, zošit Kabinet výskumu personálne veci, šk. 1.

2 SNA, Registratúra a fond SNA, Kabinet vedy a výskumu, zošit Kabinet výskumu personálne veci, šk. 1.

3 SNA, Registratúra a fond SNA, Kabinet vedy a výskumu, osobné spisy, šk. 1.

František Palko odišiel do dôchodku dňa 1. júla 1997. Pracovníkmi kabinetu boli aj PhDr. Daniel Kuzmík od 1. apríla 1998 do 31. októbra 1998 a Mgr. Paulína Malla (Kuchárová) od 2. júla 1998. Podľa pracovnej náplne mala za úlohu skúmať problematiku vzťahov v systémoch spisovne – archívy. Tento výskum mal za cieľ racionalizovať spisovú službu v úradoch, orgánoch a organizáciách.⁴

Od vzniku oddelenia vedy a výskumu v Slovenskom národnom archíve sa všeobecne očakávalo, že prinesie odpoveď na otázku, čo má tvoriť inventárnu jednotku a základnú jednotku predmetu opisu pri spracovaní archívnych fondov. Medzi slovenskými archívármi vládla v tejto otázke nejednotnosť, niektorí chceli viazať tento pojem na kvantitatívne množstvo, napr. jedna škatuľa, iní na vecnú skupinu, na ročník spisov a podobne.

*Elemír Rákoš (v strede) na porade riaditeľov štátnych archívov a ústredného archívu v Košiciach 14. apríla 1976
(zdroj: SNA, Elemír Rákoš, osobný fond)*

Pôvodným výskumným zámerom oddelenia vedy a výskumu bola aj analýza informačného archívneho systému. Široký okruh tém súvisiacich s týmto systémom bol časom zúžený na analýzu archívnych inventárov. Po troch rokoch práce Alexander Varga zverejnil analýzu klasického archívneho informačného systému⁵ a František Palko analýzu automatizovaného informačného systému.⁶ A. Varga pri hodnotení informačných systémov svoju pozornosť zamerlal predovšetkým na pomôcky, ktoré poskytovali informácie širokej verejnosti. Archívne pomôcky, ktoré slúžili pre evidenčnú alebo vnútornú potrebu archívu, nepovažoval za predmet výskumu. Porovnával vznik archívnych pomôcok v päťročných intervaloch na základe typológie. Teda zvlášť analyzoval sprievodcov, inventáre a katalógy vyhotovené v rokoch 1956 – 1990. Konštatoval, že najviac sprievodcov bolo vytvorených v rokoch 1956 – 1965. Tu treba podotknúť, že mnohé z týchto priekopníckych prác archívárov sa využívajú dodnes a, žiaľ, v niektorých archívoch sú do súčasnosti jedinými orientačnými opismi

4 Priamo v registratúre kabinetu vedy a výskumu som o naplnení tejto úlohy nenašla dokumenty, pracovníčka pracovala na inom oddelení SNA.

5 VARGA, Alexander. Analýza klasického archívneho informačného systému. In *Slovenská archivistika*, 1992, roč. 27, č. 1, s. 151 – 154.

6 PALKO, František. Analýza automatizovaného informačného archívneho systému. In *Slovenská archivistika*, 1992, roč. 27, č. 1, s. 154 – 155.

*Elemír Rákoš s riaditeľom archívnej správy Petrom Kartousom
na konferencii v Smoleniciach 31. marca 1980
(zdroj: SNA, Elemír Rákoš, osobný fond)*

poskytujúcimi bádateľovi údaje o určitom fonde. Podľa štatistiky Alexandra Vargu boli roky 1981 – 1985 najproduktívnejším obdobím vyhotovovania inventárov, čo svedčí o skutočnosti, že práve v tomto čase už v mnohých archívoch boli zamestnaní odborní pracovníci, absolventi Univerzity Komenského, odboru archívnictvo a pomocné vedy historické. Najproduktívnejším obdobím vyhotovovania katalógov podľa štatistiky boli roky 1956 – 1965. V tomto období všetky archívy na Slovensku, na základe príkazu nadriadených orgánov, povinne vytvárali katalógy k dejinám Komunistickej strany Československa a robotníckeho hnutia. O týchto archívnych pomôckach je nutné povedať, že napriek tomu, že poskytujú určité údaje k vybranej téme, dnes sa už využívajú málokde. Forma tematického katalógu sa javí ako práca vykonaná v archíve pre určitú skupinu historikov, príp. iného objednávateľa. Pokiaľ hodnotíme naše archívne pomôcky na základe analýzy Alexandra Vargu, tak za najproduktívnejšie archívne roky z hľadiska tvorby archívnych pomôcok možno považovať roky 1956 – 1965 a 1980 – 1985. Z hľadiska kvality a výpovednej hodnoty týchto archívnych pomôcok nebolo možné vyvodiť konkrétne údaje, pretože boli vypracované k rôznym archívnym fondom a tieto fondy boli rôznorodo zachované. Potrebné je poznamenať, že už v druhej polovici 80. rokov sa počet vyhotovených inventárov znížil v dôsledku nárastu ich kvality. Archivári tvorili čoraz podrobnejšie registry a bolo akousi profesionálnou ctou poskytnúť bádateľovi čo najucelenejšiu informáciu. Inventáre na kvalitatívne vyššej úrovni si vyžadovali viac času, a preto zjavne najnižší počet inventárov vyhotovených v rokoch 1986 – 1990 neznamená pokles profesionality archivárov, ale práve naopak.

F. Palko zverejnil analýzu automatizovaného informačného archívneho systému v rovnakom čísle Slovenskej archivistiky ako A. Varga. Obsah tejto správy dokazuje, že predvídať rozvoj informačných technológií nebolo a nie je možné. Dodnes však platí jeho konštatovanie, že „klasický informačný systém, ktorý je založený na manuálnom sprístupňovaní archívnych dokumentov, môže tvoriť základ pre vybudovanie automatizovaného informačného systému.“ František Palko nemohol ešte tušiť, že pokrok vo svete

*Prvomájové oslavy v roku 1983. Zľava: Jozef Strehársky, František Sedlák,
František Palko, Elemír Rákoš, Anna Buzinkayová
(zdroj: SNA, Elemír Rákoš, osobný fond).*

pôjde v tejto oblasti míľovými krokmi a jeho slová, že pôvodné, klasicky vyhotovené archívne pomôcky budú tvoriť základ informačného systému, nadobudnú platnosť už začiatkom 21. storočia. Žiaľ, zatiaľ nie na Slovensku, no takmer všade inde, u našich susedov či vo svete. Všeti si pamätáme slová bývalého riaditeľa odboru archívov Ing. Jozefa Hanusa, CSc., o pokročilom štádiu naskenovania pôvodných archívnych pomôcok vyhotovených manuálne, no dodnes sa k nim slovenský bádateľ nedostane a, žiaľ, k dispozícii nie sú ani pre samotných archivárov.

V súvislosti s výsledkami práce prebiehajúcej v kabinete vedy a výskumu E. Rákoš v roku 1996 podrobne analyzoval chápanie inventárnej jednotky na základe preskúmania 204 inventárov.⁷ Inventárna jednotka je základnou jednotkou pre opis archívneho dokumentu alebo súboru archívnych dokumentov spojených určitým spoločným znakom, vnútornými väzbami. Z jeho analýzy vyplynulo, že archivári túto dôležitú veličinu chápu pri spracovaní archívnych fondov nejednotne, a preto je nevyhnutné zjednotenie interpretácie inventárnej jednotky. Pri rozbere si všimol nasledovné elementy: názov inventára (archívneho fondu); hraničné roky archívneho fondu; názov archívu, v ktorom sa archívny fond nachádza; vydavateľa, rok vydania, formu vydania inventára; počet inventárnych jednotiek fondu; počet úložných jednotiek fondu; počet kníh (pokiaľ neboli uložené v škatuliach); priemer počtu inventárnych jednotiek na jednu škatuľu (resp. počet škatúľ na jednu inventárnu jednotku). Pokiaľ to bolo možné, tak sledoval aj priemer počtu inventárnych jednotiek na škatuľu (bez kníh); štruktúru archívneho fondu, t. j. vertikálne členenie fondu na fondové jednotky (archívne roviny); počet archívnych rovín vo vertikálnej polohe fondu; archívny fond a registratúru, z ktorej fond vznikol, štruktúru (vnútornú skladbu). Ďalej analyzoval, či štruktúra fondu kopíruje registratúru, transformuje alebo sa úplne mení. Za-

7 RÁKOŠ, Elemír. Analýza archívnych inventárov štátnych archívov Slovenskej republiky (Záverečná správa o výskume). In *Slovenská archivistika*, 1996, roč. 31, č. 2, s. 148 – 156.

Zasadnutie výboru Spoločnosti Slovenských archivárov 1. februára 2000.

Dolný rad zľava: predsedníčka Veronika Nováková, Mária Šániková, Milan Mišovič, Juraj Roháč, Viera Morišová-Bernátová.

Horný rad zľava: Elena Kašiarová, Ján Milan Dubovský, Jozef Hanus (stojaci), Mária Kačkovičová,

čestný predseda Elemír Rákoš (zdroj: súkromná zbierka Zuzany Kollárovej).

meral sa aj na stručnú charakteristiku tvorby inventárnej jednotky v spisovom materiáli (či inventárnu jednotku tvoria spisy najnižšieho registratúrneho oddelenia za rok alebo za manipulačné obdobie, alebo spisy jednej agendy, vecnej /pertinenčnej/ skupiny, resp. jeden základný spis); opis inventárneho záznamu (najmä signatúra – odvodená, pôvodná, umelá – jej zmysel a funkčnosť); opis obsahu (predmetu, resp. názvu) inventárnej jednotky (stručnosť, podrobnosť, úplnosť, náhodný výber, homogénnosť, heterogénnosť a pod).⁸

Elemír Rákoš v záverečnej analýze uskutočnenej podľa uvedených kritérií upozornil aj na nejednotnosť výkladu niektorých termínov súvisiacich so spracovaním a sprístupňovaním archívnych fondov. Po ďalších organizačných zmenách v Slovenskom národnom archíve napokon v kabinete vedy a výskumu zostal len E. Rákoš. V tomto období sa venoval najmä archívnej terminológii. Po jeho odchode v roku 2001 som na polovičný úväzok prevzala prácu v kabinete vedy a výskumu ja, avšak po pol roku som dospela k záveru, že archívnej teórii sa budem venovať účinnejšie, ak zostanem v archíve, v ktorom už dôverne poznám archívne fondy, ich vývoj, ako aj štruktúru. Miesto vedúceho kabinetu, ktoré bolo zároveň aj jediným miestom v kabinete, bolo z dôvodu postupného znižovania počtu archivárov zrušené, a tak úplne zanikol aj kabinet vedy a výskumu v Slovenskom národnom archíve.

Zákon č. 395 o archívoch a registratúrach z roku 2002 už neobsahoval žiadne náznamy vedeckej činnosti alebo vedeckého výskumu v archívoch. Pamätám si slová právnikov prítomných pri koncipovaní zákona: „Vedu netreba riešiť v zákone, veda sa dá robiť aj bez paragrafov v zákone, je to interná záležitosť archívov.“ Dnes môžeme povedať, že to nebol správny postoj a napriek tomu, že novela archívneho zákona z roku 2015 umožňuje poveriť archív výskumnou úlohou, prácu archivárov len málokto považuje za vedeckú. Absencia presnej definície výskumu v archívoch má za následok rôznorodé chápanie výskumných úloh

⁸ SNA, Registratúra a fond SNA, Kabinet vedy a výskumu, osobné spisy, šk. 1.

*Elemír Rákoš na vianočnej besiedke v SNA na prelome 20./21. storočia, po jeho pravici Marta Melniková a Dárius Rusnák
(zdroj: súkromná zbierka Vladimíra Wolfshöndla)*

v jednotlivých archívoch. V posledných rokoch sa, našťastie, aspoň v niektorých archívoch usporadúvajú konferencie, ktoré sa označujú ako vedecké. V súvislosti s vedeckými konferenciami si ale treba položiť otázku, či posúvajú dopredu aj archívnu vedu alebo sú na nich prezentované poznatky získané individuálnymi výskumami k určitým historickým témam. Nemali by sme zabudnúť, že archívár je v prvom rade archivárom a mali by sme si konečne aj my vyjasniť, do akej miery je archívár aj historikom, či nemá povinnosť prezentovať najmä archívne dokumenty. Archívár, aj keď sa zaoberá určitou historickou problematikou, by mal mať na zreteli, že jeho prístup k téme musí byť odlišný od historika. Mal by sa výlučne opierať o archívne dokumenty. Možno sa niekomu tieto slová zdajú tvrdé, ale všetci by sme sa mali snažiť o to, a teraz apelujem najmä na nastupujúcu mladú generáciu archivárov, aby našu archívnu prácu odborníci i laici vnímali ako vedeckú prácu, ktorá vznikla na základe výskumu archívnych fondov. Dôverné poznanie archívneho fondu, jeho pôvodcu, analýza evidovania, ukladania či rozbor kompetencií pôvodcu, ako aj analýza odrazu kompetencií v zachovaných dokumentoch, rozbor organických väzieb medzi komponentmi fondu prispieje k tomu, že našu prácu budú inštitúcie či občania, ktorí sa bez našej odbornosti nevyznajú v labyrinte úradov, inštitúcií, ako aj kompetenčných zmien, pokladať za skutočne odbornú i vedeckú. No v prvom rade si my, archivári musíme uvedomiť, že archivistika je už dávno samostatná vedná disciplína, ktorá nielen pomáha pri práci odborníkov z iných vedných disciplín, ale má vlastné metódy a pomocné vedy využíva rovnako ako historická veda.

Je zarážajúce, že v súčasnosti, keď v štátnych archívoch už konečne došlo k odčleneniu správnej agendy od sprístupňovacích prác tým, že sa zriadili dve oddelenia, tak oddelenie, ktoré má sprístupňovať archívne fondy, sa oficiálne označuje ako oddelenie spracúvania archívnych dokumentov (OSAD) a nie oddelenie spracúvania archívnych fondov. Objektívnou veličinou prítomnou v archívoch je archívny fond. Je to celok, ktorý je povinný archívár zachovať (aspoň podľa doteraz platného provenienčného princípu), a archívny dokument je len organickou súčasťou archívneho fondu. Je možné, že pri tvorbe tohto nekorektného označenia oddelenia zavážilo to, že v archívoch sú uložené archívne fondy a archívne zbierky,

a tak pri rozhodovaní o pomenovaní oddelenia sa ako kompromis javil archívny dokument. Je však nevídané, že mnohí archivári sa na Slovensku stále nevedia stotožniť so základnou archívnu zásadou archívneho fondu a prežíva akási móda tvorby zbierok, no najmä ich nesprávne chápanie. Nekorektná je už samotná definícia, že zbierka vzniká zbierkotvornou činnosťou inštitúcie alebo fyzickej osoby. Súkromná fyzická osoba má osobný fond a nech by sa zaoberala zbieraním čohokoľvek, predmety, ktoré zbierala, majú miesto v jej fonde, lebo spojivom všetkého, čo zbierala, je osoba, ktorá má dať fondu nielen názov, ale najmä zmysel. Rovnako je to i s inštitúciami. Nemali by sme zabúdať, že každý dokument má svoju provenienciu a proveniencija je pre archivára záväzná.

V predchádzajúcej časti som sa už zmienila o analýze archívnych inventárov z pera Elemíra Rákoša, v ktorej upozorňoval na nejednotnosť v chápaní určitých termínov. Odtedy uplynulo 20 rokov, ale doteraz nemáme vydaný terminologický slovník, ktorý by definitívne odstránil nezrovnalosti, odchýlky pri chápaní archívnych pojmov. V súčasnosti je archívnictvo ako veda akýmsi nechceným dieťaťom toho, kto by sa mal starať o jeho rast a rozvoj. Vedecká archívna rada, ktorá by si azda mohla v tejto otázke vynútiť nápravu, fakticky už neexistuje. Slovenská archivistika, odborné periodikum, za ktoré naši predchodcovia archivári bojovali a húževnato, vytrvalo v záujme archivistiky pracovali, nevychádza. Prevažná väčšina archivárov, až na šťastlivcov začlenených do vyššie spomenutého OSAD-u v štátnych archívoch, je zaneprázdnená vybavovaním správnej agendy, prácou v predarchívnej oblasti, vyplňovaním rôznych, často nezmyselných formulárov či podávaním správ, ktoré by si tí, ktorí prikaz na ich vydanie vydali, mohli aj sami vypracovať, keďže majú prístup do databáz, kde sa tieto údaje nachádzajú. Je ťažko povedať, prečo je stav slovenského archívnictva taký, aký je. Našťastie nie je mojou úlohou, aby som na túto otázku odpovedala. Čo je príčinou poklesu odbornej úrovne archívov? Prečo nezverejňujeme naše odborné práce? A s otázkami, ktoré začínajú slovom prečo, by sme mohli pokračovať. Jednou z príčin je určite aj to, že societa archivárov, ktorá sa kedysi pýšila jednotnosťou a priateľskými vzťahmi, už dnes neexistuje. Stalo sa akousi módou donášať, udávať aj medzi archivármi. Dozaista je to celospoločenský jav, ale archivári, ktorí vedia, že ich práca si vyžaduje nesmiernu trpezlivosť, vnímavosť a odbornosť, nemali klesnúť na úroveň takýchto praktík. Archivári by si mali uvedomiť, že táto cesta nikam nevedie. V záujme záchrany odbornosti archívov, v záujme rozvoja archívnej vedy, ktorá v súčasnosti na Slovensku stagnuje, by sme sa mali správať k sebe korektne, pomáhať tým, ktorí sa snažia prekonať krízu, spôsobenú nedemokratickým, naoktrojovaným rozhodnutím mocných. Potrebujeme odborné diskusie, pravdivé analýzy stavu archívnictva, archívov, analýzu našich služieb verejnosti, analýzu vývoja správy dokumentov, aby sme v súčasnosti vedeli zmysluplne navrhovať funkčnú správu záznamov, potrebujeme dokončiť terminologický slovník, no najmä potrebujeme korektné kolegiálne vzťahy, spoločný postup, veď aj pre nás platí: *Inter arma silent musae*.

Archivári, najmä zástupcovia mladej generácie, je na vás, aby ste odkaz Elemíra Rákoša naplnili a dokázali, že archivistika, archívna veda má svoje miesto medzi ostatnými vednými disciplínami. Generácii, ktorá bezprostredne po odchode E. Rákoša prevzala vedúce postavenie v archívoch, sa to nepodarilo. Časté otrasy v systéme, boje o prežitie, základné finančné a personálne zabezpečenie archívov nevytvárali vhodné podmienky pre naplnenie jeho odkazu v prvých dvoch decéniách 21. storočia.

Das Kabinett für Wissenschaft und Forschung

(Ursprüngliche Vorstellungen und der heutige Zustand der Wissenschaft)

Die Wissenschaftlichkeit der Archivarbeit wurde 1954 zum ersten Mal in den Rechtsnormen der Slowakei verankert. Das Gesetz aus dem Jahr 1975 bestimmte das Staatliche Zentralarchiv der Slowakischen Sozialistischen Republik (das heutige Slowakische Nationalarchiv), als wissenschaftliche Hauptforschungsstelle des Archivwesens. Im Rahmen dieser Institution wurde erst ab 1. Februar 1990 eine gesonderte Forschungsstelle errichtet. Der unmittelbaren Entstehung des Kabinetts für Wissenschaft und Forschung verhalf die gesamtslowakische Versammlung der Archivare, die mit den landesweiten demokratischen Veränderungen im Dezember 1990 verbunden war. Die Archivare verlangten Errichtung dieser eigenständigen Arbeitsstätte, weil sie wollten, dass für die einzelnen, in den Archiven verrichteten Facharbeiten, methodische Richtlinien, die auf der Grundlage der Forschung und wissenschaftlichen Analyse entstehen, ausgearbeitet werden. Im Kabinett für Wissenschaft und Forschung arbeiteten PhDr. Elemír Rákoš, CSc., JUDr. PhDr. František Palko, PhDr. Alexander Varga. Später schlossen sich der Arbeitsgruppe für eine kurze Zeit auch Martin Urbančok und Silvia Kapráliková an. Die Mitarbeiter des Kabinetts für Wissenschaft und Forschung veröffentlichten 1992 auf den Seiten der Slowakischen Archivistik ihre ersten Analysen aus dem Bereich der Nutzung von Informationstechnologien bei fachlichen Arbeiten im Archiv und über die Bewertung von Informationsarchivhilfsmitteln, vor allem Inventaren. Das Kabinett für Wissenschaft und Forschung verdiente sich vor allem um ein universelleres Verständnis der Inventarenheit. Der Leiter des Kabinetts E. Rákoš veröffentlichte in der Zeitschrift Slowakische Archivistik eine Serie von den Archivbestände betreffenden fachlichen Studien, wodurch er zur Verankerung der Wissenschaftlichkeit der Archivistik in der Slowakei beigetragen hatte. Das Kabinett für Wissenschaft und Forschung war von mehreren Personalveränderungen betroffen, allmählich wurde die Zahl der Mitarbeiter reduziert, und vor allem aufgrund der Verringerung der Mitarbeiterzahl in staatlichen Archiven kam es dazu, dass im Kabinett für Wissenschaft und Forschung nur noch der Gründer, PhDr. Elemír Rákoš, Csc., arbeitete. Im Jahr 2002 wurde das Kabinett für Wissenschaft und Forschung aufgelöst.

Seit der Zeit beschäftigt sich keine spezialisierte Arbeitsstätte mit der Erforschung des Archivbestands als Gegenstandes einer eigenständigen Wissenschaft. Der Personalstand in staatlichen Archiven ermöglicht es in der Gegenwart nicht, dieses Fachgebiet tiefer zu erforschen. Als problematisch stellt sich auch die Veröffentlichung von allgemeingültigen, beim Arbeiten mit Archivalien unerlässlichen Grundsätzen, heraus, weil die Fachzeitschrift Slowakische Archivistik, die dieser Problematik einen Platz eingeräumt hatte, in den letzten Jahren nicht mehr herausgegeben wird. Mangel an Fachleuten, übermäßige administrative Belastung von Archivaren, nicht abreisende Verwaltungsagenda sowie neue Pflichten vor allem im Bereich der vorarchivischen Verwaltung führen in den letzten Jahren zu einem sinkenden Interesse für die Archivwissenschaft. Heutzutage muss auch ein Desinteresse an dieser Problematik konstatiert werden. Vor allem die junge Generation von Archivaren wird sich bewusst machen müssen, dass auch in unserem Beruf ohne systematische Forschung kein Fortschritt möglich ist.

Elemír Rákoš a teória archívnych dokumentov

Robert Gregor Maretta

Elemír Rákoš v roku 1955

(zdroj: Registratúrne stredisko FiF UK)

Elemír Rákoš sa narodil 14. septembra 1935 v robotníckej rodine Elemíra a Márie, rodenej Kasarovej, v Rimavskej Sobote. Ľudovú školu navštevoval najprv v rodnej Rimavskej Sobote, neskôr vo Veľkom Blhu a nakoniec v Teplom Vrchu. Následne v rokoch 1951 – 1953 študoval na Baníckom učilišti Štátnych pracovných záloh v Sirku-Železníku, ale maturoval na Jedenástročnej strednej škole v Rimavskej Sobote v roku 1955. V tom istom roku bol prijatý na štúdium archívnicva na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave, na ktorej v roku 1960 vykonal štátnu záverečnú skúšku.¹ Už počas piateho ročníka vysokoškolského štúdia v roku 1959 začal pracovať v Štátnom slovenskom ústrednom archíve v Bratislave (dnes Slovenský národný archív), najskôr ako archívny pracovník/archivár, neskôr ako vedúci oddelenia dejín socializmu (1963 – 1990), vedúci oddelenia/kabinetu vedy a výskumu (1990 – 2001) a nakoniec ako námestník riaditeľa v rokoch 1992 – 2001.²

Jeho odborný život bol prepojený aj s Filozofickou fakultou Univerzity Komenského v Bratislave. Tu mu bol dňa 16. mája 1969 udelený titul doktora filozofie (PhDr.) po absolvovaní skráteného rigorózneho konania.³ Navyše na Katedre Archívnicva a pomocných vied historických Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave pôsobil ako externý učiteľ v rokoch 1973 – 2001, keď prednášal študentom archivistiku a novovekú diplomatiku. A nakoniec, tu mu po úspešnej obhajobe dizertačnej práce na tému *Slovenské národné orgány a ich písomnosti* bola udelená dňa 19. apríla 1988 vedecká hodnosť kandidáta historických vied (CSc.).⁴ Okrem toho pôsobil vo viacerých vedeckých radách a komisiách i v redakčnej rade Slovenskej archivistiky. Po novembri 1989 sa stal prvým predsedom Spoločnosti slovenských archivárov, na ktorej čele stál v rokoch 1990 – 1994. Za celoživotné dielo v oblasti archívnicva, slovenských dejín a dejín správy mu prezident Rudolf Schuster pri príležitosti 10. výročia vzniku Slovenskej republiky (1. januára 2003) udelil štátne vyznamenanie Pribinov kríž III. triedy.⁵ Elemír Rákoš zomrel 6. septembra 2003 v Bratislave a je pochovaný na Cintoríne Vrakúňa (pôvodne nazývanom Cintorín Ružinov).

Zhodnotenie jeho celoživotnej činnosti ako archivára a neskôr aj riadiaceho predstaviteľa slovenského archívnicva na poli Slovenského národného archívu či Spoločnosti slovenských archivárov by si zasluhovalo iste samostatnú monografiu, pretože Elemír Rákoš bol naozaj

1 Registratúrne stredisko Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave (ďalej len Registratúrne stredisko FiF UK), študijný spis Elemíra Rákoša, reg. zn. D IV/1 DŠ/A 1960.

2 Registratúrne stredisko FiF UK, osobný spis Elemíra Rákoša, reg. zn. B II/1.

3 Registratúrne stredisko FiF UK, rigorózný spis Elemíra Rákoša, reg. zn. D V/1 PhDr./A 1969.

4 Registratúrne stredisko FiF UK, aspirantský spis Elemíra Rákoša, reg. zn. C VII/2 CSc./A 1988.

5 KARTOUS, Peter. PhDr. Elemír Rákoš, PhD. laureátom štátneho vyznamenania. In *Slovenská archivistika*, 2003, roč. 38, č. 1, s. 3.

archívny fenomén. Na začiatku svojej odbornej kariéry sa venoval edíciám dokumentov k súčasným dejinám Slovenska a diplomatike najnovšieho obdobia. Až neskôr, v osemdesiatych rokoch, zrejme pod vplyvom zavádzania automatizovaného systému do archívnictva a s dobudovaním oddelenia vedeckého výskumu v Štátnom ústrednom archíve SSR prešiel na výskum v oblasti archívnej teórie. Pre ilustráciu uvediem aspoň jeho najzásadnejšie archívno-teoretické práce, ktoré publikoval prevažne na stránkach Slovenskej archivistiky v priebehu približne pätnástich rokov, počas ktorých stál na čele archívnej vedy na Slovensku.

Teoretickými a metodologickými problémami archivistiky sa Elo Rákoš zaoberal už na sympóziu Archívnictvo a úlohy súčasnej vedy v Rimavskej Sobote, ktoré usporiadala Sekcia archívnictva a pomocných vied historických Slovenskej historickej spoločnosti v roku 1987.⁶ Žiaľ, príspevky z tohto podujatia neboli publikované v samostatnom zborníku. V štúdiu *Proveniencia a pertinencia v archíve* priblížil definíciu týchto pojmov v medzinárodných terminologických slovníkoch a príručkách a zároveň zhodnotil využívanie provenienčného princípu v súdobej archívnej teórii a praxi.⁷ Vzťahom medzi *Archívnu vedou a archívnu praxou* sa venoval v ďalšom článku, v ktorom poukázal na nesystematickosť archívnej vedy na Slovensku a jej slabé prepojenie s archívnu praxou, pričom naznačil aj možné príčiny tohto stavu.⁸

V príspevku *Preberanie archívnych dokumentov do archívu* identifikoval problémy archívnej akvizície v posledných desaťročiach 20. storočia, keď boli do štátnych archívov prevzaté nielen archívne dokumenty, ale často aj celé neusporiadané registratúry, čo značne obmedzuje možnosti ich archívneho spracovania a následného sprístupnenia pre bádateľov.⁹ Spracúvanie a sprístupňovanie archívnych fondov z pohľadu archívnej teórie bolo predmetom aj jeho ďalšej štúdie *Štruktúra archívneho fondu*, v ktorej bližšie rozobral priebeh vzniku a konštituovania archívneho fondu a nazval ho „archívotvorivým procesom“.¹⁰ Rozdiel medzi *Registratúrou a archívnym fondom* definoval z pohľadu archívnej terminológie, teórie, ale i histórie, pričom sa zamerail na rôzne typy registratúr a archívnych fondov na Slovensku.¹¹

Z hľadiska archivistiky ako samostatnej vedy mali najzásadnejší prínos jeho štúdie o *Teórii archívneho fondu*, ktorý tvorí základný predmet archívnej vedy, teórie a praxe a zároveň je aj základným objektom archívnych činností. V prvých častiach, ktoré chápal ako úvodné, sa pozrel na filozofické zdôvodnenie existencie archívneho fondu, vplyv právnych noriem na vznik a jestvovanie či už archívu, archívnych fondov, ako aj archívnych dokumentov. A nakoniec analyzoval vznik a vývoj týchto archívnych kategórií z historického hľadiska. V ďalších troch častiach sa venoval archívnemu fondu z pohľadu archivistiky. Pri archívno-genetickom aspekte spracoval v podstate trojfázovú teóriu spisu, ktorej základom je jeho kancelárske, registratúrne a archívne štádium, pričom sa zamerail na identifikáciu pôvodu fondu a premenu jeho registratúry na archívny fond. Z pohľadu archívnej analýzy definoval archívny fond ako základnú archívnu kategóriu a zároveň určil vzájomné vzťahy k ostatným

6 RIPKOVÁ, Gabriela. Sympóziu Archívnictvo a úlohy súčasnej vedy. In *Slovenská archivistika*, 1988, roč. 23, č. 1, s. 215.

7 RÁKOŠ, Elo. Proveniencia a pertinencia v archíve. In *Slovenská archivistika*, 1989, roč. 24, č. 1, s. 9 – 29.

8 RÁKOŠ, Elo. Archívna veda a archívna prax. In *Slovenská archivistika*, 1990, roč. 25, č. 1, s. 9 – 22.

9 RÁKOŠ, Elo. Preberanie archívnych dokumentov do archívu. In *Slovenská archivistika*, 1992, roč. 27, č. 1, s. 3 – 13.

10 RÁKOŠ, Elo. Štruktúra archívneho fondu. In *Slovenská archivistika*, 1992, roč. 27, č. 2, s. 3 – 16.

11 RÁKOŠ, Elo. Registratúra a archívny fond. In *Slovenská archivistika*, 1995, roč. 30, č. 2, s. 158 – 170.

Elemír Rákoš (stojaci prvý sprava) s kolegami (Šebastian Labo stojaci vľavo, František Bielik v strede, dole vľavo Július Sopko, Štefan Toman vpravo) na dvore archívu na Križkovej ulici (zdroj: SNA, Elemír Rákoš, osobný fond)

archívny kategóriám, ako sú archív, archívna zbierka, registratúra, archívny dokument, inventárna jednotka a archívne jednotky. Východiskom archívno-teoretickej syntézy, ktorá tvorí poslednú časť jeho teórie archívneho fondu, bolo hodnotenie registratúrnych záznamov a archívnych dokumentov, najmä s ohľadom na textové a kontextové informácie archívnych dokumentov.¹²

Ako vedúci oddelenia vedy a výskumu publikoval aj výskumné správy zamerané na analýzu sprístupňovania archívnych fondov a vyhotovovania archívnych pomôcok.¹³ V záverečnej výskumnej správe *Archivistika a jej perspektívy* načrtnol základné priority smerovania archívno-teoretického bádania na Slovensku, ktoré chápal v rozvíjaní všetkých disciplín archivistiky, najmä však v zdokonaľovaní archívnej teórie a praxe. Zároveň sa nazdával, že vplyv archivistiky by sa mal rozšíriť aj do ďalších sfér spoločenského života na Slovensku, obzvlášť v oblasti kultúry v administratíve, ktorá ovplyvňuje tvorbu registratúry a archívnych fondov.¹⁴

12 RÁKOŠ, Elo. Teória archívneho fondu 1 : Úvod : Filozofické aspekty archívneho fondu. In *Slovenská archivistika*, 1994, roč. 29, č. 2, s. 3 – 19; RÁKOŠ, Elo. Teória archívneho fondu 2 : Právne aspekty archívneho fondu. In *Slovenská archivistika*, roč. 30, č. 1, s. 9 – 24; RÁKOŠ, Elo. Teória archívneho fondu 3 : Historické aspekty archívneho fondu. In *Slovenská archivistika*, 1996, roč. 31, č. 1, s. 3 – 24; RÁKOŠ, Elo. Teória archívneho fondu 4 : Archívne aspekty – genéza. In *Slovenská archivistika*, 1997, roč. 32, č. 1, s. 3 – 21; RÁKOŠ, Elo. Teória archívneho fondu 5 : Archívne aspekty – analýza. In *Slovenská archivistika*, 1997, roč. 32, č. 2, s. 3 – 19; RÁKOŠ, Elo. Teória archívneho fondu 6 : Archívne aspekty – syntéza. In *Slovenská archivistika*, 1998, roč. 33, č. 2, s. 3 – 18.

13 RÁKOŠ, Elo. Teória a metodológia spracúvania a sprístupňovania archívnych fondov : (Správa z výskumu). In *Slovenská archivistika*, 1994, roč. 29, č. 1, s. 176 – 180; RÁKOŠ, Elo. Analýza archívnych inventárov štátnych archívov Slovenskej republiky : Záverečná správa z výskumu. In *Slovenská archivistika*, 1996, roč. 31, č. 2, s. 148 – 156.

14 RÁKOŠ, Elo. Archivistika a jej perspektívy. In *Slovenská archivistika*, 1998, roč. 33, č. 1, s. 187 – 193.

V osobitnej štúdií sa venuje *Spisom v archívoch*, ktoré podrobnejšie analyzoval z viacerých hľadísk a rozobral aj uhorskú spisovú tradíciu pozostávajúcu z trojfázovej existencie písomností (kancelárskej, registratúrnej a archívnej).¹⁵ Na to nadviazal ďalším článkom venovaným *Teórii archívnych dokumentov*, ktorú ešte podrobnejšie rozoberieme v ďalšej časti príspevku.¹⁶

Z archívno-teoretického hľadiska neobišiel ani *Osobné archívne fondy a archívne zbierky*, pričom ich považoval za dva samostatné typy archívnych fondov. Pri vytváraní niektorých osobných archívnych fondov poukázal na nesprávne oddeľovanie archívnych dokumentov určitej povahy (napr. literárnej) od archívnych dokumentov ostatnej povahy, čím vznikajú viaceré osobné fondy toho istého pôvodcu. Okrem toho upozornil aj na zložitú problematiku osobných, rodinných a rodových archívov. Pri archívnych zbierkach zdôraznil, aby sa nezamieňali pojmy archívna zbierka s repozitóriami archívnych dokumentov, pretože ich význam je úplne odlišný.¹⁷

K obohateniu slovenskej archívnej terminológie prispel najmä úvahou o *Archívite ako významnom fenoméne archívnej teórie*, v ktorej definoval význam tohto pojmu.¹⁸ Všetky svoje dovtedajšie poznatky s nadväznosťou na prvú slovenskú archívno-teoretickú prácu z pera Michala Kušíka zhodnotil v štúdiách venovaných archivistike, či už ako predmetu archívneho vzdelávania alebo celkovej úvahe o nej.¹⁹ Poslednou prácou, ktorá vyšla až po jeho smrti, bola štúdia *Metodológia a prax archívneho hodnotenia*, ktoré tvoria významnú časť archívnej teórie.²⁰

Celkovo by bolo možné prínos Ela Rákoša v oblasti archívnej teórie a praxe zhrnúť do týchto štyroch základných okruhov: 1) rozpracovanie teoretických základov archivistiky na Slovensku, 2) doplnenie teoretických základov slovenskej archívnej terminológie, 3) vypracovanie teórie a metodológie spracúvania a sprístupňovania archívnych fondov, 4) výchova archívneho dorastu.

Na tomto mieste by som chcel v istom zmysle nadviazať na minuločné spomienkové stretnutie, ktoré sa uskutočnilo pri príležitosti stého výročia narodenia nášho archívneho veľikána Michala Kušíka,²¹ ktorý ako prvý na Slovensku poukázal na nesprávne vnímanie archívnych dokumentov z hľadiska diplomatiky pri spracúvaní a sprístupňovaní archívnych fondov. Poukázal na to vo viacerých štúdiách a na ukážku som vybral citát zo štúdie *Archívnictvo v klasifikácii vedy*: „Archív je organická individualita. Je členený organizmus. Jeho časti sú navzájom pospájané úzkymi vzájomnými vzťahmi. Z tohto zistenia vyvierajú metódy, formy alebo cesty, po ktorých sa uberáme, aby sme konkrétny predmet poznali, vysvetlili a sprístupnili pre spoločenský záujem. Toto poznanie postuluje, aby archivár

15 RÁKOŠ, Elo. Spisy v archívoch. In *Slovenská archivistika*, 1998, roč. 33, č. 1, s. 12 – 21.

16 RÁKOŠ, Elo. Teória archívnych dokumentov. In *Slovenská archivistika*, 2000, roč. 35, č. 1, s. 3 – 17.

17 RÁKOŠ, Elo. Osobné archívne fondy a archívne zbierky : (Úvaha). In *Slovenská archivistika*, 2001, roč. 36, č. 1, s. 11 – 22.

18 RÁKOŠ, Elo. Archívita – významný fenomén archívnej teórie : (Úvaha). In *Slovenská archivistika*, 2001, roč. 36, č. 2, s. 3 – 12.

19 RÁKOŠ, Elo. Archivistika – predmet archívneho vzdelávania. In *Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského – Historica 45*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2002, s. 131 – 135; RÁKOŠ, Elo. Úvahy o archivistike. In *Slovenská archivistika*, 2003, roč. 38, č. 1, s. 5 – 31.

20 RÁKOŠ, Elo. Metodológia a prax archívneho hodnotenia : (Poznatky a námety). In *Slovenská archivistika*, 2003, roč. 38, č. 2, s. 13 – 26.

21 SNAKOVÁ, Martina. Storočnica Michala Kušíka. In *Fórum archivárov*, 2015, roč. 24, č. 3, s. 53 – 55; GRÓFOVÁ, Mária. Seminár k stému výročiu narodenia Michala Kušíka (1915 – 2000). In *Historický zborník*, 2016, roč. 26, č. 1, s. 227 – 228.

nechápal jednotlivé písomnosti archívu ako izolované kusy podľa ich formy, ako to robí diplomatika, alebo podľa ich obsahu ako história, ale predovšetkým podľa súvisu, do ktorého patria. Archívna veda a či archivistika sa nezaobera jednotlivými písomnosťami alebo dokumentmi samými osebe, ale skúma, ako boli jednotlivé písomnosti v minulosti pospájané do jedného celku, do archívu (archívneho fondu), čo tvorí súčasť dejín archívov, a podľa akých hľadísk by mali byť spolu pospájané, aby archív dostal bytostne vlastnú a trvalú štruktúru, čo je náležitosť archívnej teórie.²²

Preto ma v tomto zmysle zaujímala reakcia či pohľad Elemíra Rákoša ako nášho najvýznamnejšieho archívneho teoretika na túto tému a z jeho prác som pre tento príspevok vybral práve jeho teóriu archívnych dokumentov, v ktorej píše: „Všeobecný poznatok o tom, že archívne dokumenty tvoria významnú súčasť historických dokumentov (prameňov), nie je potrebné osobitne zdôvodňovať. Archivári sú však nútení skúmať to, čo v archívoch ochraňujú, spravujú a do archívov získavajú. To znamená, že si vytvárajú znaky a kritériá toho, čo je alebo môže tvoriť archívne dokumenty. Tieto znaky a kritériá uplatňujú vo svojej odbornej práci.“²³ Naozaj to tak je?

*Štefan Juck a Elemír Rákoš v lete 1963 v Chorvátskom Grobe netradične pri poľných prácach
(zdroj: SNA, Elemír Rákoš, osobný fond)*

Na začiatku tejto úvahy sa pozrime, podobne ako to urobil aj Elo Rákoš, na terminológiu, čo sa týka vymedzenia pojmu archívny dokument z hľadiska platných právnych noriem Slovenskej republiky. Zákon č. 395 o archívoch a registratúrach z roku 2002 definuje „archívny dokument ako záznam, ktorý má trvalú dokumentárnu hodnotu pre poznanie dejín Slovenska a Slovákov. Archívnym dokumentom je aj filmový alebo zvukový záznam, ktorý vznikol do roku 1950.“²⁴ V čase publikovania Rákošovej štúdie bol platný ešte predchádzajúci zákon o archívnictve z roku 1975, ktorý o čosi podrobnejšie vymedzoval „archívne dokumenty ako písomné, obrazové, zvukové a iné záznamy pochádzajúce z činnosti štátnych a iných orgánov a organizácií i z činnosti jednotlivcov,

22 KUŠÍK, Michal. Archívnictvo v klasifikácii vedy. In *Slovenská archivistika*, 1968, roč. 3, č. 1, s. 9 – 10.

23 RÁKOŠ, Teória archívnych dokumentov, s. 8.

24 Podľa § 2 ods. 2 zákona č. 395/2002 Z. z. o archívoch a registratúrach a o doplnení niektorých zákonov v znení neskorších predpisov.

*Archivári ŠSÚA po futbalovom zápase s družstvom Historického ústavu SAV.
Elemír Rákoš prvý vpravo stojaci (zdroj: SNA, Elemír Rákoš, osobný fond).*

ktoré so zreteľom na svoj historický, politický, hospodársky alebo kultúrny význam majú trvalú dokumentárnu hodnotu.²⁵ V porovnaní týchto dvoch právnych noriem badať isté zovšeobecnenie výkladu pojmu archívny dokument a istým spôsobom súčasná legislatíva neurčuje presne typologicky, o aké dokumenty ide. Vieme len, že okrem iného sú to aj filmy a zvukové záznamy. Podľa nášho názoru je termín záznam veľmi neurčitého charakteru a zároveň môže v niektorých prípadoch vyjadrovať len časť archívneho dokumentu, t. j. len určitú zaznamenanú informáciu.

Keďže definícia archívneho dokumentu v archívnom zákone je dosť všeobecná, siahnime na objasnenie tohto pojmu po odborných archívnych prácach. V nich sa môžeme stretnúť najčastejšie s tromi pojmami. Ako prvý je to termín archívny materiál, ktorý sa používal skôr v minulosti a dnes slúži už len na všeobecné označenie všetkých archívnych dokumentov v archívnom fonde, archívnej zbierke či archíve. Navyše nevystihuje podstatu samotných archívnych dokumentov.

Nasleduje termín archivália. Tento termín je definovaný v zatiaľ poslednom (literárno) archívnom terminologickom slovníku od Viliama Mruškoviča z roku 1999. Ten určuje „archiváliu ako písomný, obrazový a zvukový dokument, ktorý má charakter hodný zachovania pre budúce potreby. Každý dokument je potencionálna archivália, avšak z hľadiska archívu ide o dokumenty, ktoré pôvodcovia vo svojich registratúrach a pre svoju prácu už nepotrebujú. Jadro archiválií tvoria písomnosti (dokumenty rukopisné a strojopisné, originálne i rozmnožené). Poznáme rôzne druhy archiválií. Synonymum je archívny dokument.“²⁶ Termín archivália sa udomácnil skôr v českom prostredí a na Slovensku je podľa nášho názoru už archaizmom a v súčasnosti medzi archivármi nepoužívaný termín,

²⁵ Podľa § 2 ods. 1 zákona č. 149/1975 Zb. o archívnictve v znení neskorších predpisov.

²⁶ MRUŠKOVIČ, Viliam. *Slovník literárnoarchívnej terminológie*. Martin : Matica slovenská, 1999, s. 15 – 16.

*Juraj Spiritza gratuluje Elemírovi Rákošovi k päťdesiatinám v septembri 1985
(zdroj: SNA, Elemír Rákoš, osobný fond)*

hoci sa stále vyskytuje aj v zatial posledných *Pravidlách slovenského pravopisu* a najnovších slovenských jazykovedných slovníkoch.²⁷

Na tomto mieste treba ešte zdôrazniť, že slovenská archívna terminológia dodnes nie je ustálená a je len na škodu veci, že doteraz nevyšiel archívny terminologický slovník, ktorý sa pripravuje už niekoľko desaťročí v terminologickej komisii pri odbore archívov a registratúr Ministerstva vnútra SR. V roku 1996 bola publikovaná aspoň prvá verzia heslára tohto slovníka,²⁸ na základe ktorého možno odvodiť práve opak Mruškovičovej verzie. Archiválie je staršie synonymum pre termín archívny dokument a nie naopak.

Posledným, a pre tento príspevok najdôležitejším, pojmom je samozrejme výraz archívny dokument, ktorý nateraz platná archívna príručka (tzv. zelená kniha) z roku 1988 vysvetľuje definíciou z už vyššie spomenutého archívneho zákona z roku 1975²⁹ a takto ju uvádza aj *Príručka archivára* z roku 1991.³⁰ Rovnako aj Peter Kartous a Mária Mrižová len odcitovali platný archívny zákon z roku 2002³¹ a definícia Eleny Machajdíkovej je vlastne kombináciou definícií z oboch uvedených zákonov (1975 a 2002).³²

27 POVAŽAJ, Matej et al. *Pravidlá slovenského pravopisu*. 4. nezmenené vyd. Bratislava : Veda, 2013, s. 141; BALÁŽOVÁ, Lubica et al. *Slovník súčasného slovenského jazyka : A – G*. Bratislava : Veda, 2006, s. 162; KRAUS, Jiří et al. *Slovník cudzích slov akademický* 2. doplnené a prepracované vyd. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo – Mladé letá, 2005, s. 89 (i keď je to v podstate preklad českého slovníka cudzích slov).

28 ZEMENE, Marián (ed.). Slovenská archívna terminológia : Prvý variant heslára 1996. In *Slovenská archivistika*, 1996, roč. 35, č. 2, s. 189 – 227.

29 HORVÁTH, Vladimír – KARTOUS, Peter – WATZKA, Jozef (eds.). *Ochrana, sprístupňovanie a využívanie archívnych dokumentov*. Bratislava : Archívna správa Ministerstva vnútra SSR, 1988, s. 9.

30 KARTOUS, Peter. Úvod do archívnictva. In BUZINKAYOVÁ, Anna et al. *Príručka archivára*. Bratislava : PT Servis, 1999, s. 9.

31 KARTOUS, Peter – MRIŽOVÁ, Mária. *Správa registratúrnych záznamov a archívnych dokumentov u ich pôvodcov*. Bratislava : KZT, 2003, s. 358.

32 MACHAJDÍKOVÁ, Elena. *Termíny z oblasti archívnictva, archívov a pomocných vied historických* [online]. Bratislava : Slovenské národné múzeum, 2009 [cit. 2016-12-01]. Dostupné na: <http://www.snm.sk/swift_data/source/dokumenty/arch_terminologia.doc>

Aj Elo Rákoš cituje legislatívny výklad z roku 1975 a zhodnotil ho vzhľadom na výrazný pokrok v archívnej teórii a praxi ako neúplný a nedostatočný. V závere svojej štúdie preto publikoval vlastnú definíciu z hľadiska archívnej teórie a charakterizoval „archívny dokument ako písomný, tlačенý, obrazový, zvukový alebo iný dokument vyznačujúci sa historicko-dokumentárnou hodnotou, provenienciou a archivitou.“³³ Túto definíciu považujem za najvhodnejšiu, pretože presne vystihuje charakteristické znaky archívnych dokumentov.

Na základe určenia podstaty termínu archívny dokument Elemír Rákoš odvodil práve hlavné určujúce atribúty archívnych dokumentov. Za tieto charakteristické znaky považoval na prvom mieste archivotu, pod čím máme chápať archívnu hodnotu, archívnu zrelosť, archívnu príslušnosť a trvalé archívne uloženie archívneho dokumentu. Pojem proveniencie archívneho dokumentu v stručnosti vyjadril ako bývalú schopnosť tvoriť registratúru a ako posledný atribút určil historicko-dokumentárnu hodnotu (historicitu).

Elemír Rákoš s dcérou Evou v roku 1985 (zdroj: súkromná zbierka Vladimíra Wolfshörndla)

Medzi ďalšie znaky archívnych dokumentov by sme mohli zaradiť aj autenticitu, teda pravosť alebo hodnovernosť dokumentu, najmä čo sa týka jeho overovacích prostriedkov. A takisto aj jedinečnosť, pretože v archívoch sa uchovávali v prevažnej miere jedinečné dokumenty. Uvažovať by sa dalo aj o rôznych iných atribútoch. Tieto by sme mohli označiť ako ďalšie, pretože nie je možné priradiť tieto znaky všetkým archívnym dokumentom. Niektoré archívne dokumenty, hoci im chýba jednoznačná autenticita na základe overovacích prostriedkov, získavajú svoju autenticitu práve svojou archivitou a provenienciou. A jedinečnosť tiež nie je úplne stopercentná, pretože niektoré dokumenty sa vydávali hromadne pre viacerých prijímateľov, napríklad rôzne interné smernice a nariadenia atď.

Vráťme sa však ešte k hlavným atribútom archívnych dokumentov, ktoré definoval Elemír Rákoš. Fenomenálne pomenoval ten prvý ako archivotu. Tento termín použil prvýkrát vo svojej štúdií o provenienčnom a pertinienčnom princípe v roku 1989.³⁴ V rámci pojmu

33 RÁKOŠ, Teória archívnych dokumentov, s. 6, 16.

34 RÁKOŠ, Provenienca a pertinencia v archíve, s. 24.

archivita chápal archívnu hodnotu ako preukázateľnú hodnotu danú svojím obsahom alebo svojou formou, pôvodcom, jedinečnosťou a starobylosťou. Archívnu zrelosť určil splnením pôvodného právneho a administratívneho účelu a zavŕšením ukladacej lehoty. Pri archívnej príslušnosti tvrdil, že okrem príslušnosti archívnych dokumentov do archívnych fondov ide aj o príslušnosť archívnych fondov do archívov. A trvale archívne uloženie vysvetlil tak, že archívny fond je uložený v príslušnom archíve a nie v inej inštitúcii.³⁵

Historicko-dokumentárnu hodnotu vyjadril skutočnosťou, ktoré a aké dokumenty a prečo majú trvalú dokumentárnu hodnotu. Historicitu teda v jeho ponímaní určuje „hodnotu dokumentu ako prameňa pre dejiny, ako aj charakter právneho prameňa, t. j. jeho dokumentárnu hodnotu.“³⁶

Provenienciu archívnych dokumentov chápal ako vzťahovú vlastnosť archívnych dokumentov k archívnemu fondu a archívnych dokumentov navzájom v archívnom fonde. Vyjadruje teda pôvod, vzťah a príslušnosť, t. j. bývalú schopnosť tvoriť registratúru. Pri proveniencii poukázal Elemír Rákoš znova na rozdiel medzi diplomatikou a archivistikou. Kým diplomatika chápe provenienciu vždy ako kancelársky pôvod, v archivistike môže mať proveniencia tri podoby: 1) dokument, ktorý vznikol v kancelárii pôvodcu registratúry, aj účelovo zostal v registratúre pôvodcu (tvorca a adresát je ten istý), 2) dokument ostal účelovo v registratúre príjemcu (tvorca a adresát je iný), 3) pôvodca registratúry si účelovo ponecháva kópiu čistopisu dokumentu v registratúre.³⁷

Pri porovnaní diplomatiky s archivistikou načrtol Elo Rákoš v závere svojej štúdie o teórii archívnych dokumentov aj tematiku archívnych kategórií. Keď si ich porovnáme s diplomatickými kategóriami, zistíme, že ide o diametrálne rozdielny predmet oboch týchto vied. Medzi archívne kategórie zaradil pojmy archív, archívny fond, archívna zbierka, archívny dokument, proveniencia, archivita a archívna informácia.³⁸ V súčasnej archívnej praxi by sme už teda nemali pri spracúvaní archívnych fondov (najmä pri archívno-teoretických prácach) postupovať podľa diplomatických kategórií, ale podľa archívnych.

Keď by sme chceli rozšíriť teóriu archívnych dokumentov Elemíra Rákoša, môžeme uplatniť jeho atribúty najmä pri procese tvorby a identifikácie archívnych dokumentov. Tento proces vieme rozdeliť napríklad na nasledujúce postupné kroky.

Na prvom mieste pri vzniku potenciálnych archívnych dokumentov stojí registratúra, v ktorej začína proces hodnotenia registratúrnych záznamov. Ten môžeme označiť ako proces predarchívnej starostlivosti od tvorby registratúrneho plánu až po vyradovacie konania. V samotných archívoch sa môžeme stretnúť s hodnotením registratúrnych záznamov aj v procese archívnej akvizičnej činnosti, v ktorom sa hodnotia predložené dokumenty, či spĺňajú dané atribúty a budú považované za archívne dokumenty.³⁹

Ďalšími fázami sú výber archívnych dokumentov a ich prevzatie do archívu, vyradenie nearchívnych dokumentov a ich možnosť preradenia medzi knižničné alebo zbierkové predmety a vyradenie historicko-dokumentárne bezcenných dokumentov. Vyradenie nearchívnych dokumentov nie je vždy nevyhnutné, ale môžu sa vyskytnúť prípady, keď sa v registratúrach vyskytujú aj dokumenty tzv. „nearchívnej“ povahy, ktoré spadajú do starostlivosti inej pamäťovej inštitúcie spravujúcej historické kultúrne dedičstvo.

35 RÁKOŠ, Teória archívnych dokumentov, s. 12 – 16.

36 RÁKOŠ, Teória archívnych dokumentov, s. 8 – 9.

37 RÁKOŠ, Teória archívnych dokumentov, s. 11.

38 RÁKOŠ, Teória archívnych dokumentov, s. 16.

39 RÁKOŠ, Preberanie archívnych dokumentov do archívu, s. 10.

Oslava 50. narodenín Elemíra Rákoša (tretí zľava) v septembri 1985 (zdroj: SNA, Elemír Rákoš, osobný fond)

No a záverečným krokom v procese tvorby a identifikácie archívnych dokumentov ich spracúvanie a sprístupňovanie, ktoré umožňuje vytvoriť akúsi typológiu archívnych dokumentov.

Pri preštudovaní archívnych príručiek, archívnych pomôcok a rôznych odborných prác archivárov sa môžeme najčastejšie stretnúť s delením archívnych dokumentov podľa diplomatických kategórií.⁴⁰ Tento jav je z časti pochopiteľný, pretože prevažnú väčšinu archívnych dokumentov v archívnych fondoch verejnoprávných inštitúcií tvorili písomnosti úradného charakteru. Spomeňme si opäť na slová Michala Kušika, ktorý už pred polstoročím poukázal na tento z hľadiska archivistiky nesprávny jav.⁴¹ Podobne o tom zmýšľal aj Elo Rákoš. A treba zdôrazniť, že ide o rozdielne kritériá pre určovanie archívnych dokumentov z pohľadu diplomatiky a z pohľadu archivistiky. Nie každý archívny dokument sa totiž dá zaradiť do diplomatickej kategórie a nie každý dokument zaradený do diplomatickej kategórie sa stane archívnym dokumentom.

Z tohto dôvodu som tu načrtnol rozdiel medzi diplomatickými kategóriami a typológiou archívnych dokumentov. V rámci archívnej teórie by mohli byť archívne dokumenty ďalej hodnotené a typologicky rozdelené podľa rôznych kritérií. Z hľadiska základnej typológie archívnych dokumentov by sa mohli rozčleniť na: 1) tzv. tradičné archívne dokumenty, ku ktorým patria najmä úradné i súkromné písomnosti (prevažná väčšina archívnych dokumentov v štátnych archívoch), 2) tzv. netradičné archívne dokumenty, ku ktorým patria rôzne obrazové, zvukové, audiovizuálne, trojrozmerné dokumenty a pod. (prevažne archívne dokumenty v špecializovaných archívoch, zároveň tu môže byť presah ku knižničným, muzeálnym či galerijným dokumentom) a 3) tzv. moderné archívne dokumenty, ku ktorým patria elektronické a digitálne dokumenty. Uvažovať by sa dalo samozrejme aj o ďalších kritériách hodnotenia.

40 Najčastejšie sa citujú práce: LEHOTSKÁ, Darina. *Základné diplomatické kategórie*. Bratislava : Filozofická fakulta Univerzity Komenského, 1988, 156 s., tiež LEHOTSKÁ, Darina. *Príručka diplomatiky*. Bratislava : Slovenská archívna správa, 1972, 344 s.

41 KUŠÍK, Michal. Teoretické postuláty v archívnictve. In *Sborník archivních prací*, 1967, roč. 17, č. 1, s. 38.

Teória archívneho dokumentu je podľa Elemíra Rákoša súčasťou náuky o archívnom fonde, pričom „skúma filozofické, právne, správne, historické a archívne aspekty vzniku a existencie archívnych dokumentov ako organických súčastí vyšších súborov – archívnych fondov. Skúma archívny dokument ako jeden druh historických dokumentov, majúci v porovnaní s ostatnými historickými dokumentmi svoje špecifiká, nielen filozofického, historického, ale hlavne právneho a správneho charakteru.“⁴² V závere tohto príspevku možno konštatovať, že Elo Rákoš naplnil citované slová z roku 1990 a vo svojej štúdiu položil základy teórie archívnych dokumentov z hľadiska archívnej teórie na Slovensku.

Slová Elemíra Rákoša, ktoré napísal v jednej zo svojich posledných dvoch štúdií, sa mi javia ako jeho vedecký odkaz nám archivárom: „Náš príspevok nevyčerpáva problematiku archivistiky, ani archívnej teórie v želateľnej miere. Krátky príspevok v odbornom periodiku nemôže v žiadnom prípade nahradiť samostatné archívne dielo. Môže však povzbudiť ostatných archivárov k tomu, aby venovali väčšiu pozornosť štúdiu publikovaných prác o archivistike v domácej a zahraničnej tlači. Je žiaduce pripraviť a vydať monografiu o archivistike. Dúfajme, že aj táto naša úvaha prispeje k príprave takéhoto archívneho diela.“⁴³ Skúsme sa pričiniť o to, aby sa tak stalo.

Na úplný záver pripájam ešte jeden osobný zážitok. Bolo to pred 20 rokmi, keď som prvýkrát študoval na vysokej škole (históriu – latinčinu) a bol som na návšteve u môjho dedka – lekára, ktorý ma doučoval latinčinu. Vtedy k nemu prišiel jeden z jeho kamarátov, ktorého som vtedy nepoznal (dnes si myslím, že to bol František Palko) a ktorému sa dedko pochválil, že študujem históriu a že som pôvodne chcel študovať archívniectvo. Ten hneď zareagoval, že by som mohol ísť cez prázdniny na prax alebo brigádu do archívu.

A tak sa stalo, že som práve pred 20 rokmi (v roku 1996) vstúpil prvýkrát do budovy Slovenského národného archívu. Neprijal ma nikto iný, ako práve vtedajší námestník riaditeľa Elemír Rákoš. Ani som netušil, s akou archívnu kapacitou som mal tú česť hovoriť, vôbec som nepredpokladal, že v Slovenskom národnom archíve budem neskôr pracovať a už vonkoncom by som si nevedel predstaviť, že niekedy budem prednášať práve o Elemírovi Rákošovi.

Druhýkrát som sa s ním stretol až v akademickom roku 2002/2003 na Katedre archívniectva a pomocných vied historických FiF UK, keď som bol v prvom ročníku štúdia archívniectva. Vtedy som už trochu tušil, kto je to ten Elemír Rákoš a tešil som sa, že nám možno ešte niečo bude prednášať z archivistiky, no žiaľ túto možnosť som už nemal. Preto by som sa chcel na tomto mieste poďakovať za možnosť aspoň takto, virtuálne sa tretíkrát stretnúť s Elemírom Rákošom.

Elemír Rákoš und die Theorie der Archivadokumente

Elemír Rákoš (1935 – 2003) gehört zu den bedeutendsten Archivtheoretikern in der Slowakei. Seine lebenslange Arbeitsstätte war das Slowakische Nationalarchiv (ehem. Staatliches slowakisches Zentralarchiv) in Bratislava, in dem er in den Jahren 1959 bis 2001 zuerst als Archivmitarbeiter bzw. Archivar, später als Leiter der Abteilung für Geschichte des Sozialismus, als Leiter des Kabinetts für Wissenschaft und Forschung und schließlich als Stellvertreter des Direktors arbeitete. Sein fachliches Leben war auch mit der

42 RÁKOŠ, Archívna veda a archívna prax, s. 20.

43 RÁKOŠ, Úvahy o archivistike, s. 30.

Philosophischen Fakultät der Comenius-Universität in Bratislava verbunden, an der er das Fach Archivwesen studierte, den Dokortitel in Philosophie und den Grad Kandidat der historischen Wissenschaften erwarb und als externer Lehrer Archivistik und neuzeitliche Diplomatik vortrug. Seine Grundwerke zur Archivtheorie und -praxis wurden in der Zeitschrift Slowakische Archivistik im Laufe von ungefähr fünfzehn Jahren, während denen er an der Spitze der Archivwissenschaft in der Slowakei stand, veröffentlicht. Der Beitrag von Elemír Rákoš im Bereich der Archivtheorie und -praxis kann in folgende vier Grundbereiche zusammengefasst werden: 1) Ausarbeitung der theoretischen Grundlagen der Archivistik in der Slowakei, 2) Ergänzung der theoretischen Grundlagen der slowakischen Archivterminologie, 3) Ausarbeitung der Theorie und Methodologie der Bearbeitung und Erschließung von Archivbeständen, 4) Förderung des Archivnachwuchses. Die Theorie der Archivdokumente ist Bestandteil der Archivfondskunde. In seiner Studie zu diesem Thema analysierte er detailliert Archivdokumente aus Sicht der Archivtheorie und brachte eine neue, präzisierende Definition dieser Archivkategorie.

Archivár, historik, filozof Elemír Rákoš ako archívny fenomén

Vladimír Wolfshörndl

„Archív je miesto, kde mŕtvi vládnu nad živými.“¹

Ako starnúci archivár v úlohe laudátora som sa rozhodol prezentovať stále živú spomienku na výnimočného človeka. Z názvu príspevku vyplýva, čím bol a čo robil. Motto potvrdzuje skutočnosť, že aj keď už nie je medzi nami, jeho odborná, vedecká archívna činnosť na nás pôsobí aj v súčasnosti.

*Kolektív pracovníkov ŠSÚA na výlete v Prahe v roku 1963. Elemír Rákoš stojaci prvý zľava
(zdroj: SNA, Elemír Rákoš, osobný fond).*

V nasledujúcich spomienkach snáď alebo azda treba zdôvodniť označenie „archívny fenomén“, ktorý som v názve svojho príspevku prisúdil Elemírovi Rákošovi. Len na margo spomeniem, že slová snáď alebo azda často a rád používal pri svojich prednáškach, odborných a kritických úvahách, keď chcel naznačiť, že snáď, azda by sa malo niečo robiť, prípadne robiť inak alebo sa aspoň na niečom dohodnúť. Vždy to však robil s veľkou dávkou tolerancie, tak jemne, že si to mnohí ani nevšimli. Slovo fenomén predstavuje neobyčajného, vynikajúceho človeka a v týchto súvislostiach si môžeme „zafilozofovať“ v tom zmysle, že význam slova fenomén znamená aj úkaz, jav alebo skutočnosť, ako sa nám vec javí, podávaný subjektom o objekte. V našom prípade o Elemírovi Rákošovi, ktorý si tiež rád za-filozofoval doslova na každú tému. Filozofia mu bola koníčkom, záľubou a vďaka tejto jeho

1 Vyjadrenie istého francúzskeho historika o tom, že v archívoch sú uložené už „mŕtve“ dokumenty, nepotrebné pre administratívnu, úradnú činnosť.

láske k múdrosti zanechal aj hlbokú brázdú na archívnom poli. Je potom celkom logické a symptomatické, že už v 70. rokoch 20. storočia sa hovorilo o Oddelení (dejín) socializmu Štátneho slovenského ústredného archívu (detašovanom na Gondovej ulici v budove Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave) ako o „Rákošovni“. Môžeme doslova hovoriť o Rákošovej škole, aj keď oficiálne nebola ustanovená, ale reálne pôsobila. Následne vchoval, vyškolil, a čo je dôležité konštatovať, hlavne v praxi naučil „archívneho remeslu“ ďalšie generácie archivárov.

O začiatkoch slovenského archívnictva môžeme hovoriť až od 50. – 60. rokov 20. storočia, keď sa archivári začali systematickejšie venovať problematike archívnych fondov, ich klasifikácii, hodnoteniu a sprístupneniu formou archívnych pomôcok a publikácií. Popredné miesto medzi nemnohými priekopníkmi na Slovensku patrí Elemírovi Rákošovi. Bez zveličenia možno uviesť, že bol „prvolezcom“, teoretikom, ale aj praktikom pri spracovávaní a sprístupňovaní najnovších archívnych dokumentov ústredných úradov a inštitúcií na Slovensku (po roku 1945). Jeho archívne dielo (v spolupráci so Štefanom Rudohradským) *Slovenské národné orgány 1943 – 1968*, je doslova bibliou pre všetkých archivárov pri spracovávaní archívnych dokumentov z uvedeného obdobia. Elemír Rákoš riešil aj v súčasnosti aktuálnu problematiku veľkých, chronologicko-numerickej spisovných sérií, v mnohých prípadoch porušenie provenienčného princípu, ako aj otázku, do akej „hlbky“ (podrobne)

Vladimír Wolfshörndl, Elemír Rákoš a Jozef Strehársky v roku 1975
po stahovaní archívnych dokumentov z hradu Červený Kameň
(zdroj: SNA, Elemír Rákoš, osobný fond)

spracovať a inventárom sprístupniť archívne dokumenty (archívny fond). Hĺbka, ostrosť a celistvosť archívnych prác totiž závisí aj od kvality zrkadla archívnictva, ktoré si nastavujeme, od zorného uhla jeho nastavenia, od intenzity osvetlenia a hlavne od pripravenosti a orientačnej schopnosti tých, ktorým sa predkladá – a tu máme stále rezervy. Preto sa môžu aj v súčasnosti rodiť nielen nové pohľady na archívnu vedu a archívnu prax, ale aj ich nové deformácie. Elemír Rákoš veľmi jasne formuloval poznatok, že viaceré už spracované a zinventarizované fondy v štátnych archívoch možno kvalifikovať len ako dočasné riešenie v tom zmysle, že až katalóg bude záverečnou fázou spracovania a sprístupnenia archívneho fondu. Naznačil aj problém, že niektoré archívne inventáre ani nespĺňajú kritériá a požiadavky na ne kladené. Na inom mieste skončil svoju úvahu, či skôr požiadavku tým, že bude azda vhodné prehodnotiť aj spôsob inventarizácie a katalogizácie „novodobých“ spisov (po

Zľava: Štefan Toman, Elemír Rákoš, František Bielik, Šebastian Labo a Július Sopko na dvore na Križkovej ulici č. 5, kde mal ústredný archív pred rokom 1984 tiež svoje priestory (zdroj: SNA, Elemír Rákoš, osobný fond)

Pri úpravách dvora na Križkovej ulici č. 5 archivári Šebastian Labo, Elemír Rákoš, Štefan Toman, Július Sopko a František Bielik (zdroj: SNA, Elemír Rákoš, osobný fond)

roku 1945), ale akosi sme sa k tomu dodnes nedostali. Vyjadril sa aj k ďalším problémom, keď sa v archívoch na Slovensku presadili trendy smerujúce k zvyšovaniu kvantitatívnych ukazovateľov, často aj na úkor kvality práce, nedostatok hlavne stredoškolských pracovných síl a častá fluktuácia zamestnancov. Je to smutné konštatovanie, ktoré platí dodnes.

Ako archívny teoretik a praktik získal široký rozhľad, ktorý mu dopomohol k tomu, že nielen videl, ale aj vedel s nadhľadom posudzovať kladné i záporné stránky našich archívnych „snažení“. Kriticky zhodnotil aj istý počiatkový trend slovenského archívnictva, keď sa hlavný dôraz kládol na archívnu teóriu. Veľmi výstižne sa vyjadril, že akosi sme pozabudli na to, že archívna veda nie je iba teória, ale aj metodológia a prax odrážajúca sa v konkrétnych

metodických inštrukciách a môžem dodať, že je ich poskromne a nestačia „ošetriť“ archívne práce do dnešných dní. Ako perličku spomeniem jeho okrídlenú vetu, že dobrým archivárom sa stávame až po 20-tich rokoch praxe, prípadne až po vyhotovení „meisterstücku“. Aj z tohto vtipného, či skôr smutno-trpkého výroku plynie ponaučenie o tom, aký veľký dôraz kládol na archívnu prax, každodennú, aj fyzicky náročnú, archívnu prácu a následne z nej vychádzajúcu odbornosť. Súčasne však trval aj na tom, že otázky archívnej metodiky a praxe si vyžadujú aj úmerný archívno-teoretický výskum. Môže sa zdať, že uvedené konštatovania sú kontroverzné, ale podľa princípu komplementarity sa navzájom nevylučujú, ale dopĺňajú, keď archívna teória, metodológia a prax by mali tvoriť nerozlučnú trojicu, ale netvorí. Tento základný imperatív pre archívnu prácu Elemír Rákoš nielen vyžadoval, ale ho aj dôsledne uskutočňoval vo svojich pracovných aktivitách. Kriticky zhodnotil, že archívno-teoretický výskum (a prízvukoval, že to nie je len teória) hriechne zanedbávame a môžem dodať, že hriechnikmi sme dodnes. Aj tu sa prejavilo jeho archívne, ale aj filozofické myslenie a nadhľad zbavený od stereotypov, od doslova „osprosteného“ čierno-bieleho videnia a podávania reálií v mnohých prípadoch deformovaných archívnymi mýtmi, zvykmi, zlozvykmi pretrvávajúcimi až do dnešných dní. Jeho výnimočnosť bola nielen v schopnosti analytického myslenia, ktoré v sebe skrýva takmer vždy *status quo* a nehybnosť, ale aj vo vyvodení syntetizujúcich záverov v oblasti riešenia problémov slovenského archívnictva – vtedy aj dnes aktuálnych.

Kreatívne podporoval archívne myslenie, ktorého cieľom malo byť ovplyvňovanie teoretických postulátov, metodických postupov a ich pozitívny vplyv na archívnu prax. Ako jeden z prvých si uvedomil, že dovedajšie a, žiaľ, aj doterajšie interpretácie pre archívne práce sa opierali a opierajú viac o konzervatívne definície ako o výskum konkrétnych problémov a postupov pri prácach s archívnym materiálom. V mnohých európskych štátoch (najmä v Nemecku) sa archivári zaoberajú hlavne odbornou archívnou prácou a nevenujú sa histórii. U nás sa zdá, že práve v dôsledku neskoršieho vzniku organizovaného archívnictva v súčasnosti prežíva svoju renesanciu funkcia archivár – historik. Mnohí odborní archivári publikujú (väčšinou však historické témy a regionálne dejiny), ale všetci paradoxne schvaľujú a pokladajú za samozrejmosť, že publikované príspevky z archívnej teórie, metodiky a praxe je vhodné a potrebné ďalej rozpracovať na konkrétne druhy (typy) archívnych dokumentov (archívnych fondov) a tým umožniť aplikovanie archívno-teoretických poznatkov v archívnej praxi. Väčšinou týmto konštatovaním „v teoretickej rovine“ to aj skončilo a dodnes končí. Je to snáď aj archivársky komplex, akýsi pocit menejcennosti, zapríčinený aj fyzickou archívnou prácou – tézou, že na biede archivára rastie sláva historika (ako sa pred desaťročiami vyjadril istý vedúci archivár na medzinárodnom fóre), ale aj Michal Kušík konštatoval, že stačí, keď vysokoškolák po skončení štúdií otvorí dvere do budovy Slovenskej akadémie vied a je z neho hneď vedecký pracovník – historik, kým archivár sa v lepšom prípade stáva spracovateľom archívneho fondu a skladovým manipulantom. Nečudujme sa potom, že mnohí archivári radšej publikujú historické témy z dôvodu prestíže a prezentovania vlastného ega, aj keď prvoradou úlohou by malo byť „ošetrenie“ archívnych dokumentov (archívnych fondov) a až následne ich využitie. Je potom síce celkom logické, keď napríklad archívne dni sú venované historickým témam, zároveň však až tragické, keď mnohí v tom problém ani nevidia – čo je charakteristické pre slovenské archívnictvo dnešných dní. (Pamätám sa na časy, keď redakčná rada Slovenskej archivistiky ani nebrala príspevky s historickou tematikou, prípadne len vtedy, keď absentovali archívne témy.) V týchto, ale aj v ďalších súvislostiach možno konštatovať, že keď na rovnaký problém existuje viac „odborných“ názorov, tak určite nie je všetko v poriadku. Historik Viliam Čičaj to vyjadril

Vladimír Wolfshörndl gratuluje Elemírovi Rákošovi k päťdesiatinám v roku 1985...
(zdroj: súkromná zbierka Vladimíra Wolfshörndla)

... a Elemír Rákoš (vľavo sediaci) na oslave päťdesiatky Vladimíra Wolfshörndla
(stojaci vpravo) v roku 1998 (zdroj: súkromná zbierka Vladimíra Wolfshörndla)

erudovane a pragmaticky vo svojej práci *Výskum obdobia novoveku v slovenskej historiografii*.² Jeho výrok ešte viac platí pre súčasný stav slovenského archívnictva. Nedá mi nespýtať sa: „Ale kto to bude robiť?“ Snáď by to mala byť stavovská česť hlavne tých, ktorí publikujú a majú na to vlohy, ale hádam aj povinnosť archivárov s vysokoškolským vzdelaním. Je priamo symptomatické až do súčasnosti, že pokusy o riešenie archívnych problémov nara-

2 ČIČAJ, Viliam. Výskum obdobia dejín novoveku v slovenskej historiografii. In *Historický časopis*, 1997, roč. 45, č. 1, s. 55 – 60.

zili na nezáujem samotných archivárov, nechut' diskutovať (asi sme stratili apetít), prípadne sa hovorí o akomsi bezúčelnom filozofovaní, ľudovo povedané „bars je múdry.“ A musím pritrvdiť tvrdením, že aj Elemír Rákoš sa vyjadroval podobne. Snažil sa, aby archívna prax v spätnej väzbe „oplodnila“ archívnu teóriu a metodológiu a pokročila tam, kde to bolo potrebné vtedy a dnes tiež aktuálne (až akútne) – a to k unifikácii a štandardizácii archívnych pracovných postupov od výberu (hodnotenia) archívnych dokumentov, usporiadania, inventarizácie a vypracovania archívnych pomôcok. Chýba však koncepcia a na nej postavený plán vedeckej a výskumnej práce v slovenskom archívnictve.

Podobne na predarchívnom poli bol Elemír Rákoš nielen otcom myšlienky, ale aj realizátorom kreovania predarchívnej skupiny v našom oddelení, z ktorého neskôr vzniklo samostatné oddelenie predarchívnej starostlivosti. Bol autorom dnes už klasického výroku, že archívy by nemali preberať a zhromažďovať nearchívne súbory a zbierky, ktoré väčšinou majú registratúrnu príslušnosť, prípadne do archívu ani nepatria.

Vyjadril sa aj k staronovému problému. Ide o vedecko-výskumnú činnosť, v podstate odbornú archívnu prácu, ktorá však nie je systematicky podporovaná. Nebýva súčasťou plánovaných úloh a doslova stojí na aktivite a ochote jednotlivcov, či skôr padá na pasivite mlčiacej väčšiny. Elemír Rákoš stále zdôrazňoval aj túto stránku archívnej práce, ale ako tolerantný človek pripúšťal a časom sa zmieril s tvrdou realitou, že odborný archivár ťažko môže vykonávať základné archívne práce, pomocné práce, ale aj správnu a bádateľskú agendu a súčasne aj odborný a vedecký výskum. Sám spomínal, že publikačnej činnosti sa venuje aj po večeroch a víkendoch doma. Nakoniec, aj jeho zásluhou vznikol Kabinet vedy a výskumu v Slovenskom národnom archíve. Často spomínal a verifikoval tú skutočnosť, že odborná archívno-výskumná práca sa nedá robiť „na kolene“ a mám nepríjemný pocit z toho, že my ju už nerobíme ani na tom kolene.

Ja, a so mnou snáď aj súčasná archívna societa, môžeme konštatovať, že Elemír Rákoš bol nielen archívnym teoretikom, ale aj archívnym praktikom, čo u vedúceho vedeckého pracovníka I. kategórie nebýva zvykom. Sám spracoval niekoľko archívnych fondov alebo ich častí a bola to neoceniteľná skúsenosť pre jeho vedeckú prácu, čo často zdôrazňoval. Jeho veľkým prínosom, a pre nás stále živým odkazom je, že nielen videl problémy a biedu slovenského archívnictva, ale navrhoval aj ich riešenie tam, kde to mnohí nevideli, niektorí ani nechceli vidieť a tí, čo videli, tak neriešili. Tu niekde vznikol aj archívny mýtus, či skôr archívny zvyk až zlozvyk, že za všetko mohla archívna správa a môže Odbor archívov a registratúr Sekcie verejnej správy MV SR, dokonca aj Katedra archívnictva a pomocných vied historických FiF UK. Snáď ani nie je potrebné zdôvodňovať, že riešiť metodiku konkrétnych archívnych prác a s tým spojených problémov v jednotlivých štátnych archívoch môžeme len my sami archivári, pretože to iní za nás neurobia, ako sa vyjadril Michal Kušík a Elemír Rákoš. Nedá mi v týchto súvislostiach nepodotknúť, že nehľadajme vinníkov, pretože vinníkmi sme všetci, a snáď tak trochu viac vedúci pracovníci archívov na Slovensku. Nečudujte sa, z pohľadu nadriadených, tomuto kontroverznému výroku, lebo to hovorí radový archivár za väčšinu mlčiacich radových archivárov. V tomto prípade snáď aj platí kolektívna vina... A budem neskromný a domýšľavý, no myslím, že podobný názor by mal dnes aj Elemír Rákoš.

V syntetizujúcom závere prezentujem nasledovné a verím, že by s tým súhlasil aj Rákoš. Archívna teória, metodológia a prax „sa topia“ paradoxne v kvante analýz, možných, dokonca aj v správnych riešeniach, ale nedospievajú k jednotným rozhodnutiam a potrebným syntézam. V súvislosti s nedospievaním môžem citovať časť Listu apoštola Pavla Efezským (kap. 4, verš 14): „... aby sme neboli viac nedospelými, ktorých každý vietor učenia sem

a tam hádže a zmieta. “ A v tomto citáte môže byť snád' aj odkaz veriaceho rímskeho katolíka Elemíra Rákoša, ktorý sa snažil zmeniť tento stav nedospelosti slovenského archívництва.

Moje postrehy starnúceho archivára venujem pamiatke Elemíra Rákoša, ktorý vo svojich príspevkoch jasnozrivo až prorocky prezentoval problémy archívnej vedy a archívnej praxe. Tým som naplnil obsah motta a ústrednej myšlienky môjho príspevku, keď mŕtvy Elemír Rákoš vládne nad živými archivármi v svojich stále aktuálnych archívnych odkazoch.

Na záver ešte osobné vyznanie. Elemír Rákoš – bolo mi ctou poznať Vás a pracovať pod Vaším vedením.

Archivar, Historiker, Philosoph Elemír Rákoš als Archivphänomen

Das Ziel und der Grundgedanke des Beitrags ist es, auf die Tatsache zu verweisen, dass die Probleme des slowakischen Archivwesens, die Elemír Rákoš zu lösen versuchte, resonieren und bis in die Gegenwart andauern, und es eher ein archivisches Mythos ist, wenn von einem langfristigen Prozess gesprochen wird. Archivtheorie, Methodologie und Praxis „ertrinken“ paradoxerweise in einer Menge von Analysen, in möglichen oder sogar richtigen Lösungen, münden jedoch nicht in einheitliche Entscheidungen und nötige Synthesen. Im Zusammenhang mit der Unmündigkeit kann ein Teil des Briefes des Apostels Paulus an die Epheser (Kap. 4, Vers 14) zitiert werden: „Wir sollen nicht mehr unmündige Kinder sein, ein Spiel der Wellen, hin und her getrieben von jedem Widerstreit der Meinungen, ...“

Osobný fond Elemíra Rákoša v Slovenskom národnom archíve

Michaela Holíková – Samuel Hudec

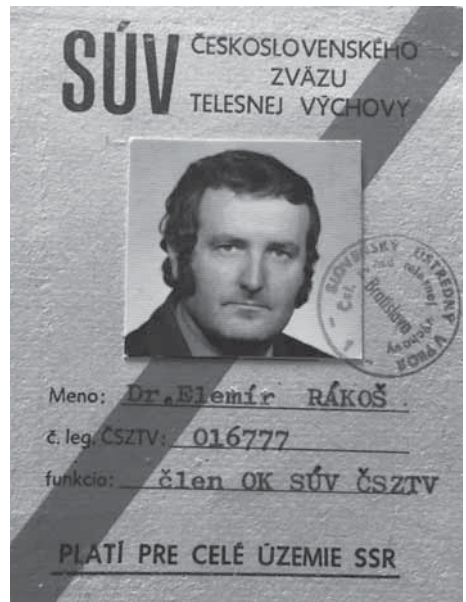
„Osobný fond je jeden druh archívneho fondu, ktorý vznikol z písomných a iných archívnych dokumentov fyzickej osoby.“¹

Elemír Rákoš, 2001

Existencia dokumentov zachytávajúcích a bližšie osvetľujúcich činnosť, prípadne životné osudy významných a výnimočných osobností, je prakticky od dób európskej renesancie trvalým predmetom verejného záujmu. Tento záujem pramení z dvoch príčin: na osobné dokumenty sa predovšetkým hľadí ako na možný zdroj poučenia a hlbšieho poznania – môže v nich byť, a spravidla aj býva, obsiahnuté mnohé, čo ich autor nemohol, alebo nechcel z rôznych dôvodov uverejniť. A potom, osobné dokumenty sú nezriedka jedinou autentickou pamiatkou činnosti, ak nie priamo existencie významnej alebo pozoruhodnej osobnosti a ako také sú obzvlášť cenené a niekedy aj uctievané.²

Počiatky osobných fondov siahajú do vrcholného a neskorého feudalizmu, keď vznikali osobné archívy panovníkov a významných šľachticov v dôsledku nárastu spisovníctva. Povaha týchto fondov však bola nepatrne odlišná. Klasickou dobou zrodu novodobých osobných fondov sa takmer v celej Európe stalo 19. storočie. Písomnosti významných politikov, vedcov, spisovateľov a umelcov začali byť cenené a vyhľadávané a dostávali sa do verejných aj súkromných zbierok.³

Osobné fondy tvoria špecifický typ archívnych fondov. V rámci členenia archívnych súborov je dôležité, z akej a činnosti koho vznikali dokumenty – v tomto prípade z činnosti fyzických osôb. Tieto fondy obsahujú písomnosti, ktoré sú dôležitým historickým prameňom dokumentujúcim vývoj jednotlivca v rodinných, spoločenských, kultúrnych, hospodárskych a politických súvislostiach. Častokrát zachytávajú život pôvodcu lepšie ako publikované knihy a články, nepísomné pamiatky, alebo iné typy fondov.

Legitimácia Elemíra Rákoša
ako člena Československého zväzu telesnej výchovy
(zdroj: SNA, Elemír Rákoš, osobný fond)

1 RÁKOŠ, Elemír. Osobné archívne fondy a archívne zbierky. In *Slovenská archivistika*, 2001, roč. 36, č. 1, s. 14.

2 BOHÁČ, Antonín. Písemné pozůstalosti v archivech. In *Archivní časopis*, 1973, roč. 23, s. 185.

3 HANZAL, Jozef. Moderní osobní a rodinné archivy. In *Slovenská archivistika*, 1975, roč. 10, č. 2, s. 67.

Problematike osobných fondov sa venovali a venujú viacerí archivári aj na Slovensku – Augustín Maťovčík,⁴ Jozef Kočiš,⁵ Jozef Surovec,⁶ Lýdia Kamencová, Jozef Klačka⁷ a iní. Medzi nimi nechýba ani pôvodca nami skúmaného fondu – Elemír Rákoš (1935 – 2003), vedúci oddelenia nových fondov a kabinetu vedy a výskumu v Slovenskom národnom archíve, archívny teoretik, externý učiteľ a jeden zo zakladateľov Spoločnosti slovenských archivárov.⁸

V predkladanom príspevku sa pokúsime ponúknuť stručný opis zatiaľ nespracovaného a nesprístupneného **osobného fondu Elemíra Rákoša**, uloženého v depotoch Prvého oddelenia spracúvania archívnych dokumentov Slovenského národného archívu. Pri príležitosti konania spomienkového seminára o tomto významnom slovenskom archivárovi skrsla v radoch archivárov myšlienka vykonať revíziu jeho osobného fondu a tiež pričleniť k nemu dokumenty vyčlenené z registratúry Slovenského národného archívu, ktoré provenienčne patria k tomuto osobnému fondu. Išlo najmä o dokumenty týkajúce sa vedenia oddelenia, ktoré však nemajú registratúrny charakter – osobné pracovné denníky, podklady k vlastnému archívnemu výskumu, zošity s poznámkami a excerptami, koncepty zápisníc z porad a podobne. Okrem toho bola k fondu pričlenená písomná pozostalosť po Elemírovi Rákošovi, ktorá po jeho odchode ostala na pracovisku a nepatrí do registratúry. Boli to hlavne fotografie, diapozitívy, diáre, pracovné zmluvy a iné.

V tomto príspevku nebudeme odkazovať v poznámkach pod čiarou na konkrétne pramene, pretože fond ešte nie je konečne usporiadaný, len predbežne uložený v archívnych škatuliach.

Najprv uvedieme základné informácie o fonde. Časový rozsah dokumentov je rámcovaný rokmi 1963 – 2001. Fond je uložený v 72 archívnych škatuliach, čo spolu tvorí približne 9 bm. Z toho 33 archívnych škatúl získal Slovenský národný archív 4. januára 2005 darom od Márie Rákošovej, manželky pôvodcu. Vyššie spomínaný materiál vyčlenený z registratúry Slovenského národného archívu – z niekdajšieho kabinetu vedy a výskumu a bývalého oddelenia nových fondov sme po hrubom triedení uložili do 39 škatúl.

Predpokladáme, že 33 archívnych škatúl získaných darom bolo predbežne vytriedených pôvodcom, prípadne jeho rodinou, pretože absentujú viaceré osobné doklady a korešpondencia.⁹ Pri prevzatí do Slovenského národného archívu boli tieto dokumenty predbežne rozčlenené do tematických skupín a uložené v označených archívnych škatuliach. Neskôr pričlenené archívne dokumenty z registratúry sme roztriedili podľa typológie dokumentov a činnosti pôvodcu a uložili do 39 archívnych škatúl. Pre praktickejšiu orientáciu sme podľa obsahu týchto škatúl vyhotovili jednoduchý súpis, ktorý slúži ako dočasná pomôcka pre internú potrebu archívu.

4 MAŤOVČÍK, Augustín. Literárna pozostalosť Martina Hamuljaka. In *Slovenská archivistika*, 1969, roč. 4, č. 2, s. 140 – 150.

5 KOČIŠ, Jozef. Mikuláš Kubíni a jeho písomná pozostalosť. In *Slovenská archivistika*, 1985, roč. 20, č. 1, s. 64 – 75.

6 SUROVEC, Jozef. Osobný fond Ing. Eugena Broszmana. In *Slovenská archivistika*, 1994, roč. 29, č. 1, s. 82 – 93.

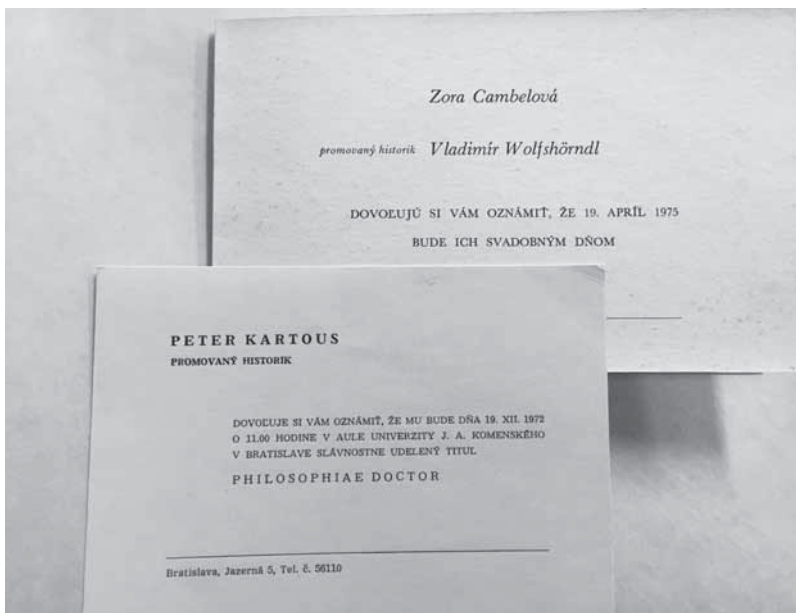
7 KAMENCOVÁ, Lýdia – KLAČKA, Jozef. Problémy s osobnými fondmi v Ústrednom archíve Slovenskej akadémie vied. In *Slovenská archivistika*, 2007, roč. 42, č. 1, s. 92 – 99.

8 Viac informácií o jeho pracovnom a súkromnom živote prinášajú autori ďalších príspevkov v tomto zborníku – PhDr. Eva Vrabcová, Mgr. Mária Kačkovičová, PhDr. Veronika Nováková, PhD., Mgr. Robert Gregor Maretta a PhDr. Vladimír Wolfshörndl.

9 Po prednesení tohto príspevku na odbornom seminári nás pôvodcov zať Roman Spiritza informoval, že rodina ešte disponuje ďalšími jeho dokumentmi a vyslovil do budúcnosti zámer taktiež ich darovať Slovenskému národnému archívu.

*Diplom kandidáta vied udelený PhDr. Elemírovi Rákošovi 19. apríla 1988
(zdroj: SNA, Elemír Rákoš, osobný fond)*

*Svadobné a promočné oznámenie kolegov v osobnom fonde Elemíra Rákoša
(zdroj: SNA, Elemír Rákoš, osobný fond)*

Keďže fond sme neprevzali v celku, ale po častiach, nemá žiadnu ucelenú štruktúru. Po vykonaní revízie fondu sme teda navrhli nasledovnú predbežnú štruktúru:¹⁰

- a. Osobné dokumenty
- b. Korešpondencia
- c. Dokumenty z pracovnej činnosti
- d. Dokumenty z vedeckej a výskumnej činnosti
- e. Dokumenty z pedagogickej činnosti
- f. Dokumenty z kultúrnej a osvetovej činnosti
- g. Ilustračný materiál

Skupina **osobných dokumentov** nie je príliš početná (1 archívna škatuľa). Z *osobných dokladov* sú tu zastúpené len *legitimácie* socialistických inštitúcií ako napríklad legitimácia Československého zväzu telesnej výchovy, členské preukazy Revolučného odborového hnutia (ROH) alebo Slovenského ústredného výboru Československého zväzu telesnej výchovy či *osvedčenia*, napríklad osvedčenie o československom štátnom občianstve. Zaujímavou skupinou sú *rukopisné životopisy* z rôznych období života pôvodcu, napríklad vlastnoručne písaný životopis z roku 1959. Z *lekárskych správ* možno spomenúť napríklad pôvodcov kardiogram, či potvrdenie o očkovaní. Jeho kariéru archivára dokumentujú *pracovné zmluvy, dohody o vykonaní práce, platové dekréty* a jeho kvalifikačný rast zas dokumentujú *diplomy*, napríklad diplom kandidáta vied.

Korešpondencia taktiež netvorí početnú skupinu (približne 4 archívne škatule), obsahuje len niekoľko listov súkromného charakteru a zlomok *pracovnej korešpondencie*, v ktorej sa nachádza najmä písomná komunikácia s nadriadenými týkajúca sa chodu oddelenia. Ďalej prevažne *pozvánky na vedecké podujatia, pohľadnice* (napríklad od kolegov z dovoleniek), *priania a svadobné* či *promočné oznámenia* kolegov a známych.

Významnejšou a rozsiahlejšou skupinou sú **dokumenty z pracovnej činnosti** (13 archívnych škatúl). Keďže pôvodca bol vedúcim oddelenia, v tejto skupine sa nachádza agenda týkajúca sa chodu oddelenia, ako *zápisnice z porád* (napríklad koncept zápisnice zo zasadnutia metodickej komisie), *pracovné denníky, výkazy a plány práce, evidencia dovoleniek* a podobne. Tiež tu nájdeme *personálnu agendu* ako dochádzku zamestnancov oddelenia, odmeňovanie zamestnancov a ich platové zaradenie. Nejde však o úradnú agendu, ale o priebežné zápisky pre vlastnú potrebu, ktoré pravdepodobne slúžili ako podklad pre vypracovanie oficiálnych záznamov uložených v registratúre.

Najvýznamnejšiu a najpočetnejšiu skupinu tvoria **dokumenty z vedeckej a výskumnej činnosti** (50 archívnych škatúl). Ako archívny teoretik bol Elemír Rákoš veľmi aktívny, čo sa samozrejme odráža i na dokumentoch zastúpených v jeho fonde. Venoval sa viacerým oblastiam, archívnej teórii a praxi, dejinám správy, edíciám archívnych dokumentov. Bol členom viacerých vedeckých komisií a redakčných rád.¹¹ Zo všetkých týchto jeho činností sa tu nachádzajú viac či menej početné archívne súbory. Môžeme tu nájsť okrem iného *rukopisy jeho vydaných i nevydaných prác* (napríklad koncept úvahy o Osobných fondoch a archívnych zbierkach), *poznámky a excerptá, kópie archívnych dokumentov* (Vystahovalectvo do Maďarska), *lektorské posudky kolegov a autorské separáty* či *podklady pre edície prameňov* (Národné a sociálne hnutie na Slovenku v rokoch 1848 – 1918, Začiatky socializácie poľnohospodárstva na

10 Tento návrh je len pracovný, konečné usporiadanie fondu bude závisieť od spracovateľa.

11 Bol členom Vedeckej rady Slovenského národného archívu, akvizičnej komisie Slovenského národného archívu, redakčnej rady časopisu Slovenská archivistika a i.

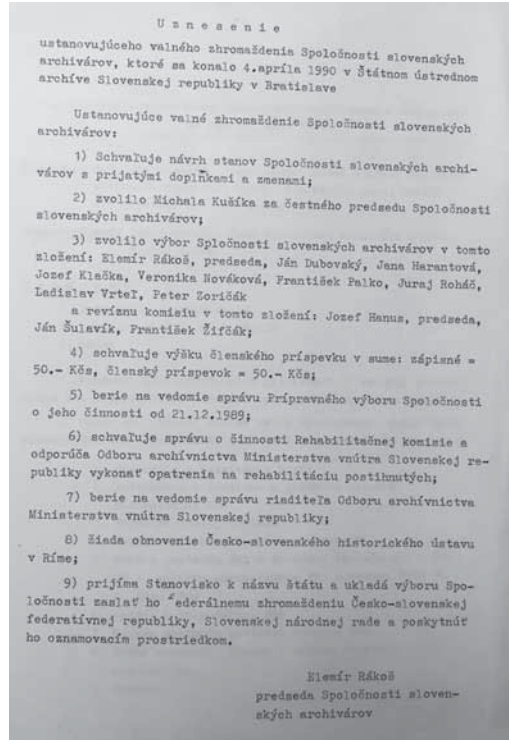
Slovensku v rokoch 1944 – 1949, Slovenské národné orgány v dokumentoch 1948 – 1960).

Dokumenty z pedagogickej činnosti, ktorú vykonával ako externý učiteľ na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave sa zachovali len torzovito (2 archívne škatule). Skupina obsahuje najmä *podklady k rôznym prednáškam z archívnictva a diplomatiky, učebné texty k dejinám správy, posudky záverečných prác a hodnotenia študentov*.

Do skupiny nazvanej **dokumenty z kultúrnej a redakčnej činnosti** sme zaradili písomnosti z účasti pôvodcu na redakčných radách, konferenciách, odborných seminároch či archívnych dňoch (približne 2 archívne škatule). Ďalej sme sem včlenili dokumenty týkajúce sa jeho činnosti v Spoločnosti slovenských archivárov, napríklad uznesenie ustanovujúceho valného zhromaždenia Spoločnosti slovenských archivárov alebo *prehlásenie slovenských archivárov, ktorí sa prihlásili k obrodnému pohybu národa*.

Na záver sme pripojili skupinu nazvanú **ilustračný materiál** (3 archívne škatule). Do tejto sme umiestnili rôzne typy dokumentov, ako sú *fotografie* (osobné, z pracovných ciest, konferencií), *diapozitívy, periodiká a časopisy s archívnu a historickou tematikou* (napríklad Fórum archivárov, Archivny bulletin alebo Zpravodaj z Ústavu pro soudobé dějiny Československé akademie věd) či *letáky a brožúry*.

V krátkosti sme predstavili jednotlivé skupiny archívnych dokumentov i s konkrétnymi príkladmi, aby bolo možné vytvoriť si obraz o možnostiach využitia a výpovednej hodnote **osobného fondu Elemíra Rákoša**. Tento fond bude po konečnom spracovaní a sprístupnení možné využiť ako informačnú bázu pre výskum biografie pôvodcu, jeho vedeckých názorov a výsledkov bádania v archívnej vede na Slovensku ako aj pre čiastkovú rekonštrukciu stavu archívnej vedy na Slovensku počas jeho pôsobenia. Okrem uvedeného je možné na základe vybraných dokumentov zmapovať časť dejín Slovenského národného archívu, ako aj vznik, počiatky a rozvoj Spoločnosti slovenských archivárov, keďže pôvodca bol jedným zo zakladajúcich členov. Keďže tento fond obsahuje i niektoré nevydané podklady k edíciám prameňov a vedeckých prác, stojí za zváženie pokúsiť sa tieto edície v budúcnosti vydať.

Uznesenie ustanovujúceho valného zhromaždenia Spoločnosti slovenských archivárov zo 4. apríla 1990 (zdroj: SNA, Elemír Rákoš, osobný fond)

Der persönliche Archivbestand von Elemír Rákoš im Slowakischen Nationalarchiv

Der vorliegende Beitrag bietet einen Einblick in den bisher nicht bearbeiteten persönlichen Archivbestand von Elemír Rákoš, der im Slowakischen Nationalarchiv aufbewahrt wird. Der Autor selbst widmete sich der Problematik des persönlichen Archivbestands und aus diesem Grund, aber auch aus anderen Gründen, ist der Inhalt von Dokumenten, die er hinterlassen hat, interessant. Die Dokumente betreffen den Zeitraum zwischen 1963 und 2001. Der Bestand wird in 72 Archivschachteln, die insgesamt etwa 9 lfm ausmachen, aufbewahrt. 33 Schachteln erwarb das Slowakische Nationalarchiv am 4. Januar 2005 als Geschenk von Mária Rákošová, der Ehefrau des Urhebers. Der Rest, d. h. 39 Schachteln, die jetzt auch einen Bestandteil des persönlichen Archivbestands bilden, wurden aus der Registratur des Slowakischen Nationalarchivs – aus dem ehemaligen Kabinett für Wissenschaft und Forschung und der damaligen Abteilung der neuen Fonds, ausgegliedert. Nach der Analyse schlugen wir vor, die Dokumente in folgende Sachgruppen zu gliedern: Persönliche Dokumente, Korrespondenz, Dokumente aus der Arbeitstätigkeit, Dokumente aus der Wissenschafts- und Forschungstätigkeit, Dokumente aus der pädagogischen Tätigkeit, Dokumente aus der Kultur- und Redaktionstätigkeit und Illustrationsmaterial. Dieser Archivbestand enthält Schriftstücke, die für das Kenntnis der Biographie des Autors, seiner wissenschaftlichen Meinungen und Ergebnisse im Bereich des Archivwesens, sowie für die Teilrekonstruktion des Zustandes der Archivwissenschaft in der Slowakei während seines Wirkens wertvoll sind.

Elemír Rákoš v rodinných spomienkach

Roman Spiritza

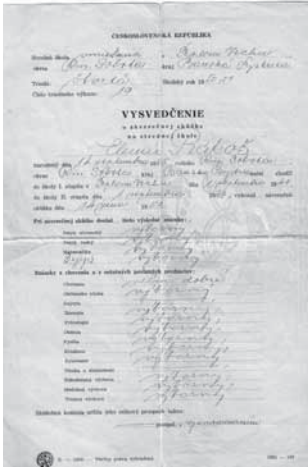
S radosťou som prijal ponuku organizátorov seminára Spomíname na Elemíra Rákoša (1935 – 2003) priblížiť ho nie ako archivára, vedca, pedagóga, lež ako obyčajného človeka.

Elo Rákoš sa narodil 14. septembra 1935 v Rimavskej Sobote. Pochádzal z Teplého Vrchu nachádzajúceho sa v severnej časti Rimavskej kotliny. Na Teplom Vrchu prežil detstvo. Ako sám spomínal, patril medzi dedinských huncútov: „...s kamarátom Dobošom sme vyšli na kostolnú vežu a z okna sme hádzali piesok na ľudí, po chvíli sa nám piesok zunoval a vyskúšali sme, čo je na tom pravdy, že mačka vždy dopadne na nohy...“

Lyžiarske družstvo Teplý Vrch v roku 1950. Elemír Rákoš je prvý zľava.

Do školy prvého stupňa začal chodiť na Teplom Vrchu 1. septembra 1941. Od 1. septembra 1947 pokračoval na druhom stupni v Strednej zmiešanej škole vo Veľkom Blhu, kde 14. júna 1951 zložil záverečnú skúšku. Ďalej pokračoval od 1. septembra 1951 na Gymnázium v Rimavskej Sobote, ale len necelé dva mesiace. K 16. októbru 1951 nastúpil do Banického učilišťa štátnych pracovných záloh v Sirku, na čo sa rozpamätával takto: „...sľúbili nám, dedinským chlapcom, futbalové lopty a ďalšie športové náčinie, tak sme sa spolu s kamarátmi rozhodli, že pôjdeme za baníkov...“ Záverečnú kvalifikačnú skúšku vykonal na výbornú 31. júla 1953 a stal sa kvalifikovaným baníkom pre dobývanie rúd. Po viac ako dvoch rokoch stratili futbalové lopty svoje čaro a mladý baník sa vrátil späť na Gymnázium v Rimavskej Sobote. O maturite sa zmienil: „...z dejepisu sme maturovali asi piati. Pred začiatkom maturitnej skúšky sa nás náš triedny spytoval, či sme sa učili a či sme pripravení. Chceli sme ho nastražiť a naša odpoveď bola nie. Učiteľ sa preľakol a vybral otázky zo sklenenej gule a každému jednu pridelil. Kamaráti skúšku úspešne spravili. Keď som ako posledný mal ísť ja, strčil predseda maturitnej komisie ruku do gule a lístkami zamiešal. V triednom by sa krvi nedorezal. Našťastie som si vytiahol zámorské objavy, ktoré som vedel, a tak zachránil triedneho pred infarktom.“ Keďže chcel študovať históriu, prihlásil sa na štúdium archívnictva na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského a v roku 1960 ho úspešne absolvoval.

*Elemír Rákoš, vysvedčenie
o záverečnej skúške na strednej škole*

*Elemír Rákoš, vysvedčenie o záverečnej
kvalifikačnej skúške z roku 1953*

*Promócie Elemíra Rákoša
v roku 1960*

Počas štúdia sa oženil a narodili sa mu dcéry Dagmar a Eva. Po sobáši sa presťahoval do Báhoňa, kde sa stal oporou miestneho futbalového tímu, s ktorým hrával v nižšej ligovej súťaži. Taktiež hrával hádzanú, lyžoval a bol aj tanečným nadšencom. Základnú vojenskú službu absolvoval v pozícii vojenského meteorológa v Spišskom Podhradí a Trenčíne. Celý svoj profesijný život venoval práci v prospech rozvoja Štátneho ústredného archívu SSR/Slovenského národného archívu a slovenského archívnictva.

Elemír Rákoš vo víre tanca

Vojenské cvičenie v Trenčíne v roku 1968. Elemír Rákoš je vľavo dole.

Ela Rákoša som osobne spoznal ako vedúceho oddelenia, keď som v osemdesiatych rokoch minulého storočia ako stredoškolský absolvent nastúpil do Štátneho ústredného archívu SSR. Následne som sa s ním stretol ako s pedagógom počas vysokoškolského štúdia archívnictva.

Naše cesty sa definitívne spojili v septembri 1985, keď som na oslave jeho životného jubilea spoznal jeho dcéru Evičku. Po našej svadbe sme ako mladí manželia bývali v domácnosti Rákošovcov. Spočiatku som sa musel vyrovnáť s kultúrnym šokom, keď som videl archívneho fenoména, vedca a pedagóga v prozaickom domácom oblečení riešiaceho banálne otázky. Postupne som si uvedomoval, že jeho postoje, správanie i vzťah k práci či pedagogickej činnosti vychádzajú z rodinného prostredia. Spoznával som ho ako obyčajného človeka, ako manžela, otca a milujúceho a oddaného starého otca. Svoje vnúchatá zabával historkami z mladosti, učil ich dedinské riekanky (niektoré len v babkinej neprítomnosti) a trpezlivo odpovedal na všetky ich otázky. Deti dodnes spomínajú na spoločné dovolenky na Duchonke, v Spišskej Sobotke či Kanade.

*Elemír Rákoš s manželkou Máriou
a dcérou Evou v roku 1969*

*Elemír Rákoš s manželkou a dcérou
Evou na Pezinskej Babe v roku 1976*

Elemír Rákoš so zaťom Tiborom pri výrobe vína v roku 1985

*Usmiaty Elemír Rákoš pri hre s vnukom Martinom
v roku 1993*

*Elemír Rákoš opäť s vnukom Martinom
v roku 1994*

Občas ma prekvapil otázkou z archívnej teórie či metodiky, na ktorú som nielenže nevedel odpovedať, mnohokrát som ani nechápal, čo sa ma pýta. Po pár sekundách rozpačitého ticha som si ja, a často i ďalší členovia rodiny, vypočuli rozsiahlu čisto vedeckú úvahu. Dnes mám pocit, že si na nás, ako na nemom publiku, trénoval zrozumiteľnosť a logiku ním formulovaných téz.

Nádejam sa, že ho azda potešilo, keď sa jedným z jeho zaťov stal archivár. Určite by ho však potešilo, ak by sa dožil promócie svojho vnuka archivára. Žiaľ, Elo Rákoš nás opustil príliš skoro, dňa 6. septembra 2003.

Na záver by som rád v mene pani Márie Rákošovej, rodiny Szimcsikovej a Spiritzovej poďakoval organizátorom seminára Spomíname na Elemíra Rákoša (1935 – 2003) za skvelú myšlienku i vydarenú realizáciu.

Bol to môj učiteľ, kolega a vzor...

Juraj Roháč

PhDr. Elemír Rákoš, CSc. bol jedným z trojice veľkých archivárov, ktorú s ním tvorili ešte PhDr. Michal Kušík, CSc. a PhDr. Jozef Watzka, CSc. Všetkých troch som osobne dobre poznal, dvaja z nich (M. Kušík a E. Rákoš) boli mojimi učiteľmi, tretieho, J. Watzku, som vnímal ako skúseného, rozhladeného a kriticky mysliaceho archivára, ktorý však vedel ochotne poradiť a pomôcť. Každý z nich bol svojskou a jedinečnou osobnosťou. Michal Kušík si nás, študentov archívnictva, získal okamžite. Imponoval nám svojou vzdelanosťou, lingvistickou zdatnosťou a presvedčivou rétorikou (čo bolo, vzhľadom na jeho lásku k antickej literatúre, úplne prirodzené). Elemír (alebo skôr Elo) Rákoš bol celkom iný. Z jeho prednášok mi toho v pamäti veľa neutkvelo – jednak sa predmet, ktorý prednášal, nekončil skúškou a ani zápočtom (a aj ten jeho názov nebol zvlášť pritažlivý – archívy socialistických inštitúcií!) a potom, jeho verbálny prejav bol diametrálne odlišný od Kušíkových brilantných preslovov – Rákoš hovoril ticho, azda až monotónne. Dnes viem, že na Rákoša

PhDr. Elemír Rákoš, CSc. (prvý zľava) s riaditeľom SNA Petrom Draškabom, vpravo Ján Milan Dubovský a Mária Kačkovičová, na prezentácii publikácie Sprievodca po slovenských archívoch v roku 2000 (zdroj: súkromná zbierka Zuzany Kollárovej)

človek musel dorásť. Stretol som sa s ním znova až o nejaký čas, už ako archivár trnavského archívu, na zjazde Slovenskej historickej spoločnosti v Nitre. Keďže naše priezviská začínali písmenom R, ocitli sme sa, celkom prirodzene, na jednej izbe, slovo dalo slovo, rozprávali sme sa a ja som postupne začal tohto zaujímavého človeka bližšie spoznávať. Dr. Rákoš sa ma vtedy pypytoval na mnohé veci – práve som totiž absolvoval trojmesačnú odbornú stáž v Národnom archíve v Paríži a asi bol trocha zvedavý, koho tam (a prečo) zo Slovenska vtedy poslali. Od tohto stretnutia sa začali naše cesty častejšie pretínať. Keď som roku 1987 prešiel na Filozofickú fakultu Univerzity Komenského v Bratislave, najskôr som prevzal výučbu archívnictva. Na odbore pôsobil ako externý učiteľ aj E. Rákoš (bol aj členom štátnicovej komisie a komisie pre rigorózne skúšky). Keďže aj on predtým vyučoval archívnictvo (a diplo-

matiku najnovšieho obdobia), poprosil som ho o radu, na akú odbornú literatúru by som sa mal pozrieť. Zasypal ma množstvom informácií a odporúčaní a vtedy som pochopil, že archívnictvo (osobitne archívna veda) je jeho srdcovou záležitosťou. Keď sa rozhovoril o archivistike, vyžarovalo z neho priam nákazlivé nadšenie a zanietenie. Vedel, o čom hovorí, on totiž svoje vedomosti a poznatky nečerpá len z odbornej spisby, ale vychádzal najmä zo svojich mnohoročných skúseností archívneho praktika. Trápilo ho, že viacerí archivári nepokladajú svoju prácu za vedeckú a tvorivú, že za vedeckú činnosť archivárov sa považuje len historické bádanie. Zdôrazňoval, že treba rozlišovať medzi *vedou v archívoch* (tou nie je len historické štúdium, ale trebárs aj muzikologické bádanie alebo jazykovedné skúmanie archívnych prameňov) a *vedou o archívoch* – a tou je archivistika. Svojimi vedomosťami a názormi si získal v našej archivárskej obci (aspoň u tých rozhladenejších) prirodzenú autoritu a rešpekt. Prejavilo sa to aj po transformácii našej spoločnosti po roku 1989. Rákoš si uvedomoval, že nastal čas na realizáciu potrebných reforiem, zásadných zmien, na renesanciu slovenského archívnictva. Chcel pre to urobiť všetko, čo vedel a mohol. Neskôr sa len trpko pousmial, keď hovoril, že ho vtedy niektorí upodozrievali, že túži po kariére, že prahne po riadiacom poste. Jemu išlo o viac – chcel, aby sa slovenské archívnictvo dostalo na európsku až svetovú úroveň. Vedel, že je to beh na dlhjej trati, ale veril, že by to mohlo byť reálne. Nestal sa síce riaditeľom SNA, ale pričínal sa o to, že táto inštitúcia vtedy prevzala úlohu skutočného lídra našej archívnej teórie a praxe. Žiaľ, nie všetko však už potom len napredovalo – *pars pro toto* – vzniklo osobitné oddelenie vedy a výskumu, no po pár rokoch živorenia napokon definitívne zaniklo. Tristného zápasu o existenciu jediného archívneho periodika, Slovenskej archivistiky, sa už nedožil. Osobnosť Elemíra Rákoša je neodmysliteľne spojená aj so vznikom a pôsobením Spoločnosti slovenských archivárov, ktorej bol prvým predsedom a dlhoročným čestným predsedom. Nádejal sa, že mnohé problémy, na ktoré kriticky poukázal vo svojom referáte na prvých archívnych dňoch v Starej Lesnej, sa slovenským archivárom podarí prekonať, že dokážu spolupracovať v záujme rozvíjania a skvalitňovania nášho odboru a že SSA môže byť platformou pre túto spoluprácu. Dnes, po dvadsiatich rokoch od jeho vystúpenia, môžeme len neradostne povedať, že to bol hlas volajúceho na púšti! Jeho varovné proroctvo *mene, tekel...* zostalo nevyslyšané. Pre slovenské archívnictvo však doktor Elemír Rákoš bude vždy príkladom tvorivo mysliaceho archivára, vedca, odborníka, ktorý vedel prepájať archívnu teóriu s praxou, v prospech oboch týchto súčastí. Na Katedre archívnictva a PVH FiF UK sme si ho skutočne úprimne vážili a mali sme ho radi. Vedel to, vždy sa preto na jej pôde správal prirodzene a otvorene s nami hovoril o všetkých problémoch, ktoré trápili jeho alebo i nás. Záležalo mu na výchove budúcich archivárov a pozorne sledoval výkony našich študentov na štátnych skúškach, so záujmom čítal ich záverečné práce. PhDr. Elemír Rákoš, CSc. bol citlivým a kultivovaným človekom. Púťala ho literatúra, vedel si vychutnať štylistickú kvalitu textu, najmä, ak tento bol aj múdry, myšlienkovito obsažný a pravdivý (spomínam si, že za také považoval napr. encykliky pápeža Jána Pavla II.). Miloval svoju rodinu, nezabudnem, ako okamžite po príchode do Ríma (boli sme tam spolu pri zakladaní Slovenského historického ústavu v Ríme) telefonoval domov, aby sa jeho blízki o neho neznepokojovali – alebo to bolo skôr preto, aby sa ubezpečil, že doma je všetko v poriadku. Svojím blízkym dnes určite chýba, no to, že nie je už medzi nami, je aj veľkou (snáď až nenahraditeľnou) stratou pre slovenské archívnictvo. Nemali by sme však len s úctou spomínať, ale usilovať sa, aby sa jeho podnety a myšlienky zrealizovali – takto mu postavíme ten najdôstojnejší pamätník!

Jedna malá spomienka na veľkého priateľa v širších súvislostiach

Jozef Hanus

Do Slovenského národného archívu (vtedy Štátny slovenský ústredný archív, skrátené ŠSÚA) som nastúpil 5. septembra 1974. Po absolvovaní Chemickotechnologickej fakulty na Slovenskej vysokej škole technickej v Bratislave (dnes Slovenská technická univerzita) a po ukončení základnej vojenskej služby som potreboval prácu, pretože v tom čase som na internú aspirantúru nemohol pomýšľať. Veľkú úlohu pri mojom výbere zohrala aj charizma vtedajšieho riaditeľa PhDr. Michala Kušíka, CSc., ktorý mi učaroval už počas našich niekoľkých stretnutí, keď som ešte vo vojenskom „mundúre“ prišiel pár krát na Križkovu. Tam vtedy ŠSÚA sídlil.

S PhDr. Elemírom Rákošom, CSc. som sa začal pravidelne stretávať na ústavných radách, čo boli pracovné porady riaditeľa s vedúcimi oddelení. Moje prvé „skutočné“ spomienky na Ela sa viažu k septembru 1975, keď moja harmonika prvýkrát zaznela na archívnej pôde. Bolo to na oslavách šesťdesiatin pána riaditeľa Michala Kušíka a päťdesiatin „ujenka“ – ako sme familiárne nazývali PhDr. Františka Sedláka, CSc., vedúceho oddelenia dejín feudalizmu (dnes 1. odd. spracúvania archívnych dokumentov). Elo Rákoš bol oproti nim mladík, veď v septembri toho roku dovšil ešte len štyridsať rokov. Myslím, že hneď sme zistili, že zmyšľaním sme na podobnej frekvencii, naše duše „zarezonovali“ a ja som mal odvtedy tú česť patriť medzi jeho priateľov.

Vo svojej laudácii k životnému jubileu Ela Rákoša jeho priateľ František Palko napísal: „Keď v roku 1963 došlo v archíve k organizačnej zmene a vzniklo nové oddelenie socializmu, v ktorom sa sústredili fondy najnovšieho obdobia, predovšetkým obrovské masy dokumentov zrušených povereníctiev, Elo sa stal jeho vedúcim. So spracovaním takýchto fondov neboli skúsenosti a neexistovali ani nijaké metodické smernice, ale pod jeho organizačným a metodickým vedením oddelenie dosiahlo pozitívne výsledky a on získal bohaté skúsenosti. Tieto mohol neskôr všestranne využiť vo vedeckej a pedagogicko-výchovnej činnosti, ale aj v publikačnej tvorbe. Elo Rákoš získal v roku 1969 akademický titul PhDr. a v roku 1988 po obhajobe dosiahol vedeckú hodnosť CSc. Okrem toho od roku 1973 pôsobil na Katedre archívництва a pomocných vied historických Filozofickej fakulty Univerzity Komenského a bol členom komisie pre záverečné, rigorózne a kandidátske skúšky.“¹

Keď som nedávno diskutoval s mladšími kolegami o rôznych témach z nedávnej histórie nášho archívництва, dospeli sme k otázke – prečo sa Elo Rákoš dal na aspirantúru až po päťdesiatke? Prečo to trvalo tak dlho popri jeho bohatých vedeckých, publikačných a pedagogických aktivitách? A tak som si pospomínal na náš spoločný osud v tejto oblasti. Aby som objasnil túto skutočnosť, musím priblížiť realitu vtedajšej doby v širších súvislostiach a predovšetkým v dvoch rovinách. Prvá je inštitucionálna a týka sa snahy Štátneho ústredného archívu SSR a archivárov, aby bolo toto pracovisko kvalifikované ako vedecký ústav. Druhá rovina predstavuje reálnu personálnu situáciu pracovníkov archívu s vedeckými hodnotami v tom čase.

1 PALKO, František. K životnému jubileu PhDr. Ela Rákoša, CSc. In *Slovenská archivistika*, 1996, roč. 31, č. 2, s. 163 – 165.

V roku 1983 bola táto problematika osvetlená nasledovne: „Už po vzniku federácie sa Slovenská archívna správa stáva Archívnu správou Ministerstva vnútra SSR a Štátny slovenský ústredný archív podľa dočasného a potom aj ďalej platného štatútu z roku 1971 sa kvalifikuje ako vedeckovýskumný ústav Ministerstva vnútra SSR. Na to všetko Štátny slovenský ústredný archív s 37 funkčnými miestami v začiatkoch federácie nebol náležite dotovaný a ani jeho deklarovanie za vedeckovýskumný ústav nebolo právne podložené. Organizačné zmeny v československom archívniectve v dôsledku federalizácie štátu i ďalšie okolnosti vývoja priniesli potrebu upraviť ďalší vývoj archívniectva v ČSSR zákonom, ktorý by nahradil prekonané vládne nariadenie č. 29/1954 Zb. o archívniectve. S novou legislatívnou úpravou sa rysovala príležitosť riešiť aj otázku vedeckého charakteru archívov. V tejto veci Ministerstvo vnútra SSR privítalo iniciatívu Vedeckého kolégia SAV, ktoré prerokovalo správu o stave a perspektívach Štátneho slovenského ústredného archívu a prijalo uznesenie, v ktorom navrhuje, aby tento ústav bol zaradený do vedeckovýskumnej základne. V nadväznosti na uvedený návrh minister vnútra SSR požiadal ministra výstavby a techniky SSR o výnimku používať pre časť pracovníkov ŠSÚA takú nomenklatúru funkcií a platov, akú majú ústredne riadené organizácie vedeckovýskumnej základne. Povolená a od 1. júna 1973 aj realizovaná výnimka mala pre ďalší vývoj ŠSÚA podstatný význam a našla aj svoje legislatívne uplatnenie v zákone Slovenskej národnej rady č. 149/1975 Zb. o archívniectve z 19. decembra 1975, ktorý nadobudol účinnosť 1. januára 1976.“²

„Ministerstvo vnútra SSR s pokračujúcou výstavbou novej budovy archívu pomáhalo aj pri ďalšom profilovaní inštitúcie, ktorá v ňom bude sídliť. V tomto duchu kolégium ministra vnútra SSR v decembri 1977 prerokovalo správu o koncepcii Štátneho ústredného archívu SSR do konca roku 1990. Štátny ústredný archív SSR s platnosťou od 1. januára 1978 sa mení na samostatnú rozpočtovú organizáciu s plným právom subjektivity. Kolégium uložilo zodpovedným činiteľom zabezpečiť v pláne práce Štátneho ústredného archívu SSR postupné zvyšovanie funkčných miest podľa predloženého harmonogramu, obsadiť ich kvalifikovanými pracovníkmi a do konca roku 1978 spracovať a predložiť ministromi vnútra SSR návrh štatútu Štátneho ústredného archívu SSR. Nový štatút bol schválený roku 1979. Kolégium schválilo aj novú vnútornú štruktúru Štátneho ústredného archívu SSR a priznalo mu primeraný rast pracovných miest.“³

Štátny ústredný archív SSR mal v roku 1983 už 82 pracovníkov. Tento stav sa po presťahovaní do novej budovy zvýšil ešte o technický a pomocný personál. V roku 1980 sa stal riaditeľom archívu PhDr. Ján Pivoluska, CSc. a dovtedajší riaditeľ ústavu Michal Kušík ostal pracovať na pozícii vedeckého pracovníka. Vedeckú hodnosť kandidáta vied mal okrem nich ešte František Sedlák. Aby mohol Štátny ústredný archív SSR fungovať ako plnohodnotná vedeckovýskumná inštitúcia, bolo potrebné dosiahnuť istý pomer pracovníkov s vedeckými hodnosťami k celkovému počtu pracovníkov ústavu. Na to, aby si tom čase mohol pracovník archívu robiť externú vedeckú aspirantúru, bol potrebný súhlas príslušného stranického orgánu. Súhlas od Základnej organizácie Komunistickej strany Slovenska (KSS) v archíve a na archívnej správe problémom nebol, ale bol potrebný aj súhlas Hlavného výboru KSS na Ministerstve vnútra SSR. Tam v prípade nestránikov vznikol problém a súhlas nebol udelený. Keďže som nebol prítomný pri Elových rozhovoroch s príslušnými činiteľmi na

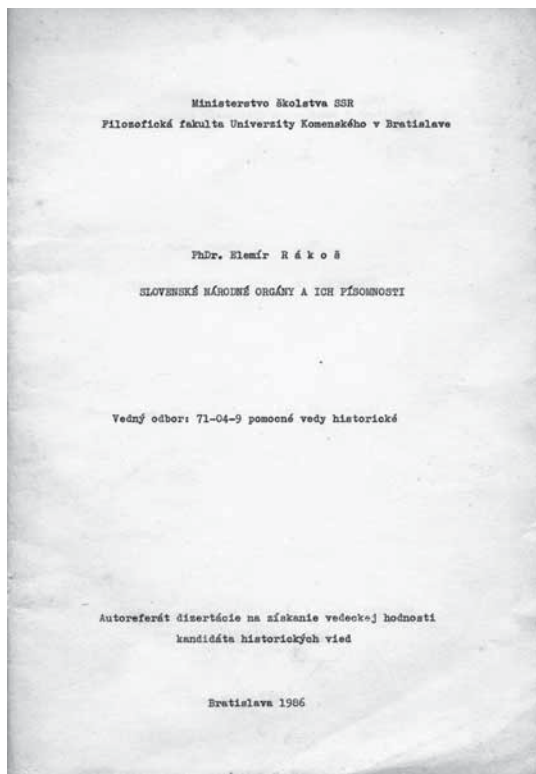
2 KUŠÍK, Michal. Štátny ústredný archív Slovenskej socialistickej republiky (vznik – vývoj – perspektíva). In KO-STICKÝ, Bohumír – PIVOLUSKA, Ján (eds.). *Štátny ústredný archív Slovenskej socialistickej republiky*. Bratislava : Osveta, 1983, s. 27.

3 KUŠÍK, Štátny ústredný archív Slovenskej socialistickej republiky (vznik – vývoj – perspektíva), s. 29.

túto tému, uvádzam vlastnú skúsenosť, pretože ja som sa o externú vedeckú ašpirantúru v archíve uchádzal už od roku 1975. Vlastne ani to nebol problém, ako mi povedal na pohovore ideologický tajomník Hlavného výboru KSS na Ministerstve vnútra SSR. Stačilo podpísať prihlášku do strany a súhlas by bol okamžite udelený...

„A tak šel čas a já se toulám dál...“

Situácia však dospela do takého štádia, že Štátny ústredný archív SSR nutne potreboval pracovníkov s vedeckou hodnosťou. Keďže sa však ľudia do tejto aktivity príliš nehrnuli, vtedajšia šéfka základnej organizácie komunistickej strany v archíve oslovila opäť v roku 1980 Ela Rákoša, Martu Melníkovú a mňa, či máme stále záujem o externú vedeckú ašpirantúru. Naša odpoveď bola kladná, ale s poznámkou, že prihlášku do „prvej ligy“ nepodpisujeme. Ubezpečila nás, že všetky potrebné súhlasné stanoviská od príslušných orgánov vybaví... Tak sa aj stalo a v akademickom roku 1981/1982 sme začali externú vedeckú ašpirantúru. Elo Rákoš v roku 1988 úspešne obhájil svoju dizertačnú prácu na tému *Slovenské národné orgány a ich písomnosti* a získal vedeckú hodnosť kandidáta historických vied.

Titulná strana autoreferátu dizertačnej práce Elemíra Rákoša

Spomienka diplomantky nielen na Elemíra Rákoša

Helena Grežďová

Vo svojej spomienke na PhDr. Elemíra Rákoša, CSc. sa vrátim do študentských čias a obdobia štúdia archívnickva na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave. Štúdium archívnickva malo byť od roku 1977 jednopredmetové a štvorročné. O rok neskôr tak končili dva ročníky, v júni 1978 tzv. nereformovaný V. ročník, do ktorého som ešte patrila aj ja, a v septembri 1978 tzv. reformovaný IV. ročník. Podmienkou, aby sme boli promovani aj my, reformovaní študenti, bolo pridanie štátnice z marxizmu-leninizmu a archívnickva k obhajobe diplomovej práce, s čím sme zásadne nesúhlasili. Ešte sme asi neboli dostatočne znormalizovaní, lebo si pamätám, že nás naši pedagógovia prehovarali a dožadovali sa nášho súhlasu. Po odmietnutí sme potom absolvovali štúdium ešte klasicky, ako naši predchodcovia, ale na diplom sa nám už nedostalo absolvovanie štúdia pomocných vied historických.

Počas totality a normalizácie, akou sa nazývala doba, v ktorej som študovala na vysokej škole, bola sloboda vybrať si tému diplomovej práce alebo navrhnúť ju aj na katedre československých dejín a archívnickva nemožná. Viaceré témy absolventov archívnickva v akademickom roku 1977/1978 zodpovedali požiadavkám pedagógov na ich vlastnú vedecko-výskumnú prácu a mnohé boli aj veľmi zaujímavé. Napríklad Zdena Brečková písala o činnosti hodnoverného miesta pri Hronskobeňadickom konvente do konca 14. storočia, Mária Ďurková o vlastníckych pomeroch na pezinskom a svätajurskom panstve v druhej polovici 16. a začiatkom 17. storočia, Veronika Nováková-Pálinkášová urobila diplomatický rozbor písomností Nitrianskej stolice do roku 1526 a náš jediný kolega Richard Szaboó rozbor vojenských písomností Rudolfa Pálffyho. Ani jedna z tém, spracovávaná študentmi denného štúdia, nebola poplatná vtedajšej politike a ak sa aj nejaké také vyskytli, tak výlučne pre poslucháčov externého štúdia,¹ ktoré však preferovali analýzu prameňov alebo rozbor archívneho fondu (Alžbeta Sedliaková-Ďuríková: Znárodnenie drevospracujúceho priemyslu na Slovensku; Jozef Vyoral: Poverenictvo pôdohospodárstva a pozemkovej reformy – B sekcia).

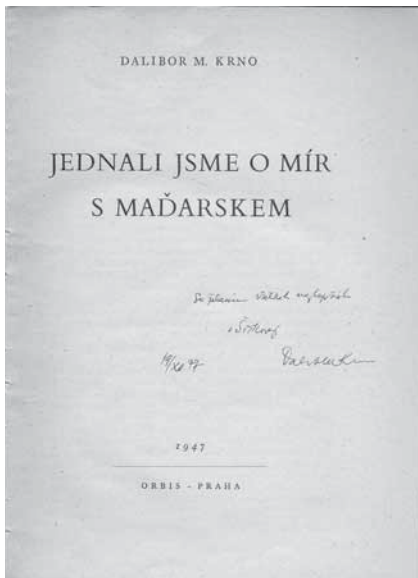
Neviem presne, akým spôsobom sa dostali k témam diplomových prác moji kolegovia v ročníku. Eva Michlíková-Gulkášová spomína, že sa stretli na katedre a vybrali si z ponúknutých návrhov. Ja som sa tohto výberu z neznámych príčin nezúčastnila. K svojej téme som sa dostala tak, že ostala jediná, ktorú mi mohli na katedre ponúknuť. Takže som už na výber veľmi nemala. Pôvodne som mala záujem o analýzu a genézu sloveník uložených v Archíve mesta Bratislavy, ktorú však spracovávala Katarína Králiková-Kurucová.

Autorom názvu mojej diplomovej práce *Výmena obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom vo svetle archívnych prameňov Československej presídľovacej komisie* a mojím budúcim konzultantom pri spracovaní uvedenej témy bol Elemír Rákoš. A tak som svoju diplomovú prax a ďalšie mesiace bádateľského štúdia strávila v nehostinných priestoroch Štátneho slovenského ústredného archívu a jeho oddelenia dejín socializmu na Gondovej ulici. Celkový deprimujúci dojem, ktorým na mňa priestory archívu pôsobili, si zachovávam až do súčasnosti. Už vtedy som mohla podmienky oddelenia porovnávať s archívnuou

1 NOVÁK, Jozef. Správa o štúdiu archívnickva na FFUK v školskom roku 1977/78. In *Slovenská archivistika*, 1979, roč. 14, č. 1, s. 200 – 201.

praxou po prvom ročníku v trnavskom archíve alebo v poľských archívoch v roku 1976. Nedostatok priestoru a celkovú pochmúrnú atmosféru však potom presvetlili ľudské bytosti, kolegovia archivári, ich priateľstvo, pomoc i ochota poradiť a podeliť sa so svojimi vedomosťami. Obzvlášť musím poďakovať Elene Mannovej, mojej skutočnej konzultantke a nezištnej rradkyni a Márii Kačkovičovej, ktorá v tom istom roku ukončila externé štúdium archívnictva. Prežívali so mnou nielen odborné záležitosti, ale aj súkromné.

Archívne dokumenty Československej presídľovacej komisie, nachádzajúce sa vo fonde Povereníctvo vnútra, boli v tom čase usporiadané asi v 30 archívnych škatuliach. Ďalšie, oveľa väčšie množstvo neusporiadaného materiálu v regáloch, bolo pre mňa *terra incognita*. Nie, že by mi niekto bránil venovať sa im, ale čas na vyhotovenie práce mi to nedovolil.

Venovanie Dalibora M. Krnu v knihe

Jednali jsme o mír s Maďarskem

pre H. Grežďovú-Šiškovú: „So želaním všetkého najlepšíeho s. Šiškovéj Dalibor Krno 19/XII. 77“

Poslúchla som radu môjho oficiálneho konzultanta E. Rákoša, ktorý ma nasmeroval na bývalú osobnosť československej politiky, v tom čase v politickej izolácii a nemilosti normalizačnej moci, prof. Dalibora M. Krnu (1901 – 1983). Pán (súdruh) profesor mal za sebou bohatú a mierne kontroverznú politickú kariéru. Pre moju prácu bolo dôležité jeho pôsobenie v Budapešti (veľvyslanec v Maďarsku v rokoch 1945 – 1946 a najmä delegát pri Spojeneckej kontrolnej komisii v Budapešti od roku 1949). Stretla som sa s ním dvakrát, 19. decembra 1977 a na jar roku 1978. Osobný kontakt s ním mi sprostredkovala kolegyňa Katarína Soukupová-Oravcová, ktorej rodičia sa s Krnovcami priateľili. D. M. Krno napísal k mojej téme viacero kníh, ktoré mi daroval, každú s iným písomným venovaním (*Paríž 1946*, *Maďarská cesta k demokracii*, *Jednali jsme o mír s Maďarskem*). Stretnutie s týmto výnimočným človekom ma ovplyvnilo i v osobnom živote, môj syn dostal meno Dalibor.

Elemírovi Rákošovi vďačím za pochopenie i trpezlivosť. V pravidelných konzultáciách mi pomáhal popasovať sa s danou témou. V tom čase sa mi zdalo, že by mi mohol venovať aj viac času, najmä pri „hľadaní“ a pomenovaní „diplomatických druhov“ písomností presídľovacej komisie, ale s odstupom kvitujem jeho prílišné nezasahovanie do môjho spôsobu spracovania.

Vo svojej archívnej praxi som sa ďalej tejto háklivej problematike vysídľovania a presídľovania nechcela venovať. Vrátila som sa k nej, už bez ideologických odkazov, až v roku 2010 štúdiou Činnosť československej presídľovacej komisie v Budapešti. Bola publikovaná v zborníku *Povojnové migrácie a výmena obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom*, ktorý zostavili Štefan Šutaj a Zlatica Sápsová.

Moje stretnutia s E. Rákošom po roku 1989 na archívárskych konferenciách, seminároch alebo podujatiach organizovaných Spoločnosťou slovenských archivárov boli vždy veľmi inšpirujúce a napriek jeho deklarovanej rezervovanosti aj veľmi srdečné.

Spomienka na Elemíra Rákoša

Olga Kvasnicová

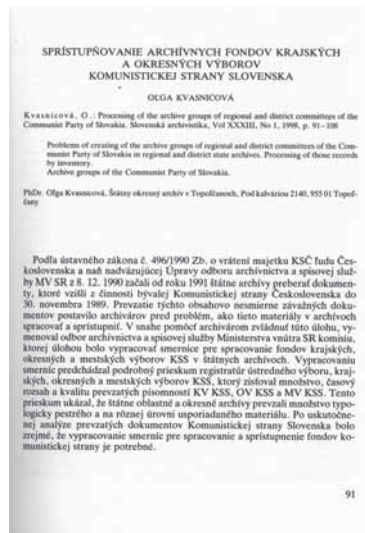
Na PhDr. Elemíra Rákoša, CSc. som si počas mojej štyridsaťročnej praxe spomenula veľakrát. Nie raz som pri spracovávaní fondov „nakúkala“ do jeho prác a takmer vždy som v nich našla ak už nie riešenie, tak minimálne inšpiráciu k nemu. Moja najosobnejšia spomienka sa ale viaže k inej situácii.

V roku 1998 som bola členkou komisie, ktorej úlohou bolo pripraviť smernice pre sprístupnenie archívnych fondov krajských a okresných výborov Komunistickej strany Slovenska. Tieto fondy preberali archívy po roku 1990 a väčšina z nás bola vtedy presvedčená, že sa razom stanú vyhľadávaným študijným materiálom a rýchle vypracovanie smerníc na ich sprístupnenie sa javilo nadmieru dôležité.

Komisia sa niekoľkokrát stretla, niečo sme vyriešili, niečo nie, čo bolo prirodzené, pretože skúsenosti so spracovaním takýchto typov fondov nemal nikto. Keď sa priblížil čas ukončenia našej práce, bolo mne, ako najmenší odpor kladúcej členke komisie, prisúdené zosumarizovať výsledky a vypracovať smernice, čo som, aj keď nie s celkom čistým svedomím (stále ma mávalo absentujúce overenie praxou), splnila. A tu sa dostávam k jadrú mojej spomienky na E. Rákoša. Bol to totiž on, kto dostal štúdiu určenú na publikovanie v Slovenskej archivistike na posúdenie. To, že okamžite odhalil najväčšiu slabinu práce, čiže jej rýdzo teoretickú podstatu, ma neprekvapilo a ani sa ma to príliš nedotklo, pretože „ja som za to nemohla“. Horšia však bola ďalšia časť jeho posudku, ktorá ma poznačila na celý ďalší život. Bol z kategórie tých, po ktorých sa človeku zle zaspáva. Problémom bol nadmerný výskyt skratiek v mojom texte. Aj keď si doteraz myslím, že som Ivana Mládka neprekonala (viacerí si iste spomeniete na text pesničky Skratky: „Z PLR do MLR jel jsem přes ČSSR, SNB mé DKW si stoplo na TK. Mé DKW SPZ ABT 25–50 musí tedka na GO do ČSAO...“), bolo ich tam veru dosť.

Naveky som si uložila jeho slová o neúčte k čitateľovi, ktorú som týmto prejavila. Môžem povedať, že od tejto udalosti mám takmer panický strach použiť v akomkoľvek texte skratku a rovnako pri posudzovaní prác mojich kolegyň a kolegov som na použité skratky reagovala možno až neprimerane. Prax, samozrejme, potvrdila argumenty E. Rákoša. Veď koľkým mladým dnes nerobí problém skratka (pre našu generáciu absolútne jasná) MNV, JRD, ZVS? A o skratkách typu JSBVO a IPCHO ani netreba hovoriť.

Absolútne úprimne môžem povedať, že som Elemírovi Rákošovi za vyliečenie sa zo „skratkotvorby“ hlboko vďačná, aj keď terapia nebola celkom príjemná.

KVASNICOVÁ, Olga. Sprístupňovanie archívnych fondov krajských a okresných výborov Komunistickej strany Slovenska.

In Slovenská archivistika, 1998, roč. 23, č. 1, s. 91 – 108.

Podľa ústavného zákona č. 496/1990 Zb. o vrátení majetku KSČ ľudu Československa a naň nadväzujúcej Úpravy odboru archivistiky a spisovej služby Mv SR z č. 12. 1990 začali od roku 1991 štátne archívy preberať dokumenty, ktoré vstúpili z činnosti bývalej Komunistickej strany Československa do 30. novembra 1989. Prevatie týchto obsahovo neuzavretých dokumentov postavilo archívárov pred problém, ako tieto materiály v archívoch spracovať a sprístupniť. V snahe pomôcť archívárom vyriešiť tento problém, vymenoval odbor archivistiky a spisovej služby Ministerstva vnútra SR komisiu, ktorej úlohou bolo vypracovať smernice pre spracovanie fondov krajských, okresných a mestských výborov KSS v štátnych archívoch. Vypracovaním smerníc predchádzal podrobný prieskum registratúr ústredného výboru, krajských, okresných a mestských výborov KSS, ktorý zisťoval množstvo, časový rozsah a kvalitu prevzatých písomností KV KSS, OV KSS a MV KSS. Tento prieskum ukázal, že štátne orgány a okresné archívy prevzali množstvo typologicky pestrého a na rôzne úrovni usporiadaného materiálu. Po uskutočnenej analýze prevzatých dokumentov Komunistickej strany Slovenska bolo zrejmé, že vypracovanie smerníc pre spracovanie a sprístupnenie fondov komunistickej strany je potrebné.

Bibliografia Elemíra Rákoša

Robert Gregor Maretta – Mária Zsigmondová

1960

RÁKOŠ, Elemír. *Kráľovská súdna tabula v Bratislave : (Vznik, vývoj a spracovanie fondu) : diplomová práca*. Bratislava : Univerzita Komenského, 1960, 87 s.

1962

RÁKOŠ, Elemír a kol. *Slovenský živnostenský zväz 1949 – 1952 : Inventár*. Bratislava : Štátny slovenský ústredný archív, 1962, 24 s.

RÁKOŠ, Elemír. *Slovenská pracovná služba 1941 – 1945 : Inventár*. Bratislava : Štátny slovenský ústredný archív, 1962, 18 s.

1964

BIELIK, František et al. *Štátny slovenský ústredný archív v Bratislave : Sprievodca po archívnych fondoch II : Oddelenie kapitalizmu*. Bratislava : Slovenská archívna správa, 1964, 384 s. (autor s. 31-33, 58-59, 106-107, 114-117, 298-299).

RÁKOŠ, Elemír – SOPKO, Július – KUNKELOVÁ, Klára. *Ministerstvo vnútra : Inventár*. Bratislava : Štátny slovenský ústredný archív, 1964, 304 s.

1965

BIELIK, František – RÁKOŠ, Elo. Niekoľko poznámok k otázkam usporadovania a inventarizácie fondov nečlenených sérií. In: *Archívni časopis*. ISSN 0004-0398. Roč. 15, 1965, č. 2, s. 108-110.

RÁKOŠ, Elo. Vývoj správy štátnych lesov a majetkov na Slovensku po roku 1938. In: *Sborník archívnych prací*. ISSN 0036-5246. Roč. 15, 1965, č. 2, s. 140-167.

RÁKOŠ, Elo – JUCK, Štefan. *Poverenictvo spravodlivosti (1922) 1945 – 1960 : Inventár*. Bratislava : Štátny slovenský ústredný archív, 1965, 132 s.

RÁKOŠ, Elo – BARANOVIČ, Štefan – KRIŠKOVÁ, Jana – JUCK, Štefan. *Poverenictvo školstva (1919) 1945 – 1960 : Dočasný inventár : I. časť*. Bratislava : Štátny slovenský ústredný archív, 1965, 214 s.

RÁKOŠ, Elo – BARANOVIČ, Štefan – KRIŠKOVÁ, Jana – JUCK, Štefan. *Poverenictvo školstva (1919) 1945 – 1960 : Dočasný inventár : II. časť*. Bratislava : Štátny slovenský ústredný archív, 1965, s. 215-382.

1966

BARANOVIČ, Štefan – RÁKOŠ, Elo. Slovenské národné orgány v rokoch 1943 – 1948. In: *Slovenská archivistika*. ISSN 0231-6722. Roč. 1, 1966, č. 1, s. 21-72.

RÁKOŠ, Elo (ref.). Levéltári Szemle, Levéltárak Országos Központja, Budapest 1964, tizenegyedik évfolyam, 1.-4. szám. In: *Slovenská archivistika*. ISSN 0231-6722. Roč. 1, 1966, č. 1, s. 155-156.

RÁKOŠ, Elo (ref.). Levéltári Szemle, Levéltárak Országos Központja, Budapest 1965, tizenötödik évfolyam, 1.-2. szám. In: *Slovenská archivistika*. ISSN 0231-6722. Roč. 1, 1966, č. 2, s. 291-292.

1967

- Mezinárodní archivní bibliografie 1963 – 1965. In: *Sborník archivních prací*. ISSN 0036-5246. Roč. 17, 1967, č. 1, s. 61-296 (excerpovanie maďarských časopisov a publikácií spolu s Máriou Stieberovou).
- RÁKOŠ, Elo (rec.). Felhő Ibolya, Vörös Antal, A helytartótanácsi levéltár. Akadémiai kiadó, Budapest 1961, strán 599. In: *Slovenská archivistika*. ISSN 0231-6722. Roč. 2, 1967, č. 2, s. 122-124.
- RÁKOŠ, Elo (rec.). Horthy Miklós titkos iratai. Zostavili Szinai Miklós a Szücs László, Kossuth Könyvkiadó 1965, 553 strán textu, 44 strán obrazových príloh. In: *Slovenská archivistika*. ISSN 0231-6722. Roč. 2, 1967, č. 2, s. 128-129.
- RÁKOŠ, Elo (ref.). Levéltári Szemle, Levéltárak Országos Központja, Budapest 1965, tizenötödik évfolyam, 3., 4. szám, 1966, tizenhatodik évfolyam, 1. szám. In: *Slovenská archivistika*. ISSN 0231-6722. Roč. 2, 1967, č. 1, s. 128-129.
- RÁKOŠ, Elo (ref.). Levéltári Szemle, Levéltárak Országos Központja, Budapest 1966, tizenhatodik évfolyam, 2., 3. szám. In: *Slovenská archivistika*. ISSN 0231-6722. Roč. 2, 1967, č. 2, s. 146-147.

1968

- RÁKOŠ, Elo. Súdnicтво v Uhorsku v období dualizmu. In: *Slovenská archivistika*. ISSN 0231-6722. Roč. 3, 1968, č. 1, s. 67-87.
- RUDOHRADSKÝ, Štefan – RÁKOŠ, Elo. Slovenské národné orgány v rokoch 1948 – 1960 (1). In: *Slovenská archivistika*. ISSN 0231-6722. Roč. 3, 1968, č. 2, s. 200-239.
- RÁKOŠ, Elo (ref.). Levéltári Szemle, Levéltárak Országos Központja, Budapest 1967, tizenhetedik évfolyam, 1. szám. In: *Slovenská archivistika*. ISSN 0231-6722. Roč. 3, 1968, č. 1, s. 123-124.

1969

- BIELIK, František – RÁKOŠ, Elo (Eds.). *Slovenské výstahovalectvo : Dokumenty 1 : Do roku 1918*. Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1969, 404 s.
- RUDOHRADSKÝ, Štefan – RÁKOŠ, Elo. Slovenské národné orgány v rokoch 1948 – 1960 (2). In: *Slovenská archivistika*. ISSN 0231-6722. Roč. 4, 1969, č. 1, s. 3-70
- RUDOHRADSKÝ, Štefan – RÁKOŠ, Elo. Slovenské národné orgány v rokoch 1948 – 1960 (3). In: *Slovenská archivistika*. ISSN 0231-6722. Roč. 4, 1969, č. 2, s. 6-44.
- RÁKOŠ, Elo (ref.). Levéltári Szemle, Levéltárak Országos Központja, Budapest 1967, tizenhetedik évfolyam, 2. szám. In: *Slovenská archivistika*. ISSN 0231-6722. Roč. 4, 1969, č. 1, s. 178-179.
- RÁKOŠ, Elo (ref.). Levéltári Szemle, Levéltárak Országos Központja, Budapest 1967, tizenhetedik évfolyam, 3. szám. In: *Slovenská archivistika*. ISSN 0231-6722. Roč. 4, 1969, č. 2, s. 173-174.

1970

- Mezinárodní archivní bibliografie 1966 – 1968. In: *Sborník archivních prací*. ISSN 0036-5246. Roč. 20, 1970, č. 1, s. 57-308 (excerpovanie maďarského archívneho časopisu Levéltári Szemle).
- RUDOHRADSKÝ, Štefan – RÁKOŠ, Elo. Slovenské národné orgány v rokoch 1960 – 1968. In: *Slovenská archivistika*. ISSN 0231-6722. Roč. 5, 1970, č. 1, s. 11-53.

- RÁKOŠ, Elo (rec.). Kun József, Ötven éves a Hadtörténelmi levéltár, Levéltári Szemle, Budapest 1969, č. 1, s. 1-15. In: *Slovenská archivistika*. ISSN 0231-6722. Roč. 5, 1970, č. 1, s. 141-143.
- RÁKOŠ, Elo (rec.). Iványi Emma, Hont megye és a Kishonti járás, Levéltári Szemle 1969, 2. szám, 440-445. In: *Slovenská archivistika*. ISSN 0231-6722. Roč. 5, 1970, č. 2, s. 345.
- RÁKOŠ, Elo (ref.). Levéltári Szemle, Levéltárak Országos Központja, Budapest 1968, tizennyolcadik évfolyam, 1., 2., 3. szám; 1969, tizenkilencedik évfolyam, 1. szám. In: *Slovenská archivistika*. ISSN 0231-6722. Roč. 5, 1970, č. 1, s. 168-171.
- RÁKOŠ, Elo (ref.). Levéltári Szemle, Művelődésügyi Minisztérium Levéltári Igazgatósága Budapest, tizenkilencedik évfolyam, 2. szám, 1969. In: *Slovenská archivistika*. ISSN 0231-6722. Roč. 5, 1970, č. 2, s. 364.
- RÁKOŠ, Elemír a kol. *Úrad predsedníctva Slovenskej národnej rady 1944 – 1960 : I. časť : Dočasný inventár*. Bratislava : Štátny ústredný archív SSR, 1970, 212 s.
- RÁKOŠ, Elemír a kol. *Úrad predsedníctva Slovenskej národnej rady 1944 – 1960 : II. časť : Dočasný inventár*. Bratislava : Štátny ústredný archív SSR, 1970, s. 213 – 414.
- RÁKOŠ, Elo a kol. *Poverenictvo financií (1919) 1945 – 1960 (1961) : Inventár*. Bratislava : Štátny ústredný archív SSR, 1970, 312 s.

1971

- BIELIK, František – RÁKOŠ, Elo (Eds.). Dokumenty k slovenskému vystáhovalectvu. In: *Slováci v zahraničí : Zborník Ústavu pre zahraničných Slovákov MS*. Martin : Matica slovenská, 1971, s. 199-201.
- RÁKOŠ, Elo. Poverenictvo financií : Rozbor fondu. In: *Slovenská archivistika*. ISSN 0231-6722. Roč. 6, 1971, č. 1, s. 70-102.
- RÁKOŠ, Elo (rec.). Borsá Iván, A levéltári szintek kérdéséhez, Levéltári Közlemények 1969, 1. szám, s. 21-33. In: *Slovenská archivistika*. ISSN 0231-6722. Roč. 6, 1971, č. 2, s. 394-397.
- RÁKOŠ, Elo (ref.). Levéltári Szemle, Művelődésügyi Minisztérium Levéltári Igazgatósága, Budapest 1969, tizenkilencedik évfolyam, 3. szám. In: *Slovenská archivistika*. ISSN 0231-6722. Roč. 6, 1971, č. 1, s. 187-188.
- RÁKOŠ, Elo (ref.). Levéltári Szemle, Művelődésügyi Minisztérium Levéltári Igazgatósága Budapest 1970, huszadik évfolyam, 1., 2. szám. In: *Slovenská archivistika*. ISSN 0231-6722. Roč. 6, 1971, č. 2, s. 416-418.
- RÁKOŠ, Elo. *Československá pošta, národný podnik : Oblastné riaditeľstvo Bratislava (1942) 1948 – 1952 : Inventár*. Bratislava : Štátny slovenský ústredný archív, 1971, 13 s.
- RÁKOŠ, Elo – VRABCOVÁ, Eva. *Poverenictvo spojov 1945 – 1960 : Inventár*. Bratislava : Štátny slovenský ústredný archív, 1971, 87 s.

1972

- RÁKOŠ, Elo. K metódam práce s najnovším archívnym materiálom v Poľsku. In: *Slovenská archivistika*. ISSN 0231-6722. Roč. 7, 1972, č. 2, s. 265-275.
- RÁKOŠ, Elo (ref.). Levéltári Szemle, Művelődésügyi Minisztérium Levéltári Igazgatósága, Budapest 1970, huszadik évfolyam, 3. szám. In: *Slovenská archivistika*. ISSN 0231-6722. Roč. 7, 1972, č. 1, s. 145-146.

1973

Mezinárodní archivní bibliografie 1969 – 1971. In: *Sborník archivních prací*. ISSN 0036-5246. Roč. 23, 1973, č. 2, s. 328-593 (excerpovanie maďarského archívneho časopisu Levéltári Szemle).

RÁKOŠ, Elo – RUDOHRADESKÝ, Štefan. *Slovenské národné orgány 1943 – 1968*. Bratislava : Slovenská archívna správa, 1973, 637 s.

RÁKOŠ, Elo (ref.). Levéltári Szemle, Művelődésügyi Minisztérium Levéltári Igazgatósága Budapest, huszonegyedik évfolyam, 1.-3. szám 1971, huszonkettedik évfolyam, 1. szám 1972. In: *Slovenská archivistika*. ISSN 0231-6722. Roč. 8, 1973, č. 1, s. 135-147.

RÁKOŠ, Elo (ref.). F. I. Dolgich, Vzaimosvjaz i prejemstvennosť v rabote gosudarstvennyh i vedomstvennyh archivov. In: *Slovenská archivistika*. ISSN 0231-6722. Roč. 8, 1973, č. 1, s. 154-158.

RÁKOŠ, Elo (ref.). Levéltári Szemle, Művelődésügyi Minisztérium Levéltári Igazgatósága, Budapest 1972, huszonkettedik évfolyam, 2. szám, 3. szám. In: *Slovenská archivistika*. ISSN 0231-6722. Roč. 8, 1973, č. 2, s. 170-171.

1974

RÁKOŠ, Elo (ref.). Levéltári Szemle, Művelődésügyi Minisztérium Levéltári Igazgatósága Budapest, huszonharmadik évfolyam, 1.-2. szám 1973. In: *Slovenská archivistika*. ISSN 0231-6722. Roč. 9, 1974, č. 1, s. 194-195.

1975

BIELIK, František – RÁKOŠ, Elo (Eds.). *Slovenské vystábovalectvo : Dokumenty 2 : 1919 – 1939*. Martin : Matica slovenská, 1975, 348 s.

RÁKOŠ, Elo (rec.). Papp Tibor, A kép-, hang-, filmdokumentumokról és audiovizuális archívumokról. Levéltári Szemle, Budapest 1974, č. 1, s. 5-11. In: *Slovenská archivistika*. ISSN 0231-6722. Roč. 10, 1975, č. 2, s. 174-175.

RÁKOŠ, Elo (ref.). Levéltári Szemle, Művelődésügyi Minisztérium Levéltári Igazgatósága, Budapest 1973, huszonharmadik évfolyam, 3. szám. In: *Slovenská archivistika*. ISSN 0231-6722. Roč. 10, 1975, č. 1, s. 161-162.

RÁKOŠ, Elo (ref.). Levéltári Szemle, Művelődésügyi Minisztérium Levéltári Igazgatósága, Budapest, huszonnegyedik évfolyam, 1., 2.-3. szám 1974. In: *Slovenská archivistika*. ISSN 0231-6722. Roč. 10, 1975, č. 2, s. 193-194.

1976

BIELIK, František – RÁKOŠ, Elo (Eds.). *Slovenské vystábovalectvo : Dokumenty 3 : Korešpondencia z rokov 1893 – 1939*. Martin : Matica slovenská, 1976, 316 s.

RÁKOŠ, Elo (ref.). Levéltári Szemle, Művelődésügyi Minisztérium Levéltári Igazgatósága, Budapest, huszonötödik évfolyam, 1. szám 1975. In: *Slovenská archivistika*. ISSN 0231-6722. Roč. 11, 1976, č. 1, s. 196-197.

RÁKOŠ, Elo (ref.). Levéltári Szemle, Művelődésügyi Minisztérium Levéltári Igazgatósága, Budapest 1975, huszonötödik évfolyam, 2. szám. In: *Slovenská archivistika*. ISSN 0231-6722. Roč. 11, 1976, č. 2, s. 198-199.

1977

Mezinárodní archivní bibliografie 1972 – 1974. In: *Sborník archivních prací*. ISSN 0036-5246. Roč. 27, 1977, č. 2, s. 289-552 (excerpovanie maďarského archívneho časopisu

Levéltári Szemle).

- HORVÁTH, Vladimír – RÁKOŠ, Elemír – WATZKA, Jozef. *Bratislava, hlavné mesto Slovenska : Pripojenie Bratislavy k Československej republike roku 1918 – 1919 : Dokumenty*. Bratislava : Obzor, 1977, 421 s.
- RÁKOŠ, Elo (Ed.). *Slovenské národné orgány v dokumentoch 1 : Obdobie Slovenského národného povstania*. Bratislava : Archívna správa MV SSR, 1977, 261 s.
- RÁKOŠ, Elo. Archívne pramene k dejinám Gemera. In: *Obzor Gemera*. Roč. 8, 1977, č. 3, s. 164-172.
- RÁKOŠ, Elo (ref.). Levéltári Szemle, Kulturális Minisztérium Levéltári Igazgatósága, Budapest 1976, huszonhatodik évfolyam, 1., 2., 3. szám. In: *Slovenská archivistika*. ISSN 0231-6722. Roč. 12, 1977, č. 1, s. 172-174.
- RÁKOŠ, Elo (ref.). Levéltári Szemle, Kulturális Minisztérium Levéltári Igazgatósága, Budapest, huszonhetedik évfolyam, 1., 2. szám 1977. In: *Slovenská archivistika*. ISSN 0231-6722. Roč. 12, 1977, č. 2, s. 147-148.

1978

- RÁKOŠ, Elo (rec.). J. Schwippel – M. Šmidák: Řešení otázek multiplicity v Ústředním archivu ČSAV. Archivní časopis 1978/1, s. 5-15. In: *Slovenská archivistika*. ISSN 0231-6722. Roč. 13, 1978, č. 2, s. 166-167.
- RÁKOŠ, Elo – VRABCOVÁ, Eva – VYORAL, Jozef – MAGURA, Peter. *Poverenieťvo pôdohospodárstva a pozemkovej reformy 1945 – 1951 : I. časť : Inventár*. Bratislava: Štátny ústredný archív SSR, 1978, 254 s.
- RÁKOŠ, Elo – VRABCOVÁ, Eva – VYORAL, Jozef – MAGURA, Peter. *Poverenieťvo pôdohospodárstva a pozemkovej reformy 1945 – 1951 : II. časť : Inventár*. Bratislava : Štátny ústredný archív SSR, 1978, s. 255-475.

1979

- RÁKOŠ, Elemír. Príspevok ku vzniku jednotných poľnohospodárskych družstiev v okrese Rimavská Sobota. In: *Obzor Gemera*. Roč. 10, 1979, č. 2, s. 59-63.
- RÁKOŠ, Elo. Slovenské národné orgány v revolúcii 1944 – 1945 : (Typológia písomností). In: *Slovenská archivistika*. ISSN 0231-6722. Roč. 14, 1979, č. 2, s. 23-42.
- RÁKOŠ, Elemír. *Slovenské národné orgány a ich písomnosti* : kandidátska dizertačná práca. Bratislava : Univerzita Komenského, 1979.
- RÁKOŠ, Elo. Stanovisko ilegálnej Slovenskej národnej rady k vzťahu domáceho a zahraničného odboja a k riešeniu slovenskej otázky v oslobodenom Československu. In: *Bojovník : Orgán Ústredného výboru Slovenského zväzu protifašistických bojovníkov, nositeľa Radu republiky*. Roč. 24, č. 29 (21. 7. 1979), s. 12.
- RÁKOŠ, Elo (ref.). Levéltári Szemle, Kulturális Minisztérium Levéltári Igazgatósága, Budapest, huszonhetedik évfolyam, 3. szám 1977. In: *Slovenská archivistika*. ISSN 0231-6722. Roč. 14, 1979, č. 2, s. 146-147.

1980

- Bibliografie zahraniční archivní literatury 1975 – 1977. In: *Sborník archivních prací*. ISSN 0036-5246. Roč. 30, 1980, č. 2, s. 257-545 (excerpovanie maďarského archívneho časopisu Levéltári Szemle).
- RÁKOŠ, Elo. Štátny ústredný archív SSR o predarchívnej starostlivosti. In: *Slovenská archivistika*. ISSN 0231-6722. Roč. 15, 1980, č. 2, s. 56-73.

RÁKOŠ, Elo (ref.). Levéltári Szemle, Kulturális Minisztérium Levéltári Osztálya, Budapest, huszonnyolcadik évfolyam, 1. szám 1978. In: *Slovenská archivistika*. ISSN 0231-6722. Roč. 15, 1980, č. 1, s. 190-192.

RÁKOŠ, Elo (ref.). Levéltári Szemle, Kulturális Minisztérium Levéltári Osztálya, Budapest, huszonnyolcadik évfolyam, 2. szám, 3. szám 1978. In: *Slovenská archivistika*. ISSN 0231-6722. Roč. 15, 1980, č. 2, s. 189-191.

1981

RÁKOŠ, Elo (rec.). Socializácia poľnohospodárstva na Slovensku v rokoch 1949 – 1956. Výberový katalóg. Zostavil Elo Sloboda, Archivná správa Ministerstva vnútra SSR, Bratislava 1980, 394 s. In: *Slovenská archivistika*. ISSN 0231-6722. Roč. 16, 1981, č. 2, s. 132-134.

RÁKOŠ, Elo (ref.). Levéltári Szemle, Kulturális Minisztérium Levéltári Osztálya, Budapest, huszonkilencedik évfolyam, 1.-2. szám, 3. szám 1979. In: *Slovenská archivistika*. ISSN 0231-6722. Roč. 16, 1981, č. 2, s. 172-175.

RÁKOŠ, Elo. *Slovenská národná rada : Zázpisnice zo zasadnutí pléna 1944 – 1968 : Katalóg*. Bratislava : Štátny ústredný archív SSR, 1981, 200 s.

1982

RÁKOŠ, Elo. Archivne pramene k dejinám výstavby socializmu na Slovensku. In: *Historický časopis*. ISSN 0018-2575. Roč. 30, 1982, č. 1, s. 169-176.

RÁKOŠ, Elo. Slovenské národné orgány a ich písomnosti 1. In: *Slovenská archivistika*. ISSN 0231-6722. Roč. 17, 1982, č. 2, s. 16-37.

RÁKOŠ, Elo (rec.). Draškaba P, Kartous P, Paulusová, A.: Príručka pre pracovníkov podnikových spisovní a archívov. Archivná správa Ministerstva vnútra SSR, Bratislava 1981, 184 strán. In: *Slovenská archivistika*. ISSN 0231-6722. Roč. 17, 1982, č. 1, s. 136-138.

RÁKOŠ, Elo (ref.). Levéltári Szemle, Művelődésügyi Minisztérium Levéltári Osztálya, Budapest, harmincadik évfolyam, 1980, 1-2. szám. In: *Slovenská archivistika*. ISSN 0231-6722. Roč. 17, 1982, č. 1, s. 192-193.

RÁKOŠ, Elo (ref.). Levéltári Szemle, Művelődésügyi Minisztérium Levéltári Osztálya, Budapest, harmincadik évfolyam, 3. szám 1980. In: *Slovenská archivistika*. ISSN 0231-6722. Roč. 17, 1982, č. 2, s. 175-176.

RÁKOŠ, Elo. *Národné výbory na Slovensku 1942 – 1945 : I. časť : Výberový katalóg*. Bratislava : Štátny ústredný archív SSR, 1982, 299 s.

RÁKOŠ, Elo. *Národné výbory na Slovensku 1942 – 1945 : II. časť : Výberový katalóg*. Bratislava : Štátny ústredný archív SSR, 1982, s. 300-560.

1983

KUŠÍK, Michal et al. *Štátny ústredný archív Slovenskej socialistickej republiky*. Martin : Osveta, 1983, 128 s. (spoluautor).

RÁKOŠ, Elo. Slovenské národné orgány a ich písomnosti 2. In: *Slovenská archivistika*. ISSN 0231-6722. Roč. 18, 1983, č. 2, s. 3-23.

1984

Bibliografie zahraniční archivní literatury 1979 – 1980. In: *Sborník archivních prací*. ISSN 0036-5246. Roč. 34, 1984, č. 1, s. 3-267 (excerpovanie maďarského archívneho časopisu Levéltári Szemle).

- RÁKOŠ, Elo. Slovenské národné orgány a ich písomnosti 3. In: *Slovenská archivistika*. ISSN 0231-6722. Roč. 19, 1984, č. 1, s. 29-41.
- RÁKOŠ, Elo. Príspevok k dejinám správy Rimavskej Soboty v čase národnej a demokratickej revolúcie. In: Marsina, Richard (Ed.). *Vývoj správy miest na Slovensku*. Martin : Osveta, 1984, s. 299-303.
- RÁKOŠ, Elo (rec.). Új Magyar Központi Levéltár Közleményei. Budapest 1982, 242 strán. In: *Slovenská archivistika*. ISSN 0231-6722. Roč. 19, 1984, č. 2, s. 154-157.
- RÁKOŠ, Elo (ref.). Levéltári Szemle, Művelődésügyi Minisztérium Levéltári Osztálya, Budapest, harmincegyedik évfolyam, 1. szám 1981. In: *Slovenská archivistika*. ISSN 0231-6722. Roč. 19, 1984, č. 1, s. 176-178.

1985

- RÁKOŠ, Elo. Spracúvanie a sprístupňovanie fondov povereníctiev 1945 – 1960 : (Príspevok k archívnej metodike). In: *Slovenská archivistika*. ISSN 0231-6722. Roč. 20, 1985, č. 1, s. 14-33.
- RÁKOŠ, Elo (rec.). Plevza, V. a kolektív, Dejiny Slovenského národného povstania 1944. Nakladateľstvo Pravda Bratislava 1984. 1. zv. 376., 2. zv. 648 s., 3. zv. 680 s., 4. zv. 800 s., 5. zv. 565 s. In: *Slovenská archivistika*. ISSN 0231-6722. Roč. 20, 1985, č. 1, s. 96-99.
- RÁKOŠ, Elo (ref.). Levéltári Szemle, Művelődésügyi Minisztérium Levéltári Osztálya, Budapest, harmincegyedik évfolyam, 2.-3. szám 1981. In: *Slovenská archivistika*. ISSN 0231-6722. Roč. 20, 1985, č. 1, s. 155-156.
- RÁKOŠ, Elo (ref.). Levéltári Szemle, Művelődésügyi Minisztérium Levéltári Osztálya, Budapest, harminckettedik évfolyam, 1. szám 1982. In: *Slovenská archivistika*. ISSN 0231-6722. Roč. 20, 1985, č. 2, s. 124-127.
- RÁKOŠ, Elo. *Povereníctvo vnútra 1944 – 1960 : Kolégium povereníka 1951 – 1960 : Čiastkový inventár*. Bratislava : Štátny ústredný archív SSR, 1985, 77. s.

1986

- RÁKOŠ, Elo. Diplomatika. In: VRTEL, Ladislav (zost.). *Pomocné vedy historické – súčasný stav a perspektívy. Zborník príspevkov zo sympózia konaného 18. a 19. septembra 1985 v Námestove*. Dolný Kubín : Štátny okresný archív v Dolnom Kubíne, 1986, s. 40-44.
- RÁKOŠ, Elo. Otázky diplomatiky najnovšieho obdobia. In: *Slovenská archivistika*. ISSN 0231-6722. Roč. 21, 1986, č. 2, s. 133-142.
- RÁKOŠ, Elo (rec.). Národné výbory opora socialistickej demokracie. Obzor Bratislava 1985, 208 s. Na vydanie pripravili: Daráš, M., Kartous, P., Sloboda, E., farebné fotografie Veliká, D. In: *Slovenská archivistika*. ISSN 0231-6722. Roč. 21, 1986, č. 1, s. 127-128.
- RÁKOŠ, Elo (ref.). Levéltári Szemle, A Művelődési Minisztérium Közgyűjteményi Főosztálya Levéltári Osztályának folyóirata. 35. évfolyam, Budapest 1985/1, 2. In: *Slovenská archivistika*. ISSN 0231-6722. Roč. 21, 1986, č. 1, s. 149-151.
- RÁKOŠ, Elo (ref.). Levéltári Szemle, A Művelődési Minisztérium Közgyűjteményi Főosztálya Levéltári Osztályának folyóirata. 35. évfolyam, Budapest 1985/3, 4. In: *Slovenská archivistika*. ISSN 0231-6722. Roč. 21, 1986, č. 2, s. 179-181.

1987

- Bibliografie zahraniční archivní literatury 1981 – 1983. In: *Sborník archivních prací*. ISSN 0036-5246. Roč. 37, 1987, č. 1, s. 3-284 (excerpovanie maďarského archívneho časo-

pisu Levéltári Szemle).

- RÁKOŠ, Elo. Metodologické otázky archivistiky epochy socializmu. In: *Historický časopis*. ISSN 0018-2575. Roč. 35, 1987, č. 1, s. 157-159.
- RÁKOŠ, Elo. Príprava spoločných vedeckých dokumentárnych edícií : Organizácia a metódika práce. In: *Slovenská archivistika*. ISSN 0231-6722. Roč. 22, 1987, č. 2, s. 186-193.
- RÁKOŠ, Elemír. Vznik a vývoj Povereníctva obchodu. In: JURKOVIČ, Ján (zost.). *Zborník prednášok z konferencie K dejinám obchodu na Slovensku*. Bratislava : ERPO, 1987, s. 177-189.
- RÁKOŠ, Elo (ref.). Levéltári Szemle, A Művelődési Minisztérium Közgyűjteményi Főosztálya Levéltári Osztályának folyóirata. 36. évfolyam, Budapest 1986/1, 2. In: *Slovenská archivistika*. ISSN 0231-6722. Roč. 22, 1987, č. 1, s. 133-135.

1988

- RÁKOŠ, Elo. Historický a provenienčný princíp v archívniectve : (Konferencia v Moste 12. – 13. apríla 1988). In: *Slovenská archivistika*. ISSN 0231-6722. Roč. 23, 1988, č. 2, s. 193-198.
- RÁKOŠ, Elo (ref.). Levéltári Szemle, A Művelődési Minisztérium Közgyűjteményi Főosztálya Levéltári Osztályának folyóirata. 37. évfolyam, Budapest 1987/1, 2. In: *Slovenská archivistika*. ISSN 0231-6722. Roč. 23, 1988, č. 2, s. 160-161.
- RÁKOŠ, Elo (ref.). Levéltári Szemle, A Művelődési Minisztérium Közgyűjteményi Főosztálya Levéltári Osztályának folyóirata, 36. évfolyam, Budapest 1986/3, 4. In: *Slovenská archivistika*. ISSN 0231-6722. Roč. 23, 1988, č. 1, s. 166-168.

1989

- RÁKOŠ, Elo. Medzinárodná porada o výchove a ďalšom vzdelávaní archívnych pracovníkov. In: *Slovenská archivistika*. ISSN 0231-6722. Roč. 24, 1989, č. 1, s. 138-143.
- RÁKOŠ, Elo. Proveniencia a pertinencia v archíve. In: *Slovenská archivistika*. ISSN 0231-6722. Roč. 24, 1989, č. 1, s. 9-29.
- RÁKOŠ, Elo. Vysokoškolská výchova archivárov. In: *Sborník archivních prací*. ISSN 0036-5246. Roč. 39, 1989, č. 2, s. 505-506.
- RÁKOŠ, Elo (ref.). Levéltári Szemle, A Művelődési Minisztérium Közgyűjteményi Főosztálya Levéltári Osztályának folyóirata, 37. évfolyam, Budapest 1987/3, 4. In: *Slovenská archivistika*. ISSN 0231-6722. Roč. 24, 1989, č. 1, s. 114-116.
- RÁKOŠ, Elo (ref.). Levéltári Szemle, A Művelődési Minisztérium Közgyűjteményi Főosztálya Levéltári Osztályának folyóirata, 38. évfolyam, Budapest 1988/1, 2. In: *Slovenská archivistika*. ISSN 0231-6722. Roč. 24, 1989, č. 2, s. 162-164.
- RÁKOŠ, Elo (ref.). Bartoš, J. – Kovářová, S.: Klasifikácia historických prameňov. In: *Historický časopis*, 37, 1989/1, s. 140-162. In: *Slovenská archivistika*. ISSN 0231-6722. Roč. 24, 1989, č. 2, s. 133-135.

1990

- Bibliografie zahraniční archivní literatury 1984 – 1986. In: *Sborník archivních prací*. ISSN 0036-5246. Roč. 40, 1990, č. 1, s. 29-295 (excerpovanie maďarského archívneho časopisu Levéltári Szemle).
- RÁKOŠ, Elo. Archivna veda a archivna prax. In: *Slovenská archivistika*. ISSN 0231-6722. Roč. 25, 1990, č. 1, s. 9-22.
- RÁKOŠ, Elo. Konceptia oddelenia výskumu v Štátnom ústrednom archíve Slovenskej re-

- publiky. In: *Slovenská archivistika*. ISSN 0231-6722. Roč. 25, 1990, č. 2, s. 167-170.
- RÁKOŠ, Elo. Ustanovujúce zasadnutie Spoločnosti slovenských archivárov. In: *Slovenská archivistika*. ISSN 0231-6722. Roč. 25, 1990, č. 2, s. 193-194.
- RÁKOŠ, Elo. Fórum archivárov. In: *Fórum archivárov*. ISSN 1335-6658. Roč. 1, 1990, č. 1, s. 1-4.
- RÁKOŠ, Elo (rec.). Robótka, H. – Ryszewski, B. – Tomczak, A.: Archiwistyka. Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1989, 540 s. In: *Slovenská archivistika*. ISSN 0231-6722. Roč. 25, 1990, č. 1, s. 135-141.
- RÁKOŠ, Elo (ref.). Levéltári Szemle, A Művelődési Minisztérium Közgyűjteményi Főosztálya Levéltári Osztályának Folyóirata. 38. évfolyam, Budapest 1988/3, 4. In: *Slovenská archivistika*. ISSN 0231-6722. Roč. 25, 1990, č. 2, s. 159-161.

1991

- RÁKOŠ, Elo. Ako ďalej v archívoch na Slovensku. In: *Fórum archivárov*. ISSN 1335-6658. Roč. 2, 1991, č. 7, s. 6-7.
- RÁKOŠ, Elo. Archívy a historické bádanie. In: *Historický časopis*. ISSN 0018-2575. Roč. 39, 1991, č. 4-5, s. 527-534.
- RÁKOŠ, Elo. JUDr. PhDr. František Palko šesťdesiatročný. In: *Slovenská archivistika*. ISSN 0231-6722. Roč. 26, 1991, č. 1, s. 206-207.
- RÁKOŠ, Elo. O krok bližšie k uzákoneniu názvu Slovenský národný archív. In: *Fórum archivárov*. ISSN 1335-6658. Roč. 2, 1991, č. 6, s. 5-6.
- RÁKOŠ, Elo. Slovenský národný archív uzákonený. In: *Fórum archivárov*. ISSN 1335-6658. Roč. 2, 1991, č. 9, s. 4-5.
- RÁKOŠ, Elo. Vedecká rada ŠÚA SR. In: *Fórum archivárov*. ISSN 1335-6658. Roč. 2, 1991, č. 6, s. 4-5.
- RÁKOŠ, Elo (ref.). Levéltári Szemle, A Művelődési Minisztérium Közgyűjteményi Főosztálya Levéltári Osztályának folyóirata. 39. évfolyam, Budapest 1989/1-4. In: *Slovenská archivistika*. ISSN 0231-6722. Roč. 26, 1991, č. 1, s. 138-142.
- RÁKOŠ, Elo (ref.). Levéltári Szemle, A Művelődési Minisztérium Közgyűjteményi Főosztálya Levéltári Osztályának negyedéves folyóirata. 40. évfolyam, Budapest 1990/1, 2, 3. In: *Slovenská archivistika*. ISSN 0231-6722. Roč. 26, 1991, č. 2, s. 155-158.

1992

- KUZMÍK, Daniel – RÁKOŠ, Elo. Francúzsky národný archív. Centrá Národného archívu mimo Paríž. In: *Fórum archivárov*. ISSN 1335-6658. Roč. 3, 1992, č. 9, s. 3-7.
- RÁKOŠ, Elo. Archívna teória a archívna prax. In: *Fórum archivárov*. ISSN 1335-6658. Roč. 3, 1992, č. 7, s. 4-5.
- RÁKOŠ, Elo. Preberanie archívnych dokumentov do archívu. In: *Slovenská archivistika*. ISSN 0231-6722. Roč. 27, 1992, č. 1, s. 3-13.
- RÁKOŠ, Elo. Registratúra a archív : (informácia z USA). In: *Fórum archivárov*. ISSN 1335-6658. Roč. 3, 1992, č. 9, s. 1-2.
- RÁKOŠ, Elo. Registratúra a archív : Poznámky na okraj sympózia v Starej Lesnej. In: *Fórum archivárov*. ISSN 1335-6658. Roč. 3, 1992, č. 10, s. 5-6.
- RÁKOŠ, Elo. Štruktúra archívneho fondu. In: *Slovenská archivistika*. ISSN 0231-6722. Roč. 27, 1992, č. 2, s. 3-16.
- RÁKOŠ, Elo. Úvahy o sústave štátnych archívov. In: *Fórum archivárov*. ISSN 1335-6658. Roč. 3, 1992, č. 3, s. 3-4.

- RÁKOŠ, Elo. Vedecký výskum v štátnych archívoch : (námety). In: *Fórum archivárov*. ISSN 1335-6658. Roč. 3, 1992, č. 3, s. 5-6.
- RÁKOŠ, Elo. Zo zasadnutia výboru SSA. In: *Fórum archivárov*. ISSN 1335-6658. Roč. 3, 1992, č. 4, s. 7-8.
- RÁKOŠ, Elo (ref.). Levéltári Szemle, A Művelődési és Közoktatási Minisztérium Levéltári Osztályának negyedéves folyóirata. 40. évfolyam, Budapest 1990/4, 41. évfolyam 1991/1, 2. In: *Slovenská archivistika*. ISSN 0231-6722. Roč. 27, 1992, č. 1, s. 144-146.
- RÁKOŠ, Elo (ref.). Levéltári Szemle, A Művelődési és Közoktatási Minisztérium Levéltári Osztályának negyedéves folyóirata. 41. évfolyam, Budapest 1991/3. In: *Slovenská archivistika*. ISSN 0231-6722. Roč. 27, 1992, č. 2, s. 143-144.

1993

- Bibliografie zahraniční archivní literatury 1987 – 1989. In: *Sborník archivních prací*. ISSN 0036-5246. Roč. 43, 1993, č. 1, s. 59-335 (excerpovanie maďarského archívneho časopisu Levéltári Szemle).
- RÁKOŠ, Elo. Nová organizačná štruktúra Slovenského národného archívu. In: *Fórum archivárov*. ISSN 1335-6658. Roč. 4, 1993, č. 7, s. 1-4.
- RÁKOŠ, Elo. Odborný seminár v Slovenskom národnom archíve. In: *Fórum archivárov*. ISSN 1335-6658. Roč. 4, 1993, č. 4-5, s. 22.
- RÁKOŠ, Elo. Spoločnosť slovenských archivárov v rokoch 1990 – 1992. In: *Slovenská archivistika*. ISSN 0231-6722. Roč. 28, 1993, č. 1, s. 165-172.
- RÁKOŠ, Elo. Tridsať rokov činnosti Oddelenia fondov (1945 – 1968) Slovenského národného archívu. In: *Fórum archivárov*. ISSN 1335-6658. Roč. 4, 1993, č. 3, s. 2-4.
- RÁKOŠ, Elo. Z dejín správy úradných písomností v rokoch 1526 – 1918. In: *Slovenská archivistika*. ISSN 0231-6722. Roč. 28, 1993, č. 1, s. 10-28.
- RÁKOŠ, Elo. Z dejín správy úradných písomností 1918 – 1945. In: *Slovenská archivistika*. ISSN 0231-6722. Roč. 28, 1993, č. 2, s. 15-32.
- RÁKOŠ, Elo. Z rokovania riaditeľov štátnych ústredných a oblastných archívov. In: *Fórum archivárov*. ISSN 1335-6658. Roč. 4, 1993, č. 8-9, s. 4-5.
- RÁKOŠ, Elo. Zo života Spoločnosti slovenských archivárov. In: *Fórum archivárov*. ISSN 1335-6658. Roč. 4, 1993, č. 6, s. 1-3.
- RÁKOŠ, Elo (ref.). Levéltári Szemle, A Művelődési és Közoktatási Minisztérium Levéltári Osztályának negyedéves folyóirata. 42. évfolyam, Budapest 1992/1, 2. In: *Slovenská archivistika*. ISSN 0231-6722. Roč. 28, 1993, č. 2, s. 130-131.

1994

- RÁKOŠ, Elo. Do nového roku 1994. In: *Fórum archivárov*. ISSN 1335-6658. Roč. 5, 1994, č. 1, s. 1-3.
- RÁKOŠ, Elo. K jubileám slovenských archívov. In: *Fórum archivárov*. ISSN 1335-6658. Roč. 5, 1994, č. 3-4, s. 1-2.
- RÁKOŠ, Elo. Teória a metodológia spracúvania a sprístupňovania archívnych fondov : (Správa z výskumu). In: *Slovenská archivistika*. ISSN 0231-6722. Roč. 29, 1994, č. 1, s. 176-180.
- RÁKOŠ, Elo. Teória archívneho fondu 1 : Úvod : Filozofické aspekty archívneho fondu. In: *Slovenská archivistika*. ISSN 0231-6722. Roč. 29, 1994, č. 2, s. 3-19.
- RÁKOŠ, Elo. Z dejín skartácie. In: *Fórum archivárov*. ISSN 1335-6658. Roč. 5, 1994, č. 2, s. 4-7.

RÁKOŠ, Elo (ref.). Levéltári Szemle, A Művelődési és Közoktatási Minisztérium Levéltári Osztályának negyedéves folyóirata. 42. évfolyam, Budapest 1992/3, 4. In: *Slovenská archivistika*. ISSN 0231-6722. Roč. 29, 1994, č. 1, s. 168-170.

1995

RÁKOŠ, Elo. Registratúra a archívny fond. In: *Slovenská archivistika*. ISSN 0231-6722. Roč. 30, 1995, č. 2, s. 158-170.

RÁKOŠ, Elo. Teória archívneho fondu 2 : Právne aspekty archívneho fondu. In: *Slovenská archivistika*. ISSN 0231-6722. Roč. 30, 1995, č. 1, s. 9-24.

RÁKOŠ, Elo. Veda v archíve. In: *Fórum archivárov*. ISSN 1335-6658. Roč. 6, 1995, č. 7, s. 6-9.

RÁKOŠ, Elo (ref.). Levéltári Szemle, A Művelődési és Közoktatási Minisztérium Levéltári Osztályának negyedéves folyóirata. 43. évfolyam, Budapest 1993/1, 2, 3, 4. In: *Slovenská archivistika*. ISSN 0231-6722. Roč. 30, 1995, č. 1, s. 157-159.

1996

Bibliografie zahraniční archivní literatury 1990 – 1992. In: *Sborník archivních prací*. ISSN 0036-5246. Roč. 46, 1996, č. 1, s. 3-253 (excerpovanie maďarského archívneho časopisu Levéltári Szemle).

RÁKOŠ, Elo. Analýza archívnych inventárov štátnych archívov Slovenskej republiky : Záverečná správa z výskumu. In: *Slovenská archivistika*. ISSN 0231-6722. Roč. 31, 1996, č. 2, s. 148-156.

RÁKOŠ, Elo. Archívny inventár, základná súčasť vedecko-informačného systému v archíve. In: *Fórum archivárov*. ISSN 1335-6658. Roč. 7, 1996, č. 9, s. 4-10.

RÁKOŠ, Elo. Poznámky k archívnej teórii a praxi. In: *Fórum archivárov*. ISSN 1335-6658. Roč. 7, 1996, č. 5, s. 19-21.

RÁKOŠ, Elo. Teória archívneho fondu 3 : Historické aspekty archívneho fondu. In: *Slovenská archivistika*. ISSN 0231-6722. Roč. 31, 1996, č. 1, s. 3-24.

RÁKOŠ, Elo (rec.). Körmeny, L.: A levéltári iratérteke és az iratértékelés. In: Levéltári Szemle 1994/4, s. 34-44. In: *Slovenská archivistika*. ISSN 0231-6722. Roč. 31, 1996, č. 2, s. 114-116.

RÁKOŠ, Elo (ref.). Levéltári Szemle, A Művelődési és Közoktatási Minisztérium Levéltári Osztályának negyedéves folyóirata. 44. évfolyam, Budapest 1994/1, 2, 3, 4. In: *Slovenská archivistika*. ISSN 0231-6722. Roč. 31, 1996, č. 2, s. 133-136.

1997

RÁKOŠ, Elo. Teória archívneho fondu 4 : Archívne aspekty – genéza. In: *Slovenská archivistika*. ISSN 0231-6722. Roč. 32, 1997, č. 1, s. 3-21.

RÁKOŠ, Elo. Teória archívneho fondu 5 : Archívne aspekty – analýza. In: *Slovenská archivistika*. ISSN 0231-6722. Roč. 32, 1997, č. 2, s. 3-19.

RÁKOŠ, Elo (rec.). Československá historická ročenka 1996. Vydala Masarykova univerzita v Brne a Česko-slovenská komisia historikov, 1996, 331 s. In: *Slovenská archivistika*. ISSN 0231-6722. Roč. 32, 1997, č. 2, s. 129.

RÁKOŠ, Elo (ref.). Levéltári Szemle, A Művelődési és Közoktatási Minisztérium Levéltári Osztályának negyedéves folyóirata. 45. évfolyam, Budapest 1995/1-4. In: *Slovenská archivistika*. ISSN 0231-6722. Roč. 32, 1997, č. 2, s. 151-153.

1998

- RÁKOŠ, Elo. Archivistika a jej perspektívy. In: *Slovenská archivistika*. ISSN 0231-6722. Roč. 33, 1998, č. 1, s. 187-193.
- RÁKOŠ, Elo. Archívna teória, archívna prax, archívna legislatíva : Uplatnenie poznatkov archívnej teórie a praxe v archívnej legislatíve. In: *Fórum archivárov*. ISSN 1335-6658. Roč. 9, 1998, č. 8, s. 14-20.
- RÁKOŠ, Elo. Provenienčný princíp – základ archívnej teórie a praxe : (k storočnici holandskej archívnej príručky). In: *Fórum archivárov*. ISSN 1335-6658. Roč. 9, 1998, č. 6, s. 1-6.
- RÁKOŠ, Elo. Teória archívneho fondu 6 : Archívne aspekty – syntéza. In: *Slovenská archivistika*. ISSN 0231-6722. Roč. 33, 1998, č. 2, s. 3-18.
- RÁKOŠ, Elo. Spisy v archívoch. In: *Slovenská archivistika*. ISSN 0231-6722. Roč. 33, 1998, č. 1, s. 12-21.
- RÁKOŠ, Elo (rec.). Státní ústřední archiv v Praze. Průvodce po archivních fondech a sbírkách. Díl. I., svazek 1. Sekce archivní správy Ministerstva vnitra ČR, Praha 1997. 274 s. + 16 obrazových příloh. In: *Slovenská archivistika*. ISSN 0231-6722. Roč. 33, 1998, č. 2, s. 155-158.
- RÁKOŠ, Elo (ref.). Levéltári Szemle, A Művelődési és Közoktatási Minisztérium Levéltári Osztályának negyedéves folyóirata. 46. évfolyam, Budapest 1996/1, 2, 3, 4. In: *Slovenská archivistika*. ISSN 0231-6722. Roč. 33, 1998, č. 1, s. 166-168.
- RÁKOŠ, Elo (ref.). Levéltári Szemle, A Művelődési és Közoktatási Minisztérium Levéltári Osztályának negyedéves folyóirata. 47. évfolyam, Budapest 1997/1-4. In: *Slovenská archivistika*. ISSN 0231-6722. Roč. 33, 1998, č. 2, s. 181-182.

1999

- Bibliografie zahraniční archivní literatury 1993 – 1995. In: *Sborník archivních prací*. ISSN 0036-5246. Roč. 49, 1999, č. 1, s. 3-225 (excerpovanie maďarského archívneho časopisu Levéltári Szemle).
- RÁKOŠ, Elo. Fondy Slovenského národného archívu. In: *Slovenská archivistika*. ISSN 0231-6722. Roč. 34, 1999, č. 2, s. 7-24.
- RÁKOŠ, Elo. K sedemdesiatinám doc. PhDr. Františka Bielika, CSc. In: *Slovenská archivistika*. ISSN 0231-6722. Roč. 34, 1999, č. 1, s. 200-201.
- RÁKOŠ, Elo. Teória archívneho fondu v slovenskom archívnictve. In: *Sborník archivních prací*. ISSN 0036-5246. Roč. 49, 1999, č. 2, s. 437-451.
- RÁKOŠ, Elo (ref.). Levéltári Szemle, A Művelődési és Közoktatási Minisztérium Levéltári Osztályának negyedéves folyóirata. 48. évfolyam, Budapest 1998/1, 2. In: *Slovenská archivistika*. ISSN 0231-6722. Roč. 34, 1999, č. 1, s. 169-170.
- RÁKOŠ, Elo (ref.). Levéltári Szemle, A Művelődési és Közoktatási Minisztérium Levéltári Osztályának negyedéves folyóirata. 48. évfolyam, Budapest 1998/3, 4. In: *Slovenská archivistika*. ISSN 0231-6722. Roč. 34, 1999, č. 2, s. 158-160.

2000

- RÁKOŠ, Elo. Osobné archívne fondy a archívne zbierky. In: *Fórum archivárov*. ISSN 1335-6658. Roč. 11, 2000, č. 10, s. 7-12.
- RÁKOŠ, Elo. Správa o činnosti Vedeckej rady Slovenského národného archívu v Bratislave do roku 1999. In: *Fórum archivárov*. ISSN 1335-6658. Roč. 11, 2000, č. 3, s. 1-7.
- RÁKOŠ, Elo. Teória archívnych dokumentov. In: *Slovenská archivistika*. ISSN 0231-6722.

Roč. 35, 2000, č. 1, s. 3-17.

RÁKOŠ, Elo. Životné jubileum PhDr. Mariána Urblika. In: *Slovenská archivistika*. ISSN 0231-6722. Roč. 35, 2000, č. 1, s. 195-196.

RÁKOŠ, Elo (ref.). Levéltári Szemle, A Magyar Levéltárosok Egyesületének negyedéves folyóirata. 49. évfolyam, 1999/1, 2. In: *Slovenská archivistika*. ISSN 0231-6722. Roč. 35, 2000, č. 1, s. 157-159.

RÁKOŠ, Elo (ref.). Levéltári Szemle, A Magyar Levéltárosok Egyesületének negyedéves folyóirata. 49. évfolyam, 1999/3, 4. In: *Slovenská archivistika*. ISSN 0231-6722. Roč. 35, 2000, č. 2, s. 166-168.

2001

RÁKOŠ, Elo. Archivita – významný fenomén archívnej teórie : (Úvaha). In: *Slovenská archivistika*. ISSN 0231-6722. Roč. 36, 2001, č. 2, s. 3-12.

RÁKOŠ, Elo. Osobné archívne fondy a archívne zbierky : (Úvaha). In: *Slovenská archivistika*. ISSN 0231-6722. Roč. 36, 2001, č. 1, s. 11-22.

RÁKOŠ, Elo. Vieme aplikovať archívne princípy a metódy? In: *Slovenská archivistika*. ISSN 0231-6722. Roč. 36, 2001, č. 2, s. 118-123.

RÁKOŠ, Elo. Životné jubileum PhDr. Marty Melníkovej In: *Slovenská archivistika*. ISSN 0231-6722. Roč. 36, 2001, č. 1, s. 180-181.

RÁKOŠ, Elo (ref.). Levéltári Szemle, A Magyar Levéltárosok Egyesülete és a Magyar Országos Levéltár negyedéves folyóirata. 50. évfolyam, 2000/1, 2. In: *Slovenská archivistika*. ISSN 0231-6722. Roč. 36, 2001, č. 1, s. 150-151.

2002

Bibliografie zahraniční archivní literatury 1996 – 1999. In: *Sborník archivních prací*. ISSN 0036-5246. Roč. 52, 2002, č. 1, s. 3-211 (excerpovanie maďarského archívneho časopisu Levéltári Szemle).

RÁKOŠ, Elo. Archivistika – predmet archívneho vzdelávania. In: *Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského – Historica 45 : Pamätnica k 50. výročiu študijného odboru archívnictvo a pomocné vedy historické FiF UK v Bratislave*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2002. ISBN 80-223-1740-3, s. 131-135.

2003

RÁKOŠ, Elo. Metodológia a prax archívneho hodnotenia : (Poznatky a námety). In: *Slovenská archivistika*. ISSN 0231-6722. Roč. 38, 2003, č. 2, s. 13-26.

RÁKOŠ, Elo. Úvahy o archivistike. In: *Slovenská archivistika*. ISSN 0231-6722. Roč. 38, 2003, č. 1, s. 5-31.

RÁKOŠ, Elo (rec.). Štoviček, I. a kol.: Zásady vydávání novověkých historických pramenů z období od počátku 16. století do současnosti. Příprava vědeckých edic dokumentů ze 16.-20. století pro potřeby historiografie. Archivní správa Ministerstva vnitra ČR, Praha 2002, 117 s. In: *Slovenská archivistika*. ISSN 0231-6722. Roč. 38, 2003, č. 1, s. 142-145.

Príspevky o Elemírovi Rákošovi:

PALKO, František. K životnému jubileu PhDr. Ela Rákoša, CSc. In: *Slovenská archivistika*. ISSN 0231-6722. Roč. 31, 1996, č. 1, s. 163-165.

NOVÁKOVÁ, Veronika. Rozhovor s Dr. Elemírom Rákošom, čestným predsedom SSA,

- námestníkom pre archívny úsek Slovenského národného archívu v Bratislave. In: *Fórum archivárov*. ISSN 1335-6658. Roč. 11, 2000, č. 4, s. 1-9.
- PhDr. Elemír Rákoš, CSc. In: *Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave – Historica 45 : Pamätnica k 50. výročiu študijného odboru archívniectvo a pomocné vedy historické FiF UK v Bratislave*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2002, ISBN 80-223-1740-3, s. 326.
- KARTOUS, Peter. PhDr. Elemír Rákoš, PhD. laureátom štátneho vyznamenania. In: *Slovenská archivistika*. ISSN 0231-6722. Roč. 38, 2003, č. 1, s. 3-4.
- KARTOUS, Peter. Na rozlúčku s kolegom a priateľom PhDr. Elemírom Rákošom, PhD. In: *Slovenská archivistika*. ISSN 0231-6722. Roč. 38, 2003, č. 2, s. 226-227.

II. časť
OSOBNÉ FONDY
(OD AKVIZÍCIE PO DIGITALIZÁCIU)
S OSOBITNÝM DÔRAZOM
NA OSOBNÉ FONDY ARCHIVÁROV
alebo
ČO NÁM ZOSTALO PO NAŠICH PREDKOCH
A ČO ZOSTANE PO NÁS?!

Zborník príspevkov z XXI. archívnych dní v Slovenskej republike

Organizátori:

Spoločnosť slovenských archivárov
Slovenská národná knižnica
Matica slovenská – Archív Matice slovenskej
Ministerstvo vnútra SR, Štátny archív v Žiline so sídlom v Bytči,
pracovisko Archív Martin
Sekcia archívnictva a pomocných vied historických Slovenskej historickej spoločnosti
pri Slovenskej akadémii vied
Slovenské národné múzeum
Krajský pamiatkový úrad Žilina, pracovisko Martin
Mesto Martin

Miesto konania:

Slovenská národná knižnica
Martin, 23. – 25. máj 2017

Príhovor

Milé dámy,
vážení páni,
ctení hostia,
kolegyne a kolegovia,

keď sme svojho času „kolektívne“ uvažovali o téme XXI. archívnych dní, viac-menej bolo jasné, že sa treba popasovať s dlhom voči našim predchodcom a snažiť sa nadviazať na pred rokmi utlmený projekt biografického slovníka slovenských archivárov, pokúsiť sa ho oživiť a dopracovať do finálnej podoby. Ale ako na to? Veď podklady z archívov od ľudí, ktorým záležalo na „sprítomnení“ mien i práce svojich kolegov pre budúcnosť, boli najrôznejšej úrovne, rozsahu, formy... Ako primäť čo najväčší počet kolegov zhostiť sa popri náročnej práci archivára bohatej na najrôznejšie povinnosti, termíny a zadania ďalšej náročnej úlohy a spraviť ešte čosi navyše – čosi pre tých, ktorí prídu po nás a zároveň zanechať po sebe a svojej práci čitateľnú stopu? Táto snaha výboru Spoločnosti slovenských archivárov sa stretla na odbore archívov a registratúr Ministerstva vnútra Slovenskej republiky s pochopením, čo dodalo viac dôvery do „archivárskej“ sily, istoty, že vec by sa mohla podariť v printovej i elektronickej, kedykoľvek doplniteľnej podobe. Kde hľadať inšpiráciu? Prezerali sa najrôznejšie zahraničné webovské stránky, siahlo sa okrem iného aj po knihe encyklopedického charakteru – *Biografický slovník archivářů českých zemí* – prácu, ktorá vznikla pod vedením Jaroslavy Hoffmannovej a Jany Pražákovéj, prácu obsahujúcu základné údaje o 2 053 archivároch od vlády Karla IV. do konca 20. storočia, prácu, ktorej vydaniu predchádzalo dlhé obdobie sústreďovania údajov, na tvorbe jednotlivých hesiel sa podieľalo 272 pracovníkov a ďalších 657 spracovalo svoje vlastné biogramy... Koľko času budeme mať my? Koľko ochotných rúk najmä zo strany štátnych archivárov bude chcieť a dokáže aj aktívne podporiť tento projekt? Akú metodiku zvoliť? Práve v tomto bode sme sa stretli s maximálnou ústretovosťou zástupcov Národného biografického ústavu Slovenskej národnej knižnice v Martine, ktorí nás hneď na prvom stretnutí „vyškolili“ a pripomenuli, na čo všetko bude treba dávať pozor. Naším zámerom, milé kolegyne a kolegovia, je skúsiť Vás na tomto podujatí vtiahnuť do spoločnej diskusie o práci, ktorá nás čaká. Z toho dôvodu sme sa priklonili k forme workshopu, ktorý je naplánovaný na tretí deň rokovania.

Ako archivári a historici vieme, že zachovanosť archívnych dokumentov na skúmané témy je v mnohých prípadoch nedostatočná až takmer nulová, čo nesmierne sťažuje bádanie. Ako je to teda so zachovanosťou osobných fondov nás archivárov? Alebo platí to známe, že „pod lampou býva najväčšia tma?“ So svojimi skúsenosťami so získavaním archívnych fondov osobností, s metodikou ich spracovania či spôsobmi ich využitia sa s nami podelia naslovovzatí odborníci zo zahraničia s dlhoročnou praxou. Verím, že aj príspevky slovenských kolegov budú zaujímavým pohľadom či sondou do uvedenej problematiky.

Mohli sme teda zvoliť iné miesto na zorganizovanie tohto podujatia než Martin? Martin, ktorý bol významným centrom národného života, stal sa domovom mnohých osobností spájajúcich sa s literatúrou, kultúrou, obrozením národa. Martin, v ktorom sídli Slovenská národná knižnica – trezor knižnej produkcie národa, Národný biografický ústav a Literárny archív SNK, uchováajúci množstvo osobných fondov. Martin, ktorý sa v 19. storočí stal sídlom Matice slovenskej, najvyššej kultúrnej inštitúcie Slovákov, spevokolu, divadla, knižnice...

Zo strany vedenia Slovenskej národnej knižnice si nesmierne vážime možnosť rokovať pod jej strechou a aspoň na tri dni intenzívnejšie cítiť symbiózu medzi knihami a archívny-mi dokumentmi – archívy bez dobre vybavených knižníc pre potreby samotných pracovníkov i bádateľov sa stávajú okyptenými v bádateľských službách i vedeckej práci, pre knižnice sa isto nezaujímavými stávajú knihy spracovávajúce historické témy napísané bez štúdia archívnych dokumentov a odkazov na ne...

Martin a „Turčianska záhradka“ majú čo ponúknuť aj zvedavému návštevníkovi a pozorné oči hľadajúceho objavia ich krásu, bohatstvo výtvorov ľudského ducha zhmotneného nadanými rukami, nádheru prírodných zákutí, obrazy, farby, scenérie a možno aj ich details, ku ktorým sa v spomienkach z času na čas budú vracieť a pomyselne cítiť vôňu tohto kraja. Veríme, že úsilie a snahu kolegov – archivárov z Literárneho archívu Slovenskej národnej knižnice, Archívu Matice slovenskej i Štátneho archívu v Žiline so sídlom v Bytči, pracovisko Archív v Martine oceníte a spoločnými silami ako organizátori tejto vedeckej konferencie obstojíme.

Priali by sme si, aby sa tohoročné archívne dni stali platformou odborného rokovania na vysokej úrovni, príležitosťou na milé kolegiálne stretnutia a plodnú diskusiu, možnosťou nadviazať pracovné kontakty či stretnúť sa s tými, s ktorými sa vídame len zriedka. Nech sa nesú v príjemnej atmosfére a stanú sa nezabudnuteľnými pre tých, ktorí sa ich zúčastňujú prvý raz...

V tejto chvíli považujeme XXI. archívne dni v Slovenskej republike za otvorené.

Mária Grófová
predsedníčka Spoločnosti slovenských archivárov

Príhovor

Vážené dámy, vážení páni, ctení archivári, milí priatelia,

dovoľte, aby som Vás v mene pani generálnej riaditeľky Ing. Kataríny Krištofovej, PhD., privítal na pôde Slovenskej národnej knižnice na XXI. archívnych dňoch v Slovenskej republike. Osobitne vítam referentov a účastníkov zo zahraničia.

Sme radi, že ste si pre svoje rokovanie vybrali našu inštitúciu, no táto voľba istotne nebola náhodná, alebo bezdôvodná. Veď Slovenská národná knižnica a jej predchodkyňa Matica slovenská majú hlboké a rozsiahle archívne a archivárske tradície. Pamätný je výrok Viliama Paulinyho-Tótha obhajujúceho ohrozenú existenciu Matice slovenskej na uhorskom sneme v roku 1870. Hovoril: „Čo je pre Maďarov Akadémia, to je pre Slovákov Matica, čo je pre Pešť Múzeum, to je pre Martin Matičný dom, čo je pre Maďarov maďarské divadlo v Pešti, to je pre Slovákov dvorana matičného domu...“ Ak teda Maticu slovenskú naši predkovia vnímali ako národnú akadémiu, národné múzeum a národné divadlo, môžeme smelo tvrdiť, že plnila aj funkciu národného archívu. Možno nie celkom v dnešnom modernom a prísne formálnom zmysle slova, ale určite v nesmierne dôležitom význame symbolizujúcom ochranu národnej identity a najvýznamnejších dokladov národnej kultúry.

Spracovanie dokumentov bolo spočiatku možno veľmi jednoduché, no neskôr po oživotvorení Matice slovenskej v roku 1919, a najmä po založení samostatného literárneho archívu po roku 1954, sa dostalo na profesionálnu odbornú úroveň. Dnes je Literárny archív Slovenskej národnej knižnice renomovaným odborným pracoviskom, ktorého zbierky a služby vyhľadávajú a využívajú mnohí domáci i zahraniční bádatelia. Ako jeden z osobitných archívov tvorí dôstojnú a významnú súčasť slovenského archívnictva.

Nemôžem nespomenúť aj úspešnú spoluprácu medzi Slovenskou národnou knižnicou a archívmi. Rozvíja ju najmä Národný biografický ústav pri tvorbe a redakcii hesiel Biografického lexikónu Slovenska. Bez ochoty archívov by mnohé biele miesta v tejto oblasti zostali naďalej bielymi. Ochotu Vás archivárov si veľmi vážime a aj z tohto miesta Vám ďakujeme.

Vážení archivári, želám Vám príjemný pobyt na pôde Slovenskej národnej knižnice, Martina a Turca a najmä úspešné a podnetné rokovanie. Verím, že sa u nás budete cítiť dobre a že v budúcnosti budeme môcť privítať aj ďalšie podujatia archivárov.

Zdenko Ďuriška
Slovenská národná knižnica

Strategie získávání osobních fondů

Jiří Křestán

V akademiích, jež působily v Praze v době císaře Rudolfa II., patřilo k frekventovaným tématům disputací učenců téma – „nic“!¹ Je-li zlato tak drahé, protože se vyskytuje v přírodě vzácně, musí být „nic“ nesrovnatelně hodnotnější. Nejcenějšími a badateli nejžádanějšími jsou ty archiválie, jež se nedochovaly, ze kterých nezbylo nic, snad jen prchavá vzpomínka někoho, kdo je kdysi viděl či držel v ruce, nebo po nichž zůstala nejasná domněnka, že jistě musely existovat. Těmi, kteří mívají největší zásluhu o záchranu soukromých archivů, jsou v první řadě sami původci a archiváři. Ale fungovat to může i opačně: nejkrutějšími zhoubcí soukromých archiválií mohou být opět jejich původci či držitelé a v některých případech i sami archiváři, pokud nepostupují kvalifikovaně a odpovědně. Člověk dokáže být destruktivnější než oheň či voda, je pro archiválie nebezpečnější než plísň či hlodavci. Jedná rychle, systematicky, důsledně a promyšleně či naopak v afektu, jehož důsledky jsou často ničivější než běsnění přírodních živlů.

Tento příspěvek vychází především ze zkušenosti Národního archivu v Praze, konkrétně pak z výsledků práce oddělení fondů nestátní proveniencí a archivních sbírek (6. oddělení).² Jedná se o poměrně mladé oddělení – bylo ustaveno k 1. červenci 1996 z rozhodnutí tehdejšího ředitele Václava Babičky. Ten dospěl k názoru, že archivy by měly reagovat na

Osobní fond Jana Masaryka, zachráněný po jeho smrti osobními tajemníky Lumírem Soukupem a Antonínem Sumem, byl zdávkem, jehož se dostalo našemu oddělení v době jeho vzniku zásluhou tehdejšího ředitele archivní správy ministerstva vnitra Oldřicha Sládka (zdroj: Národní archiv, Praha, fond Jan Masaryk)

1 Naposledy k tomu MÁZDROVÁ, Kateřina. Jak darovat nic. In *Respekt*, 23. 1. 2017, roč. 27, č. 4, s. 64.

2 K úkolům 6. oddělení Národního archivu v oblasti předarchivní péče o soukromoprávní původce (právníké i fyzické osoby) srv. MACHKOVÁ, Zora – KŘEŠTÁN, Jiří. Spolupráce Národního archivu se soukromoprávními původci v oblasti předarchivní péče. In *Paginae historiae*, 2012, roč. 20, č. 2, s. 103 – 124.

změny ve společenském vývoji po listopadu 1989, jež otevřely prostor masivnímu nárůstu počtu soukromoprávních původců – politických stran a hnutí, občanských sdružení (spolků), nadací a nadačních fondů či obecně prospěšných společností i podnikatelských a dalších subjektů. Zásadním způsobem se rovněž změnilo postavení držitelů osobních a rodinných archivů, a to především všeobecně respektovaným akcentem na princip nedotknutelnosti soukromého vlastnictví archiválií.

Je třeba uvést, že pracovníci našeho archivu (který nesl v minulosti název Státní ústřední archiv v Praze) si již dříve uvědomovali deficit v akviziční činnosti, který byl patrný zejména ve srovnání s jinými archivy v Československu (dá se říci, že činnost našeho archivu v tomto směru suplovaly především Archiv Národního muzea a Literární archiv Památníku národního písemnictví) i s praxí, uplatňovanou v zahraničí, zejména v západních zemích. Na semináři Státního ústředního archivu v Praze v roce 1979 konstatovala Jaroslava Milotová, že stav v získávání osobních „písemných pozůstalostí“ v archivu je „krajně neuspokojivý“.³ Od roku 1970 byly získány jen dva významnější osobní fondy přímo od soukromých držitelů (jeden odkazem a jeden odkoupením). Autorka vyzývala k tomu, aby byl sestaven „rámcový přehled osob“, o jejichž archiválie by měl archiv usilovat. Zdůraznila při tom, že jednání s držiteli o předání archiválií se musí zakládat na principu dobrovolnosti.⁴

Sběrové oblasti archivů

Získávání archiválií patří v současnosti k nejdůležitějším činnostem našeho oddělení. Jeho pracovníci se specializují především na akvizice archiválií politických stran, spolků a dalších organizací a na získávání osobních archivů významných politiků a funkcionářů spolků, vysokých státních úředníků, účastníků národního odboje, historiků a archivářů a dalších osobností, které významným způsobem ovlivnily či dokumentovaly dění v naší vlasti. Mnohé nově získané osobní archivy významným způsobem obohatily tu část Národního archivního dědictví, kterou náš archiv spravuje. Týká se to i příslušníků specifických profesí, jako například novinářů⁵ – z poslední doby uvedme alespoň příklad archivu populárního rozhlasového reportéra Franty Kocourka či vedoucího redakce československého vysílání Hlasu Ameriky a Svobodné Evropy Pavla Pecháčka.⁶ Je nutno ovšem zdůraznit, že neusilujeme výhradně jen o získávání archivů nejvýznamnějších politiků a veřejně známých osobností, jakými byli například původci nedávno objevených archivů, předsedové vlády Antonín Švehla,⁷ Jan Malypetr⁸ či Alois Eliáš,⁹ ale ceníme si i „lidí

3 MILOTOVÁ, Jaroslava. K problematice získávání písemných pozůstalostí ve Státním ústředním archivu. In *25 let Státního ústředního archivu. Příspěvky ze semináře konaného ve dnech 19. a 20. září 1979*. Praha : Státní ústřední archiv, 1980, s. 145.

4 MILOTOVÁ, K problematice získávání písemných pozůstalostí ve Státním ústředním archivu, s. 144.

5 Připomeňme, že Národní archiv spravuje historický archiv Syndikátu novinářů ČR. Srv. MALEC, Karel. Archiv syndikátu novinářů. In *Paginae historiae*, 2001, roč. 9, s. 114 – 133; BLODIGOVÁ, Alexandra. Osud Spolku českých žurnalistů a jeho nástupců. In *Paginae historiae*, 2001, roč. 9, s. 132 – 139.

6 Z Pecháčkových archiválií hojně čerpá kniha TOMEK, Prokop. *Nejlepší propaganda je pravda. Pavel Pecháček v Československém rozhlase, v Hlasu Ameriky a ve Svobodné Evropě*. Praha : NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2014, 254 s. Autor knihy zprostředkoval předání fondu našemu archivu.

7 Z fondu čerpá vynikající edice BROKLOVÁ, Eva – QUAGLIATOVÁ, Vlasta (eds.). *Korespondence T. G. Masaryk – Antonín Švehla*. Praha : Ústav T. G. Masaryka, 2012, 199 s.

8 Srv. MALYPETR, Jan – KUPROVÁ, Renata (ed.). *Paměti a projevy*. Praha : Národní archiv, 2011, 299 s.

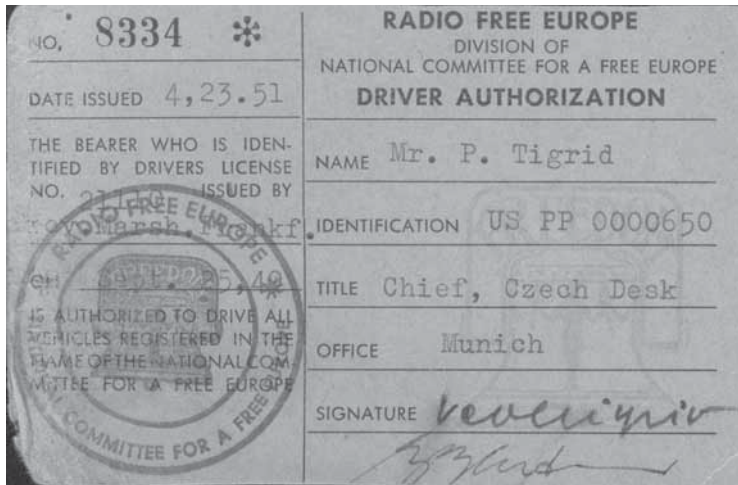
9 Viz KŘEŠŤAN, Jiří. Osobní archiv generála Aloise Eliáše jako pramen poznání jeho mimořádné osobnosti. In LÁNÍK, Jaroslav (ed.). *Generál Alois Eliáš (1890 – 1942). Voják – diplomat – politik. Příspěvky z vědeckého semináře konaného dne 28. března 2006 v Praze*. Praha : Úřad vlády ČR, 2006, s. 44 – 53.

Kartičky, které si Lešek na Pankráci zhotovil a
krví koloroval. Krabičku od Harburnu jsem mu dala
já na Pankrac a měl ji v ní Harburny a později
mu sloužila na jeho kartičky a na Mikuláše dostal
ode mě metličku, kterou si tam také na památku ulo-
žil. Bylo mi odevzdáno po jeho smrti a chodbaři
naši čeští to na památku zachránili.

Osobní fond Aloise Eliáše, ministerského předsedy, popraveného nacisty, je příkladem pietně uchovaného souboru, doplňovaného po válce jeho manželkou Jaroslavou. Na snímku hrací karty, kolorované krví, které si vyrobil Eliáš ve vězení, zachráněné českými chodbaři (zdroj: Národní archiv, Praha, fond Alois Eliáš).

Řidičské oprávnění Pavla Tigrida z doby jeho spolupráce s Rádiem Svobodná Evropa. Většinu svého osobního archivu bohužel spálil v krbu (zdroj: Národní archiv, Praha, fond Pavel Tigrid).

ve stínu“, kteří se pohybovali v jejich blízkém okolí.¹⁰ K takovým náleželi například osobní tajemník T. G. Masaryka Antonín Schenk¹¹ či jeden z nejbližších spolupracovníků Edvarda Beneše Jiří Sedmík. Jejich archivy se ostatně těší stále pozornosti badatelů.

Pozoruhodná je kolekce osobních archivů představitelů pražského jara 1968 (Josef Smrkovský, František Kriegel, Zdeněk Mlýnař, Čestmír Císař,¹² Zdeněk Jičínský, Věněk Šilhán, Bohumil Šimon, Eduard Goldstücker, Stanislav Pošusta ad.). Úkolem, který byl před rokem 1989 nemyslitelný, se jeví péče o archivy zahraničních Čechů, včetně příslušníků našeho exilu. Podařilo se nám získat například osobní archivy Pavla Tigrida, Jana Langa či Jana Miliče Lochmana. Postupně získáváme osobní archivy představitelů disentu (Anna Šabatová, Petr Uhl, Libuše Šilhánová ad.). Pomalu se daří překonávat nedůvěru představitelů normalizačního vedení KSČ a získávat jejich osobní archivy (např. Miloš Jakeš, Alois Indra, Karel Hoffmann). Do Národního archivu jsme získali i některé osobní archivy původců, jež bychom asi za normálních okolností neřadili do naší sběrové oblasti. V době jejich převzetí jsme reagovali na neexistenci či dočasnou nečinnost vhodného archivu (jde např. o archivy olympioniků Dany a Emila Zátokových, herce Martina Růžka či dirigenta Václava Smetáčka).

Lze vůbec striktně vymezit sběrové oblasti jednotlivých archivů? V roce 1975 na stránkách Slovenské archivistiky navrhl Josef Hanzal, aby byly uzavírány „rámcové dohody“ mezi archivy, jež by stanovily, „z jakého oboru a okruhu budou získávat přírůstky“ – osobní archivy.¹³ Kritizoval nezdravou rivalitu mezi archivy i muzei,

10 Na Slovensku je dobře známá jiná osobnost „ve stínu“, archivářka T. G. Masaryka Anna Gašparíková. Srv. GAŠPARÍKOVÁ-HORÁKOVÁ, Anna – SLOMEK, Jaromír (ed.). *Z lánského deníku. 1929 – 1937*. Praha : Radioservis, 1997, 214 s.

11 Ke zpopularizování této zapomenuté osobnosti přispěla před předáním osobního fondu do našeho archivu jeho neteř, spisovatelka Jindřiška Smetanová. Viz: SCHENK, Antonín – SMETANOVÁ, Jindřiška (ed.). *TGM: proč se neřekne pravda? Ze vzpomínek dr. Antonína Schenka*. Praha : Primus, 1996, 324 s.

12 Připravili jsme edici samizdatových textů Čestmíra Císaře. Viz CÍSAŘ, Čestmír – PATEROVÁ, Petra (ed.). *I kapky prodlévají kámen. Samizdatová memoranda a jiné texty z let 1975 – 1989*. Praha : Národní archiv, 2011, 322 s.

13 HANZAL, Josef. Moderní osobní a rodinné archivy. In *Slovenská archivistika*, 1975, roč. 10, č. 2, s. 81.

Doc. Vladimír Clementis 29. X. 1951

Drahá Hladička a děti moje,

bože mi dovolíte poslat vám za 1000 Kč, kterou mi tatínek k jízdě a pro poslat do tamoje pár nádob.

Obava jsem psal vám něco pro partyzány, kteří jsou se tu manéžer, ale třeba do nějaké jiné dočasnosti. Vlastně vyplatit se pro mě je nemohutelné. Váš požadavek, abych vám dával něco psát. Hlavně že bych vám psal, mám psát vám něco, ale třeba když teď obávám, že se s vámi takto očištění mi zprávy - Vězeňských.

O mně psal jsem vám, že starost. Zaměstnávám se tím, že o tamoje do vězení. To je zase třeba dočasně psát, která při této jiné absolutní prohledávání od sloužka, ne slouží, a psát vám psát.

Vše to objímám srovnáním a psát vám psát
Tvůj a Váš
Vlado.

Jeden z dopisů, jež si psali Ludmila a Vladimír Clementisovi v době internace na počátku 50. let minulého století. Soubor se podařilo zachránit těsně před vývozem soukromými sběrateli do zahraničí (zdroj: Národní archiv, Praha, fond Vladimír Clementis).

v důsledku které dochází k rozdělení fondů jednoho původce. Je jasné, že strategií získávání archiválií osobní proveniencí by měly mít jednotlivé archivy zpracování a její součástí by mělo být i stanovení preferované skupiny původců, jíž se budou archiváři prioritně věnovat. Stanovení sběrné oblasti by mělo vycházet ze statutu archivu a zákonem daných povinností, současně by mělo vycházet ze struktury institucionálních fondů archivu a z dosavadní tradice v získávání osobních archivů. Někdy lze obtížně určit optimální archiv k uložení osobního archivu, neboť původci hráli ve svém životě řadu rolí. Například profesor Ivan Sviták byl vědeckým pracovníkem několika oborů (filozofie, historie, politologie, dějiny filmu, dějiny alchymie), vysokoškolským pedagogem a aktivním politikem, funkcionářem studentského hnutí, ale také publicistou a spisovatelem. Jeho fond tedy má souvislost nejen s fondy Národního archivu, který jej nakonec získal, ale i s fondy Archivu Akademie věd ČR, s fondy archivů vysokých škol, kde působil, mohl by být ale uložen třeba i v Archivu Národního muzea či v Literárním archivu Památníku národního písemnictví. Je jistě potřeba pokusit se určit optimální archiv k uložení osobního fondu, ale sběrné oblasti archivů nelze stanovit striktně a vždy se budu svým způsobem překrývat. Podle mého názoru

může mít určitá konkurence mezi archivy také pozitivní efekt – archiváři se musí více snažit. Prioritní je nakonec zachránit archiválie, místo jejich uložení je z tohoto pohledu druhotné.

Uvažování o sběrných oblastech archivů a o výběru archivu optimálního z hlediska badatele pro uložení konkrétního souboru má pochopitelně i svůj rozměr nadnárodní. Nejde jen o již zmíněné archivy krajanů žijících v zahraničí, kdy v českých komunitách již v některých případech došlo k přerušení jazykové a do jisté míry i kulturní kontinuity, ale „v opačném gardu“ jde například o Slováky, kteří v době společného státu našli zaměstnání v českých zemích a v jejichž fondech bývají uchována svědectví o kontaktech jak na české, tak i na slovenské prostředí. Nejvýznamnějším „slovenským“ přírůstkem našeho archivu byl patrně zisk osobního fondu Vladimíra Clementise a jeho rodiny,¹⁴ který se nám podařilo doslova na poslední chvíli ve spolupráci s Památníkem národního písemnictví zachránit před hrozícím prodejem soukromému sběrateli a vývozem do zahraničí.

Oddělení fondů nestátní provenience a archivních sbírek Národního archivu spravuje nyní téměř 500 osobních fondů. V době vzniku oddělení to bylo jen něco kolem 200, přičemž jen pětina tehdy evidovaných fondů byla předána samotnými původci, zbytek byl vyčleněn z jiných fondů, nebo delimitován z jiných archivů.¹⁵ Před rokem 1996 tedy nemůžeme hovořit o systematickém získávání osobních fondů v našem archivu. Dodejme, že naše oddělení spravuje v současnosti přes 900 fondů a sbírek, což je zhruba polovina všech souborů, které tvoří Národní archivní dědictví v péči Národního archivu. Dne 23. října roku 2015 byl zapsán jubilejní, 1000. přírůstek¹⁶ oddělení za dobu jeho existence od roku 1996, osobní fond Jana Zajíce,¹⁷ studenta, který se v únoru roku 1969, v den 21. výročí komunistického převratu, upálil na protest proti okupaci Československa vojsky Varšavské smlouvy a proti šířící se společenské letargii.

Principy a metody spolupráce archivů s držiteli archiválií

Obrací-li se archiv na držitele archiválií, nabízí mu určité služby, jichž ovšem majitel osobního archivu nemusí využít. Majitel osobního archivu nemá dokonce ani zákonnou povinnost jej uchovat pro budoucnost. Držitel archiválií by měl dospět k názoru, že dohoda s archivem je vzájemně výhodná, že vychází z oboustranného respektu a společného zájmu uchovat odkaz původce archiválií budoucím generacím. Spolupráce mezi archivy a původci se děje na dobrovolném a zpravidla smluvním základě. Všechny druhy smluv vycházejí primárně z ustanovení občanského zákoníku.¹⁸ U soukromoprávních původců musíme počítat s tzv. „Efektem Nautilus“. Stává se, že se na nějakou dobu osobní archiv „potopí“ a zmizí. Důležité je i po dobu jeho „potopení“ udržet kontakt s původcem a jeho rodinou a využít nejbližší vhodné příležitosti k obnovení jednání.

14 Součástí souboru jsou i vzácné dopisy, které si psali Vladimír a Ludmila Clementisovi v době věznění. Viz CLEMENTIS, Vladimír – CLEMENTISOVÁ, Ludmila. *Listy z vězení*. Bratislava : Tatran, 1968, 80 s.

15 Srv. KŘEŠŤAN, Jiří. Získávání osobních archivů. In *Archivní časopis*, 2001, roč. 51, č. 3, s. 153 – 175.

16 Přírůstkem míním nejen nově převzaté fondy a sbírky, ale i archiválie, jimiž doplňujeme ty již existující.

17 Srv. pořad České televize s názvem *Národní archiv získal nové dokumenty o pochodní č. 2 – Janu Zajícovi*, vysílaný 19. července 2015. Dostupné na internetu: <<http://www.ceskatelevize.cz/ct24/domaci/1560248-narodni-archiv-ziskal-nove-dokumenty-o-pochodni-c-2-janu-zajicovi>> [cit. 2017-05-28].

18 Jedná se o zákon č. 89/2012 Sb., Občanský zákoník.

Okamžiku oslovení držitele osobního archivu předchází fáze sběru informací o původci a jeho archivu. Informace o původcích čerpáme z odborné literatury a edic, z tisku, z vydaných vzpomínek a pamětí, z rozhovorů pro média i těch, které byly pořízeny v rámci oral history a v neposlední řadě i z vlastních fondů a sbírek. Kopie a vlastní záznamy ukládáme ve sbírce dokumentace o potenciálních a reálných původcích našich osobních fondů. Přípravná fáze trvá nejednou i několik let a není přerušena ani po prvním odmítnutí jednání. Kontakty na držitele významných osobních archivů získáváme často na doporučení historiků a dostavuje se také efekt „nabalující se sněhové koule“¹⁹ – od původců a jejich příbuzných získáváme další kontakty a zejména pozitivní doporučení k dalším jednáním.

Dostáváme se k formám přebírání osobních archivů. Jsou následující:

- dar České republice
- odkoupení
- složení do úschovy (depozitum) – držitel zůstává vlastníkem archiválií
- jiné formy převzetí (delimitace, vyčlenění z jiného fondu, závět, nález, odúmrtí, vydržení, soudní nález ad.)

Přebírání archiválií formou daru je suverénně nejčastější formou přejímek archiválií od soukromoprávních původců. Například v roce 2016 z celkového počtu 58 přírůstků soukromoprávních původců, jež zaznamenalo 6. oddělení, bylo 46 předáno jako dar České republice, 4 byly získány odkoupením, stejný počet výběrem mimo skartační řízení, 2 jako depozitum a po jednom přírůstku delimitací a jako nález. Je možno říci, že většina původců a držitelů archiválií je potěšena naším zájmem o uchování odkazu života a práce původce budoucím generacím. Obvykle považují za čest, že archiválie budou uloženy v tak významném archivu, jakým naše instituce bezesporu je, a proto se přikloní k předání formou daru. Možnost výkupu archiválií je limitována finančními možnostmi archivu. K úschově archiválií (depozitu) přistupujeme jen, je-li to nezbytně nutné – situace zakládá možné budoucí problémy s potomky původce. Depozitní smlouvy se snažíme časem změnit na darovací.

Je nanejvýše vhodné, aby se dárcům archiválií dostalo vhodné formou ocenění. Archivy by mohly ve větší míře informovat o nových přírůstcích, jak to například činí Literární archiv Památníku národního písemnictví v Praze. Například v informaci Petra Kotyky o získání osobního fondu spisovatele Viktora Fischla²⁰ nalezneme nejen popis převzatého souboru a základní údaje o původci a jeho rodině, která byla nápomocna předání poslední části pozůstalosti, ale také o jednáních s původcem a jeho rodinou, o návštěvách původce v archivu a setkáních s ním při různých příležitostech (např. převzetí Ceny Jaroslava Seiferta Viktorem Fischlem v roce 2004; z předání byla pořízena videonahrávka, která byla původci poskytnuta – podobné drobné pozornosti mají v kontaktu s držiteli archiválií velký význam), ale také poděkování „všem dobrým lidem, kteří pomohli“, zejména pracovníkům zastupitelského úřadu v Izraeli, kteří zajistili dopravu archivu do Prahy. Vhodné je rovněž podat veřejnosti informaci o zpřístupnění předaných fondů po jejich inventarizaci.²¹

19 „Snowball sampling technique“ bývá s úspěchem užívána i ve výzkumech oral history při získávání narátorů. Srv. VANĚK, Miroslav – MÜCKE, Pavel. *Třetí strana trojúhelníku. Teorie a praxe orální historie*. Praha : Fakulta humanitních studií UK v Praze, 2011, s. 140.

20 KOTYK, Petr. Zpráva o získání osobního fondu Viktora Fischla do sbírek Památníku národního písemnictví. In *Literární archiv*, 2008, č. 40, s. 327 – 329.

21 Srv. MACHATKOVÁ, Raisa. Osobní archiv Semjona Nikolajeviče Nikolajeva. In *Paginae historiae*, 2009, roč. 17, s. 299 – 303.

Získávání archiválií je prací kolektivní. Archiváři spolupracují při opatrování informací o původcích s knihovníky, kteří se navíc nejednou stávají iniciátory převzetí osobních archivů, jako se to stalo například v případě osobního fondu Karla Vaše, který původně nabídl našemu archivu svou knihovnu. Neocenitelné jsou konzultace s právničkou a pracovníky ekonomicko-provozního oddělení, s pracovníky dalších archivních oddělení, svůj význam má i ochota řidiče a manipulanta. Archivář by měl vždy postupovat v úzké součinnosti s konzervátorem. Neodmyslitelnou součástí akvizice musí být posouzení fyzického stavu přebíraných archiválií.²² Již při jednání o převzetí souboru může být předávající informován o tom, jaké zásahy budou na archiváliích učiněny. V případě, že se archiválie předávají jako depozitum, dojde zároveň k dohodě o rozdělení nákladů na restaurátorské a konzervátorské práce mezi vlastníkem archiválií a schovatelem (archivem). Úroveň práce konzervátorů a restaurátorů Národního archivu je všeobecně respektována.²³ Tento fakt, pokud jej vhodně zdůrazníme (a podepřeme třeba exkurzí v ateliérech a laboratořích), je často podpůrným argumentem našich jednání.

Na archiv se v některých případech obrací sami držitelé archiválií – nejednou v nelehkých životních situacích, například po úmrtí partnera a spěšném stěhování do menšího bytu nebo při poničení archiválií vodou či ohněm. Ve většině případů vychází ovšem iniciativa k jednání z aktivního přístupu pracovníků našeho oddělení.²⁴ Majitele osobních archivů oslovujeme individuálně, přičemž se snažíme dosáhnout osobního setkání, a to buď v prostředí, v němž se původce či držitel cítí bezpečně (v jeho bydlišti či třeba v oblíbené kavárně), anebo nejlépe přímo v archivu, kde mu nabídneme exkurzi po jeho prostorách s nezbytnou zastávkou v depozitáři s osobními fondy. Volíme ale i metody hromadného oslovování, například při pravidelných setkáních přátel Národního archivu, při vernisážích výstav a prezentaci našich publikací, kam zveme i potenciální předávající archiválií. S představiteli zahraničních Čechů jsme se setkávali na Konferencích zahraničních Čechů, pořádaných od roku 1998 Výborem zahraničních Čechů pod záštitou ministerstva zahraničních věcí, nebo na kongresech Společnosti pro vědy a umění.²⁵ Příslušníky národnostních menšin, žijících v České republice, jsme oslovili formou ankety.

Problémy v komunikaci mezi archivářem a držiteli osobních archivů

Pokusme se nyní nastínit některé situace, které vedou k ničení archiválií. Jejich společným jmenovatelem je úplná absence či nedostatek komunikace původce či držitele archiválií s archivářem. Vzájemná komunikace by přitom mohla zamezit škodám.

Osmero bludiček, vedoucích k bažině zapomnění:

- 22 Tento žádoucí postup zatím nenachází příliš odraz v odborné literatuře. Jednou z mála výjimek představuje informativní studie PETR, Pavel – HORÁKOVÁ, Jana. Akvizice části pozůstalosti gen. Heliodora Píky v kontextu muzejní péče. Proces restaurování některých významných dokumentů. In *Fórum pro konzervátory – restaurátory*, 2011, s. 3 – 7.
- 23 Z produkce tohoto pracoviště srv. alespoň: ĐUROVIČ, Michal et al. *Restaurování a konzervování archiválií a knih*. Praha : Paseka, 2002, 536 s.
- 24 K metodám oslovování soukromoprávních původců podrobněji MACHKOVÁ – KŘEŠŤAN, Spolupráce Národního archivu se soukromoprávními původci v oblasti předarchivní péče, s. 103 – 124.
- 25 Ke spolupráci s Čechy, žijícími v zahraničí, viz KŘEŠŤAN, Jiří. Spolupráce Státního ústředního archivu v Praze se zahraničními Čechy. In *Archivy v mezinárodním kontextu*. Praha : Státní ústřední archiv, 2004. s. 185 – 191. Srv. rovněž SECKÁ, Milena – KŘEŠŤAN, Jiří – KAHUDA, Jan (eds.). *České archivy a prameny k dějinám zahraničních Čechů. Sborník příspěvků z mezinárodního vědeckého sympózia konaného ve dnech 27.-28. června 2006 v Českých Budějovicích v rámci 23. světového kongresu Československé společnosti pro vědy a umění*. Praha : Národní archiv, 2007, 225 s.

„Komu překáží nepořádek v hrncích...“ Výrok filozofa-solipsisty Ladislava Klímy nás upozorňuje, že i prostý smysl pro pořádek, spojený s ignorantstvím, může být zhoubný pro uchování osobních archivů a odkazu jejich původců: „Komu překáží nepořádek v hrncích, tomu nepřekáží nepořádek v hlavě; kdo nesnese několik skvrn na podlaze, snese velmi dobře, je-li duch jeho Augiovým chlévem.“²⁶ Neodkladná touha uklidit nepořádek ve starých papírech jejich likvidací souvisí obvykle s komplikovanými rodinnými vztahy. Bohužel „pořádek“ někdy „udržují“ i archiváři. Mají v depozitářích málo místa, a tak držitele archiválií odmítnou nebo si vyberou jen to „důležité“, aniž by se pokusili archiválie zachránit jako celek pro jiný archiv.

„Koho by to zajímalo.“ Cimrmanovská záliba ve velkých prohraných bitvách českého národa vyjadřuje kus naší národní mentality. Opakující se zlomy, střídající se jako vlny, způsobují v rodinách pravidelné přerušování toku historického povědomí. Potomci nerozumí hodnotovému světu svých předků, kteří byli velkými dějinami třeba opakovaně poníženi, proto nechápou ani historickou hodnotu jejich archiválií. Může dojít také k podcenění některého druhu archiválií, například korespondence tzv. obyčejných lidí, která přitom představuje cenný historický pramen. Bohužel, nepřístupný výběr a redukci provádějí někdy i archiváři. Jejich archivy se občas „specializují“ na určitý typ archiválií a je často ani nenapadne, že je třeba zachovat osobní fond v úplnosti.

„Vím, jakou to má cenu!“ Opačným pólem, než podcenění hodnoty archiválií, bývají přemrštěné požadavky na jejich výkupní cenu. Státní archivy nemohou navíc svými výkupními cenami konkurovat cenám na vnitřním, zčásti utajeném trhu s archiváliemi, natož pak nabídkám ze zahraničí.

„Bojím se zneužití.“ Archiválie představují obrovské bohatství, ovšem obsahují někdy informace, které mohou představovat ohrožení soukromí jednotlivců. Víme, jak v minulosti v různých přelomových obdobích byly masově ničeny nejen osobní archivy, ale i dokumenty politických stran a spolků, ba dokonce i úřední dokumenty státních institucí. S obavami ze zneužití archiválií jsme se setkávali i po roce 1989 u představitelů poslední garnitury politiků státního socialismu. Například někdejší předseda vlády a ministr vnitra Lubomír Štrougal argumentoval chováním některých pracovníků Ústavu pro studium totalitních režimů, kteří podle jeho názoru zneužívali opakovaně archiválií ke skandalizaci politických odpůrců, a tím zdůvodnil své odmítnutí předat svůj osobní fond do veřejného archivu.²⁷

„Jakoby někdo poslouchal za závěsem...“ Profesor Erazim Kohák se v exilu naučil vyřídít došlou poštu a zničit. Byl objektem zájmu agentů komunistické rozvědky a věděl, že jen likvidace je stoprocentní zárukou ochrany pisatelů. Po listopadu 1989 nebyl problém, abychom se domluvili, že svůj zvyk změní. Vystala ovšem otázka dopisů osobního rázu, které dostává a které někdy vypovídají o intimních záležitostech pisatelů, ale také odpovědí, které by od nynějška psal pan profesor s vědomím, že budou uchovány a studovány jinými lidmi. „Měl bych pocit, jakoby někdo stál za závěsem a poslouchal, co se v místnosti povídá,“ vyznal se filozof ze svých pochyb, které ho nakonec vedly k tomu, že přijal jistý kompromis v míře uchovávání korespondence. Narážíme na problém – u některých veřejně známých osob dochází až k té extrémní situaci, že se již za svého života stávají „institucí“, kulturním fenoménem. Například korespondenti s polským básníkem a spisovatelem, nositelem Nobelovy ceny za literaturu Czesławem Miłoszem museli počítat s tím, že jejich listy budou pečlivě uchovány, po čase publikovány a tím odevzdány veřejné kritice. Tuto otázku

26 KLÍMA, Ladislav. *Svět jako vědomí a nic*. Praha : Trigon, 1990, s. 104.

27 Srv. ŠTROUGAL, Lubomír. *Paměti a úvahy*. Praha : Epoque, 2009, s. 218.

ostatně řeší současná historiografie, jež problematizuje dichotomii mezi „dokumentem“, který byl v tradiční historiografii vnímán jako objektivní stopa, a „monumentem“, účelově vznikajícím z vůle mocných, aby byl začleněn do kolektivní paměti. Tímto tématem se zabývali francouzští historikové Jacques Le Goff,²⁸ Michel Foucault²⁹ či Paul Ricoeur. Do jak jemných přediv vztahů vstupuje archivář v poli mezi původcem a historikem, odhodlaným „objevovat monument skrytý za dokumentem“³⁰

„Vraťte, co jste ukradli!“ aneb „Jste špatní hospodáři!“ Ke ztrátám archiválií může dojít dokonce ještě v době, kdy jsou uloženy v archivu. Dárce archiválií nebo osoba, která je uložila jako depozitum (v tomto případě zůstává majitelem archiválií), může žádat o vrácení daru či schované věci, pokud by nabyl dojmu, že se k němu archiváři nechovají řádným způsobem či není spokojen s podmínkami uložení a využívání archiválií. V případě depozita může o vrácení archiválií žádat bez udání důvodu. V několika případech se Národní archiv stal novým místem uložení archiválií poté, co došlo k nedorozumění mezi vlastníkem archiválií a institucí, jež je spravovala. Takové případy vznikají většinou z nedostatečné komunikace mezi archivem a rodinou původce. Jinou situaci popsal novinář Petr Zídek. Karel Šling, syn komunistického funkcionáře Otty Šlinga, popraveného v roce 1952 po zmanipulovaném soudním procesu, se soudně domáhá na Archiv bezpečnostních složek vrácení písemností, jež rodině v roce 1950 zabavila Státní bezpečnost. Karlu Šlingovi vadí primárně to, že jsou zveřejněny například zabavené osobní dopisy. Zídek upozorňuje na složitost sporu v této citlivé záležitosti. „Sřtětávají se v něm práva na ochranu osobnosti a právo na majetek s právem svobodného bádání o naší nedávné minulosti.“³¹

„Chci být zapomenut“ aneb „Po přečtení zničte!“ Měl Max Brod zničit literární dílo svého přítele Franze Kafky, pokud si to geniální spisovatel vskutku přál? V atmosféře hyperkorektnosti, v níž se nyní zmítá naše civilizace, se uvažuje o tom, zda by neměl mít jedinec právo žádat dokonce o zničení všech úředních záznamů o své osobě, počínaje záznamem o narození. Mohl by prostě zmizet z dějin, nezůstala by po něm ani ona příslušná stopa ve sněhu, jak ji zpodobnil ve své známé povídce Karel Čapek. Před časem se řešil v Literárním archivu Památníku národního písemnictví problém intimních dopisů T. G. Masaryka, které psal spisovatelce Oldře Sedlmayerové. Prezident některé z nich opatřil vzkazem, aby byly po přečtení zničeny. Pokud k jejich zničení ve své době nedošlo, musíme problém jejich zachování a zpřístupnění badatelům posuzovat nově, s odstupem...

„Chci žít věčně“ aneb „Postavím si pomník!“ Hrozba likvidace archiválií hrozí paradoxně i u těch původců, kteří si uvědomují význam své práce a systematicky si budují své osobní archivy. Chtějí „žít věčně“, jen občas neodolají a začnou si budovat pomník, vytvářet z archiválií bezrozporný obraz o sobě. Tady hrozí nebezpečí, že z fondu vyřadí archiválie, které do jimi budovaného obrazu nezapadají, nebo dokonce upraví ty existující. Pokud se archiváři podaří přesvědčit takového původce o potřebě zachování „nevhodných“ archiválií (třeba pod podmínkou jejich dlouhodobého uzavření badatelům), vykonal dobrou práci.

Na opakovaná přání účastníků XXI. setkání archivářů ve Slovenské republice zařazují na závěr studie své Desatero zachránce osobních archivů, které jsem použil v prezentaci. Můžeme je označit rovněž názvem Etický kodex lovců lebek.

28 Le GOFF, Jacques. Documento/Monumento. In *Enciclopedia Einaudi*. Torino : Einaudi, 1978, vol. V, s. 38 – 43.

29 FOUCAULT, Michel. *Archeologie věděni*. Praha : Herrmann & synové, 2002, s. 14 – 20.

30 RICCEUR, Paul. *Čas a vyprávění, sv. III. Vyprávěný čas*. Praha : OIKOYMENH, 2007, s. 169.

31 ZÍDEK, Petr. „Vraťte mi matčiny dopisy!“ In *Lidové noviny*, 12. 9. 2015, příloha Orientace, s. 22/IV.

- Nezapřeš (existenci jiných archivů)
- Nepomluvíš (doporučíš a oceníš nevhodnější archiv)
- Nepřeplatíš (nesoutěžíš v korumpování vlastníků)
- Neroztrhneš (zamezíš rozdělení fondu jednoho původce do více archivů)
- Neodmítneš (přijmeš celý fond bez ohledu na specializaci archivu)
- Neurazíš (i v případě předchozí likvidace části archivu a jiných špatných rozhodnutí)
- Nezradíš (zajistíš diskrétnost a dohodnutá pravidla v oblasti zpřístupnění či skartace)
- Nezatajíš (citlivé dokumenty, o nichž původce neví)
- Neodsoudíš (hodnocení je věcí historiků, my jen chystáme stůl k hostině = nestrannost, objektivita)
- Neopustíš (udržíš kontakty i po předání archiválií)

Získávání osobních fondů náleží k prioritním činnostem archivů. Osobní a rodinné archivy nelze považovat pouze za jakýsi druhořadý doplněk institucionálních fondů. Mají samostatný historický význam, přinášejí často informace, jež nelze v úředních fondech nalézt, zejména o motivacích jednání lidí. Řečeno slovy švýcarského archiváře Fritze Lendemanna „archiv s pouhými úředními písemnostmi se jeví veřejnosti „šedivým“, a teprve archiválie soukromého původu dodávají „barvu“ archivním fondům“.³² Je patrné, že postupně dochází k vyprazdňování obsahu úředních fondů. I osobní archivy se pochopitelně mění, což je patrné především v tom, jak některé prameny se stávají „tekutými“³³ a obtížně zachytitelnými (příspěvky na sociálních sítích, mailová korespondence, telefonické hovory apod.). Archivy by měly věnovat získávání osobních fondů zvýšenou pozornost a připravit se na tento úkol organizačně, technicky i odborně. Jinak hrozí, že Národní archivní dědictví bude pro budoucí generace zachováno ve značně ochuzené podobě.

Die Strategie der Erwerbung der persönlichen Archivbestände

Die Abteilung der Archivbestände nichtstaatlicher Provenienz und der Archivalsammlungen im Nationalarchiv in Prag besteht erst seit 1996. Die Archivalienerwerbung gehört zu den wichtigsten Tätigkeiten dieser Abteilung. Die Mitarbeiter widmen sich vor allem der Akquisition von Archivalien politischer Parteien, Vereine und weiterer Organisationen, sowie der Erwerbung von Personenarchiven bedeutender Politiker und Funktionäre der Vereine (einschließlich der Mitglieder von Vereinen der im Ausland lebenden Tschechen), hohen Staatsbeamten, Teilnehmern des nationalen Widerstands, Historikern und Archivaren, Journalisten und weiterer Persönlichkeiten, die das Geschehen in unserer Heimat maßgeblich beeinflusst oder dokumentiert haben. Der Beitrag analysiert Prinzipien der Zusammenarbeit zwischen Archivaren und Besitzern von Archivbeständen sowie mögliche Probleme, die bei den Verhandlungen auftreten können. Verträge zwischen dem Archiv und den privaten Archivalienbesitzern als zwischen zwei gleichberechtigten Parteien werden auf Basis der Freiwilligkeit und des gegenseitigen Verständnisses abgeschlossen. Den Verhandlungen mit Autoren und Besitzern geht die Sammlung von Informationen über sie voraus. Die Archivalienbesitzer können individuell, aber auch gruppenweise,

32 LENDEMANN, Fritz. Archivgut privater Herkunft in öffentlichen Archiven am Beispiel des Stadtarchivs Zürich. In *Schweizerische Zeitschrift für Geschichte*, 1997, roč. 17, č. 3, s. 363.

33 Celá realita, kterou žijeme, se stává ostatně „tekutou“, jak na to trefně upozornila kniha BAUMAN, Zygmunt. *Tekutá modernost*. Praha : Mladá fronta, 2002, 343 s.

(durch Organisation von Treffen der Archivfreunde, Kulturveranstaltungen, Seminare), angesprochen werden. Der Autor fasst die Erfahrungen aus der Zusammenarbeit von Archiven bei der Erwerbungsstätigkeit zusammen. Die einzelnen Archive bestimmen ihre „Samlungsgebiete“ für die Akquisition von persönlichen Archivbeständen je nach ihrer Spezialisierung und dem Profil institutioneller Archivbestände, die sie verwalten. Unter den Archiven herrscht eine gewisse Konkurrenz, die sich allerdings nicht ungünstig auswirkt. Alle Archivare verfolgen zudem das gemeinsame Interesse, wertvolle Archivalien persönlicher Provenienz zu bewahren und über den optimalen Aufbewahrungsort sowie die Verwendung von persönlichen Archivbeständen zu entscheiden.

Složitě a rozsáhlé osobní fondy resp. rodinné archivy v České republice. Jejich zpracování a zpřístupnění

Hana Kábová

Príspevek je určitým prehľadom a zhodnotením zpřístupnění vybraných rozsáhlejších a složitých osobních fondů a rodinných archivů, uložených v českých archivech. Primárně se zaměřuje na tři specializované archivy: Archiv Akademie věd ČR (A AV ČR), Archiv Národního muzea (ANM) a Literární archiv Památníku Národního písemnictví (LA PNP). Přihlíží i k některým zpracovaným fondům Archivu Ústavu T. G. Masaryka a Národního archivu, při srovnání pořádacích schémat ke zkušenostem slovenských a polských archivářů.

Při vymezení tématu vycházím ze zavedené definice osobního archivního fondu, jak je známá z odborné literatury. Tedy „osobní fond je soubor písemných, fotografických, filmových, obrazových i jiných dokumentů, který organicky vznikl v průběhu a v souvislosti s životem a činností jednotlivé fyzické osoby (případně i členů její rodiny), dokumentuje hlavní směry jejího života, činnosti a zájmů a má samostatnou vědeckou hodnotu“.¹ Pokud uvažují dále o skupině **složitých a rozsáhlých osobních fondů**, zařazují do ní fondy, které zabírají zpravidla nejméně sto kartonů, výjimečně fondy o několika desítkách kartonů,² při jejichž zpracování řeší archivář souběžně více metodických otázek a často v důsledku toho volí specifické pořádací schéma resp. popis dokumentů. V souvislosti s tím stojí za připomenutí stále diskutovaná **hranice osobních fondů**,³ jednak ve smyslu co už lze považovat za osobní fond a co nikoliv, jednak (a zde především) s ohledem na to, co ještě do fondu patří a co již nikoliv. Zohledňuji rovněž, že i velké osobní fondy mohou být minimálně ve své části sbírkou, pokud fond vznikl až po původcově smrti shromažďováním dokumentů k jeho životu a působení nebo byl výrazně doplňován, a to jak činností jedince, tak instituce, zpravidla muzejního typu. Zajímají mne také **rodinné archivy**, tedy složité osobní fondy obsahující dokumenty nejméně tří generací jedné rodiny (přičemž pouze okrajově přihlížím ke šlechtickým archivům).⁴

- 1 EDEREROVÁ, Radka – PODANÝ, Václav. K problematice osobních archivních fondů. In *Sborník archivních prací*, 1984, roč. 34, s. 316. Srv. HOFFMANNOVÁ, Jaroslava. Osobní, rodinné a rodové archivy. In *Archivní časopis*, 1995, roč. 45, s. 221 – 229; HANZAL, Josef. Moderní osobní a rodinné archivy. In *Slovenská archivistika*, 1975, roč. 10, č. 2, s. 67 – 84 (v obou příspěvcích i mnohé k terminologické otázce).
- 2 Odkazy na konkrétní fondy viz Příloha 1 a následující poznámky.
- 3 Srv. alespoň stále aktuální studii: KOLANKOWSKI, Zygmunt. Hranice archívnej pozostalosti. In *Slovenská archivistika*, 1972, roč. 7, č. 1, s. 9 – 30. Nejnověji např. [MACIUK, Marcin.] *Ocean wszechrzeczy... W spuściznach ludzi nauki i kultury*. Kraków : Secesja, 2014, 82 s.
- 4 Srv. přehledné zmapování problematiky: KAHUDA, Jan. Personal- und Familienarchive in der Tschechischen Republik. In *Mitteilungen des österreichischen Staatsarchivs*, 2011, sv. 56, s. 539 – 575; KŘEŠTAN, Jiří. K problematice osobních archivů. In *Archivní časopis*, 2001, roč. 51, s. 153 – 174. Ke zpracování rodinného archivu jako složitého fondu poprvé viz HOFFMANNOVÁ, Jaroslava. Písemnosti Františka Palackého. In *Archivní časopis*, 1975, roč. 25, s. 67 – 75; HOFFMANNOVÁ, Jaroslava. *Písemná pozůstalost Františka Palackého a jeho blízkých. 1772 – 1968*. Praha : Archiv Národního muzea, 1976, 178 s. Srv. HOFFMANN, František. Složitý archivní fond. In *Archivní časopis*, 1974, roč. 24, s. 6 – 25, 71 – 91; KÁBOVÁ, Hana. Vývoj zpřístupňování osobních fondů v Archivu AV ČR, Archivu NM a Literárním archivu Památníku národního písemnictví. In *Zpravodaj České informační společnosti*, 2004, č. 48, s. 51 – 73, zvl. s. 61 – 62.

Následující okruhy problémů, na které zpracovatel hledá odpověď, charakterizují na základě studia archivních pomůcek a doporučených pořádacích schémat především ve třech zmíněných specializovaných archívech s dlouhodobou tradicí zpřístupňování osobních fondů. Vycházím také z vlastní archivní praxe v A AV ČR. Studii o vývoji zpracování osobních fondů v hlavních českých specializovaných archívech od 50. let 20. století jsem publikovala v roce 2004.⁵ V ní a v dalších uvedených příspěvcích lze nalézt mnohé odkazy na metodicky podnětné stati. Nyní přistupme k jednotlivým problémovým okruhům. Budu se snažit více o zobecnění, spíše pod čarou a v příloze uvedu některé konkrétní příklady.

Nejprve obrátím pozornost k **vymezení a názvu fondu**. Otázky jsem se již dotkla při zmínce o hranici fondu. Zde se především ptáme, zda *sbírky původce*, dále *písemnosti rodinných příslušníků a cizích osob* ponechat jako součást fondů (či je naopak vyčlenit/vytřídit a založit samostatné fondy). V případě rozsáhlého fondu totiž jde často o desítky kartonů dokumentů. Optimální řešení závisí mj. na zvyklostech daného archívu. Preferuji spíše ponechání všech částí celku pohromadě s jasným ohraničením skupin v rámci fondu. Složitý archivní fond je tvořen organicky vzniklými celky (strukturami) o mnoha prvcích a vzájemných vztazích.⁶ Archivář je vázán povinnostmi důkladně prostudovat fond na počátku pořádacích prací. Nezbytnou součástí této fáze je seznamování se s **původcem resp. původci fondu**, což u složitého fondu nabývá zvláštní důležitosti. Součástí českých specializovaných i státních archívů jsou také velké fondy, o něž dříve pečovaly samostatné odborné instituce, zpravidla přímo zřízené za účelem uchování paměti a zabezpečení výzkumu ke konkrétní osobnosti. Takto bylo postaráno o písemnosti i hmotné památky po prezidentech T. G. Masarykovi⁷ a Edvardu Benešovi,⁸ akademikovi Zdeňku Nejedlém,⁹

5 Viz poslední bibliografický odkaz v předcházející poznámce.

6 HOFFMANN, František. Archivy, struktura, strukturalismus. In *Zpravodaj České informační společnosti*, 2004, č. 48, s. 35 – 44.

7 Srv. BROKLOVÁ, Eva – HÁJKOVÁ, Dagmar – TOMEŠ, Josef – VAŠEK, Richard (eds.). *Mám jen knihy a skripta, cenná práce životní* (Vydáno u příležitosti 70. výročí založení Masarykova ústavu). Praha: Masarykův ústav Akademie věd ČR, 2002, passim o Archivu TGM. Fond T. G. Masaryk a osobní fondy s ním související, v majetku Ústavu T. G. Masaryka, o. p. s., a ve správě Masarykova ústavu a Archivu AV ČR, v v. i., mají více než 100 bm, fond Ústavu T. G. Masaryka obsahující rovněž mnohé archiválie a dokumentaci, má přes 210 bm.

8 ŠŤOVÍČEK, Ivan – BÍLEK, Jan. Sedmdesát let archivního fondu Edvard Beneš (K 120. výročí narození prezidenta E. Beneše). In *Archivní časopis*, 2004, roč. 53, s. 173 – 195, 250 – 264; ŠŤOVÍČEK, Ivan – BÍLEK, Jan. Korespondence v archivní pozůstalosti Edvarda Beneše. In *Moderní dějiny*, 2008, roč. 16, s. 321 – 339; BÍLEK, Jan. Zpracování a zpřístupnění fotografií fondu E. Beneš – internetové archivnictví. In *Zpravodaj České informační společnosti*, 2004, č. 48, s. 147 – 150; ŠŤOVÍČEK, Ivan et al. *Edvard Beneš (1884 – 1948). Písemná pozůstalost*. Práce z Masarykova ústavu a Archivu AV ČR, řada D, sv. 4. Praha: Masarykův ústav a Archiv AV ČR, v v. i., 2013 (I. Šťovíček, *Díl 1. Fond Edvard Beneš, oddíl I – veřejná činnost 1918 – 1938*, 238 s. /s. 11 – 28; I. Šťovíček – J. Bílek, *Vývoj a dějiny písemné pozůstalosti E. Beneše*; I. Šťovíček, Bohuslav Matouš, Jaroslav Soukup, *Díl 2. Fond Edvard Beneš, oddíl II – veřejná činnost 1939 – 1945*, 435 s.; I. Šťovíček, *Díl 3. Fond Edvard Beneš, oddíl III – veřejná činnost 1945 – 1948*, 79 s.; I. Šťovíček, *Díl 4. Fond Edvard Beneš, oddíl IV/1 – osobní dokumenty*, 99 s.; Zuzana Jirssová, *Díl 5. Fond Edvard Beneš, oddíl IV/2 – osobní korespondence*, 213 s.; Erik Maršoun, *Díl 6. Fond Edvard Beneš, oddíl IV/3 – fotoarchív*, 279 s.); fond Edvard Beneš, v majetku Ústavu T. G. Masaryka, o. p. s., a ve správě Masarykova ústavu a Archivu AV ČR, v v. i., má rozsah 158,75 bm. Srv. ŠUBRTOVÁ, Alena. Fondy Edvard Beneš a Hana Benešová v Archivu Národního muzea. In *Časopis Národního muzea. Řada historická*, 1994, roč. 163, s. 53 – 56 (fond Edvard Beneš, 9,55 bm, zprac. A. Chalupa, A. Šubrtová; fond Hana Benešová, 7,59 bm, zprac. A. Chalupa).

9 DĚDKOVÁ, Lidmila. Archiv Zdeňka Nejedlého. In *Archivní časopis*, 1970, roč. 20, s. 1–4; HANZAL, Josef. Archiv Zdeňka Nejedlého – jeho stav a úkoly. In *Archivní zprávy ČSAV*, 1972, č. 3, s. 45 – 47; Průvodce po archívu Zdeňka Nejedlého. Praha: Academia, 1976, 237 s. (rec. Františka Hoffmanna in *Archivní zprávy ČSAV*, 1977, č. 9, s. 160 – 167). Srv. KÁBOVÁ, Hana. Příspěvky k osobním archivním fondům na stránkách Archivních zpráv ČSAV. In *Práce z dějin Akademie věd*, 2015, roč. 7, Supplementum 1, s. 75 – 83; KÁBOVÁ, Hana – VEVERKA, Karel. Osudy osobního archívu Otakara Hostinského. In *Hudební věda*, 2010, roč. 47, č. 2/3, s. 273 – 284. Fond Zdeněk Nejedlý v Archivu AV ČR má 159,32 bm, je po důkladné revizi, v současné době je nově zpracováván.

po literátech Bedřichu Václavkovi,¹⁰ Petru Bezručovi¹¹ a Aloisi Jiráskovi¹² či po malíři Mikoláši Alšovi.¹³ Odborná pracoviště zčásti muzejního typu, pečující o zmíněné písemné pozůstalosti zároveň zpravidla shromažďovala dokumentaci k životu a dílu jejich původců. Obsáhlé dokumentační sbírky se stávaly součástí osobních fondů poté, co někdejší pracoviště byla zrušena a fondy se dostaly do archivů (výjimkou fond Petr Bezruč, uložený v muzeu). Vyplyvá z toho, že dalšími původci složitých a rozsáhlých osobních fondů mohou být také instituce resp. osobnosti správců fondu, a právě jim je třeba věnovat rovněž zvýšenou pozornost. Vyjasnění hranic mezi pravou písemnou pozůstalostí a jejími dokumentačními částmi, které mají jiného (ať individuálního, tak institucionalizovaného původce), se stává potřebným a naléhavým. Často již nelze zcela odlišit a oddělit dokumentační část fondu. Máme před sebou zpravidla nedopořádaný fond, který nese stopy více zpracovatelů, který má nesporný vědecký význam, je často badatelsky využíván a citován; právě u uvedených velkých fondů můžeme dobře sledovat přístup k jejich zpracování, kombinování muzejního a archivářského přístupu, někdy také vlivy očekávaných preferencí badatelských zájmů promítající se do pořádacích schémat apod. Po zvážení otázek koncepčních a metodických, nalézáme optimální pořádací schéma.

I když akcentujeme individualitu (subjekt) a tvůrčí potenciál původce fondu, v každém relativně dobře zachovaném souboru jsou zpravidla určité dokumenty – biografické materiály, korespondence, dílo, písemnosti z veřejné činnosti, písemnosti rodiny a cizích osob, případně sbírky. Proto je možné se při zpracování řídit určitými zásadami.¹⁴

- 10 Fond Bedřich Václavek, uložený v LA PNP, má rozsah 14,10 bm, v současné době je inventarizován.
- 11 Fond Petr Bezruč, zpracovaný muzejně, má rozsah 14 bm, je uložen ve Slezském zemském muzeu, Opava (Památník Petra Bezruče). Srv. alespoň Stav Bezručovy pozůstalosti. In *Listy Památníku Petra Bezruče*, 1961, č. 8 (28. 12. 1961), s. 12 – 13; Literární fondy Památníku Petra Bezruče. In *Listy Památníku Petra Bezruče*, 1964, č. 18 (15. 9. 1964), s. 12 – 13.
- 12 Fond Alois Jirásek, uložený v LA PNP, má rozsah 26,20 bm; je reinventarizován, viz MIKULOVÁ, Helena. Zpráva o zpracování fondu Aloise Jiráska (2008 – 2012). In *Literární archiv*, 2012, č. 44, s. 276 – 279. Z hlediska problematiky zpřístupnění fondu jsou cenné původní pomůcky Marie VORLÍČKOVÉ, viz edice *Soupis literární pozůstalosti Aloise Jiráska*, vyd. Muzeem Aloise Jiráska a Mikoláše Alše: sv. 1, *Soupis rukopisů Aloise Jiráska*, 1967 (podíl na zpracování. Drahomíra Jirásková); sv. 2, *Soupis dokumentů a jiných úředních písemností, týkajících se Aloise Jiráska a jeho rodiny*, 1970; sv. 3, *Soupis korespondence přijaté Aloisem Jiráskem od institucí, organizací a různých kolektivních odesílatelů*, 1971; sv. 4, *Soupis korespondence přijaté Aloisem Jiráskem od jednotlivců*, 1968 (zprac. M. Vorlíčková s Radimem Balcarem); sv. 5, *Soupis rodinné korespondence Aloise Jiráska a členů jeho rodiny*, 1979; sv. 6, *Soupis kondolencí přijatých Jiráskovou rodinou k úmrtí Aloise Jiráska*, 1979; sv. 7, *Soupis zápisníků Aloise Jiráska*, 1979; sv. 8, *Soupis materiálů Aloise Jiráska*, 1989; sv. 9, *Soupis korespondence psané Aloisem Jiráskem*, 1989.
- 13 Fond Mikoláš Aleš, uložený v LA PNP, má rozsah 13,20 bm. Srv. edice *Soupis pozůstalosti Mikoláše Alše resp. Alšova alšovského fondu*, vyd. Muzeem Aloise Jiráska a Mikoláše Alše: sv. 1, *Soupis korespondence přijaté Mikolášem Alšem od jednotlivců*, 1970; sv. 2, *Soupis korespondence přijaté Mikolášem Alšem od institucí, spolků a kolektivních odesílatelů*, 1974; sv. 3, *Soupis korespondence psané Mikolášem Alšem, jeho zápisníky, studijní materiály a varia*, 1974; sv. 4, *Soupis osobních a rodinných dokumentů Mikoláše Alše a rodinné korespondence*, 1979; sv. 5, *Výběrový soupis literární pozůstalosti Emanuela Svobody a Maryny Svobodové-Alšové*, 1984; sv. 6, *Soupis maleb, kreseb, studií a náčrtů Jana Alše a Maryny Svobodové-Alšové*, 1989; sv. 7, *Soupis maleb, kreseb, studií a náčrtů Mikoláše Alše*, 1989.
- 14 EDEREROVÁ, Radka – PODANÝ, Václav. K problematice osobních archivních fondů. In *Sborník archivních prací*, 1984, roč. 34, s. 319 – 325; GUBÁŠOVÁ BAHERNÍKOVÁ, Jana. Metodika spracovávania osobných fondov v Ústrednom archíve Slovenskej akadémie vied. In *Práce z dějin Akademie věd*, 2017, roč. 9, s. 27 – 38; KAMENCOVÁ, Lýdia – KLAČKA, Jozef. Problémy s osobními fondmi v Ústrednom archíve Slovenskej akadémie vied. In *Slovenská archivistika*, 2007, roč. 42, s. 92 – 99; informace o fondech a sbírkách ÚA SAV včetně inventářů osobních fondů s konkrétními pořádacími schématy dostupné na <<http://www.archiv.sav.sk/inventare/>> [cit. 2017-05-30]; Normy metodyczne – Wytuczne Archiwum Polskiej Akademii Nauk z 1990 r. opracowania spuścizn archiwalnych po uczonych. In TARA-KOWSKA, Maria – ROSOWSKA, Ewa (eds.). *Zbiór przepisów archiwalnych wydanych przez NDAP w latach 1952 – 2000*. Warszawa : Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych, 2001, s. 732 – 746; srv. MICHAŁOWSKA, Joanna. Opracowanie dokumentacji aktowej [online]. In *Archiwistyka społeczna*. Warszawa : Ośrodek KARTA, 2012, s. 80 – 97 [cit. 2017-05-30]. Dostupné na: <http://archiwa.org/as/as_img/uploaded/Archiwa_spoleczne_podrecznik.pdf>; základní informace o struktuře osobních fondů dostupné na internetu: <<http://spuscizna.krakow.pl/>>

Ve specializovaných archívech ČR existujú doporučená poradacie schémata pro zpracování osobních fondů.¹⁵ Jsou ověřena dlouholetou praxí těchto archivů a užívají se i při zpřístupňování složitých a rozsáhlých fondů. Na archivní fondy se pohlíží strukturalisticky, jako na *hierarchicky* či *horizontálně* uspořádané celky (struktury); úkolem archiváře je uchovat původní vztahy mezi dokumenty, neboť už ty mají samy o sobě výpovědní hodnotu. Dvojnásob to platí pro složité fondy, kde nám navíc do hry vstupují druhotně další původci, které jsem zmiňovala, a při dopořádání resp. novém zpracování fondu je třeba rozhodnout o účelnosti a míře zohlednění této skutečnosti.

I v případě, že zpřístupňujeme tzv. pravý osobní fond, rozsah a povaha některých skupin dokumentů nás staví před různé otázky. Jedná se např. o *ohraničení materiálů z veřejné činnosti* původce (stýkajících se s úřední korespondencí). Materiály dokumentující pedagogické, politické, kulturní a další veřejné aktivity původce vybízejí k úvahám o typologii těchto dokumentů, o jejich genezi, vedou k rozhodování o ponechání těchto dokumentů v osobním fondu či jejich vyčlenění z něj a samozřejmě ke zvažování optimálního způsobu jejich zpracování.

Další otázky si klademe v souvislosti s bohatším *zastoupením písemností rodinných příslušníků a cizích osob*. V případě jejich ponechání v osobním fondu je zachovávané jako celek dále vnitřně strukturovaný, což je praxe A AV ČR, ANM a státních archivů. Oproti tomu LA PNP klade v tomto ohledu menší důraz na další původce a upřednostňuje základní skupiny dokumentů, do nichž zařazuje i písemností rodinné a cizí. *Tematické celky* dokumentující původcovu vědeckou práci, včetně podkladových materiálů k ní, veřejnou činnost nebo korespondenční kontakty respektujeme či naopak neoponecháme v závislosti na stavu a zachování původního pořádku písemné pozůstalosti, s ohledem na vícekrát připomenuté vnitřní vazby mezi dokumenty a se stálým zřetelem k celku. Poté můžeme také vhodně vytvářet a variovat podskupiny písemností a volit jejich řazení. Pokud je to možné, upřednostňujeme doporučené poradacie schéma a zavedené (obvyklejší) *řazení dokumentů v rámci podskupin*, tedy např. korespondenci řadíme abecedně dle jmen pisatelů resp. názvů institucí, dílo v jednotlivých skupinách chronologicky (A AV ČR) nebo abecedně (LA PNP), životopisný materiál (doklady) chronologicko-logicky, u přípravného materiálu, veřejné činnosti a ilustračního materiálu zpravidla kombinujeme věcné řazení s chronologickým resp. abecedním. Rozsáhlejší fondy mají zpravidla členitější strukturu a rozmanitější zastoupení podskupin, umožňující lepší orientaci badatele ve fondu.

Jednotlivé dokumenty bývají **popisovány** relativně podrobně, některé části fondu se zpracovávají s přesahem ke katalogizaci. Je přitom žádoucí, aby archivář v popisu dostatečně zachytil vnitřní vazby (souvislosti) mezi dokumenty, neboť jako zpracovatel fondu o nich má největší povědomí a mohou být k užítku také badateli.

Zpracování složitých a rozsáhlých osobních fondů vyžaduje odbornou erudici a tvůrčí přístup; archivář přihlíží *k individuálním a charakteristickým rysům zpracovávaného souboru*. V poslední době dochází k určitému posunu ve zpracování osobních fondů vlivem nových *Základních pravidel pro zpracování archiválií*¹⁶ a vytváření archivních pomůcek pomocí elek-

15 K A AV ČR viz předcházející poznámka (obdobné schéma se užívá rovněž v ANM a ve státních archívech). K LA PNP viz KRULICHOVÁ, Marie – VINAŘOVÁ, Milena. *Pokyny pro zpracování archivního materiálu*. Praha : LA PNP, s. d.; SVATOŠ, Martin. *Zásady uspořádání soupisu fondů Literárního archívu Památníku národního písemnictví*. In *Průvodce po fondech literárního archívu PNP*. Literární archív, č. 26, sv. 1. [Praha, PNP], 1993, s. 9 – 12. Srv. alespoň *Literárnoarchívne problémy. Zborník zo sympózia o literárnom archívnictve konanom v Martine 24. – 26. septembra 1973*. Martin : Matica slovenská, 1975, 311 s.

16 WANNER, Michal a kol. *Základní pravidla pro zpracování archiválií*. 2. opravené a rozšířené vydání. Praha : Odbor archivní správy a spisové služby Ministerstva vnitra, 2015, 378 s.

tronických databází. Do hlavních zásad zpracování osobních fondů se tyto změny nepro-
mitají, nejvíce se projevují při popisu dokumentů. Podle nových zásad se v plném rozsahu
zatím zpracovávají osobní fondy v LA PNP, příkladem je inventář k fondu Jakuba Arbese
od Heleny Šebestové (pro fond o rozsahu 327 kartonů, 1 dvojkarton, 1 speciální krabice;
celkem 33 bm).¹⁷ LA PNP je také jediným archivem, který soustavně zpracovává rozsáhlé
fondy a publikuje o nich příspěvky v periodiku *Literární archiv*. V souvislosti s revizí zpra-
cování fondu Zdeněk Nejedlý v Archivu AV ČR se v říjnu 2016 uskutečnil seminář věnovaný
problematice zpřístupnění složitých a rozsáhlých osobních fondů. Ukázalo se přitom, že je
to téma aktuální, potřebné a stále podnětné.¹⁸

Příloha 1.

**Příklady některých složitých a rozsáhlých archivních fondů (zohledněny publikované
studie o fondech, resp. inventáře fondů, z nichž některé jsou dostupné na webu)**

Archiv Akademie věd České republiky (dříve Ústřední archiv Československé akademie věd)
(*srv. <<https://www.mua.cas.cz/cs/databaze-103>>*)

HAASOVÁ, Marie. Akademik **Arnold Jirásek** – písemná pozůstalost. In *Archivní zprávy
ČSAV*, 1981, č. 13, s. 96 – 101 (11,18 bm; zprac. 1980 M. Haasová, K. Slížová,
A. Zemanová).

EDEREROVÁ, Radka – HLOUŠKOVÁ, Radana – PODANÝ, Václav – POMAZAL,
Jaroslav – ŠMIDÁK, Miroslav – ČÁŇOVÁ, Eliška – VOLŠANSKÁ, Radka. *Osobní
fond Jaroslava Heyrovského* (inventář). Práce z dějin Československé akademie věd,
řada B, sv. 4. Praha : Ústřední archiv ČSAV, 1990. Srv. PODANÝ, Václav. Pozůstalost
Jaroslava Heyrovského v Ústředním Archivu ČSAV. In *Dějiny vědy a techniky*, 1990, roč.
23, s. 250 – 252 (10,27 bm.).

HOFFMANNOVÁ, Jaroslava. **Václav Novotný** (1869 – 1932) a jeho osobní fond
v Archivu Akademie věd České republiky. In *Sborník archivních prací*, 1998, roč. 48,
č. 1, s. 325 – 355 (19,29 bm.).

HOFFMANNOVÁ, Jaroslava. **Josef Zubatý** a jeho osobní fond v Archivu Akademie věd
ČR. In *Listy filologické*, 1999, roč. 122, [č. 3 – 4], s. 215 – 221 (5,31 bm.).

HOFFMANNOVÁ, Jaroslava. **Jaroslav Werstadt** (*1888 – †1970). Úvod k inventáři
osobního fondu. In *Archivní přehled*. Fondy uspořádané v letech 1996 – 2004. Zpráva
o činnosti v Archivu AV ČR za rok 2003. Práce z Archivu Akademie věd ČR, řada D,
sv. 1. Praha : Archiv Akademie věd ČR, 2004, s. 129 – 145 (5,72 bm.).

KÁBOVÁ, Hana. Osobní fond **Josef Vítězslav Šimák** v Archivu Akademie věd České
republiky. In *Archivní časopis*, 2014, roč. 64, s. 376 – 397 (29,50 bm.).

*Další zpracované velké osobní fondy (v závorce metráž fondy dle současné evidence, rok vzniku
archivní pomůcky, zpracovatelé fondu):*

17 ŠEBESTOVÁ, Helena. „Plnokrevný“ český literát, náruživý výletník, milující otec a syn – Jakub Arbes a jeho osobní
fond. In *Literární archiv*, 2016, č. 48, s. 304 – 319; TÁŽ. Jakub Arbes a jistý druh pedanterie – zpracování fondu
pokračuje. In *Literární archiv*, 2011, č. 43, s. 356 – 357.

18 Podrobnou zprávu o semináři viz OROSOVÁ, Martina. Zpracování složitých a rozsáhlých fondů osobních a rodin-
ných archivů se zřetelem k fondu Zdeněk Nejedlý. In *Forum archivářův*, 2016, roč. 25, č. 3, s. 85 – 89.

- Jiří **Horák** (14,07 bm; 1986 inv.: R. Edererová, T. Fojtíková, M. Haasová, M. Nováková, V. Podaný, J. Pomazal, K. Slížová, M. Šmidák);
Radim **Kettner** (7,25 bm; 1982 inv.: M. Haasová, K. Slížová);
Ivan **Málek** (36,92 bm; 2006 soupis: M. Franc);
Bohumil **Němec** (7,70 bm; 1984 inv.: M. Haasová, K. Slížová, A. Zemanová, V. Podaný, J. Pomazal, R. Edererová);
Vladimír **Procházka** (17,73 bm; 1983 inv.: V. Podaný, J. Pomazal, K. Slížová, A. Zemanová);
Václav **Vaněček** (16,84 bm; 1989 prozatímní inv.: M. Šmidák).

Literární archiv Památníku národního písemnictví (srv. <www.badatelna.eu>)

- BÍLEK, Karol. Písemná pozůstalost **Jana Evangelisty Purkyně a další purkyňovské písemnosti** v literárním archivu Památníku národního písemnictví. In *Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis*, 1987, tom. 27, fasc. 1, s. 161 – 169. BÍLEK, Karol. Purkyňovské písemnosti v LA PNP. In *Literární archiv*, 1989, č. 23, s. 291 – 293 (složité soubor purkyňovských materiálů, celkem 20 fondů, 23 bm; zprac. Karol Bílek a Dana Holmanová-Oulehlová).
BÍLKOVÁ, Eva et al. **Vítězslav Nezval (1900 – 1958)**. *Soupis osobního fondu*. Edice inventářů č. 489. Praha : LA PNP, 1997 (20,40 bm.).
SLÁDEK, Miloš. Zpráva o písemné pozůstalosti **Čenka Zírta**. In *Literární archiv*, 1999, č. 31, s. 227 – 230 (19,60 bm).
DYKOVÁ, Věra. **Marie Calma-Veselá** a její literární pozůstalost. In *Literární archiv*, 2003 – 2004, č. 35 – 36, s. 451 – 455 (10,30 bm).
FERKLOVÁ, Renata. Svědectví o nezdolnosti charakteru, síle vzdoru, velikosti snu i kráse slov aneb Osud českého intelektuála v bouřlivém dvacátém století (Soupis osobního fondu **Zdeňka Kalisty**). In *Literární archiv*, 2003 – 2004, č. 35 – 36, s. 431 – 445 (15,20 bm).
DANDOVÁ, Marta. Literární pozůstalost **Františka Langerera**. In *Literární archiv*, 2006, č. 37, s. 319 – 321 (12,90 bm).
FERKLOVÁ, Renata. Zpráva o literární pozůstalosti **Jana Wericha** (6. 2. 1905 v Praze – 31. 10. 1980 v Praze). In *Literární archiv*, 2006, č. 37, s. 333 – 355 (15,30 bm).
SCHREIBEROVÁ, Jarmila. K pozůstalosti **Ladislava Fukse** uložené v Literárním archivu PNP. In *Literární archiv*, 2006, č. 38, s. 405 – 412 (11,60 bm).
DYKOVÁ, Věra. **Josef Hlávka**. In *Literární archiv*, 2007, č. 39, s. 352 – 357 (9,90 bm).
LÁBUSOVÁ, Dorota. Osobní fond **Jaroslava Foglára**. In *Literární archiv*, 2008, č. 40, s. 353 – 358 (32 bm).
MACUROVÁ, Naděžda. Písemná pozůstalost **A. M. Piši**. In *Literární archiv*, 2014, č. 46, s. 504 – 508 (8,90 bm).

Archiv Národního muzea (srv. <<http://vademecum.nm.cz/nm/>>)

- ŠUBRTOVÁ, Alena – PECHAROVÁ, Emilie. *Inventář pozůstalosti František Ladislav Rieger* (1818 – 1903), I–II. Praha : ANM, 1973 (rozmnoženo; 27,67 bm; inv. pro 247 kart.; dodatky 1990 A. Šubrtová).
PECHAROVÁ, Emilie. Písemná pozůstalost **Marie Červinkové-Riegrové** jako pramen k politickým a kulturním dějinám. In *Časopis Národního muzea. Řada historická*, 1976, roč. 145, s. 115 – 119 (4,84 bm včetně pozdějších nevelkých dodatků; revize, nové zprac. 2004 L. Swierczeková).

K tomu dále srv. osobní fondy:

Marie Riegrová (1,87 bm; 1973 inv.: E. Pecharová; 2005 revize a dodatky);
Albín **Bráf** (6,82 bm; 1976 inv.: E. Pecharová; 1990 dodatky A. Šubrtová);
Libuše **Bráfová-Riegrová** (4,29 bm; 1975 inv.: E. Pecharová);
Bohuslav Rieger st. (4,94 bm; 2000 inv.: Milan Vojáček);
Bohuslav Rieger ml. (4,13 bm; 2005 inv.: M. Vojáček, Lucie Swierczeková).

RYANTOVÁ, Marie. Písemná pozůstalost **Josefa Kočího** v Archivu Národního muzea. In *Časopis Národního muzea. Řada historická*, 1990, roč. 159, s. 96 – 105 (32,03 bm; zprac. M. Ryantová, L. Reichlová).

ŠUBRTOVÁ, Alena. Osobní fond **Antonín Hajn**. In *Sborník archivních prací*, 1991, roč. 41, s. 151 – 167 (36,08 bm; inv. 1989; dodatky 1990 zprac. A. Šubrtová, M. Hlinomaz).

ŠUBRTOVÁ, Alena. Pozůstalost **Františka Veselého** a její zpracování. In *Archivní časopis*, 1994, roč. 44, s. 78 – 87 (8,58 bm).

ŠUBRTOVÁ, Alena. **František Hlaváček** a jeho archiv. In *Časopis Národního muzea. Řada historická*, 1995, roč. 164, s. 119 – 134 (10,46 bm).

RYANTOVÁ, Marie. Osobní fond prof. **Jana Kaprase** v Archivu Národního muzea. In *Sborník archivních prací*, 1996, roč. 46, s. 537 – 578 (20,77 bm).

Další zpracované velké osobní fondy:

Zdeněk **Fierlinger** (11,88 bm; 1997 inv. soupis: A. Chalupa, L. Jůn);

Karel **Kazbunda** (11,97 bm; 1983/1984 inv.: A. Šubrtová, T. Bajáková);

Karel **Kramář** (22,79 bm; 1962 prozatímní inv. soupis pro 114 kart. A. Chalupa, K. Petřů; 2006 nové zprac., inv. pro 157 kart. M. Vandrovcová);

František **Kutnar** (10,73 bm; 1989/1990 inv. A. Šubrtová);

Karel **Stloukal** (12,17 bm; 1995/1996, inv. A. Šubrtová).

Příloha 2.

Složitě a rozsáhlé osobní resp. rodinné archivy v České republice a v zahraničí: pořádací schémata.

Osobní fondy: Pořádací schémata

Ústřední archiv ČSAV (Archiv AV ČR)

- I. Životopisný materiál
- II. Korespondence
- III. Vědecká, odborná a literární činnost původce fondu
- IV. Písemnosti z veřejné činnosti původce fondu
- V. Ilustrační materiál o původci fondu
- VI. Písemnosti rodinných příslušníků původce fondu
- VII. Písemnosti cizích osob

Archiwum Polskiej Akademii Nauk

- I. Práce tvůrce spuścizny
- II. Materiály działalności tvůrce spuścizny
- III. Materiály biograficzne
- IV. Korespondencja
- V. Materiály o tvůrce zespołu
- VI. Materiály rodzinne (rodowe)
- VII. Materiály osób obcych
- VIII. Załączniki

Literární archiv Památníku národního písemnictví (LA PNP)

- Doklady
- Korespondence
- Rukopisy
- Tisky
- Výstřižky
- Fotografie
- Varia

Ústredný archív Slovenskej akadémie vied

- I. Materiály z vedeckej činnosti
- II. Materiály z funkcií
- III. Biografické materiály
- IV. Korespondencia
- V. Fotografie
- VI. O pôvodcovi fondu
- VII. Práce iných autorov
- VIII. Materiály rodiny

Složité a rozsáhlé osobní resp. rodinné archivy v České republice

Pořádací schémata - obecně

Ústřední archiv ČSAV (Archiv AV ČR)

- I. Životopisný materiál
- II. Korespondence
- III. Vědecká, odborná a literární činnost původce fondu
- IV. Písemnosti z veřejné činnosti původce fondu
- V. Ilustrační materiál o původci fondu
- VI. Písemnosti rodinných příslušníků původce fondu
- VII. Písemnosti cizích osob

Literární archiv Památníku národního písemnictví (LA PNP)

- I. Doklady
- II. Korespondence
- III. Rukopisy
- IV. Tisky
- V. Výstřižky
- VI. Fotografie
- VII. (Dokumentace)
- VIII. Varia

(Edererová, Radka – Podaný, Václav:
K problematice osobních archivních fondů,
SAP 34, 1984, s. 310–350; směrnice z 1980)

(Kruľichová, Marie – Vinařová, Milena:
*Pokyny pro zpracování archivního
materiálu*, LA PNP s. d. /p. 1978/.)

Složité a rozsáhlé osobní resp. rodinné archivy v zahraničí

Pořádací schémata - obecně

Archiwum Polskiej Akademii Nauk

- I. Práce tvůrce spuścizny
- II. Materiály działalności twórcy spuścizny
- III. Materiály biograficzne
- IV. Korespondencja
- V. Materiály o twórcy zespołu
- VI. Materiály rodzinne (rodowe)
- VII. Materiály osób obcych
- VIII. Załączniki

(Wytyczne Archiwum Polskiej Akademii
Nauk z 1990 r. opracowania spuścizn
archiwalnych po uczonych)

Ústredný archív Slovenskej akadémie vied

- I. Materiály z vedeckej činnosti
- II. Materiály z funkcií
- III. Biografické materiály
- IV. Korešpondencia
- V. Fotografie
- VI. O pôvodcovi fondu
- VII. Práce iných autorov
- VIII. Materiály rodiny

(interní směrnice pro zpracování osobních
fondů, ÚA SAV)

Osobní fondy: Pořádací schéma fondu J. V. Šimák

100 kartonů, 46 kartotéčních krabic a 72 fotografií (inventář A AV ČR 2014)

I. Životopisný materiál

- I. a) Osobní doklady
- I. b) Studijní a odborná příprava, záznamy vysokoškolských přednášek
  - I. b) 1. Příprava středoškolská
  - I. b) 2. Příprava vysokoškolská
- I. c) Autobiografie, paměti, deníky, poznámkové sešity s denními záznamy
- I. d) Hospodářské a majetkové záležitosti původce fondu
- I. e) Zdravotní stav původce fondu

II. Korespondence

- II. a) Rodinná korespondence
- II. b) Osobní korespondence
  - II. b) 1. Korespondence s jednotlivci
  - II. b) 2. Dopisy anonymní
  - II. b) 3. Dopisy blíže neurčených pisatelů
  - II. b) 4. Dopisy původce fondu neurčeným osobám
  - II. b) 5. Korespondence institucí
  - II. b) 6. Vizitky, pozvánky, programy apod.

III. Vědecká, odborná a literární činnost

- III. Přehledy vlastních publikovaných prací a přednáškové činnosti
- III. a) Vědecké a populárně vědecké práce (včetně konceptů)
  - III. a) 1. Knihy (chronologicky)
  - III. a) 2. Studie, edice, články, statě (chronologicky)
  - III. a) 3. Nepublikované příspěvky
  - III. a) 4. Studentské práce
- III. b) Přednášky, proslovy
  - III. b) 1. Vysokoškolské přednášky a semináře
  - III. b) 2. Středoškolské přednášky
  - III. b) 3. Osvětové přednášky, příležitostné projevy nepublikované (chronologicky)
- III. c) Recenze, posudky, dobrá zdání apod.
  - III. c) 1. Recenze, zpr. o literatuře, polemiky, posudky
  - III. c) 2. Dobrá zdání, návrhy, diskusní vyjádření
- [III. d) technické projekty, vynálezy, patenty apod. – není zastoupeno]
- [III. e) populárně vědecké práce začleněny do III. a), b)]
- [III. f) překlady – nejsou zastoupeny]
- III. g) Pomocný a studijní materiál přípravný
  - III. g) 1. Tematické celky (kombinované řazení)

Řazení chronologické podle historické posloupnosti - Řazení věcné - Osobnosti (abecedně) - Ostatní pomocný a studijní materiál (témata i jednotliviny

- abecedně) - Blíže neurčený přípravný materiál
- III. g) 2. Literatura (abecedně dle autorů excerpované literatury)
- III. g) 3. Mapy, plánky, půdorysy; kresby, nákresy, otisky zvonů apod., formuláře
- III. h) Redakce
- III. i) Poezie, próza, drama, kresby

IV. Veřejná činnost pedagogická, organizačně-vědecká a spolková

- Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze
- Historický spolek
- Místopisná komise České akademie věd a umění
- Vojenský zeměpisný ústav
- Poradní sbor historický při MŠANO
- Národní muzeum
- Časopis Společnosti přátel starožitností českých
- Muzeum Turnov
- Studentstvo turnovské
- Hoblovo nadání [fond podporující žáky mladoboleslavského gymnázia]

V. Ilustrační materiál o původci fondu

- V. a) Fotografie, fotoreprodukce
  - V. a) 1. Fotografie resp. fotoreprodukce J. V. Šimáka
  - V. a) 2. Fotografie z pedagogického působení J. V. Šimáka
  - V. a) 3. Další skupinové fotografie resp. fotoreprodukce z různých příležitostí
- V. b) Příspěvky o J. V. Šimákovi, zvláště jubilejní, edice z jeho díla
- V. c) Recenze, posudky a referáty o pracích, přednáškách, příp. dalších aktivitách J. V. Šimáka, pozvánky na jeho přednášky
- [V. d) Bibliografie prací původce fondu – není zastoupeno]
- V. e) Nekrology, zprávy o úmrtí a pohřbu J. V. Šimáka
- V. f) Varia

VI. Materiál týkající se rodinných příslušníků

- Šimák Josef (otec) - Šimáková Marie, roz. Plavcová (matka) - Šimák Václav (bratr) - Šimáková Ludmila, roz. Liebscherová (choť) - Šimák Milan (syn) - Šimáková Vratislava, provd. Perná (dcera) - Další rodinní příslušníci

VII. Písemnosti cizí provenience

- Cizí korespondence - Cizí rukopisy - Cizí fotografie - Výstřižky - Různé

Osobní fondy: Pořádací schéma fondu Jan Werich

150 + 9 kartonů (inventář LA PNP, zprac. Renata Ferklová 2004)

Doklady vlastní

- A: pracovní smlouvy a soukromé záležitosti
- B: činnost
- C: autorské smlouvy
- D: soudy a stížnosti
- E: účty a platby
- F: různé doklady

Doklady rodinné

Doklady cizí

Korespondence vlastní přijatá

- osoby
- korporace
- konvoluty [ohlasy na rozhlasová vysílání, dětské dopisy, otázky čtenářů, gratulace k jubileím, konvoluty dopisů s nečitelnými podpisy; konvoluty prázdných obálek]

Korespondence vlastní odeslaná, většina kopií odpovědí je přiložena k příslušným dopisům u korespondence přijaté

- osobní
- korporacím

Korespondence rodinná

Korespondence cizí

Rukopisy vlastní

- Poezie - písně
- Próza
- Divadelní hry
- Články, doslovy a předmluvy, projevy a přednášky
- Překlady
  - A: autor: Jan Werich, překlad: Jan Werich
  - B: autoři: různí, překlad, úprava: Jan Werich
  - C: autor: Jan Werich (resp. V+W), překladatelé: různí
- Z emigrace
  - A) Rukopisy V+W, které nejsou výhradně rozhlasovým vysíláním [písně; divadelní hry a scénky; další písemné projevy]
  - B) V+W: Rozhlasové pořady pro BBC a OWI
- Pracovní materiály
- Poznámky

- Diáře a kalendáře

- Seznamy archivního materiálu

Rukopisy cizí

- A) rukopisy cizí s úpravami Jana Wericha
- B) rukopisy cizí, dramtizace děl Jana Wericha
- C) rukopisy cizí, které souvisejí s rolmi Jana Wericha
- D) rukopisy cizí o Janu Werichovi
- E) rukopisy cizí – noty
- F) rukopisy cizí a cizí překlady

Tisky a výstřižky

- Tisky vlastní: Písně
- Tisky vlastní: Próza
- Tisky vlastní: Divadelní hry
- Tisky vlastní: Články
- Tisky: Překlady vlastního díla
- Tisky: Cizí adaptace Werichových děl
- Tisky: Noty
- Tisky: O Janu Werichovi
- Tisky: Dobový tisk z 20. - 40. let
- Tisky: Programy a plakáty
- Tisky: Konvoluty
- Tisky: Z emigrace
- Tisky: Cizí scénáře

Výstřižky

- O díle (dramatickém, literárním i hereckém)
- O Janu Werichovi
- Různé z pozůstalosti

Fotografie

- fotografie osobní a přátel
- fotografie z emigrace v USA
- fotografie divadelní a filmové
- fotoalba, Osvobozené divadlo
- fotokopie plakátů, Osvobozené divadlo

Varia

- **Fragmenty osobních archivů**
  - Werichová-Kvapilová Jana
  - Voskovec Jiří
- **Fragmenty divadelních archivů**
  - Divadlo Voskovce a Wericha
  - Divadlo v Karlíně
  - Divadlo satiry – Divadlo ABC
- **Dokumentace**
  - dokumentace původního uložení
  - dokumentace doplňovaná průběžně

Komplexe und umfassende Personen- bzw. Familienbestände in der Tschechischen Republik. Bearbeitung und Zugänglichmachung

Der Beitrag ist eine Übersicht und Bewertung der Zugänglichmachung der ausgewählten umfassenden und komplexen persönlichen Archivbeständen und Familienarchive, die in den tschechischen Archiven aufbewahrt werden. Der Hauptaugenmerk liegt hauptsächlich auf drei spezialisierten Archiven: dem Archiv der Akademie der Wissenschaften der Tschechischen Republik, dem Archiv des Nationalmuseums und dem Literarischen Archiv des Nationalschrifttums. Auch einigen bearbeiteten Archivbestände des Nationalarchivs und des Archivs des T. G. Masaryk-Instituts wird Aufmerksamkeit geschenkt.

Zunächst wird der Begriff des komplexen und umfassenden Archivbestandes unter Berücksichtigung der eingeführten Definition eines persönlichen Archivbestandes definiert. Eine Rolle spielt dabei nicht nur der Bestandssumfang, sondern auch die Besonderheiten seiner Struktur und die damit verbundene Häufigkeit von Problemen, die der Bearbeiter zu lösen hat. Besondere Aufmerksamkeit wird dabei Familienarchiven gewidmet, die als komplexe persönliche Archivbestände, die mindestens drei Generationen einer Familie enthalten, verstanden werden (wobei Adelsarchive nur marginal behandelt werden).

Anschließend werden Probleme charakterisiert, auf die der Bearbeiter die Antworten sucht. Es handelt sich z.B. um Abgrenzung des persönlichen Archivbestandes von den Sammlungsteilen des Archivbestandes, Eingliederung (oder umgekehrt Aussortierung) der Schriftstücke von Familienmitgliedern und Fremdpersonen, Abgrenzung der (die amtliche Korrespondenz überlappenden) Materialien aus der öffentlichen Tätigkeit des Urhebers. Es handelt sich um methodische, konzeptionelle Fragestellungen, deren Lösung zur Findung eines optimalen Anordnungsschemas führt.

In spezialisierten Archiven der Tschechischen Republik existieren empfohlene Anordnungsschemas für die Bearbeitung von persönlichen Archivbeständen. Sie wurden durch jahrelange Praxis dieser Archive geprüft und werden auch bei der Erschließung komplexer und umfassender Bestände verwendet. Die Archivbestände werden strukturalistisch als geordnete Einheiten (Strukturen) mit vielen Elementen und gegenseitigen Beziehungen betrachtet. Die Aufgabe des Archivars ist, die ursprünglichen Beziehungen unter den Dokumenten aufrechtzuerhalten, weil sie selbst einen Aussagewert haben. Die Bearbeitung komplexer und umfassender persönlichen Archivbestände erfordert fachliche Erudition und einen kreativen Zutritt.

Spracovanie osobného fondu: prax a možnosti v čase virtuálnej reality

Veronika Nováková

V rámci archívnych dní sme sa už problematikou osobných archívnych fondov zaoberali v roku 2000 na IV. archívnych dňoch, ktoré sa konali vo Vyhniach. Vtedy vystúpili s príspevkami na tému osobné archívne fondy šiesti archivári.¹ Žiaľ, publikovaný bol jedine príspevok Elemíra Rákoša na tému Osobné archívne fondy a archívne zbierky, ostatné príspevky sa nám nezachovali. S časovým odstupom môžeme skonštatovať, že veľkým prínosom IV. archívnych dní bol práve vznik štúdie Elemíra Rákoša, ktorá bola ako príspevok publikovaná na stránkach Fóra archivárov² a na odborne vyššej úrovni ako štúdia v Slovenskej archivistike v roku 2001. Definícia osobného fondu bola uvedená nasledovne: „Pojmom osobný archívny fond rozumieme jeden druh archívneho fondu, ktorý vznikol z písomných a iných archívnych dokumentov fyzickej osoby.“³

Kým E. Rákoš svoju štúdiu zameral výlučne na teoretické otázky, našou snahou je priblížiť osobné archívne fondy vo svetle novej archívnej teórie, ale najmä v praktickej rovine.

Osobné archívne fondy, ako veličiny uchovávané v sieti archívov, majú v archívnictve pomerne krátku históriu, pretože na Slovensku sa o ne začali archivári zaujímať až v polovici 20. storočia. Táto skutočnosť úzko súvisí so samotnou organizačnou sieťou archívov a samozrejme aj s vývojom archívnej teórie a archívnej praxe. Základnou objektívnou veličinou uchovávanou v archíve je archívny fond, definícia ktorého bola v počiatočných slovenského organizovaného archívnictva prevzatá z Čiech. Všeobecne bola známa definícia Václava Vojtíška, podľa ktorej archívny fond (v roku 1954 označený ešte ako archív) je „súhrn písomných a iných príbuzných pamiatok dokumentárnej povahy, ktorý vznikol výberom pre účely správne a vedecké z materiálov nahromadených organickou činnosťou úradnou.“ Z tejto definície, ktorá je zakotvená v Slovníčku archívnej terminológie z roku 1954 je zrejme, že sa nevzťahuje na osobné súkromné písomnosti, ale archívne fondy mali vznikať výlučne z úradnej proveniencie.⁴ Ďalší archívno-terminologický slovník z roku 1955 už archívny fond charakterizuje ako súbor písomností vzniknutých z organickej činnosti jedného úradu, inštitúcie, korporácie alebo jednotlivca, čiže táto definícia už pripúšťa vznik archívnych fondov aj z činnosti súkromnej osoby – jednotlivca.⁵ Povinnosť (okresných) archívov zhromažďovať písomnosti z činnosti významných osôb z územia okresu obsahujú prvé smernice pre činnosť okresných a mestských archívov, ktoré boli vydané Poverenictvom vnútra v roku 1958. Aj táto smernica nás oprávňuje k vysloveniu názoru, že v sieti archívov na Slovensku sme osobné archívne fondy začali zhromažďovať v polovici 50. rokov minulého storočia. V prípade štátnych archívov však veľmi dlho zostali na okraji pozornosti, čo bolo dôsledkom toho, že štátne, rovnako ako okresné archívy preberali doku-

1 Boli to Elemír Rákoš, Marta Melníková, Míriam Kuzmíková, Pavel Vimmer, Valéria Hrtánková a Jozef Surovec. Pozri: 4. archívne dni (program) In *Fórum archivárov*, 2000, roč. 11, č. 8, s. 2.

2 RÁKOŠ, Elo. Osobné archívne fondy a archívne zbierky. In *Fórum archivárov*, 2000, roč. 11, č. 10, s. 7 – 12.

3 RÁKOŠ, Elo. Osobné archívne fondy a archívne zbierky. In *Slovenská archivistika*, 2001, roč. 36, č. 1, s. 14.

4 ROUBÍK, František – KOLLMANN, Josef – HAAS, Antonín – FIALA, Zdeněk. *Slovníček archivní terminologie*. Praha, 1954, s. 17.

5 ČERNÝ, Václav. *Slovníček archivní terminologie – názvosloví pro zemědělsko-lesnické archivy*. Praha, 1955, s. 25.

menty vzniknuté z úradnej činnosti. Osobné fondy bolo nevyhnutné nadobúdať prevažne iným spôsobom. Archivári museli na získavanie súkromných dokumentov vyvíjať určitú aktivitu smerom k danej osobe, prípadne k jej príbuzným. Zo zoznamu fondov uchovávaných v sieti archívov na Slovensku jednoznačne vyplýva, že archívy, ktoré pôsobili pri získavaní písomností súkromnej povahy aktívne, čiže vyvíjali aktivitu na získavanie iných než úradných inštitučných písomností, dnes majú medzi archívnymi fondmi zastúpené osobné archívne fondy vo väčšom rozsahu. Je potrebné ešte poukázať na skutočnosť, že zaužívanie termínu osobný fond sa zakotvilo jednoznačne až v 80. rokoch 20. storočia. Predtým sa používal termín písomná pozostalosť alebo len osobná pozostalosť.

Podľa súčasnej evidencie prístupnej v databáze Afondy je najvyšší počet osobných fondov v nasledovných štátnych archívoch:

Slovenský národný archív (SNA) – 181 osobných archívnych fondov

Slovenský banský archív, dnes súčasť SNA – 32 osobných archívnych fondov

Štátny archív v Bratislave – 127 osobných archívnych fondov. Je to druhý štátny archív, ktorý vykazuje najvyšší počet osobných archívnych fondov v Afondoch. Tu však treba poznamenať, že dnešný zoznam Afondov stále nie je relevantný, keďže sa v ňom nachádzajú aj osobné fondy, ktoré sú už v súčasnosti – po delimitácii, uložené v Archíve mesta Bratislavy. Pred delimitáciou uchovával Archív mesta Bratislavy 112, po nej už len 57 osobných archívnych fondov. Z týchto výpočtov teda vychádza, že aktuálne má Štátny archív v Bratislave 70 osobných fondov.⁶

Štátny archív v Žiline so sídlom v Bytči – 80 osobných archívnych fondov

Štátny archív v Bratislave, pracovisko Archív Modra – 69 osobných archívnych fondov⁷

Štátny archív v Prešove, špecializované pracovisko Spišský archív v Levoči – 60 osobných archívnych fondov

Štátny archív v Trenčíne – 47 osobných archívnych fondov

Počet osobných archívnych fondov evidovaných v systéme podľa jednotlivých archívov je nasledovný:

Štátny archív v Banskej Bystrici – 21 osobných archívnych fondov

pracovisko Archív Banská Štiavnica – 10 osobných archívnych fondov

pracovisko Archív Kremnica – 26 osobných archívnych fondov

pracovisko Archív Lučenec – 7 osobných archívnych fondov

pracovisko Archív Rimavská Sobota – 6 osobných archívnych fondov

pracovisko Archív Veľký Krtíš – 11 osobných archívnych fondov

pracovisko Archív Zvolen – 6 osobných archívnych fondov

Štátny archív v Košiciach – 30 osobných archívnych fondov

pracovisko Archív Rožňava – 4 osobné archívne fondy

pracovisko Archív Trebišov – 1 osobný archívny fond

Štátny archív v Nitre – 29 osobných archívnych fondov

pracovisko Archív Komárno – 4 osobné archívne fondy

pracovisko Archív Levice – 6 osobných archívnych fondov

pracovisko Archív Šaľa – 6 osobných archívnych fondov

pracovisko Archív Topoľčany – 1 osobný archívny fond

Štátny archív v Prešove – 4 osobné archívne fondy

6 Do týchto počtov neboli zahrnuté fondy označené ako rodinné.

7 Tento vysoký počet osobných fondov je výsledkom práce najmä bývalého pracovníka modranského archívu Jána Milana Dubovského.

- pracovisko Archív Humenné – 2 osobné archívne fondy
- pracovisko Archív Poprad – 16 osobných archívnych fondov
- pracovisko Archív Svidník – 6 osobných archívnych fondov
- Štátny archív v Trenčíne,
  - pracovisko Archív Bojnice – 16 osobných archívnych fondov
  - pracovisko Archív Považská Bystrica – 1 osobný archívny fond
- Štátny archív v Trnave – 15 osobných archívnych fondov
  - pracovisko Archív Skalica – 9 osobných archívnych fondov
- Štátny archív v Žiline,
  - pracovisko Archív Čadca – 3 osobné archívne fondy
  - pracovisko Archív Dolný Kubín – 6 osobných archívnych fondov
  - pracovisko Archív Liptovský Mikuláš – 15 osobných archívnych fondov
  - pracovisko Archív Martin – 11 osobných archívnych fondov

Podľa evidencie Afondov archívy v Michalovciach, Spišskej Novej Vsi, Nových Zámkoch, Bardejove, Starej Ľubovni neopatrujú žiadne osobné fondy. Spolu je v sieti štátnych archívov podľa už uvedenej evidencie uchovávaných 872 osobných archívnych fondov.

Niektoré špecializované archívy, vychádzajú z funkcií svojich zriaďovateľov, uchováva jú väčšie množstvo osobných archívnych fondov. Najviac osobných archívnych fondov je uložených v Literárnom archíve Slovenskej národnej knižnice. Podľa evidencie je to až 685 osobných archívnych fondov. Archív Divadelného ústavu uchováva 112 archívnych fondov, Archív Slovenského národného múzea 89 osobných archívnych fondov, Archív výtvarného umenia Slovenskej národnej galérie 65 osobných archívnych fondov a Národný filmový archív Slovenského filmového ústavu 40 osobných archívnych fondov. Počty osobných archívnych fondov v ďalších špecializovaných archívoch:

- Archív Matice slovenskej – 24 osobných archívnych fondov
- Archív Mincovne v Kremnici – 1 osobný archívny fond
- Archív Univerzity Komenského – 4 osobné archívne fondy
- Archív Slovenskej technickej univerzity – 22 osobných archívnych fondov
- Archív Slovenského múzea ochrany prírody a jaskyniarstva – 17 osobných archívnych fondov
- Vojenský historický archív – 2 osobné archívne fondy
- Slovenské banské múzeum – 9 osobných archívnych fondov
- Archív RTVS – 1 osobný archívny fond.

Nemožno však nespomenúť ešte Ústredný archív Slovenskej akadémie vied, ktorý nie je v evidencii zahrnutý. Ten v súčasnosti spravuje 73 osobných archívnych fondov významných vedcov prevažne z druhej polovice 20. storočia.

Samosprávne archívy reprezentuje Archív mesta Košice, ktorý uchováva dva osobné archívne fondy.

Na základe uvedenej štatistiky je možné skonštatovať, že celkový počet osobných archívnych fondov uchovávaných v štátnych, samosprávnych a špecializovaných archívoch je 2 018.

Spracovanie osobných archívnych fondov od 80. rokov, od vydania príručky Ochrana, sprístupňovanie a využívanie archívnych dokumentov, má zaužívaný úzus. Medzi základnými pojmami je aj strohá definícia osobného fondu: „Osobný fond je súbor archívnych dokumentov, ktorý vznikol z činnosti jednotlivca.“⁸ Usporiadanie osobného archívneho

8 HORVÁTH, Vladimír – KARTOUS, Peter – WATZKA, Jozef. *Ochrana, sprístupňovanie a využívanie archívnych dokumentov*. Bratislava : Archívna správa Ministerstva vnútra SSR, 1988, s. 12.

fondu sa delí prevažne do samostatných celkov. Ako prvé sa v rámci fondu ukladajú a usporadúvajú osobné doklady, nasleduje korešpondencia, ktorá sa delí na úradnú, neúradnú a súkromnú. Za touto kategóriou nasleduje vlastná tvorba subjektu, ktorá sa môže deliť na ďalšie celky. Za tvorbou nasledujú záznamy týkajúce sa verejnej činnosti subjektu a na koniec fondu sa spravidla zaraďuje dokumentačný materiál, ktorý môže byť rôzneho charakteru. V rámci jednotlivých celkov je možné písomnosti ďalej deliť. Záleží to od rozsahu osobného fondu, prípadne aj od rôznorodosti zachovaného materiálu. Je potrebné upozorniť aj na skutočnosť, že osobné archívne fondy neraz netvorí definitívne uzavretý celok. Často sa stáva, že sa dodatočne nájdu dokumenty patriace do toho – ktorého osobného fondu. Aby sa predišlo nutnosti vytvorenia novej archívnej pomôcky, pri sprístupňovaní je dôležité vopred rátať s takouto skutočnosťou a pri vypracovaní inventára nestanoviť inventárnu jednotku na každý záznam osobitne, ale na vecnú skupinu. Takýmto spôsobom je možné v budúcnosti v prípade nutnosti doplniť jednotlivé vecné skupiny bez zmeny inventárnych čísiel.

Ako príklad uvedieme štruktúru osobného archívneho fondu šlianskeho rodáka, spisovateľa a redaktora Jozefa Miskovicsa Sellyeiho (1909 – 1941) uloženého v archíve v Šali:

A Osobné doklady, pričom dokumenty sú delené do podskupín A1, A2...

B Korešpondencia – delí sa ďalej

B1 úradná

B2 rádiožurnál (v Prahe)

B3 súkromná

C Vlastná tvorba – delí sa ďalej na:

C1 básne

C2 romány

C3 poviedky

D Verejná činnosť (tiež sa delí podľa zastávaných funkcií a činností)

E Cudzie rukopisy

F Knižnica (len niekoľko kníh – najmä s venovaním)

G Rôzne (xerokópie publikovaných prác /medzi nimi aj také, z ktorých nie je vo fonde zachovaný rukopis/)

Na koniec fondu je ako príloha zaradený Zoznam diel a k inventáru je štandardný pomocný aparát: register osôb, miest a korporácií.

Štruktúru, vychádzajúc z doterajších našich skúseností, je potrebné stanoviť podľa obsahu zachovaného osobného fondu. V prípade, že pôvodca usporiadal svoje dokumenty, archivár by mal rešpektovať pôvodné usporiadanie. V zaužívanom členení osobného fondu stojí za uváženie začlenenie korešpondencie na druhú pozíciu v štruktúre. U prevažnej väčšiny pôvodcov je dôležitejšia ich tvorba a verejné účinkovanie, čiže v hierarchii by mali stáť pred korešpondenciou. Problematické je aj zaradenie knižnice do osobného fondu. Neúmerne môže navýšiť celkový rozsah fondu. Navyše je to knižničný materiál, ktorý by mal byť predmetom úschovy v sieti knižníc so zameraním na historické knižnice.

Pri spracovávaní osobných archívnych fondov sa vynárajú ďalšie dve praktické otázky: 1. Ako narábať so záznamami, ktoré zjavne pochádzajú z iného archívneho fondu, prípadne provenienčne patria inde? 2. Ako narábať s rozdelenými osobnými fondmi? V prvom prípade je nevyhnutné zväziť, akým spôsobom sa dostal dokument do osobného fondu. Ak v čase, keď už existoval archívny fond prvého pôvodcu, niet pochyb, že dokument treba vrátiť na pôvodné miesto. V prípade, že sa dokument zjavne cudzieho pôvodu dostal do osobného fondu zberateľskou činnosťou a v čase, keď sa stal jeho súčasťou, ešte neexistoval

archívny fond, archívár sa musí sám rozhodnúť. Správnejšie sa javí ponechať kópiu v osobnom fonde s poznámkou a vložiť originál dokumentu na miesto, kde provenienčne patrí. Pri riešení dokumentov, ktoré boli zozbierané určitou osobou a vložené do jeho osobného fondu, treba pripomenúť, že takýto celok tvorí fondové oddelenie osobného fondu a nie osobitnú zbierku. Tu je potrebné zdôrazniť nesprávnosť často používanej definície zbierok: „Zbierka je súbor písomných a iných dokumentov, ktorý vznikol zo zberateľskej činnosti inštitúcie alebo osoby.“⁹

K problémom pri spracovaní osobných archívnych fondov patrí aj skutočnosť, že na Slovensku nie sú scelené niektoré osobné fondy. Rozdelenie archívnych fondov je nevyhnutné vyriešiť, veď z činnosti jednej osoby má vzniknúť len jeden archívny fond. Ako príklad možno uviesť slovenského generála a ministra Ferdinanda Čatloša, ktorý má svoj osobný archívny fond v Literárnom archíve Slovenskej národnej knižnice (SNK), v Slovenskom národnom archíve, ale aj v Archíve Vojenského historického ústavu. Podobne má aj archívár Pavol Križko osobný archívny fond v Literárnom archíve SNK i v Slovenskom národnom archíve. Osobný fond politika a vedca Milana Rastislava Štefánika je uložený v Slovenskom národnom archíve a v Štátnom archíve v Bratislave, maliara Martina Benku v Archíve výtvarného umenia Slovenskej národnej galérie a v Archíve v Martine, pracoviisku Štátneho archívu v Žiline. A zrejme sú na Slovensku aj ďalšie osobnosti, ktoré majú osobné archívne fondy uložené vo viacerých inštitúciách. Riešenie je jednoduché – vyjasniť si kompetencie medzi archívmi a vytvoriť archívny fond len tam, kde má svoje opodstatnenie. Tu však narážame na skutočnosť, že na Slovensku nie sú vyjasnené kompetencie archívov. Netýka sa to len prekryvania pôsobnosti Slovenského národného archívu a Literárneho archívu Slovenskej národnej knižnice, ale nezrovnalosti v uložení archívnych fondov sú aj medzi ostatnými štátnymi archívmi. Príčinou takéhoto stavu je možno aj nekoordinovaná akvizičná činnosť na Slovensku a fakt, že každý archív, presnejšie len niektoré archívy mohli nakupovať archívne dokumenty bez centrálnej koordinácie. Horšie je, poznajúc archívárov a ich akési „vlastnícke nároky“, že tieto bránia logickému postupu a scelovaniu fondov. V súčasnosti, v čase digitalizácie dokumentov, sa ponúka aj iné riešenie, ktoré sa môže vzťahovať nielen na fondy jednej osobnosti uložené vo viacerých archívoch, ale aj na prípadné rozdelenie osobného archívneho fondu medzi archívom a rodinnými príslušníkmi jednotlivca, z činnosti ktorého osobný archívny fond vznikol. Paradoxne pri riešení tejto situácie nám môže pomôcť „biblia“ archívárov, známa holandská príručka Samuela Mullera, Johanna Adriana Feitha a Roberta Fruina *Handleiding voor het Ordenen en Beschrijven van Archieven* (1898). Kniha bola preložená v roku 1905 do nemeckého, v roku 1910 do francúzskeho jazyka a o jej aktuálnosti hovorí fakt, že v roku 1940 vyšla v anglickom jazyku v Spojených štátoch amerických a dodnes je vydávaná v rámci Série klasikov archívniectva. Do českého či slovenského jazyka nebola nikdy doslovne preložená. Podrobnú informáciu o príručke zverejnil Václav Kratochvíl.¹⁰ Príručka sa delí na šesť kapitol, ktoré sú venované týmto témam:

1. o jednote archívu
2. o usporiadaní archívnych dokumentov
3. o opise archívnych dokumentov
4. o zostavení inventára
5. – 6. o ďalších spresneniach opisu dokumentov

9 HORVÁTH – KARTOUS – WATZKA, *Ochmana, sprístupňovanie a využívanie archívnych dokumentov*, s. 9.

10 KRATOCHVÍL, Václav. Holandská archivní teorie a reforma archivnictví u nás. In *Český časopis historický*, 1907, roč. 13, s. 1 – 10, 137 – 149.

Autori definujú archívny fond nasledovne:

§1 Fond je skupina dokumentov písaných, kreslených a tlačených, ktoré dostal alebo vydal jeden úrad alebo jeho funkcionár, a tieto dokumenty boli určené, aby zostali uložené v úrade alebo u úradníka.

Celé dielo sa člení na sto paragrafov (§1 – §15 sa vzťahuje na archívny fond), z ktorých nižšie uvedené sa týkajú aj problematiky osobných fondov.

§2 Archívny fond je jeden organický celok.

§3 Aj z činnosti súkromných inštitúcií a osôb môžu vznikáť fondy.

§10 Fond nie je možné rozdeliť do dvoch a viacerých archívov.

§12 I keď je ťažké zrekonštruovať fond, ktorý bol roztrhnutý (rozdelený), je vhodné pokúsiť sa o to a opísať ho v jednom inventári, pričom sa vyznačí, kde presne sú jednotlivé časti fondu uložené.

§13 Archívne fondy, ktoré boli následkom rôznych okolností uložené v archívoch, kam provinčne nepatria, rešpektujúc ich celistvosť, sa majú premiestniť do archívov, do ktorých provenienčne náležia.

Z holandskej príručky, aj keď má viac ako sto rokov, by archivári mali aj dnes čerpať. Dozista by sme mali kvalitnejšie inventáre a korektnejšie uloženie fondov podľa proveniencie.

Z uvedeného vyplýva, že nad pôvodnými poučkami v našej „biblii“ stačí len uvažovať a s možnosťami súčasnej techniky možno ľahko dospieť k riešeniu problematiky rozdelených osobných fondov. Jednotlivé dokumenty, ktoré sú súčasťou rozdelených osobných archívnych fondov (a prekážky na scelenie jednotlivých častí fondu sú neprekonateľné), možno po digitalizovaní uložiť do jednej databázy a takýto virtuálne spojený fond sprístupniť spoločným inventárom. Myšlienka spoločného inventára pre rozdelené fondy môže mať v praktickej archívnej práci mimoriadny význam. Tento postup je možné aplikovať nielen pre osobné archívne fondy, ale pre všetky archívne fondy, ktoré sú uložené roztrúsene vo viacerých archívoch.

Virtuálna doba prináša archivárom v súvislosti s osobnými fondmi ďalší problém. Ako sa budú preberať a ukladať osobné archívne fondy vzniknuté v súčasnosti? Čo bude obsahom osobného fondu človeka žijúceho dnes, začiatkom 21. storočia? Budú archívy v budúcnosti vôbec preberať osobné archívne fondy, keď množstvo informácií, ale aj dokumentov súkromnej povahy, sa zverejňuje na sociálnych sieťach? Kto bude ochotný svoje e-mailly (elektronickú korešpondenciu) „odovzdať“ ako súčasť svojho archívneho fondu?

Dnes je nevyhnutné jednoznačne stanoviť ciele a úlohy archívov v záujme preberania a uchovávanía osobných fondov v súčasnosti žijúcich jednotlivcov. Vyžaduje sa:

- aktívny prístup archívu (nestačí pasívny postoj, kto nám čo ponúkne – raz bude neskoro)
- vytipovanie významných osobností (kto je osobnosť činná v regióne?)
- aktívna komunikácia
- stanovenie priorít na prevzatie
- stanovenie formátov elektronických dokumentov, problém fotografií, zvukových, záznamov, videozáznamov.

Otázok je veľa, nielen ohľadne osobných fondov a ich budúcnosti. Dokážeme na ne odpovedať? Je šanca na spojenie rozdelených archívnych fondov aspoň u štátnych archívov či archívov zriadených štátnymi inštitúciami? Je čas, aby sme zväžili virtuálne spojenie fondov, ktoré boli rozdelené v dôsledku zmeny štátnych hraníc? Tu treba zväžiť aj medzi-

národné možnosti. Takýto projekt by určite neostal bez podpory. Závisí od nás všetkých, či sme schopní zdvihnúť hlavy a kráčať možno iným smerom, než nás vedie súčasný trend v archívnictve.

Die Bearbeitung des persönlichen Archivbestandes:

Praxis und Möglichkeiten im Zeitalter der virtuellen Realität

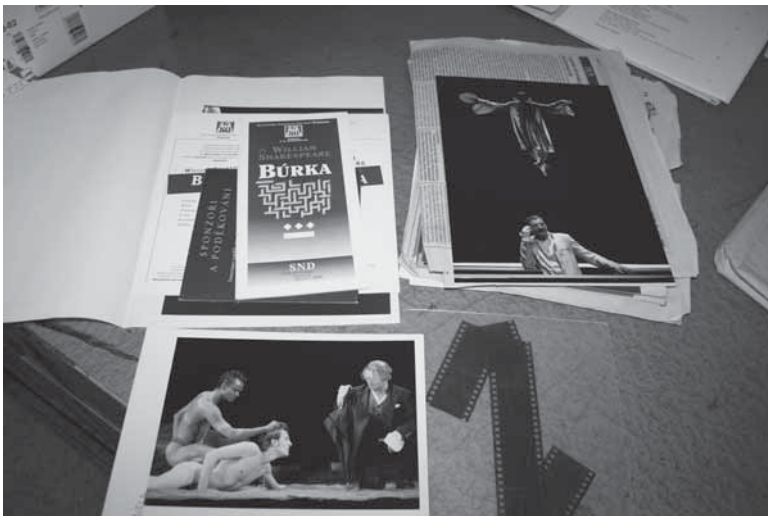
Die persönlichen Archivbestände sind eine wichtige Quelle zur Ergänzung der historischen Ereignisse, die in den aus der klassischen Registratur stammenden Archivbeständen erfasst wurden. Die persönlichen Archivbestände sollten den Gegenstand des Interesses von Archivaren ab der zweiten Hälfte der 50er Jahre des 20. Jahrhunderts darstellen, da bereits damals die Richtlinien verabschiedet wurden, in den Aufgabe persönliche Nachlässe der bedeutendsten, in verschiedenen Bezirken lebenden Persönlichkeiten zu erwerben, verankert war. Es muss festgestellt werden, dass die persönlichen Archivbestände für viele Archivare erst in den letzten Jahrzehnten zum Gegenstand des Interesses geworden sind, weil nur die aus der amtlichen Registratur stammenden Bestände als „Prioritätsdokumente“ betrachtet wurden. Der Erwerb von persönlichen Archivbeständen wird zudem durch die Tatsache erschwert, dass jeder persönliche Archivbestandurheber zwar aus einem bestimmten Bezirk und einer bestimmten Lokalität stammte, seine Tätigkeit jedoch in den meisten Fällen auf gesamtslowakischer bzw. breiter regionaler Ebene ausübte. Aus diesem Grund kommt es häufig vor, dass die Schriftstücke einer und derselben Person in verschiedenen Archiven verwahrt werden. Bei der Bearbeitung solcher geteilten Archivbestände sollte der Archivar die Grundregel aus der „Bibel“ des Archivars, die, wie wir alle wissen, noch im Jahr 1898 veröffentlicht wurde, beachten. Als ob Archivare diese Unterweisung, die aus dem grundlegenden Archivhandbuch in der Slowakei hervorgeht, nicht kennen würden. Geteilte Archivbestände werden nicht in gemeinsamen Archivhilfsmitteln – Inventaren bearbeitet, sondern in eigenständigen Inventaren je nach Archiv, in dem der jeweilige Bestandssteil aufbewahrt wird. Im Zeitalter der virtuellen Realität sollte es selbstverständlich sein, die in verschiedenen Archiven verwahrten Dokumente zu einer virtuellen Datenbank zusammenzufügen, zu der ein „übergeordnetes“ Archivhilfsmittel – Inventar, oder Katalog, existieren sollte.

Od majiteľa k bádateľovi. K problematike akvizície osobných fondov

Katarína Kučerová Bodnárová

Preberanie archívnych dokumentov, ktorým sa priamo dopĺňa archívne dedičstvo, je jednou z odborných úloh archívov. Táto činnosť zahŕňa aj archívne dokumenty, ktorých pôvodcom sú fyzické osoby, osobnosti spoločenského života, či už celoštátneho alebo regionálneho významu. Preberanie osobných fondov je výsledkom cieľavedomého a systematického procesu, ktorý sa nazýva akvizičná činnosť. Pri akvizícii, vo význame „získanie“, „prírastok“, „nadobúdanie“, je dôraz kladený práve na osobu archivára, ktorý svojou aktivitou, alebo naopak nečinnosťou, priamo ovplyvňuje „bohatstvo“ archívu v oblasti osobných fondov a informácií, ktoré sa vo finálnom štádiu dostanú k bádateľom. Je potrebné pripomenúť, že preberanie archívnych dokumentov je podľa archívneho zákona definované, spolu s inými odbornými činnosťami, ako verejný záujem.¹ V príspevku by som rada predstavila činnosti vyúsťujúce do úspešného preberania archívnych dokumentov v Archíve výtvarného umenia Slovenskej národnej galérie (SNG). Ako špecializovaný verejný archív sa zameriavame na oblasť výtvarného umenia. Zhromažďujeme osobné fondy výtvarných umelcov, architektov, fotografov, kunsthistorikov a osobností súvisiacich s vizuálnym umením vo všeobecnosti.

Ukážka roztriedenia osobného fondu jeho pôvodcom. Archívne dokumenty k divadelnej hre *Búrka*, rok 2000 (zdroj: Archív výtvarného umenia SNG, osobný fond Aleš Votava; foto: Katarína Kučerová Bodnárová).

Na počiatku každej akvizície stojí určite vyhľadávanie archívneho materiálu. K aktívnemu prístupu patrí v prvom rade priamy kontakt archivára buď s ešte žijúcimi osobnosťami alebo s príbuznými tých, ktorí majú potenciál v tvorbe dokumentov s trvalou archívnuou

1 Čl. 1, §3 Zákona č. 395/2002 Z. z. o archívoch a registratúrach a o doplnení niektorých zákonov.

hodnotou. Archivár musí mať aktívny záujem o spoločenské dianie, témy, ktoré rezonujú v spoločnosti a majú predpoklad nielen v dobe súčasnej, ale najmä v budúcej, zaujať bádateľov. Spoločenská angažovanosť, neizolovanie sa len vo vlastnej komunite, schopnosť „byť viditeľný“, to všetko napomáha rozvoju osobných kontaktov, ktoré sú pri akvizícii rozhodujúce a kľúčové. Pasívny prístup, naopak, znamená sedenie v depozitári a čakanie na ten správny telefonát. V prvom rade mu treba napomôcť prezentáciou archívu. Kľúčovú úlohu hrá internet, funkčná webová stránka nielen so základnými informáciami o archíve. Minimom je súpis archívnych fondov a ideálne je zverejňovanie inventárov v plnom znení.

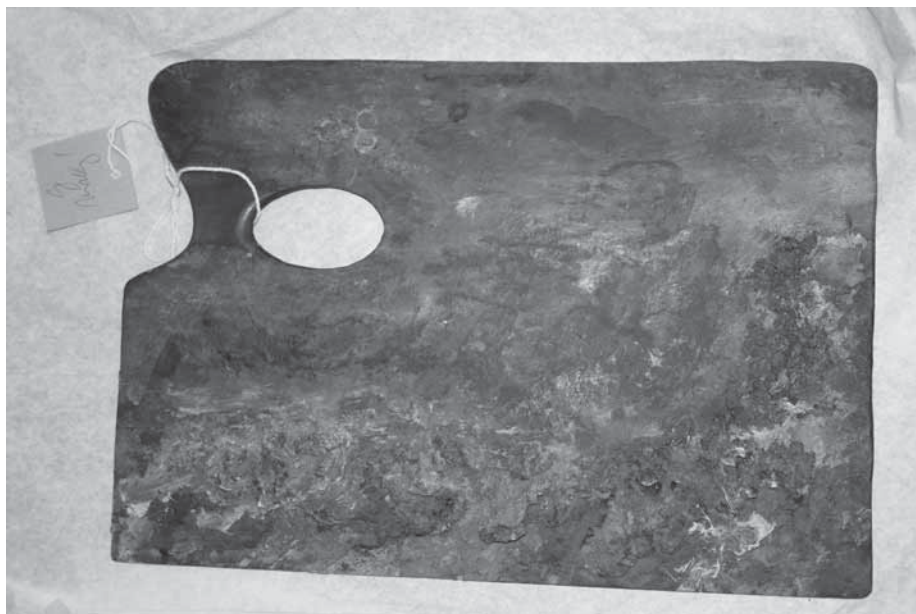

*Ukážka rozmanitosti archívneho materiálu v prípade osobných fondov architektov
(zdroj: Archív výtvarného umenia SNG, osobný fond Rastislav Janák; foto: Katarína Kučerová Bodnárová)*

Je tiež potrebné prezentovať materiál verejnosti, ukázať, že sa s ním pracuje, že je využívaný, jednoducho že neleží ladom zastrčený na roky v archívnej škatuli, že nečaká na dobrú vôľu archívu, kedy ho spracuje a prístupný. Tak ako v súčasnej dobe nie je možné v prostredí štátnych archívov hovoriť o funkčných webových stránkach, treba sa zamyslieť nad využívaním iných prostriedkov, ktoré nám ponúka moderná doba. Odmietanie sociálnych sietí, ktoré sú v súčasnosti na jednom z popredných miest v priamej komunikácii so širokou verejnosťou, a myslieť si, že je to aktuálne a prítlačivé len pre adolescentov, je v dnešnej dobe už dávno prekonaný názor. Samozrejme založenie profilu organizácie je tá najjednoduchšia vec, treba sa ale zamyslieť aj nad samotným administrovaním profilu tak, aby bol živý a prítlačivý.²

2 Pre porovnanie, aké množstvo priaznivcov môže inštitúcia osloviť pomerne jednoduchým spôsobom prostredníctvom sociálnej siete, uvádzame počet fanúšikov niektorých kultúrnych inštitúcií. Stav k 3. máju 2017, sociálna sieť Facebook. Slovenská národná galéria – celkový počet fanúšikov 13 800, Kunsthistorisches Museum Vienna – celkový počet fanúšikov 64 636, Österreichisches Staatsarchiv – celkový počet fanúšikov 2 545. Dostupné na: <<https://www.facebook.com/SlovenskaNarodnaGaleria/>>; <<https://www.facebook.com/KHMWien/>>; <<https://www.facebook.com/oesterreichischesstaatsarchiv/>>

Motiváciou majiteľov archívnych dokumentov je v prvom rade nájdenie vhodného miesta pre materiál. Považujú ho za cenný, no majú priestorové problémy častokrát spôsobené sťahovaním, či predajom nehnuteľnosti. Nemožno opomenúť ani ich finančnú motiváciu. To, čo môžeme my, ako archívne inštitúcie, ponúknuť, je v prvom rade ochrana, spracovanie a sprístupnenie archívnych dokumentov. Za veľmi dôležité pokladám informovanie majiteľa o tom, že dokument sa stane súčasťou archívneho dedičstva SR, narábanie s ním bude podliehať pravidlám, ktoré sú jasne dané a ohraničené zákonom.³ Tento fakt nás zvýhodňuje voči iným, najmä rôznym neziskovým organizáciám, u ktorých častokrát

Paleta maliara Gustáva Mallého (zdroj: Archív výtvarného umenia SNG, osobný fond Gustáv Mallý; foto: Katarína Kučerová Bodnárová)

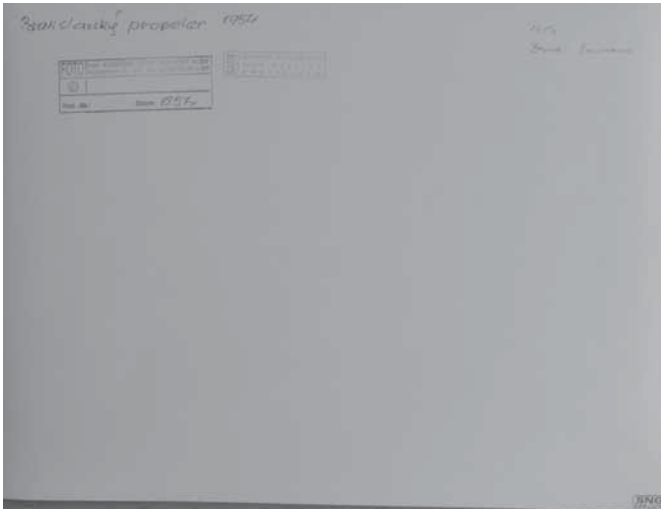
materiál končí. Mnohokrát sú dokumenty v zlom fyzickom stave a vyžadujú si okamžitý zásah reštaurátorov, sú uložené v nevyhovujúcich podmienkach a obaloch. To, v akom stave materiál do archívu prichádza, závisí od jeho majiteľa.⁴ Samotný archív sa napokon musí vysporiadať aj s problematikou uskladnenia častokrát enormného množstva dokumentov, s rozmanitosťou formátov a nosičov a napokon aj s predmetmi nearchívneho charakteru.⁵

3 Podľa Zákona č. 395/2002 Z. z. o archívoch a registratúrach a o doplnení niektorých zákonov.

4 Archívne dokumenty preberáme v dobre známych „banánových“ škatuliach, ako aj systematicky a precízne roztriedený samotným pôvodcom pred jeho smrťou.

5 S darmi rozsiahlych osobných fondov výtvarných teoretikov sa do Archívu výtvarného umenia SNG dostali napríklad aj ich lístkové katalógy, kartotéky, ktorých trvalá archívna hodnota je diskutabilná. Aj napriek veľkému rozsahu sú v súčasnosti kvôli ich využívaniu bádateľmi ponechané ako súčasť osobného fondu. Týka sa to napríklad osobného fondu výtvarného teoretika Ladislava Saučina alebo reštaurátorky Márie Marianiovej. S problémom, ako uskladniť rôzne formáty materiálu, sa stretávame napríklad v osobných fondoch architektov. Osobné fondy fotografov alebo iných vizuálnych umelcov sa zas vyznačujú rôznorodosťou nosičov, či už sa jedná o fotografie, negatívy, sklenené negatívy, diapozitívy, magnetofónové pásky a videokazety, CD a DVD nosiče a podobne. Z materiálu nearchívneho charakteru môžeme spomenúť výtvarné diela, maliarske palety, štetce a podobne.

Averz a reverz fotografie spolu s identifikačnou pečiatkou fotografa

(zdroj: Archív výtvarného umenia SNG, osobný fond Ivan Kozáček; reprofoto: Mária Michalovová)

Motiváciou pre niektorých majiteľov je tiež sprístupnenie materiálu širokej verejnosti.⁶ Nesmieme zabúdať ani na skutočnosť, že každý majiteľ prístupuje k dokumentom, ktoré vlastní, s určitou dávkou nostalgie a sentimentu. Sú to častokrát jednotliviny, ktoré opatruje on alebo jeho príbuzní počas dlhého obdobia, viažu ich k nim spomienky na blízke osoby a udalosti. Tieto súbory vznikli častokrát zbierkovou činnosťou, ktorá ich sprevádzala počas života. Majú potrebu rozprávať sa o ich pôvode, o osobách, ktorých sa týka. Zo strany archi-

6 Tu ako príklad, inšpiráciu a vzor toho, ako sa moderným, a pre verejnú zrozumiteľným a prístupným spôsobom pracuje s dokumentmi, vrátane ich online sprístupnenia, spomeniem dva projekty: Pamäť mesta Bratislavy dostupné na: <<http://www.pammap.sk/>> a Bratislavské rožky dostupné na: <www.bratislavskerozky.sk>

vára je potrebná empatia a trpezlivosť, častokrát pochopenie pri plnení zdanlivo nepochopiteľných, avšak z našej strany nie nesplniteľných požiadaviek. Minimom je vycestovanie za majiteľom, rozhovor s ním aj za cenu, že z akvizície nič nebude. Niekedy je dobré mať len prehľad, čo sa kde nachádza. Častokrát až na mieste archívár vidí potenciál dokumentov a to nielen tých, ktoré boli archívu ponúknuté, ale aj tých, ktoré sú pre laika zdanlivo banálne. Je potrebné samozrejme rešpektovať rozhodnutia majiteľa. Výhrady zo strany vlastníkov sú v dnešnej dobe najmä k poskytovaniu dokumentov osobného charakteru, osobných fotografií, osobných dokladov, korešpondencie, teda materiálu, ktorý by mal tvoriť základ osobného fondu v pravom zmysle slova. Väčšina majiteľov je v konečnom dôsledku po dôkladnom vysvetlení problematiky ochotná poskytnúť aspoň pár jednotlivín osobného charakteru. Možno z hľadiska na tieto obavy z odovzdávania osobných dokumentov verejným inštitúciám sa domnievam, že časy získavania osobných fondov v pravom zmysle slova, teda takých, ktoré napĺňajú všetky obsahové kritériá, je už za nami. Pracovná agenda v nich prevládla a v budúcnosti sa to ešte zvýrazní.⁷

Záver akvizičného procesu by mal patriť zazmluvneniu akvizície, akokoľvek z nášho pohľadu banálnej. Jej opatrenie darovacou/kúpnou a licenčnou zmluvou je v dnešnej dobe očakávané aj zo strany majiteľov. Zmluvami sa vzdávajú svojich majetkových aj autorských práv na dokumenty a mali by zahŕňať všetky požiadavky ako pôvodného majiteľa, tak aj nadobúdateľa. V konečnom dôsledku, zmluvy sú to jediné, čo pôvodným majiteľom ostane v rukách a čo dokladuje, že to boli práve oni, kto dokument archívu odovzdali, či už predali alebo darovali.⁸

V Archíve výtvarného umenia SNG používame zmluvy, ktoré boli pôvodne vypracované pre zbierkové predmety, a ktoré sú mierne upravené s prihliadnutím na prostredie archívu. Darovacou/kúpnou zmluvou darca/predávajúci daruje/postupuje z vlastného rozhodnutia výkon majetkových práv v rozsahu §18, ods. 2 Zákona o autorskom práve a právach súvisiacich s autorským právom (autorský zákon) č. 618/2003 Z. z., čo potom konkrétnejšie upravuje licenčná zmluva. Darujúci/predávajúci prehlasuje, že darovaný/predávaný predmet je jeho výlučným vlastníctvom a neviazuje na ňom žiadne ťarchy a bremená. Zaväzuje sa nahradiť všetku škodu, ktorá by vznikla v dôsledku nepravdivosti tohto tvrdenia. Zo strany archívu je v tomto momente potrebné a kľúčové zistiť skutočne všetkých dedičov a zaradiť ich do tohto procesu. Obdarovaný sa zaväzuje venovať daru odbornú starostlivosť o jeho stav a bezpečnosť. Keďže Archív výtvarného umenia je integrálnou súčasťou Slovenskej národnej galérie, logicky je v zmluve spomenuté zaviazanie sa k odbornému spracovaniu a vystavovaniu akvizície – jej využívanie pre dokumentačné, odborné, výstavné a expozičné účely. Darca však má aj naďalej právo zapožičať si dar pre potreby vlastnej výstavnej činnosti. Darca dáva obdarovanému povolenie na reprodukciu daru a jeho vystavovanie, a to aj pre dokumentáciu všetkými spôsobmi neznižujúcimi jeho hodnotu. Všetky finančné náklady spojené s realizáciou prevzatia a transportu daru hradí obdarovaný. V prípade nákupu sa na tento vzťahujú ustanovenia §588⁹ a §610 Občianskeho zákonníka v znení zákona č. 47/1992 Zb. Na záver oboch zmlúv obligátne ustanovenia vyplývajúce zo zákona

7 A to zatiaľ neberieme do úvahy problematiku elektronických dokumentov v osobných fondoch, tzn. minimálne fotografie, korešpondencie, textových dokumentov a podobne.

8 Nielen za dar, ale aj za možnosť kúpiť archívne dokumenty by sme mali byť ich pôvodným majiteľom ako pamäťové inštitúcie vďační, najmä v kontexte dnešnej doby, keď sa na rôznych aukčných portáloch predávajú veci zo súkromného vlastníctva.

9 §588 – Z kúpnej zmluvy vznikne predávajúcemu povinnosť predmet kúpy odovzdať a kupujúcemu povinnosť predmet kúpy prevziať a zaplatiť za ňu predávajúcemu dohodnutú cenu.

č. 428/2002 Z. z. o ochrane osobných údajov a informácia, že zmluva je povinne zverejňovanou zmluvou v zmysle §5a zákona č. 211/2000 Z. z. o slobodnom prístupe k informáciám a o zmene a doplnení niektorých zákonov v znení neskorších predpisov. Zmluvy vrátane ich súčastí a príloh sú zverejnené v Centrálnom registri zmlúv v elektronickej podobe.

Súčastou darovacej/kúpnej zmluvy sú aj prípadné konkrétne a špecifické požiadavky majiteľa dokumentov. Najdôležitejšou je asi tá, ktorá vyplýva aj z archívneho zákona, tzn. že vlastník archívneho dokumentu je oprávnený obmedziť prístup k archívnym dokumentom a určiť rozsah obmedzenia a čas jeho trvania, udeliť osobitné povolenie na prístup k archívnym dokumentom.¹⁰ To sa uplatňuje najmä v prípade zvlášť osobných dokumentov, citlivých, stále živých, prípadne dotýkajúcich sa tretích osôb. Častokrát je možné len práve vďaka tomuto argumentu presvedčiť majiteľa o umiestnení materiálu v archíve. Z iných požiadaviek spomenieme napríklad požiadavku nevyužívať dokumenty na komerčné účely, jeho striktné použitie na vedecký výskum, muzeálne a pedagogické účely, výstavy, publikácie, film, internet a iné médiá; požiadavka sprístupniť originály dokumentov v archíve priamym potomkom majiteľa.

Licenčná zmluva zvlášť pre autora (v prípade, ak ešte žije) a zvlášť pre jeho dedičov je uzavretá podľa ustanovenia §40 a nasl. zákona č. 618/2003 Z. z. o autorskom práve a právach súvisiacich s autorským právom (autorský zákon) v znení neskorších predpisov. Odpoveďou na otázku, prečo je aj v archívoch dôležité dbať na dodržiavanie autorských práv, je realita, v ktorej sa do archívov dostáva materiál, ktorý si to priamo vyžaduje. V Archíve výtvarného umenia SNG máme skúsenosti s dokumentmi, ktoré sa dajú charakterizovať ako umelecké diela, či už sú to skice, návrhy, autorské fotografie, prípravný materiál alebo literárne diela, rukopisy článkov, štúdií, monografií, katalógov, divadelných hier, osobné básne, filmový materiál a podobne. Tento druh archívneho materiálu je súčasťou každého osobného fondu osobností rôznych oblastí kultúrneho, umeleckého, vedeckého a spoločenského života. Treba podotknúť, že z pohľadu autorského zákona je dielo voľné až 70 rokov po smrti autora. Dovtedy vlastní autorské právo autor diela a po jeho smrti dedičia.¹¹

Poskytovateľom licencie je buď autor alebo dedič autora, ktorý je nositeľom všetkých práv potrebných na udelenie požadovanej licencie na použitia podliehajúce zmluve. Predmetom zmluvy je udelenie súhlasu na použitie diela nadobúdateľom a úprava súvisiacich práv a povinností zmluvných strán. V prípade Slovenskej národnej galérie vyplýva potreba zmluvného ošetrovania autorských práv z jej samotného poslania ako zbierkotvornej, vedecko-výskumnej, metodologickej a kultúrno-vzdelávacej inštitúcie, ktorá sa zameriava na dokumentovanie a vedecký výskum, zabezpečuje však aj digitalizáciu, spravovanie a sprístupňovanie údajov o zbierkových predmetoch.¹² V prípade archívnych dokumentov je kľúčová licencia na nasledujúce spôsoby použitia archívneho materiálu:

10 Vlastník archívneho dokumentu je oprávnený obmedziť prístup k archívnym dokumentom a určiť rozsah obmedzenia a čas jeho trvania, udeliť osobitné povolenie na prístup k archívnym dokumentom. Čl. 1, §8 Zákona č. 395/2002 Z. z. o archívoch a registratúrach a o doplnení niektorých zákonov.

11 V našom prostredí tento prípad najjednoduchšie dokumentujú práce z činnosti fotografov, či už umeleckých, alebo reportážnych. S autorskými pečiatkami na dorže ich diel, či už umeleckých, ale aj reportážnych a osobných fotografií, sa určite stretol každý pracovník archívu. Skúsenosti máme dokonca aj s licenciou nielen samotného pôvodného diela, ale aj jeho zväčšeniny. V neposlednom rade je potrebné myslieť aj na materiál, na ktorý je možné uplatniť autorské právo tretích osôb. Je zjavné, že nie všetko sa dá ošetriť zmluvne. Je ale potrebné myslieť na to hlavne pri použití dokumentov, pri ich publikovaní, alebo vystavovaní, a vyžiadať si povolenie, zvlášť u žijúcich autorov.

12 Tak, ako je to vymenované v licenčnej zmluve SNG.

- vyhotovenie rozmnoženiny,
- verejné rozširovanie vypožičaním,
- zaradenie do databázy,
- verejný prenos vrátane sprístupňovania verejnosti,
- verejné vystavenie,
- verejné vykonanie.

Licencia sa udeľuje v neobmedzenom časovom a územnom rozsahu, pričom nadobúdateľ je oprávnený udeliť tretej osobe súhlas na použitie diela v rozsahu udelennej licencie a tiež je oprávnený použiť diela aj prostredníctvom tretej osoby. Z ďalších prác a povinností zmluvných strán je potrebné spomenúť napríklad to, že nadobúdateľ sa zaväzuje poskytnúť poskytovateľovi digitálnu reprodukciu diela vtedy, keď o to poskytovateľ požiada. S touto požiadavkou zo strany poskytovateľov sa stretávame pomerne často.

Cesta archívnych dokumentov od ich majiteľa, až po ich poskytnutie bádateľom je pomerne zdĺhavá. Celý proces akvizície osobných fondov je ovplyvnený mnohými faktormi, je to ale zároveň jedinečná činnosť, ktorá dáva priamo archivárovi do rúk moc ovplyvniť obsah a bohatstvo archívu. Zároveň otvára inštitúciu novým kontaktom z nearchívneho prostredia, pomáha propagovať a prilákať laickú verejnosť. Aj kvôli týmto skutočnostiam ju považujem za jednu z kľúčových činností pri výkone archívneho povolania.

Vom Besitzer zum Forscher. Über den Problematik der Erwerbung von persönlichen Archivbeständen

Die Übernahme von Archivadokumenten, durch die das Archivgut direkt ergänzt wird, ist eine der Fachaufgaben von Archiven. Diese Tätigkeit umfasst auch Dokumente, deren Urheber eine natürliche Person oder Persönlichkeit des gesellschaftlichen Lebens, ob gesamtstaatlicher oder regionaler Bedeutung, ist. Die Übernahme von persönlichen Archivbeständen ist das Ergebnis eines zielstrebigem und systematischen, Akquisitionstätigkeit genannten, Prozesses. Bei der Akquisition, in der Bedeutung von Erwerbung, Zuwachs, Beschaffung, liegt der Fokus auf der Person des Archivars. Dieser, durch seine Aktivität oder umgekehrt Nicht-Tätigkeit, beeinflusst den Inhalt, das Reichthum des Archivs im Bereich der persönlichen Archivbestände, die in der Endphase zu den Forschern gelangen.

Am Anfang dieser Tätigkeit steht die aktive Suche nach Persönlichkeiten, der direkte Kontakt mit noch lebenden oder Verwandten von Personen, die das Potenzial der Gestaltung von Dokumenten von dauerhaftem Archivwert haben. Der Archivar muss ein aktives Interesse am gesellschaftlichen Geschehen und an Themen haben, die in der Gesellschaft resonieren und über die die Annahme besteht, nicht nur in der Gegenwart, sondern auch in der Zukunft das Interesse der Forscher aufzuwecken. Sich gesellschaftlich zu engagieren, sich nicht in der eigenen Gemeinschaft zu isolieren, „gesehen zu werden“, all das verhilft der Entwicklung von persönlichen Kontakten, die für die Akquisition entscheidend sind.

Der Beitrag stellt die Tätigkeiten, die in eine erfolgreiche Übernahme von Archivadokumenten ins Archiv der bildenden Kunst der Slowakischen Nationalgalerie münden, vor. Als spezialisiertes öffentliches Archiv ist es auf den Bereich der bildenden Kunst konzentriert.

Seine Hauptspezialisierung stellt gerade die aktive Suche und Erwerbung von persönlichen Dokumenten und Archivbeständen von bildenden (visuellen) Künstlern, Architekten, Fotografen oder Kunsttheoretikern dar.

Súkromné listy v osobných fondoch – zanikajúca diplomacká kategória alebo výzva?

Jana Gubášová Baherníková – Ladislav Jurányi

Tento príspevok je venovaný jednému z nových fenoménov, s ktorými sa archivári stretávajú pri spracovávaní osobných fondov terajších súčasníkov, a to vplyvu využívania e-mailovej komunikácie na obsahovú náplň osobných fondov. Chceme sa podeliť o postrehy a úvahy, ku ktorým nás privedli praktické skúsenosti z Ústredného archívu Slovenskej akadémie vied, kde pracujeme. Názov článku síce explicitne hovorí o súkromných listoch v osobných fondoch, táto téma sa však nedá umelo vyčleniť, a tak sa časť príspevku týka aj listov úradných či dokonca aj ostatných typov dokumentov, ktoré sú súčasťou osobných fondov.

„Listy [ako diplomacká kategória] sú oznámenia bez právnej sily a záväznosti, zachovávajú však určité formálne náležitosti, ktoré im dodávajú hodnovernosť. Hoci neboli právnymi svedectvami, možno ich považovať za cenné historické svedectvá, ktoré často dopĺňajú a podopierajú údaje listín.“¹ Najskôr sa objavovali súkromné listy nekancelárskeho pôvodu, ktorých funkcia bola poskytnúť jednoduché oznámenie o rôznych záležitostiach – napríklad v rodinných alebo obchodných veciach. Obsah však bol dôverný, určený konkrétnemu adresátovi, čomu zodpovedala zatvorená forma vyhotovenia. Začiatkom novoveku neplnia listy už iba funkciu jednoduchého súkromného oznámenia, ale stávajú sa prostriedkom bežného dorozumievania sa medzi úradmi navzájom alebo medzi úradmi a súkromnými osobami.² Používaním v úradnom styku stávajú sa listy prostriedkom oznamovania v procese úradného vybavovania a tvoria prechod od listín k spisom.³ Po formálnej stránke bývajú vyhotovenia súkromných listov podstatne zjednodušené. Skladba listu nezachováva stereotypné úradné a záverečné časti ako to býva pri úradných listoch, jazyk a štylistika sú taktiež menej formálne.

Aj napriek už spomenutej absencii právnej sily sú listy jedinečným dokladom ako rôznych okolností života pôvodcu, tak aj doby, v ktorej žil. Nielen u nás sa značnej obľube tešia čiastkové alebo aj kompletne edície korešpondencie najmä z oblasti politického, verejného, kultúrneho a vedeckého života. Veľmi pekným príkladom je napríklad projekt Stanfordskej univerzity o mapovaní korešpondencie.⁴

Veľkým problémom, ktorý sa prejavuje aj pri osobných fondoch v našom archíve, je samotná zachovanosť a kompletnosť korešpondencie. Často sa stáva, že pôvodca osobného fondu nepocítoval vnútornú potrebu uchovávať listy, ktoré dostal a koncepty, odpisy alebo kópie odoslaných listov sú v našich osobných fondoch skutočnou raritou.⁵ Aj napriek tomu zo 68 spracovaných a sprístupnených osobných fondov v Ústrednom archíve Slovenskej akadémie vied (SAV) je iba sedem takých, pri ktorých vecná skupina Korešpondencia úplne absentuje, pričom sú to prevažne fragmenty osobných fondov, ktoré archív nezískal priamo od pôvodcu alebo pozostalých, ale prostredníctvom tretej osoby.⁶ V ostatných osobných

1 LEHOTSKÁ, Darina. *Príručka diplomatiky*. Bratislava : Slovenská archívna správa, 1972, s. 143.

2 LEHOTSKÁ, Darina. *Príručka diplomatiky*, s. 88.

3 LEHOTSKÁ, Darina. *Príručka diplomatiky*, s. 144.

4 *Mapping the Republic of Letters* [online] [cit. 2017-05-30]. Dostupné na: <<http://republicofletters.stanford.edu/>>

5 Jednou z takýchto výnimiek je napríklad osobný fond Dimitria Andrusova, ktorý si kópie odoslaných listov zvykol ponechávať.

6 Osobné fondy: Juraj Brižický, Božena Filová, Štefan Heretik, Pavol Horváth, Ivan Hrabovec, Anton Jurko, Štefan Schwarz.

fondoch je kvantitatívne zastúpenie listov rôznorodé. Od pár jednotlivín až po značnú časť rozsahu fondu. Pomerne veľké a pestré zloženie listov nájdeme napríklad v osobných fondoch geológa Dimitrija Andrusova (1 z 3,1 bm), fyzika a bývalého predsedu SAV Vladimíra Hajka (1,7 z 3,2 bm), ichtyológa Juraja Holčíka (3,8 z 8,1 bm), numizmatičky Evy Kolníkovéj (1,1 z 1,6 bm) či farmaceuta Ladislava Záthureckého (2,3 z 10,9 bm). V súhrnnej počte – z 211,8 bežných metrov dokumentov osobných fondov v našom archíve tvorí korešpondencia 29,8 bm, čo predstavuje podiel 14 %. V posledných rokoch však zaznamenávame prudký pokles zastúpenia listov v novoprevzatých osobných fondoch, čo je bezpochyby aj následkom využívania nových komunikačných kanálov najmä za posledných dvadsať rokov. Veľkú zmenu z pohľadu nás archivárov priniesol aj vznik e-mailu.

E-mail je skratka pre elektronickú poštu. Je to spôsob písania, posielania a prijímania správ v elektronických komunikačných prostriedkoch. Väčšina dnešných e-mailových služieb používa internet a zároveň je e-mail jedným z obľúbených využití internetu.⁷ Vznik e-mailu spadá do druhej polovice šesťdesiatych rokov 20. storočia a slúžil najprv na komunikáciu viacerých užívateľov jedného vysokovýkonného počítača. Významnú rolu pri rozvoji e-mailu zohrala počítačová sieť ARPANET (v roku 1990 sa zmenila na Internet), ktorá z e-mailu urobila sieťovú službu a zmenila tak globálne spôsoby komunikácie. Na Slovensku sa e-mailové služby presadili najprv na akademickej pôde. Napríklad v Slovenskej akadémii vied začalo s plnou prevádzkou e-mailu Výpočtové stredisko SAV v roku 1991 s pripojením na Internet nepriamo prostredníctvom uzla „uniba“ v sieti EUnet.⁸ V tom istom roku bolo založené občianske združenie SANET, ktorého cieľom bolo vybudovať a prevádzkovať počítačovú sieť pre potreby vedecko-výskumných a akademických pracovísk s možnosťou napojenia na podobné siete vo svete. K masovému využívaniu e-mailu u nás prispel aj vznik prvej freemailovej služby pobox.sk v roku 1996 a komerčné sprístupnenie internetu pre domácnosti v druhej polovici deväťdesiatych rokov 20. storočia. Spolu s pripojením do internetu bývali užívateľom zriaďované e-mailové schránky ako doplnok k poskytovanej službe.

Zaujímavé paralely môžeme sledovať aj skúmaním dôvodov vzniku a presadzovania sa e-mailov v porovnaní s prvopočiatkami vývoja listov. E-maily, veľmi podobne ako listy, vznikli z potreby jednoduchého a efektívneho spôsobu výmeny informácií; najprv, ako sme už uviedli, iba medzi užívateľmi jedného počítača. Rozvoj a používanie takéhoto druhu komunikácie bol opäť podobný ako u listov. Kým pri nich podstatnú úlohu zohral rozvoj všeobecnej vzdelanosti a znalosti písma, pri zásadných podmienkach rozvoja e-mailu môžeme hovoriť o šírení informačnej vzdelanosti a IT gramotnosti. Napokon isté zhody nájdeme tiež v procese zmeny základnej funkcie. Listy začiatkom novoveku prestávajú slúžiť výlučne na jednoduché súkromné oznámenia, ale stávajú sa dorozumievacím prostriedkom aj medzi úradmi resp. medzi súkromnými osobami a úradmi. Podobne e-maily, aj keď značne rýchlejšie, menili svoju funkciu z veľmi jednoduchých prevádzkových správ, cez efektívny spôsob výmeny súkromných a spočiatku hlavne vedeckých informácií najmä na veľké vzdialenosti až k etablovanému kanálu akceptovanému aj pri úradnej komunikácii. Okrem obsahovej náplne prešla vývojom aj formálna úprava e-mailov. Po živelných začiatkoch

7 *E-mail* [online] [cit. 2017-05-30]. Dostupné na: <<https://sk.wikipedia.org/wiki/E-mail>>

8 LUKÁČ, Peter. Prevádzka elektronickej pošty od roku 1991 [online]. In KOHÚT, Štefan (ed.). *33 rokov VS SAV* [cit. 2017-05-30]. Dostupné na: <http://www.optika.ikt.sav.sk/?issue_id=38&article_id=416&section_id=&doc=1-416>

sa ustálili pravidlá používania. Súčasťou samotnej sieťovej etikety nazvanej Netiketa sú aj základné pravidlá ako používať elektronickú poštu. Niektoré z jej pravidiel spolu s internými predpismi štátnych, ale aj súkromných spoločností určujú pravidlá na oddelenie súkromnej a pracovnej či úradnej e-mailovej pošty. Opäť je badateľná analógia s listami a ich delením na listy úradné a listy súkromné.

Takto zmenený spôsob komunikácie nás stavia pri akvizíciách osobných fondov do situácie, keď sa musíme rozhodnúť, čo ďalej. Je dôležité vziať do úvahy najmä fakt, ako by nám prípadné prevzatie a začlenenie e-mailovej komunikácie obohatilo osobné fondy a aká je jej samotná dokumentačná a vedecká hodnota. Tu sa ukazuje, že e-maily by nám poskytli omnoho viac ako len náhradu listov, s ktorými sme sa doteraz v osobných fondoch stretávali. V prvom rade by nám ostali zachované nielen správy, ktoré pôvodca prijal, ale aj odoslal. Práve zachovanosť odoslaných papierových listov je zrejme nielen v našom archíve veľmi nízka, ba takmer nulová. Zároveň by nám ostali zachované aj súvislosti vzniku ostatných dokumentov, ktoré dnes vieme identifikovať len veľmi ťažko alebo vôbec nie. Máme napríklad zachovaný nejaký článok, posudok a podobne, ale často chýba zachytená genéza na koho žiadosť, pri akej príležitosti bol daný dokument vypracovaný. Dnes úplne bežne takáto komunikácia prebieha prostredníctvom e-mailu. V zásade sú tri možnosti ako sa z pozície archívára k otázke e-mailov pôvodcu osobných fondov postaviť:

1. Nebrať ich vôbec do úvahy a rezignovať na ich získanie ako celku, čo sa zrejme vo všeobecnosti deje.
2. Pokúsiť sa presvedčiť pôvodcu alebo pozostalých, aby e-maily pred odovzdaním do archívu vytlačili, čo je prakticky nemožné a zároveň by nám takto poskytli iba značne oklieštené množstvo pôvodných informácií.
3. Nájsť a hlavne štandardizovať riešenie, pomocou ktorého by archív mohol získať identickú kópiu e-mailovej schránky alebo jej časti podľa rozhodnutia pôvodcu alebo pozostalých v takom stave, aby bola vhodná na archívne spracovanie. Pri takomto riešení je potrebné prihliadať na etickú, s ňou úzko spätú právnu a technickú stránku celého riešenia. Etický rozmer prevzatia e-mailovej korešpondencie je obdobný ako pri listovom ekvivalente. Predovšetkým pri prípadnom získaní obsahu súkromnej e-mailovej schránky od pozostalých je potrebné prihliadať na zachovanie listového tajomstva a dôvernosti obsahu a rešpektovať etický kódex poskytovateľa tejto služby. Trochu iná situácia je pri pracovných e-mailových kontaktoch. Pravidlá ich využívania môžu zakazovať jej využívanie na súkromné účely, ale napríklad pri vedeckých pracovníkoch často neexistuje jasná hranica medzi súkromným a pracovným. V závislosti od interných predpisov je možnosť, aby štatút organizácie sprístupnil obsah pracovného e-mailového konta pre uloženie v archíve. Technické možnosti na získanie obsahu oboch typov e-mailových schránok sú rôzne a ich uplatnenie je potrebné najmä pri preberaní osobných fondov po zosnulom pôvodcovi. Pri prevzatí pošty z osobných e-mailových schránok je možné získať ich obsah, ak napríklad pozostalí vedia heslo na sprístupnenie alebo ho vedia získať od poskytovateľa služby prostredníctvom alternatívneho overenia (zaslanie hesla na inú, vopred zadanú e-mailovú adresu, telefón alebo zodpovedanie kontrolnej otázky). Zásadným problémom v tomto prípade je momentálna absencia všeobecných právnych predpisov, ktoré by riešili vlastnícke práva k e-mailovým schránkam zosnulej osoby, a preto musíme vždy rešpektovať znenie všeobecných podmienok používania u konkrétneho poskytovateľa. Získať do archívu obsah pracovnej e-mailovej schránky zosnulého pracovníka je technicky menej náročné. Zamestnávateľ prostredníctvom správcu poštového servera vie sprístupniť jej obsah aj bez znalosti hesla.

Tak ako pri všetkých ostatných typoch dokumentov, ktoré môžu byť súčasťou osobného fondu, ani získanie e-mailov nie je zo strany archívu nárokovateľné. Je iba na nás, do akej miery ich budeme považovať za dôležité a ako o ich hodnote pre budúce generácie budeme schopní presvedčiť pôvodcu osobného fondu. Zároveň musíme akceptovať rýchlú dynamiku zmien v spôsoboch komunikácie v súčasnej dobe, ktorá nám s určitosťou zaručuje to, že po vyriešení výziev, s akými sa stretávame dnes, môžeme rátať s novými. Napríklad v podobe blogov, vlogov, profilov na sociálnych sieťach a podobne.

Private Briefe in persönlichen Archivbeständen

– schwindende diplomatische Kategorie oder Herausforderung?

Im vorliegenden Beitrag behandeln die Autoren die Stellung und den wissenschaftlichen Wert der in Archiven in persönlichen Archivbeständen aufbewahrten Privatkorrespondenz. Mithilfe von Beispielen aus dem Zentralarchiv der Slowakischen Akademie der Wissenschaften weisen sie auf die Vielfalt der Inhalte und die einzigartigen Informationen hin, die uns ausschließlich private Briefe geben können. Den wichtigsten Teil des Beitrags stellt jedoch die Reflexion über den Charakter und die Existenz der Briefe bei den Autoren nach dem Jahr 2000. Sind Sie in E-Mails und weitere Formen der elektronischen Kommunikation umgewandelt worden oder haben sie ihre Bedeutung und ihren Sinn dank der Möglichkeit der verfügbaren weltweiten telefonischen Verbindung verloren? Eine ernste Frage bleibt auch, auf welche Art und Weise und ob überhaupt Archivare solche Dokumente erwerben und als Teil von persönlichen Archivbeständen dauerhaft aufbewahren sollen.

Séria podujatí „Rozširujúce sa dejiny“.

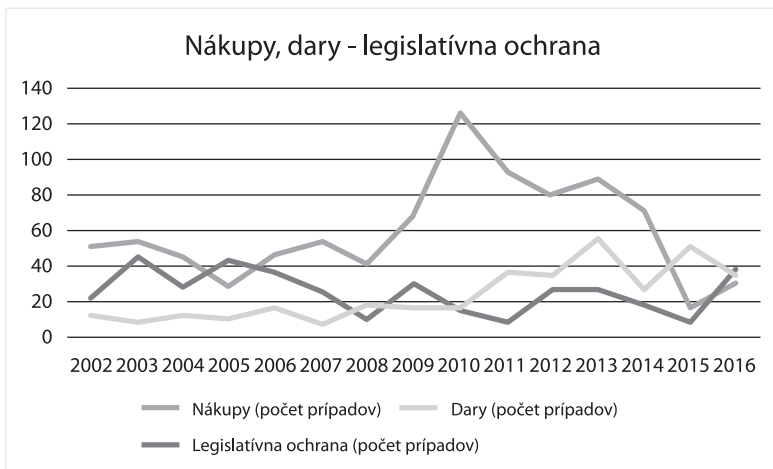
Skúsenosti zhromažďovania súkromných písomností v Krajskom archíve Maďarského národného archívu za ostatných 15 rokov

Laczlavik György

Archívne dokumenty súkromného pôvodu, nachádzajúce sa v trvalej úschove Krajského archívu Maďarského národného archívu (MNL OL) sú spravované Odborom súkromných archívov a zbierok zmienenej inštitúcie. Príspevok sa nebude zaoberať otázkou súkromných písomností – archívnych dokumentov vzniknutých z činnosti rôznych súkromných podnikov, fondy ktorých spravuje Oddelenie hospodárskych subjektov Hospodárskeho archívu MNL OL.

Úlohu zhromažďovania písomností tohto typu zdedil spomínaný odbor po Archívnom oddelení Národného múzea, ktorý bol s vtedajším Krajským archívom zjednotený v roku 1934, v duchu zákona č. 8/1934. Krajský archív zhromažďoval takéto dokumenty už aj predtým, od svojho vzniku podľa zák. čl. 45/1723.

Zhromažďovanie dokumentov trvalej hodnoty súkromného charakteru a ich zaradenie do zbierok resp. fondov je legislatívne definovanou úlohou Maďarského národného archívu.¹ Možno ju realizovať tromi spôsobmi: kúpou, depozitom alebo (najčastejšie) darom. V iných prípadoch môže archív (tiež zákonne upraveným spôsobom) navrhnúť a iniciovať legislatívnu ochranu nekúpených dokumentov. Archív z nich môže vyhotoviť bezpečnostnú kópiu.

¹ Zákon č. 66/1995 o verejných písomnostiach, verejných archívoch a o ochrane písomností súkromných archívov; Nariadenie Ministerstva ľudských zdrojov (EMMI) č. 27/2015 o odborných podmienkach pôsobenia verejných archívov a verejne prístupných súkromných archívov.

„Bővülő történelem” című rendezvénysorozat.

Magániratok gyűjtésének tapasztalatai

az utóbbi 15 évben

a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában

György Laczlavik

A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (továbbiakban: MNL OL) Magánlevéltárak és gyűjtemények főosztálya kezeli a MNL OL őrizetében lévő magánlevéltári anyagot. Jelen tanulmányomban nem érintem a szintén magániratokat keletkeztető vállalatok levéltári anyagát, ezek fondjait ugyanis az MNL OL Gazdaság Levéltár Gazdasági szervek osztálya kezeli.

A magánlevéltári iratok gyűjtését a főosztály – mondhatjuk, hogy tulajdonképpen a Magyar Nemzeti Múzeum levéltári osztályától örökölte meg, melyet 1934-ben – az 1934: VIII. tc. alapján – egyesítettek az Országos Levéltárral. Igaz ez a megállapítás akkor is, ha tudjuk, hogy az Országos Levéltár már megalakulása óta – az 1723. évi 45. törvénycikk alapján – gyűjtött magánlevéltári anyagot.

A Magyar Nemzeti Levéltárnak jogszabályban meghatározott¹ feladata, hogy gyűjteményét maradandó történeti értékű magániratokkal gyarapítsa. Ennek a levéltár döntően három féle módon tud eleget tenni. Megvásárolhatja az iratokat, ajándékba vagy letétbe is átveheti azokat. A meg nem vásárolt iratok esetében – szintén jogszabályban meghatározott módon – kezdeményezheti azok védetté nyilvánítását. A védetté nyilvánított iratokról a levéltár biztonsági másolatot készíthet.

1 1995. évi LXVI. törvény a köziratokról, a közlevéltárakról és a magánlevéltári anyag védelméről; 27/2015 (V. 27) EMMI rendelet a közlevéltárak és a nyilvános magánlevéltárak tevékenységével összefüggő szakmai követelményekről.

Archív zhromažďuje písomnosti na základe osobitného predpisu. Ten z roku 2011 sa vzťahoval ešte len na Krajinský archív, v roku 2013 bol vypracovaný aj na podmienky celého národného archívu.²

Výhodou tohto predpisu je, že okrem presného určenia postupu vyšpecifikoval aj priority zhromažďovaných písomností a určil ich poradie. Vychádzajúc z **provenienčného princípu** zbierame a zhromažďujeme najmä písomnosti rodov celokrajinského významu, predovšetkým tie, ktoré inklinujú k fondom nášho archívu. K nim patria aj osobné a úradné písomnosti verejných funkcionárov celokrajinského významu. Samozrejme zhromažďujeme aj písomnosti spolkov, korporácií, spoločností i zaniknutých politických strán.

Z hľadiska **pertinencie** patria prioritne do okruhu nami zhromažďovaných písomností dokumenty vyšpecifikované najmä obdobím svojho vzniku. Sú to písomnosti vzniknuté pred rokom 1541, v období trvania stavovského povstania Františka II. Rákócziho (1703 – 1711) a v rokoch revolúcie 1848 – 1849. Podľa jednotlivých kategórií dokumentov by som tu spomenul najmä armálesy, rukopisné mapy, plány spred roku 1867 a písomnosti spojené s cechmi a priemyselnými korporáciami.

Uvedený graf (na strane 154) porovnáva počty kúpou a darom získaných písomností a zároveň aj počet prípadov vyhlásenia legislatívnej ochrany nad písomnosťami v súkromnom vlastníctve, ktoré realizoval, resp. inicioval MNL OL v posledných 15 rokoch.³ Kúpou realizované akvizície boli vždy prirodzene determinované aktuálnymi finančnými možnosťami. Dlhú dobu sme pri tom boli závislí od rôznych dotácií (Národný kultúrny fond – NKA, Program Pulszky) alebo od iných sponzorov (napr. Maďarská národná banka, lotériová spoločnosť Szerencsejárték Zrt.). V niektorých prípadoch uplatnila svoje štátne predkupné právo – avšak v prospech nášho archívu – ústredná inštitúcia pre ochranu pamiatok Forster Gyula Központ. V tejto oblasti má archív skromné možnosti, no v minulom roku sme kúpili niektoré písomnosti aj z vlastného rozpočtu. Stalo sa tak vďaka tomu, že tento rok už neohlásili účelovú výzvu Národného kultúrneho fondu na nákup súkromných písomností. Počet legislatívne chránených písomností v súkromnom vlastníctve narástol podľa grafu najmä v rokoch, keď bolo k dispozícii len obmedzené množstvo finančných prostriedkov.

Za posledných 15 rokov sa mnohé súbory dokumentov, rodové i osobné pozostalosti, dostali do archívu darom. Ich predstaveniu širokej verejnosti bola venovaná séria štyroch podujatí zorganizovaných Maďarským národným archívom (MNL) v spolupráci so Spoločnosťou maďarských archivárov. Séria podujatí niesla názov *Rozširujúce sa dejiny – dary súkromných písomností za ostatných 15 rokov*.

Krátkodobá výstava „*Bővülő történelem*” – *Rozširujúce sa dejiny*, ako aj nasledujúce podujatia, vznikli vďaka spolupráci Maďarského národného archívu a ďalších šiestich archívov z jeho siete. Ide o Archív župy Békés, šopronský archív Župného archívu Győr – Moson – Sopron, Archív župy Jász – Nagykun – Szolnok, Archív župy Szabolcs – Szatmár – Bereg, Archív župy Vas a Archív župy Veszprém.

Celá séria sa skladala zo štyroch podujatí:

1) 28. september 2016

Prvé podujatie sa uskutočnilo 28. septembra 2016, keď sa zároveň slávnostne sprístupnila aj rovnomenná putovná výstava. Tá predstavuje najdôležitejšie dary v šiestich zo spome-

2 *A Magyar Nemzeti Levéltár gyűjtőköri szabályzat* [online] [cit. 2017-06-25]. Dostupné na: <http://mnl.gov.hu/docstore/2309_gy%20C5%B1jt%20C5%91k%20C3%B6ri%20szab%20C3%A1lyzat.pdf>

3 Z depozitných zmlúv uzatvárame každoročne len 1 – 2 kusy, t. j. pre ich malý počet nie sú na grafe znázornené.

A kiállítás plakátjainak egy részlete
Ukážka panelovej časti výstavy
(forrás/zdroj: MNL OL)

A levéltár gyűjtőkori tevékenységét gyűjtőkori szabályzat alapján végzi. A 2011. évi szabályzat után, mely még csak az Országos Levéltárra vonatkozott, 2013-ban az egész Nemzeti Levéltárra vonatkozó szabályzat is elkészült.²A szabályzat egyik igen nagy előnye, azon túl, hogy az eljárásmenetet szabályozta, az hogy meghatározta a levéltár által gyűjtendő iratok körét, egyben prioritási sorrendet is meghatározva. **Proveniencia alapján** elsősorban az országos jelentőségű családok iratanyagát gyűjtjük, kiemelten az MNL OL őrizetében meglévő családok iratanyagába tartozó iratokat. Ezek közé tartoznak országos jelentőségű közfunkciót ellátó családtagok személyi és hivatali iratai is. Természetesen gyűjtjük Országos jelentőségű egyesületek, testületek, társulatok, tovább megszünt pártok iratait is. **Pertinencia alapján** (a keletkezés ideje szerint) az 1541 előtt keletkezett iratok, a Rákóczi-szabadságharc (1703 – 1711) idején keletkezett iratok, és az 1848/49. évi forradalom és szabadságharc idején keletkezett iratok tartoznak elsődleges gyűjtőkörünkbe. Irattípusuk alapján a címeres nemesleveleket, a kéziratos térképeket, az 1867 előtti tervrajzokat, a céhekkel és ipartestületekkel kapcsolatos, 1914 előtt keletkezett iratokat emelném ki.

Az 155 oldali ábrán az MNL OL utóbbi 15 évének vásárlási, ajándékozási és védettségi eseteinek számai láthatók.³

A vásárlási lehetőségeket természetesen mindig a rendelkezésre álló pénzkeret határozta meg. Ez hosszú időn keresztül pályázati pénzkeret (NKA, Pulszky program), illetve egyéb szponzorációs formákat (például Szerencsejáték Zrt., Magyar Nemzeti Bank) jelentett. Néhány esetben a Forster Gyula Központ élt állami elővásárlási jogával a levéltár javára. A levéltár maga szerény eszközökkel rendelkezik iratvásárlás terén, tavaly azonban fordított erre saját költségvetéséből is. Erre főképpen azért volt szükség, mert megszünt az NKA (Nem-

2 A Magyar Nemzeti Levéltár gyűjtőkori szabályzat [online] [letöltés ideje 2017 június]. <http://mnl.gov.hu/docstore/2309_gy%C5%B1jt%C5%91k%C3%B6ri%20szab%C3%A1lyzat.pdf>

3 A letétek évente 1–2 esetet jelentenek, így nem szerepelnek a grafikonon.

nutých siedmich archívov prostredníctvom panelov. Siedmy archív, ktorý výstavu aktuálne prezentuje, dary do svojho archívu vystavuje v origináloch.⁴ Paleta archívnych dokumentov predstavená výstavou je naozaj rozmanitá. Archívy (archívne fondy) bývalých aristokratických rodov sú spravidla spravované Krajiniským archívom Maďarského národného archívu, a tak sa súbory tohto typu väčšinou ocitnú v tejto ustanovizni. Z nich si môžeme vytvoriť predstavu nielen o živote konkrétnych rodov, ale aj o každodennosti zamestnancov jednotlivých panstiev. Archívy rodov strednej a nižšej šľachty, predstaviteľov inteligencie či remeselníckych rodín rovnako obohacujú spomínaný krajiniský archív ako aj župné archívy. Získané dokumenty sa dostávajú do nášho záberu prostredníctvom spolupráce a za pomoci rodinných pozostalých, historikov, genealógov, regionálnych historikov či iných predstaviteľov inteligencie, ktorým je jasná historická výpovedná hodnota písomných prameňov. Ich štúdiom možno odhaliť nielen životný štýl, hospodársku, kultúrnu a politickú činnosť šľachty, ale aj tradície, kultúrne bohatstvo župných sídiel, miest alebo celých regiónov. Do archívnej úschovy sa často dostávajú aj súbory dokumentujúce činnosti spolkov, zborov či rôznych základní. Početnejšie sa vyskytujú najmä medzi súbormi získanými od emigrantských kruhov. V osobných pozostalostiach sa do archívu dostávajú najmä memoáre, denníky, korešpondencia, fotografie, fotoalbumy, filmové zábery, rôzne zbierky novinových článkov, rukopisov. Maďarský národný archív opakovane adresoval občanom celoštátne výzvy, v duchu ktorých nabádal k odovzdávaniu denníkov, vlastných životopisov a podobných dokumentov týkajúcich sa veľkých dejinných udalostí ostatných 60 – 100 rokov. Všetky sú výnimočné osobitným pohľadom na minulosť, a preto patria do okruhu pozoruhodných prameňov. Najstarším vystaveným dokumentom na výstave je stredoveká listina z roku 1322 – donácia Karola Róberta z Anjou. Najmladšími dokumentmi sú články z novin *New York Times* z roku 1989 o opätovnom pohrebe Imreho Nagya.⁵

Samotnú výstavu predstavila kolegyňa Dorottya Marton-Szabó, ktorá bola zároveň aj vedúcou projektu série podujatí. Po prehliadke nasledovala diskusia k téme za účasti kolegov z našich archívov: Archívu župy Szabolcs – Szatmár – Bereg, Archívu župy Veszprém a Krajiniského archívu.

2) 3. november 2016

Podujatie bolo venované otázkam akvizícií písomností emigrantov, ich zhromažďovaniu a sprístupňovaniu a viacročným snahám archívu v tomto smere. Predstavili sme, akým spôsobom sa vôbec dostávajú do našej pozornosti, akým spôsobom je možné doceliť ich zaradenie do verejných zbierok, z akých základných princípov vychádza usporiadanie archívnych dokumentov a akého rozsahu sú pracovné postupy, vďaka ktorým je napokon možné dané písomnosti bádateľom sprístupniť. Podujatie predstavilo možnosti ciele zameraných akvizíčných programov Mikes Kelemen a Ithaka.⁶

3) 3. január 2017

Týmto podujatím sme oslávili aj Deň maďarskej kultúry. Napokon každý, kto prispeje

4 Výstava Krajiniského archívu Maďarského národného archívu je dostupná aj na internete: *Bővölő történelem – Az elmúlt tizenöt év iratajándékozásai* [online] [cit. 2017-06-25]. Dostupné na: <http://mnl.gov.hu/mnl/ol/virtualis_kiallitas/bovulo_tortenelem_az_elmult_tizenot_ev_iratajandekozasai>

5 Imre Nagy (1896 – 1958) bol maďarský politik, vysokoškolský pedagóg a vedec. Počas revolúcie v roku 1956 bol predsedom ministerskej rady a za aktívnu účasť odsúdený a popravený ako vlastizradca. Pochovaný bol na dvore väzenia, ale po rehabilitácii bolo jeho telo exhumované a slávnostne uložené do hrobu v Budapešti 16. júna 1989 (pozn. prekl.).

6 K programu Mikes Kelemen pozri: *Mikes Kelemen Program* [online] [cit. 2017-06-25]. Dostupné na: <<http://www.nemzetiregiszter.hu/mikes-kelemen-program>>

A „Bővülő történelem“ c. kiállítás az azonos című rendezvénysorozat projektvezetője, Marton-Szabó Dorottya mutatta be Prezentácia výstavy Rozširujúce sa dejiny koordinátorkou série podujatí rovnomenného názvu Dorottyou Marton-Szabó (forrás/zdroj: MNL OL)

zeti kulturális Alap) magániratok vásárlására kiírt pályázata. A grafikonon jól látszik, hogy azokban az években, amikor kevés pénz állt rendelkezésre iratvásárlása, igencsak megnőtt a védettségi esetek száma.

Az elmúlt 15 évben a levéltár számos családi és személyi hagyatékot kapott ajándékba és őriz meg az utókornak. Bemutatásukra a Magyar Levéltárosok Egyesületével közösen egy négy alkalomból álló rendezvénysorozatot indított útjára a Magyar Nemzeti Levéltár (MNL), „Bővülő történelem – Az elmúlt tizenöt év iratajándékozásai” címmel.

A „Bővülő történelem” című időszaki kiállítás összeállításában és a rendezvények lebonyolításában hat megyei levéltári tagintézmény vállalt aktív szerepet az MNL Országos Levéltára mellett: az MNL Békés Megyei Levéltára (BéML), az MNL Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára (GyMSMSL), az MNL Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltára (JNSzML), az MNL Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltára (SzSzBML), az MNL Vas Megyei Levéltára (VaML) és végül az MNL Veszprém Megyei Levéltára (VeML).

A tervezettel megegyezően a sorozat négy rendezvényből állt:

1) 2016. szeptember 28.

Az első rendezvény egyben az azonos nevet viselő vándorkiállítás ünnepélyes megnyitója is volt. A tárlatot a Magyar Nemzeti Levéltár legfontosabb iratajándékozásai eseteiből állítottuk össze, oly módon, hogy a részt vevő hét tagintézmény anyagaiból hat ajándékozásai plakátokon jelentek meg, míg a hetedik – a kiállításnak épp otthont adó intézmény – eredetiben mutatta be iratajándékait.⁴

⁴ Az Országos Levéltár kiállítása online is nyomon követhető az alábbi linken: *Bővülő történelem – Az elmúlt tizenöt év iratajándékozásai* [online] [letöltés ideje 2017 június]. <http://mnl.gov.hu/mnl/ol/virtualis_kiallitas/bovulo_tortenelem_az_elmult_tizenot_ev_iratajandekozasai>

do fondov a zbierok archívov, obohacuje všeobecne maďarskú kultúru a rodia sa tak i nové možnosti prezentácie jej rozmanitosti. Návštevníkom podujatia sme okrem spomínanej putovnej výstavy ponúkli aj možnosť návštevy jedného z archívnych depotov. Zároveň sa predstavili aj ďalšie dva archívy zo siete Maďarského národného archívu (Archív župy Vas a Archív župy Jász – Nagykun – Szolnok).

4) 22. február 2017

Záverečné podujatie série sa uskutočnilo 22. februára 2017, pričom v centre pozornosti stáli akvizície posledných dvoch archívov Maďarského národného archívu (Župného archívu Győr – Moson – Sopron a Archívu župy Békés). Na podujatí boli okrem konkrétnych darov predstavení aj ich zahraniční darcovia.

Putovná výstava bola počas prvých piatich mesiacov prezentovaná v priestoroch Krajinského archívu Maďarského národného archívu, kde si ju mohli záujemcovia pozrieť do 28. februára 2017. Od apríla 2017 je výstava „na cestách” po zmienených šiestich archívoch (od 10. apríla je sprístupnená v Szolnoku). Putovať bude do leta 2018.

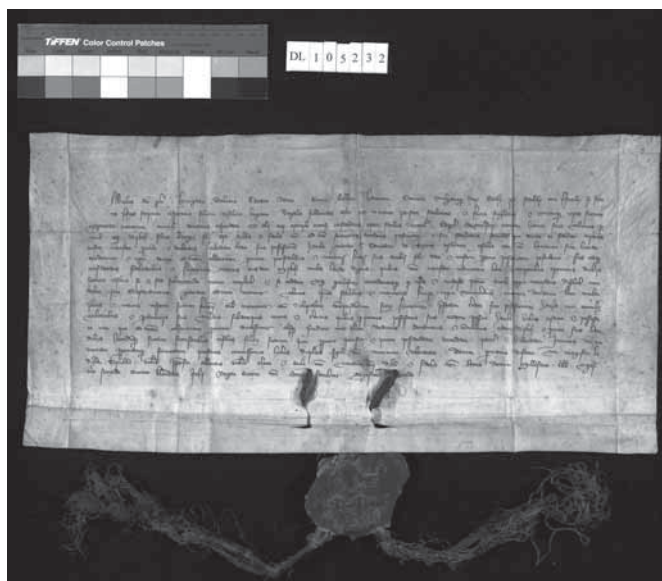
Spomínané štyri podujatia navštívilo v MNL OL takmer 340 osôb, čo prekonallo naše očakávania (pôvodne sme rátali s počtom do 250 osôb). Okrem toho sme počas trvania výstavy v MNL OL poskytli záujemcom bezplatné lektorské výklady, čo využilo v deviatich prípadoch celkom 53 osôb. Prostredníctvom projektu „*Bővülő történelem*” – *Rozširujúce sa dejiny* navštívilo Krajinský archív Maďarského národného archívu takmer 400 záujemcov.

Sériu podujatí teda hodnotíme kladne a podobné aktivity plánujeme aj do budúcnosti. Táto putovná výstava, vernisáže i samostatné komorné archívne podujatia sú totiž veľmi dobrou platformou posilnenia spolupráce archívov v sieti Maďarského národného archívu, prehlbovania odborných znalostí a výmeny skúseností. Ďalej ide aj o jedinečnú možnosť prezentovať a ukázať verejnosti zákulisie archívnej akvizičnej činnosti a jej rozmanitosti. Dôkazom zmysluplnosti týchto podujatí je aj to, že na jednom z nich sme boli priamymi svedkami daru písomností do jedného z archívov Maďarského národného archívu (Archívu župy Jász – Nagykun – Szolnok).

Na záver by som sa na tomto mieste rád poďakoval Spoločnosti maďarských archivárov ako aj Národnému kultúrnemu fondu za ich podporu, bez ktorej by táto výstava a ani séria ostatných podujatí nemohla vzniknúť.

Die Erweiterung der Geschichte. Privatschriftstücke als Verschenkungen an das Ungarische Nationalarchiv in den letzten 15 Jahren

Das Sammeln von privaten Dokumenten von dauerhaftem Wert und ihre Einordnung in die Sammlungen stellt eine der Aufgaben des Ungarischen Nationalarchivs dar, die durch die Verordnung des Ministeriums für Humanressourcen (EMMI) Nr. 27/2015.1 geregelt wird. Sie kann auf drei verschiedene Weisen realisiert werden: durch einen Kauf, Deposit oder (am öftesten) Schenkung. Das Archiv verwahrt und erhält viele Familien- und Personennachlässe für die nächsten Generationen. Um sie der breiten Öffentlichkeit vorstellen zu können, wurden vom Ungarischen Nationalarchiv (MNL) in Zusammenarbeit mit der Gesellschaft ungarischer Archivare, vier Veranstaltungen organisiert. Sie trugen den gemeinsamen Namen: Die Erweiterung der Geschichte – Privatschriftstücke als Verschenkungen in den letzten 15 Jahren („*Bővülő történelem – Az elmúlt tizenöt év iratajándékozásai*”).

*A legkorábbi kiállított dokumentum: Anjou Károly Róbert adománylevele 1322-ből
Najstaršia akvizícia na výstave: listina Karola Róberta z Anjou z roku 1322
(forrás/zdroj: MNL OL, DL 105 232)*

Az eredetiben és plakátokon bemutatott iratanyag igencsak sokétű. Főnemesi családok levéltárait jellemzően az MNL Országos Levéltára őrzi, így ajándékként is általában oda kerültek – és kerülnek folyamatosan – új irategyüttesek. Ezekből nem csupán a főurak családi életéről, de az uradalom alkalmazottainak mindennapjairól is képet lehet alkotni. A köz- és kisbirtokos nemesi családok, értelmiségi és iparos családok archívumai viszont legalább olyan arányban kerülnek megyei levéltárakba, mint az Országos Levéltár állományába. Ezek az irategyüttesek vagy közvetlenül a család leszármazottai, vagy a levéltárakkal szoros kapcsolatot ápoló történészek, családfakutatók, helytörténészek, az irathagyatékok történeti értékét ismerő értelmiségiek segítségével kerülnek látókörünkbe. Áttanulmányozásukkal megismerhetővé válik egy nemesi család életvitele, gazdasági, kulturális és politikai tevékenysége, vagy akár egy-egy térség, nagyváros, megyeszékhely gazdag hagyomány- és kultúrkincse is. Egyesületi, testületi, alapítványi irategyüttesek szintén gyakran kerülnek levéltári őrizetbe, különösen az emigrációs iratok között szerepelnek nagy arányban. A személyi hagyatékokkal számos visszaemlékezést, naplót, levelezéseket, fényképeket és fényképalbumokat, filmfelvételeket, cikk- és kéziratgyűjteményt kap a levéltár. A Magyar Nemzeti Levéltár többször is tett közzé olyan országos felhívást, mely történelmük elmúlt hatvan-száz évének sorsfordító eseményeiről keres beszámolókat, naplókat és önéletírásokat. Ezek a különleges források a közös magyar történelem személyes vetületét rögzítik. A legkorábbi kiállított irat Anjou Károly Róbert adománylevele 1322-ből, a legkésőbbi pedig két New York Times cikk Nagy Imre újratemetéséről, 1989-ből.

A kiállítás megtekintése után, melyet Marton-Szabó Dorottya a rendezvénysorozat projektvezetője mutatott be, beszélgetést hallgathattak meg az érdeklődők a levéltári iratajándékozásokról a SzSzBML, a VeML és az OL munkatársai valamint ajándékozóink részvételével.

Die erste Veranstaltung fand am 28. September 2016 statt, als gleichzeitig auch die gleichnamige Ausstellung aus Quellen des MNL und sieben weiteren untergeordneten Archiven eröffnet wurde. Es handelt sich um das Archiv des Komitats Baranya, Soproner Archiv des Komitatsarchivs Győr – Moson – Sopron, Archiv des Komitats Jász – Nagykun – Szolnok, Archiv des Komitats Szabolcs – Szatmár – Bereg, Archiv des Komitats Vas und Archiv des Komitats Veszprém. Die zweite Veranstaltung widmete sich den Dokumenten, die von den Archiven durch die Projektprogramme Mikes und Ithaka erworben wurden. Die Veranstaltung wurde auch vom Amt des Premierministers beobachtet, weil hier die ersten Ergebnisse des genannten Programms Mikes seit dessen Einführung im Jahr 2014, vorgestellt wurden. Die Schlussveranstaltung am 22. Februar 2017 schloss die Serie ab. Das Hauptziel des Projektes war, die Öffentlichkeit mit der breiten Palette der von den Archiven übernommenen Dokumenten bekannt zu machen, mögliche Beispiele aufzuzeigen und zum ähnlichen Handeln zu motivieren. Die genannte kurzfristige Ausstellung war bis 28. Februar 2017 im Gebäude des Landesarchivs des Ungarischen Nationalarchivs in Budapest zugänglich. Als Wanderausstellung besucht sie bis zum Sommer 2018 alle genannten Archive. Aus praktischen Gründen handelt es sich um eine Panellausstellung, d. h. die Originale der erworbenen Dokumente werden immer nur im heimischen Archiv ausgestellt.

Die bei der Ausstellung vorgestellte Dokumentenpalette ist tatsächlich sehr vielfältig. Archive (Archivbestände) von ehemaligen Aristokratenfamilien werden in der Regel vom Landesarchiv des Ungarischen Nationalarchivs verwaltet, daher landen Dokumente dieser Art meistens in dieser Institution. Anhand dieser Archivbestände können wir uns nicht nur das Leben der konkreten Familien vorstellen, sondern auch den Alltag der Mitarbeiter der einzelnen Gutshöfe. Die Archive der übrigen Adelsfamilien, der Intelligenzvertreter oder Handwerkerfamilien bereichern ebenfalls das genannte Landesarchiv und die Komitatsarchive. Die Dokumente kommen zu uns durch Zusammenarbeit und Mithilfe der Familienangehörigen, Historikern, Genealogen, regionalen Historikern oder anderen Intelligenzvertretern, denen der historische Aussagewert solcher schriftlicher Quellen bewusst ist. Sie können nicht nur die Lebensweise, die wirtschaftliche, kulturelle und politische Tätigkeit des Adels enthüllen, sondern auch Traditionen und Kulturreichtum von Komitatssitzen, Großstädten, oder ganzen Regionen. Im Archiv werden oft auch Bestände aufbewahrt, die die Tätigkeit von Vereinen, oder verschiedenen Stiftungen dokumentieren. Diese sind zahlreich in den von Emigrantenkreisen erworbenen Beständen enthalten. Durch Personennachlässe gelangen ins Archiv vor allem Memoiren, Tagebücher, Korrespondenz, Fotografien, Fotoalben, Filmaufnahmen, verschiedene Sammlungen von Zeitungsausschnitten oder Handschriften. Das Ungarische Nationalarchiv adressierte wiederholt gesamtstaatliche Aufforderungen an die Bürger mit dem Ziel, Tagebücher, eigene Lebensläufe und ähnliche Dokumente, welche die historische Ereignisse der letzten 60 bis 100 Jahre betreffen, abzugeben. Alle zeichnen sich durch einen besonderen Blick auf die gemeinsame ungarische Geschichte aus, und daher gehören sie zu beachtenswerten Quellen.

2) 2016. november 3.

A rendezvényt az emigráns iratok hazahozatalának, gyarapításának és közzétételének, az ebben kifejtett több éves tevékenységünknek szenteltük. Bemutattuk, hogy az iratok milyen módon kerülnek egyáltalán a látóköörünkbe, hogy tudjuk megszervezni közgyűjteménybe kerülésüket, milyen alapokon nyugszik a levéltári rendezés és mekkora volumenű az a munka, melynek végeredménye lesz aztán az anyag állományba vétele és kutathatóvá tétele. A rendezvényen elsősorban az Ithaka programban és Mikes Kelemen programban⁵ rejlő lehetőségeket mutatták be a program aktív résztvevői.

3) 2017. január 18.

Az eseményt a magyar kultúra napja megünneplésének is szenteltük, hiszen mindenki, aki ajándékkával a levéltárak iratállományát gyarapítja, hozzájárul ahhoz, hogy bemutathassuk a magyar kultúra sokféleségét, sokszínűségét. A rendezvényen részt vevőknek lehetőséget biztosítottunk, hogy megtekinthessék a rendezvénysorozat alapjául szolgáló vándorkiállítás és egy levéltári raktárt is. A rendezvényen bemutatkozott újabb két tagintézmény (MNL VaML, MNL JNSzML), melyek vezetői felhívták a figyelmet a gyűjtőkori tevékenység szélesebb közvéleménnyel való megismertetésének eszközeire is.

4) 2017. február 22.

A rendezvénysorozat záró eseményét az utolsó két megyei levéltár (MNL GyMSMSL és MNL BÉML) ajándékozási eseteinek fókuszba állításának és külföldön élő ajándékozóink megszólaltatásának szenteltük.

Az időszaki kiállításnak az első öt hónapban a MNL Országos Levéltára adott helyet, ahol a tárlat 2017. február 28-ig lesz látható. A kiállítás 2017 áprilisától „vándorútra” indult (április 10. Szolnok) a hat tagintézménybe. A vándorkiállítás 2018 nyaráig lesz úton.

Előzetesen körülbelül 250 fő részvételére számítottunk, ezt a rendezvénysorozat meghaladta, közel 340 érdeklődőt láthattunk vendégül négy rendezvényünkön. Ezen felül a tárlat Országos Levéltári tartózkodása idején ingyenes kiállítás-vezetést is vállaltunk, mellyel kilenc alkalommal összesen 53 fő élt. Összesen tehát körülbelül négyszáz főt láttunk vendégül a „Bővülő történelem” sorozat apropóján.

A rendezvénysorozatot sikeresnek tartjuk, a rendezvények folytatását pedig mindenképp tervezzük. Vándorkiállítás és hozzá kapcsolt megnyitó események, önálló levéltári kamaraszekciók és a virtuális megjelenések elindításával a „Bővülő történelem” egyfelől kiváló lehetőség a Magyar Nemzeti Levéltár tagintézményeinek szoros(abb) együttműködésére, szakmai ismeretünk bővítésére, minden fél számára előnyös tapasztalatcsere. Másfelől jó alkalom ráirányítani a figyelmet a levéltári munka gyűjtőkori tevékenységével kapcsolatos, igen szerteágazó és izgalmas részére. Rendezvényeink egyikén volt újabb iratajándékozási esetünk is (a kedvezményezett fél az MNL Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltára volt), mely mindkét fenti megállapításra jó példa.

Köszönet szeretnék mondani e helyen is a Magyar Levéltárosok Egyesületének és a Nemzeti Kulturális Alapnak, hiszen a rendezvénysorozat és a kiállítás létrejötte a támogatásuk nélkül nem lett volna lehetséges.

5 A programról az alábbi linken lehet bővebben tájékozódni: *Mikes Kelemen Program* [online] [letöltés ideje 2017 június]. <<http://www.nemzetiregiszter.hu/mikes-kelemen-program>>

Prawne uwarunkowania przejmowania spuścizn przez archiwa w Polsce

Anna Krzemińska

W archiwistyce polskiej funkcjonuje wiele terminów stosowanych na określenie zbiorów prywatnych: archiwum prywatne, archiwum osobiste, spuścizna archiwalna, papiery prywatne, archiwum rodzinne, rodowe, rodzinno-majątkowe.¹ Termin spuścizna archiwalna używany jest w kontekście materiałów wytworzonych przez osobę fizyczną, włącznie ze zbiorami powstałymi w wyniku zainteresowań kolekcjonerskich twórcy. Do takiego rodzaju materiałów będą też odnosiły się poniższe rozważania.

Spuścizna charakteryzuje się przede wszystkim tym, że jest całością ukształtowaną w sposób indywidualny przez twórców, na jej powstanie, kształt, zawartość i układ nie mają wpływu żadne normy prawne. Zawiera dokumentację, która narastała w toku działalności konkretnej osoby, materiały odziedziczone (po członkach rodziny, ale też po instytucjach, z którymi twórca był związany) oraz materiały zgromadzone w ramach zainteresowań kolekcjonerskich twórcy. Różnorodność materiałów wchodzących w skład spuścizny sprawia, że oprócz regulacji prawa archiwalnego, mogą w odniesieniu do niej mieć zastosowanie również regulacje prawa bibliotecznego, muzealnego oraz dotyczącego ochrony zabytków.²

W świetle polskiego prawa archiwalnego spuścizny jako własność prywatna należą do grupy tzw. nieewidencjonowanego niepaństwowego zasobu archiwalnego, zdefiniowanego w artykule 46 ustawy archiwalnej: „Nieewidencjonowany niepaństwowy zasób archiwalny tworzą materiały powstałe i powstające w wyniku działalności osób fizycznych, stanowiące własność tych osób lub ich prawnych następców.” Jak wynika z treści przytoczonego artykułu, aby materiały mogły być zaliczone do tej grupy, muszą zostać spełnione dwie przesłanki: 1) muszą powstać w wyniku działalności osób fizycznych, 2) muszą stanowić własność osób fizycznych lub ich prawnych następców. Natomiast w momencie, gdy archiwalia wytworzone przez osobę fizyczną przechodzą na własność państwa (za pośrednictwem jednostek organizacyjnych powołanych do gromadzenia materiałów archiwalnych, do których należą archiwa państwowe) stają się częścią państwowego zasobu archiwalnego. Wynika to z zapisów artykułu 15 ust. 2 ustawy archiwalnej: „Państwowy zasób archiwalny tworzą również materiały archiwalne powstałe w wyniku działalności: 1) partii politycznych oraz innych organizacji o charakterze politycznym, społecznym, zawodowym i gospodarczym, 2) kościołów i związków wyznaniowych, 3) innych niepaństwowych organizacji i jednostek organizacyjnych, 4) działaczy politycznych, społecznych i gospodarczych, twórców w dziedzinie nauki i techniki, kultury i sztuki oraz innych osób, które wniosły swój historyczny wkład do rozwoju Państwa Polskiego, życia politycznego, społecznego i gospodarczego oraz do rozwoju nauki i techniki oraz kultury i sztuki, 5) rodzin i rodów, które wywierały historyczny wpływ na sprawy państwowe, stosunki polityczne, gospodarcze i społeczne,

1 MACIEJEWSKA, Wanda (ed.). *Polski słownik archiwalny*. Warszawa : Państwowe Wydaw. Naukowe, 1974, s. 20, 79.

2 Ustawa z dnia 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach, tekst jednolity Dz.U. 2016, poz. 1506; Ustawa z dnia 7 czerwca 1997 r. o bibliotekach, tekst jednolity Dz.U. 2012, poz. 642; Ustawa z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach, Dz.U. 1997, Nr 5, poz. 24 (z późn. zm.); Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, tekst jednolity Dz.U. 2014, poz. 1446 (z późn. zm.).

a także dotyczące ich majątków, przedsiębiorstw i innej aktywności gospodarczej, jeżeli materiały te stały się własnością Państwa w wyniku zakupu, darowizny lub w innej drodze.” W szczególności punkt 4 przytoczonego artykułu ma odniesienie do spuścizn.

Ze względu na fakt, że spuścizna dopóki nie stanie się częścią państwowego zasobu archiwalnego stanowi własność prywatną, jej twórca-właściciel ma tu prawa szczególne, których podstawą jest definicja własności zawarta w regulacjach Kodeksu cywilnego.³ Ponieważ w treści ustawy archiwalnej nie ujęto zasad postępowania z archiwaliami będącymi własnością osób fizycznych, a zatem przyjęć należy, że ustawodawca pozostawił twórcy pełną swobodę w kwestii ustalania zasad gromadzenia, kwalifikowania, zabezpieczania, opracowania i udostępniania tych archiwaliów. Stąd też zastrzeżenia poczynione przez twórcę w kwestii porządkowania czy udostępniania spuścizn będą mieć charakter nadrzędny nad wszelkimi wytycznymi w tej materii.

Pomimo dużej swobody w dysponowaniu materiałami archiwalnymi będącymi własnością osób fizycznych przez ich właścicieli, prawo definiuje też pewne ograniczenia. Jednym z nich jest prawo pierwokupu archiwaliów, zapisane w artykule 9 ustawy archiwalnej. W przypadku zbywania tych materiałów prawo to przysługuje archiwom państwowym oraz archiwom wyodrębnionym. Wyjątek stanowi sytuacja, gdy archiwalia są oferowane jednostkom organizacyjnym posiadającym powierzony zasób archiwalny, bibliotekom lub muzeum, jeżeli materiały te uzupełniają aktualnie posiadany archiwalny zasób historyczny tych jednostek. Drugim ograniczeniem jest zakaz wywozu archiwaliów poza granice Rzeczypospolitej Polskiej. Te kwestie reguluje artykuł 14 ustawy archiwalnej. Wywóz materiałów archiwalnych za granicę może mieć tylko czasowy charakter, i to po uzyskaniu zezwolenia Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych. Jeśli jednak spuścizna zostanie zaliczona do kategorii zabytków lub materiałów bibliotecznych chronionych jak zabytki, to zgodnie z regulacjami, którym podlegają takie rodzaje materiałów, będą miały zastosowanie bardziej liberalne przepisy, tj. brak wymogu pozwolenia na wywóz za granicę dzieł twórców żyjących, fotografii, filmów i rękopisów, których wartość nie przekracza wysokości określonych w przepisach.⁴

Pomimo że prawo archiwalne (artykuł 12a ustawy archiwalnej) daje możliwość przymusowego zabezpieczenia materiałów archiwalnych wchodzących do narodowego zasobu archiwalnego przez przeniesienie ich do archiwum państwowego (na podstawie decyzji dyrektora archiwum) w celu przechowania, aż do czasu ustania zagrożenia, jeżeli istnieje uzasadniona obawa ich zniszczenia, uszkodzenia lub utraty, w szczególności przez wywiezienie za granicę bez zezwolenia, taka ingerencja w prawo własności nie może być zastosowana wobec archiwaliów należących do osób fizycznych. Nie mają też zastosowania sankcje karne przewidziane w artykule 52 ustawy archiwalnej: „Kto, posiadając szczególnie obowiązek ochrony materiałów archiwalnych, uszkadza je lub niszczy, podlega karze pozbawienia wolności do lat 3. 2. Jeżeli sprawca działa nieumyślnie, podlega grzywnie albo karze ograniczenia wolności.”⁵

Obrót archiwaliami prywatnymi, czy to w formie sprzedaży, czy też w formie darowizny, odbywa się na podstawie instrumentów cywilnoprawnych, z zastrzeżeniem

3 Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. Kodeks cywilny, Dz.U. 1964, Nr 16, poz. 93 (z późn. zm.), Księga druga. Własność i inne prawa rzeczowe.

4 Rozporządzenie Rady (EWG) nr 116/2009 z dnia 18 grudnia 2008 r. w sprawie wywozu dóbr kultury, Dz. Urz. WE L 39 z dnia 10.02.2009, załącznik B.

5 KONSTANKIEWICZ, Marek – NIEWĘGŁOWSKI, Adrian. Status prawny archiwów osobistych. In *Archeion*, 2016, t. 117, s. 87.

wyżej omówionego prawa pierwokupu. Jeśli uprawniony do pierwokupu (*de facto* jest to Skarb Państwa poprzez jednostki budżetowe) nie wykona swego prawa, materiały mogą być sprzedane osobie trzeciej.

Istotnym aspektem związanym z materiałami archiwalnymi wchodzącymi w skład spuścizn jest kwestia praw autorskich. Spuścizny bowiem zawierają cały szereg materiałów, które są utworami w rozumieniu ustawy o prawie autorskim i prawach pokrewnych,⁶ i w związku z tym podlegają szczególnej ochronie prawno-autorskiej. Przeniesienie prawa własności materiałów archiwalnych nie oznacza jednoczesnego przeniesienia autorskich praw majątkowych – zbycie autorskich praw majątkowych powinno zostać wyraźnie zawarte w umowie, na podstawie której dokonuje się zmiana właściciela. Brak posiadania autorskich praw majątkowych przez archiwum, które weszło w posiadanie spuścizny nie ma wpływu na samo gromadzenie czy udostępnianie archiwaliów – pod warunkiem, że mamy do czynienia z utworami rozpowszechnionymi.⁷ Istotne jest natomiast przy działalności wydawniczej, która sprowadza się do komercyjnego rozpowszechnienia utworu, czyli czynności zastrzeżonej dla uprawnionego do wykonywania autorskich praw majątkowych, na podstawie artykułu 17 prawa autorskiego: „Jeżeli ustawa nie stanowi inaczej, twórcy przysługuje wyłączne prawo do korzystania z utworu i rozporządzania nim na wszystkich polach eksploatacji oraz do wynagrodzenia za korzystanie z utworu.”

Mówiąc o spuściznie trzeba zastanowić się nad jeszcze jednym aspektem – czy materiały zgromadzone, wytworzone i będące własnością jakiegokolwiek osoby fizycznej mogą być traktowane jako materiały archiwalne, o wartości historycznej, zasługujące na wieczyste przechowywanie? Z perspektywy takiej osoby, czy jej rodziny lub spadkobierców być może tak, jednak z perspektywy jednostek powołanych do gromadzenia, przechowywania i udostępniania materiałów mających „znaczenie jako źródło informacji o wartości historycznej o działalności Państwa Polskiego, jego poszczególnych organów i innych państwowych jednostek organizacyjnych oraz o jego stosunkach z innymi państwami, o rozwoju życia społecznego i gospodarczego, o działalności organizacji o charakterze politycznym, społecznym i gospodarczym, zawodowym i wyznaniowym, o organizacji i rozwoju nauki, kultury i sztuki, a także o działalności jednostek samorządu terytorialnego i innych samorządowych jednostek organizacyjnych”,⁸ już niekoniecznie. Podobnie z perspektywy wytycznych metodycznych określających kryteria selekcji dokumentacji nie każdy dokument kwalifikuje się do wieczystego przechowywania.⁹ Dlatego też nie

6 Ustawa z dnia 4 lutego 1994 r. o prawie autorskim i prawach pokrewnych, tekst jednolity Dz.U. 2017, poz. 880.

7 Archiwa (obok instytucji oświatowych, uczelni, instytutów badawczych, instytutów naukowych Polskiej Akademii Nauk, bibliotek i muzeów) mają legitymację prawną do udostępniania przedmiotów prawa autorskich na podstawie zapisów artykułu 28 Ustawy z dnia 4 lutego 1994 r. o prawie autorskim i prawach pokrewnych: „...archiwa mogą: 1) używać, w zakresie swoich zadań statutowych, egzemplarze utworów rozpowszechnionych, 2) zwielokrotnić utwory znajdujące się we własnych zbiorach w celu uzupełnienia, zachowania lub ochrony tych zbiorów, 3) udostępniać zbiory dla celów badawczych lub poznawczych za pośrednictwem końcówek systemu informatycznego (terminali) znajdujących się na terenie tych jednostek – jeżeli czynności te nie są dokonywane w celu osiągnięcia bezpośredniej lub pośredniej korzyści majątkowej.”

8 Definicja materiałów archiwalnych zawarta w artykule 1 Ustawy z dnia 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach.

9 ROBÓTKA, Halina. *Opracowanie i opis archiwaliów. Podręcznik akademicki*. Toruń : Wydawnictwo Naukowe UMK, 2010, s. 86 – 90.

wszystkie materiały wytworzone i zgromadzone przez osoby fizyczne będą materiałami archiwalnymi. Ocena wartości archiwalnej danej spuścizny dokonuje się tak naprawdę dopiero w momencie jej zbycia lub darowizny, a często nawet już w trakcie samego opracowania archiwalnego.

Z materiałami prywatnymi osoby fizycznej wiąże się jeszcze jeden problem, mianowicie ich ewentualne rozproszenie ze względu na różnorodność zbioru pod względem formy (materiały o charakterze archiwalnym *sensu stricte* – dokumenty, akta; zbiory biblioteczne; obiekty o charakterze muzealnym). Z jednej strony zachowanie integralności spuścizny może w sposób pełny odzwierciedlać życie i dorobek naukowy, artystyczny, społeczny twórcy, z drugiej jednak strony czasem niemożliwym staje się zachowanie zbioru w całości, choćby np. ze względu na brak kompetencji i fizycznych możliwości przejmowania całych różnorodnych pod względem form kolekcji, ale też często przez wzgląd na wolę twórcy, który świadomie decyduje się na rozdzielenie swojego zbioru. Jeszcze inny problem związany z fizycznym przechowywaniem sprawiają materiały współczesne – istniejące na serwerach czy w wirtualnej przestrzeni sieci Internet.

Archiwa przejmując do swych zasobów spuścizny, materiały prywatne osób fizycznych, muszą się liczyć z pewnymi ograniczeniami w dysponowaniu nimi. Wynikają one ze wspomnianej już ochrony prawno-autorskiej, którą objęta może być duża część spuścizny, jak również z ochrony dóbr osobistych (na podstawie regulacji artykułu 23 Kodeksu cywilnego), w tym kultu czci pamięci osoby zmarłej, ochrony danych osobowych, ochrony korespondencji (na rozpowszechnienie listu potrzebna jest zarówno zgoda nadawcy, czyli autora tekstu, jak i adresata¹⁰), ochrony wizerunku (kwestia istotna z punktu widzenia licznej reprezentacji fotografii w zbiorach prywatnych).

W celu zoptymalizowania prawnych warunków transferu praw własności do spuścizny niezbędne jest zawarcie umowy cywilno-prawnej.¹¹ Umowa taka powinna zawierać następujące elementy:

- datę i miejsce sporządzenia umowy,
- dokładnie określone strony umowy (z uwzględnieniem potwierdzenia prawa własności do spuścizny osoby przekazującej, jako że nie zawsze jest to sam twórca),
- przedmiot umowy (w postaci dokładnego spisu przekazywanych materiałów),
- sposób przekazania (odpłatny, darowizna),
- ewentualne zastrzeżenia, np. w kwestii czasu po jakim może nastąpić udostępnianie, czy w kwestii wykonywania kopii materiałów,
- regulacje wynikające z praw szczególnych (m.in. prawa autorskiego, dóbr osobistych, danych osobowych),
- informację o sposobie rozstrzygnięcia sporów wynikających z niestosowania zapisów umowy,
- informację o sporządzeniu umowy w dwóch egzemplarzach,
- podpisy stron.

10 KRZEMIŃSKA, Anna. Archiwalia proveniencji prywatnej a tzw. własność intelektualna. In REMBISZEWSKA, Dorota – KRAJEWSKA, Hanna (eds.). *Wybitni archiwiści łomżyńscy w służbie społeczeństwa*. Łomża : ŁTN, 2012, s. 155.

11 KRZEMIŃSKA, Anna. Acquiring private archives – legal construction of agreements including issues: copyright, protection of personal data, protection of correspondence, protection of image, etc. [online]. In GOSTENČNIK; Nina (ed.). *Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja. Materialno varstvo arhivskega gradiva: zbornik mednarodne konference, Radenci, 15. - 17. april 2015*. Maribor : Pokrajinski arhiv, 2015, s. 145 – 156 [cit. 2017-06-25]. Dostupné na: <https://issuu.com/ninagostencnik/docs/zbornik_radenci_2015_isuu>

Tak skonstruowana umowa pozwoli na rozwianie wątpliwości co do sposobu korzystania i dysponowania spuścizną przez archiwa i uniknięcia ewentualnych sporów, jakie wyniknąć mogą wskutek nieprecyzyjnie określonych zasad i praw nabywcy spuścizny.

W niniejszym artykule przedstawione zostały polskie prawne uwarunkowania związane ze spuściznami i ich przejmowaniem przez archiwa. Niemiej jednak w reżimach prawnych innych krajów europejskich status materiałów prywatnych, które mają charakter archiwaliów, jest podobny. W omówieniach zagadnienia podkreślany jest prywatny charakter własności oraz konieczność zawierania umów na okoliczność zmiany prawa własności i przejęcia dokumentacji przez archiwa czy inne uprawnione do tego jednostki.¹²

Podsumowując, podkreślić należy, że spuścizna jest własnością prywatną, a przeniesienie prawa własności powinno nastąpić w drodze umowy cywilno-prawnej. To twórca (lub jego następcy prawni) jest podmiotem uprawnionym do wyłącznego decydowania o kształcie i charakterze spuścizny oraz zakresie jej udostępniania. Poszczególne elementy spuścizny mogą podlegać różnym przepisom prawnym (archiwalnym, bibliotecznym, muzealnym). Zbycie spuścizny zawierającej materiały archiwalne przez właściciela w polskim reżimie prawnym podlega prawu pierwokupu przez jednostki budżetowe wskazane w ustawie archiwalnej. Ograniczenia w dysponowaniu nią mogą też wynikać z przepisów szczególnych, takich jak prawo autorskie, ochrona dóbr osobistych, ochrona danych osobowych, korespondencji czy wizerunku.

Rechtliche Rahmenbedingungen der Übernahme von Schriftstücken durch Archive in Polen

Aufgrund der Tatsache, dass Schriftstücke zum Privatbesitz gehören, erfordert ihre Übernahme ein besonderes Vorgehen. Das geht aus den zivilrechtlichen Vorschriften hervor. Das Ziel dieses Beitrags ist, darauf zu verweisen, auf welche Art und Weise diese privaten Dokumente mit Archivcharakter von Archiven übernommen werden müssen, unter Berücksichtigung der Rechtsvorschriften, die mit Privatbesitz, Autorenrechten, Recht an Bild (Porträt), Recht auf Schutz der persönlichen Daten, auf Wahrung des Briefgeheimnisses usw. zusammenhängen. Alle genannten Punkte müssen im Vertrag, der bei der Übernahme der privaten Dokumente ins Archiv vorbereitet wird, festgelegt werden. Der Forschungsschwerpunkt liegt auf der Analyse der Rahmenbedingungen, unter denen die Schriftstücke nach polnischem Recht in Archive übernommen werden und gleichzeitig werden auch praktische Erfahrungen aus Polen angeführt.

---

12 Studia na temat statusu prawnego materiałów prywatnych we Włoszech, na Ukrainie, w Słowenii, Chorwacji, na Litwie, Łotwie, Białorusi, w Czechach, Bułgarii: STĘPNIAK, Władysław (ed.). *The private archives and archival materials in the Central and East European Countries. Materials of the International Conference Mądralin, October 8-11, 1998*. Warszawa : Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych, 1999, s. 45 – 120.

Právne podmienky preberania písomných pozostalostí prostredníctvom archívov v Poľsku

Keďže písomné pozostalosti patria do súkromného vlastníctva, ich preberanie do archívov si vyžaduje zvláštny postup, čo vyplýva z predpisov civilného práva. Cieľom príspevku je poukázať na to, akým spôsobom musia byť tieto súkromné dokumenty archívnej hodnoty preberané do archívov, s prihliadnutím na právne predpisy súvisiace so súkromným vlastníctvom, autorskými právami, právami na ochranu obrazu (portrétu), osobných údajov, zachovaním listového tajomstva atď. Všetky spomenuté problémy je potrebné zachytiť v zmluve pripravenej pri prevzatí súkromných dokumentov do archívu. Predmetom výskumu je analýza podmienok, za akých sú písomnosti preberané do archívov podľa poľského práva a súčasne sú uvedené aj praktické skúsenosti.

Spuścizny dwóch krakowskich uczonych, Adama i Jerzego Vetulanich (ojca i syna) – czyli jak na przestrzeni jednego pokolenia zmienia się archiwum prywatne jednej rodziny

Adam Kosek

Niniejszy artykuł ma na celu scharakteryzowanie dwóch spuścizn krakowskich uczonych, ojca i syna, Adama i Jerzego Vetulanich, zaprezentowanie podobieństw, a w szczególności różnic wynikających z czasów, kiedy te dwa archiwa osobiste powstawały oraz z faktu uprawiania przez obu profesorów diametralnie różnych dyscyplin naukowych. Mówiąc o archiwach osobistych koniecznym jest nawiązać do najważniejszych faktów z życia ich twórców, stąd też przedstawione zostaną krótkie życiorysy obu profesorów. Kilka słów poświęcone zostanie problemom metodycznym dotyczącym opracowania i udostępniania spuścizn, które będą tutaj określać mianem „nowoczesnych”, a których reprezentację stanowi właśnie spuścizna Jerzego.

Na wstępie należy powiedzieć o zdarzeniu, które zasadniczo wpływa na treść niniejszego artykułu; wydarzenia absolutnie niemożliwego do przewidzenia i sprawiającego, że postrzeganie spuścizny Jerzego Vetulaniego nabiera zupełnie innej perspektywy, niż miało to miejsce w czasie inicjowania pracy nad artykułem. Otóż, gdy powstał pomysł na przygotowanie wystąpienia w ramach XXI Dni Archiwalnych w Republice Słowacji na temat spuścizn prof. Jerzego Vetulaniego i jego ojca Adama, prof. Jerzy Vetulani był aktywnym, niezwykle czynnym zawodowo pracownikiem Instytutu Farmakologii Polskiej Akademii Nauk (PAN) w Krakowie. Chociaż już z racji wieku nie angażował się w bieżące badania naukowe, to był wielkim popularyzatorem nauki, w sposób niezwykle ciekawy i wręcz fascynujący przybliżający wszystkim zainteresowanym piękno neurobiologii. A zainteresowanych były całe rzesze – jego wykłady i publiczne wystąpienia przyciągały tłumy słuchaczy. Tymczasem dnia 2 marca 2017 roku zdarzył się tragiczny w skutkach wypadek – profesor wracając z pracy do domu, po zakończonym posiedzeniu Rady Naukowej Instytutu Farmakologii, której był członkiem, został potrącony przez samochód. Doznane obrażenia spowodowały, iż pomimo usilnych starań specjalistów (nota bene przyjaciół-klinicyistów), nie wybudzony ze śpiączki farmakologicznej, zmarł w dniu 6 kwietnia.¹

Ponieważ materiały prywatne były w dużej mierze w dyspozycji profesora (tylko część z nich przekazał do Archiwum Instytutu Farmakologii PAN) informacje na temat całokształtu spuścizny oraz jej specyfiki miały zostatać pozyskane na podstawie bezpośrednich rozmów. Ich efektem miała być też ocena ewentualnych problemów, jakie mogą powstać w związku z archiwalnym opracowaniem i udostępnianiem spuścizny profesora. Nagła śmierć profesora sprawiła, że należało przyjąć inną metodę postępowania, jako że negocjacje prowadzone z rodziną na temat dalszych losów materiałów prywatnych profesora należą jeszcze do przyszłości. Tym niemniej w artykule zaprezentowane zostaną te aspekty, które były zamierzone do rozważenia.

1 RADŁOWSKA, Renata. Pogrzeb prof. Vetulaniego. „Do zobaczenia w miejscu, w którego istnienie nie wierzyłeś” [online]. In *Wyborcza.pl Kraków*, 18. kwietnia 2017 [cit. 2017-05-30]. Dostępne na: <<http://krakow.wyborcza.pl/krakow/7,44425,21652700,pogrzeb-prof-vetulaniego-do-zobaczenia-w-miejscu-w-ktorego.html>>

Biogram Adama Vetulaniego

Adam Joachim Vetulani urodził się w 1901 roku w Sanoku, a zmarł w 1976 roku w Busku-Zdroju.² Kształcił się w Sanoku, następnie Cieszynie, w Wiedniu i w Krakowie. Podczas I wojny światowej służył ochotniczo w Cesarskiej i Królewskiej Armii na froncie włoskim. W latach 1919 – 1923 studiował prawo na Uniwersytecie Jagiellońskim, odbył też aplikację sędziowską w Sądzie Okręgowym w Krakowie. W 1925 roku obronił na Uniwersytecie Jagiellońskim doktorat praw. Studia uzupełniał też na uniwersytecie w Strasburgu. Od 1925 roku był pracownikiem Uniwersytetu Jagiellońskiego przechodząc kolejne szczeble kariery naukowej. W 1928 roku habilitował się z zakresu historii prawa polskiego. W 1934 roku uzyskał nominację na profesora nadzwyczajnego i objął Katedrę Prawa Kościelnego. W 1927 poślubił Irenę Latinik, córkę generała Franciszka Latinika, z którą miał dwóch synów: Jerzego oraz Jana.

Po wybuchu II wojny światowej brał czynny udział w kampanii wrześniowej. 17 września 1939 roku przeszedł przez granicę polsko-rumuńską i wraz z wojskiem dotarł do Rumunii, gdzie został internowany. W maju 1940 roku dotarł do Francji, gdzie wstąpił do Wojska Polskiego w ramach Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie. Podczas kampanii francuskiej 1940 roku uczestniczył w walkach wzdłuż linii Maginota. Następnie w obliczu klęski obrony Francji przedostał się do Szwajcarii i tam został internowany.

W 1945 roku powrócił do Polski i objął kierownictwo Katedry Prawa Kościelnego na Uniwersytecie Jagiellońskim. W 1946 został profesorem zwyczajnym Uniwersytetu Jagiellońskiego w zakresie prawa kościelnego. W latach 1947 – 1970 kierował Katedrą Historii Państwa i Prawa Polskiego. Przeszedł na emeryturę w 1971 roku. Był związany również z innymi instytucjami naukowymi: Instytutem Nauk Prawnych Polskiej Akademii Nauk, Instytutem Historii Polskiej Akademii Nauk; Papieskim Wydziałem Teologicznym w Krakowie. Był członkiem wielu towarzystw naukowych i akademii; laureatem nagród naukowych, otrzymał także tytuły doktora *honoris causa* uniwersytetów w Strasburgu (1959), Nancy (1961) i Pecs (1972).

W pracy naukowej Adam Vetulani zajmował się historią prawa kościelnego powszechnego, historią średniowiecznego prawa polskiego oraz edytorstwem. Jednym z uczniów Adama Vetulaniego był ksiądz Karol Wojtyła, który utrzymywał z profesorem bliskie stosunki, zaś w 1976 roku przewodniczył jego uroczystościom pogrzebowym.³

Biogram Jerzego Vetulaniego

Jerzy Adam Gracjan Vetulani urodził się w 1936 w Krakowie, zmarł 6 kwietnia 2017 roku tamże.⁴ Był postacią tak barwną i niezwykłą, że trudno streścić jego życie w kilku zdaniach. Mówi się o nim, że jest jednym z najbardziej oryginalnych polskich uczonych i popularyzatorów nauki.

2 Informacje biograficzne zob. VETULANI, Adam. *Poza płomieniami wojny. Internowani w Szwajcarii 1940–1945*. Warszawa : Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej, 1976, s. 7; MAJKOWSKA, Rita (ed.). *Adam Vetulani 1901 – 1976: materiały z Posiedzenia Naukowego PAU w dniu 16 listopada 2001 r.* Kraków : Polska Akademia Umiejętności, 2005, 100 s. Pozri: *Adam Vetulani* [online] [cit. 2017-05-30] <https://pl.wikipedia.org/wiki/Adam_Vetulani>

3 Adam Vetulani. Nekrologi. In *Dziennik Polski*, 29 września 1976, Nr 222, s. 2, 4 (pozri: <<http://mbc.malopolska.pl/dlibra/docmetadata?id=57437&from=publication>>).

4 Informacje biograficzne pozri: ROTKIEWICZ, Marcin. *Mózg i błazen. Rozmowa z Jerzym Vetulanim*. [online]. Wołowiec : Czarne, 2015, 192 s. [cit. 2017-05-30]. Dostępne na: <https://pl.wikipedia.org/wiki/Jerzy_Vetulani>; Jerzy Vetulani, akta osobowe, Dział Spraw Osobowych Instytutu Farmakologii Polskiej akademii nauk w Krakowie (dalej len IF PAN).

II wojnę światową wraz z matką i młodszym bratem spędził w Krakowie, podczas gdy ojciec był zaangażowany w działania zbrojne na Zachodzie. Lata wojenne profesor wspominał jako ciekawe, pełne fascynujących aktywności i odkrywania otaczającego świata, podważając zbiorowy, martyrologiczny obraz rozpacz i nieszczęścia. Edukację rozpoczął w 1942 roku na tajnych kompletach. Po ukończeniu liceum ogólnokształcącego studiował od 1952 roku na Uniwersytecie Jagiellońskim biologię, a później chemię. W 1956 roku podjął pracę jako wolontariusz w Zakładzie Farmakologii Polskiej Akademii Nauk (obecnie Instytut Farmakologii Polskiej Akademii Nauk), z którym związany był nieprzerwanie do końca życia. W 1957 roku, po uzyskaniu dyplomu na uczelni, został zatrudniony na stanowisku asystenta.

Był jednym z założycieli i stałych bywalców Piwnicy pod Baranami,⁵ kultowego krakowskiego kabaretu działającego oficjalnie od 1956 roku. Właśnie w Piwnicy poznał swoją przyszłą żonę, Marię Pająk, z którą ożenił się w 1963 roku. Miał dwóch synów: Marka i Tomasza.

Stopień doktora nauk przyrodniczych uzyskał w 1966 roku, następnie przez rok przebywał na stypendium w Uniwersytecie Cambridge. W roku 1973 wyjechał do USA, gdzie pracował jako *Research Associate Professor* w Uniwersytecie Vanderbilt. Był tam współtwórcą przełomowego odkrycia dotyczącego mechanizmu działania leków przeciwdepresyjnych. Praca na ten temat opublikowana w „Nature” stała się klasyką w cytowaniach (*citation classic*, otrzymując do 2007 roku 580 powołań).⁶ Po powrocie do Krakowa w 1976 roku uzyskał stopień doktora habilitowanego i objął kierownictwo Zakładu Biochemii Instytutu Farmakologii Polskiej Akademii Nauk. Tytuł profesora zwyczajnego otrzymał w 1989 roku.

Był laureatem prestiżowych nagród (m.in. nagrody Anna Monika) oraz członkiem towarzystw naukowych, pełnił też różne funkcje w strukturach Akademii. W 2002 roku startował jako kandydat na prezydenta Krakowa w wyborach samorządowych. Był wieloletnim redaktorem czasopisma popularno-naukowego „Wszelchświat”.⁷ W 2006 roku odszedł z funkcji kierownika Zakładu Biochemii Instytutu Farmakologii PAN i poświęcił się w znacznym stopniu popularyzacji nauki.

Regularnie wykładał na kierunkach kilku uczelni w Krakowie: w Małopolskiej Wyższej Szkole im. J. Dietla, na Uniwersytecie Jagiellońskim oraz na Uniwersytecie Papieskim Jana Pawła II.

Jerzy Vetulani był wybitnym neurobiologiem, psychofarmakologiem i biochemikiem. Był zwolennikiem legalizacji marihuany, a także ogólnej depenalizacji narkotyków dla osób pełnoletnich. Jako argumenty za legalizacją marihuany wymieniał m.in. jej niewielką i w ogóle wątpliwą szkodliwość, właściwości medyczne (np. przy bólach spastycznych, astmie, jaskrze), odcięcie wpływów mafii oraz zysk dla państwa z akcyzy. Jest jednym z najczęściej cytowanych naukowców polskich w dziedzinie biomedycyny. Otrzymał tytuł doktora *honoris causa* Śląskiej Akademii Medycznej i Uniwersytetu Medycznego w Łodzi.

5 Jerzy Vetulani w Piwnicy pod Baranami [online]. You Tube [cit. 2012-05-22]. Dostępne na: <<https://www.youtube.com/watch?v=9cbEtfK4NNA>>

6 VETULANI, Jerzy – SULSER, Fridolin. Action of various antidepressant treatments reduces reactivity of noradrenergic cyclic AMP-generating system in limbic forebrain. In *Nature*, 1975, 257 (5526), s. 495 – 496.

7 *Wszelchświat: Pismo Przyrodnicze* [online] [cit. 2017-05-30]. Dostępne na: <<http://wszechswiat.ptpk.org/>>

Spuścizna Adama Vetulaniego

Spuścizna Adama Vetulaniego przechowywana jest w Archiwum Nauki Polskiej Akademii Nauk i Polskiej Akademii Umiejętności w Krakowie.⁸ Opis jej zawartości dostępny jest w bazie on-line: Spuścizna – archiwa krakowskie.⁹ Zbiór ten stanowi tradycyjną w swej postaci spuściznę, zawierającą przede wszystkim materiały aktowe, na które składają się:

- materiały twórczości (manuskrypty publikacji),
- materiały warsztatowe (materiały do prac, odpisy publikacji, wypisy, notatki z publikacji i materiałów archiwalnych, wycinki prasowe),
- materiały dokumentujące działalność twórcy.

Zaledwie trzy jednostki zawierają fotografie (w tym jedna to fotokopie ilustracji do wydawnictw, a jedna to wydawnictwa obozowe ze Szwajcarii). Spuścizna nie zawiera materiałów o charakterze rodzinnym (korespondencji, materiałów biograficznych, czyli dokumentów osobistych typu metryki, świadectwa, dyplomy, albumy rodzinne, materiały dotyczące zdrowia).

Zbiór identyfikatorów prof. J. Vetulaniego. Archiwum Instytutu Farmakologii PAN, sygn. 100.

Spuścizna Jerzego Vetulaniego

Tymczasem już materiały, które sam Jerzy Vetulani przekazał do Archiwum Instytutu Farmakologii PAN w 2012 roku, a później sukcesywnie uzupełniał, mają inny charakter.¹⁰ Do tradycyjnych materiałów, które zawiera ta spuścizna zaliczyć można:

- dokumenty biograficzne (dyplomy, powołania na stanowisko, mianowania),
- umowy wydawnicze,
- recenzje prac naukowych,
- listy gratulacyjne z okazji uzyskania tytułu doktora *honoris causa* Śląskiej Akademii

8 Vetulani Adam (1901 – 1976, historyk prawa), Archiwum Nauki PAN i PAU w Krakowie, sygn. K III 58. Zespół zawiera 152 jednostki archiwalne o łącznym obmiarze 7,7 mb.

9 Spuścizna – archiwa krakowskie [online] [cit. 2017-05-30]. Dostępne na: <<http://spuscizna.krakow.pl/#start>>

10 Archiwum IF PAN, sygn. 100. Całość dokumentacji obejmuje 0,75 mb.

Medycznej w Katowicach.

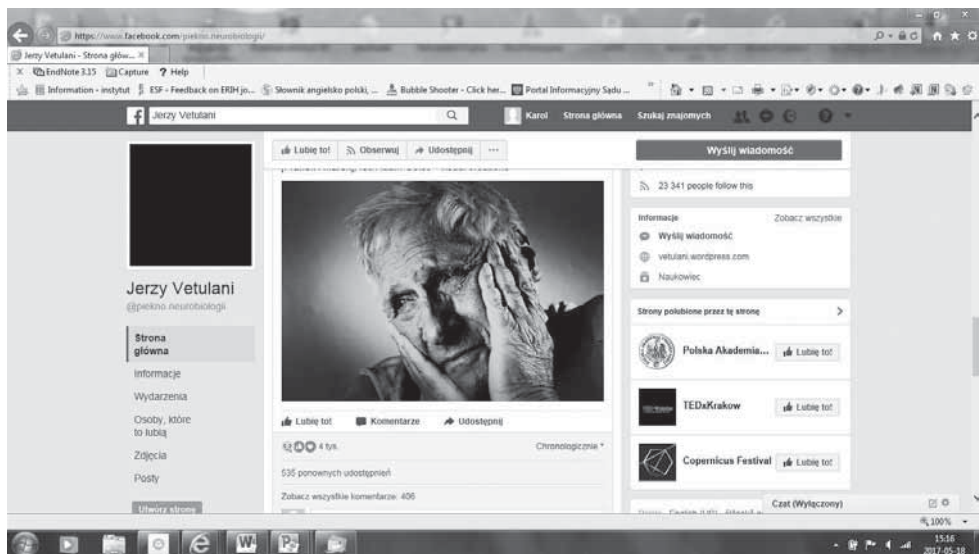
Do ciekawych elementów należą:

- oprawne tomy nadbitek artykułów naukowych od 1958 roku,
- zaświadczenia i certyfikaty,
- identyfikatory z konferencji naukowych, sympozyjów i różnego rodzaju spotkań.

Te ostatnie (zbiór liczący ok. 300 badzy) stanowiąc mogą doskonałe źródło do rekonstrukcji swego rodzaju itinerarium naukowego profesora.

W Archiwum Instytutu znajduje się również mnóstwo zdjęć profesora, zarówno ilustrujących jego udziału w wydarzeniach Instytutowych, jak również dokumentujących spotkania o charakterze czysto prywatnym (jak jubileusz urodzin czy zabawa sylwestrowa), w których uczestniczyli także inni pracownicy Instytutu – przyjaciele i koledzy.

Elementami spuścizny Jerzego, które sprawiają, że jest ona „nowoczesna” są te tworzone w tzw. wirtualnej rzeczywistości, w sieci Internet. Jednym z takich elementów jest prowadzony przez profesora od 2010 roku blog pt. *Piękno neurobiologii*.¹¹ Na blogu profesor publikował autorskie teksty zawierające informacje o najświeższych odkryciach w dziedzinach neurobiologii i psychofarmakologii, a także własne komentarze. Wybrał tę formę publikacji tekstów ze względu na możliwość dotarcia do jak największego grona czytelników oraz niezależność i swobodę w treści oraz terminie dokończania wpisów. Podobnym elementem spuścizny jest profil profesora na portalu społecznościowym Facebook. Istotne znaczenie ma tu interakcja z innymi użytkownikami. Warto zaznaczyć, że pod informacją zamieszczoną przez rodzinę o wypadku profesora pojawiło się 406 komentarzy, a za pomocą emotikon wypowiedziało się ponad 4 tysiące użytkowników.

Profil prof. J. Vetulaniego na portalu społecznościowym Facebook.

Screenshot: <https://www.facebook.com/piekno.neurobiologii/>.

11 *Piękno neurobiologii*. Blog Jerzego Vetulaniego [online] [cit. 2017-05-30]. Dostępne na: <<https://vetulani.wordpress.com/>>

Trzecim elementem spuścizny istniejącym w tzw. wirtualnej rzeczywistości jest prowadzony od 2011 roku kanał na YouTube, na którym publikowane były filmy z wydarzeń z udziałem profesora.¹²

Różnice między spuściznami ojca i syna

Różnice między dwoma spuściznami ojca i syna są zasadnicze. Materiały z pracy naukowej Jerzego czekają jeszcze na archiwalne zabezpieczenie. Na pewno są zdecydowanie różne od dokumentacji działalności naukowej Adama. Ma to związek zarówno z dyscyplinami naukowymi, które uprawiali ojciec i syn (Adam – humanista, a Jerzy – neurobiolog), jak również czasem, kiedy prowadzili prace naukowe i wynikającymi z tego technicznymi możliwościami.

Metodyka opracowania „nowoczesnej” spuścizny

„Nowoczesność” materiałów wytworzonych przez Jerzego sprawia, że rodzi się pytanie o metodykę opracowania takiej spuścizny. Mamy tu bowiem do czynienia nie tylko z klasycznymi materiałami aktowymi czy fotografiami, które łatwo uporządkować, opisać i udostępnić, ale z nową jakością materiałów, istniejącą w wirtualnej przestrzeni Internetu, w dodatku mającą interaktywny charakter (każdy użytkownik sieci może dodać np. komentarz czy opinię). W jaki sposób Archiwum przechowujące spuściznę powinno zewidencjonować i udostępnić takie jej elementy? Są one już powszechnie dostępne w sieci – czy Archiwum może zatem ten dostęp kontrolować lub reglamentować? Taka dokumentacja implikuje również konieczność uwzględnienia problemów dotyczących praw autorskich, ochrony własności intelektualnej, danych osobowych etc., jak również technicznych aspektów archiwizacji. To prawdziwe wyzwanie metodyczne. Dotychczasowe kanony porządkowania spuścizn (archiwów osobistych)¹³ muszą zostać rozszerzone o wskazówki, jak postępować z tego rodzaju materiałami. Jak bowiem sądzić należy Jerzy Vetulani, choć człowiek niezwykły, z którym piszący te słowa miał przyjemność mieć styczność na niwie zawodowej, nie jest odosobnionym twórcą „nowoczesnej” spuścizny.

Nachlässe von zwei Krakauer Wissenschaftlern,

Adam und Georg Vetulani (Vater und Sohn), oder Wie sich am Beispiel einer Generation das Privatarchiv einer Familie verändert

Im Beitrag setzten wir uns mit zwei Nachlässen bzw. persönliche Archivbeständen von zwei ausgezeichneten Krakauer Wissenschaftlern – Adam und Georg Vetulani auseinander. Adam Vetulani (1901 – 1976) war Rechtshistoriker, Georg hingegen Neurobiologe und ein großer Popularisator der Wissenschaft. An ihrem Beispiel weisen wir darauf hin, wie sich die Zeit und die Geburt einer wissenschaftlichen Disziplin auf die Nutzung und den Inhalt

12 *Jerzy Vetulani* [online]. You Tube [cit. 2017-05-30]. Dostupné na: <<https://www.youtube.com/user/JerzyVetulani?feature=watch>>

13 DYMNICKA-WOŁOSZYŃSKA, Hanna – KOLANKOWSKI, Zygmunt (eds.). *Wytuczne opracowania spuścizn archiwalnych po uczonych*. 2. doplnené vyd. Warszawa : Polska akademia nauk – Archiwum, 1990, s. 1 – 37.

von persönlichen Nachlässen auswirken. Wir können feststellen, dass der Nachlass von Adam, der vom Archiv der Polnischen Akademie der Wissenschaften und der Polnischen Akademie der Künste in Krakau (*Archiwum Nauki Polskiej Akademii Nauk i Polskiej Akademii Umiejętności w Krakowie – Archiwum Nauki PAN a PAU*) verwaltet wird, in seiner Struktur „traditionell“ ist. Grundsätzlich unterschiedlich sind die Archivdokumente aus Georgs (1936 – 2017) Tätigkeit, die sich unter anderem auch im Archiv des Instituts für Pharmakologie der Polnischen Akademie der Wissenschaften in Krakau befinden. Im Beitrag werden konkrete Unterschiede zwischen den beiden Nachlässen, Methodik der Bearbeitung solcher Schriftstücke sowie Möglichkeiten der Zugänglichmachung erwähnt.

Pozostalosti dvoch krakovských vedcov, Adama a Juraja Vetulanichovcov (otca a syna) alebo Ako sa na príklade jedného pokolenia mení súkromný archív jednej rodiny

V príspevku sa sústreďíme na dve pozostalosti resp. osobné fondy, vynikajúcich krakovských vedcov – otca a syna – Adama a Juraja Vetulanichovcov. Adam Vetulani (1901 – 1976) bol historikom práva, naproti tomu Juraj bol neurobiológom a veľkým popularizátorom vedy. Na ich príklade poukazujeme na skutočnosť, ako čas a zrodenie pestovanej disciplíny v oblasti vedy vplýva na využívanie a obsah osobných pozostalostí. Môžeme konštatovať, že „tradičná“ je vo svojej štruktúre pozostalosť Adama, ktorú spravuje Archív Polskej akadémie vied a Polskej akadémie umení (*Archiwum Nauki Polskiej Akademii Nauk i Polskiej Akademii Umiejętności w Krakowie – Archiwum Nauki PAN a PAU*) v Krakove. Zásadne odlišné sú archívne dokumenty z činnosti Juraja (1936 – 2017), ktoré sa nachádzajú okrem iného aj v Archíve Farmakologického inštitútu Poľskej akadémie vied v Krakove. V príspevku sú uvedené konkrétne rozdiely medzi oboma pozostalosťami, metodika spracovania takýchto písomností a možnosti ich prístupnosti.

Fond Vlastimil Kybal a cesty jeho získávání do Národního archivu v Praze

Filip Paulus

Vedle institucionálních fondů uchovává Národní archiv (NA) také celou řadu osobních fondů. V těchto fondech nacházíme mj. vzpomínky a paměti vztahující se přímo k činnosti původců. Ve fondech jsou zastoupeny archivy jak představitelů různých politických stran z první republiky, tak z období, kdy byla u moci komunistická strana. Do první skupiny spadají pozůstalosti politiků Republikánské strany zemědělského a malorolnického lidu (tzv. agráři) jako např. Jan Malypetr a Rudolf Beran. Ve druhé skupině nalezneme politiky z období po únoru 1948 a z jara 1968 jako je např. Antonín Zápotocký, Čestmír Císař a další. Nesmíme ovšem zapomenout také na úředníky, které zde zastupuje Jiří Sedmík, coby osobní tajemník Edvarda Beneše, ale i diplomat a historik Vlastimil Kybal.

A právě V. Kybalovi je tento příspěvek věnován. Životní osudy Vlastimila Kybala nebyly dosud náležitě zpracovány. Odborné veřejnosti je významný profesor Karlovy Univerzity známý, nicméně laická veřejnost se s jeho životem neměla možnost doposud blíže seznámit. Jedním z důvodů byla jeho rezignace v roce 1939 na pozici velvyslance v Mexiku a následný odchod do USA, odkud se již do vlasti nevrátil. Tuto skutečnost potvrzuje i záznam v úvodu inventáře z roku 1965, kde se mj. píše: „Po roce 1938 mizí po Kybalovi stopa. Pravděpodobně zemřel roku 1956 v Mexiku.“¹

Zároveň je třeba dodat, že po roce 1990 k poznání Kybalova filozofického a historického myšlení významně přispěl ThDr. Jaroslav Hrdlička, který se systematicky zabývá vzpomínkami Vlastimila Kybala a jeho manželky Marie Any de la Merced Sáenz y Aquilar (1873 – 1967)² a současně se věnuje propagování jeho odkazu.³ Vyvrcholením těchto snah bylo mj. vytvoření Společnosti Vlastimila Kybala⁴ mající za cíl uchovávat historický odkaz a jeho aktivity.

Vlastimil Kybal
na fotografii z ateliéru J. F. Langhans, 1912
(zdroj: NA, fond Vlastimil Kybal, kar. 50)

1 HRDÁ, Alena. *Kybalova pozůstalost* (inventář). Praha : Státní ústřední archiv, 1965, 78 s.

2 V této souvislosti je třeba upozornit, že ve fondu se kromě Kybalových vzpomínek nacházejí i vzpomínky Any Sáenz Kybalové psané ve španělštině.

3 HRDLIČKA, Jaroslav. *Vlastimil Kybal a Univerzita Karlova*. Chomutov : 3K, 1997, 176 s.; HRDLIČKA, Jaroslav – LÁŠEK, Jan Blahoslav. *Paměti Vlastimila Kybala*. (Chomutov) : L. Marek, 2012, 249 s.; HRDLIČKA, Jaroslav. *Vlastimil Kybal doma a v exilu*. Peruc : Obecní úřad Peruc, 2001, 47 s.

4 Společnost Vlastimila Kybala vznikla v roce 1996 a její fond je dnes uložen v Národním archivu v Praze (dále jen NA; 0,36 bm, 1918 – 2010).

Předkládaná studie nemá za cíl přinést podrobné informace o činnosti a osudech Vlastimila Kybala, ale doložit vznik, vývoj, zpracování a uchování jeho pozůstalosti. Nicméně je přesto nutné se v krátkosti zmínit o důležitých milnících Kybalova života. Tři základní pilíře, na kterých stojí jeho životní dráha, jsou studium, rodina a diplomacie. Každý z nich svým způsobem ovlivňoval jeho myšlení a názory a také determinoval jeho konečná rozhodnutí.

Vlastimil Kybal se narodil 30. května 1880 v obci Černochoch v tehdejší okrese Slaný v rodině zemědělce Václava Kybala (1846 – 1926).⁵ Už od mládí bylo patrné jeho nadání, které zúročil při studiu na gymnáziu ve Slaném. Poté přešel studovat do Prahy na Filozofickou fakultu C. k. Karlo-Ferdinandovy univerzity, kde docházel na přednášky profesorů Golla,⁶ Pekaře, Novotného, Kalouska, Masaryka aj. V roce 1903 se stal asistentem historického semináře a ve svých denících se zmiňuje, že se tím stal terčem útoků svých kolegů, kteří by rádi toto místo získali: „Jsou ti lidé směšní. Závídí mi někteří kolegové moje nové zaměstnání. Sami dělali si asi naděje, že tu budou sedět... Mě ovšem závist ta neuvede z rovnováhy, ale jen více popudí k práci, již bych se odvděčil profesorovi Gollovi a Pekařovi.“⁷

Vztah ke Gollovi Kybal vyjádřil ve svém deníku následovně: „Pomyslím i jinak na budoucnost: 1906 bude 50leté jubileum Gollova učitelství na univerzitě. Do Památníku, jenž bude jistě vydán, rád bych se přihlásil i já jako žák jeho: a to prací O české mystice předhusitské.“⁸

Mezi jeho spolužáky najdeme celou řadu pozdějších historiků a politiků – Kamila Kroftu, Zdeňka Nejedlého, Gustava Friedricha, ale i Viktora Dyka a další. S Kroftou se později setkával během své diplomatické služby v Římě, kam byl Krofta jmenován vyslancem při Vatikánu.

Poměr ke Kroftovi vyjádřil Kybal při jednání s prezidentem T. G. Masarykem 10. ledna 1920: „Vložil jsem mu svůj poměr k tomuto pánovi v tom smyslu, že Krofta mi vždy spíše škodil, než prospíval a že se také k jeho diplomacii důvěrně obávám, aby jeho přítomnost na též místě neohrožovala provádění mého programu, jemuž chci věnovat všechny své síly k prospěchu celku. Z té příčiny se mi zdá, že by místo u Vatikánu mohl zastávat dr. Papírník...“⁹ Přesto jsem podotkl, že nechci proti Kroftovi kouti žádnou intriku.“¹⁰ Na druhou stranu se objevují zprávy, že Kybal byl značně problematickou osobou během svého působení v Římě: „Podle zpráv obvykle velmi dobře informovaného rakouského vyslance v Římě Eggera (který na italskou situaci pohlížel podobně jako československý titulář) se Kybal těšil krajní neoblíbě v celém římském diplomatickém sboru a na italském Ministerstvu zahraničí byl pro své nemožné způsoby v podstatě ignorován.“¹¹

5 Nejen vzdělané vrstvy obyvatelstva, ale i lidé z praktického života sepsaly své paměti zachycující většinou dění v okolním prostředí. Jako příklad mohou sloužit vzpomínky Václava Kybala uložené ve fondu jeho syna, známého historika, Vlastimila Kybala. Paměti byly vydány v roce 2003 jako faksimile. KYBAL, Václav – HRDLIČKA, Jaroslav – MARKVART, Ivo. *Paměti statku číslo 45 a 46 v Černochově* (faksimile rukopisu). Louny : Společnost Vlastimila Kybala, 2003, 51 s.

6 Jaroslav Goll (1846 – 1929) – český historik, pedagog a překladatel.

7 NA, fond Vlastimil Kybal, kar. 61, Deník 7 (6. 8. 1902 – 29. 2. 1904), s. 53.

8 NA, fond Vlastimil Kybal, kar. 61, Deník 7 (6. 8. 1902 – 29. 2. 1904), s. 44.

9 Antonín Papírník (1875 – 1957) – český diplomat.

10 NA, fond Vlastimil Kybal, kar. 61, Deník 16 (25. 3. 1918 – 12. 11. 1920), s. 38; HOUSKA, Ondřej. *Česko-italské vztahy v letech 1922 – 1929*. Rigorózní práce. Praha : Univerzita Karlova v Praze, 2010, s. 70. „Benešův faktický zástupce Krofta pak Kybala o pár let později hodnotil těmito nelichotivými slovy: Vyslanec Kybal patří mezi vyslance slabé a méně schopné, při čemž nelze upřít, že působení ve Španělsku bylo lepší než jinde.“

11 HOUSKA, *Česko-italské vztahy v letech 1922 – 1929*, s. 70.

Neméně ostře se k jednání Kybala a k jeho pozdějšímu působení vyjádřil Edvard Beneš a dokonce i prezident Masaryk.¹² Není ale možné s jistotou konstatovat, že jsou všechna zmiňovaná tvrzení zcela pravdivá, vzhledem ke vztahům, které panovaly mezi diplomaty.

Po skončení vysokoškolských studií Kybal dále pokračoval ve studiu v Paříži na *Ecole des Hautes Etudes* a *Ecole des Sciences Politiques*. Do Paříže jej zřejmě přilákal významný francouzský historik, politik a slavista Ernest Denis. Z dochované korespondence je patrný Kybalův kladný vztah k tomuto člověku, na rozdíl k mnohým dalším.¹³ Zároveň bylo už v této době patrné, že Kybal svým vzděláním a zkušenostmi mohl být daleko více platný jako diplomat než historik, což se projevilo hned po vzniku samostatného Československa. Po Paříži následovaly další studijní cesty do Říma, Londýna, Madridu, Stockholmu aj. A právě studium v Římě, které mohl uskutečnit díky stipendiu, poznamenalo jeho další život i po stránce osobní. V roce 1907 měl možnost se seznámit s mexickou studentkou Anou Sáenz e Aguilar, která dorazila do věčného města nad Tiberou za účelem zdokonalení svého malířského nadání. A co jiného než umění obě dvě osobnosti spojovalo. Jejich pravidelným cílem byly návštěvy muzeí a galerií v Římě a okolí.

Vlastimil, Ana Sáenz, Milíč a Dalimil Kybalovi na fotografii z Pasadeny, 29. ledna 1943
(zdroj: NA, fond Vlastimil Kybal, kar. 57)

Po ukončení stipendia se Kybal vrátil zpět do Prahy a Ana Sáenz odjela domů do Mexika. Oba byli každopádně rozhodnuti ve vztahu pokračovat a završit jej svatbou. Kybal se po návratu vrátil na univerzitu a v roce 1911 úspěšně zvládl druhý pokus o habilitaci práce *Jindřich IV. a Evropa v letech 1609 a 1610*. S Anou Sáenz se setkali opět v roce 1913 v Praze, kam dorazila z Mexika. Ještě v témže roce proběhla v kostele sv. Václava na Smíchově svatba a nedlouho poté (1914) se manželům Kybalovým narodil syn Milíč. O dva roky později v roce 1916 se narodil druhý syn

12 HOUSKA, *Česko-italské vztahy v letech 1922–1929*, s. 70.

13 NA, fond Vlastimil Kybal, kar. 5, inv. č. 20/208.

Dalimil. Vlastimil Kybal byl ve výchově svých dětí přísný, což je patrné z jejich vzájemné korespondence. Částečně to bylo i pod vlivem jeho znalostí skautingu, který vyznával. Chtěl, aby se jeho synové rozvíjeli jako samostatné osobnosti po mravní, intelektuální a tělesné stránce. Z těchto důvodů jim mj. zajišťoval studium na zahraničních školách, lyceích a univerzitách. Rodina ostatně vždy stála v popředí jeho zájmů a i přes značnou vzdálenost udržoval pravidelné kontakty s většinou členů své širší rozvětvené rodiny. Především se jednalo o jeho bratra Antonína Kybala, který v době jeho nepřítomnosti dohlížel na studium syna Milíče a spravoval vilu na Zbraslavi.

Právě diplomatická služba byla pro Kybala hnacím motorem. Jeho aktivity se neomezovaly jen na strohou úřední službu, ale směřovaly také do širších souvislostí: „Jsem v novém roce (1921) tak zavalen prací, že nemám času na zápisky, jež jednou budou téměř jediným literárním pozůstatkem mé vyslanecké činnosti. Mám potěšení, že od Nového roku zavedl jsem více pořádek do své práce, tak že denní příliv jest regulován a jsem schopen každé věci dáti náležitě místo. Úřadování samo přenechávám úřednictvu, do jehož práce nezasahuji, ale bdím nad tím, aby agenda byla postupně vyřizována.“¹⁴

Zahájení výstavy XVII. Salonu horské fotografie v Madridu, 1933

(zdroj: NA, fond Vlastimil Kybal, kar. 50)

Využíval přitom svých jazykových znalostí a univerzitních vědomostí. K tomu měl ve své paní oddanou manželku a příjemnou hostitelku, která jej úspěšně doplňovala, a Kybal ji často v porovnání s ostatními ženami vysoko vyzdvihoval. Společně tak prošli diplomatickou

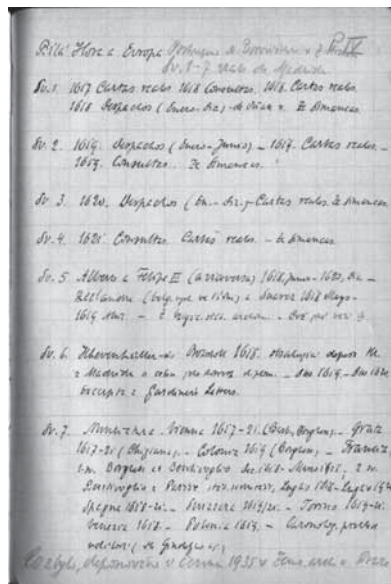
¹⁴ NA, fond Vlastimil Kybal, kar. 61, Deník 18 (16. 10. 1920 – 20. 9. 1921), s. 25.

službou v Římě (1920 – 1925),¹⁵ Brazílii (1925 – 1927), Španělsku (1927 – 1933) a Mexiku (1935 – 1939). A právě Mexiko, rodiště jeho manželky Any Sáenz, bylo jejich poslední zastávkou před nuceným odchodem ze služby. Pro Vlastimila Kybala to byla osobní rána, protože mu zbýval pouze jeden rok do penze a musel hledat nové řešení své životní situace. Přitom také spoléhal na syna Milíče, který byl v Praze a měl možnost navštěvovat Ministerstvo zahraničních věcí a apelovat tak na řešení dané situace. Bohužel válečné události zcela změnilly poměry v republice a Vlastimilu Kybalovi se uzavřela jakákoli možnost náhrady. Odešel do USA a začal zcela nový život opět jako univerzitní profesor.

Osudy archivu a knihovny Vlastimila Kybala

Podstatný význam pro osud Kybalova archivu a jeho rodiny měla jeho znalost uchovávání archiválií získaná při studiu na Filozofické fakultě, kde se seznamoval s jejich způsobem uložení. Následná diplomatická služba jej vedla k ukládání důležitých úředních dokumentů a politických zpráv spojených s jednáními, mezinárodními sjezdy a konferencemi. Zajímavým pramenem jsou pravidelné periodické zprávy zasílané Ministerstvu zahraničních věcí, které si ponechával v kopiích pro případné další použití. Postupně se jeho archiv úspěšně rozrůstal. Zatímco větší část zůstávala uložena ve vile na Zbraslavi,¹⁶ menší část se stěhovala tam, kam byl diplomatickou službou převeden. Vedle archiválií se Kybal stejným způsobem staral o svou bohatou knihovnu, ke které vytvořil strojem napsaný systematický katalog.

Co se týče přesouvání všech osobních věcí, sepsal si vždy krátký přehled. Např. z Říma bylo převezeno do Rio de Janeiro 35 balíků, beden a košů (dětské hračky, prádlo, obuv, peřiny, koberce, knihy, obrazy). Všechn náklad o váze 563 kg byl pojištěn na 30 000 Lir. Zvláštní cestou bylo přitom posláno

Zápisník s údaji o majetku Kybalových, jeho hodnotě a přesunu během diplomatické služby Vlastimila Kybala v letech 1924 – 1939 (zdroj: NA, fond Vlastimil Kybal, kar. 57)

15 Řím a potažmo celá Itálie byla pro Kybala srdeční záležitostí nejen proto, že zde poznal svoji budoucí choť Anu Sáenz, ale i z hlediska její historie a množství uměleckých předmětů a památek. Sám se zde přitom snažil podporovat a propagovat českou kulturu: „Odpoledne (9. 5. 1922) byl jsem s chotí a dětmi v královském paláci na benefiční slavnosti. Zastavila nás i královna Helena a chvíli s ženou hovořila. Dojel jsem potom na nádraží přivítat Českou filharmonii s Václavem Talichem v čele. Přijeli unavení a zaprášení. Mladí hoši jsou velice nutní a nezakryjí vzezření potulného českého šumaře. Rozumí se, že jsou i po čertu drsní (slyšel jsem při rozdělování zástupu o 72 členech do bytů na otázku, kam jedna skupina půjde, odpověď: do p....).“ NA, fond Vlastimil Kybal, kar. 61. Deník 19 (27. 4. 1922 – 2. 8. 1922), s. 19.

16 HRDLIČKA, Jaroslav. Meziválečný diplomat a historik prof. Vlastimil Kybal a Zbraslav v letech 1933 – 1935. In *Zbraslavské noviny*, 2012, č. 9, s. 9. „Historik se nedlouho po svém návratu do Čech s manželkou, mexickou malíčkou Marií Anou de la Merced Sáenz y Aquilar (1873 – 1967), usadil v zakoupené vilce ve Zbraslavi-Záběhlicích. Jak dokládají historické prameny uchované v Katastrálním úřadu pro hlavní město Prahu, vilku č. p. 186 diplomat s chotí koupili od Marie Jánské a dali ji zapsat do pozemkové knihy dle kupní smlouvy z 9. července 1930 (zápis č. 5 z 10. září 1930, číslo knihovní vložky 274, Pozemková kniha Zbraslav-Záběhlice). Polovinu vlastnického práva smlouva přiznala prof. Kybalovi, druhou půlku jeho manželce. Již v polovině roku 1935 však historik s rodinou Zbraslav opustil.“

z Říma do Prahy 14 zavazadel, které byly uloženy v Kybalově vile. Vedle sedmi beden s knihami to byly bedny s porcelánem, obrazy, dětskými hračkami a nástroji. Jedna z nich obsahovala také dokumenty: „Bedna č. 12 (Knihy VIII.) obsahuje mimo knihy, Corriere della Sera 1924, politické zprávy 1920 – 1924 (jistě 1923, 1924), korespondenci Anity a moje, 19 zápisníků ve třech balíčcích.“¹⁷ Následně stěhování z Rio de Janeiro do Madridu v roce 1927 zahrnovalo převoz celkem 56 beden (svršky, obrazy, psací stroj, knihy, cylindry, obuv, dětské prádlo, aj.).

O tom, kdy a jakým způsobem se archiv a knihovna Vlastimila Kybala dostaly do Zemského archivu, nebyly doposud nalezeny relevantní údaje. Útržkovité zprávy se nacházejí v denících a poznámkách. Přesto je možné zcela oprávněně konstatovat, že vše proběhlo mezi léty 1935 – 1939 a výrazný podíl na tom měl syn Milíč, který jako jediný z rodiny zůstal v Čechách, protože potřeboval dokončit vysokoškolská studia. Vlastimil Kybal pouze usměrňoval jeho činnost. Neobvyklá situace nastala po ukončení Kybalovy diplomatické dráhy a odjezdu do USA. Převážná část jeho majetku zůstala v Praze, a tak jedině díky Milíčovi mohl rozhodovat, co bylo potřeba vyřešit. Pokud jde o archiv, byl uložen v Zemském archivu u dr. Borovičky,¹⁸ kam byly ještě za přítomnosti Vlastimila Kybala v roce 1935 uloženy jeho výpisky z pramenů. Současně s tím ještě stihl předat rukopisy spisů sv. Františka z Assisi opatovi kláštera benediktnů v Praze na Slovanech Arnoštu Vykoukalovi.¹⁹ V roce 1935 byl ještě celý archiv uložen ve vile na Zbraslavi. Podle nejpravděpodobnějšího scénáře muselo dojít k přesunutí archivu a knihovny do října 1939, kdy Milíč Kybal opustil Československo a směřoval do USA. Přitom v téže roce nechal z Mexika do Prahy odvézt zásilku dvou beden s knihami (I. bedna – Amerika, USA, Střední, Latinská; II. bedna – Španělsko), které byly zřejmě přidány do knihovny, jejíž osudy byly nadále spojeny se Zemským archivem. Podle zápisu v deníku bylo do archivu odvezeno celkem 27 beden knih. Ke knihovně byl vytvořen v současné době, dosud nezvěstný, rukopisný seznam. Stejným způsobem se zřejmě do archivu dostala i Kybalova pozůstalost. Jediné, co bylo odvezeno z vily do Ameriky, byl soubor Kybalových deníků z let 1898 – 1934. Ostatní umělecké předměty, oblečení a obrazy byly uloženy u jeho bratra Antonína, ke kterým Milíč Kybal sepsal podrobné seznamy. Bohužel se však do dnešního dne nedochovaly.

Válečné období přerušilo jakoukoli činnost kolem Kybalových materiálů. Naštěstí uložení v Zemském archivu ochránilo dokumenty před jejich zničením a ztrátou.

Poválečná doba byla plná politických změn a v Kybalových silách již nebylo možné zajistit převoz majetku do nové vlasti, kam se s rodinou uchýlil.²⁰ Prostředníkem se stal opět syn

17 NA, fond Vlastimil Kybal, kar. 58, nezpr.

18 Josef Borovička (1885 – 1971) – český archivář. Působil v Archivu země České Praha (1908 – 1931), v 30. letech profesor historie na Filozofické fakultě Univerzity Komenského v Bratislavě a pak archivář v Ústředním archivu ministerstva vnitra v Praze (1945 – 1947). Více LACH, Jiří. *Josef Borovička – Osudy českého historika ve 20. století*. Praha : Academia, 2009, 348 s.

19 Arnošt Vykoukal (1879 – 1942) – opat kláštera na Slovanech, který zemřel v koncentračním táboře v Dachau.

20 HRDLIČKA, Meziválečný diplomat a historik prof. Vlastimil Kybal a Zbraslav v letech 1933–1935, s. 9. „I další osudy jeho zbraslavské vily (již v pamětech klasicky vzdělaný historik označuje jako Tusculum) byly složité. Jak dokládají další prameny uchované v katastrálním úřadu z doby protektorátu, Kybalovým byla vilka i s většinou vybavení zabrána německou říší (vila čp. 186, zápisy č. 6 z 23. února 1941 a č. 7 z 1. června 1944, číslo knihovní vložky 274, Pozemková kniha Zbraslav-Záběhlce). Část vybavení vily (umělecké předměty, filmy a vzácné knihy) dokázal ještě před tím, na sklonku druhé republiky, vyvézt do ciziny či uložit u příbuzných historikův syn Milíč Kybal, který i za tímto účelem navštívil Prahu. Do Národního archivu umístil na přání otce větší část zde uchovaného historikova osobního i rodinného archivu. Tento čin zachránil budoucím badatelům prameny, jež by byly v letech 1939 – 45 s velkou pravděpodobností zničeny Němci obývajícími zabranou vilku. Po jejich porážce, v roce 1945, byla manželům Kybalovým vilka na čas vrácena. Po únoru 1948 se však její zábor opakoval. Tentokrát pod taktovkou nové totalitní moci.“

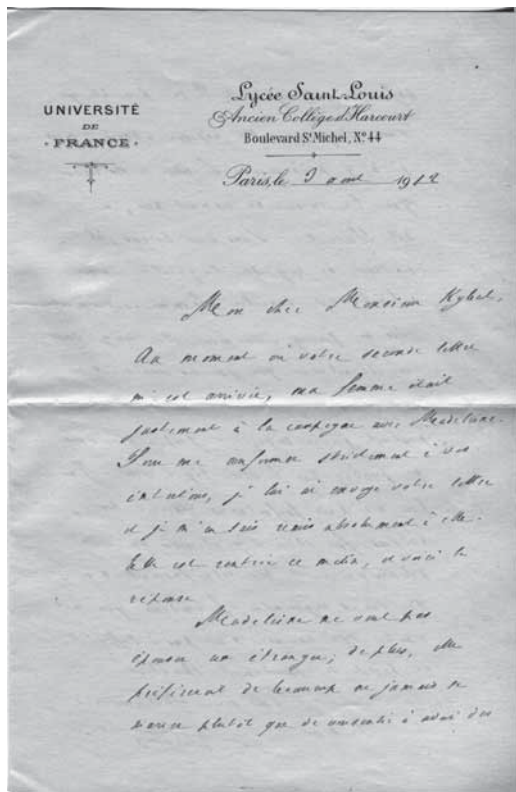
Milíč, který coby americký zaměstnanec pracující v Berlíně měl možnost navštěvovat Prahu. Snažil se přitom zachránit, co se dalo. Jedním z úkolů bylo dohodnout s Ministerstvem zahraničních věcí vyplacení penze pro Vlastimila Kybala. Přes veškeré úsilí se ministerstvo k ničemu nemělo, a nakonec nezbylo Vlastimilu Kybalovi nic jiného než využít nabídky na zaměstnání na univerzitě v Kalifornii s podporou obou synů. Další osudy archivu Vlastimila Kybala byly již spjaty se Zemským archivem respektive Státním ústředním archivem.

Jako první se dostala do centra zájmu vedení archivu Kybalova knihovna, kterou měl od roku 1951 knihovník Jaroslav Jenšovský²¹ postupně utřídit a zpracovat podle tehdejších pravidel. O tom jakým způsobem postupoval a jaký byl konečný výsledek, se lze dočíst v článku Dagmar Spáčilové s názvem *Rekonstrukce a profil knihovny prof. Kybala*.²² Jedním ze závěrů je, že se knihovna Vlastimila Kybala nedochovala kompletní a není tak jasné, jak velká část chybí. Nepochybně si část knih odvezl do Ameriky (5 beden).

Ke zpracování archivního fondu došlo později a výsledkem byl inventář datovaný rokem 1965. V úvodu archivářka Alena Hrdá²³ stručně zhodnotila obsahovou stránku archivu Vlastimila Kybala a jeho činnosti: „S diplomatickou službou jsou také spojena různá jednání, mezinárodní sjezdy a konference. Za svou činnost stal se majitelem velkokříže řádu Italské koruny a velkokříže řádu Izabely Katolické. Založil nebo pomáhal založit množství ústavů a institucí doma i v cizině, kde většinou působil jako vyslanec. K nim patří např. Husovo muzeum v Praze, Historický ústav v Římě, Československá akademie umění v Benátkách. Dále několik ústavů a institucí obchodního rázu v Brazílii, Mexiku a Španělsku.“

Kybalova pozůstalost byla rozdělena na čtyři části:

1. písemná pozůstalost původce Vlastimila Kybala,
2. jeho manželky Any Sáenz de Kybal,
3. syna Milíče Kybala a
4. syna Dalimila Kybala.

Dopis francouzského historika, politika a slavisty Ernesta Denise adresovaný Vlastimilu Kybalovi, 3. dubna 1912
(zdroj: NA, fond Vlastimil Kybal, kar. 58)

21 Jaroslav Jenšovský (nar. 1894) – český knihovník a archivář. Působil v Archivu země České Praha (1919 – 1951) a v Ústředním archivě ministerstva vnitra v Praze (1941 – 1945).

22 SPÁČILOVÁ, Dagmar. Knihovna profesora Univerzity Karlovy, historika a diplomata Vlastimila Kybala. In *Problematika historických a vzácných knižních fondů Čech, Moravy a Slezska : sborník z 16. odborné konference Olomouc, 13. – 14. listopadu 2006*. Brno : Vědecká knihovna v Olomouci et al., 2008, s. 55 – 63.

23 Alena Hrdá (1942) – česká archivářka. Působila ve Státním ústředním archivě (1960 – 1967).

Každá část má stejné uspořádání. Nejprve jsou uvedeny osobní doklady, následuje korespondence a celek uzavírá dokumentační materiál. Jedinou výjimkou jsou úřední dokumenty, které jsou uloženy pouze u Vlastimila Kybala. Velmi bohatá Kybalova korespondence je řazena podle abecedního pořadí odesílatele (954 evidenčních jednotek, 2 542 ks).²⁴ Nejpočetnější skupinu, s výjimkou rodinných dopisů, tvoří korespondence s Jaroslavem Gollem – 38 listů (1906 – 1926), Václavem Novotným – 42 listů (1912 – 1930),²⁵ Enriquo Scodnik – 77 listů (1921 – 1923),²⁶ Ernest Perrot – 43 listů (1906 – 1935).²⁷ Nedílnou součástí je také soubor konceptů odeslaných dopisů z let 1895 – 1938 (1 214 ks). Dokumenty vzešlé z úřední činnosti byly rozděleny podle jednotlivých zemí. Vzhledem k obsahu přináší pozůstalost široké spektrum informací o politickém, hospodářském a kulturním životě Itálie, Španělska, Portugalska, Mexika a zemí Jižní Ameriky.

Po celou dobu uložení v Zemském archivu a následně ve Státním ústředním archivu nebyl fond přístupný, proto se s ním badatelská veřejnost neměla možnost blíže seznámit. Změny nastaly až po roce 1989. Jedním z prvních počínů bylo navázání kontaktů s rodinou díky aktivitě historiků Jaroslava Hrdličky a Jana B. Lášky. V roce 2001 zavítal do České republiky na krátkou návštěvu prof. Dalimil Kybal. Při této příležitosti navštívil 17. září 2001 archivní areál Chodovec, kde měl možnost se seznámit s uložením fondu Vlastimila Kybala.²⁸ Dalimil Kybal vyjádřil spokojenost nad stavem fondu a přislíbil jeho komplekaci o archiválie, které měla rodina doposud v držení. Během návštěvy ČR byly Dalimilem Kybalem uloženy do Národního archivu archiválie spojené s jeho otcem – korespondence, rukopisy vlastních prací, výpisky, tisky a dokumentace (0,15 bm, kar. 57). V průběhu roku 2002 byly od dr. Hrdličky převzaty další tři kartony dokumentů. Spolu s Janem B. Láškem navštívil rodinu v USA, kde studovali Kybalovy dokumenty. V témže roce byl podán, jménem Dalimila Kybala, návrh na propůjčení řádu T. G. Masaryka *in memoriam* prof. dr. Vlastimilu Kybalovi. I přes veškerou snahu a veřejnou podporu nebyl návrh přijat.

V následujícím roce 2003 přijel Dalimil Kybal opět do České republiky a podepsal zde darovací smlouvu na celý osobní fond Vlastimila Kybala. Jednalo se o první právní zakotvení fondu, ke kterému nebyl dosud vyjasněn právní statut (patřil rodině nebo byl mezitím „vydržen“ státem). Ani v případě knihovny nebyla tato otázka nikdy řešena, protože se celou dobu tradovalo, že všechny archiválie a knihy byly uloženy do Zemského archivu na čestné slovo, před Kybalovým odchodem do emigrace v roce 1939. Zároveň rodina nikdy nepožádala o jejich vydání. Tímto aktem bylo vše uvedeno do právního pořádku a od té doby je fond Vlastimila Kybala v majetku České republiky (ve správě Národního archivu). Součástí smlouvy byl i protokol o předání inventovaných i neinventovaných archiválií předaných do Národního archivu (NA), v průběhu let 2000 – 2003. Nově se mezi přírůstky objevily deníky Vlastimila Kybala z let 1898 – 1937, které těsně před válkou odvezl Milíč Kybal do USA, dále paměti Any Sáenz Kybalové a soubor fotografií. V roce 2004 dorazil do NA další soubor dokumentů – dopisy Ernesta Denise, vlastní životopis Vlastimila Kybala a zbytek deníků (36 sešitů).

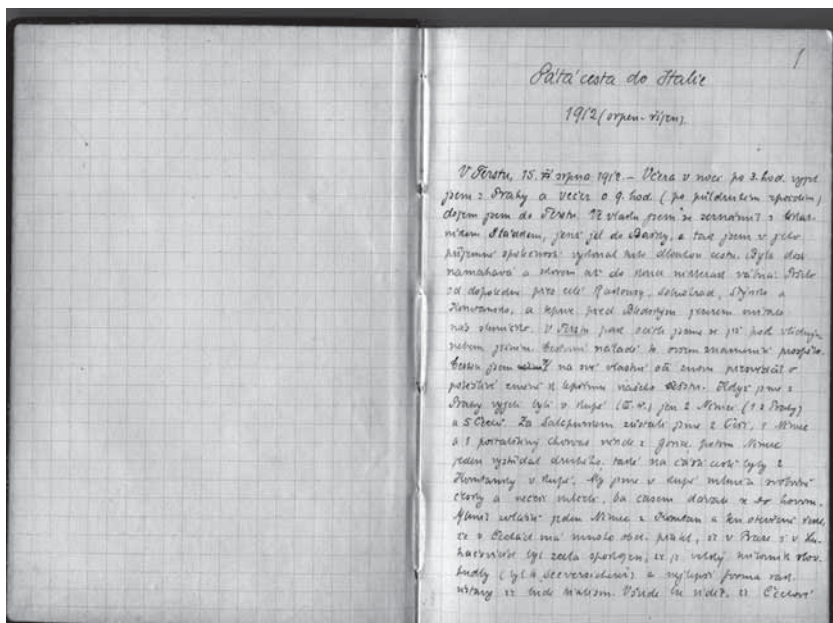
24 NA, fond Vlastimil Kybal, kar. 3 – 18, inv. č. 20.

25 Václav Novotný (1869 – 1932) – český historik Gollovy školy.

26 Enriquo Scodnik (1866 – 1951) – italský politik.

27 Ernest Perrot (1881 – 1938) – francouzský diplomat.

28 Kromě jednání s Národním archivem přenechal prof. Dalimil Kybal Národnímu filmovému archivu devět filmových pásků, které byly po celou dobu uloženy u zbraslavských příbuzných, jejichž větev v roce 2000 vymřela. Filmy natočili Kybalovi synové Dalimil a Milíč. Jeden z nich zachycuje New York v červnu 1935, kdy Kybal s rodinou plují do Mexika. Ostatní filmy zaznamenávají už Mexiko a jeho krajinu.

První strana deníku Vlastimila Kybala zachycující odjezd do Itálie dne 15. srpna 1912

(zdroj: NA, fond Vlastimil Kybal, kar. 61)

Během předání podepsal Dalimil Kybal druhou smlouvu s NA, týkající se oficiálního předání knihovny Vlastimila Kybala do správy Knihovny NA. Aktem převzetí se Kybalova knihovna stala součástí historických knižních fondů Knihovny NA. V protokolu se mj. uvádí, že se jedná o cca 70 bm knih (3 000 svazků a 14 ks kartotéčních krabic). Z velké části jde o cizojazyčnou literaturu krásnou, odbornou i vědeckou v anglickém, španělském, francouzském a italském jazyce, kterou původce budoval jako svojí osobní vědeckou knihovnu. Knihovna byla v průběhu stěhování do archivního areálu Chodovec očištěna a dezinfikována. Dalimil Kybal navrhl NA také nákup nové kartotéční skříně pro uložení kartotéčních lístků Kybalovy knihovny a později ji také z vlastních prostředků zaplatil.

Dne 13. června 2008 proběhla ve Vlastivědném muzeu ve Slaném vernisáž výstavy *Vlastimil Kybal: osud českého historika a diplomata doma a v emigraci*, na které se dr. Hrdlička zmínil o chystané návštěvě Dalimila Kybala v České republice. Dalo se očekávat, že při této příležitosti profesor Kybal přiveze další archivní materiály. Nakonec však materiály předal dr. Hrdlička, protože se profesor Kybal nemohl ze zdravotních důvodů dostavit: „Dostal jsem pozvání na výstavu, která se otevřela před několika dny. Bohužel pozvání mne zastihlo v Limě v Peru, kde jsem v péči světoznámého chirurga a ředitele nemocnice San Felipe. Jsem ve výborném stavu, jako znovuzrozený, ale nechce se mi tento rok odjíždět z Limy. Moje paní odjela do Miami, aby náš byt upravila a pronajala, jelikož jsme se rozhodli bydlet v Limě. Moje choť Elisa zde má mnoho příbuzných, kteří se o nás postarají. Jestli to bůh dovolí, hodláme příští rok letět do Evropy a samozřejmě také do Prahy, kde bychom Vás chtěli navštívit.“²⁹ Nový přírůstek obsahoval další části paměti Any Sáenz Kybalové a nega-

29 Profesor se bohužel již do Evropy nepodíval, zemřel 20. 1. 2010. O necelý rok později dne 18. 1. 2011 skonala i jeho manželka Elisa A. Kybalová a 10. 2. 2012 umírá i manželka Milíče paní Elba Gomez Kybalová.

tivy fotografií k odhalení pamětní desky Vlastimila Kybala v Černochově. Ve stejné době byla provedena delimitace části pozůstalosti Vlastimila Kybala z 1. oddělení NA, obsahující korespondenci, vizitky, výstřižky a výpisky z knih. Jednalo se o soubor, který se našel při inventuře a pocházel z původního uložení v Zemském archivu.

Další aktivity směrem k novým přejímkám se objevují až po smrti Dalimila Kybala a jeho ženy Elisy.³⁰ Pan Jorge Alvarado, který pochází z větve rodiny spjaté s Peru a Mexikem, informoval NA o chystané návštěvě Kybalových potomků v Praze v průběhu roku

*Busta Vlastimila Kybala
od kubánského sochaře Fernanda Boada,
1938 (zdroj: NA, fond Vlastimil Kybal)*

2012. Návštěvě archivu předcházelo dne 14. května 2012 pietní shromáždění na Vyšehradském hřbitově, kam byly slavnostně uloženy urny s popelem Milíče, Dalimila, Elisy a Elby Kybalových.³¹ Při exkurzi po archivu se členové rodiny ujistili, že archiválie jsou v nejlepším pořádku a jejich uložení odpovídá vysokému standardu ochrany archivního kulturního dědictví.

Následujícího roku 26. května 2013 navštívila NA vnučka Vlastimila Kybala, paní Cynthia Kybal Grant s manželem a bratrem. Součástí návštěvy bylo předání bronzové busty Vlastimila Kybala od známého kubánského sochaře Fernanda Boada.³² Návštěva se vedla v přátelské atmosféře a během ní se rozhodla paní Cynthia, že archivu předá další věci: „Vážení pánové archiváři. Všichni jsme byli potěšeni kvalitou uskladnění a množstvím materiálu Vlastimila Kybala ve Vaší péči. Děkujeme za přijetí a pohoštění. Cynthia zasílá další materiály a tím vlastně uzavírá kulturní dědictví po dědečkovi a babičce. Výlet do Prahy začátkem tohoto června byl velice mokrý, dost nepříjemný. Je škoda, že Cyn-

thia se společností neviděli krásnou Prahu v lepším světle, ale i tak je to krásné město. Doufám, že státní pokladna bude mít dosti peněz na udržování Vaší instituce v nejlepším pořádku, jak se to jeví nyní... Srdečný pozdrav od jezera Huron Petr Kybal-Syrový.“

Výsledkem úspěšné spolupráce bylo doručení tří beden archiválií v roce 2014. Soubor obsahoval dva velké obrazy Vlastimila a Any Kybalových od malíře Oskara Brázdy,³³ rodinnou korespondenci, fotoalba z cest, řády Vlastimila Kybala, diplomy, a další. Fond byl tak doplněn o řadu zajímavých archivních dokumentů a muzejních předmětů. Přesto je jich

30 Elisa Kybalová (1922 – 2011) – zaměstnankyně OSN.

31 Elba Gomez Kybalová (1915 – 2012) – mezinárodní ekonomka.

32 Fernando Boada (1902 – 1980) – kubánský sochař.

33 Oskar Brázda (1887 – 1977) – český malíř.

ještě celá řada uložena u rodiny. Kromě archiválií uchovávaných v českých archivech najdeme také rozsáhlý soubor dokumentů, převážně z období po roce 1939, v Hoover institutu Stanfordské univerzity.³⁴

Charakteristika fondu

Není možné podat badatelům zcela vyčerpávající informace o dochovaném osobním archivu. Bylo by totiž třeba důkladného průzkumu a rozboru všech dosud nezpracovaných částí a jejich komparace s dalšími fondy a dokumenty mimo NA a Českou republiku. Kromě toho se předpokládá existence dalších dokumentů v rodině potomků Vlastimila a Any Sáenz Kybalových. Soustředíme se tedy pouze na zpracované předměty a archiválie.

Osobní doklady

Ve fondu nalezneme celou řadu osobních dokladů Vlastimila Kybala a jeho rodiny: křestní listy, vojenské a domobranecké doklady, školní vysvědčení a lékařské osvědčení, pasy a vkladní knížky. Pozornost si zasluhují doklady Milíče a Dalimila Kybalových o dosaženém vzdělání na francouzském gymnáziu v Madridu. Cenné jsou také informace z pasů, které ilustrují kariéru Vlastimila Kybala jako diplomata.

Korespondence

Lze se jen dohadovat, jak moc je dochovaná korespondence Vlastimila Kybala úplná. Základ tvoří korespondence z období jeho diplomatické služby doplněná rodinnými dopisy. Z rodinných příslušníků si nejvíce dopisoval s rodiči (124 ks) a bratrem Antonínem (174 ks). Překvapivě málo dopisů je s Anou Sáenz, ale to lze odůvodnit jejich malým odloučením v prvních letech známosti. Pokud jde o cizí korespondenci, nejčastěji si dopisoval s kolegy historiky ať domácími či zahraničními. Korespondence ostatních členů rodiny se většinou omezuje na menší počet odesílatelů: Ana Sáenz (44 odesílatelů, 222 dopisů), Milíč (86 odesílatelů, 321 dopisů) a Dalimil (16 odesílatelů, 96 dopisů). Přesto zůstává ještě značný počet dopisů neurčených – 409 odesílatelů.³⁵

Vzpomínky a paměti

Tvoří velmi cennou součást archivního fondu. Jedná se celkem o 49 deníků z let 1898 – 1958. Vlastimil Kybal do nich většinou pravidelně zapisoval všechny události, setkání a dojmy z jeho univerzitních studií, univerzitního zaměstnání a diplomatické služby. Často jde o intimní soukromé záležitosti. Mnohdy se jedná o překvapivé názory, které se v odborné literatuře spojené s osobností Vlastimila Kybala neobjevují. Na rozdíl od Kybala se paměti jeho manželky Any Sáenz, psané ve španělském jazyce, striktně nedotýkají soukromí, ale zachycují převážně společenské události spojené s manželovou funkcí. Ana Sáenz je sepsala v období druhé světové války a zahrnují celé období jejího života po boku Vlastimila Kybala. Je tak možné konfrontovat zápisy z deníků Vlastimila Kybala s paměti Any Sáenz a případně je doplnit chybějícími údaji.

Fotografie

Ve fondu jsou ve větší míře soustředěny fotografie rodinné, ze společenských akcí a fotografie dokumentující dovolené a výlety Vlastimila Kybala a jeho rodiny. Výjimečným souborem je potom řada fotografií rodiny Any Sáenz, pocházející z mexických fotografických ateliérů, které nejsou v našich archivech zcela běžně zastoupené. Za unikát je potom možné

34 Kybal (Vlastimil) papers 1913 – 1968 [online]. In *OAC: Online archive of California* [cit. 2017-01-12]. Dostupné na: <<http://www.oac.cdlib.org/findaid/ark:/13030/kt5r29p6sr/>>

35 HRDÁ, *Kybalova pozůstalost* (inventář), s. 1 – 78. Další neurčená korespondence se dostala do fondu během přejímek po roce 2000. Jedná se o jeden karton.

Ana Sáenz Kybalová s matkou na fotografii, [1873 – 1874]
1912 (zdroj: NA, fond Vlastimil Kybal, kar. 57)

považovat fotografii Any Sáenz se svou matkou (kolem roku 1873 – 1874).³⁶ Jedná se o ne zcela běžný typ fotografické techniky – ferotypie.

Památky

Mezi předměty, které se podařilo úspěšně převzít od potomků Vlastimila Kybala, můžeme najít tři řády – italský, mexický a španělský, dva portréty Vlastimila a Any Sáenz Kybalových v životní velikosti, bustu Vlastimila Kybala a menší drobnosti, např. pečetidlo. Všechny tyto věci si Kybal nechal převážet z jednoho místa své služby na druhé a doprovázely ho až do konce jeho života. Tak kromě klasických dokumentů NA uchovává také trojrozměrné předměty, které ovšem přesně dotvářejí charakter osobnosti diplomata a historika Vlastimila Kybala.

Rozsah archivního fondu (stav ke dni 11. 12. 2016):

Metráž: 8,63 bm (zpracováno 7 bm; 1,63 nezpracováno)

Evidenční jednotky: 67 kartonů, 111 fotografických archiválií, 1 kinematografický film (VHS)

Časový rozsah: 1896 – 1955 (2005)

Tematický popis – osobní doklady původce, jeho manželky a dvou synů, deníky, paměti, soukromá korespondence, autorské rukopisy, náčrtvy pamětí, dokumentace, výstřižky, fotografie, negativy, dokumentární film, kartotéky.

Archivní pomůcka: Kybalova pozůstalost 1895 – 1937, SÚA 1965, s. 1 – 78.

Význam archivního fondu a knihovny Vlastima Kybala

Osobní fond Vlastimila Kybala představuje důležitý pramen k poznání této výjimečné osobnosti a zároveň i dobu, ve které pracoval a žil. Ukazuje Kybala nejen jako diplomata a historika, ale i milujícího manžela, otce a společníka. On, ale často i jeho manželka Anna Sáenz byla ústřední postavou nově vznikajících společenských a kulturních vztahů, především v iberoamerickém prostředí. Z výše řečeného je patrné, že studium dosud nezpracovaného archivního materiálu je badatelská výzva pro erudované historiky. Osobnost Kybala bychom mj. měli vnímat pod zorným úhlem jeho snah o co nejlepší reprezentování meziválečného Československa ve světě a jako propagátora obchodních zájmů ČSR. Především však byl hlavním strůjcem vybudování zázemí pro diplomatickou činnost a vytvoření operních bodů pro československé aktivity v zahraničí.

³⁶ NA, fond Vlastimil Kybal, kar. 57, nezpr.

Der persönliche Archivbestand Vlastimil Kybal und die Wege dessen Erwerbung ins Nationalarchiv in Prag

In diesem Redebeitrag spricht der Autor über die Person von Vlastimil Kybal und dessen Privatleben und seine diplomatische Tätigkeit für die neu entstandene Tschechoslowakische Republik. Dokumente aus seiner Diplomatentätigkeit bilden die Grundlage des gesamten persönlichen Archivbestandes und bieten einen Überblick über das kulturelle, soziale und gesellschaftliche Leben der Länder Südeuropas und in Lateinamerika. Die Studie verfolgt das Ziel, die Thematik der Bearbeitung und Zugänglichmachung des gesamten Archivbestandes, einschließlich der Erwerbung neuer Zuwächse, näher zu bringen. Das breite Spektrum der Archivadokumente und Gegenstände zeigt die Möglichkeiten einer weiteren Nutzung und Verwertung des persönlichen Archivbestandes, unter anderem auch für die historische Forschung.

Problematika spracovávania osobných fondov slovenskej povojnovnej emigrácie v Slovenskom národnom archíve

Michaela Holíková – Samuel Hudec

Predkladaný príspevok sa zaoberá špecifickým druhom osobných fondov, ktoré sú uložené v Slovenskom národnom archíve (SNA). Ide o osobné fondy funkcionárov a sympatizantov tzv. vojnového Slovenského štátu (1939 – 1945), ktorí emigrovali na západ po druhej svetovej vojne alebo krátko pred jej koncom. Cieľom príspevku je priblížiť problematiku spracúvania takýchto fondov, predstaviť ich špecifiká a poukázať na metodické problémy riešené pri ich spracúvaní a sprístupňovaní. Na uvedenie čitateľa do témy v stručnosti predstavíme pojem osobný fond a následne opíšeme príčiny a vývoj povojnovnej emigrácie s prihliadnutím na jej politickú činnosť.

Významný slovenský archivár Elemír Rákoš charakterizoval osobný fond nasledovne: „Osobný fond je jeden druh archívneho fondu, ktorý vznikol z písomných a iných archívnych dokumentov fyzickej osoby.“¹

Tieto fondy obsahujú písomnosti, ktoré sú dôležitým historickým prameňom dokumentujúcim vývoj jednotlivca v rodinných, spoločenských, kultúrnych, hospodárskych a politických súvislostiach. Častokrát zachytávajú život pôvodcu lepšie ako publikované knihy a články, nepísomné pamiatky alebo iné typy fondov.

Počiatky osobných fondov siahajú do vrcholného a neskorého feudalizmu, keď vznikali osobné archívy panovníkov a významných šľachticov v dôsledku nárastu písomňovania. Povaha týchto fondov však bola nepatrne odlišná. Klasickou dobou zrodu novodobých osobných fondov sa takmer v celej Európe stalo 19. storočie. Písomnosti významných politikov, vedcov, spisovateľov a umelcov začali byť cenené a vyhľadávané a dostávali sa do verejných aj súkromných zbierok.²

Príhovor Ferdinanda Ďurčanského (zdroj: SNA, fond Ferdinand Ďurčanský)

1 RÁKOŠ, Elemír. Osobné archívne fondy a archívne zbierky. In *Slovenská archivistika*, 2001, roč. 36, č. 1, s. 14.
2 HANZAL, Jozef. Moderní osobní a rodinné archivy. In *Slovenská archivistika*, 1975, roč. 10, č. 2, s. 67.

Existencia dokumentov zachytávajúcích a bližšie osvetľujúcich činnosť, prípadne životné osudy významných a výnimočných osobností, je prakticky od dôb európskej renesancie trvalým predmetom verejného záujmu. Tento záujem pramení z dvoch príčin. Na osobné dokumenty sa predovšetkým hľadí ako na možný zdroj poučenia a hlbšieho poznania – môže v nich byť, a spravidla aj býva, obsiahnuté mnohé, čo autor nemohol alebo nechcel z rôznych dôvodov uverejniť. A potom, osobné dokumenty sú nezriedka jedinou autentickou pamiatkou činnosti, ak nie priamo existencie významnej alebo pozoruhodnej osobnosti a ako také sú obzvlášť cenené a niekedy aj uctievané.³

Pod termínom *emigrácia*, respektíve *exil* rozumieme: 1. dobrovoľné alebo vynútené vysťahovanie do cudziny z politických, hospodárskych, náboženských či iných príčin, 2. pobyt v cudzine po tomto vysťahovaní, 3. osoby emigrantov ako celok.

Hlavnými dôvodmi vzniku slovenského exilu po druhej svetovej vojne sú zmena geopolitickej situácie po skončení vojny, pád ľudáckeho režimu, obnovenie Československa a nástup vlády komunistickej strany. Príslušníci a sympatizanti bývalého režimu sa dostali do nemilosti a hrozili im politické či trestno-právne perzekúcie, kvôli čomu sa rozhodli opustiť vlasť a emigrovať. Samozrejme neemigrovali len príslušníci a sympatizanti bývalého režimu, ale tiež zástancovia demokratického smerovania štátu (tým však tento príspevok nie je venovaný). V emigrácii sa buď zapojili do už existujúcich krajanských organizácií alebo založili nové – vlastné. Často boli súčasne členmi viacerých spolkov a organizácií.

Jozef Vicen v štúdiu o slovenskom povojnovom exile uviedol jeho charakteristické črty nasledovne: „Pri pojme exil sa tu zväčša myslí na odchod z vlasti po skončení druhej svetovej vojny so spoločensko-politickými zmenami v roku 1945, no odchody do exilu súviseli aj so spoločensko-politickými zmenami v roku 1948 alebo po auguste 1968. Prebiehali doslova v masových vlnách a týkali sa desiatísícov občanov. Mnohí občania sa zachraňovali útekem do zahraničia aj v čase medzi týmito výraznými termínmi. Hromadné úteky uskutočnené tesne po vojne alebo po februárovom prevrate v roku 1948 do značnej miery poznačovala panika. Ľudia utekali pred možným, a teda iba predpokladaným ohrozením. No premyslené a vecne zdôvodnené boli obyčajne úteky tých občanov, čo buď jednotlivito alebo v malých skupinách postupne utekali v rokoch 1946 – 1947 a neskôr v rokoch 1949 – 1954. Tí už vedeli presne uviesť, prečo nebolo pre nich únosné, aby zostali na Slovensku. Väčšinou museli zanechať majetok i rodinu, a len malému percentu sa podarilo utiecť aj s rodinami. Ľudia si zachraňovali holý život. Brali na seba neistotu a štrapácie v nádeji, že budú sa môcť zaneddľho vrátiť alebo že sa dostanú do prostredia, kde budú môcť začať ľudský, dôstojný a hlavne bezpečný a slobodný život.“⁴

Po zániku prvej Slovenskej republiky sa už koncom roka 1945 nachádzalo v Rakúsku niekoľko tisíc politických, kultúrnych a vojenských činiteľov aj s rodinami. Viacerí z nich boli vydaní orgánom obnoveného Československa, no mnohým sa podarilo uniknúť a v spolupráci s diplomatickými reprezentantmi vo Vatikáne (Karol Sidor) a vo Švajčiarsku (Jozef M. Kirschbaum) začali v Rakúsku a Taliansku politickú činnosť. Aktívne skupiny sa organizovali najmä okolo bývalého ministra zahraničných vecí Ferdinanda Ďurčanského, bývalého šéfredaktora Slováka Jozefa Pauču a v Ríme okolo bývalého ministra a vyslanca Karola Sidora. Zároveň od samého konca vojny pokračoval vo svojej činnosti aj politický emigrant vojnového obdobia Peter Prídavok, ktorý už počas vojny založil Slovenskú národnú radu v Londýne (1943 – 1948).⁵

3 BOHÁČ, Antonín. Písemné pozostalosti v archívech. In *Archivní časopis*, 1973, roč. 23, s. 185.

4 VICEN, Jozef. Osudy exulantov. In CHOVAN-REHÁK, Juraj – GRÁCOVÁ, Genovéva – MARUNIAK, Peter (eds.). *Slovenský povojnový exil. Zborník materiálov zo seminára dejiny slovenského exilu po roku 1945 v Martine*. Martin : Matica Slovenská, 1998, s. 66 – 67.

5 KIRSCHBAUM, Jozef Marián. Založenie Svetového kongresu Slovákov. In KIRSCHBAUM, Jozef Marian (ed.). *Desať rokov činnosti SKS*. Toronto : Svetový kongres Slovákov, 1981, s. 16 – 17.

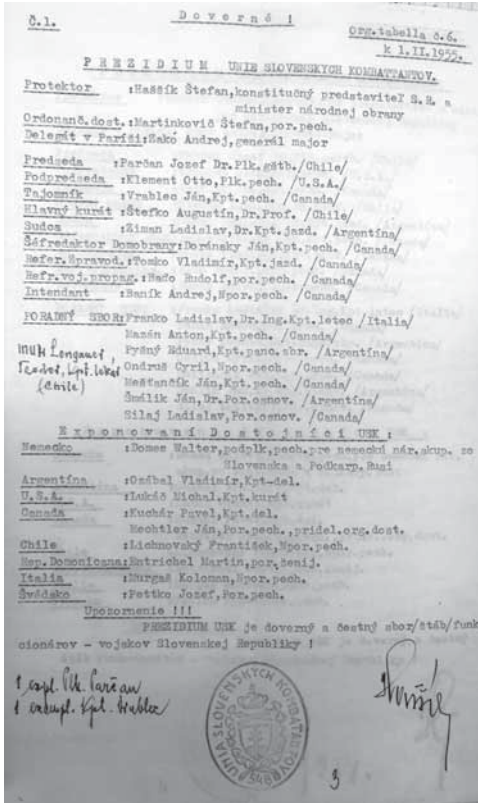
Členské preukazy Slovenského oslobodzovacieho výboru (zdroj: SNA, fond Ferdinand Ďurčanský)

Táto emigrácia bola jednotná v cieľoch, no čoskoro sa rozdelila do dvoch táborov na základe rozdielov v metódach a náhľadoch na zahraničnopolitický vývoj. Radikálna časť tejto emigrácie pod vedením F. Ďurčanského verila v skorý konflikt medzi západom a východom, trvala na kontinuite vojnovnej Slovenskej republiky z hľadiska medzinárodného práva a začala preto vyvíjať aktivitu smerom k zahraničiu aj smerom k domovu prv, ako sa usadila v zámorí. Ešte v Európe sa táto časť exilu organizovala v Slovenskom akčnom výbore (SAV), ktorý bol neskôr premenovaný na Slovenský oslobodzovací výbor (SOV). Bývalí diplomatickí zástupcovia Slovenskej republiky v neutrálnych štátoch (K. Sidor, J. Kirschbaum, J. Cieker, P. Prídavok) nepredpokladali skorý konflikt západu s východom, ktorý by umožnil obnovenie Slovenskej republiky a nevideli v pridržaní sa kontinuitu reálnu možnosť úspešnej práce na západe pre oslobodenie Slovenska spod českej a sovietskej nadvlády naokolo spojenci už v roku 1941 prestali uznávať Slovenskú republiku.⁶

Keďže Sidor mal veľkú prestíž už na Slovensku a mnohí politickí utečenci videli v ňom od počiatku najvhodnejšiu osobu pre vedenie exilu v danej medzinárodnej situácii, veľká časť exulantov sa zoskupovala pod jeho vedením v Slovenskej národnej rade v zahraničí (SNRvZ, 1948 – 1960). Jej hlavným cieľom bolo „vybojovanie slobody, demokracie a samostatnosti pre slovenský národ“. Už existujúce slovenské emigrantské organizácie ako Slovenská liga v Amerike, Kanadská slovenská liga, Prvá katolícka slovenská Jednota a väčšina slovenských časopisov ako aj organizácie Slovákov v Európe, Južnej Amerike a Austrálii uznali SNRvZ za jedinú reprezentantku slovenského exilu a sľúbili ju mravne aj finančne podporovať.⁷

6 KIRSCHBAUM, Založení Svetového kongresu Slovákov, s. 17.

7 KIRSCHBAUM, Založení Svetového kongresu Slovákov, s. 17 – 18.

Štruktúra Únie slovenských kombatanov
(zdroj: SNA, fond Štefan Haššik)

sých organizácií a popredných kultúrnych a politických pracovníkov z celého slobodného sveta, ktorí sa zišli na prípravný kongres v New Yorku v dňoch 19. – 21. júna 1970. Definitívne ustanovenie kongresu ako trvalej celosvetovej reprezentácie sa uskutočnilo na generálnom zhromaždení v Toronte v dňoch 17. – 21. júna 1971. Od svojho založenia kongres rozvinul mnohostrannú kultúrnu a politickú činnosť, zameranú na zoznamovanie slobodného sveta so súčasnou situáciou na Slovensku a na oslobodenie slovenského národa spod cudzej nadvlády.⁶⁹

K pokusom o vytvorenie exilovej vlády patrí aj snaha Štefana Haššika, samozvaného ministra národnej obrany Slovenskej republiky v zahraničí. Už v roku 1945 po svojom odchode zo Slovenska oslovil Haššík slovenských dôstojníkov s výzvou na vytvorenie exilovej slovenskej armády (Slovenská branná moc). O súhlas s konštituovaním slovenskej armády v zahraničí požiadal v 50. rokoch viacerých politických a vojenských predstaviteľov západných krajín (predovšetkým Francúzska). Nakoľko sa mu takýto súhlas nikdy dosiahnuť nepodarilo, po svojom príchode do USA začal s niekoľkými slovenskými emigrantmi organizovať spolok slovenských dôstojníkov v exile pod názvom Únia slovenských kombatanov (ÚSK). Sám Štefan Haššik stál na čele tejto organizácie ako protektor z titulu funkcie

V reakcii na nejednotnosť slovenského exilu sa v roku 1960 obnovili rokovania o utvorení jednotnej politickej reprezentácie a 28. – 29. mája 1960 sa v New Yorku stretli predstavitelia a členovia SNRvZ, SOV, Slovenskej ligy v Amerike a iní, aby ustanovili spoločnú slovenskú politickú reprezentáciu s názvom Slovenská oslobodzovacia rada (SOR). Hlavnými orgánmi SOR boli zhromaždenie a výkonný výbor. Za predsedu výkonného výboru bol zvolený F. Ďurčanský a za predsedu zhromaždenia J. Kirschbaum. Toto zjednotenie však ne splnilo všetky očakávania, no bolo ďalším krokom k utvoreniu Svetového kongresu Slovákov (SKS) o desať rokov neskôr. S prípravami na založenie SKS sa začalo už v roku 1968, keď sa utvorili prípravné výbory a definitívne ustanovený ako celosvetová reprezentácia Slovákov v zahraničí a tlmočník národných snáh po slobode a samostatnosti slovenského národa bol na zhromaždení v Toronte v dňoch 17. – 20. júna 1971.⁸

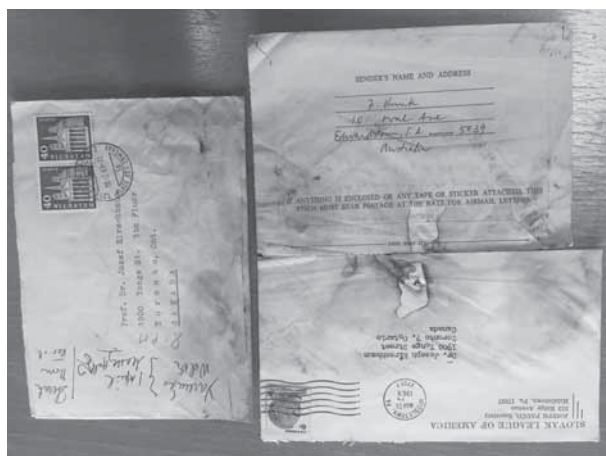
J. Kirschbaum o okolnostiach založenia SKS napísal: „Svetový kongres Slovákov... sa stal celosvetovou reprezentáciou Slovákov v zahraničí a tlmočníkom národných snáh po slobode a samostatnosti Slovákov v rodnej vlasti. Vznikol z vôle vedúcich sloven-

8 KIRSCHBAUM, Založenie Svetového kongresu Slovákov, s. 19.

9 KIRSCHBAUM, *Desať rokov činnosti SKS*, na prebale knihy.

ministra obrany. Členstvo v ÚSK, vrátane platenia peňažných príspevkov, bolo povinné pre všetkých dôstojníkov bývalej Slovenskej armády. Neustále prebiehal aj nábor dobrovoľníkov. Vnútri organizácie bola zavedená vojenská hierarchia kopírujúca schematizmus Slovenskej armády. Mnohí emigranti – bývalí dôstojníci sa však automatickému členstvu bránili. Reálnu moc ÚSK nepredstavovala, napriek plánu na vojenský zásah slovenského vojska v Kambodži alebo proti Kube počas revolúcie koncom 50. rokov. Haššík tiež založil Hlinkovu slovenskú ľudovú stranu v zahraničí, ktorá však nenadobudla zásadnejší význam.¹⁰

Ako dôsledok hojnej aktivity v týchto organizáciách možno často nájsť početné skupiny dokumentov zachytávajúce činnosť pôvodcov v nich. Ako príklady môžeme uviesť osobný fond rev. Dušana Tótha, ktorý dlhoročne vykonával funkciu generálneho tajomníka SKS a prevažná časť jeho fondu pozostáva práve z tejto agendy, podobne ako v prípade osobného fondu Jozefa M. Kirschbauma, ktorý bol výkonným podpredsedom SKS. Takisto v osobnom fonde F. Ďurčanského sa nachádza agenda Slovenského oslobodzovacieho výboru, ktorého bol zakladateľom a predsedom. Exilové organizácie vo väčšine prípadov nemali svoje stále sídlo, preto ich funkcionári uchovávali ich prítomnosti doma.

Transportom poškodená korešpondencia (zdroj: SNA, fond Jozef Marian Kirschbaum)

O význame archívnych materiálov pre slovenskú historiografiu bývalý riaditeľ Slovenského národného archívu Dárius Rusnák napísal: „Akvízia archívnych materiálov politických exulantov po roku 1945 má pre nás mimoriadny význam z toho dôvodu, že v našich archívoch zatiaľ prevažujú tie, ktoré sa o exile tvorili v administratívnej produkcii bývalých štátnych a politických orgánov komunistického obdobia. Vyváženie tohto stavu pramennej historiografickej základne možno len maximálnym sústredením exilových, či už osobných alebo inštitucionálnych – spolkových a iných archívnych fondov na také miesto, ktoré je zárukou jeho dôslednej ochrany a využiteľnosti v prospech objektivizácie slovenských dejín najmä 20. storočia.“¹¹

10 KUZMÍKOVÁ, Miriam. *Osobný fond Štefan Haššík, 1914 – 1985* (inventár). Bratislava : Slovenský národný archív, 2011, s. 3.

11 RUSNÁK, Dárius. Činnosť Slovenského národného archívu v Bratislave na záchranu archívnych dokumentov slovenského politického exilu po roku 1945. In CHOVAN-REHÁK, Juraj – GRÁCOVÁ, Genovéva – MARUNIAK, Peter (eds.). *Slovenský povojnový exil. Zborník materiálov zo seminára dejiny slovenského exilu po roku 1945 v Martine*. Martin : Matica Slovenská, 1998, s. 514.

Medzi povojnovými emigrantmi sa nachádzalo viacero pôvodcov osobných fondov dnes uložených v Slovenskom národnom archíve. Ide o tieto fondy:

1. Anton Bliska (1932 – 1944); 0,125 bm, 1 škatuľa, prijaté do archívu v roku 1993
2. Dušan Tóth (1938 – 1990); 21 bm, 160 škatúl, prijaté do archívu v roku 2000
3. Ferdinand Ďurčanský (1947 – 1974); 6 bm, 45 škatúl, prijaté do archívu v roku 1998
4. František Braxator (1968 – 1991); 8,75 bm, 65 škatúl, prijaté do archívu v roku 1996
5. Jozef Cieker (1945 – 1969); 0,13bm, 1 škatuľa, prijaté do archívu v roku 1998
6. Jozef Marian Kirschbaum (1913 – 1993 /2000/), 18 bm, 143 škatúl, prijaté do archívu v roku 1998
7. Karol Sidor (1901 – 1945); 2,5 bm, 20 škatúl, prijaté do archívu v roku 1990
8. Matúš Černák (1939 – 1945); 0,38 bm, 3 škatule, prijaté do archívu v roku 1959
9. Milan Stanislav Ďurica (1925 – 2011), 14 bm, 114 škatúl, prijaté do archívu v roku 2011
10. Štefan Hašík (1914 – 1985); 1,25 bm, 11 škatúl, prijaté do archívu v roku 2009
11. Tomáš Jozef Veteška (/1938/ 1947 – 2004); 0,88 bm, 7 škatúl, prijaté do archívu v rokoch 2007 – 2008

Pre veľký bádateľský záujem, ako aj spoločensko-politickú aktuálnosť, sa vedenie Slovenského národného archívu rozhodlo prioritne sprístupňovať tieto typy fondov. Z nich sú zatiaľ spracované a sprístupnené osobné fondy Karola Sidora, Matúša Černáka a Štefana Hašíka, avšak fondy Karola Sidora a Matúša Černáka neobsahujú dokumenty z ich pôsobenia v exile. Osobný fond rev. Dušana Tótha je predbežne roztriedený a v súčasnosti autori tohto príspevku pracujú na sprístupňovaní osobného fondu Ferdinanda Ďurčanského a osobného fondu Jozefa M. Kirschbauma.

V nasledujúcej časti sa pokúsime priblížiť najzásadnejšie špecifiká, osobitosti a problémy, s ktorými sa archivár musí popasovať pri sprístupňovaní tohto typu osobných fondov.

Politická, prípadne ekonomická situácia často donútila exulantov nájsť si svoje bydlisko v inom štáte, dokonca často aj na inom kontinente. Napríklad F. Ďurčanský utiekol najprv do Talianska, odtiaľ čoskoro do Argentíny a po upokojení politickej situácie do Nemeckej spolkovej republiky. Jeho fond však neobsahuje dokumenty z jeho pôsobenia na Slovensku. Podobne J. M. Kirschbaum emigroval do Švajčiarska, odtiaľ do Talianska a napokon do Kanady. Štefan Hašík utiekol do Rakúska, odtiaľ sa mu podarilo dostať do Talianska, následne do Argentíny a napokon do USA. Pri tomto sťahovaní mohli neúmyselne zabudnúť, stratiť či poškodiť časť svojich písomností, prípadne úmyselne neziať so sebou z priestorových či manipulačných dôvodov alebo úplne zničiť so zámerom utajiť kompromitujúce skutočnosti. Z týchto dôvodov osobné fondy exulantov uložené v Slovenskom národnom archíve obsahujú len málo, prípadne žiadne dokumenty z obdobia pred emigráciou.

Problém transportu dokumentov môže nastať aj pri preberaní do archívu. Často je potrebné veľký objem písomností prepraviť zo zámoria námornou dopravou, pričom je nutné náklad niekoľkokrát prekladať do rôznych dopravných prostriedkov, čím sa rapídne zvyšuje riziko poškodenia, prípadne stratenia. Ďalšie riziko môže nastať pri prebaľovaní dokumentov z prepravných škatúl iných rozmerov do špecializovaných archívnych škatúl a môže tak dôjsť k narušeniu pôvodného uloženia a organických vzťahov, k poprehadzovaniu dokumentov a strate súvislostí medzi nimi. Je to o to náročnejšie, že archivár vyslaný prevziať archívny fond má na prípravu transportu fondu v cudzine len obmedzený čas.

Príklady prežívajúceho kultu Jozefa Tisa (zdroj: SNA, fondy Jozef Marian Kirschbaum a Ferdinand Ďurčanský)

Významným javom pri týchto osobných fondoch je v porovnaní s inými osobnými fondmi veľká početnosť korešpondencie. Exulanti neboli izolovaní jeden od druhého, ale prirodzene medzi sebou nadväzovali čulé styky. Veľká vzdialenosť im však často nedovoľovala stretávať sa osobne, a preto kontakty udržiavali najmä formou písomnej korešpondencie, v mnohých prípadoch na medzinárodnej, dokonca medzikontinentálnej úrovni. Spomedzi štátov, kde sa najčastejšie usídlili povojnoví exulanti, možno vymenovať napríklad USA, Kanadu, Nemecko, Argentínu, Taliansko, Austráliu, Španielsko či Švédsko. Následkom tohto javu sa vo fondoch nachádzajú dokumenty v rozličných jazykoch, nie vždy bežne ovládaných.

Najtypickejšia pre osobné fondy emigrantov je bohatá spolková agenda. Často krát ju ale nie je možné bezproblémovo vytriediť. Je potrebné rozlišovať aktívnu a pasívnu úlohu v spolku alebo organizácii. Pokiaľ pôvodca pôsobil ako výkonný funkcionár v organizácii, dokumenty z jeho činnosti by sa provenienčne mali nachádzať vo fonde tejto organizácii, no ich kópie pre osobnú potrebu môžeme nechať v jeho fonde. Takisto, ak pôsobil v tejto organizácii len pasívne a občas prijímal z tejto organizácie dokumenty, ostávajú v jeho osobnom fonde. Ak by však nastala situácia, že v osobnom fonde sa nachádza kópia významného dokumentu, ktorá provenienčne nepatrí do spolkovvej registratúry, ale je to jediný dochovaný exemplár, môže ho spracovateľ kvôli väčšej výpovednej hodnote, ucelenosti a vzájomným vzťahom dokumentov, včleniť do fondu takého spolku.

Problém však môže nastať, ak spolkovú agendu rieši pôvodca fondu prostredníctvom súkromnej korešpondencie. Nie je to ojedinelý jav, ak píše list ako funkcionár inému funkcionárovi alebo členovi nejakého spolku, ale zároveň aj ako súkromná osoba. V takom prípade sa prvá polovica listu môže javiť ako úradná či oficiálna, ale druhá časť listu už nesie znaky osobnej korešpondencie, v ktorej odosielateľ rieši aj súkromné záležitosti. Čo s listom v takomto prípade? Ako východisko sa nám javia dve možné riešenia. Buď je možné ponechať takéto listy v rámci korešpondencie osobnej a upozorniť na to v úvode k inventáru i v regeste alebo ich priradiť k pôvodcovej spolkovvej agende.

Ďalšou metodickou otázkou sú dokumenty, ktoré vznikli z činnosti už spomínaného Svetového kongresu Slovákov a prestupujú viacerými osobnými fondmi (F. Ďurčanský, J. M. Kirschbaum, D. Tóth, M. S. Ďurica). V tomto prípade považujeme za vhodné riešenie takéto dokumenty z týchto fondov vyčleniť a vytvoriť samostatný fond. Toto usporiadanie by poskytovalo bádateľom lepší prehľad a dokumentáciu aktivít, činnosti, členskej základne a dejín Svetového kongresu Slovákov.

Iným typickým znakom týchto fondov je výskyt slovenských mien v cudzojazyčnej podobe. Napríklad Štefan Polakovič môže byť uvádzaný aj ako Esteban Polakovic, alebo Ján Veteška ako John Veteska či Štefan Mata ako Stephan Matta. V tomto prípade navrhujeme do inventárnej jednotky písať, pokiaľ je možné, slovenskú podobu mena a za ňou do zátvorky cudzojazyčnú podobu. V prípade ostatných mien cudzincov postupujeme podľa pravidiel slovenského pravopisu.

Keďže sa jedná o mladšie fondy, ktorých pôvodcovia alebo ich rodiny ešte môžu žiť, je dôležité prihliadať aj na ochranu osobných údajov. Nie všetky údaje sú aktuálne, ale stále tu môžeme nájsť životopisy, listy, e-maily či faxy s citlivými informáciami.

Okrem týchto otázok sa spracovatelia pasujú aj s otázkou ochrany celistvosti archívnych dokumentov. V období 80. a 90. rokov sa na komunikáciu hojne využíval fax, ktorý však tlačil na termopapier. Tento druh nosiča má, žiaľ, obmedzenú trvácnosť a farba po rokoch bledne až sa stane nečitateľnou. Tomuto sa dá zabrániť včasným oxeroxovaním alebo digitalizovaním už pri preberaní do archívu. Nie vždy sa to však dodržiava a potom sa takéto dokumenty znehodnocujú.

Po druhej svetovej vojne do exilu odišli hlavne predstavitelia niekdajšieho ľudáckeho režimu vojnovnej Slovenskej republiky. Tejto orientácii boli verní aj v zahraničí. Kontroverzný prezident Jozef Tiso bol pre nich nespravodlivo odsúdeným martýrom a pripodobňovali ho k Štefánikovi, Štúrovi či dokonca Svätoplukovi, čo dokumentujú aj priložené fotografie či ilustračný materiál.

Pôvodcovia týchto fondov počas trvania Slovenskej republiky zastávali často politické funkcie a aktívne sa zapájali do diania v štáte. Sami toto nelichotivé obdobie neskôr buď vôbec nespomínajú alebo naň spomínajú s naivnou úctou a falošným alibizmom, o čom svedčia autobiografické memoáre, korešpondencia alebo fotografie. Či už zámerne alebo nechtiac prekrúcajú a dezinterpretujú fakty, zahmlievajú a využívajú polopravdy, manipulujú s dejinami, čo môže viesť až k propagácií nacizmu a popieraniu holokaustu. Z tohto dôvodu by mal spracovateľ veľmi kriticky pristupovať k archívnym materiálom pri ich spracovávaní a sprístupňovaní, aby bádatelia a verejnosť nezískali dojem, že archív propaguje uctievanie extrémistického režimu, prípadne, aby takýto materiál nebol zneužitý stále viac pribúdajúcimi pseudohistorikmi či prívržencami rozmáhajúcich sa extrémistických skupín. Seriózni bádatelia by mali tieto pramene podrobiť mimoriadne kritickému analýze a nepreberať informácie automaticky. To platí najmä v prípade, ak pôvodcovia písali autobiografické alebo biografické diela, či si spisovali memoáre a pamäte dodatočne. Vtedy hrozí úmyselné i neúmyselné skresľovanie skutočností.

Osobné fondy by mali primárne odzrkadľovať život a činnosť pôvodcu. Do akej miery to tak je, závisí od počtu a typov zachovaných dokumentov. Nami prezentované fondy možno v prvom rade využiť na rekonštrukciu života ich pôvodcov, najmä po presťahovaní do emigrácie.

Hlavný bádateľský záujem sa viac než na biografiu pôvodcov takýchto fondov sústreďuje na skúmanie množstva spolkov a organizácií slovenskej emigrácie ako je často spomínaný Svetový kongres Slovákov či Slovenská národná rada v zahraničí.

Keďže zatiaľ neboli vytvorené osobitné archívne fondy týchto organizácií, pramene k štúdiu vzniku, vývoja, členskej základne, výkonným orgánom a ich rôznorodej činnosti nájdeme práve v osobných fondoch emigrantov. Tieto osobnosti boli častokrát medzi zakladateľmi a aktívne sa zúčastňovali na riadení a organizácií podujatí. V ich fondoch môžeme nájsť veľkú časť tejto agendy a to najmä v podobe korešpondencie.

Dokumenty týkajúce sa Slovenského oslobodzovacieho výboru sa dochovali najmä vo fonde Ferdinanda Ďurčanského a sú výborným prameňom k sledovaniu vystáhovalectva Slovákov v rokoch 1946 – 1970. Ide najmä o členské legitimácie s fotografiami, prihlášky za členov so životopisnými údajmi a podobne. Okrem toho sa tu nachádzajú aj materiály redakcie časopisu Slováč v slobodnom svete.

Osobný fond Štefana Haššíka obsahuje dokumenty o organizovaní Slovenskej brannej moci, o rokovaníach s predstaviteľmi slovenských krajanských a exilových organizácií či s diplomatmi a politikmi západoeurópskych krajín i USA, na ktorých Š. Haššík prezentoval okrem iného i svoje plány na presídlenie slovenského obyvateľstva mimo územia Európy (napr. do Južnej Angoly).

Prírodnosti dokumentujúce činnosť Slovenskej národnej rady a Slovenskej oslobodzovacej rady sa torzovito nachádzajú vo fondoch J. M. Kirschbauma a F. Ďurčanského. Ide najmä o zápisnice zo zasadnutí či porád, korešpondenciu medzi členmi, bulletiny a podobne.

Najviac dokumentov sa zachovalo z činnosti Svetového kongresu Slovákov. Keďže J. M. Kirschbaum bol jeho výkonným podpredsedom a rev. Dušan Tóth generálnym tajomníkom, prirodzene sa v ich osobných fondoch nachádza najväčšia časť agendy SKS. V ostatných spomínaných osobných fondoch sú len zlomky. Podobne ide aj tu o korešpondenciu, zápisnice, bulletiny, knihy, dokumenty z organizácie rôznych podujatí či propagačné materiály.

Tým, že pôvodcovia uvedených osobných fondov boli v hojnom kontakte aj s ostatnými emigrantmi po celom svete a odoberali periodiká krajanských a emigrantských spolkov, sú vhodným prameňom pre štúdiá dejín slovenskej emigrácie ako takej. Vypovedajú o bežnom živote starších i novopríchodivších emigrantov, o ich dôvodoch na emigráciu, ich existenčných problémoch v novej krajine či o ich vzťahu k vlasti.

Sprievodný dokumentačný materiál môže slúžiť na ilustráciu každodenného života v zahraničí v danom období. Môže ísť o rôzne reklamné letáčky, katalógy, plagátky, fotografie, magnetofónové a audiovizuálne pásky či trojrozmerné predmety.

V predložennom príspevku sme, vychádzajúc z vlastnej praxe, priblížili problematiku sprístupňovania osobných fondov slovenského exilu po druhej svetovej vojne. Predstavili sme ich špecifiká, pokúsili sme sa navrhnúť riešenia jednotlivých metodických otázok spracúvania a zhrnuli sme možnosti bádateľského využitia takýchto fondov. Naše postrehy sa môžu týkať aj iných typov osobných fondov a našim zámerom nebolo všetky problémy vyriešiť, ale skôr ich načrtnúť a vyvolať diskusiu, ktorá by ďalej pomohla metodicky usmerniť ich spracúvanie. Ide o špecifický typ osobných fondov, ktorý spracovateľov núti zamyslieť sa nad, na prvý pohľad jednoduchými úkonmi, ktoré však vyžadujú hlbšiu analýzu. Preto môže sprístupňovanie takéhoto fondu trvať dlhší čas, najmä ak väčšinu fondu tvorí korešpondencia a spolková agenda.

Nie je vylúčené, že autori príspevku sa v budúcnosti budú téme opäť podrobnejšie venovať a nahliadať na tieto fondy aj z iných uhlov a predostrú nové problémy, ktoré vyplávajú na povrch. Téma emigrácie je stále aktuálna a do budúcnosti by sa archívy mali zaoberať aj akvizíciou ďalších osobných fondov súčasných významných slovenských osobností v zahraničí.

Die Problematik der Bearbeitung von persönlichen Archivbeständen der slowakischen Nachkriegsemigration im Slowakischen Nationalarchiv

Im vorliegenden Beitrag gehen die Autoren auf die Problematik der persönlichen Archivbestände von Vertretern der slowakischen Nachkriegsemigration ein. Diese Bestände bilden eine wichtige Gruppe der im Depot der „Ersten Abteilung für Bearbeitung von Archivadokumenten“ im Slowakischen Nationalarchiv aufbewahrten persönlichen Archivbestände. In den heutigen Forschungsanforderungen zeigt sich ein wachsendes Interesse am Studium solcher Archivbestände. Auch aus diesem Grund arbeiten die Fachmitarbeiter der genannten Abteilung (einschließlich der Autoren dieses Beitrags) an der Zugänglichmachung dieser Archivbestände.

Das Ziel dieses Beitrags ist es, auf die Besonderheiten dieser Bestandsart und die Probleme der Methodik deren Bearbeitung und Zugänglichmachung zu verweisen. Die Autoren des Beitrags vergleichen anhand konkreter Beispiele Unterschiede zwischen den persönlichen Archivbeständen der Emigration und den anderen persönlichen Archivbeständen. Zu den Hauptmerkmalen der Autoren von diesen Archivbeständen gehört vor allem ihre häufige politische und ideologische Belastung.

Als aktive Persönlichkeiten wirkten sie gleichzeitig in mehreren Vereinen, in denen sie als Funktionäre tätig waren. Aus dieser Tätigkeit ist eine Vielzahl von Dokumenten, die sich in Personenbeständen befinden, erhalten. Der Bearbeiter kann auf die Frage stoßen, ob derartige Archivbestandssteile bezüglich ihrer Provenienz doch nicht eher zum eigenständigen Bestand des jeweiligen Vereins hingehören. Die Grenze zwischen Dokumenten persönlichen Charakters und der Vereinstätigkeit ist oft vage.

Bei der Bearbeitung von Dokumenten der Emigrationsarchivbestände stoßen die Archivare auf das Problem mit dem Vermerken von Personennamen, weil diese in verschiedenen sprachlichen Versionen vorkommen. Die Autoren des vorliegenden Beitrags versuchen, diese und andere Probleme näherzubringen und zu lösen. Zum Schluss werden die Möglichkeiten der weiteren Nutzung von persönlichen Archivbeständen der slowakischen Nachkriegsemigration betrachtet.

Osobné fondy v Literárnom archíve Slovenskej národnej knižnice

Karin Šišmišová

V príspevku o osobných fondoch v Literárnom archíve Slovenskej národnej knižnice priblížime naše skúsenosti s ich získavaním, spracovávaním a sprístupňovaním. Pre lepšie pochopenie nazrieme do histórie tohto archívneho pracoviska, ktorá je skrytá za doteraz používanými názvami Literárny archív Matice slovenskej (od roku 1954), Archív literatúry a umenia Matice slovenskej (od roku 1983), Archív literatúry a umenia Slovenskej národnej knižnice (od roku 2000) a napokon Literárny archív Slovenskej národnej knižnice (od roku 2013).

Z histórie Literárneho archívu

Minulosť i prítomnosť Literárneho archívu je úzko spojená s dvomi materskými inštitúciami. Literárny archív bol súčasťou Matice slovenskej celých 46 rokov, až do výraznej zmeny v roku 2000, keď sa stal jedným z oddelení samostatnej Slovenskej národnej knižnice (SNK). Pod jej záštitou píše svoju modernú históriu už sedemnásť rok. Jeho poslanie, zameranie, činnosť i organizačnú štruktúru výrazným spôsobom, popri tých archívnych, formovali matičné či knižničné zákony, vyhlásky, štatúty a organizačné poriadky.¹ Literárny archív vďaka týmto významným, celonárodne i medzinárodne pôsobiacim inštitúciám – Matici slovenskej v minulosti a Slovenskej národnej knižnici v súčasnosti, rozvíjal a rozvíja svoje odborné archívne činnosti ako archív osobitného významu či špecializovaný verejný archív. Tento status mu prináleží nielen kvôli organizačnej príslušnosti k týmto dvom kultúrnym inštitúciám.²

Literárny archív vznikol v lone Matice slovenskej, ale nebol budovaný ako „podnikový“ archív Matice slovenskej. Vzájomný vzťah medzi dokumentmi z činnosti organizačných útvarov Matice slovenskej a dokumentmi získanými aktívnou akvizičnou činnosťou má svoju samostatnú históriu. Literárny archív sa vyvíjal ako zbierkotvorné pracovisko vo veľmi blízkom vzťahu a vnútornom prepojení troch pamäťových inštitúcií, ktorými sú knižnica, múzeum a archív. Takéto postavenie v jednotlivých obdobiach jeho 67-ročnej histórie ovplyvnilo jeho vnútorné členenie, používanú odbornú terminológiu, budovanie fondov a zbierok, akvizíciu, metódy spracovania, ochranu a sprístupňovanie archívnych dokumentov a napokon aj ich samotné využívanie širokou verejnosťou.

Genéza budovania osobných fondov

Genéza budovania osobných fondov Literárneho archívu bola veľmi zložitá.³ Jej korene musíme hľadať už v prvej fáze existencie Matice slovenskej, ktorá ako prvý celonárodný kultúrny spolok v rokoch 1863 – 1875 zozbierala 332 písomných dokumentov. Medzi nimi sa

1 ŠIŠMIŠOVÁ, Karin. Prehľad názvov Literárneho archívu, jeho zamerania a organizačného členenia v rokoch 1954 – 2013. In *Literárny archív* 39. Martin : Slovenská národná knižnica, 2014, s. 12 – 20.

2 Viac o histórii Literárneho archívu SNK pozri *Literárny archív* 31. Martin : Matica slovenská 1995, s. 227 – 291; *Literárny archív* 39. *Zborník venovaný 60. výročiu založenia Literárneho archívu*. Martin : Slovenská národná knižnica 2014, s. 7 – 217.

3 BANÍK, Anton Augustín. Počiatky Literárneho archívu Matice slovenskej do r. 1954. In *Literárny archív* 1965. Martin : Matica slovenská, 1965, s. 103 – 135; BANÍK, Anton Augustín. Literárny archív. In KURUC, Alojz et al. *Matica slovenská ako národná knižnica a knižkovedný ústav*. Martin : Matica slovenská, 1964, s. 45 – 80.

nachádzali okrem iných dokumenty jedného z najstarších osobných fondov – fondu Martina Hamuljaka. Dokumenty skonfiškované po jej násilnom zrušení sa postupne v rokoch 1921, 1942 – 1943 prinavracali späť do obnovenej Matice slovenskej.⁴

V činnosti zberateľa a záchranára po jej obnovení v roku 1919 pokračovali vedecké odbory, hlavne Historický odbor a od roku 1922 osamostatnený Literárnohistorický odbor, ktorý bol poverený „získavaním kultúrnohistorických dokumentov slovenských spisovateľov a národných dejateľov“. Vytvoril kataster žijúcich i zomretých slovenských spisovateľov a zbieral k nemu životopisné údaje, korešpondenciu a literárne práce.⁵ Do Matice slovenskej boli v roku 1927 presunuté aj rukopisy Muzeálnej slovenskej spoločnosti a v roku 1931 rukopisy knižnice bývalej Malohontskej učenej spoločnosti. Bola to ale predovšetkým matičná Bibliotéka – knižnica, ktorá sústredovala nielen tlačené, ale popri zvukových, obrazových a vecných aj rukopisné pamiatky literárno-dokumentárnej povahy. Pojmy rukopisy, rukopisný materiál, rukopisné pamiatky odlišovali archívny dokument od knižničného a múzejného.

Pred samotným zákonným potvrdením existencie Literárneho archívu v roku 1954 evidovali v Bibliotéke 250 000 jednotiek rukopisov. Bola to jedna veľká zbierka, vtedy nazývaná rukopisný zbierkový fond. Pozostávala z jednotlivín, ale aj z dokumentov neskôr rekonštruovaných osobných fondov (Martin Kukučín, Jozef Škultéty, Jozef Maliak a i.), získaných aktívnou akvizičnou činnosťou. Jej súčasťou sa stali aj dokumenty s literárnohistorickým významom, ktoré sa vyčleňovali a presunuli z ostatných pracovísk Matice slovenskej, jej spolčkovej i ľudovýchovnej činnosti, vedeckých odborov po ich zrušení v roku 1948, vydavateľstva či matičných redakcií (napr. Slovenských pohľadov).

Ústredný literárny archív

Zákon o Matici slovenskej z roku 1954 definoval Literárny archív ako ústredný literárny archív, ktorý „prednostne nadobúda, sústreďuje a eviduje všetok slovenský a inorečový rukopisný materiál literárno-dokumentárnej povahy, dôležitý pre poznanie slovenskej národnej kultúry, Slovákov a Slovenska“. Pojmy ústredný, prednostne a všetok vychádzali z dovtedajších skúseností a ovplyvnili nielen celkový počet získaných osobných fondov, ale aj šírku akvizičného záberu Literárneho archívu v nasledujúcich desaťročiach. Deklarovaná literárno-dokumentárna povaha a prívlastok „literárny“ zamerali archív na získavanie fondov nielen osobností slovenskej literatúry, ale aj iných osôb, pokiaľ ich životné osudy a nimi napísané dielo bolo dôležité pre poznanie národných dejín.

Už v roku 1961 sa štatútom Matice slovenskej vytvorili v rámci Literárneho archívu tri oddelenia: literárne, hudobné a obrazové. Potvrdilo sa tým aj zameranie Literárneho archívu na akvizíciu osobných fondov hudobných skladateľov, vedcov, kritikov či zberateľov ľudových piesní (medzi prvými boli skladateľ Viliam Figuš-Bystrý a zberateľ Andrej Halaša). V tomto období archív začal budovať tiež samostatnú zbierku fotodokumentov osobností, ako i zbierku rodinných fotoalbumov, ktorých súčasťou sa stali aj fotografie presunuté z osobných fondov. Táto skutočnosť, nové akvizície fondov výtvarníkov a umelcov, ale aj medzinárodne zaužívaná terminológia sa v roku 1983 odzrkadlila v zmene názvu archívu na Archív literatúry a umenia.

4 BANÍK, Anton Augustín. Z Budapešti prinavrátené literárne zbierky Matice slovenskej. In *Slovensko*, 1942, roč. 8, s. 33 – 43.

5 Získané dotazníky boli v roku 1969 presunuté do novovzniknutého Národného biografického ústavu SNK. Viac o tom ĎUROVČÍKOVÁ, Margita. Dokumentácia Biografického ústavu MS ako základný prameň tvorby a redakcie hesiel SBS. In *Biografické štúdie* 20. Martin : Matica slovenská, 1993, s. 69 – 72.

Podoby akvizície

Organizačné začlenenie Literárneho archívu do Matice slovenskej či v súčasnosti Slovenskej národnej knižnice, ich dobré renomé v spoločnosti, mali a majú výrazný podiel na úspešných akvizíciách. Takmer 800 osobných fondov zaevidovaných do elektronického systému Afondy je však súčasne výsledkom, svedectvom a pamiatkou aktívnej akvizíčnej práce samotných pracovníkov archívu. Hromadné výzvy na záchranu literárnych pamiatok a zasielanie dotazníkov sa už dávno stali minulosťou. Nahradilo ich systematické, vopred plánované, veľmi individuálne telefonické, písomné alebo osobné oslovovanie pôvodcov či majiteľov budúcich osobných fondov.

Podoby domácich „registratúr“ slovenských spisovateľov a hudobných skladateľov, uložených v ich pracovniach, obývačkách či pivniciach sú také individuálne a jedinečné, ako aj ich životné súkromné i pracovné putovania. Rovnako na individuálnej báze by mal archívár postupovať v rámci predarchívnej starostlivosti budúcich osobných fondov. Zasielaný zoznam dokumentov, ktoré by archív rád získal do svojej starostlivosti, môže pomôcť pôvodcovi pochopiť, že mnohé z toho, čo sa mu zdá bezcenné, sa časom častokrát stáva významným svedectvom nielen jeho súkromného života, ale aj doby, v ktorej pôsobil. Jedinou cestou ako zabrániť skartácii dokumentov u samotného majiteľa je prejaviť záujem o ne, resp. ich pôvodcu dostatočne včas informovať o ich hodnote, ponúknuť mu možnosť ich ochrany, jeho autorských práv či osobných údajov a teda obmedzenie prístupu verejnosti k niektorým jeho dokumentom či celému fondu.

Čo ale v praxi znamená „zasiahnúť dostatočne včas“? Rozhodnutie, kedy a kam uložiť svoje písomnosti, je jednoznačne na majiteľovi a akýkoľvek nátlak môže skôr poškodiť ako pomôcť. Archívár poverený akvizíciou si pritom nemôže dovoliť aspoň rámcovo nepoznať životné osudy a dielo dotyčného spisovateľa, jeho rodinné zázemie a pod. Tieto poznatky potom sám ocení pri súkromných návštevách, keď v spomínanej obývačke alebo pracovni s autorom okrem dokumentov spoločne preberie pomery v spisovateľskej obci, aktuálnu politickú situáciu i momentálne zdravotné problémy zúčastnených. Úspešná akvizícia osobných fondov je aj o dobrom vzájomnom, niekedy aj dlhoročnom vzťahu pôvodcu či jeho dediča a archívára, o dobrých komunikačných schopnostiach, citlivom prístupe, takte a trpezlivosti.

Vytvárať osobné fondy niekedy znamená aj niekoľko rokov spolupracovať a čakať. Čakať na rozhodnutie, kedy sa pôvodca rozhodne rozlúčiť so svojím písomným „majetkom“, sám si vyhodnotí, že ho už nebude potrebovať a stotožní sa s myšlienkou, že to, čo tu zanechá a odovzdá, ostane archivované a otvorené pre iných. V mnohých prípadoch k tomu autora privedie praktická manželka. Niekedy treba trpezlivo čakať na rozhodnutie vdovy, ktorá s odovzdaním písomností váha, akoby s nimi druhýkrát strácala svojho manžela, inokedy zas na vyjadrenie syna či dcéry, ktorí majú úplne iné záujmy a v konečnom dôsledku ocenia, že vôbec prišiel niekto, kto dokumenty ich otca či mamy uchová a opatrí.⁶

Špecifickú podobu má akvizícia osobných fondov Slovákov žijúcich v zahraničí,⁷ ale aj problematika rozdelenia a umiestnenia jedného osobného fondu do viacerých archívov a úloha archívára a majiteľa v tomto procese. Prečo sa napr. časť fondu Ruda Brtáňa nachádza nielen v Literárnom, ale aj v Slovenskom národnom archíve a iná časť v Štátnom archíve v Levoči? Prečo je archív rodiny Čajakovcov nielen v Martine a Bratislave, ale aj v Banskej

6 K tejto téme pozri aj prácu: O archíve slovami pôvodných majiteľov archívnych dokumentov. In *Literárny archív* 39. Zborník venovaný 60. výročiu založenia Literárneho archívu. Martin : Slovenská národná knižnica, 2014, s. 155 – 167.

7 MONCMANOVÁ, Lubica. Literárny archív a dvadsať rokov záujmu o zahraničné slovaciká. In *Literárny archív* 39. Zborník venovaný 60. výročiu založenia Literárneho archívu. Martin : Slovenská národná knižnica, 2014, s. 74 – 88.

Bystrici? Prečo dokumentárne dedičstvo po Jaroslavovi Vodrážkovi opatruje okrem Literárneho archívu aj Archív výtvarného umenia Slovenskej národnej galérie a Štátny archív v Žiline, Pavla Horvátha a Andreja Mráza aj Ústredný archív Slovenskej akadémie vied atď.?

K evidencii osobných fondov

Od roku 1962 eviduje Literárny archív všetky dokumenty od prevzatia do archívu až po ich majetkovoprávne vysporiadanie s majiteľmi a zápis do prírastkovej knihy v akvizičnej knihe, ktorá obsahuje dôležité informácie o zmene majiteľa dokumentov, hlavne po smrti pôvodcu, výnimočne údaje o ich vrátení pôvodným majiteľom. Eviduje spôsob nadobudnutia osobného fondu najmä kúpou alebo darom. Na základe dlhoročnej praxe môžeme konštatovať, že nielen v minulosti, ale i teraz je majiteľ osobného fondu rád, že ho môže v Literárnom archíve uchovať a svoje dokumenty daruje. Dôležitú úlohu v akvizičnom konaní samozrejme zohráva i možnosť odpredaja, resp. kúpy archívnych dokumentov a s tým spojený dostatok či nedostatok finančných prostriedkov. Akvizičná kniha je svedectvom aj o tom, ktoré stratené dokumenty a z ktorých osobných fondov Literárny archív získal v minulosti kúpou z antikvariátov. Inou podobou akvizície je presun, napríklad z knižničných fondov SNK, a to pri dokumentoch zabudnutých či nájdených v knihách a časopisoch. Doposiaľ najrozsiahlejším presunom bola delimitácia osobných fondov zo Slovenského národného múzea v Martine po jeho zrušení v roku 1960. Niektoré osobné fondy, napr. Júliusa Bottu, Jozefa Maliaka, Pavla Országha Hviezdoslava a iných, boli v minulosti v Literárnom archíve najskôr len deponované a až neskôr akvizične vysporiadané.

Zo skúseností s katalogizáciou

V celej histórii Literárneho archívu niet obdobia, v ktorom by neprichádzali ponuky na akvizíciu osobných fondov zvonku – zo strany pôvodcov alebo majiteľov. Tzv. *pasívna akvizícia* je okrem iného dôsledkom spôsobu spracovania archívnych dokumentov formou katalogizácie, ktorú ocení nielen majiteľ, ale v prvom rade bádateľ Literárneho archívu. Hoci do roku 1954 boli dokumenty hlavne získavané a evidované, podľa vzoru spomínanej Bibliotéky sa začalo už pred samotným vznikom archívu s budovaním lístkového abecedno-menného katalógu. Tieto katalogizačné lístky vo formáte A8 sú dodnes priložené k dokumentom z najstaršej zbierky korešpondencie, literárnych i neliterárnych prác. Prvé smernice pre celkovú prácu v Literárnom archíve boli vypracované v roku 1961, podrobnejšie o 10 rokov neskôr.⁸ Vychádzali už z praktických skúseností s katalogizáciou a priniesli novú formu katalogizačných lístkov veľkosti A5 a A6. Zároveň sa dotvárali v spolupráci s českými kolegami, hlavne z Památníka národného písennictví v Prahe. Problematika spracovania fondov v literárnych archívoch a celkovo literárneho archívniectva potom vyústila do spoločného sympózia, ktoré zorganizoval Literárny archív v roku 1973.⁹ Do praxe Literárneho archívu sa podľa českého vzoru prenieslo rozlišovanie medzi písomnou pozostalosťou ako uzavretým súborom dokumentov z činnosti pôvodcu, ktorý už zomrel a osobným fondom, pokiaľ sú dokumenty preberané do archívu počas jeho života, ako aj prvostupňové spracovanie pre vyhotovenie akvizičného súpisu a druhostupňové spracovanie dokumentov pre samotnú katalogizáciu.¹⁰

8 Smernice pre prácu v Literárnom archíve Matice slovenskej, 1962, strojopis; Smernice pre prácu rukopisného oddelenia LA MS, schválené na porade pracovníkov LA MS 27. 1. 1972, strojopis.

9 MARUNIAKOVÁ, Anna (ed.). *Literárnoarchívne problémy. Zborník zo sympózia o literárnom archívniectve konanom v Martine 24. – 26. septembra 1973.* Martin : Matica slovenská, 1975, 313 s.

10 KRULICHOVÁ, Marie – VINAŘOVÁ, Milena. *Pokyny pro zpracování archivního materiálu v Literárním archivu Památníku národního písemnictví.* Praha, nedatované, 45 s.

Už v 60. rokoch minulého storočia začali spracované inventárne súpisy vychádzať v edícii Rukopisné fondy Literárneho archívu Matice slovenskej, ktoré v roku 1978 po doplnení a rekatalogizácii osobných fondov nahradil prvý kumulatívny inventár rukopisov. Pre ďalšie spresnenie postupov pri spracovávaní literárnych osobných fondov boli v roku 1989 vydané nové smernice.¹¹ Prvé pokusy s elektronickým spracovaním osobných fondov (konkrétne fondu Miloslava Okála) sa viažu na Projekt rozvoja automatizácie, elektronizácie a informatizácie Slovenskej národnej knižnice a rok 2001. Na základe metodiky opisu archívnych dokumentov v bibliografickom výmennom formáte MARC (kompatibilnom s medzinárodnými štandardmi ISAAR a ISAD /G/)¹² boli elektronicky spracované niektoré dokumenty z osobných fondov Ľudovíta Štúra, Pavla Országha Hviezdoslava, Martina Kukučína a v rámci projektov SNK zverejnené na portáloch európskej a svetovej digitálnej knižnice.

Až 368 skatalogizovaných literárnych osobných fondov je dostatočne veľkou vzorkou pre niektoré jednoznačné konštatovania súvisiace s ich spracovaním. Na katalogizáciu sa zadávajú osobné fondy len zomretej osoby s presvedčením, že fond je uzavretý a po uplynutí niekoľkých rokov od smrti nie je známy majiteľ, ktorý by vlastnil ďalšie dokumenty. Avšak dodatky do fondov Júliusa Bottu, P. O. Hviezdoslava, Jozefa Ľudovíta Holubyho, Jura Janošku, Martina Kukučína, Dušana Makovického a viacerých ďalších osobností potvrdzujú, že pri osobných fondoch možno aj s veľkým časovým odstupom od smrti pôvodcu očakávať dodatočný, niekedy aj dosť veľký prírastok.

Časové rozpätie dokumentov v mnohých fondoch presahuje roky narodenia a úmrtia. Stáva sa tak vďaka dokumentom starších rodinných príslušníkov, ale aj dokumentom týkajúcim sa pôvodcu, ktoré zozbierali po smrti jeho príbuzní, napr. parte, kondolencie, nekrológy, výstrižky článkov. Pri odpisoch archívnych dokumentov (Artúr Grosz k dejinám Liptova, Ján Šikura k dejinám Turca, Zora Lacková, Karol Goláň), súvisiacich s písaním odborných štúdií hlavne historického charakteru, je to i niekoľko sto rokov pred narodením pôvodcu.

Rozsah dokumentov v osobných fondoch býva rôzny – od jednej, čiastočne neúplnej archívnej škatule s niekoľkými archívными jednotkami (napr. Daniel Bachát-Dumný, Jozef Ignác Bajza, Koloman Banšiel, Ján Červeň, Ján Damborský, Matúš Dula, Ignác Grebáč-Orlov, Peter Jilemnický, Pavol Jozeffy, Aurel Styk, Ladislav Vanoch) až po niekoľko desiatok škatúl (napr. Anton Augustín Baník, Krista Bendová, Theo Herkel Florin, Jindra Hušková, Zlatko Klátik, Emil Boleslav Lukáč, Andrej Mráz, Ján Smrek, Jozef Škultéty, Anton Štefánek, Terézia Vansová). Nesúvisí len s tvorivou literárnou, umeleckou či záujmovou činnosťou pôvodcu, ale odzrkadľuje aj množstvo zachovaných dokumentov.

Štruktúra osobných fondov

Pri spracovávaní osobného fondu sa archivár musí oboznámiť s biografiou dotyčného spisovateľa, nahliadnúť hlbšie do jeho rodinného a pracovného zázemia, orientovať sa v spoločenských a historických reáliách a súvislostiach. Musí sa naučiť čítať ťažko čitateľný rukopisný text, rozhodnúť, či prijatú a odoslanú korešpondenciu treba vždy od seba oddeliť, či list napísaný na hlavičkovom papieri je úradný alebo súkromný, ako určiť dátum a miesto vzniku dokumentu v nedatovanom liste bez uvedenia lokality a ako identifikovať nezisteného pisateľa alebo adresáta, autorov prác bez mena.

11 KAŠŠAYOVÁ, Terézia – GRÁFOVÁ, Jarmila. *Smernice a pracovné postupy pre akvizíciu a spracovanie materiálov v Archíve literárnych rukopisov*. Martin : Matica slovenská, 1989, 32 s.

12 GRÁFOVÁ, Jarmila. *Metodika popisu literárnych rukopisov (korešpondencia, práce, dokumentárny materiál) vo formáte MARC 21*. Rozmnoženina. 131 s.

Prvým a zásadným krokom je však vytvoriť dobrú štruktúru fondu, pričom je potrebné do istej miery zohľadniť predarchívne usporiadanie pôvodcom či majiteľom. Dlhé desaťročia je v Literárnom archíve zaužívané triedenie a usporiadanie osobných fondov na korešpondenciu, práce, dokumentárny materiál a tlače. Pod pojmom dokumentárny materiál sa rozumie súbor dokumentov, ktoré súvisia s biografiou a s pracovnou i záujmovou činnosťou pôvodcu. Nie vždy sú pritom vo fonde zastúpené všetky štyri skupiny dokumentov. Napr. fondy Pavla Socháňa, Jonáša Záborského či Ignáca Grebáča-Orlova neobsahujú korešpondenciu, vo fonde Zlata Dančovej-Horňákovej chýbajú jej vlastné práce a dokumentárny materiál, ktorý sa nenachádza ani vo fonde Ernesta Žatka ani Jána Brocku. Každá z týchto skupín má svoje vnútorné členenie. Rozdielne podoby spracovávaní osobných fondov závisia aj od toho, či bol pôvodca básnikom, prekladateľom, jazykovedcom, historikom, etnografom, kňazom, umelcom, pedagógom, atď.

Z praktických skúseností Literárneho archívu vyplýva, že osobné fondy sú fondmi, ale zároveň vo svojom vnútri nesú známky zbierky. Osobné fondy vždy obsahujú aj dokumenty iných osôb a inštitúcií, ktoré súvisia s biografiou a pracovnou činnosťou pôvodcov. Najčastejšie ide o dokumenty rodinných príslušníkov, z nich najmä manželov a manželiek. Samostatne vyčlenené bývajú dokumenty z pracovnej či úradnej činnosti – činnosti redakcií (Ladislav Kiss-Jánsky a rozhlasová relácia Literárne prechádzky po Slovensku, Stanislav Mečiar a Slovenské pohľady, Ján Smrek a Elán, Svetozár Hurban Vajanský a Národné noviny, Terézia Vansová a Denica), vydavateľstiev (Jozefína Marečková), zväzov (Jozef Bánsky a Zväz slovenských knihovníkov, Valentín Beniak a Spolok slovenských spisovateľov, Martin Hamuljak a Spolok milovníkov reči a literatúry slovenskej, Ladislav Jurkovič a Slovenský abstinentný zväz, Elena Maróthy Šoltésová a Živena, Alica Masaryková a Československý Červený kríž), kníhkupectiev a kníhtlačiarňí (Jozef Gašparik-Leštinský, Karol Salva), politickej činnosti (Alois Kolísek a Paneurópska únia), pôsobenia v cirkvi (Samuel Tomášik, Andrej Trúchly, Bohuslav Klimo-Hájomil).

Sprístupňovanie osobných fondov

Katalogizácia osobných fondov a ich sprístupnenie v podobe menného lístkového katalógu poskytujú bádateľom Literárneho archívu široké možnosti využitia informácií ukrytých v jednotlivých typoch dokumentov. Lístkový katalóg je budovaný nielen zo základných, ale aj odkazových katalogizačných lístkov, vďaka ktorým sa pri konkrétnom mene stretnú signatúry listov, ktoré sám pôvodca poslal, ale aj tých, ktoré dostal či prác, ktoré sám napísal, ako aj tých, ktoré písali o ňom iní autori.

Najčastejšie bádateľmi využívaným dokumentom je korešpondencia, pretože hlavne tá súkromná vypovedá nielen o vnútornom svete samotného spisovateľa, ale aj jeho verejne neprezentovaných a nepublikovaných názoroch. Pre poznanie rodinných pomerov dôležitých a ovplyvňujúcich tvorivú literárnu činnosť autorov je dôležitá vzájomná korešpondencia medzi rodinnými príslušníkmi, ktorá je súčasťou väčšiny osobných fondov. Bádateľmi vyhľadávané sú aj nepublikované práce, početné verzie prác s množstvom rukopisných poznámok a svoje využitie má i podkladový materiál a výpisy z obdobia výskumu a prípravy na napísanie práce. Vďaka osobným dokladom (výpisy z matrík, vysvedčenia, členské legitimácie, pracovno-právne dokumenty, maturitné, promočné, svadobné, úmrtné oznámenia a i.), denníkom a memoárom sú osobné fondy zdrojom informácií pre biografický a genealogický výs-

kum. Bádania často ocenia archivované výstrižky z novín a časopisov s prácami samotného pôvodcu i článkami o ňom, ktoré ušetria čas a námahu pri ich vyhľadávaní v knižniciach.¹³

Vďaka dlhoročne budovanému katalógu poskytuje Literárny archív podrobné archívne rešerše a pri takmer tisícke osobných návštev ročne v krátkom čase na počkanie aj samotné archívne dokumenty. Spokojnosť, prejavy dôvery a priazne, s akými sa bádania do Literárneho archívu vracajú alebo sa naň obracajú, sú svedectvom toho, že naši predchodcovia už v počiatkoch budovania tohto archívneho pracoviska nastavili spôsob získavania, najmä však spracovania a sprístupňovania archívnych dokumentov, zodpovedajúci poslaniu archívu. Skúsenosti a ohlasy niektorých domácich i zahraničných bádateľov boli publikované v zborníku *Literárny archív 39* v roku 2014.¹⁴ Tento zborník zároveň už viac ako pol storočia (od roku 1965) prezentuje širokej verejnosti výsledky vedeckých výskumov vychádzajúcich z prameňov uložených v osobných fondoch Literárneho archívu Slovenskej národnej knižnice.

Persönliche Archivbestände im Literarischen Archiv der Slowakischen Nationalbibliothek

Im Beitrag wird das Literarische Archiv als Arbeitsstätte mit langjähriger praktischer Erfahrung in Erwerbung, Bearbeitung und Zugänglichmachung von persönlichen Archivbeständen bedeutender slowakischer Schriftsteller, literarischer Wissenschaftler, Übersetzer, Historiker, Bibliothekare, Ethnografen, Pädagogen und weiterer, nicht nur in der Slowakei, sondern auch im Ausland lebender Persönlichkeiten slowakischer Kultur, vorgestellt. Es wird auf die Besonderheiten der vorarchivischen Verwaltung von persönlichen Archivbeständen, verschiedene Erwerbungsarten und die Sonderstellung des Urhebers, des Besitzers oder des Archivars in diesem Prozess verwiesen. Der Beitrag widmet sich methodischen Fragen der klassischen persönlichen Archivbestandsbearbeitung durch die Katalogisierung, der Problematik der Dokumentenordnung sowie der Gestaltung der Archivbestandsstruktur, der Dokumentenbeschreibung und der Erstellung eines Zettelkatalogs. Er bringt Erfahrungen mit der elektronischen Bearbeitung einzelner Archivbestandsdokumente und deren Digitalisierung näher. Gleichzeitig wird auf die vielseitige Nutzung von Archivbestandsinformationen und Probleme mit der Zugänglichmachung von Dokumenten in dem Zusammenhang mit der Einhaltung des Autorgesetzes und des Gesetzes über Personendatenschutz verwiesen.

13 K možnostiam využitia osobných fondov pozri napr. ĎURIŠKA, Zdenko. Pramene ku genealogickému výskumu v Literárnom archíve SNK. In *Literárny archív 39. Zborník venovaný 60. výročiu založenia Literárneho archívu*. Martin : Slovenská národná knižnica, 2014, s. 178 – 182; KAŠSAYOVÁ, Terézia. Zdroje memoárovej literatúry v zbierkach Archívu literatúry a umenia Slovenskej národnej knižnice. In *Knižnica*, 2001, roč. 2, č. 9, s. 504 – 506.

14 O archíve slovami bádateľov. In *Literárny archív 39. Zborník venovaný 60. výročiu založenia Literárneho archívu*. Martin : Slovenská národná knižnica, 2014, s. 142 – 154.

Inventarizácia osobných fondov v Centre spirituality

Východ – Západ Michala Lacka

Marek Rímsky

Málo známe a málo využívané centrum spirituality je vedeckovýskumným pracoviskom Trnavskej univerzity so sídlom v Košiciach.¹ Popri rozsiahlej knižnici, orientujúcej sa najmä na dejiny, kultúru, jazyk, tradície, teológiu, spiritualitu a náboženské prejavy gréckokatolíkov, je v ňom uložených niekoľko bežných metrov archívnych dokumentov. Centrum nedisponuje právnou subjektivitou a nemá vlastnú registratúru, z toho dôvodu nemôže mať vlastný archív. Administratívne i majetkovo je súčasťou Trnavskej univerzity v Trnave, ale aj slovenskej provincie Spoločnosti Ježišovej.

Svoju pomerne krátku históriu začalo centrum písať v 90. rokoch minulého storočia, ale už desaťročie predtým o jeho existencii začal uvažovať jeho zakladateľ, cirkevný historik, knihovník a bibliograf, jezuita Michal Fedor. Narodil sa blízko Košíc, v obci Slanské Nové Mesto, v roku 1929. Do jezuitskej rehole vstúpil tesne pred jej likvidáciou štátnou mocou v apríli 1950. Teologické vzdelanie z tohto dôvodu nadobudol tajne v roku 1961, avšak okrem toho študoval slovenský a ruský jazyk v Bratislave a Prahe. Od 50. rokov minulého storočia vystriedal ako vedecký pracovník, knihovník a bibliograf viacero inštitúcií, medzi nimi Maticu slovenskú, Štátnu vedeckú knižnicu v Košiciach a externe aj Slovenskú akadémiu vied. Kvôli zdravotným problémom odišiel na dôchodok predčasne v roku 1980. Vďaka tomu sa mohol vo väčšej miere venovať získavaniu kníh, archívnych dokumentov, samizdatov a iných študijných materiálov pre budúce centrum. Chcel vybudovať pracovisko, kde by sa študovali vzájomné vplyvy, kontakty a prieniky spirituality cirkví východných a západných obradov. Oblasť východného Slovenska a zvlášť mesto Košice bolo na tento účel geograficky ideálne. Po politických, ekonomických a spoločenských zmenách v novembri 1989 sa Fedorove aktivity pretavili do rozmanitých akcií vedeckého a kultúrneho charakteru – v budúcom centre, ktorého podoba sa už pomaly formovala, sa usporadúvali prednášky, výstavy, publikovali sa knihy. Úspešný vývoj zastavila zákerná choroba, ktorej Michal Fedor v roku 1994 podľahol.² Dva roky bolo centrum bez vedenia a záujmu kompetentných. V roku 1996 bol na miesto riaditeľa vymenovaný Ján Babjak, súčasný arcibiskup prešovskej archieparchie a metropolita gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku. Vďaka nemu sa výrazne zlepšilo materiálne zabezpečenie knižnice a vynovili sa interiéry. Vybudovalo sa moderné pracovisko, ktoré sa oficiálne začlenilo do štruktúr Trnavskej univerzity. V tom čase sa začal používať dnešný názov.

1 Bližšie pozri BABJAK, Ján. Vznik Centra spirituality Východ – Západ Michala Lacka v Košiciach a jeho aktivity. In BABJAK, Ján (ed.). *J. J. Bazilovič OSBM a M. Lacko SJ*. Košice : Dobrá kniha, 2002, s. 141 – 144; LACH, Milan. Dialóg Východu a Západu. In *Slovo*, 2011, roč. 43, č. 3, s. 10 – 11; LACH, Milan. Centrum spirituality Východ – Západ Michala Lacka. In LACH, Milan – MARINČÁK, Šimon (eds.). *Orientalia et Occidentalia. Potvrdenie jezuitskej košickej univerzity „Zlatou bulou“ Leopolda I*. Košice : Dobrá kniha, 2011, s. 161 – 175.

2 *Biografický lexikón Slovenska 2*. Martin : Slovenská národná knižnica, 2004, s. 510 – 512; *Lexikón katolíckych kňazských osobností Slovenska*. Bratislava : Lúč, 2000, s. 325 – 327; SABADOŠOVÁ, Eva. *Život a dielo Michala Fedora. Personálna bibliografia*. Košice : Štátna vedecká knižnica v Košiciach, 1995, 123 s.; KYSELICA, Jozef – TOLNAYOVÁ, Andrea (eds.). *P. Michal Fedor SJ v spomienkach spolupracovníkov a priateľov*. Trnava : Dobrá kniha, 2015, 136 s.

Centrum je pomenované po osobnosti Michala Lacka (*1920), ktorý bol rodákom z Krásnej pri Hornáde, dnes súčasťou Košíc. Lacko študoval v Ríme, kde sa rozhodol ostať pre represálie vykonávané v 50. rokoch v Československu. Tu pôsobil ako cirkevný historik a univerzitný profesor na Pápežskom východnom inštitúte.³ Bol významný exilový pracovník, organizátor krajanského života, spolupracujúci pri zakladaní spolkov a vydávaní časopisov. Témami jeho vedeckého výskumu boli sv. Cyril a Metod a dejiny cirkvi východného obradu, do historiografie sa zapísal aj ako bibliograf. V cirkevnej oblasti intervenoval vo Vatikáne v prospech krajín strednej a východnej Európy na II. vatikánskom koncile, pričínal sa o vznik Slovenského ústavu aj vydavateľstva sv. Cyrila a Metoda v Ríme, zaslúžil sa o vyhlásenie Slovenska ako samostatnej cirkevnej provincie a o vyhlásenie sv. Cyrila a Metoda za spolupatronov Európy. Zomrel v roku 1982 v Ríme.⁴

Archívne dokumenty uložené v centre sa začali spracovávať v roku 2012 na želanie jeho riaditeľa doc. ThDr. PaedDr. Šimona Marinčáka, PhD. Na začiatku spolupracoval aj pracovník Východoslovenského múzea v Košiciach Mgr. Richard Papáč. Archívne dokumenty boli uložené v nearchívnych škatuliach, viaceré z nich boli neoznačené a niektoré z označených škatúľ obsahovali dokumenty prisúdené nesprávne pôvodcovi. Do centra sa časť archívnych dokumentov dostala v prvej polovici 90. rokov 20. storočia z rodného domu jezuitu Pavla Takáča v obci Kalša pri Košiciach,⁵ v medzivojnových časoch pôsobiaceho vo funkcii superiora⁶ v Košiciach a Spišskej Novej Vsi. Archívne dokumenty tam boli uložené na povale domu asi od 50. rokov 20. storočia, ukrývané pred štátnou mocou. Išlo o najstaršie a najcennejšie dokumenty, ktoré sú dnes súčasťou centra. Zhromažďoval ich ďalší jezuita, Štefan Kramár (1879 – 1963), rodák zo Slovenskej Novej Vsi pri Trnave, ktorý študoval rétoriku, humanitné vedy, filozofiu a teológiu v Bratislave a Innsbrucku. Vo viacerých funkciách v reholi pôsobil v Trnave, Ružomberku, Košiciach a Spišskej Novej Vsi. Zaoberal sa dejinami slovenského jazyka a cirkevnými dejinami.⁷ Druhú časť archívnych dokumentov, zozbieranú Michalom Fedorom, sa zrejme darilo ukrývať v dome⁸ jezuitov na Komenského ulici v Košiciach, alebo ju uchovával vo vlastnom byte M. Fedor. Osudy súboru archívnych dokumentov ostanú možno navždy nevyjasnené, pretože pamätníci týchto udalostí zomreli ešte pred začiatkom spracovávania.

Súbor archívnych dokumentov, uložený v centre, je veľmi špecifickou entitou. V skutočnosti ide o fragmenty fondov iných archívov, teda neobsahuje produkciu vlastného úradu (registratúru centra). Z veľkej časti sú to písomnosti, ktoré si na študijné účely požičiaval Štefan Kramár počas návštev rôznych jezuitských archívov a ktoré už nestihol vrátiť. Ide o desiatky až stovky jednotlivín rôzneho typu. Sú medzi nimi odpisy listín i listov,⁹ fragmen-

3 Inštitút, ktorého originálny názov v taliančine je *Pontificio Istituto Orientale*, vznikol v roku 1917 na popud pápeža Benedikta XV. Je to jedna z mnohých pápežských škôl v Ríme, avšak jediná orientujúca sa na podporu štúdia kresťanského východu. Viac pozri FARRUGIA, Edward G. *Encyklopedický slovník křesťanského Východu*. Olomouc : Refugium Velehrad-Roma, 2010, s. 678 – 681.

4 *Biografický lexikón Slovenska 5*. Martin : Slovenská národná knižnica, Národný biografický ústav, s. 583 – 584; *Lexikón katolíckych kňazských osobností Slovenska*, s. 794 – 795; POTEMRA, Michal (ed.). *P. Michal Lacko, S. J. Život a dielo*. Košice : Slovenský katolícky kruh v Košiciach, 1992, 232 s.

5 Centrum spirituality Východ – Západ Michala Lacka (ďalej len CSVZML) v Košiciach, fond Dom Spoločnosti Ježišovej v Košiciach, spis z roku 1992 (zatiaľ bez inventárneho čísla).

6 Superior je funkcia predstaveného komunity.

7 *Lexikón katolíckych kňazských osobností Slovenska*, s. 753.

8 Jezuiti svoje budovy, v ktorých žili, už od čias, keď boli schválené stanovy rehole, nenazývali kláštory ani konventy, ale domy. KRAPKA, Emil – MIKULA, Vojtech (eds.). *Dejiny Spoločnosti Ježišovej na Slovensku*. Cambridge : Dobrá kniha, 1990, s. 60.

9 Medzi najzaujímavejšie patrí odpis známeho fiktívneho privilegia Alexandra Macedónskeho asi zo 17. storočia a odpis spisu *Epistola Gravissima et Sanctissima Illustrissimi Viri D. D. Joannis de Palafox*, datovaný rokom 1613.

ty protokolov alebo inej podobnej evidencie v taliančine zo začiatku 17. storočia, ďalej tiež urbár, účtovné knihy, „inventár“ levočského jezuitského kolégia, rukopis dejín Banskej Štiavnice (začiatok 19. storočia), dejiny farnosti a kronika domu jezuitov v Komárne (18. storočie) a tisíce strán poznámok viacerých neznámych autorov v latinčine, nemčine a maďarčine. Najvzácnejšou písomnosťou je bezpochyby fragment Českej hlaholskej biblie zo začiatku 15. storočia. Je jedným z desiatich zachovaných zlomkov tejto biblie a jediný s evanjeliovým textom. Fragment, známy aj ako „Spišský zlomok“, si Kramár výnimočne nepožičal, ale objavil ho niekedy v 20. rokoch minulého storočia vo farskej knižnici v Spišskej Novej Vsi, kde slúžil ako prebal inej knihy. Kramár ho publikoval v roku 1931 v časopise Kultúra.¹⁰ Zlomok bol v odborných kruhoch paleoslavistiky považovaný vyše 80 rokov za nezvestný. Objavený bol pri triedení archívnych dokumentov v roku 2012. Odvtedy ho dôkladnej odbornej analýze podrobila doc. Petra Stankovská, česká vedkyňa, pôsobiaca na univerzite v Ľubľane.¹¹ Kramár tiež zhromažďoval poznámky pre biografický výskum Jána Simonidesa,¹² Daniela Krmana a iných osobností z cirkevného prostredia. V jeho fonde sa našiel ďalší veľmi vzácny prameň biografickej povahy – vyše 500 stranová rukopisná kniha *Elogia Mortuorum et SJ. Religiosorum Patrum et Fratrum Ab Anno 1712 ad 1773*, v ktorej sú životopisy približne 400 osobností, najmä z radov jezuitov. Pôvod mnohých archívnych dokumentov, nachádzajúcich sa v čase začiatku spracovania v jeho fonde, je možné rekonštruovať len s veľkými ťažkosťami.

Najväčší objem písomností tvoria osobné fondy, ktorých je v centre tridsaťjeden. Ide o písomnosti osobností najmä z prostredia jezuitskej rehole, v jednom prípade o člena Kongregácie misijných oblátov¹³ Nepoškvrnenej Panny Márie (Ernest Bujdoš) a v jednom o cirkevného hodnostára (Pavol Jedlička). Tri fondy patria diecéznym kňazom¹⁴ (Emil Bokšay, Jozef Dandár, Pavol Rusnák) a dva fondy laickým osobnostiam (Eduard Krajňák, Karol Rečičár). Keďže spracovanie zatiaľ nie je ukončené, je ťažko odhadnúť počet bežných metrov. Fondy majú rôzny obsah i rozsah – od fondov, obsahujúcich len zopár osobných dokumentov alebo listov, až po takmer kompletný a komplexný osobný fond zakladateľa centra Michala Fedora. Niektoré fondy tvoria iba odoslanú korešpondenciu, ale to len v prípade, že nijakým spôsobom nebolo možné určiť adresáta listov.

Pre ich spracovanie sme zvolili nasledujúcu štruktúru:

1. Osobné dokumenty (rodné/úmrtne listy, kópie matričných dokladov, vysvedčenia, preukazy, úradné doklady, pracovné zmluvy, cestovné doklady)
2. Korešpondencia
  - a) prijatá
  - b) odoslaná
  - c) rodinná
  - d) cudzia
3. Práce vlastné
  - a) publikované

10 KRAMÁR, S. J. Zlomok z českej hlaholskej biblie. In *Kultúra*, 1931, roč. 3, č. 2, s. 114 – 116.

11 STANKOVSKÁ, Petra. Fragment České bible hlaholské nalezenej v Košicih. In *Slavica Slovaca*, 2013, roč. 48, č. 2, s. 125 – 131; STANKOVSKÁ, Petra. Znovunalezený Spišský zlomok České bible hlaholské. In *Listy filologické*, 2015, roč. 138, č. 1 – 2, s. 65 – 118.

12 V tomto prípade ide o jezuitu. Jeho menovec bol evanjelický kňaz, známy predovšetkým vďaka denníkovým zápiskom, ktoré vyšli pod názvom *Väznenie, vyslobodenie a putovanie Jána Simonidesa a jeho druhu Tobiáša Masníka* v bratislavskom vydavateľstve Tatran v roku 1981.

13 Oblatúra je forma mníšskeho stavu, ktorej príslušníkmi môžu byť rehoľníci, ale aj laici.

14 Diecézny kňaz nie je členom rádu, ale je podriadený priamo biskupovi diecézy.

- b) rukopisy
- c) poznámky
- 4. Práce cudzie
  - a) publikované
  - b) rukopisy
  - c) posudzované
- 5. Tlače a výstrižky
- 6. Fotografie
- 7. Rôzne

Denníky (diáre s predtlačou a kalendárom) a zápisníky sme sa rozhodli zaradiť do skupiny rukopisov. Odporúčajú to aj niektoré staršie práce, venujúce sa aj štruktúre osobných fondov.¹⁵ Ponechali sme ich medzi rukopismi, teda v podskupine vlastných prác kvôli rozmanitosti a neúradnej povahe zápisov v nich. Podskupina poznámok, patriaca pod vlastné práce, zahŕňa texty obsahovo nesúvisiace s publikovanými či rukopisnými prácami pôvodcu.

Niektoré písomnosti, ktoré sa po procese triedenia stali samostatnými osobnými fondmi, mohol pôvodne zozbierať Štefan Kramár. Celkom isté je to v prípade Eduarda Krajňáka. Kramár o tomto gymnaziálnom profesorovi, pôvodom zo Spiša a pôsobiacom v Bratislave na prelome 19. a 20. storočia, pripravoval článok na výstavu v Spišskej Novej Vsi a dokumenty mu poskytla Krajňáková vdova a pozostalá dcéra.¹⁶ Fond tvorí predovšetkým korešpondencia, ktorá nám pomáha spoznať okrajovú, ale nie bezvýznamnú postavu našich dejín. Je v ňom uložený aj Krajňákov rukopis diela Prutkárstvo z roku 1911, jediný rozsiahlejší slovenský spis o tejto téme z 20. storočia. Pri rukopise bola uložená jediná fotografia v jeho fonde, ktorú sme však výnimočne a pre tento prípad ponechali na pôvodnom mieste, pretože je integrálnou súčasťou rukopisu a ak by mala patriť do skupiny fotografií, bola by umelo vytrhnutá z kontextu. Je na nej totiž postava prútikára, hľadajúca vodu, alebo iný predmet, a vhodne ilustratívne dopĺňa celý rukopis. Okrem toho, zjavne ju tam zaradil aj autor rukopisu, čoho dôkazom je jeho rukopisom napísané meno postavy na fotografii.

Medzi Kramárovu prijatú korešpondenciu mohli pôvodne patriť teraz už samostatné osobné fondy jeho spolubratov Pavla Silvestra, Jozefa Jureka a Jozefa Gajdoša, avšak vnútorné ani vonkajšie znaky nám neposkytovali jednoznačný dôkaz o Kramárovi ako adresátovi ich listov. Spomínané fondy patria spolu s osobnými fondmi Pavla Takáča, Štefana Búrana a Jakuba Longa medzi najmenšie, obsahujúce len osobné dokumenty a korešpondenciu. Podľa niektorých pravidiel, ktoré platili v minulosti, by dokumenty takejto povahy a rozsahu nemali tvoriť samostatný fond,¹⁷ aj z toho dôvodu toto riešenie považujeme za dočasné,¹⁸ uvedomujúc si, že by mali byť súčasťou ich osobných fondov, uložených v archíve slovenskej provincie Spoločnosti Ježišovej.¹⁹ Problematickými v jeho fonde ostávajú rukopisné

15 WURMOVÁ, Milada. Z problematiky písemných pozústalostí. In *Archivní časopis*, 1959, roč. 9, č. 1, s. 17; WURMOVÁ, Milada. Inventarizace a katalogizace písemných pozústalostí ve státních archívech. In *Archivní časopis*, 1973, roč. 23, č. 4, s. 210. Pre úplnosť dodajme, že niektorí odborníci odporúčali zaradiť denníky a zápisníky k rukopisom iba v prípade, ak majú literárny charakter. Porovnaj HANZAL, Josef. Moderní osobní a rodinné archívy. In *Slovenská archivistika*, 1975, roč. 10, č. 2, s. 75.

16 CSVZML v Košiciach, osobný fond Štefana Kramára (zatiaľ nespracovaný).

17 WURMOVÁ, Z problematiky písemných pozústalostí, s. 14.

18 V odbornej literatúre sa pre takýto stav fondu niekedy používalo označenie „dočasný fragment“. Pozri BOHÁČ, Antonín. Písemné pozústalosti v archívech. In *Archivní časopis*, 1973, roč. 23, č. 4, s. 190.

19 V tomto prípade musíme rešpektovať žiadosť riaditeľa centra doc. Š. Marínčáka, aby všetky dokumenty uložené v centre tam ostali aj naďalej.

poznámky neznámych autorov v latinčine, nemčine a maďarčine z 19. storočia, pozostávajúce zo stoviek jednotlivín a tiež dve kartotéky. V jednej sú v obálkach formátu A6 malé ústrižky (niektoré s rozmermi len 4 x 1 cm) s textami, ktoré môžu byť biblickými citátmi alebo fragmentmi duchovnej poézie, ktoré sú takisto dielom neznámeho autora. V druhej kartotéke sú obálky formátu A5, označené Kramárovým písmom názvom tém, ku ktorým si zbieral vlastné i cudzie rukopisné poznámky, výstrižky, separáty, ale i publikované diela. Tu sa nachádzal jeden (asi len) z dvoch zachovaných exemplárov knižky Eduarda Krajňáka.²⁰ Je to pomôcka pre žiakov, určená do školských knižníc, v podobe komentovaného prekladu antického diela rímskeho historika Gaia Sallustia Crispa *Jugurtha* z latinčiny do maďarčiny z rokov 1881 – 1882, teda zo začiatkov Krajňákovho pedagogického pôsobenia. V obálke bola spolu s Kramárovými poznámkami na túto tému, pretože aj Kramár sa pokúšal o preklad rovnakého diela. Je paradoxné, ale nie výnimočné, že napriek rozsiahlosti fondu, nachádza sa v ňom veľmi málo materiálu, vhodného na biografický výskum. Úplne absentujú osobné dokumenty a ani jeho korešpondencia nepatrí medzi najpočetnejšiu.

Opakom je korešpondencia Michala Lacka, zahŕňajúca niekoľko tisíc jednotlivín od približne 350 odosielateľov. Listy z rokov 1956 – 1982 sú písané v angličtine, južnoslovenských jazykoch, latinčine, maďarčine, nemčine, poľštine, ruštine, slovenčine, taliančine a ukrajinčine. Asi jedna pätnástina listov bola zaradená späť medzi korešpondenciu kvôli tomu, že Lacko listy sekundárne využíval na písanie poznámok bibliografickej povahy, prípadne si zaznamenával tituly, ktoré zaslal na Slovensko.²¹ Mnohokrát komunikoval so zahraničnými úradmi, spolkami, spoločnosťami, univerzitami, univerzitnými pracovníkmi a vysokými cirkevnými hodnosťami a v týchto prípadoch bolo niekedy zložitá nájsť hranicu, ktorá oddeľuje súkromnú poštu od úradnej. Tu občas pomohlo, že pisateľ listu uviedol evidenčné číslo (spisu). Za zmienku stojí aj z formálneho hľadiska a na prvý pohľad badateľná vysoká úroveň písomného styku vo vtedajšom „západnom svete“. Pomerne často, až štandardne sa používal kvalitný ručný papier aj v listoch pisateľov, ktorí v spoločenskom rebríčku nemali status významnej osoby. Veľmi vkusná a až do dnešných čias inšpiratívna je aj predtlač v záhlaví. Každá zo skupín, do ktorých je korešpondencia rozdelená, má početné zastúpenie. Platí to o rodinnej korešpondencii, pri ktorej je vo viacerých prípadoch zložitá určiť jedného odosielateľa, pretože na jeden list písali aj traja príbuzní, a takisto o cudzej a vlastnej korešpondencii. Banálne niekedy pôsobí otázka, v akej podobe zapísať do inventára meno pisateľa listu. Tá istá osoba sa raz podpísala slovenskou, inokedy anglickou formou svojho mena. Taký je prípad Jána Štefanova alias Johna Stephanova alebo Bohuša Zvrškovca, divadelného režiséra a pracovníka Rádia Slobodná Európa, v zahraničí známeho pod umeleckým menom Bohus Z. Rawik. Kuriózný je prípad v dvoch listoch, keď pisateľka listu napísala svoje priezvisko písacím strojom Zimmermanová a nad to sa rukou čitateľne podpísala ako Cimermanová.

Ako bolo už viackrát spomínané, najrozsiahlejší je fond zakladateľa centra Michala Fedora. Povaha jeho civilného zamestnania (knihovník, historik), vzťah k písomným prameňom aj jeho duchovné povolanie ho disponovali k formovaniu a vytváraniu určitejšej štruktúry vlastných dokumentov osobného, úradného, literárneho a vedeckého charakteru.

20 Druhý exemplár je uložený v Országos Széchényi Könyvtár v Budapešti. O zachovaní ďalších výtlačkov nie je nič známe.

21 O tejto jeho aktivite vedela aj štátna bezpečnosť, napriek tomu M. Lacko posielal na Slovensko obrovské množstvá kníh, často však cez Poľsko a Maďarsko.

V 90. rokoch žil v budove, ktorá aj historicky patrila jeho reholi²² a v ktorej ostala uložená jeho osobná pozostalosť. Fedor si podstatnú časť svojich písomností odkladal do osobitných obalov podľa tém. Bude to ešte úlohou preverovania, ale uložené rukopisy v prevažnej väčšine prípadov nie sú kompletne, sú to fragmenty, neohraničené časti, alebo kapitoly (budúcich publikovaných) kníh. Štýl jeho práce bol dôvodom zachovania, takmer vždy, viacerých verzií rukopisov, ale i poznámok k nim. Napriek tomu, že asi od konca 60. rokov písal aj obyčajné poznámky na písacom stroji, ich obsahová i formálna stránka je taká typická pre jeho osobu, že uľahčuje prácu pri identifikácii mnohých jednotlivín, roztratených po celom súbore zachovaných archívnych dokumentov centra spirituality. Pre úvodné state a závery kníh používal skoro vždy rovnaké slovné spojenia, charakteristická a pre čitateľa náročná je jeho štylizácia textu s častým používaním pomlčiek. Poznámky s osobitým štýlom si dokázal písať na veľké množstvo malých kúskov papiera (aj stovky kusov k jednej téme), ktoré potom zvykol nalepovať na papier štandardného formátu a opravovať tým pôvodnú časť vlastného textu. Obsah písomností v obaloch pre jednotlivé témy často nebol jednotný, čo bolo spôsobené podobnosťou tém jeho vedeckej práce. Napríklad poznámky k rukopisom, ktoré sa týkali všeobecných tém slovenských gréckokatolíkov, stali sa neskôr súčasťou tém o sv. Cyrilovi a Metodovi, alebo poznámky o histórii slovenských jezuitov boli použité k témam o troch košických mučeníkoch (dvaja z nich boli jezuiti). Krátko po smrti Michala Fedora bola zostavená knižka bio-bibliografického charakteru,²³ v ktorej sa vo viacerých prípadoch nesprávne prisúdilo autorstvo niektorých písomností M. Fedorovi. Bol to dôsledok využívania ešte neroztriedeného a nespracovaného archívneho materiálu jeho osobného fondu. Spracovanie takéhoto fondu si vyžaduje sústredenú a precíznu prácu, pri ktorej odborný pracovník musí posúdiť, okrem iného, príslušnosť každej jednotliviny ku skupine v rámci štruktúry fondu a, prirodzene, najprv, či posudzovaná jednotlivina je vôbec súčasťou fondu pôvodcu. Zvlášť opatrný musí byť spracovateľ pri triedení takého nehomogénneho materiálu, aký bol daný na spracovanie v centre spirituality.

I keď je osud archívnych dokumentov, uložených v košickom centre spirituality, neistý, zámerom je spracovať ich takým spôsobom, aby spĺňali všetky požiadavky, ktoré sa vyžadujú pri spracovávaní osobných fondov v štátnych a verejných archívoch. Výsledkom spracovania bude inventár s parametrami, ktoré sú samozrejmom súčasťou tejto archívnej pomôcky v spomenutých inštitúciách.

Die Inventarisierung der persönlichen Archivbestände im Zentrum der Spiritualität Ost-West von Michal Lacko

Das Zentrum der Spiritualität von Michal Lacko mit Sitz in Košice ist eine forschungswissenschaftliche Arbeitsstätte der Theologischen Fakultät in Bratislava, der Universität in Trnava und gleichzeitig Eigentum und „Apostelwerk“ des Jesuitenordens in der Slowakei. Das Zentrum besitzt keine eigene Registratur und auch keine Rechtssubjektivität, und aus

22 Budova s kaplnkou (od roku 2009 kostolom) bola dokončená v roku 1937. Predtým pozemky pod stavbou patrili košickému biskupstvu a rozprestierali sa na nich záhrady. KRAPKA – MIKULA, *Dejiny Spoločnosti Ježišovej na Slovensku*, s. 359 – 360.

23 SABADOŠOVÁ, *Život a dielo Michala Fedora. Personálna bibliografia*, 123 s.

diesem Grund kann ihm kein Einverständnis zur Errichtung eines Archivs erteilt werden. Trotzdem werden hier wertvolle Archivalien vom 15. bis zum 20. Jahrhundert aufbewahrt. Etwa drei Viertel der Dokumente sind persönliche Archivbestände von überwiegend Jesuitenpersönlichkeiten des 19. und 20. Jahrhunderts, deren Leben oder Tätigkeit auch die Slowakei betroffen hat. Die Archivbestände haben einen vielfältigen Inhalt und einen unterschiedlichen Umfang. Die Problematik der Bearbeitung liegt in der Art und Weise, in der die Archivbestände zwecks Aufbewahrung in die Arbeitsstätte kamen. Viele von ihnen wurden nämlich aus dem Archivbestand des Jesuitenarchivars Štefan Kramár ausgegliedert, der verschiedene Schriftstücke aus mehreren Jesuitenarchiven genutzt oder sich ausgeborgt hat. Eine Rekonstruktion des Ursprungs der Einzelstücke und Schriftstückbestände, die den Inhalt seines eigenen persönlichen Archivbestandes bilden, würde sehr viel Zeit in Anspruch nehmen und wäre auch aus methodologischer sowie theoretischer archivischer Sicht sehr aufwendig. Das vollständigste Material stellt der Archivbestand des Zentrumsgründers, Bibliographen, Bibliothekars und Kirchenhistorikers Michal Fedor dar. Zur biographischen Forschung eignen sich auch die Archivbestände der Jesuiten Michal Lacko, Štefan Kramár, Oskar Formánek, aber auch der Laien, des Gymnasialprofessors in Bratislava Eduard Krajňák, oder des Dozenten für Mathematik an der Technischen Universität in Košice Karol Rečičár.

Osobné fondy a pozostalosti v Krajinskom archíve Maďarského národného archívu

Veronika Keresztes

Maďarská archívna terminológia, na rozdiel od slovenskej archívnej terminológie, používa súčasne termín osobný fond aj pozostalosť. Tieto termíny vo svojom archívno-terminologickom lexikóne z roku 1982 definoval archívny teoretik Győző Ember nasledovne: „Pozostalosť je súhrn archívnych dokumentov, ktoré boli v majetku a v úschove jednej osoby, ktoré po sebe po svojej smrti zanechala.“ Pod jednotný termín pozostalosť zahrňuje tri typy fondov:

1. Organická pozostalosť (= osobný fond) je fond, ktorý obsahuje archívne dokumenty, ktorých proveniencia je totožná, čiže všetky dokumenty obsiahnuté vo fonde pochádzajú z činnosti jednej osoby.
2. Zmiešaná pozostalosť obsahuje dokumenty rôznej proveniencie. Okrem dokumentov obsiahnutých v osobnom fonde obsahuje aj také, ktoré pôvodca počas svojho života zozbieral, napr. zbierku armálesov.
3. Zbierka obsahuje dokumenty rôznej proveniencie, ktoré zozbierala jedna osoba.¹

V Krajinskom archíve Maďarského národného archívu v Budapešti (MNL – OL) je aplikovaná terminológia uvádzaná Győzőm Emberom v pozmenenej podobe a pozostalosti, osobné fondy a zbierky sa nedefinujú len ako fondy osôb, ktoré už nežijú. Prvý typ pozostalosti (organická pozostalosť) sa označuje ako osobný fond a zmiešaná pozostalosť sa označuje termínom pozostalosť. Osobné fondy a pozostalosti v Krajinskom archíve Maďarského národného archívu sú v rámci tektoniky fondov archívu začlenené do Sekcie P. Tektonika fondov Krajinského archívu, ktorá je s menšími zmenami používaná dodnes – začlenenie fondov do sekcií A – X – bola vytvorená v roku 1959, v čase keď bol generálnym riaditeľom Krajinského archívu už spomínaný Győző Ember.²

Sekcia P v sebe zahrňuje predovšetkým rodinné fondy, osobné fondy a pozostalosti, fondy spolkov a združení, ale aj fondy základín, fondy reholí politických strán a inštitúcií. Počas reorganizácie sekcií P a R v Krajinskom archíve v roku 2009³ boli mnohé fondy nachádzajúce sa v sekcii R (zbierka pomoháčskych písomností) preskúmané a preradené do sekcie P. Práve osobné fondy a pozostalosti tvorili významnú časť presuntých fondov. Pri tejto príležitosti sa zmenil aj názov niektorých fondov, keďže sa začali striktné používať termíny osobný fond, pozostalosť a zbierka. Kým osobný fond a pozostalosť, ako sme už spomínali, sú zaradené do sekcie P, zbierka zostala naďalej začlenená do sekcie R.

Mnohé pozostalosti, keďže obsahujú okrem archívnych dokumentov vzťahujúcich sa priamo na pôvodcu aj písomnosti vzťahujúce sa na rodinných príslušníkov, spríbuznené rodiny a rodinné majetky, by bolo možné považovať aj za rodinné – rodové fondy. Tu je však potrebné zdôrazniť, že dokumenty obsiahnuté v pozostalostiach sa do fondu dostali

1 EMBER, Győző. *Levéltári terminológiai lexikon*. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1982, s. 98 - 103.

2 BUZÁSI, János (ed.). *A Magyar Országos Levéltár fondjainak és állagának jegyzéke. 1. zv.* Budapest : Magyar Országos Levéltár, 1996, s. 4 – 9.

3 Magyar Országos Levéltár Budapest, spis č. 6258/2009 Preskúmanie sekcií P a R (P és R szekciófelülvizsgálata, profiltisztítás).

v prvom rade výskumnou, zberateľskou a podobnou činnosťou, teda aktivitami pôvodcu fondu a netvorili predtým súčasť rodových archívov, respektíve neboli len súhrnom písomností, ktoré pôvodca zdedil či prevzal po predkoch.

Charakteristika osobných fondov a pozostalostí Krajinského archívu

Rozsah fondov v bežných metroch

Archív má v súčasnosti⁴ v evidencii 144 osobných fondov a pozostalostí. Väčšina z nich je pomerne malého rozsahu, viac ako polovica z nich nedosahuje ani jeden bm. Priemerný rozsah týchto fondov je len okolo 1,8 bm. Medzi najrozsiahlejšie fondy patrí osobný fond archivára a historika Győzőa Embera (1909 – 1993), ktorý má 29,69 bm. Tento fond obsahuje v prvom rade písomnosti z jeho úradnej činnosti (v Maďarskom krajinskom archíve pôsobil 44 rokov, z toho 29 rokov bol jeho generálnym riaditeľom), písomnosti z jeho pôsobenia ako archivára, historika, člena Maďarskej akadémie vied, univerzitného učiteľa, člena redakčných rád odborných časopisov a pod. Významnú časť fondu tvoria rukopisy diel, štúdií a lektorské posudky (približne 70 škatúl). Fond obsahuje aj pomerne rozsiahlu dokumentáciu zo zahraničných študijných ciest, archívnych podujatí a kongresov. Písomnosti osobného charakteru (vymenovania, členstvá v spolkoch a združeniach, vyznamenania, plakety a pod.) sú v tomto fonde obsiahnuté len vo veľmi malej miere. Keďže osobný fond Győzőa Embera v prvom rade dokumentuje jeho úradnú a vedeckú činnosť, mnohé písomnosti zahrnuté v jeho osobnom fonde, napr. v skupine dokumentov, ktoré sa týkajú jeho činnosti v archíve (plány, ročné vyhodnocovacie správy, organizačné poriadky, rozpočty a iné), by v zmysle proveniencie mali byť uložené v sekcii Y, vo fonde samotného Maďarského krajinského archívu. Podobne aj mnohé z dokumentov týkajúcich sa jeho činnosti v Maďarskej akadémii vied by mohli byť uložené v archíve akadémie.

Ďalším rozsiahlym fondom je pozostalosť spisovateľa, archivára, ale aj politika Nándora Gorzóa (1890 – 1969), ktorý má rozsah 17,64 bm. Materiály obsiahnuté v tomto fonde odrážajú osobný a rodinný život N. Gorzóa, život rodinných príslušníkov (dokumenty k dejinám rodu, dokumentácia k šľachtickému pôvodu, rodinné fotografie atď.), jeho spisovateľskú činnosť (rukopisy vydaných i nevydaných diel, recenzie a pod.), ako aj jeho pôsobenie vo verejnom živote (písomnosti súvisiace s jeho činnosťou v rôznych spolkoch a v politickej strane *Polgári Demokrata Párt* – Občianska demokratická strana) a napokon aj jeho podnikateľskú činnosť.

Medzi rozsiahle fondy zaraďujeme aj pozostalosť komunistického politika, ministra a premiéra Gyulu Kállaiho (1910 – 1996), ktorý má 14,5 bm, avšak zatiaľ nebol prístupný pre verejnosť. Spomedzi osobných fondov a pozostalostí viaceré ešte nie je dnes možné voľne študovať bez obmedzení. Obsahujú totiž množstvo osobných údajov,⁵ respektíve niektoré osobné fondy a pozostalosti sú v archíve uložené ako depozit a je ich možné študovať len so súhlasom pôvodcu alebo jeho potomkov či zástupcov pôvodcu.

4 Stav na začiatku roka 2017.

5 V zmysle zákona o ochrane osobných údajov archívne dokumenty obsahujúce osobné údaje je možné voľne študovať až 30 rokov po úmrtí dotknutej osoby. Ak dátum úmrtia nie je známy, dokument sa sprístupňuje po uplynutí 90 rokov od narodenia dotknutej osoby, respektíve ak nie je známy ani dátum narodenia, dokument sa stáva voľne prístupným po 60 rokoch od jeho vzniku. Pred uplynutím ochranných lehôt je dokument možné študovať len s osobitným povolením. *A Magyar Nemzeti Levéltár kutatási szabályzata* [online][cit. 2017-05-15]. Dostupné na: <http://mnl.gov.hu/kutatasi_szabalyzat_mnl>

Časový rozsah

Časový rozsah uvádzaný pri osobných fondoch a pozostalostiach Krajinského archívu je 13 – 21. storočie. Dokumenty vydané do roku 1526 však boli z fondov vyčlenené a zaradené do sekcie Q – zbierky predmoháčskych písomností. Väčšina osobných fondov a pozostalostí sa vzťahuje na pôvodcov žijúcich v 20. a 21. storočí a viac ako polovica fondov obsahuje len písomnosti z 20. a 21. storočia. Približne 60 fondov obsahuje aj dokumenty alebo odpisy dokumentov starších ako z 20. storočia, hlavne z 19. storočia.

Spôsob nadobudnutia

Osobné fondy a pozostalosti, ktoré sa nachádzajú v Krajinskom archíve, sa do archívu dostali darom, kúpou, prevzatím z iných, hlavne kultúrnych a vedeckých inštitúcií (*Magyar Tudományos Akadémia* /Maďarská akadémia vied/, *Nemzeti Múzeum* /Národné múzeum/⁶ a pod.), alebo vyčlenením z iných fondov (z iných sekcií) archívu. Pri niektorých fondoch staršieho pôvodu nie je možné zistiť spôsob nadobudnutia. Pri fondoch mnohých archívárov, ktorí pôsobili v Krajinskom archíve, ich základ často tvoria písomnosti, ktoré po sebe po odchode zanechali vo svojich kanceláriách. Niektoré fondy sa do archívu dostali postupne vo viacerých fázach a rozličnými spôsobmi nadobudnutia. V súčasnosti sa fondy (aj osobné fondy) archívu rozširujú i vďaka projektom zameraným na zmapovanie a darovanie archívnych dokumentov⁷ a akvizičnej činnosti archívu zameranej nielen na získavanie potencionálnych darcov písomností, ale aj pravidelné sledovanie ponúk aukčných domov a antikvariátov. Krajinský archív sa zaujíma v prvom rade o osobné fondy politikov, verejných činiteľov, archívárov, historikov, významných a známych osobností, ďalej o také osobné fondy a pozostalosti, ktoré umožňujú výskum určitej tematiky – problematiky, respektíve vhodne odrážajú dobu, v ktorej vznikli a dopĺňujú pramene uchovávané v iných fondoch, čiže majú dokumentárnu – historickú hodnotu.⁸

Pôvodcovia fondov

Pôvodcov osobných fondov a pozostalostí možno rozdeliť podľa povolania, oblasti pôsobenia a charakteru písomností fondu do niekoľkých kategórií, pričom najčastejšie sa vyskytujúce sú povolania uvádzané v tabuľke⁹ (na nasledujúcej strane).

Najviac pôvodcov osobných fondov a pozostalostí (približne 25 %) možno zaradiť medzi archívárov, historikov, genealógov či laikov zaoberajúcich sa históriou a genealógiou. Ďalšiu početnú skupinu tvoria politici a emigranti, tieto dve skupiny však nie je možné presne ohraničiť, pretože sa do veľkej miery prelínajú. Advokáti, právnici a úradníci tvoria tiež významnú časť pôvodcov týchto fondov.

6 Základ sekcie R, z ktorej bolo mnoho fondov presunutých do sekcie P (medzi nimi aj osobné fondy a pozostalosti), tvoria fondy, ktoré boli pôvodne uložené v Archívnom oddelení Maďarského národného múzea (*Magyar Nemzeti Múzeum Levéltári Osztálya*). Fondy archívneho oddelenia múzea boli v roku 1927 premiestnené do budovy Krajinského archívu (na adresu Bécsi Kapu tér) a v roku 1934 sa tieto stali súčasťou fondov krajinského archívu. Mnoho z týchto fondov bolo však v dôsledku vojnových udalostí v roku 1945 úplne alebo čiastočne zničených.

7 Napríklad projekty Mikes Kelemen (cieľom je získavanie dokumentov maďarskej diaspóry v zahraničí), *Bövílő Történelem* – Rozširujúce sa dejiny (viac o projekte v príspevku György Laczlavika Séria podujatí „Rozširujúce sa dejiny“. Skúsenosti zhromažďovania súkromných písomností v Krajinskom archíve Maďarského národného archívu za ostatných 15 rokov na stranách 154 - 163 tohto zborníka), atď.

8 Niektoré osobné fondy významných osôb pracovníci Krajinského archívu odporúčajú uložiť v kultúrnej či vedeckej inštitúcii, ktorá sa špecifikuje na dokumentáciu činnosti charakteristickú aj pre pôvodcu a sústreďuje sa na akvizíciu materiálov zodpovedajúcich charakteru písomností v osobnom fonde. Napríklad fondy spisovateľov odporúčajú uložiť do Petőfiho literárneho múzea (*Petőfi Irodalmi Múzeum*) a pod. Snažia sa pritom zabrániť uloženiu osobného fondu jedného pôvodcu v dvoch a viacerých inštitúciách.

9 V tabuľke uvedené údaje sú len orientačné. Niektorých pôvodcov možno zaradiť aj do viacerých kategórií.

Povolanie (v prípade vysťahovalcov sa uvádza emigrant namiesto povolania)	%
Archivár, historik, genealóg	25,7
Politik	10,7
Advokát, právnik	7,8
Emigrant	7,8
Médiá (novinár, rozhlasový redaktor)	7,8
Úradník	7,1
Vojak	4,1
Inžinier	3,6
Cirkevný predstaviteľ	3,0
Lekár	2,4
Učiteľ, akademik	2,4
Obchodník, podnikateľ	1,1
Umelec (sochár, maliar a pod.)	1,1
Iné	13,8

Spracúvanie a sprístupňovanie osobných fondov a pozostalostí

Keďže každý osobný fond (pozostalosť) je svojím obsahom aj charakterom veľmi individuálny, spôsob spracúvania a sprístupňovania týchto fondov je vo veľkej miere závislý od pôvodcu a od charakteru písomností obsiahnutých vo fonde. Štruktúru fondu často ovplyvňuje aj spôsob nadobudnutia (nadobudnutie vo viacerých fázach, v rôznych časových obdobiach, čiže, keď sa už spracovaný fond rozšíri o ďalšie archívne dokumenty), respektíve pri niektorých fondoch štruktúru fondu vytvoril už samotný pôvodca. I keď archív nemá vypracované osobitné smernice na spracúvanie týchto typov fondov, pri mnohých fondoch možno badať určité spoločné znaky. Štruktúra fondu je najčastejšie vytvorená začlenením dokumentov do určitých vecných skupín a skupín podľa typu dokumentu:

1. Písomnosti osobného charakteru (výpisy z matrík, rôzne doklady / najčastejšie cestovné/, vysvedčenia, vyznamenania atď.).
2. Písomnosti týkajúce sa rodiny, rodinných príslušníkov (výpisy z matrík, rôzne doklady a časté sú aj rôzne záznamy genealogického charakteru).
3. Písomnosti týkajúce sa rodinných majetkov (hlavne písomnosti majetkovo-právneho charakteru, časté sú písomnosti staršieho datovania).¹⁰
4. Písomnosti týkajúce sa činnosti pôvodcu, pričom tu rozlišujeme písomnosti:
  - a) z úradnej činnosti (napr. advokáti – písomná dokumentácia sporov, ktoré počas svojej advokátskej praxe riešili; predsedovia a členovia rôznych spolkov, združení, organizácií – dokumenty z činnosti týchto inštitúcií; podnikatelia – písomnosti dokumentujúce podnikateľskú činnosť – účty, výkazy atď.).
  - b) z neúradnej činnosti (napr. historici, archivári, genealógovia) – odpisy, kópie originálnych archívnych dokumentov, poznámky z výskumov a rôznych dokumentačný materiál (napr. genealogické tabuľky, poznámky ku kultúrnym pamiatkam a archeologickým nálezom, zbierky erbových vyobrazení atď.), rukopisy vydaných, ale aj

¹⁰ Prvá až tretia vecná skupina býva často spojená aj do jednej vecnej skupiny.

neuvverejnených diel, no nachádzame tu často aj originálne dokumenty staršieho datovania.

4. Korešpondencia – vo väčšine prípadov je členená podľa odosielateľov. Pri verejných činiteľoch, hlavne emigračných politikoch, tvorí táto skupina písomností často drvivú väčšinu ich fondov.
5. Fotodokumentácia (hlavne rodinné fotografie).

Spomedzi osobných fondov a pozostalostí sme vybrali pozostalosti šiestich osôb, ktoré môžu byť svojim obsahom zaujímavé aj pre slovenských archívárov a bádateľov, keďže obsahujú aj archívne dokumenty vzťahujúce sa k dejinám územia dnešného Slovenska.

Pozostalosť Ivána Nagya (1528 – 1899)

Pozostalosť Ivána Nagya (1824 – 1898) známeho uhorského genealóga, heraldika a historika, autora trinásťväzkového diela s názvom *Magyarország családai czímerekkel és nemzedékrendi táblákkal* (Rodiny Uhorska s erbmi a genealogickými tabuľkami),¹¹ ktoré patrí dodnes k základnej genealogickej literatúre, je obsiahnutá v piatich škatuliach nadštandardného formátu. Do Krajinského archívu sa dostala v 40. – 50. rokoch 20. storočia prevzatím z Maďarského národného múzea a pravdepodobne v dvoch fázach, keďže časť archívnych dokumentov (1 balík) bola zaradená do sekcie P a druhá časť (5 balíkov) do sekcie R (R 283), do oddelenia písomností vydaných po roku 1526. Pri spracovávaní fondu boli v roku 1974 obe časti spojené a začlenené do sekcie R. V roku 2009 bola celá pozostalosť preradená do sekcie P, medzi osobné fondy a pozostalosti, kde sa nachádza pod číslom P 509.

Prvú časť fondu tvoria archívne dokumenty, ktoré sa týkajú priamo rodiny Nagy – písomnosti osobného charakteru, korešpondencia, ale aj písomnosti z úradnej činnosti tých príslušníkov rodiny, ktorí zastávali úradné funkcie (napr. Alajos Anzelm Nagy bol advokátom Novohradskej stolice, Ferenc Nagy /1788 – 1843, otec Ivána Nagya/ bol úradníkom a archívárom Novohradskej stolice). Ďalej nasledujú dokumenty týkajúce sa priamo Ivána Nagya (matričné výpisy, vysvedčenia, pasy, vyznamenania, dokumenty súvisiace s jeho advokátskou praxou a vedeckou činnosťou) a písomnosti vzťahujúce sa na rodinný majetok v obci Horpács. Ďalšiu časť fondu tvoria dokumenty týkajúce sa rodiny jeho manželky Márie Csató a písomnosti spríbuznených rodín zo strany manželky alebo matky (rodiny Gebhart, Gelle, Urbányi, Walter) alebo ďalších vzdialenejších spríbuznených rodín. Vo fonde je na koniec zaradená zbierka archívnych dokumentov zo 16. – 19. storočia členená podľa mien rodín.

Pozostalosť Michala Barnu (1411 – 1887)

Michal Barna (1810 – 1888) pochádzal zo zemplínskej vetvy rodu Barna, ktorého korene siahajú do obce Meliata v Gemersko-Malohontskej stolici. Bol advokátom katolíckeho kléru Zemplínskej stolice, tabulárnym sudcom viacerých stolíc, predsedajúcim prísediacim cisárskej a kráľovskej súdnej stolice, od roku 1856 finančným referentom v Košiciach, advokátom a uhorským kráľovským prokurátorom. Zaoberal sa genealógiou a históriou. K jeho najvýznamnejším dielam patrí *Magyarország nemes családjainak genealógiája* (Genealógia uhorských šľachtických rodín),¹² ktorá má 21 zväzkov a popisuje všetky významnejšie uhorské šľachtické rody a rodiny.

11 NAGY, Iván. *Magyarország családai czímerekkel és nemzedékrendi táblákkal I. – XIII.* Pest, 1857 – 1868.

12 BARNA, Mihály. *Magyarország nemes családjainak genealógiája I. – XXI.* Budapest : Magyar Nemzeti Múzeum, 1894 – 1898.

Jeho fond má rozsah 1,13 bm. V roku 1894 ho kúpou od viedenského antikvára S. Kendeho získalo Maďarské národné múzeum, ktoré fond neskôr odovzdalo Krajinskému archívu. Fond obsahuje písomnosti osobného charakteru, dokumenty vzťahujúce sa na rod Barna a ďalšie rody, ktoré vlastnili majetky v obci Kozmán. Fond obsahuje aj písomnosti súvisiace s jeho úradnou činnosťou, no hlavne dokumenty, ktoré zozbieral ako nadšenec genealógie a histórie. Fond je členený na série (*sorozat*) a v rámci nich sú vytvorené vecné skupiny (vecne, obsahovo súrodé skupiny – *tétel*):

I. séria: písomnosti vzťahujúce sa k jeho osobe

1. osobné dokumenty

2. dokumenty, ktoré vznikli z jeho advokátskej činnosti, respektíve korešpondencia úradného charakteru

II. Dokumenty vzťahujúce sa na rodinu Barna

III. Dokumenty príbuznených a iných rodín

IV. Dokumenty vzťahujúce sa na obce zo Zemplínskej, Abovskej, Sabolčskej, Satmárskej a Berežskej stolice

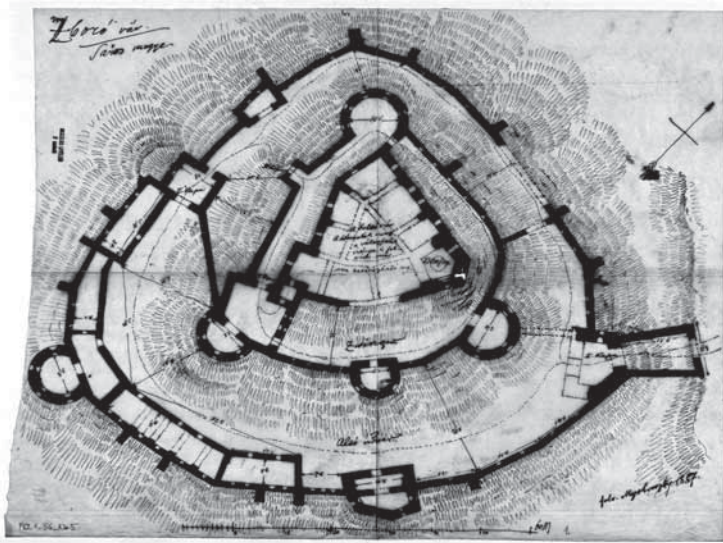
V. Rôzne dokumenty – písomnosti rôznych panstiev a rodov zo Zemplína a Abova

Pozostalosť Ödöna Boncza (19. – 20. storočie)

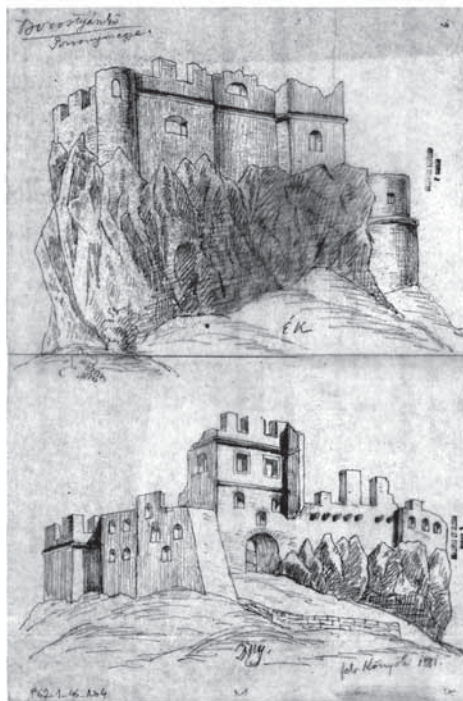
Ödön Boncz (1858 Komárom – 1928 Budapešť) pochádzal zo šľachtickej rodiny Boncz, ktorá vlastnila majetky v Komárňanskej stolici, v obci Dvory nad Žitavou. Bol právnikom, historikom a ministerským radcom ministra kultu a školstva (*Vallás- és Közoktatásügyi minisztérium*), zaujímal sa aj o genealógiu, heraldiku, archeológiu a etnografiu. Rozsahom malá pozostalosť (0,2 bm) Ödöna Boncza obsahuje v prvom rade archívne dokumenty súvisiace s jeho neúradnou činnosťou – dokumenty, poznámky, záznamy nazhromaždené pri jeho historických, genealogických a ďalších vedeckých výskumoch. Zaujímavé sú hlavne náčrty a opisy uhorských hradov a zámkov (usporiadané podľa stolíc a v rámci nich v abecednom poradí), kópie – prepisy starých inventárov hradov a zámkov (zväčša zo 17. – 18. storočia), rôzne poznámky archeologického, etnografického charakteru (opisy a kresby odevov, zbraní atď.), náčrty pečatí (kráľovien, vojvodov, šľachticov) a pod. Písomnosti osobného charakteru a dokumenty týkajúce sa rodiny sú vo fonde zastúpené len v malej miere.

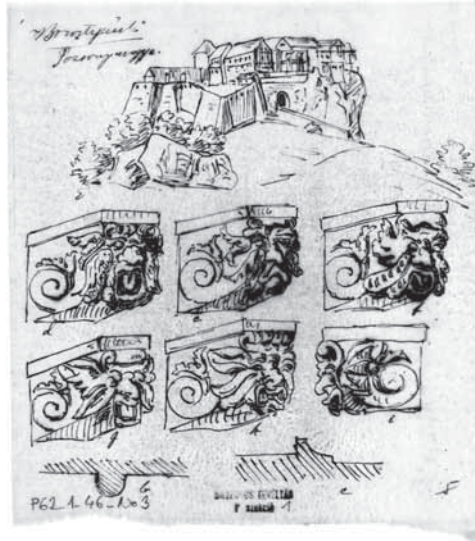
Hrad Zborov (zdroj: MNL – OL, sign. P 62-1-54-Nr. 1)

Pôdorys Zborovského hradu (zdroj: MNL – OL, sign. P 62-1-54-Nr. 5)

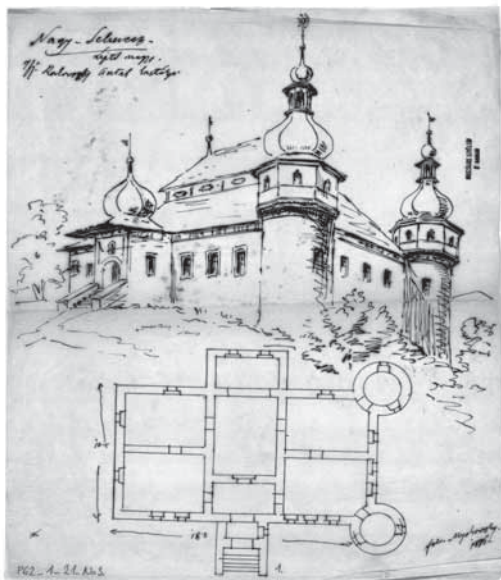
Hrad Pajštún (zdroj: MNL – OL, sign. P 62-1-46-Nr. 4)

Schematická kresba Pajštúnskeho hradu a umelecky opracovaných kamenných článkov
(zdroj: MNL – OL, sign. P 62-1-46-Nr. 3)

Perokresba jedného z kaštieľov v Liptovskej Štiavnici s pôdorysom a ďalšími interiérovými detailmi
(zdroj: MNL – OL, sign. P 62-1-42-Nr. 7)

Kaštieľ Antona Rakovského v Liptovskej Štiavnici (zdroj: MNL – OL, sign. P 62-1-42-Nr. 8)

Pozostalosť Daniela Szontágha (1708 – 1863)

Daniel Szontágh (1808 Zászkalie, časť Dolného Kubína – 1867 Trnava) zastával viaceré funkcie v Oravskej stolici. Bol notárom, advokátom, hlavným slúžnym, radcom súdnej stolice v Dolnom Kubíne, ďalej predsedom urbárskej súdnej stolice v Trenčíne a napokon od roku 1861 pôsobil v Trnave ako prísediaci Preddunajskej dištriktuálnej súdnej tabule. V roku 1861 získal aj titul kráľovského radcu. Bol predsedom a zakladateľom vedeckej spoločnosti pôsobiacej pri Čaplovičovej knižnici v Dolnom Kubíne. Zaujímal sa aj o históriu, hlavne genealógiu. Spolupracoval s Ivánom Nagyom a poskytol mu údaje získané z archívov v Oravskej a Trenčianskej stolici.

Fond s rozsahom 0,28 bm obsahuje písomnosti z 18. – 19. storočia. Podstatnú časť fondu tvoria písomnosti, záznamy, genealogické tabuľky k histórii rodov a rodín Oravskej stolice, ďalej kópie, prepisy dokumentov a poznámky k dejinám Oravy, ale aj k dejinám stoličnej pečate, k dejinám dedičného richtárstva na Orave, Spiši a v Trenčianskej stolici. Zbieral údaje k vydaniu monografie o dejinách Oravy a zaoberal sa aj dejinami evanjelickej cirkvi na Orave. Ďalšiu skupinu archívnych dokumentov v jeho fonde tvoria dokumenty spojené s jeho činnosťou a predsedníctvom vo vedeckej spoločnosti pôsobiacej popri Čaplovičovej knižnici (štatút, zápisnice, korešpondencia a i.) i písomnosti súvisiace s jeho úradnou činnosťou v Oravskej stolici. Dokumenty osobného charakteru sú zastúpené len v malej miere. Fond obsahuje niekoľko dokumentov týkajúcich sa rodiny Szontágh a korešpondenciu Daniela Szontágha s jeho manželkou.

Pozostalosť Andora Telekiho (1556 – 1977)

Pozostalosť Andora Telekiho (1902 Cluj-Napoca – 1978 Buenos Aires) s rozsahom 1,63 bm je výsledkom výskumnej a zbierkotvornej činnosti pôvodcu zameranej na dejiny a genealógiu rodiny Teleki a spríbuznené rodiny. Fond obsahuje okrem zozbieraných

Umeni školské v Oravskej stolici v roku 1877

Dopyt školníckych učiteľov, ktorí sú v Oravskej stolici, ktorí sú v Oravskej stolici, ktorí sú v Oravskej stolici.

Škola	Učiteľ	Pracovisko	Pracovisko	Pracovisko	Pracovisko	Pracovisko	Pracovisko
1. Pálos	1. učiteľ	Oravská	Oravská	Oravská	Oravská	Oravská	Oravská
2. Pálos	1. učiteľ	Oravská	Oravská	Oravská	Oravská	Oravská	Oravská
3. Pálos	1. učiteľ	Oravská	Oravská	Oravská	Oravská	Oravská	Oravská
4. Pálos	1. učiteľ	Oravská	Oravská	Oravská	Oravská	Oravská	Oravská
5. Pálos	1. učiteľ	Oravská	Oravská	Oravská	Oravská	Oravská	Oravská
6. Pálos	1. učiteľ	Oravská	Oravská	Oravská	Oravská	Oravská	Oravská
7. Pálos	1. učiteľ	Oravská	Oravská	Oravská	Oravská	Oravská	Oravská
8. Pálos	1. učiteľ	Oravská	Oravská	Oravská	Oravská	Oravská	Oravská
9. Pálos	1. učiteľ	Oravská	Oravská	Oravská	Oravská	Oravská	Oravská
10. Pálos	1. učiteľ	Oravská	Oravská	Oravská	Oravská	Oravská	Oravská

Priloha 5. k. m.

Správa o stave škôl v hornom obvode Oravskej stolice (zdroj: MNL – OL, sign. P 642-5-Nr. 1)

informácií aj originálne dokumenty zo 16. – 20. storočia. Najcennejšou časťou fondu je 39 privilegiálnych listín (armálesy, darovacie listiny, doktorské diplomy a i.) získaných kúpou, ako aj písomnosti genealogického charakteru zo zbierky Jánoša Esterházyho a pôvodná aristokratická korešpondencia. Medzi archívnymi dokumentmi spríbuznených rodín nachádzame napr. písomnosti rodu Bánffy (lučeneckej /1578 – 1916/ a lendvaiovskej vetvy /Lendva – obec v Slovinsku/), Cserényi, Eszterházy. Medzi dokumentmi rodiny Bánffy sú aj záznamy vzťahujúce sa na panstvo a hrad Beckov (napr. dohoda medzi Krištofom Bánffym a rodinou Pongrácz ohľadne hradu Beckov z roku 1628, sign. MNL – OL, P 1881 – 15).

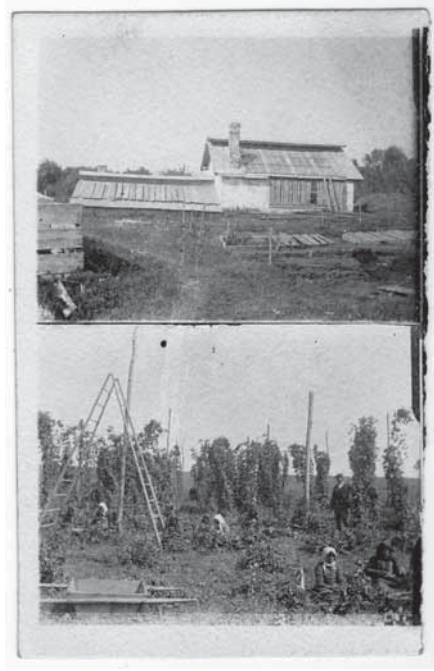
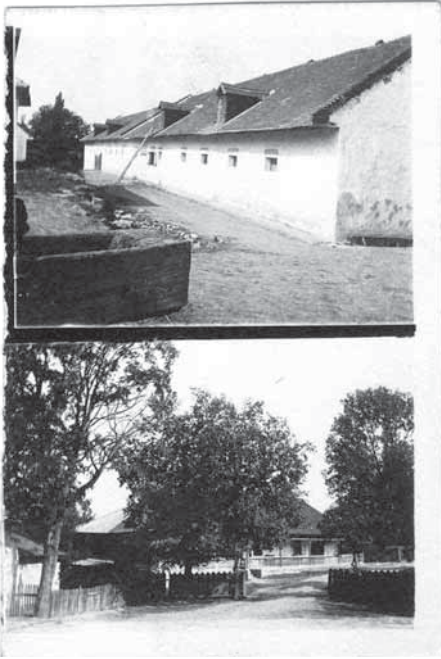

Povýšenie Františka Szluhu za baróna
Karolom III. v roku 1726 s detailom erbu
(zdroj: MNL – OL, sign. P 1881-1-24)

Pozostalost' Egídia Rudnaya (1894 – 1944)

Pozostalost' strojného inžiniera Egídia Rudnaya (nar. 1885, Nitra), príslušníka starého starého uhorského rodu Rudnay z Nitrianskeho Rudna a Diviackej Novej Vsi (*de Rudnó et Divékujfalu*), z ktorého pochádzal i ostrihomský arcibiskup Alexander Rudnay, tvoria hlavne archívne dokumenty z 19. – 20. storočia. Fond obsahuje dokumenty týkajúce sa nielen Egídia Rudnaya, ale aj jeho otca Belu Rudnaya (1857 – 1932; hlavného župana, hlavného policajného kapitána v Budapešti a poslanca uhorského krajinského snemu) a rodiny Rudnay. Nachádzajú sa tu dokumenty súvisiace s genealogickým výskumom, genealogické tabuľky, dokumenty vzťahujúce sa na rodové majetky v Nitrianskej župe, napr. Lomnica (dnes časť Liešťan), Bielovce, majer Beznák a Dolné Žemberovce v Hontianskej župe. Fond obsahuje aj doklady o podnikateľskej činnosti Egídia Rudnaya a je bohatý aj na fotodokumentáciu (rodinné fotografie, fotoalbumy, fotografie veľkostatkov). Archívne dokumenty obsiahnuté vo fonde, hlavne fotodokumentácia, znamenite odzrkadľujú majetkové pomery a každodenný život významnej uhorskej šľachtickej rodiny v prvej polovici 20. storočia.

*Rodový majetok Rudnayovcov v Dolných Žemberovciach
(zdroj: MNL – OL, sign. P 1728-18-Nr. 27)*

*Hospodárstvo v Dolných Žemberovciach
(zdroj: MNL – OL, sign. P 1728-18-Nr. 28)*

*Volby v Dolných Žemberovciach v roku 1911,
keď za poslanca kandidoval Belo Rudnay
(zdroj: MNL – OL, sign. P 1728-18-Nr. 154)*

*Egídus Rudnay, 1938
(zdroj: MNL – OL, sign. P 1728-18-Nr. 67)*

Persönliche Archivbestände und Nachlässe im Landesarchiv des Ungarischen Nationalarchivs

Die in den persönlichen Archivbeständen und Nachlässen im Landesarchiv des Ungarischen Nationalarchivs enthaltenen schriftlichen Dokumente, sind sehr vielfältig und dokumentieren das politische, wirtschaftliche, kulturelle und religiöse Leben Ungarns nach 1918. Die aus dem 19. Jahrhundert und dem Anfang des 20. Jahrhunderts stammenden persönlichen Archivbestände und Nachlässe sind meistens persönliche Archivbestände und Nachlässe von Notaren, Advokaten, aber auch bedeutenden Historikern oder Genealogen. Unter den Archivbestände aus dem 20. Jahrhundert, vor allem aus der zweiten Hälfte des 20. Jahrhunderts, befinden sich mehrere Archivbestände von Historikern, Archivaren, oder politischen Repräsentanten, sowie Persönlichkeiten, die während des Krieges, oder später, nach der Revolution 1956 emigrierten. Die Archivbestände (vor allem von Historikern, Genealogen und Archivaren) enthalten oft Originale und Abschriften von Dokumenten älteren Ursprungs, einige von ihnen stammen sogar aus dem Mittelalter. Es handelt sich in erster Linie um Dokumente vermögensrechtlichen Charakters, die die Vorgänger der persönlichen Archivbestandsurheber betreffen, oder Dokumente, die sich auf verschiedene historische und genealogische Forschungen beziehen.

Osudy rodových archívov v Maďarsku po roku 1945

György Rác

Maďarský krajinský archív prijal medzi rokmi 1945 – 1950 obrovské množstvo dokumentov zo súkromných archívov. Veľká časť pochádzala z opustených a neskôr zoštatnených archívov aristokratických rodov, v menšej miere išlo o archívy zrušených reholí, spolkov či súkromných osôb. Príspevok sa bude venovať týmto súvislostiam ako aj otázkam a problémovým okruhom, ktoré ostali v danom období nedoriešené. S niektorými z nich sa dnes archivári musia vážne zaoberať.

Krajinský archív a súkromné archívy pred rokom 1945

Keď sa v roku 1874 vtedajšie *Archivum Regni* preorganizovalo a vznikol Krajinský archív, prevládol názor, že táto inštitúcia má zhromažďovať a uchovávať iba písomnosti pochádzajúce z činnosti štátnych orgánov a inštitúcií.¹ Súkromné archívy sa mali preberať iba v duchu zákona č. 45/1723, na základe ktorého mohlo dobové *Archivum regnicolare* preberať spisy aj od súkromných osôb, no s možnosťou ich spätného navrátenia vlastníkom. V podstate išlo o depozity. Takto sa pred rokom 1900 dostali do Krajinského archívu archívy rodov Keglevich, Theöke, Jekelfalussy, Csicseri, Mokcsay, Újhelyi a Nagyidai, a stali sa tak základom pre vznik dnešnej fondovej sekcie „P”. Mnohé z nich zároveň vo veľkej miere obsahovali aj stredoveké listiny vydané pred rokom 1526. Inak súkromné písomnosti iba zriedkakedy zakotvili ako dary v Krajinskom archíve. Prvé evidujeme až z rokov 1890 a 1894, o čom svedčia dobové registratúrne denníky.

Tejto úlohy sa zhostilo skôr Archivné oddelenie Národného múzea, ktoré svoju úlohu plnilo s mimoriadnym nasadením po tom, čo sa do tejto inštitúcie dostal rozsiahly a bohatý rodový archív Kállayovcov na podnet Vilmosa Fraknoiho (1875). Príklad Kállayovcov onedlho nasledovali aj ďalšie rody. Využili pri tom legislatívnu možnosť stáleho depozitu, pri ktorom predmetné písomnosti netvorili uzavretý súbor, ale mohli byť doplňované i v ďalších rokoch. V múzejnej praxi však tento spôsob depozitu nebol vždy jednoznačne interpretovaný. Niektoré prípady sa v evidenciách objavujú ako dary, iné ako obyčajný depozit. Vážnym odborným nedostatkom vtedajších múzejníkov bolo, že písomnosti pochádzajúce od rôznych rodov zaradili do jednotného chronologického sledu, čím sa výraznou mierou narušil provenienčný princíp. Jeho spätné uplatňovanie, teda identifikácia dokumentov v pôvodnom systéme začlenenia, sa veľmi sťažilo. Spomínané oddelenie múzea bolo v roku 1926 presídlené do novostavby Krajinského archívu, no nie ako jeho súčasť, ale ako jeho podnámom. K zlúčeniu Archivného oddelenia Národného múzea s Krajinským archívom došlo v roku 1934. Oddelenie obohatilo fondy archívu až 1 250 bežnými metrami písomností. Týmto zdedil Krajinský archív aj úlohu zhromažďovania rodových archívov. Tá od roku 1935 nabrala na svojej intenzite. Početnejšími sa stali nielen dary a nákupy, ale aj depozity. Vznikla totiž spoločenská objednávka. Niekdajšie schudobnele šľachtické rody, ktoré opúšťali svoje vidiecke kúrie a sťahovali sa do miest, sa snažili

1 Už aj pred spomínanou reorganizáciou upozorňovali vedci sústredení pri Uhorskej akadémii vied na skutočnosť ohrozenia nielen štátom produkovaných písomností, ale aj súkromných archívov. BALÁZS, Péter. Teleki Pál miniszterelnök kezdeményezése 1939-ben a magánlevéltárak helyzetének rendezésére: dokumentumok az 1947. évi XXI. tc. előkészítésének történetéhez. In *Levéltári Szemle*, 1990, roč. 40, č. 3, s. 52 – 65.

A családi levéltárak sorsa Magyarországon 1945 után

Rácz György

A Magyar Országos Levéltár 1945 és 1950 között hatalmas mennyiségű magánlevéltári anyagot fogadott be, amelyek legnagyobb része a később államosított családi levéltárak anyagai voltak, kisebb részük a feloszlatott szerzetesrendek, társadalmi egyesületek, magánszemélyek és gazdasági vállalatok anyagai. A cikk ennek a körülményeit vizsgálja a családi levéltárak esetében és kitér arra is, hogy milyen megoldatlan problémák halmozódtak fel az úgynevezett államosítások során, amelyekkel napjainkban kell szembenézni a levéltárosoknak.

Az Országos Levéltár és a magánlevéltárak 1945 előtt

Az *Archivum Regni* 1874. évi Országos Levéltárrá történő évi átszervezésekor végül az az álláspont győzedelmeskedett, hogy az új levéltárnak nem feladata a magániratok gyűjtése, csak az állami iratok átvétele és őrzése.¹ A családi levéltárak átvételét kizárólag az 1723. évi XLV. tc. – amely felhatalmazta ugyan az *Archivum regnicolare*-t, hogy magánosoktól is átvehet megőrzésbe iratokat, de fenntartotta a visszakerhetőség jogát – szellemében tartotta feladatának, tehát csak akkor, ha letétként kezelhette. Így került az Országos Levéltár őrzésébe még 1900 előtt a Keglevich, a Theöke, Jekelfalussy, Csicseri, Mokcsay, Újhelyi, és Nagyidai családok levéltára (a mai P szekció első fondjai), nem egy közülük jelentős 1526 előtti oklevelés anyaggal. 1875 után még nagyon ritkán került sor magániratok ajándékként történő befogadására, az első ajándékozás az Országos Levéltárban 1890-ben történt az iktatókönyvek tanúsága szerint, majd 1894 a következő eset.

Ezt a feladatot egy másik intézmény, a Nemzeti Múzeum Levéltári Osztálya vitte nagyon lelkesen, miután Fraknoi Vilmos kezdeményezésére a Kállay család 1875-ben hatalmas és értékes levéltárát a Magyar Nemzeti Múzeum őrizetére bízta. A példát más családok is követték, az ún. örökletét jogcímen átadott iratok nem képeztek zárt irategyüttest, hanem az évek során mód volt a gyarapításukra is. A múzeumi letétek során azonban nem volt jogilag tisztázott az ún. örökletét fogalma, ami a nyilvántartásokban is tükröződik: bizonyos esetekben tulajdonnak, más esetekben letétnak tekintették az anyagot. A legfőbb szakmai problémát azonban a rendezés jelentette: a különböző családoktól származó iratokat ugyanis egy-egy időrendbe tették, ezzel nehezen visszakereshetővé vált a proveniencia. A múzeum még önálló levéltári osztálya 1926-ban felköltözött az Országos Levéltár frissen átadott Bécsi Kapu téri épületébe, mintegy társbérlokként, majd, 1934-ben a múzeum levéltári osztályát – mintegy 1250 ifm irattal – egy törvénnyel beolvasztották az Országos Levéltárba. Ezzel a családi levéltárak gyűjtésének feladatát mintegy megörökölte az Országos Levéltár. 1935-től intenzívvé válik az ajándék és a vásárlás, a letét is mind gyakoribb lesz. Társadalmi igény mutatkozott ugyanis arra, hogy az elszegényedő, többnyire városba költöző egykori nemesi családok vidéki kúriáikat felhagyva biztonságba helyezték a jogbiztosítás szempontjából már feleslegessé vált családi levéltárukat. Ez a folyamat, amely a családokat 1867 óta levéltáraiknak mindinkább közgyűjteménybe való elhelyezésére készítette, az 1930-as években, a második világháború közeledtével egyre fokozottabb mértékben jelentkezett. Ezekben az

¹ Az átszervezést megelőző, főként a Magyar Tudományos Akadémia berkeiben mozgolódó tudósok ugyanakkor mindig hangsúlyozták az állami iratok mellett a családi levéltárak veszélyeztetettségét is. *Balázs Péter*: Teleki Pál miniszterelnök kezdeményezése 1939-ben a magánlevéltárak helyzetének rendezésére: dokumentumok az 1947. évi XXI. tc. előkészítésének történetéhez. *Levéltári Szemle* 40 (1990/3.) 52-65.

umiestniť svoje archívy do bezpečia. Koniec koncov tie sa už z hľadiska dokazovania rodovej právnej kontinuity stali nepotrebnými. Aj v dôsledku týchto zmien sa snažili rody umiestniť svoje archívy vo verejných zbierkotvorných inštitúciách už od roku 1867. Táto spoločenská objednávka bola v 30. rokoch 20. storočia ešte aktuálnejšia, keď sa do Krajinského archívu dostávali významné fondy akými sú archívy rodov Lónyay, Dessewffy (vetva zo šarišskej Kamenice, *de Tarkő*), Zichy a ďalšie. V rokoch 1934 – 1944 sa týmto spôsobom dostalo do Krajinského archívu až 700 bm písomností rodových archívov.² Do roku 1940 umiestnili majitelia do archívu až 200 rodových archívnych fondov. Konali tak predovšetkým z vlastnej iniciatívy. K organizovanej podobe akvizičnej činnosti však zo strany archívu z kapacitných (personálnych i skladových) dôvodov nedošlo.

Archívy, ktoré majitelia neodovzdali, ale si ponechali v súkromnej držbe, boli pre bádateľskú verejnosť väčšinou ťažko dostupné. Majitelia sa neraz vyslovene bránili záujmu vedeckej verejnosti a na požiadavky reagovali negatívnou odpoveďou (archívy rodov Esterházy, Károlyi, Radvánszky atd.). Dobové zákony rešpektovali predovšetkým súkromné vlastníctvo a neexistoval právny postup, ktorý by donútil vlastníka archívneho fondu sprístupniť dokumenty bádateľovi ani v prípade najvyššieho verejného záujmu. Neblahá situácia vyústila do známej iniciatívy historikov a verejných archívov. Od roku 1935 žiadali prijať nový archívny zákon, no nakoniec chýbala politická vôľa. Menej známa je iniciatíva ministra kultu a vzdelávania, Pála Telekiho, ktorý podnikol dôležité kroky na zlepšenie legislatívy v oblasti archívnictva. Na základe tejto iniciatívy vypracoval Krajinský archív v roku 1940 návrh na zriadenie funkcie hlavného inšpektora archívov. Podľa návrhu bol

*Az Országos Levéltár Bécsi kapu téri palotája
Budova Krajinského archívu na Námestí pri Viedenskej bráne v Budapešti
(forrás/zdroj: MNL OL)*

2 BAKÁCS, István. A Magyar Országos Levéltár iratanyagának változása: iratgyarapodás és csökkenés, 1875–1975. In *Levéltári Közlemények*, 1980 – 1981, roč. 51 – 52, s. 118.

években kerül az Országos Levéltár őrizetébe a Lónyay család, a Dessewffy család tarkói ágának, a Zichy család Zsélyen őrzött levéltára, hogy csak a legjelentősebbeket említsük, s az 1934 – 1944 között a levéltárba került családi jellegű iratanyagot kb. 700 iratfolyóméterre tehetjük.² Szervezett gyűjtőmunkára azonban raktári és személyi kapacitáshiány miatt nem vállalkozhatott a levéltár. 1940-ig mintegy 200 családi levéltárat helyeztek el a tulajdonosok önként a múzeumi levéltárral egyesített Országos Levéltárban.

Ugyanakkor a tulajdonosok őrizetében maradt családi levéltárak kutathatósága egyáltalán nem volt biztosított, számos esetben tagadták meg a tudományos célú kutatás lehetőségét (Eszterházy lt, Károlyi lt, Radvánszky család sajkókazai lt). Az akkor fennálló, a magántulajdont tiszteletben tartó jogszabályok alapján nem lehetett a magánlevéltárak tulajdonosait arra kényszeríteni, hogy a kutatást — akár a legnyomósabb közérdekű tudományos munka számára is — megengedjék. Ez a körülmény arra indította a történészeket és a közlevéltárat, hogy a kérdést törvényhozás útján rendezék. 1935-től napirenden volt egy új levéltári törvény szükségessége, de végül nem volt politikai akarat a megalkotáshoz. Az egyik kevésbé közismert kezdeményezés 1939-ben az akkori Vallás- és Közoktatásügyi miniszter, Teleki Pál érdeme, aki fontos lépéseket tett a levéltárügy helyzetének jogi szabályozása érdekében. Az Országos Levéltár 1940-ben tervezetet készített a levéltárak országos főfelügyelőjének tisztségére. A tervezet készítői az állam, a törvényhatóságok, a városok, a községek és az egykori hiteles helyek levéltárain kívül minden egyéb (egyházi, családi, testületi, egyesületi, társulati, ipari és kereskedelmi vállalati) levéltárat a magánlevéltárak közé soroltak. Az Országos Levéltár érdeklődésének sajátos jellegéből adódóan a figyelem elsődlegesen a távolabbi múlt emlékeiben gazdag egyházi és családi levéltárakra irányult. Az alapelv: egyesek és kisebb-nagyobb közösségek jogait összeegyeztetni az ország közérdekével, ma sem veszített aktualitásából, és megoldása napjainkban is ugyanazokat a súlyos problémákat veti fel, mint évtizedekkel ezelőtt. Elgondolkodtató a tervezetben a tudományos jellegű kutatások védelme és támogatása: a magánlevéltárakban történő kutatás nem válhat tömegmértívé, de a főfelügyelő, adminisztratív úton, kiközvetíthetné a kutatót a magánlevéltárba. Az Országos Levéltár által készített és 1940-ben felterjesztett vázlatos tervezet végül megakadt Teleki utódánál, Hóman Bálint miniszternél.³ 1945-ben levéltári körökben közismert volt Hóman felelőssége abban, hogy egyrészt a nagyméretű iratpusztulás legalább részben elkerülhető lett volna, másrészt a mentési munkákat is tervszerűbben lehetett volna végrehajtani egy elfogadott levéltári törvény alapján. Legalább nyilvántartás készült volna a veszélyeztetett magánlevéltárakról, amely 1945-ig nem állt rendelkezésre.⁴

Fügedi Erik és a Veszélyeztetett Magángyűjtemények Miniszteri Biztossága

1944 – 1945-ben a családi levéltárak jelentős pusztulást szenvedtek, amelyek részleteire nincs idő kitérni, amúgy a szakirodalomból jól ismert.⁵ Fügedi Erik (1916 – 1992) főként történészként ismert a szakmában, az egyik legidézettebb magyar történész külföldön, Szlovákiában is. Ennek nyilvánvaló oka, hogy szlovákul is publikált, jól tudott szlovákul is, Nyitra megye betelepüléséről írta a doktori disszertációját,⁶ valamint más felvidéki témák-

2 *Bakács István*: A Magyar Országos Levéltár iratanyagának változása: iratgyarapodás és csökkenés, 1875 – 1975. Levéltári Közlemények, 51–52 (1980 – 1981) 118.

3 Balázs P. i. m.

4 *Fügedi Erik*: Levéltáraink sorsa a felszabadulás után. Levéltári Híradó 1 (1951) 34–37.

5 A tényeket illetően jó összefoglaló: A magyar levéltártörténet kronológiája 1000 – 2000. Szerk. Dóka Klára – Müller Veronika – Réfi Oszkó Magdolna. Budapest 2000. passim.

6 Nyitra megye betelepülése. Budapest, 1938. (Település- és népességtörténeti értekezések 1.).

každý archív okrem štátnych, súdnych, mestských, obecných či niekdajších archívov hodnoverných miest klasifikovaný ako súkromný archív. Patrili sem napr. archívy cirkevné, rodové, archívy korporácií, spolkov, archívy priemyselných či obchodných firiem atď. Vzhľadom na zameranie akvizičnej činnosti sa pozornosť Krajinského archívu sústredila na cirkevné a rodové archívy bohaté na staršie pamiatky. Avšak základná idea zosúladiť štátny – verejný záujem so záujmom väčších či menších spoločenstiev alebo jednotlivcov nestratila na svojej aktuálnosti dodnes. Zároveň nastoluje tie isté zložité otázky ako pred mnohými desaťročiami. Pozoruhodná je forma podpory vedeckého výskumu, ktorá sa objavuje v spomínanom návrhu. Výskum v súkromných archívoch nemohol síce nadobudnúť masový charakter, no hlavný inšpektor archívov mal mať právo delegovať vedeckého bádateľa do súkromného archívu. Návrh Krajinského archívu zostal nakoniec ležať na stole Telekiho nástupcu, mi-

nistra Bálinta Hómana.³ V archívnych kruhoch sa v roku 1945 verejne hovorilo o jeho zodpovednosti za neprijatie nového archívneho zákona. Podľa všeobecnej mienky by nový legislatívny rámec určite dopomohol k zmierneniu rozsiahlych vojnových škôd, resp. záchranné práce mohli postupovať intenzívnejšie. Minimálne mohla byť k dispozícii celoštátna evidencia ohrozených súkromných archívov, ktorá do roku 1945 neexistovala.⁴

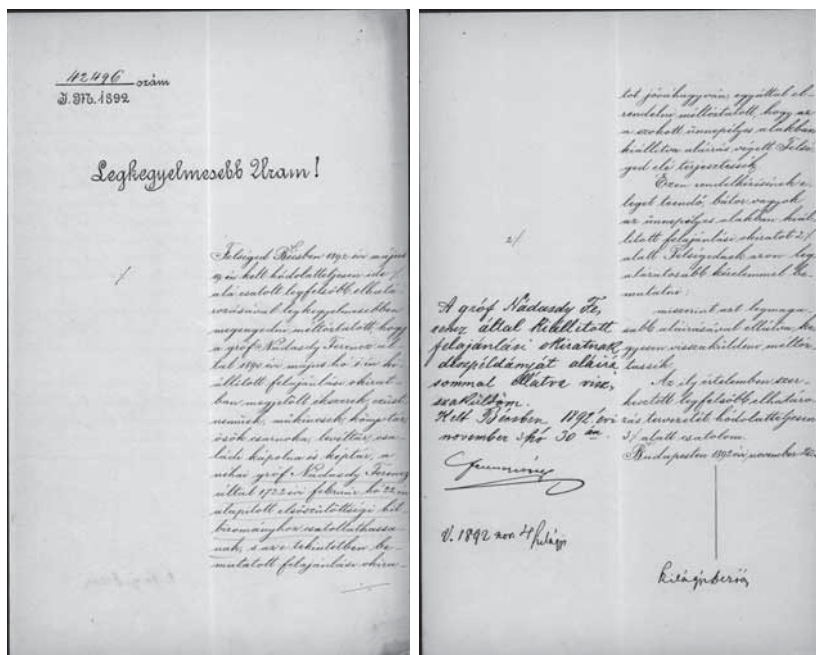

Erik Fügedi a Poverenie pre súkromné zbierky v ohrození

Rodové archívy utrpeli v rokoch 1944 – 1945 veľké straty. Hlbšie sa tým nebudeme zaoberať, podrobnosti sú dostatočne známe z dostupnej odbornej literatúry.⁵ Erik Fügedi (1916 – 1992) je známy najmä medzi historikmi. Patrí medzi najcitovanejších historikov nielen v Maďarsku, ale aj v zahraničí – i na Slovensku. Výborne ovládal slovenský jazyk (publikoval aj v slovenčine). Dizertačnú prácu napísal na tému osídlenia územia Nitrianskej župy,⁶ no zaoberal sa aj inými historickými témami so zameraním na územie dnešného Slovenska.⁷ Z jeho životopisu je však už menej známe, že by mohol byť nositeľom „vyznamenania za záchranu rodových archívov“ – pravda za predpokladu, že by takéto vyznamenanie existovalo. Vo verejných „akvizičných“ službách strávil 14 rokov svojho

Fügedi Erik (1916. 9. 22. Bécs
– 1992. 6. 18. Budapest)
történeztudományi és miniszteri biztosság
(1946. 12. 17. – 1949. 12. 15.)
Erik Fügedi (22. 9. 1916 Viedeň
– 18. 6. 1992 Budapešť)
historik a poverenik
(17. 12. 1946 – 15. 12. 1949)
(forrás/zdroj: MNL OL)

- 3 BALÁZS, Teleki Pál miniszterelnök kezdeményezése 1939-ben a magánlevéltárak helyzetének rendezésére: dokumentumok az 1947. évi XXI. tc. előkészítésének történetéhez, s. 52 – 65.
- 4 FÜGEDI, Erik. Levéltáraink sorsa a felszabadulás után. In *Levéltári Híradó*, 1951, roč. 1, s. 34 – 37.
- 5 Zhrnutie faktografických údajov pozri DÓKA, Klára – MÜLLER, Veronika – RÉFI OSZKÓ, Magdolna (eds.). *A magyar levéltártörténet kronológiája 1000 – 2000*. Budapest : MOL, 2000, 382 s.
- 6 FÜGEDI, Erik. *Nyitra megye betelepülése* (Település- és népességtörténeti értekezések 1.). Budapest : 1938.
- 7 K jeho nedežitej storočnici bola 22. septembra 2016 zorganizovaná konferencia venovaná celoživotnému dielu (Erik Fügedi, a Central European historian/Fügedi Erik, egy közép-európai történész. Centennial Workshop/Centenáriumi konferencia. ELTE Bölcsészettudományi Kar – Central European University, Budapest). Na konferencii zo Slovenska vystúpil Juraj Šedivý (Univerzita Komenského, Bratislava) s príspevkom *Erik Fügedi und die Slowakische Geschichtsforschung*.

Ferenc József király hozzájárulása a Nadasdy család levéltár hitbizományhoz csatolásáról 1892-ből
 Súhlas panovníka Františka Jozefa o pripojení rodového archívu Nadasdyovcov k fideikomisyám majetkom z roku 1892
 (forrás/zdroj: MNL OL, sign. K 579 – 493)

kal is foglalkozott.⁷ Kevésbé ismert munkásságából, hogy ő kapta volna a családi levéltárak „megmentője” kitüntető címet, ha ilyen lett volna. Életének 14 éve telt közgyűjteményi szolgálatban 1938 és 1953 között, ma már tudjuk, hogy a családi levéltárak szempontjából épp a legnehezebb időkben. A Don-kanyarból, arcvonalszolgálatból visszatérő katona, leszerelése után 1943 és 1945 között folytatja az Országos Levéltár 1934-től folyó mikrofilmezési tevékenységét Szlovákiában. Ösztöndíjasként legfontosabb feladata a középkori oklevelek mikrofilmezése, amelyet nemcsak szervez, felkutat, tárgyal, hanem saját kezűleg végez is. Sikeresen mikrofilmezi a Csáky család mindszei és a Pálffy család vöröskői levéltárát. Hazatérése után 1945. május 26-án jelentkezik a levéltárban szolgálatra. Figyelmét kezdettől a mentési munkálatokra fordítja, és miután megszületik a 4450/1945 ME számú rendelet a magángyűjtemények védelméről (45.VII.14.), tevékenyen részt vesz a levéltári anyag védelmében. Kaposy János kérésére, aki a Vallás és Közoktatásügyi Minisztérium (VKM) ún. „repülőbizottság”-ának dunántúli szemleújtjai során személyes tapasztalatokat szerez a pusztulásról, beosztottját, Fügedit kéri meg az első felmérések elkészítésére, és a családi levéltárak jegyzékének összeállítására. 1945. szeptember – 1946. február között a VKM Országos Gyűjteményügyi Bizottság titkáráként megtapasztalja az állami hatóságok tehetetlenségét.⁸

7 2016. szeptember 22-én centenáriumi konferenciát szerveztek munkásságáról (Erik Fügedi, a Central European historian. Fügedi Erik, egy közép-európai történész. Centennial Workshop. Centenáriumi konferencia. ELTE Bölcsészettudományi Kar – Central European University, Budapest. Szlovákiából Juraj Šedivý (Univerzita Komenského, Bratislava), értékelte munkásságát: Erik Fügedi und die Slowakische Geschichtsforschung címmel.

8 Erre ld. saját jelentését: *Keresztes Csaba*: Műkincsek ebek harmincadján. Veszélybe került műtárgyak Magyarországon 1944 – 1949. ArchívNet 15 (2015) 1. sz.

života (1938 – 1953). Dnes už vieme, že z hľadiska osudov rodových archívov to boli najťažšie roky. Po tom, čo sa ako vojak vrátil z východného frontu pri Done, nastúpil do služieb Krajinského archívu. Ako štipendista sa v rokoch 1943 – 1945 venoval mikrofilmovaniu archívnych dokumentov na Slovensku. Tento program spustil archív ešte v roku 1934. Medzi hlavné úlohy Erika Fügediho patrilo mikrofilmovanie – najmä stredovekých listín. Súčasťou práce bola aj náročná terénna práca – vyhľadávanie dokumentov, rokovania atď. Najväčšie úspechy zaznamenal pri mikrofilmovaní rodového archívu Csákyovcov a archívu Pálffyovcov na Červenom Kameni. Po svojom návrate bol od 26. mája 1945 zamestnancom Krajinského archívu. Svoju pozornosť od začiatku zameriaval na záchranu spomínaných súkromných archívov, čomu napomáhala aj nariadenie o ochrane súkromných zbierok č. 4450/1945 ME zo 14. júla 1945. O žalostnom stave archívov (konkrétne v Zadunajsku) sa mohol presvedčiť aj jeho nadriadený János Kapossy, ktorý bol členom operatívnej, tzv. „náletovej komisie“ Ministerstva kultu a školstva. Bol to on, kto požiadal Fügediho o vyhotovenie prvých zoznamov škôd a zoznamov ohrozených rodových archívov. Ako tajomník celoštátnej Komisie pre zbierky pri Ministerstve kultu a školstva sa v období od septembra 1945 do februára 1946 neraz mohol presvedčiť o neschopnosti štátnych orgánov riešiť problémy na tomto poli.⁸

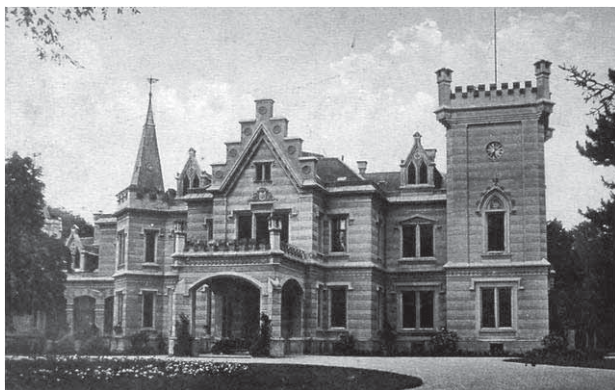
Na ochranu súkromných zbierok zriadilo ministerstvo nakoniec ministerské poverenie (jar – leto 1946). Jedným z nich bolo Poverenie pre súkromné zbierky v ohrození, ktorého vedenie pripadlo Fügedimu po abdikácii prvého poverenika. V tejto funkcii pôsobil od 17. decembra 1946 do 15. decembra 1949. Druhým poverením bolo Poverenie pre umelecké diela odvečené z verejných a súkromných zbierok a inštitúcií, ktoré pracovalo od 14. septembra 1946 pod vedením Sándora Jeszenského až do zlúčenia s predchádzajúcim poverením (28. februára 1949). Záchrané práce prebiehali teda v spomínaných troch rokoch pod vedením Erika Fügediho. Zaslúžil sa napr. o záchranu archívov rodov Batthyány, Festetics z Keszthelyu, Nádasdy z Nádasdladányu či Habsburgovcov z Magyaróváru. V snahe o umiestnenie vo verejných pamäťových inštitúciách úspešne viedol až dokonca vyšetovania vo veci záchranu až 42 stratených súkromných zbierok. Ním vedené poverenie pracovalo v žalostných podmienkach. Až po roku sa im podarilo napr. zabezpečiť vhodné terénne vozidlo zn. Jeep. Nápomocným mu bol aj policajný vyšetrovateľ, ktorý bol znalcom aj v oblasti umenovedy. Volal sa István Keleti a počas výjazdov na vidiek (okrem toho, že najazdil asi 25 000 – 30 000 km), dokázal vo väčšine prípadov efektívne nájsť zmiznuté fondy a zbierky. Samozrejme, nešlo len o archívne dokumenty, ale aj o knižničné zbierky, múzejné exponáty atď.⁹

E. Fügedi mal v pláne vytvorenie centrálného archívu pre bývalé súkromné archívy so sídlom v Keszthelyi v západnom Zadunajsku. Spolu so svojim ideovým partnerom Béloom Iványim tu chceli umiestniť archívy bývalých aristokratických rodov. Časť odbornej verejnosti totiž nesúhlasila s tým, aby boli všetky materiály sústredené v Budapešti. Tieto plány však prekazili pracovníci Krajinského archívu, ktorí boli prívržencami centralizácie.¹⁰

8 Pozri jeho vlastnú písomnú správu: KERESZTES, Csaba. Múkincek ebek harmincadján. Veszélybe került mütárgyak Magyarországon 1944 – 1949 [online]. In *ArchívNet*, 2015, roč. 15, č. 1 [cit. 2017-06-25]. Dostupné na: <http://www.archivnet.hu/hetkoznapok/mukincsek_ebek_harmincadjan.html?oldal=2>

9 KERESZTES, Múkincek ebek harmincadján. Veszélybe került mütárgyak Magyarországon 1944 – 1949; tiež poverenické písomnosti v archívnom fonde Magyar Nemzeti Levéltár – Országos Levéltár Budapest (MNL OL), XIX-1-13 Veszélyeztetett Magángyűjtemények Miniszteri Biztosa, 1946 – 1950.

10 MNL OL, XIX-1-13, spis č. 727/1949. Svedčí o tom aj Fügediho korešpondencia s Béloom Iványim: MNL OL, sign. P 2256-34-1.

*Gróf Nádasdy Ferenc (1842 – 1907) budapesti építész Linzbauer István tervei alapján emeltette kastélyát
Nádasdladányban 1873 – 1876-ban*

*Kaštieľ v Nádasdladány bol postavený na objednávku grófa Ferenca Nádasdyho (1842 – 1907) v rokoch 1873 – 1876
podľa plánov budapeštianskeho architekta Istvána Linzbauera
(forrás/zdroj: <http://hantos.ementor.hu/kastely/nadasdladany.htm>)*

A magángyűjtemények védelmére végül a minisztérium miniszteri biztosságokat hoz létre 1946 tavaszán-nyarán. Az egyik a Veszélyeztetett Magángyűjtemények Miniszteri Biztossága, amelynek élére Fügedi került az előző biztos lemondása után. Fügedi 1946. december 17-től 1949. december 15-ig tölti be a miniszteri biztos tisztségét. A másik a Köz- és Magángyűjteményekből Elhurcolt Művészeti Alkotások Miniszteri Biztossága, amely 1946. szeptember 14-től – 1949. február 28-ig működött Jeszenszky Sándor vezetésével, majd beolvad a másikba. Ebben a kulcsfontosságú három évben tehát Fügedi Erik irányításával folyik a magángyűjtemények feltárása, mentése. Nevéhez köthető a körmendi Batthyány, a keszthelyi Festetics, a tatai Eszterházy, a nádasdladányi Nádasdy, a magyaróvári Habsburg család levéltárainak megmentése, 42 sikeres nyomozást hajtott végre eltűnt magángyűjtemények felkutatása és közgyűjteménybe juttatása érdekében. A miniszteri biztosság nagyon mostoha körülmények között működött. A legnehezebb kérdést a gépkocsi jelentette, egy év alatt sikerült csak szerezni egy jeepet ahhoz, hogy a rendőrnnyomozó segítségével legyen a közlekedésben. Keleti István művészettörténeti ismeretekkel is rendelkező rendőr főhadnagy a mintegy 25 – 30 000 km „mennységű” vidéki kiszállások során többnyire sikerrel nyomozott az eltűnt értékek után. Természetesen nemcsak levéltári, hanem könyvtári és múzeumi anyagok is beszállításra kerültek.⁹

Fügedi tervei között szerepelt egy nyugat-dunántúli főúri magánlevéltári központ felállítására Keszthelyen. Az Iványi Bélával közös elgondolás szerint ez a dunántúli főúri levéltárak központi intézménye lett volna, a szakma egy része ugyanis nem akarta, hogy mindent a fővárosba szállítsanak. A tervet az Országos Levéltár munkatársai akadályozták meg, akik a központosítás hívei voltak.¹⁰ Meg kell jegyezni, hogy ugyanakkor az államosított vállalatok anyagai számára hamarosan létrehozta egy önálló Gazdasági Levéltárt, ami 1953 – 1961

9 Keresztes Csaba: i. m. és a miniszteri biztosság levéltári anyaga: Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL), XIX-I-13 Veszélyeztetett Magángyűjtemények Miniszteri Biztosa, 1946 – 1950.

10 MNL OL XIX-I-13, 727/1949. Legalábbis ez derül ki Fügedi Iványi Bélával folytatott levelezéséből: MNL OL, P 2256-34-1.

Pre archívy znárodnených firiem bol zriadený osobitný Hospodársky archív, ktorý existoval v Budapešti v rokoch 1953 – 1961. Vznik tohto osobitného archívu zdôvodnili špeciálnym charakterom hospodárskych dokumentov. Ústredný hospodársky archív bol zrušený 31. decembra 1961, jeho úlohy prevzal sčasti Krajinský archív, sčasti župné teritoriálne archívy.¹¹

Rodové archívy tak boli nasmerované do ústrednej budovy Krajinského archívu na Námestí pri Viedenskej brane (*Bécsi kapu tér*) v Budapešti. Všetky sa stali súčasťou fondovej sekcie nazvanej Súkromné archívy a zbierky. Mnohé rozsiahle archívy sa pritom dostali z chátrajúcich kaštieľov do bezpečia aj z iniciatívy vlastníkov formou depozitu. Napríklad archívy grófskej vetvy Esterházyovcov (1947), archív Telekiovcov z Gyömrő (1947), Nádasdyovcov z Nádasdarányu (1946), archív rodu Khuen Hédervári z Héderváru (1948), atď.¹²

Medzičasom došlo aj k prijatiu dlho očakávaného archívneho zákona. Samozrejme išlo o verziu prepracovanú na dobové podmienky. Ide o zákon č. 21/1947, ktorý oproti návrhu z roku 1943 obsahoval zmeny najmä vo vzťahu k súkromným archívom. K ich výkonu však nedošlo, pretože už v roku 1950 vstúpilo do platnosti zákonné nariadenie č. 29, ktoré predpísalo takmer úplnú centralizáciu maďarského archívnictva. Usmerňovanie rodových archívov bolo i tak zbytočné, pretože okrem archívu rodu Radvánszky, nachádzajúceho sa v obci Sajókaza, bolo v súkromných rukách už iba zopár menších archívov.¹³

Z hľadiska dejín rodových archívov malo po roku 1945 určite väčší dosah zrušenie fideikomisov (rodových zverenstiev). O ich zoštátnení pojednával zákon č. 7/1949, ktorým chcela nová komunistická moc raz a navždy usporiadať vlastnícke vzťahy. Podľa paragrafu 8, odseku 3 sa mali zoštátnené umelecké predmety, ako aj predmety významné z historického hľadiska, umiestniť vo verejných zbierkach. Na základe toho sa medzi fondmi Krajinského archívu ocitli viaceré významné rodové archívy (archív kniežacej vetvy Esterházyovcov, archív rodu Batthyányi z Körmendu, archív rodu Festetics z Keszthelyu). Krajinský archív ich ďalej spravoval ako štátny majetok a takto sa uvádzali aj v evidenciách.¹⁴

Reštitúcie po roku 1990

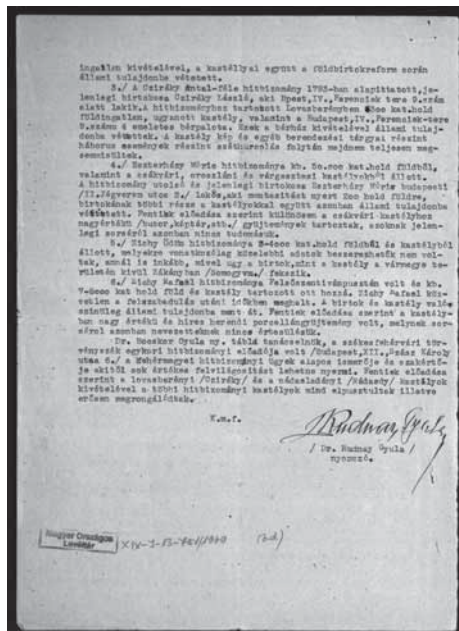
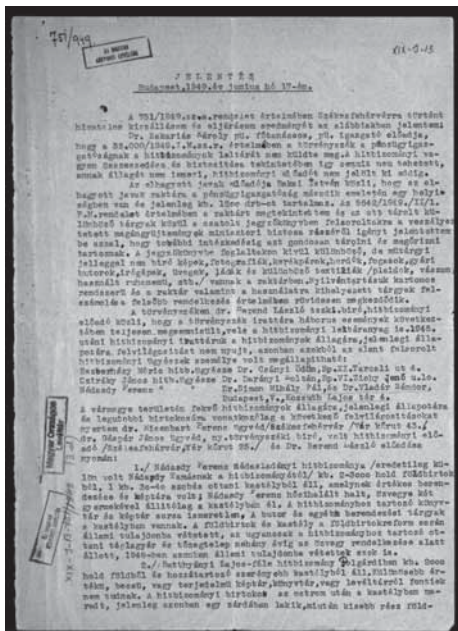
Po roku 1990 sa začali objavovať reštitučné žiadosti potomkov väčšinou aristokratických rodov alebo významnejších meštianskych rodov či rodín židovského pôvodu, t. j. niekdajších majiteľov umeleckých či iných predmetov. Ide skôr o žiadateľov žijúcich v zahraničí. Špecializované advokátske kancelárie venovali celé roky archívnemu výskumu týchto problémov, zrekonštruovali niekdajší pôvod a vlastnícke vzťahy v mnohých prípadoch a sformovali právne východiská k žiadostiam svojich klientov. Okrem umeleckých predmetov sa v ich zornom poli ocitli aj niekdajšie rodové archívy, čím sa otázka ich štátneho vlastníctva postupne stala diskutabilnou. Lobovania na správnych miestach a politické styky týchto advokátskych kancelárií mali za následok zrod vládneho nariadenia č. 449/2013 z 28. novembra 2013, ktoré pojednáva o spôsobe a možnostiach vrátenia kultúrneho majetku sporného pôvodu niekdajším vlastníkom. Toto nariadenie je veľkou ťarchou tak pre múzejníkov, rovnako ako aj pre archivárov. Podľa nariadenia si súkromná osoba, právnická osoba ako

11 LAKOS, János. A Magyar Országos Levéltár feladatköreinek és szervezeti helyének változásai, 1875 – 1995. In *Levéltári Közlemények*, 2002, roč. 73, s. 101 – 129.

12 BAKÁCS, A Magyar Országos Levéltár iratanyagának változása: iratgyarapodás és csökkenés, 1875–1975, s. 119.

13 FÜGEDI, Levéltáraink sorsa a felszabadulás után, s. 36; LAKOS, A Magyar Országos Levéltár feladatköreinek és szervezeti helyének változásai, 1875 – 1995, s. 114 – 115.

14 „zoštátnením fideikomisných majetkov zákonom č. 7/1949... sa do štátneho vlastníctva dostali aj archívy fideikomisných majetkov“ (preklad maďarského citátu – pozn. prekl.). LAKOS, János. *A Magyar Országos Levéltár története*. Budapest : MOL, 2006, s. 316.

*Jeletens a nádasdladányi hitbizományi javak állami kezelésbe vételéről 1949 június 19-ől
Správa o prevzatí fideikomisyňch majetkov v Nádasdladány do štátnej správy zo 17. júna 1949
(forrás/zdroj: MNL OL, sign. XIX-I-13-751/1949)*

között működött Budapesten. Az intézmény létrehozását a gazdasági iratok speciális jellegével indokolták. A Központi Gazdasági Levéltárat 1961. december 31-i hatállyal szüntették meg, feladatait és iratanyagát részben az Országos Levéltár, részben a területi állami levéltárak vették át.¹¹ A főúri levéltárakat viszont folyamatosan szállították be a Bécsi kapu téri épületbe és valamennyiük részé lett a levéltár Magánlevéltárak és gyűjtemények elnevezésű szervezeti egységének. A romos kastélyokból a veszélyeztetett helyzetbe jutott terjedelmes levéltárakat – sokszor magának a családnak a kezdeményezésére – mint letézet szállították levéltárba. Így történt ez az Eszterházy család grófi ágának (1947), a Teleki család gyömrői ágának (1947), Nádasdy család nádasdladányi (1946), a Khuen Hédervári család hédervári (1948) levéltárának iratanyagával.¹²

Időközben sor került a Horthy korszakban elmaradt levéltári törvény kiadására. Az új viszonyoknak megfelelően átdolgozott javaslat az 1947. évi XXI. tc.-ként látott napvilágot, s az eredeti, 1943-as tervszettel szemben elsősorban a magánlevéltárakra vonatkozóan tartalmazott új előírásokat. Az új törvény végrehajtására azonban nem került sor, mert hamarosan életbe lépett az 1950. évi 29. törvényerejű rendelet, amely a magyar levéltáriügy majdnem teljes centralizációját írta elő. A családi levéltárak szabályozása amúgy is okafogyottá vált, mert néhány kisebb levéltár mellett már csak a Radvánszky család sajkóközi levéltára volt ekkor magánkézben.¹³

11 Lakos János: A Magyar Országos Levéltár feladatkörének és szervezeti helyének változásai, 1875 – 1995. Levéltári Közlemények 73 (2002) 101-129.
12 Bakács István: i. m. 119.
13 Fügedi Erik: i. m. 36; Lakos János: i. m. 114-115.

aj iná organizácia môže (s odvolaním sa na niekdajší vlastnícky vzťah) písomne nárokovať na štátom evidovaný majetok umiestnený vo verejných pamäťových inštitúciách. Žiadosť i zdôvodnenie musí byť podané na Správu národných majetkov (*Magyar Vagyonkezelő Zrt.*). Tá do troch dní osloví danú inštitúciu, ktorá má 30 dní na odpoveď na otázku, akým spôsobom a za akých okolností nadobudol štát daný predmet záujmu. Správa národných majetkov musí do 63 dní od prijatia žiadosti podať ministrovi správu o celej záležitosti. Ak sa okolnosti štátneho vlastníctva javia ako spochybniteľné, minister môže do 30 dní vydať rozhodnutie o vrátení predmetu záujmu do pôvodného vlastníctva. Príslušná verejná inštitúcia sa následne musí so žiadateľom dohodnúť „o termíne prevzatia predmetu“. Ak k dohode nedôjde, žiadateľ tak automaticky môže urobiť do troch nasledujúcich dní. Jednotlivé lehoty uvádzam len preto, aby som ilustroval, že nariadenie zodpovedajúce predovšetkým podmienkam v múzeách, je vo vzťahu k archívnym dokumentom nevykonateľné. Krajinský archív riešil v ostatných rokoch niekoľko prípadov reštitúcií na základe tohto vládneho nariadenia, zmeny vo vlastníckych vzťahoch sú v štádiu riešenia. Na rozdiel od umeleckých predmetov rodové archívy potomkovia niekdajších vlastníkov nechcú naspäť – napokon, ani by nevedeli vyhovieť prísny podmienkam ich spravovania (ochrana, sprístupnenie atď.). Reštitučné snahy vo všetkých prípadoch smerujú k tomu, aby štát daný archív (fond) kúpil od bývalých vlastníkov za trhovú cenu.¹⁵

Ako príklad uvediem prípad Nádasdyovcov. Prostredníctvom právneho zástupcu si podali v roku 2015 nárok na archív rodu Nádasdy z Nádasdladányu. Podľa základného zoznamu fondov z roku 1953 išlo o 241 balíkov spisov, 1 062 zväzkov účtovných kníh, 24 balíkov účtovných záznamov, 17 zväzkov iných kníh (procesné), genealógie – 1 balík spisov, spisy z 20. storočia – 2 balíky, 1 starý neplatný elench, 4 platné elenchy (vo fotokópiách), 1 kartotéka archívneho zoznamu, 2 debny rôznych spisov. Okolnosti prevzatia do archívu sú dobre zdokumentované: pani grófká (vdova) ich Krajinskému archívu ponúkla formou dočasného depozitu v máji 1946. Z finančných prostriedkov Povereníctva pre súkromné zbierky v ohrození previezli pracovníci archívu, múzea nielen archív, ale aj ponúknutú knižnicu a galériu do cieľových inštitúcií. Celkom tak urobili sedem veľkých výjazdov. Na premiestnenie archívu dozeral Erik Fügedi. Archívne dokumenty, ktoré vážili spolu tri tony, prežili prechod vojnového frontu. Iba malá časť bola poškodená, keď sovietski vojaci povyhadzovali písomnosti z pôvodných baliacich materiálov. Príslušný spis k fondu spomína dočasný depozit, avšak žiadna zmluva či preberací protokol nebol vyhotovený. Rodový archív nie je zapísaný ani do knihy prírastkov, pretože takýto typ evidencie v danom období Krajinský archív nevedel. Archív Nádasdyovcov bol pritom v rokoch 1960 – 2007 obohatený aj ďalšími darmi a nákupmi celkom desaťkrát. Časť písomností prešla v 70. a 80. rokoch reštaurovaním v hodnote asi 30 000 eur. Spisy boli pri preberaní do archívu silne znečistené aj poškodené a s výskytom plesní. Uvedený archívny fond dnes vykazuje 61 bm (okrem spisov aj 54 stredovekých listín, 87 máp, 203 plánov).¹⁶

Náš archív zaujal k celej reštitučnej záležitosti nasledujúci postoj, ktorý bol právne podporený aj zo strany Správy národných majetkov. Nádasdyovské písomnosti spomínaným zákonom č. 7/1949 o zrušení fideikomisov prešli do štátneho vlastníctva a dočasný depozit

15 Jednotlivé prípady sú známe aj z dennej tlače a dostupné na internete: <<http://www.origo.hu/kultura/kunsz-20160130-bruegel-lazar-janos-szepmuveszeti-muzeum.html>>; <<http://magyararnancs.hu/kepzmuveszet/orokos-harcban-98520>>

16 Magyar Nemezeti Levéltár – Országos Levéltár Budapest (MNL – OL), fond Nádasdy család nádasdladányi levéltára, 1527 – 1952, sign. P 507 (online evidencia dostupná na internete: <<https://lnyr.elevertar.hu/mnlquery/detail.aspx?ID=4445>>).

*Nádassdladányi Nádasy kastély belső terek díszítését Hauszmann Alajos tervei nyomán készülték és a parkot gróf Nádasy Ferenc elképzelése szerint Kálmán János főkertész teremtette meg
Interiér kaštiela Nádasyovcov v Nádassdladány bol vyzdobení dekoráciami podľa návrhov Alajosa Hauszmana a park podľa projektu grófa Ferenca Nádasyho zrealizoval hlavný záhradník János Kálmán
(forrás/zdroj: <http://hantos.ementor.hu/kastely/nadassdladany.htm>)*

A családi levéltárak 1945 utáni története szempontjából sokkal fontosabb intézkedés volt a hitbizományok eltörlése. A hitbizományi javak államosítását elrendelő (1949. évi VII. tv.) törvénnyel az új, kommunista hatalom véglegesen rendezni akarta a tulajdonviszonyok kérdését. A törvény 8. § (3) bekezdése értelmében állami tulajdonba jutó műtárgyakat, valamint a történelmi szempontból jelentős tárgyakat közgyűjteményben kellett elhelyezni. Ennek alapján került az Országos Levéltárba több — terjedelmét és történeti forrásértékét tekintve egyaránt jelentős — főúri családi levéltár (az Eszterházy-család hercegi ága; a Batthyány-család körmendi; a Festetics-család keszthelyi levéltára). Az Országos Levéltár állami tulajdonnak tekintette ezek után a beszállított főúri levéltárak anyagait, nyilvántartásában is így szerepeltette.¹⁴

Restitúciók 1990 után

Az 1990-es évektől megindultak a nagyrészt külföldre szakadt egykori arisztokrata és zsidó nagypolgári, egykori műkincstulajdonosok leszármazottainak tulajdoni igénybejelentései és restitúciós ügyei. Az erre szakosodott ügyvédi irodák éveken át tartó levéltári kutatómunkát folytattak, feltárva a műkincsek egykori eredetét, jogalapot teremtve megbízóiknak. A műkincsek mellett egyre inkább látókörükbe kerültek az egykori arisztokrata levéltárak is. Ezzel kérdésessé vált több arisztokrata családi levéltár állami tulajdonjoga. Az arisztokrata családokat képviselő ügyvédi irodák politikai kapcsolatainak és lobbijuknak köszönhetően született meg a 449/2013. (XI. 28.) Korm. rendelet, amely a közgyűjteményekben őrzött vitatott tulajdonú kulturális javak visszaadásának rendjéről szól és eléggé nagy ter-

¹⁴ „a hitbizományok 1949: VII. törvénnyel kimondott államosítása következtében... a hitbizományok levéltárai is állami tulajdonba kerültek.” *Lakos János: A Magyar Országos Levéltár története.* Budapest, 2006. 316.

tak právne zanikol. Toto tvrdenie sme zdôvodnili skutočnosťou, že predmetný archív vznikol z prirodzenej snahy rodu zabezpečiť si kontinuitné právo k vlastným majetkom. Preto osud majetkov prirodzene predurčil aj osud archívnych dokumentov. V prípade vymretia rodu putovali archívne materiály do archívu Uhorskej komory, novými donáciami k novým vlastníkom. Podľa tohto postupu boli zrušením a zoštatnením majetkov fideikomisov poštátnené aj súvisiace archívy. V prípade takýchto archívov sa ďalej nerozlišovalo či išlo o majetkovo-právne alebo súkromné dokumenty. V archívoch aristokratických rodov tvorili totiž správne písomnosti majetkov jeden prirodzený celok s osobnými písomnosťami. Rozdeliť ich nie je možné ani dnes, rodové archívy možno chápať iba v ich jednotnej, nedeliteľnej podstate. Archívy tvoria teda súčasť fideikomisných majetkov. Toto platí aj v prípade, ak sa o majetkoch nezachovali presné zoznamy. Naopak, ak sa zachovali, iba potvrdzujú naše tvrdenie. Žiaľ, v rodovom archíve Nádasdyovcov sa takýto zoznam nezachoval. V archívnom fonde Ministerstva spravodlivosti sa však zachoval jeden dokument, ktorý vypovedá o tom, že v roku 1890 pripojil gróf Ferenc Nádasdy (so súhlasom panovníka Františka Jozefa I.) k už existujúcim primogenitúrnym fideikomisným majetkom okrem šperkov, umeleckých diel, knižnice, obrazárne predkov aj rodový archív. Tento dokument jasne dokazuje právne doriešenie predmetnej otázky ešte na konci 19. storočia.¹⁷

Napriek uvedeným dôkazom znelo rozhodnutie príslušného ministra inak: existencia štátneho vlastníctva v tomto prípade nie je jasne a bez výhrad dokázaná, v prípade záujmu treba rodový archív vrátiť žiadateľom.¹⁸ Dedičia však archív nechcú späť, zároveň sa im máli aj finančná suma ponúknutá archívom vo výške 280 000 eur. Od štátu požadujú mnohonásobne viac. Celý prípad vyústil do ohodnotenia archívnych dokumentov expertmi spoločnosti Sotheby's.¹⁹ Krajinský archív dnes realizuje politické rozhodnutia vyššej moci takisto ako v minulosti, avšak požiadavkám vedeckého bádania dokáže vyhovieť aj v týchto zložitých situáciách: dokumenty archívu Nádasdyovcov sme predbežne zdigitalizovali a vyhlásili za legislatívne chránené. Ak v tomto prípade dôjde k dohode medzi štátom a reštituentom, v Maďarsku bude čakať na verejné pamäťové inštitúcie mimoriadne zložitá obdoba. Objaviť sa môžu ďalší dedičia, ktorí budú za zoštatnené súkromné archívy žiadať „odškodné“. Archívy sedeli u nás desaťročia na časovanej bombe, ktorá – zdá sa – onedlho vybuchne.

Schicksale von Familienarchiven in Ungarn nach 1945

Das Ungarische Landesarchiv nahm zwischen den Jahren 1945 bis 1950 eine große Dokumentenmenge aus Familienarchiven an. Der Großteil stammte aus verlassenen und später verstaatlichten Archiven aristokratischer Familien, ein kleiner Teil von ihnen waren Archive von abgeschafften Orden, Vereinen oder Privatpersonen. Der Vortrag widmet sich diesen Zusammenhängen, sowie den während dieser Zeit nicht gelösten Fragen und Problemstellungen, mit denen Archivare auch heute noch zu kämpfen haben.

17 MNL – OL, sign. K 579 – 493.

18 Predsedníctvo vlády, Štátny tajomník verejnej správy (Miniszterelnökség, Közigazgatási Államtitkár), podacie číslo KTHÁT/180/3/2016 (16. apríl 2016).

19 Proces ohodnocovania dokumentov v čase odovzdania tohto príspevku do tlače stále prebiehal.

Die Übernahme von Privatarchiven gehörte im Jahr 1874, d. h. zur Zeit der Reorganisation des Landesarchivs, nicht zu dessen Grundpflichten. Diese betrafen Übernahme und Aufbewahrung nur der vom Staat produzierten Schriftstücke. Zu dieser Zeit kam es daher nur sehr selten zur Aufbewahrung von Privatschriftstücken. Zum ersten Mal geschah das im Jahr 1890, der nächste Fall stammt aus dem Jahr 1894. Diese Tätigkeit gehörte eher zum Wirkungsbereich der Archivabteilung des Nationalmuseums, das seine Aufgabe mit besonders großem Einsatz erfüllte – jedoch, wie wir heutzutage bereits wissen, auf eine katastrophale Art und Weise. Aus verschiedenen Orten stammende Schriftstücke wurde gemischt und nach einer einheitlichen chronologischen Reihenfolge geordnet. Seit dieser Zeit sind wir uns dieser Wichtigkeit der Einhaltung des Provenienzprinzips bewusst. Als die Archivabteilung des Museums 1934 ins Landesarchiv eingegliedert wurde, übernahm dieses alle genannten Aufgaben. Seit 1935 widmete sich das Archiv intensiver dem Einkauf, oder dem Abschließen der Schenkungs- und Depositionsverträge. Nach dem zweiten Weltkrieg wurde die Rettung verlassener, oder zurückgelassener Archive, zur aktuellen Agenda. In diesem Bereich ragte vor allem Erik Fügedi heraus, der in den Jahren 1943 bis 1945 als Stipendiat Archivadokumente in der Slowakei auf Mikrofilme übertrug und in den Jahren 1946 bis 1949 als Ministerbeauftragter für gefährdete Privatsammlungen wirkte. Er rettete unter anderem Privatarchive der Adelsfamilien Batthyány, Festetics, Eszterházy, Nádasdy oder Habsburg. Er führte Ermittlungen zur Rettung von 42 verlorenen Privatsammlungen mit dem Ziel, diese in öffentlichen Gedächtnisinstitutionen zu verwahren. Er plante auch die Errichtung eines Zentralarchivs für die ehemaligen Privatarchive mit dem Sitz in Keszthely im westlichen Transdanubien. Zusammen mit seinem Ideenpartner Béla Iványi wollte er hier Archive ehemaliger Aristokratenfamilien unterbringen. Ein Teil der Fachöffentlichkeit war nämlich nicht damit einverstanden, dass alle Materialien in Budapest verwahrt werden sollten. Die Mitarbeiter des Landesarchivs, Anhänger der Zentralisierung, verhinderten jedoch diese Pläne. Für Archive der verstaatlichten Unternehmer wurde das Wirtschaftsarchiv errichtet, welches zwischen 1953 und 1956 in Budapest wirkte.

Mit dem Gesetz über die Verstaatlichung von Senioratsgütern (1949/VII.) verfolgten die neuen Machthaber das Ziel die Besitzverhältnisse definitiv lösen zu können. In diesem Sinne hielt das Landesarchiv die Dokumente aus den ehemaligen Privatarchiven der Aristokratenfamilien für verstaatlicht. Das Gesetz wurde nach 1990 nicht abgeschafft, jedoch musste sich das Archiv mit mehreren Restitutionsen aufgrund der Regierungsverordnung Nr. 449/2013 über die Form der Rückgabe von umstrittenen Kulturgütern in den ursprünglichen Besitz auseinandersetzen. Aufgrund der einzelnen Entscheidungen musste es einige, bis zu dem Zeitpunkt von ihm verwaltete Dokumente, an seine ursprüngliche Besitzer zurückgeben. Der Vortrag bringt den slowakischen Kollegen die Erfahrungen aus diesem Bereich näher.

Az iratanyag a hitbizományi törvénnyel (1949. évi VII. törvény) 1949-ben állami tulajdonba került, így értelmezésünk szerint az ideiglenes letét jogérvénye megszűnt. Álláspontunkat a magyar állami tulajdont kezelő Magyar Nemzeti Vagyonkezelő Zrt. jogászai elfogadták és megerősítették. A levéltári anyag ugyanis eredetileg jogbiztosítási céllal állt össze, ezért az osztozik a birtok sorsában, amelyre vonatkozik. Kihalás esetén a leveles ládák a kamarához kerültek, újabb királyi eladományozás esetén a levelesládák is az új adományoshoz kerültek. E szerint a logika szerint a hitbizományok államosításakor nemcsak a birtokok, hanem a rájuk vonatkozó levéltári anyagnak is állami kezelésbe kellett kerülnie. A levéltári anyag tekintetében nem tettek különbséget a hitbizományi birtokokra vonatkozó iratok és a többi, esetleg személyes vonatkozású iratok között. A birtokigazgatási és személyi iratok a főnemesi levéltárakban szervesen összetartoztak. Ma sem lehet elválasztani egymástól a kétféle típusú iratokat, ezért a családi levéltárakat csak egységes egészként lehet felfogni. Hitbizományi jegyzékek hiányában is joggal következtetünk arra, hogy a levéltár is a hitbizomány része volt. Ha erről írásos források is maradtak, az csak megerősíti a feltételezést. Sajnos a Nádasdy család levéltárában nem található jegyzék a hitbizományi javakról, viszont fennmaradt egy ügyirat az Igazságügy minisztérium levéltárában arról, hogy gróf Nádasdy Ferenc 1890-ben Ferenc József király hozzájárulásával az ékszerek, ezüstneműek, műkincsek, könyvtár, ősök csarnoka mellett a levéltárat, a családi kápolnát és képtárat is a néhai gróf Nádasdy Ferenc által 1722. évi február hó 22-én alapított elsőszülöttségi hitbizományhoz csatoltatta. Ezek az ügyiratok bizonyítják, hogy jogilag is rendeződött a kérdés még a 19. század végén.¹⁷

A feltárt bizonyítékok ellenére az illetékes miniszter döntése értelmében az állami tulajdonjog fennállása minden kétséget kizáróan *nem bizonyítható*, ezért az 1946-ban bekerült anyagot kérés esetén vissza kell adni a tulajdonosnak.¹⁸ Az örökösök nem kívánják elvinni a levéltárat, ellenben nem fogadják el a levéltár által meghatározott 280 ezer euróra becsült összértéket, mert ennek sokszorosát kérik a magyar államtól. Az ügy jelenleg ott tart, hogy folyamatban van a Sotheby's cég értékbecslése. Régen és a ma is politikai döntéseket a közgyűjtemény végrehajtja, mi más tehet, ugyanakkor a tudományos kutatás szempontjait menet közben hatékonyan érvényesíti. A Nádasdy levéltárat digitalizáltuk és kezdeményeztük védetté nyilvánítását. Hosszú és nehéz küzdelem elé kell nézni a magyar közgyűjteményeknek, ha ebben az esetben megtörténik a megegyezés a család és az állam között. További igénylők és örökösök nyújtják be ugyanis a számlát az államosított magánlevéltárak ügyében. A levéltárak évtizedeken keresztül időzített bombán ültek, amely a jelek szerint most robban.

¹⁷ MNL OL, K 579 – 493.

¹⁸ Miniszterelnökség, Közigazgatási Államtitkár, iktatószám: KTHÁT/180/3/2016. sz. (2016. április 16.).

Využití osobních fondů zahradních architektů v aplikovaném výzkumu

Šárka Steinová

V poslední době sledujeme zvyšující se obecný zájem o architekturu meziválečného období. Odborníci jsou schopni charakterizovat její přednosti, soudobou vyspělost a na základě historických pramenů provést rekonstrukci. Je pochopitelné, že by tyto hodnotné budovy, zejména ty privátního charakteru, nemohly existovat bez patřičného zahradně-architektonicky upraveného okolí. Z tohoto důvodu je nezbytné společně s rekonstrukcí budov přistoupit také k obnově přilehlého prostoru zahrad, který teprve přivede výsledek k dokonalosti a nabídne kontinuální pohled na architekturu v jejím přirozeném prostředí.

Mezi výrazné osobnosti meziválečného období lze řadit bezesporu zahradní architektu Josefa Kumpána, Josefa Vaňka, Otokara Fierlingera či často opomíjeného, avšak vysoce nadaného Josefa Minibergera. Bez znalosti díla autorů v rovině plánové dokumentace a následně realizovaných objektů nejsme schopni objektivně zhodnotit jejich přínos v rámci historie a vývoje zahradního prvorepublikového umění doby, protože často dochází k chybné interpretaci kompozičního záměru daného objektu v důsledku neznalosti širších souvislostí, případně též z hlediska použitých technických či vegetačních prvků, kdy zcela chybí potřebná dokumentace. Následující příspěvek se tedy zaměřuje na řadu specifických činností, vycházejících z rozsahu a formy zkoumané oblasti kulturního dědictví, s cílem definovat postup identifikace, lokalizace, klasifikace, analýzy, interpretace a uchování informací o zkoumané oblasti prostřednictvím sofistikovaných sběrných databází.

Co lze najít v osobních fondech zahradních architektů

Obecně v těchto osobních fondech lze na jedné straně nalézt archiválie rozdělené podle známého třídícího schématu,¹ na druhé straně ale i rozsáhlou plánovou dokumentaci, kterou je třeba nejdříve pečlivě identifikovat nejen podle funkčních typů, ale i podle typu znázorněné dokumentace. Především jde o **půdorysy** znázorňující umístění a základní vztahy jednotlivých objektů, např. plány zahrad. Často lze použít označení pro jednoduché zákresy např. *půdorysná situace*, či jen tzv. „situace“ *detail z půdorysu*.² Dále lze ve fondech nalézt **řezy** respektive **půdorysné řezy** prezentující obrazový výsek v původním podkladu půdorysu, či vlastní list dokumentu, na kterém je zakreslen. Architekti je používali především u zahrad se specifickou terénní modelací, např. zákresy schodišť a ramp apod.³ Velké zastoupení má v pozůstatostech **perspektiva**. Obecně jde o optický jev, jenž způsobuje, že se vzdálené

1 Životopisný materiál, korespondence, vědecká, odborná a literární činnost původce fondu, písemnosti z veřejné činnosti původce fondu, ilustrační materiál o původci fondu, písemnosti týkající se rodinných příslušníků původce.

2 Konkrétně jde o vybranou část, u které autor rozkresluje daný výsek do větší podrobnosti apod., většinou je použito jiné měřítko, detail může být prezentován jako obrazový výsek v původním podkladu půdorysu, či má vlastní list dokumentu, na kterém je zakreslen. V obou případech je většinou odkázáno na záznam v přímo v dokumentu půdorysu, že k dokumentaci je vypracován, např. osazovací plán, technické prvky, drobná architektura v zahradě apod. Blíže STEINOVÁ, Šárka. *Metodika pro zpracování osobních pozůstatostí s významným podílem plánové dokumentace*. Metodický postup. Praha : Národní zemědělské muzeum, 2015, s. 12 – 16.

3 STEINOVÁ, *Metodika pro zpracování osobních pozůstatostí s významným podílem plánové dokumentace*, s. 17.

objekty jeví zdánlivě menší než objekty blízké.⁴ V našem případě lze hovořit i o **ptačí perspektivě**. V kresebném projevu jde víceméně o uměle vytvořený záběr na danou zahradu ze značné výšky směrem dolů. Nelze se ale vyhnout ani tzv. **žabí perspektivě**, zachycující zahradu z podhledu či přímo „ze země.“⁵

V osobních fondech zahradních architektů lze však zaznamenat i velké množství **axonometrií**.⁶ K dalším formám projektové dokumentace zahrad lze bezesporu zařadit i **vrstevnicový plán**, to znamená zanesení vrstevnic do mapového podkladu dané zahrady. V místech, kde jsou vrstevnice na plánu hustěji u sebe, je v terénu svah strmější. Vrstevnicové plány využívali architekti především z důvodu podchycení charakteru reliéfu daného pozemku, pro technická a technologická řešení cest, drobných staveb, jezírek, rybníčků apod.⁷ V neposlední řadě se dá ve fondech najít několik kusů **barevných hypsometrií**, tedy vyjádření výškopisu pomocí barevných odstínů zpravidla doplňovaných stínováním nebo šrafováním pro lepší vyjádření reliéfu.⁸

Konkrétně v jednotlivých osobních pozůstalostech lze rozdělit zahradní plány i podle výše zmíněného hlediska a to podle tzv. funkčních typů.⁹

Postup při identifikace zahradně-architektonických objektů

V rámci programu aplikovaného výzkumu a vývoje národní a kulturní identity 2011 – 2017 (NAKI)¹⁰ bylo vyhodnoceno, že zahradní architekti Josef Miniberger, Josef Kumán a Josef Vaněk během první Československé republiky vytvořili na slovenském území přes dvě stovky projektů. K identifikaci neboli zjištění totožnosti studovaných objektů zahradně-architektonické tvorby došlo prostřednictvím analýzy identifikačních údajů plánové dokumentace obsažené v jejich osobních fondech. V rámci plánové dokumentaci lze identifikovat základní údaje:

- **místo** (lokality, pro kterou byl objekt projektován – náměstí, veřejný park, nemocnice, hřbitov, vilová lokalita v konkrétním městě nebo obci)
- **stavebník (investor, objednatel, zadavatel)**, pro kterého byl objekt projektován
- **rok** (datum vytvoření konkrétního zahradního plánu, není totožný s rokem realizace)
- **autor plánu**

4 U stejných objektů postavených za sebou do jedné řady se objekty vzdálenější od pozorovatele jeví blíže u sebe, perspektiva tedy způsobuje optické zkracování linií. Dvě či více rovnoběžných linií (např. koleje) se směrem k horizontu opticky zužují. Bod, ve kterém se obě rovnoběžné linie setkávají, se nazývá úběžník. Jedná se však pouze o myšlené čáry a myšlené body, které v reálném světě fakticky neexistují.

5 Blíže STEINOVÁ, *Metodika pro zpracování osobních pozůstalostí s významným podílem plánové dokumentace*, s. 18 – 20.

6 V podstatě jde o jednoduchý způsob promítání prostorových těles a trojrozměrných struktur do roviny. Architekt si nejprve zvolil v rovině tři osy x , y a z , které spolu svíraly stejné nebo nestejně úhly. Rozměry objektů např. drobné zahradní architektury, záhonů, vegetace pak nanášel v určitém měřítku rovnoběžně s těmito osami: odtud také název, doslova „odměřovat podél os.“ Hlavní výhoda axonometrie proti složitějším metodám promítání byla v tom, že se průmět snadno konstruoval a že se z něho daly rozměry odečíst. Nevýhoda však byla, že v axonometrické projekci se rovnoběžky nesbíhaly, a tak byl perspektivní dojem nedokonalý.

7 STEINOVÁ, *Metodika pro zpracování osobních pozůstalostí s významným podílem plánové dokumentace*, s. 23 – 24.

8 STEINOVÁ, *Metodika pro zpracování osobních pozůstalostí s významným podílem plánové dokumentace*, s. 25 – 26.

9 Soukromé rodinné a vilové zahrady; veřejná zeleň; hřbitovy, hroby a hrobky; objekty sportovišť a rekreačních areálů; zeleň areálů škol, odborných ústavů a institucí v rámci výchovy, osvěty, vzdělávání a zázemí pro studenty; zeleň areálů nemocnic, léčeben a odborných ústavů; zeleň zámeckých areálů parků a zahrad; zeleň církevních objektů a poutních míst; zeleň areálů podniků, kolonií; zeleň lázeňských areálů; areály – památníky, mohyly či historické areály v krajině či kontextu s jiným významným objektem.

10 DF13P01OVV003 Zahradně-architektonická tvorba v kontextu realizace cílů národního obrození během 1. Československé republiky, která naplňuje tematické priority TP 1.1 a TP 1.4 Programu aplikovaného výzkumu a vývoje národní a kulturní identity, financovaného Ministerstvem kultury ČR.

Je nutné podotknout, že identifikace zahradně-architektonických objektů se stala zásadní pro realizaci následujících kroků, které předcházely fyzickému terénnímu průzkumu objektů.¹¹

Základním údajem pro lokalizaci neboli pro určení konkrétní polohy objektu v sídle či krajině je **místo** zjištěné analýzou identifikačních údajů ze zahradní plánové dokumentace prostřednictvím předchozího kroku. Lokalizace konkrétního objektu v sídle nebo krajině se provedlo několika základními způsoby:

a) prostřednictvím dálkového průzkumu území za využití mapových serverů

Základním předpokladem pro realizaci tohoto kroku je existence zahradní plánové dokumentace. Pokud není k dispozici, ale současně existují jiné archivní materiály (fotografie, perspektivy) je možné pokusit se identifikovat objekt např. prostřednictvím interpretace skladebních prvků kompozice (vegetační skladba, výrazné technické prvky – formální bazén aj.) dálkovým průzkumem území. Identifikační údaj **místo**, označující lokalitu (město, obec, část obce, vilová čtvrť), pro kterou byl projekt pořízen, se využije pro realizaci dálkového průzkumu území veřejně přístupným mapovým serverem, kterým se vyhledá konkrétní lokalita. Pro toto vyhledávání je vhodné využívat mapových serverů, které umožňují dálkově studovat území ve stavu historickém (50. léta 20. století) a současně ve stavu aktuálním (2010).¹² S ohledem na chybějící zpřesňující údaje o poloze objektu (ulice či číslo popisné) je následný proces přesného určení místa závislý na mnoha faktorech:

- **individuální zkušenosti zpracovatele** (zejména znalost zpracovatele obvyklých kompozičních a materiálových projevů konkrétních funkčních typů zeleně),
- **vypovídající hodnota historické plánové dokumentace** (její přesnost, reálnost provedení, kvalita, která je zásadním srovnávacím materiálem při lokalizaci objektu),
- **charakteristické znaky návrhu objektu** (např. tvar pozemku, jeho atypičnost, orientace vůči světovým stranám, plošný rozsah),
- **typ a charakter vyhledávaného objektu** (zejména jeho plošný rozsah – čím má lokalizovaný objekt menší plošnou výměru, tím je v terénu hůře lokalizovatelný),
- **zastoupení a pestrost skladebních prvků kompozice** (např. použití dřevin, použití dřevin exotických a výrazně vybarvujících, nápadné stavební objekty, vedení cestní sítě aj.),
- **charakter území, pro které byl projekt pořízen** (jde např. o urbanistické a morfologické vlastnosti území – městský park ve vysoce urbanizovaném území je lokalizovatelný poměrně snadno, vilová zahrada v obdobném území je takřka nelokalizovatelná, objekty realizované v rovinaté, zemědělské krajině se lokalizují poměrně snadno, objekty realizované v horských a podhorských oblastech nesnadno).¹³

b) prostřednictvím přímé korespondence s dotčenými úřady a veřejnými institucemi, které mají vazbu na lokalitu

Tento postup se využil zejména v případech, kdy nebylo možné přesvědčivě lokalizovat objekt prostřednictvím předchozího bodu. Proces předpokládal oslovení různých institucí (muzea, galerie, archivů, aj. či zainteresovaných fyzických osob kronikářů, pamětníků) s žádostí o pomoc při lokalizaci objektu za účelem veřejně prospěšné aktivity (např. studium národní kulturní identity).

11 ZÁMEČNÍK, Roman – VAIDA, Pavel – KUŤKOVÁ, Tatiana. *Metodika k zajištění a ochraně dalších zahradně-architektonických děl, která nezachytí záběr projektu*. Lednice : Mendelova univerzita v Brně, 2016, s. 24.

12 Například mapové servery dostupné na: <<http://nahlizeni.dokn.cuzk.cz/>>, <<http://www.mapy.army.cz/vghmur-dobruska>>.

13 ZÁMEČNÍK – VAIDA – KUŤKOVÁ, *Metodika k zajištění a ochraně dalších zahradně-architektonických děl, která nezachytí záběr projektu*, s. 26.

c) **přímým terénním průzkumem lokality (vizuální průzkum)**

Místopisné určení objektu zjištěné ze zahradní plánové dokumentace či jiných archiválií umožňovalo v odůvodněných případech realizovat také přímý terénní průzkum lokality. K tomuto způsobu lokalizace objektu lze přistoupit pouze v případech, kdy není možné lokalizovat objekt podle prvního či druhého způsobu. Při aplikaci přímého terénního průzkumu bylo nutné počítat s řadou specifických okolností, které proces fyzické lokalizace objektu v terénu komplikovala. Jednalo se zejména o:

- **rozsah zkoumané lokality**, tzn., že v případě malých obcí či řídce osídlených oblastí je proces přímého průzkumu možné realizovat s poměrně velkou pravděpodobností úspěchu, ve městech či rozsáhlejších oblastech je aplikovatelný s nízkou pravděpodobností úspěchu,
- **charakter lokalizovaného objektu**, tzn., že objekty větších plošných výměr nebo charakteristické nevšedním zastoupením skladebních prvků kompozice bylo možné v lokalitě dopátrat snáze než ty, které nevybočují z běžné produkce.

K lokalizaci objektu *in situ* bylo možné využít také tzv. **doprovodné interpretační pomůcky**, jejichž aplikace zjednodušila proces a kladně ovlivnila výsledky. Za doprovodné interpretační pomůcky při realizaci přímého terénního průzkumu lze považovat aplikaci:

- **znalostí o uplatňovaných skladebních prvcích kompozice** (použitím sortimentu dřevin, typické zahradní stavby) v konkrétním objektu,
- **obecných znalostí o uplatňovaných skladebních prvcích kompozice** (technické, vegetační) **konkrétním architektem obecně, či v konkrétních jím projektovaných objektech,**
- **znalostí o stavební architektuře, ke které objekt přiléhá** (funkcionalistická stavba, art deco, rondokubismus aj.).

d) **lustrace příjmení objednatele plánu z pozemkových knih**

Jednou z posledních možností, jak dohledat dané objekty jsou tzv. lustrace daného příjmení majitele z pozemkových knih. Jedná se však o zpoplatněné správní řízení při příslušné pobočce katastrálního úřadu, které je finančně nákladné a vyžaduje před započítáním práce specialisty oddělení pozemkových knih dostatek informací typu: příslušný katastr přesné jméno a příjmení majitele nemovitosti, druh nemovitosti, rok aj. Pokud toto neznáme přesně, jsou např. lustrovány všechny osoby daného příjmení, což např. u příjmení Hájek je velmi početná skupina osob, která je v řízení v plném rozsahu zpoplatněna.

Identifikace současného majitele zahradně-architektonického díla

S ohledem na to, že významným projevem prvorepublikové zahradně-architektonické tvorby bylo navrhování objektů určených privátním účelům, je nutné v rámci přípravných kroků předcházejících realizaci terénního průzkumu identifikovat současného majitele objektu a vyjednat s ním podmínky realizace terénního průzkumu. Tento proces odpadá v případech mapování veřejně dostupných objektů zeleně. Žádoucí je proces realizovat také v případech kdy v objektu sídlí nebo ho spravuje některá z veřejných institucí. Nutné je mít na paměti respekt k soukromému vlastnictví a také to, že některé areály a zahrady mohou být v současnosti užívány specifickým způsobem, což může vyloučit nebo velmi znesnadnit jeho mapování (objekty ve vojenských újezdech, ústavy se speciální péčí – sanatoria pro drogově závislé aj.). Jakmile je podle výše uvedených bodů lokalizován objekt v sídle nebo v krajině – v konkrétním katastrálním území obce, následuje prostřednictvím portálu Na-

hlížení do katastru nemovitostí provedení jeho přesné lokalizace až na úroveň jednotlivých parcel, na nichž se předmět zájmu rozkládá. Každý tento identifikovaný pozemek přináší tyto údaje:

- informace o pozemku (číslo parcely, obec, katastrální území, číslo listu vlastníka, výměra /m²/, typ parcely, mapový list, určení výměry, druh pozemku)
- vlastníci (vlastnické právo)
- způsob ochrany nemovitosti (např. zemědělský půdní fond)
- seznam BPEJ (Bonitovaná půdně ekologická jednotka)

V rámci tvorby databáze identifikovaných a lokalizovaných zahradně-architektonických objektů byl vyhotoven pracovní tabelární přehled, který obsahoval všechny relevantní údaje o jednotlivých objektech určených k budoucímu terénnímu mapování. Do přehledu se zapisovala všechna dostupná data, která byla identifikována analýzou archivních pramenů (letopočty, autor, název plánu, místo, zadavatel aj.). Po přesné lokalizaci objektu v území a identifikaci současného majitele, byly ke každému objektu přidávána další data – současná lokace, současní majitelé a jiné informace důležité pro badatelskou činnost (kontakty apod.).¹⁴

Interpretace a klasifikace aktuálního stavu zahradně-architektonických děl

Interpretace neboli výklad stavu objektu a klasifikace hodnocení současného stavu mapovaných objektů se provádělo prostřednictvím terénního průzkumu konkrétního objektu. K nezákladnějším technikám sběru dat o studovaném objektu patřila metoda pozorování, která se stala zásadní pro terénní průzkum zahradně-architektonických děl. Při terénním průzkumu se uplatnila metrologická metoda využívající měření. Při ní byla mezi pozorovatele a pozorovaný předmět vsunuta pomocná aparatura – základní stupnice hodnocení objektů *in situ*, která pozorování mění ve zjišťování aktuálního stavu zahradně-architektonických objektů. Žádoucí se stalo, aby byl před vlastní realizací terénního průzkumu pracovník, který ho bude realizovat, vybaven pomocnými interpretačními materiály. Kromě identifikačních údajů (adresa, kontakt na osoby zprostředkovávající vstup do objektu) za ně je lze nejméně považovat:

- **relevantní historické materiály**, které dokládají projektovanou či realizovanou podobu objektu (výkresy, perspektivy, fotografie) – tento materiál je zásadní pro komparaci aktuálního stavu objektu se stavem historickým a pro ověření toho, zda byl objekt realizován
- **záznamový formulář**, do kterého jsou zapisovány zjištěné údaje o studovaném objektu (aktuální stav, slovní popis, majitel, funkce aj.)
- **aparaturu k trvalému zaznamenání zjištěných skutečností** (fotoaparát, kamera, zvukové záznamové médium – v případě zaznamenání svědectví pamětníka aj.)
- **doprovodnou aparaturu ke zjišťování stavu studovaného objektu a jeho částí** (základní a specializované měřicí přístroje).

Pracovní tabulka určená k záznamu zjištěných skutečností při realizaci terénního průzkumu objektu:¹⁵

14 ZÁMEČNÍK – VAIDA – KUŤKOVÁ, *Metodika k zajištění a ochraně dalších zahradně-architektonických děl, která nezachytí záběr projektu*, s. 32.

15 ZÁMEČNÍK – VAIDA – KUŤKOVÁ, *Metodika k zajištění a ochraně dalších zahradně-architektonických děl, která nezachytí záběr projektu*, s. 35.

ID objektu:	Název objektu:
Zpracoval:	Současná adresa:
Autor návrhu:	GPS souřadnice s identifikací místa:
Základní posouzení objektu: ☐ 1 – objekt plně zachovaný, popř. autenticky obnovený (objekt plně zachovaný /zcela čitelná původní dispozice, většina technických a vegetačních prvků/, popř. autenticky obnovený) ☐ 2 – původní dispozice čitelná (objekt částečně zachovaný /původní dispozice čitelná, zachována většina technických a vegetačních prvků/) ☐ 3 – dochované pouze jednotlivé prvky (technické či vegetační /původní dispozice není čitelná, zachovány pouze fragmenty technických či vegetačních prvků/) ☐ 4 – původní funkce zachovaná (např. zahrada) ☐ 5 – jiná funkce objektu	
Slovní popis objektu:	
Současná funkce:	
Kontakty, domluva o spolupráci:	
Fotodokumentace aktuálního stavu s komentářem: (pojmenování fotografií: „ID objektu“-fs-„autor fotografie“-„pořadové číslo fotografie“.jpg) např. 123-fs-kut-1.jpg	

Při terénním průzkumu byla pozornost zaměřena na celkovou čitelnost historické kompozice – vzájemné odlišení původní kompozice od pozdějších dosadeb, na určení míry zachování jednotlivých prvků kompozice (technické, výtvarné, ostatní vegetační), včetně jejich druhového a materiálového složení a způsobu jejich použití v zahradě. Pro základní hodnocení každého mapovaného objektu zahradně-architektonické tvorby bylo využíváno pětibodové stupnice:

Hodnota	Popis hodnoty	Upřesnění
1	Objekt plně zachovaný, popř. autenticky obnovený.	Objekt plně zachovaný (zcela čitelná původní dispozice, většina technických a vegetačních prvků), popř. autenticky obnovený.
2	Původní dispozice čitelná.	Objekt částečně zachovaný (původní dispozice čitelná, zachována většina technických a vegetačních prvků).
3	Dochované pouze jednotlivé prvky (technické či vegetační).	Původní dispozice není čitelná, zachovány pouze fragmenty technických či vegetačních prvků.
4	Původní funkce zachovaná (např. zahrada).	
5	Jiná funkce objektu.	

Základní posouzení objektu na škále 1 – 5¹⁶

Hodnocení 1 – 3 dokládalo realizaci díla dle plánové dokumentace, v případě hodnocení 4 – 5 se jednoznačně nemohla potvrdit realizace díla anebo také mohlo dojít k zániku realizovaného díla z různých důvodů.

Databáze a evidence zahradně-architektonických děl

Při terénním průzkumu objektů zahradních architektů bylo nutné mít v terénu k dispozici vytisknuté dostupné výkresy ve formátech A3 či A4 a pracovní formulář pro popis objektu. Údaje zaznamenané do těchto formulářů byly následně přepsány do **databáze hodnocených objektů** (excelová tabulka).

Parametr	Popis parametru
Etapa	Označení etapy terénního šetření (např. uvedením roku).
Stav zpracování	Uvedení hodnoty <i>navštíveno</i> pro navštívený objekt.
ID objektu	Číslo přidělené jednotlivému objektu (viz výše).
Název objektu	Doslovný přepis názvu objektu z plánové dokumentace, popř. upraveno dle zpracovatele.
Zpracovatel	Příjmení zpracovatele, který objekt navštívil.
Autor návrhu	Autor návrhu dle uvedení na plánu.
Ulice, číslo	Současná adresa (popř. včetně PSČ).
Místo	Současná adresa.
Zeměpisná šířka	GPS souřadnice s identifikací místa (ve formátu X°Y'Z" N, např. 48°48'10" N).
Zeměpisná délka	GPS souřadnice s identifikací místa (ve formátu X°Y'Z" E, např. 16°48'14" E).
Identifikace místa	Např. hlavní vstup do parku/zahrady apod.
Ukaž	Pomocný parametr, sloužící jako hypertextový odkaz, jímž lze přímo zobrazit umístění objektu na Mapách Google ve výchozím internetovém prohlížeči.
Funkční typ objektu	Funkční typ zeleně daného objektu. Může nabývat hodnot např. hřbitov; ostatní; park; parkově upravená plocha; rekreační zeleně; zahrada; zeleně občanské vybavenosti; zeleně obytných souborů; zeleně sportovních areálů; zeleně školních a kulturních zařízení; zeleně zdravotnických zařízení.
Základní posouzení objektu (1 – 5)	Číselné zhodnocení objektu na stupnici 1 – 5 (viz tabulka).
Slovní popis objektu	Slouží k popisu stavu objektu dle zpracovatele.
Současná funkce	Současná funkce objektu.
Kontakty, domluva o spolupráci	Kontakty, které se podaří zjistit (jméno + příjmení, telefon, e-mail, adresa, další doplňující informace).
Fotodokumentace aktuálního stavu s komentářem	Slouží k pojmenování fotografií dle jednotné syntaxe: <i>název_souboru – popis fotografie</i> (kde <i>název_souboru</i> = „ID objektu“-fs-„autor fotografie“-„pořadové číslo fotografie“.jpg, např. 162-fs-ott-1.jpg).

16 ZÁMEČNÍK – VAIDA – KUŤKOVÁ, *Metodika k zajištění a ochraně dalších zahradně-architektonických děl, která nezachytí záběr projektu*, s. 36.

Struktúra databáze hodnotených objektů¹⁷
 Vícemeneš podľa výše popísaného postupu šlo během čtyř let identifikovat na Slovensku tyto objekty.¹⁸

Funkční typ zeleně / počet	lokality
soukromé zahrady / 116	Banská Bystrica (okres Banská Bystrica), Banská Štiavnica (okres Banská Bystrica), Bíňa (okres Nové Zámky), Bratislava (okresy Bratislava I-V), Cífer (okres Trnava), Červeník (okres Hlohovec), Diviaky nad Nitricou (okres Prievidza), Dolná Krupá (okres Trnava), Dubnica nad Váhom (okres Ilava), Dvorníky (okres Hlohovec), Handlová (okres Prievidza), Vysoká pri Morave (okres Malacky), Horné Dubové (okres Trnava), Ilava (okres Ilava), Košice (okres Košice I-IV), Krupina (okres Krupina), Lemešany (okres Prešov), Levice (okres Levice), Liptovský Mikuláš (okres Liptovský Mikuláš), Madunice (okres Hlohovec), Malacky (okres Malacky), Martin (okres Martin), Michalovce (okres Michalovce), Nitra (okres Nitra), Nová Baňa (okres Žarnovica), Nové Mesto na Váhom (okres Nové Mesto nad Váhom), Nové Zámky (okres Nové Zámky), Orechová (okres Sobrance), Piešťany (okres Piešťany), Plavecký Štvrtok (okres Malacky), Prešov (okres Prešov), Prievidza (okres Prievidza), Rimavská Sobota (okres Rimavská Sobota), Ružomberok (okres Ružomberok), Šahy (okres Levice), Salka (okres Nové Zámky), Senica (okres Senica), Skačany (okres Partizánske), Skalica (okres Skalica), Smolenická Nová Ves (část obce Smolenice, okres Trnava), Stará Ďala (správně Hurbanovo, okres Komárno), Stará Turá (okres Nové Mesto nad Váhom), Sučany (okres Martin), Svit (okres Poprad), Svodov (část města Želiezovce, okres Levice), Šenkvice – Velké Šenkvice (okres Pezinok), Štubnianské Teplice (správně Turčianske Teplice, okres Turčianske Teplice), Tornaľa (okres Revúca), Trenčín (okres Trenčín), Trnava (okres Trnava), Turzovka (okres Čadca), Uhorská Ves (okres Liptovský Mikuláš), Kvetoslavov (okres Dunajská Streda), Velký Grob (okres Trnava), Vráble (okres Nitra), Zlaté Moravce (okres Zlaté Moravce), Zvolen (okres Zvolen), Žilina (okres Žilina)
veřejná zeleň – parky/sady/ veřejná prostranství a okolí veřejných a významných budov / 30	Komárov (okres Bardejov), Liptovský Mikuláš (okres Liptovský Mikuláš), Martin (okres Martin), Nové Zámky (okres Nové Zámky), Prievidza (okres Prievidza), Rimavská Sobota (okres Rimavská Sobota), Sečovce (okres Trebišov), Šaľa (okres Šaľa), Vráble (okres Nitra), Zvolen (okres Zvolen), Žilina (okres Žilina)
hřbitovy (urnové háje, úpravy hrodek a hrobů) / 4	Prievidza (okres Prievidza), Stará Turá (okres Nové Mesto nad Váhom), Zvolenská Slatinka (část Zvolenskej Slatiny, okres Zvolen), Žilina (okres Žilina)
veřejná zeleň – památníky a pomníky (osobnosti, válečné) / 4	Brezová pod Bradlom (okres Myjava), Nitra (okres Nitra), Trenčín (okres Trenčín), Turzovka (okres Čadca)

17 ZÁMEČNÍK – VAIDA – KUŤKOVÁ, *Metodika k zajištění a ochraně dalších zahradně-architektonických děl, která nezachytí záběr projektu*, s. 37.

18 OTTOMANSKÁ, Stanislava – STEINOVÁ, Šárka. *Stopy českých zahradních architektů na Slovensku*. Praha : Národní zemědělské muzeum, 2017, s. 24.

školní zahrady / 21	Devín (okres Bratislava IV), Devínská Nová Ves (okres Bratislava IV), Gajary (okres Malacky), Haniska (okres Košice – okolie), Jabloňovce (okres Levice), Lučenec (okres Lučenec), Píla (okres Lučenec), Pobedín (okres Nové Mesto nad Váhom), Smižany (okres Spišská Nová Ves), Senec (okres Senec), Skalica (okres Skalica), Stará Turá (okres Nové Mesto nad Váhom), Sučany (okres Martin), Svrčinovec (okres Čadca), Trnava (okres Trnava), Tvrdošín (okres Tvrdošín), Skalica (okres Skalica), Zvolen (okres Zvolen)
zeleň lázeňských areálů / 2	Korytnica – Kúpele (okres Ružomberok), Sliach (okres Zvolen)
zeleň sportovišť / 3	Chocholná (správně Chocholná-Velčice, okres Trenčín), Levice (okres Levice), Nové Zámky (okres Nové Zámky)
zeleň rekreačních objektů a areálů (zeleň weekend. objektů/letoviska, hotely, penziony a chaty/chalupy), restaurace) / 5	Prievidza (okres Prievidza), Šaľa (okres Šaľa), Štola (okres Poprad), Trenčianské Teplice (okres Trenčín), Trnava (okres Trnava)
nemocniční zahrady / 3	Košice (okres Košice I), Prievidza (okres Prievidza), Trnava (okres Trnava)
zeleň areálů léčeben, odborných ústavů a sanatorií / 4	Bratislava (okres Bratislava III), Kvetnica pri Poprade (okres Poprad), Nový Smokovec (místní část města Vysoké Tatry, okres Poprad)
zeleň družstev a kolonií (též obytné soubory úředníků a vnitrobloky)	Bratislava (okres Bratislava I – Bratislava IV), Horná Streda (okres Nové Mesto nad Váhom), Košice (okres Košice), Nové Zámky (okres Nové Zámky), Svit (okres Poprad), Žilina (okres Žilina)
zeleň výrobních a zpracovatelských závodů / 9	Bratislava (okres Bratislava I – Bratislava IV), Čadca (okres Čadca), Podbrezová (okres Brezno), Ružomberok (okres Ružomberok), Skačany (okres Partizánske), Šarišské Michaľany (okres Sabinov), Trenčianska Teplá (okres Trenčín), Trnava (okres Trnava), Varín (okres Žilina)
arboreta, botanické zahrady a objekty dendrologicky cenné (též odborná pracoviště – výzkumné ústavy, muzea) / 3	Bratislava (okres Bratislava I – Bratislava IV), Martin (okres Martin), Tesárske Mlyňany (okres Zlaté Moravce), Topoľčianky (okres Zlaté Moravce)
zeleň objektů „státního významu“ / 3	Bratislava (okres Bratislava I – Bratislava IV), Bystrička (okres Martin), Topoľčianky (okres Zlaté Moravce)

Příklady dohledaných objektů jednotlivých zahradních architektů na Slovensku

Josef Miniberger (1878 – 1955)¹⁹

Z Minibergerových projektů, jak soukromých zahrad, tak veřejných prostorů, je dodnes patrná výrazná jednoduchost řešení, která plně korespondovala s konkrétní lokalitou a jejími podmínkami, ale také s funkcí daného objektu a potřebami zadavatele.

19 OTTOMANSKÁ, Stanislava – STEINOVÁ, Šárka. *Život, doba a dílo zahradního architekta Josefa Minibergera (1878 – 1955)*. Praha : Národní zemědělské muzeum, 2015, 211 s.

Realizace zahradně architektonické tvorby Josefa Minibergera na Slovensku
(zdroj: OTTOMANSKÁ – STEINOVÁ, *Stopy českých zahradních architektů na Slovensku*, s. 32)

Mezi jeho dodnes zachovalé objekty na Slovensku lze řadit areál léčebného ústavu v Květnici u Popradu. Z hlediska tvorby Josefa Minibergera se jedná o jedinečný objekt, který je vysoce cenný i z hlediska krajinářského a lze jej označit jako jeden z mála dochovaných areálů tohoto typu českého architekta v meziválečném období na Slovensku. K dalším dochovaným realizacím lze zařadit zahradu a park JUDr. Jozefa Holúbka ve Svodově.

Návrh na založení parku ve Svodově

Vlastní park má rozlohu 3,5 ha a někdejší ovocná zahrada, která k němu přiléhala na severozápadě, měla výměru 1 ha. Jihovýchodně od parku bylo zřízeno ještě menší zahradnictví s hospodářskými budovami a skleníkem pro dopěstování zeleniny. Miniberger použil vzájemnou provázanost formálních ploch s krajinářskými motivy. Od zahradního průčelí vily orientovaného k jihozápadu rozvinul bohatý zahradní program, jehož centrem se stal formální parter osově svázaný s budovou. Na centrální riziit vily orientoval hlavní podélnou osu, která protнула celou zahradu, aby se následně ztratila v nekonečné rovině okolní zemědělské krajiny. Před vilou byla položena prostorná terasa nutná pro příjezd aut.

Park a užitková zahrada pana J.U.Dra. J. Holubka v Svodově na Slovensku
(zdroj: Archiv NZM, fond Josef Miniberger, inv. č. 886N/Z533)

Terén od zámku směrem do parku mírně klesal až k nejdlejší příčné cestě. Geometrický parter byl ale založen vodorovně ve výšce příčné cesty. Tím byl vytvořen terénní stupeň, kterým Miniberger docílil toho, aby pro sestup z terasy na parter vytvořil schodiště. To mu právě umožnilo postavit terasu s opěrnou zdí, na jejímž okraji vytvořil dekorativní balustrádu, a podpořil celkové zvýšení horizontální budovy. Vodorovně byl založen v celém terénu právě jen formální parter. Obě postranní cesty rovnoběžné v půdorysu s hlavní osou parteru, vycházející z terasy, byly založeny na původním terénu. Mírně klesaly, bez schodů, z terasy až k hlavní příčné cestě. Po obou stranách byly cesty doprovázeny tvarovanými živými ploty. Jedna z klesajících cest byla přerušena malým kruhovým návrším s rondelem osazeným osmi katalpami (*Catalpa bignonioides*). Rondel měl plnit funkci vzdušného altánku na vyvýšeném místě s rozhledem do parku a na parter. Příčná linka dělící parter na symetrické části měla být nejdříve ukončena centrálním bazénem s vodotryskem, k jehož realizaci ale nedošlo. Dále osa pokračovala alejí kolmých jehlanů (tvarovaných tisů), které se střídaly s obdélníkovými záhony nízkých růží. Ukončena byla ve velkém polokruhovitém záhonu osazeném nízkými růžemi, který ležel již ve volné louce u druhé příčné cesty.

Cesta ukončující geometrický parter, za kterou se rozkládal volný prostor se solitérami a skupinami stromů, představovala hlavní příčnou osu (SZ – JV) dělící zahradu na dvě poloviny. Na jihovýchodní straně měla být ukončena rondelem osmi lip stříbrných (*Tilia tomentosa*) a na straně severozápadní protínala rondel osmy dubů a pokračovala až k hranici pozemku. Oba rondely současně tvořily místo křížení s hlavní okružní cestou zahrady.

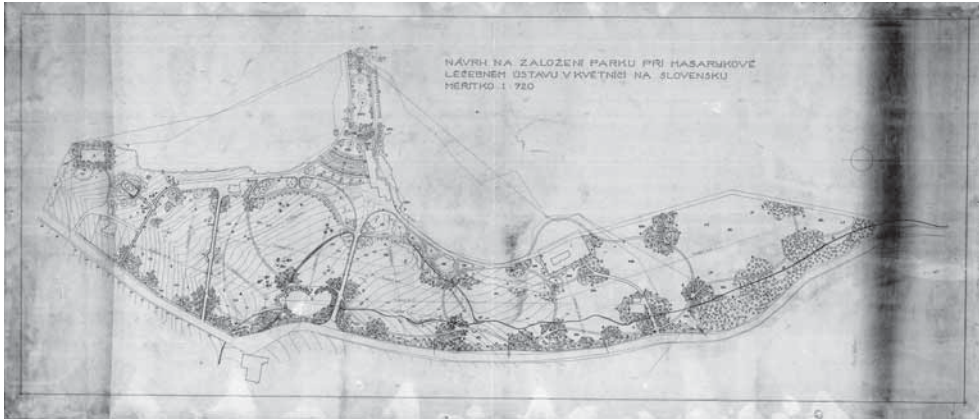
Formální parter pod vilou prořatý hlavní pohledovou osou a provázaný třemi příčnými cestami se zbývajícími částmi úpravy tvořil stěžejní část formálního řešení zahrady, která byla dále pojata výhradně krajinářským způsobem. Minibergerovy zásady tvorby vzájemné provázanosti geometrických prvků s volnými úpravy dobře dokládají vložené rondely stromů v krajinářských částech zahrady.

Těžištěm krajinářské kompozice parku se stala prostorná louka situovaná v jedné podélné ose s parterem a vilou. Bohaté obvodové výsadby byly přerušeny v hlavním pohledu od vily průhledem do krajiny. Osovost plochy v hlavním směru od vily zdůrazňovaly symetrické výsadby solitér. Od pravidelného parteru to byly trojice jehličin na každé straně, symetrická výsadba převislých jasanů (*Fraxinus excelsior* ‚Pendula‘) a zejména Minibergerem zmiňované výsadby vzrostlých jehličin – *Picea pungens* ‚Argentea‘ a *Abies concolor* ‚Violacea‘, které byly přesazeny ze soudního parku asi půl hodiny vzdáleného.²⁰

Květnice u Popradu

Návrh na založení parku při Masarykově léčebném ústavu v Květnici na Slovensku vypracoval Miniberger v měřítku 1:720 a není přesně datován, nicméně víme, že k jeho realizaci došlo již v roce 1932. Objekt celého areálu léčebného ústavu o rozloze téměř 9 hektarů, který se po celé své délce mírně svažuje od jihu k severní části, rozdělil vzhledem k značnému rozsahu již v návrhu do 25 oddělení. Výrazný terénní zlom je v západním výběžku areálu, který je sevřen mezi okolní lesy a v přímém sousedství s křížovou cestou (vně areálu) vedoucí na vrch Krížová.

20 Blíže ZÁMEČNÍK, Roman. Dílčí poznatky o tvorbě zahradního architekta Josefa Minibergra – park Svodov. In *Prameny a studie*, 2014, roč. 54, s. 41 – 65; OTTOMANSKÁ – STEINOVÁ, *Život, doba a dílo zahradního architekta Josefa Minibergra (1878 – 1955)*, s. 211.

Návrh na založení parku při Masarykově léčebném ústavu v Květnici
(zdroj: Archiv NZM, fond Josef Miniberger, inv. č. 2128/V/2527)

V Minibergerově návrhu je čitelné pracovní rozdělení a je zde patrný systém i dalšího rozčleňování ploch v rámci daného oddělení v návaznosti na cestní síť, budovy, drobné stavby, vodní nádrž apod. Zápisy, které jsou prováděny v návrhu, např. římské číslice značí dílčí plochy v rámci oddělení, velká písmena pak jsou přiřazena ke stavebním a technickým objektům v daném oddělení. Pokud v daném oddělení jsou důležité z hlediska kompozice průhledy, tak jsou opět důsledně zakresleny a okomentovány (dokonce očíslovány). Miniberger pro celý areál vymezil celkem 13 průhledů. Z tohoto počtu je pouze pět průhledů, které jsou dílčí v rámci areálu léčebny. Ostatní navazují na prostor starých lázní v původní osadě Květnice, dále jsou průhledy směřovány do okolní krajiny (např. vrch Zámčisko a Křížová), především severním směrem s důrazem na dominanty pohoří Vysokých Tater. Do detailu promyšlená a vytrasovaná cestní síť celého areálu plně koresponduje s výše uvedeným, přitom plně respektovala provozní potřeby areálu. Celé území je od roku 2003 chráněno jako Květnický lesopark chráněná studijní plocha. I přes více jak 80 let od založení parku, nesčetné výsadby, úpravy a jiné zásahy, které probíhaly v 70. letech – 90. letech 20. století, se zde nacházejí původní dřeviny.²¹

Josef Kumpán (1885 – 1961)²²

Kumpána lze zařadit mezi autory nejvíce realizovaných návrhů veřejné zeleně na území Československa své doby. Tuto skutečnost dokládají ještě dnes řady desítek dochovaných veřejných prostorů, ať už jsou to parky, městské sady, náměstí, okolí veřejných budov, pomníků a památníků či úpravy sportovišť a ostatních objektů. Za zcela ojedinělou činnost, která neměla na našem území srovnání lze považovat jeho projekty pro ministerstvo železnic na „okrášlení“ železničních budov a staveb, které ve většině případů sám realizoval.

21 Z jehličnatých dřevin jsou to prokazatelně: *Abies alba*, *Abies concolor*, *Larix decidua*, *Picea sitchensis*, *Pinus cembra*, *Pinus nigra*, *Pseudotsuga menziesii* var. *menziesii*, *Thuja occidentalis*, *Tsuga canadensis*, z listnatých dřevin: *Acer platanoides* ‚Schwedleri‘, *Carpinus betulus*, *Morus alba* ‚Pendula‘, *Tilia platyphyllos* a *Ulmus glabra*, terénní šetření květen, červen 2015, Stanislava Ottomanská, Šárka Steinová.

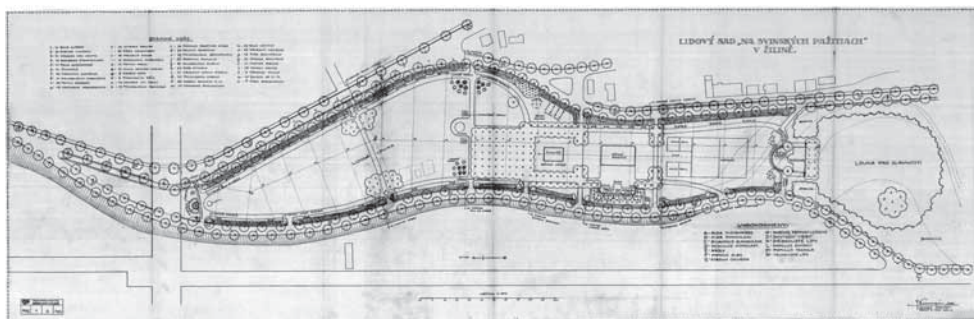
22 OTTOMANSKÁ, Stanislava – STEINOVÁ, Šárka. *Život a dílo zabradního architekta Josefa Kumpána (1885 – 1961)*. Praha : Národní zemědělské muzeum, 2015, 302 s.

Realizace zahradně architektonické tvorby Josefa Kumpána na Slovensku (zdroj: OTTOMANSKÁ – STEINOVÁ, *Stopy českých zahradních architektů na Slovensku*, s. 53)

Park Ludovíta Štúra v Žiline

Mezi jeho dodnes částečně dochované objekty na Slovensku lze zařadit park Ludovíta Štúra v Žiline, dříve nazývaný Lidový sad „Na svinských pažitiach.“²³ Kumpán v roce 1936 vyhotovil projekt na vybudování městského parku v Žiline.²⁴ Park se začal zakládat už v roce 1936, avšak spolu s regulací potoka se intenzivněji budoval až od roku 1940. Na místě budoucího parku se nacházelo smetiště, močály a plochou tekl neregulovaný potok Všivák. Vyvezlo se odtamtud několik tisíc vozů země, se zemí se srovnal menší kopec a zem se následně zplanýrovala do dnešní podoby. Na jižní straně parku byla postavena současně s parkem restaurace Kamélia podle projektu opavského architekta Otta Reichnera. Začátkem 50. let 20. století, když se park nazýval Stalinův, přejmenovali dokonce restauraci Kamélia na Červinkov.²⁵ V 60. letech se zájem o park snižoval a park postupně pustnul. Zájem o něj se zvýšil v průběhu 80. let. Po roce 1985 prošel park rekonstrukcí.

Lidový sad „Na svinských pažitiach“ v Žiline

(zdroj: Archiv NZM, fond Josef Kumpán, inv. č. 1998/V/Z1353)

23 Terénní šetření září 2015, Petr Fencl, Šárka Steinová, Helena Žitná; květen, červen 2016, Stanislava Ottomanská, Šárka Steinová.

24 Archiv Národního zemědělského muzea v Praze, osobní fond (Archiv NZM, fond) Josef Kumpán, inv. č. 1998/V/Z1353.

25 *Žilina Gallery. Jozef Červinka – 3. časť* [online] podľa GROMA, Patrik – NOVÁK, Milan – ŠTANSKÝ, Peter. Jozef Červinka – zakladateľ mestských sadov v Žiline, 3. časť. Spoznáваме Žilinu (148. časť). In *Žilinský večerník*, 2015, roč. 25, č. 10, s. 18. [cit. 2017-05-20]. Dostupné na: <<http://zilina-gallery.sk/picture.php?/43478/category/3165>>

Protáhlý 600 m dlhý a až 100 m široký park byl komponovaný na hlavní podélnou severojižní osu, která měla svůj počátek na jihu parku v zahradní restauraci. Do nepravidelného organického tvaru parku bylo vloženo formální schéma charakteristické převážně pravouhle vedenou sítí cest. Ústředním prvkem kompozice městského parku se stala modernisticky vyhlížející zahradní restaurace v jižní části parku a systém alejí, vymezující park po celém jeho obvodu. Bezprostřední okolí restaurace mělo být podle Kumpánova návrhu osazeno výrazně kvetoucími keři a symetrickou výsadbou stromů. Půlkruhová terasa před jižním průčelím budovy měla být lemována živým plotem z *Ligustrum ovalifolium*. Po stranách měly být výsadby divokých růží. Průčelí restaurace mělo být zarámováno postranní výsadbou *Corylus colurna* a pozadí restaurace měla tvořit dvouřadá výsadba z *Robinia semperflorens*. Louka za restaurací byla po obvodu vymezena hustým porostem dřevin (*Pinus*).

Rozsah květinové výsadby a tvarosloví záhonů se v průběhu vývoje parku měnily. Po dokončení parku byla obvodová cesta lemována také rabatovými, pravděpodobně letničkovými záhony. Tato část parku, původně míněná jako sportovně-relaxační, byla oddělena od následující části příčnou cestou doprovázenou výsadbou *Acer platanoides*, *Schwedlerii*.²⁶ Ve středu výsadby byl ponechán průhled v S – J ose. Hlavním prvkem úpravy mělo být poměrně velké dětské koupaliště (brodiště), které Kumpán situoval do středu travnaté plochy.

Josef Vaňek (1886 – 1968)

Ve Vaňkově tvorbě je možné sledovat, obdobně jako u Josefa Kumpána, funkční členění zahrad do jednotlivých oddílů. V jeho zahradních návrzích je zastoupena část okrasná – tvořená bohatým květinovým parterem a ukončena besídkou nebo pergolou. Nechybí také růžovna s vodními prvky. Užitková část zahrady obsahuje vždy ovocný sad vysázený nejčastěji ovocnými zákrsy. Ve větších zahradách nechybí také část přírodně řešená se solitérními dřevinami. V některých případech nechybí také drobná zahradní stylizace ovlivněná japonskými motivy. Jeho zahrady jsou osově, vždy ovlivněné vilou, chybí-li budova, odvíjí se zahradní program od besídky nebo pergoly.

Realizace zahradně architektonické tvorby Josefa Vaňka na Slovensku (zdroj: OTTOMANSKÁ – STEINOVÁ, *Stopy českých zahradních architektů na Slovensku*, s. 77)

²⁶ Dle dobových fotografií připomínají výsadby spíše některou z kulovitých forem stromů.

Návrh okolí horské chaty „Pension“ ve Štôle pod Vysokými Tatrami/Ozdravovna mládeže „Zdravá generácia“ v Štôle

Ve dvacátých letech 20. století začala být Štôla známou a vyhledávanou oblastí jako letovisko a rekreační oblast zejména pro milovníky hor a turistiky v celém Československu. Štôla mohla tehdy turistům poskytnout jen ubytování v soukromí v hospodářských srubech. Bylo zcela běžné, že rodina hospodáře poskytla hostům svou jednu jedinou místnost v domě na celý červenec a srpen. Přes den si vystačili s komorou a síní a ke spánku se uložili v kůlně anebo ve stodole na čerstvě usušeném seně. Finanční přínos za pronájem místnosti byl pro hospodáře velmi atraktivní. Bohužel poptávka přesahovala nabídku ubytování, čehož využil Ing. Hanzík z Bratislavy se svou manželkou a rozhodli se zde postavit soukromý penzión. V roce 1929 koupili severně nad Štôlou pozemek s řídkým lesním porostem a hned začali uskutečňovat svůj záměr. Už v roce 1930, ještě v nedokončeném areálu, se zde rekreovali první hosté. Součástí pensionu byla i letní vyhlídková a slunečná terasa a hospodářská budova (kuchyně, sklady, vodárna), dvě otevřené vodní plochy, trávnatá pláž a upravený park, navržený Josefem Vaňkem. Podle projektu měl mít pension ještě vlastní zeleninovou zahradu a zařízení na chov vlastní užitkové a okrasné drůbeže. Bohužel se tyto dva projekty nerealizovaly.²⁷

Návrh okolí horské chaty „Pension“ ve Štôle pod Vysokými Tatrami/Ozdravovna mládeže „Zdravá generácia“ v Štôle (zdroj: Soukromá sbírka Josefa Vaňka, inv. č. 1109/V/Z692)

Závěr

Studium zahradně-architektonické tvorby uplynulých slohových nebo stylových etap můžeme v obecné rovině označit za velmi příznačný proces, jehož vlastní realizace je závislá na mnoha faktorech. Jedná se o proces časově velmi náročný, kladoucí vysoké požadavky na řešitelský tým, který musí nezřídka oplývat multidisciplinárními znalostmi. Sofistikovanost celého procesu pramení mimo jiné ze studovaného předmětu, kterým je zahradně-architektonická tvorba. Ta se sama o sobě výrazně liší od jiných tvůrčí činností lidské tvorby. Jde zejména o její projev, který čerpá z různých oblastí zájmu (architektura, sochařství a všechny oblasti zahradní kultury – introdukce, šlechtění, množení atd.). Dále jde o její proměnlivost

a pomíjivost v čase, které jsou způsobeny výrazným uplatněním vegetační složky v kompozici. S rozsahem studované oblasti zahradně-architektonické tvorby se zvyšují požadavky na vlastní metodický proces průzkumů. Interpretace a s ní související verifikace výsledků je závislá zejména na správně zvoleném metodickém postupu těchto průzkumů (archivní, terénní). Rozsah zkoumané oblasti úměrně ovlivňuje také požadavky kladené na celkový proces archivace shromážděných dat.

Předkládaná studie ověřená reálnou praxí tedy nabídla ucelený návod k tomu, jak využívat osobní fondy zahradních architektů k získávání, zhodnocení, interpretování a zachování informací k zahradně-architektonickým dílům pro následující generace jako doklad národní kulturní identity.

Die Nutzung der persönlichen Archivbestände von Gartenarchitekten in der angewandten Forschung

Die Gartenarchitekten Josef Miniberger, Josef Kumpán und Josef Vaněk gehörten in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts zu bedeutenden Persönlichkeiten ihres Faches in der ehemaligen Tschechoslowakei. Das Ziel des Beitrags ist es, die Verwendungsmöglichkeiten der persönlichen Archivbestände dieser Gartenarchitekten für Zwecke der angewandten Forschung aufzuzeigen. Die Analyse von Archivdokumenten, die Ausarbeitung einer Übersicht der Objekte, deren Suche und Lokalisierung und die anschließende Felduntersuchung und Fotodokumentation waren wichtige Unterlagen für die Bewertung ihrer Projektstätigkeit. In einigen Fällen konnten ihre persönliche Archivbestände sogar ergänzt werden. Die vorliegende praxisgeprüfte Studie bietet eine ausführliche Anleitung zur Nutzung der persönlichen Archivbestände von Gartenarchitekten zwecks Erwerbung, Bewertung, Interpretation und Erhaltung von Informationen zu gartenarchitektonischen Werken als Beweis der nationalkulturellen Identität für die nächsten Generationen.

Osobné doklady vojakov, ich význam a využitie

Milena Balcová – Peter Kralčák

Vojenský historický archív (VHA) ako súčasť Vojenského historického ústavu (VHÚ) zriadil minister obrany Slovenskej republiky dňa 1. mája 1994. V systéme archívnictva a registratúr armádných a vojenských zložiek má postavenie centrálného, teda najdôležitejšieho archívu s celoštátnou pôsobnosťou. Pracovníci VHA okrem iných archívnych dokumentov uchovávajú, odborne spracúvajú a sprístupňujú aj osobné doklady vojakov základnej služby a poddôstojníkov narodených v rokoch 1911 – 1920. Tieto doklady sa nazývajú kmeňové listy alebo evidenčné listy. Využívajú ich vojenské orgány, útvary, organizácie, inštitúcie a vojenské osoby, ktorým sa poskytujú informácie o vojenských osobách. Z kmeňových listov sa tiež čerpajú informácie pre potreby štátnych orgánov, organizácií a inštitúcií SR (najmä ministerstva obrany, ministerstva spravodlivosti, ministerstva vnútra a sociálnej poisťovne). Týmto sa poskytujú i kópie dokumentov a odborné stanoviská potrebné na správne konania a súdne rozhodovania, reštitúcie, rehabilitácie a odškodňovanie (napr. príslušníkov pomocných technických práporov /PTP/ alebo účastníkov protifašistického odboja). O informácie z kmeňových listov často žiada i civilná verejnosť – ide najmä o rôzne potvrdenia a informácie v súvislosti s vlastnou vojenskou službou, službou ich príbuzných, so zajatím, deportáciou a pobytom v zajateckom alebo koncentračnom tábore v Nemecku, potvrdenia účasti príbuzného v protifašistickom odboji či výpis prezenčnej pracovnej služby osôb prenasledovaných z rasových a náboženských dôvodov v pracovných jednotkách slovenskej armády v rokoch 1939 – 1945. Ďalej sú osobné doklady predmetom záujmu profesionálnych vojenských a civilných historikov a laickej verejnosti prejavujúcej záujem o výskum vojenských dejín Slovenska. V neposlednom rade treba spomenúť žiadateľov zo zahraničia, t. j. zastupiteľské úrady krajín akreditovaných v SR, zahraničné verejné inštitúcie, organizácie a fyzické osoby, ktorým sa poskytujú najmä informácie o vojenskej službe, o účasti v odboji, o prenasledovaní z rasových a náboženských dôvodov počas vojny SR v rokoch 1939 – 1945 a o pôsobení na Slovensku počas Slovenského národného povstania.

Kmeňový list sa vystavoval každému vojakovi pri nástupe na vojenskú službu. Skladá sa vždy minimálne z dvoch, najčastejšie zo štyroch a viacerých strán. Na prednej strane sú uvedené základné identifikačné údaje vojaka, ktoré sa vypisovali na príslušnej okresnej vojenskej správe už pri odvode branca. Je to meno a priezvisko, údaje o dátume a mieste narodenia, mená rodičov aj adresa ich bydliska, materinský jazyk branca, občianske povolanie, údaj o rodinnom stave (ktorý sa priebežne upravoval – slobodný, ženatý, počet detí aj rok ich narodenia), vzdelanie a zvlášť sa uvádzal počet cudzích jazykov, ktorými menovaný hovoril a tiež údaj, či ich ovláda len rečou alebo aj písmom a na akej úrovni. Pozornosť sa venovala aj opisu fyzického vzhľadu vojaka – je tu uvedená výška, váha, farba očí, farba vlasov, fúzov, obočia, tvar nosa, úst, brady, aj tváre celkovo. Tiež sa uvádzali zvláštne fyzické znamienka alebo vady, ako aj „zvláštne schopnosti“. Hoci to znie tajomne, išlo najmä o to, či dotýčny vie napríklad plávať, bicyklovať alebo písať na stroji – skrátka, či sa jeho zručnosti dajú využiť v prospech armády.

Nasledovali údaje potrebné pre vojenskú administratívu – odvodný ročník, poradové číslo protokolu odvedených, názov domovského doplnovacieho okresného veliteľstva, spôsob odvodu a dĺžka služobnej vojenskej povinnosti (tu sa uvádzala nielen dĺžka povin-

nej základnej služby vojaka, ale aj dĺžka jeho zotrvania v I. zálohe a v II. zálohe). V osobitnom riadku bol uvedený dátum zaradenia do brannej moci a vtelenie ku konkrétnemu vojenskému útvaru. Nakoniec sa prideliло číslo kmeňového listu a spis sa založil do abecedného poradia v rámci toho-ktorého ročníka narodenia. Mimochodom, takto sú kmeňové listy uložené v našom archíve dodnes – podľa ročníkov narodenia a v rámci nich podľa abecedy.

Na nasledujúcich stranách boli uvedené v časovom poradí, tak ako sa udiali, vojenské prezentácie do činnnej služby, prepustenia z činnnej služby, odôvodnené prerušenia konania služby, povyšovanie, udelené vyznamenania, účasť v poli atď. Vždy je pri týchto údajoch uvedený aj názov útvaru, kde menovaný slúžil. Môžeme tu nájsť aj údaje o významných rodinných udalostiach v živote vojaka – napríklad o uzavretí manželstva či narodení dieťaťa. Dôležitým údajom, ktorý je veľmi žiadaný, napríklad pri dedičských konaniach či žiadostiach o finančný príspevok, je údaj o čase a mieste úmrtia – zvlášť, ak išlo o úmrtie pri výkone vojenskej služby.

Súčasťou kmeňových dokladov sú takmer vždy aj ďalšie listiny, ako sú záznamy o službe (tu sa uvádzali podrobné záznamy o vykonaných cvičeniach, školeniach, kurzoch aj s menami veliteľov čiat, rôt atď.) a zdravotný záznam, v ktorom sa viedol podrobný chorobopis vojaka aj s rodinnou anamnézou. V 50. rokoch 20. storočia sa začalo zavádzať nové tlačivo – evidenčný list, ktoré malo zrejme nahradiť pôvodný kmeňový list, ak sa stratil alebo zničil v predchádzajúcich rokoch. Domnievame sa tak preto, lebo údaje o vykonanej vojenskej službe, ktoré v ňom boli uvedené, pochádzali takmer výlučne z vlastnej výpovede tej-ktorej osoby. Informácia o vlastnej výpovedi je uvedená na konci časového záznamu.

Do kmeňových dokladov sa vkladala aj superarbitračná listina, v ktorej sa nachádzali rozhodnutia zdravotnej komisie o ukončení vojenskej služby na základe dlhotrvajúcej choroby alebo akútneho vážneho zranenia spolu s údajmi o príslušných vojenských predpisoch, na základe ktorých bolo toto rozhodnutie vydané.

Význam osobných dokladov vojakov pre širokú odbornú i laickú verejnosť je teda zřejmý. Z dokladov možno vyčítať nielen osobné identifikačné údaje, ale dozvieme sa aj všeobecné údaje, napríklad názvy vojenských vyznamenaní, dôvody ich udeľovania, vieme lokalizovať vojenské útvary a podobne. Komparáciou konkrétneho vojenského osobného dokladu s inými archívnymi dokumentmi, napríklad mapami, môžeme bližšie určiť postup frontovej línie, miesta bojov či členenie vojenských útvarov.

Určitou nevýhodou pre verejnosť je sťažený prístup k osobným dokladom. VHA umožňuje štúdium tejto dokumentácie, je však nutné postupovať v súlade so zákonom na ochranu osobných údajov č. 122/2013.¹ Archív si tiež účtuje poplatky za vyhotovenie správnych úkonov – potvrdenia, výpisu či kópie archívnych dokumentov.² V praxi to vyzerá tak, že žiadateľ si podá stručnú písomnú žiadosť o výpis či kópie z osobných dokladov, v ktorej uvedie meno a dátum narodenia (alebo aspoň rok narodenia) žiadanej osoby. Tento údaj je nevyhnutný, lebo – ako sme už spomínali – doklady sú uložené podľa ročníkov narodenia a v rámci nich abecedne. Archív vzápätí dokument vyhľadá a požiada o doloženie príbuzenského pomeru, resp. o doloženie potvrdenia o tom, že spracúvanie osobných údajov je nevyhnutné na účely tvorby umeleckých alebo literárnych diel.³ Po prijatí príslušných

1 Úplné znenie tohto zákona po doplnení a úprave je uvedené v Zbierke zákonov pod číslom 136/2014.

2 Sadzobník správnych poplatkov zákona č. 286/2012 Z. z., ktorým sa mení a dopĺňa zákon č. 145/1995 Z. z. o správnych poplatkoch.

3 V zmysle odseku 3, §10 zákona o ochrane osobných údajov č. 122/2013 Z. z.

dokumentov archív poskytne výpis či kópiu z osobného dokladu, resp. sprístupní ho na štúdium v bádateľni. V elektronickej forme sú zatiaľ sprístupnené na e-bádateľni VHA niektoré doklady osôb ročníka narodenia 1911.

Digitalizácia ďalších dokladov pokračuje. VHA ako súčasť Vojenského historického ústavu, sa niekoľkokrát snažil o získanie prostriedkov z fondov Európskej únie za účelom digitalizácie archívnych dokumentov. Vojenskému historickému ústavu sa podarilo uspieť s projektom Digitalizácia kultúrneho dedičstva VHÚ v dopytovom projekte operačného programu Informatizácia spoločnosti spolufinancovaného európskym fondom regionálneho rozvoja až v roku 2013 a na svoj projekt získal prostriedky vo výške 999 863,60 eur. Projekt sa realizoval od februára 2013 do júna 2015.

Hlavným cieľom projektu bola digitalizácia, uchovávanie a sprístupňovanie archívnych fondov VHÚ ako kultúrneho dedičstva SR, čím sa naplnil zámer predkladaného projektu viazaný na príslušný účel opatrenia – skvalitnenie systémov získavania, spracovania, ochrany a využitia poznatkov a digitálneho obsahu pamäťových a fondových inštitúcií, modernizácia a dobudovanie infraštruktúry pamäťových a fondových inštitúcií na národnej úrovni. Digitalizačné centrum archívnych dokumentov VHA je komplexný systém, ktorý v súhrne vytvára informačný systém tromi základnými, vzájomne prepojenými blokmi:

- a) Digitalizačná jednotka
- b) Dlhodobý dôveryhodný archív digitálneho obsahu
- c) Portál služieb sprístupňovania digitálneho obsahu

Digitalizačné centrum je založené na použití štandardov v oblasti archivácie, ale aj v oblasti elektronického podpisu. Ide najmä o súlad so štandardom ISO 2003:4721 *Open Archival Information System* (OAIS) – otvoreného archívneho informačného systému, ktorý definuje základné stavebné bloky dlhodobého archívu. Vo VHA sú uložené rôzne typy dokumentov, v rôznych druhoch formátov. Pracovníci archívu identifikovali 6 500 objektov, ktoré boli podrobené procesu digitalizácie vlastnými kapacitami, procesu dátového uchovania a postupného sprístupňovania v rámci realizácie aktivít schváleného projektu. Boli to tri druhy archívnych dokumentov.⁴ Digitalizačný softvér ponúka širokú škálu možností digitalizovať rôzne druhy analógových podkladov a zároveň zabezpečuje možnosť opisu dokumentov indexmi snímanými automaticky alebo zadávanými operátorom poloaufomaticky (zónové OCR), resp. manuálne.

Úlohou dôveryhodného dlhodobého archívu (*Long-Term Archive* – LTA) je zabezpečiť také uloženie elektronických dokumentov, ktoré garantuje dlhodobú (chápané teoreticky – obdobie existencie ľudskej civilizácie) integritu a nemennosť obsiahnutých informácií a plne nahrádza papierový dokument aj z hľadiska legislatívnej právoplatnosti (zaručený elektronický podpis – ZEP). Primárnym cieľom dlhodobého archívu je:

- a) zabezpečiť integritu a nemennosť uložených informácií,
- b) zaistiť dôvernosť, dôveryhodnosť a nespochybniteľnosť uložených záznamov,
- c) presadiť použiteľnosť uložených dokumentov ako dôkazných záznamov.

Požadované vlastnosti zabezpečujú robustné technologické riešenia na báze serverov a úložísk, ktoré sú stabilnou infraštruktúrou pre špeciálne softvérové aplikácie, zaistujúce dlhodobú dôveryhodnú archiváciu v súlade so štandardom ISO OAIS.

Portál služieb sprístupňovania digitálneho obsahu poskytuje výstup zdrojov a výsledkov VHÚ určený externým žiadateľom a bádateľom z radov odbornej verejnosti v oblasti his-

4 Archívny fond Hlavné vojenské veliteľstvo z obdobia rokov 1939 – 1940, kmeňové doklady vojakov a poddôstojníkov ročníka narodenia 1911 a zbierka fotografií.

torických a ostatných spoločenských vied s humanitným zameraním. Výstupom služieb je vyhotovovanie odpisov, výpisov, potvrdení kópií, umožňovanie štúdia, verejné vystavovanie archívnych dokumentov, vrátane vypracúvania archívnych pomôcok, ako napr. sprievodca, inventár, katalóg, register. Praktickým výsledkom vzniknutej služby je výrazný prínos v oblasti šírenia vedecko-výskumných informácií z najrôznejších oblastí dejín Slovenska, dejín vojenskej techniky na Slovensku a jej významu pre hospodárstvo Slovenskej republiky.

VHÚ ako pamäťová a fondová inštitúcia je nositeľom, uchovávateľom a sprostredkovateľom vedeckého a kultúrneho poznania. Obmedzujúcou skutočnosťou pre ďalší rozvoj slovenskej historickej vedy a vedecko-výskumnej činnosti je skutočnosť, že v súčasnosti je väčšina archívnych materiálov dostupných iba v písomnej forme alebo vo forme originálov (viac ako 86 %). Digitalizáciou archívnych dokumentov a materiálov VHÚ zabezpečí zrýchlenie prístupu užívateľov – či už laickej alebo odbornej verejnosti k archívnym dokumentom, ako aj vytvorenie podmienok na zvýšenie úrovne vedeckého poznania v oblasti vojenskej historiografie.

Nezanedbateľným faktom je aj prínos v oblasti ochrany archívnych dokumentov. Výrobou vysokokvalitných digitálnych obrazov, dostupných elektronicky, sa zredukuje opotrebovanie krehkých a ľahko zničiteľných dokumentov.

V súčasnosti je zdigitalizovaných viac ako 14 000 digitálnych objektov, ktoré si verejnosť môže pozrieť vo virtuálnej bádateľni VHA na webovom portáli www.vhu.sk.

Persönliche Dokumente von Soldaten, ihre Bedeutung und Nutzung

Das Militärhistorische Archiv (VHA) verwahrt, bereitet fachlich auf und macht neben Archivalien auch persönliche Dokumente von in den Jahren 1911 bis 1920 geborenen Grundwehrsoldaten und Unteroffizieren zugänglich. Diese Dokumente werden Stamm- oder Evidenzakte genannt. Sie wurden bei der Einberufung von Wehrpflichtigen zum Präsenzdienst angelegt. Außer persönlichen Identifikationsdaten wurden hier allmählich auch Informationen über den Gesundheitszustand und die Eignung zum Wehrdienst, die Zuteilung zur Einheit, Angaben über die absolvierten Übungen und Kurse, Angaben über die Kampfteilnahme, allfällige Verletzungen, der Rangaufstieg, Auszeichnungen, Strafen u. Ä. vermerkt. Um eine konkrete Stammakte aufzufinden ist es notwendig, den Namen und das Datum der gesuchten Person zu kennen. Die Stammakten werden von Militär- und Zivilorganen, Organisationen und Institutionen der SR (vor allem dem Verteidigungs-, Justiz- und Innenministerium sowie der Sozialversicherungsanstalt) genutzt. Für diese werden Auszüge, Bestätigungen, fachkundige Stellungnahmen und Dokumentenkopien zur Verfügung gestellt, die für Verwaltungshandlungen und Gerichtsentscheidungen, Restititionen, Rehabilitationen und Entschädigungen (z.B. der Mitglieder der technischen Hilfstruppen oder der Teilnehmer am antifaschistischen Widerstand) benötigt werden. Informationen aus den Stammakten werden oft auch von der Zivilöffentlichkeit der SR verlangt – es handelt sich vor allem um verschiedene Bestätigungen und Informationen bezüglich des eigenen Wehrdienstes, des Wehrdienstes von Verwandten, der Gefangenschaft, der Deportation und des Aufenthalts im Gefangenen- oder Konzentrationslager u. ä. Weiters sind die persönlichen Dokumente Gegenstand des Interesses von professionellen Militär- und Zivilhistorikern, Studenten, Schülern und der Laienöffentlichkeit, die ihr Interesse an der Forschung der Militärgeschichte der Slowakei äußert. Aus Gründen der

Erhaltung des Kulturerbes sowie aus den oben genannten Gründen richtet das VHA seine Aufmerksamkeit auf die Digitalisierung von Archivalien und den in ihnen enthaltenen Personenakten. Die digitalisierten Dokumente werden mittels einer Anwendungssoftware für die Nutzer zugänglich und die Suche nach den digitalisierten Dokumenten wird mithilfe von Schlüsselwörtern möglich sein. In der Gegenwart sind im virtuellen Forschungsraum des VHA einige Tausend digitale Dokumente zugänglich und ihre Zahl wächst beständig.

J. N. Batka – mestský archivár a jeho vplyv na kultúrny život v Prešporoku na prelome storočí (reflexia osobného fondu)

Tina Tvrdoňová

Zdalo by sa logické, že každý archivár sa za života pokúsi o to, aby po sebe zanechal hodnotný, usporiadaný a výpovedný osobný fond. Ale nie je tomu tak, respektíve dialo (a deje) sa tak iba veľmi zriedkavo. Mnohokrát sa však my, archivári, iba pokúšame vytvoriť aký-taký osobný fond z registratúry či osobných poznámok svojich kolegov, ktoré zanechali na svojom pracovisku.

Stretávame sa aj s tým, že rodina lípne na osobných dokladoch a fotografiách. Je preto nesmierne ťažké kreovať plnohodnotné osobné fondy našich významných predchodcov pôsobiacich v slovenských archívoch a zodpovedá tomu aj ich množstvo zachované v jednotlivých archívoch po celom Slovensku.

Rovno na úvod sa tak natíska aj otázka: Ako to bude vyzerat' s osobnými fondmi archivárov v budúcnosti? Odpoveď neznie optimisticky: Pravdepodobne nijako. Alebo, žeby...

Mailujeme. Fotografie, texty prác a pramene, z ktorých čerpáme, uchováваме na pamätových diskoch. Život čím ďalej tým viac prežívame virtuálne – na sociálnych sieťach. Je preto možné, že práve vytvorenie záloh z pracovného a súkromného počítača by mohlo v budúcnosti tvoriť tzv. elektronický osobný fond?

Vzorovým príkladom, ako by to možno mohlo/malo vyzerat' v ideálnom prípade, je osobný fond mestského archivára a významného obyvateľa Prešporoka Jána Nepomuka Batku, ktorý je uložený v Archíve mesta Bratislavy (AMB). Cieľom tejto štúdie je poskytnúť prehľad o tomto fonde – od jeho akvizície až po jeho digitalizáciu.

Stručná biografía

Ján Nepomuk Anton Batka, ktorého priatelia a blízki nazývali aj Muki, sa narodil dňa 4. októbra 1845 v Prešporoku¹ ako najstaršie dieťa hudobníka Jána Nepomuka Batku st. (*1795 Javorník – Jánský Vrch, ČR – †13. 8. 1874 Prešporok²) a Johany Grasselli (*1812 Como, ITA – †11. 1. 1882 Prešporok³), dcéry talianskeho optika. Mal dvoch mladších súrodencov: Cezár Renátus Evermod Neit (*16. 4. 1847 – †20. 11. 1848 Prešporok)⁴ a Terézia Mária Antónia Františka (*18. 6. 1851 – †? Prešporok)⁵.

Ján Nepomuk Batka st. pochádzal z českej hudobníckej rodiny (pôvodne priezvisko *Battka*). K vysokoškolskému vzdelaniu sa dostal vo Viedni, kde študoval filozofiu, no zároveň sa intenzívne venoval aj hudbe. Tam sa spoznal aj s výrobcom hudobných nástro-

1 MV SR, Štátny archív v Bratislave (ďalej len ŠABA), Zbierka cirkevných matrík (ďalej len ZCM), Rímskokatolícka farnosť Sv. Martina (ďalej len SM), inv. č. 34, matrika narodených 1843 – 1847, p. 220; prameň k biografickým údajom pozri Archív mesta Bratislavy (ďalej len AMB), fond Ján Nepomuk Batka (ďalej len JNB), osobné doklady, inv. č. 1 – 3, kr. č. 1.

2 ŠABA, ZCM, SM, inv. č. 100, matrika zomrelých 1872 – 1874, p. 76.

3 ŠABA, ZCM, SM, inv. č. 103, matrika zomrelých 1881 – 1883, p. 110.

4 ŠABA, ZCM, SM, inv. č. 34, matrika narodených 1843 – 1847, p. 340; ŠABA, ZCM, SM, inv. č. 91, matrika zomrelých 1848 – 1851, p. 80 (zomrel ako 19-mesačný na „křče“ – maď. *rángás*).

5 ŠABA, ZCM, SM, inv. č. 35, matrika narodených 1848 – 1851, p. 162.

jov, predovšetkým organov, Jakubom Deutschmannom. Spolu s ním sa spolupodieľal na zostrojení fysharmoniky (predchodcu harmónia), ktorú Batka nazýval Aeolodicon. V hre na tento nástroj bol považovaný za virtuóza a vďaka tomu precestoval celé Rakúsko a Nemecko, kde nadviazal dôležité kontakty s významnými hudobníkmi (ako napr. Ludwig van Beethoven). Práca s Deutschmannom na organe v evanjelickom kostole ho priviedla aj do Prešporka.⁶ Mesto sa mu tak zapáčilo, že hneď v roku 1844 si kúpil dom vedľa Michalskej brány⁷ a ako vdovec sa tu znova oženil.⁸

Jeho syn, dospievajúci Ján Nepomuk Batka ml., navštevoval miestne Kráľovské katolícke gymnázium (do 1864) a potom nastúpil na štúdium na tunajšej právnickej akadémii (1864 – 1868). Už počas tohto štúdia začal pracovať ako aktuár v úrade mestského súdu, na základe čoho ho 4. januára 1871 prijali oficiálne na miesto do úradu mestského kapitána s ročným nástupným platom 600 zlatých.⁹

Po ukončení školy nastúpil v roku 1869, popri práci, aj do aktívnej vojenskej služby ako vojak Uhorskej kráľovskej domobrany, konkrétne ako pešák 1. stotiny 58. honvédskeho práporu spadajúceho pod veliteľstvo IV. honvédskeho obvodu v Prešporke. Zo služby bol však pre nevyhovujúci fyzický stav v roku 1872 prepustený.¹⁰

V roku 1879 sa uchádzal o novozriadené miesto mestského archivára, ktoré napokon získal a neopustil ho až do svojej smrti v roku 1917. Keďže sa v službách mesta zrejme osvedčil, najmä pre svoje organizačné schopnosti, v apríli roku 1884 ho hlavný župan menoval do čestnej funkcie mestského vicekapitána s pôsobnosťou pre mestský dobytčí trh. Tohto titulárneho postu sa vzdal začiatkom roku 1901. Len krátko zastával iba pozíciu mestského archivára, pretože už od roku 1906 ho mešťanosta Teodor Brolly menoval za člena municipálneho výboru.

Preukaz Batku z mestského kapitanátu
(zdroj: AMB)

- 6 ČERNÁK, Slavomír. *Johann Nepomuk Batka* (diplomová práca). Bratislava : Filozofická fakulta UK, Katedra hudobnej vedy, 1996, s. 6 – 7.
- 7 Ide o dom priamo susediaci s Michalskou bránou, dnes Baštová 2. K premenovaniu ulíc a prečíslovaniu domov došlo v Prešporke rozhodnutím mestskej rady z 28. júla 1879. Pozri HORVÁTH, Vladimír. *Bratislavský topografický lexikon*. Bratislava : Tatran, 1990, s. 34 a 43.
- 8 Sobáš s Johanou Grasselli (tiež *Graselli, Grasseli, Grassely* a pod.) sa uskutočnil dňa 26. decembra 1844 v Dóme sv. Martina; ŠABA, ZCM, SM, inv. č. 62, matrika sobášených 1843 – 1851, p. 47.
- 9 Pre ilustráciu, v tomto období boli ceny tovaru, napr.: 1 funt (približne 500 g) kávy/1 zlatý, 1 funt petroleja/0,20 zlatého, 1 funt cestovín/0,36 zlatého, malá fľaša koňaku/1 zlatý. Referenčný zdroj: AMB, fond Wimmer z Rakúska, nespracované, cenník 1873, kr. č. 4.
- 10 „58. honvéd M. K. Dél-Pozsonyi zászlóalj, I. század – IV. honvéd kerületi parancsnokság Pozsony“; dôvod prepustenia zo služby – „törődöttség miatt“ – „kvôli umorenosti/strhanosti“; pozri AMB, JNB, vojenská knižka, inv. č. 2, kr. č. 1.

Okrem úradných funkcií bol Batka veľmi činný v umeleckej a kultúrnej oblasti života v Prešporku. Bol aktívnym členom viacerých spolkov ako napríklad Prešporského okrášľovacieho spolku, Prešporského hudobného spolku, členom slobodomurárskej lóže Mlčanlivosť, tajomníkom Prešporského umeleckého spolku a Cirkevného hudobného spolku. Od svojich študentských čias prispieval ako redaktor do miestnych novín, najmä do *Pressburger Zeitung*, a to príspevkami týkajúcimi sa hudobných udalostí v meste (kritiky/recenzie), ochrany pamiatok či všeobecných dejín mesta. Zároveň spolupracoval a poskytoval dokumenty záujemcom, ktorí písali o histórii Prešporka.¹¹ Bol organizátorom kultúrneho života v Prešporku. Participoval na organizovaní výstav, množstva koncertov aj svetoznámych hudobníkov a hudobných skladateľov, bol spoluiniciátorom vyhotovenia busty Franza Liszta a vybudovania pomníka Jána Nepomuka Hummela.¹² Významnou mierou sa podieľal na osadení súsosia Márie Terézie na tzv. korunovačnom pahorku či na záchrane hradnej ruiny.¹³

Jeho zásluhy a obľúbenosť dokazujú aj dokumenty ako slávnostný diplom od municipálneho výboru mesta s blahoželaním k 40-ročnému pôsobeniu v službách mesta, pamätný spis k 60. narodeninám vyhotovený v mene rakúskeho arcivojvodu Ľudovíta Salvatora z Toskánska (*1847 – †1915), pod ktorý sa podpísalo množstvo predstaviteľov mestskej elity, či špeciálny výťažok novín *Pressburger Zeitung* z tlačiarne Karla Angermayera, v ktorom mu blahoželajú pracovníci tlačiarne k udeleniu rytierskeho kríža Rádu Františka Jozefa I. v roku 1911.¹⁴

Súkromný život Jána Nepomuka Batku stál ako keby v úzadí. Manželku a celoživotnú lásku našiel v Márii Walentovej (*1. 8. 1846¹⁵ – †2. 9. 1915 Prešporok), dcére miestneho mäsiara Antona Walentu a rodáčky z Zuckermendlu Terézie Effenhauser. Mária teda pochádzala zo skromných pomerov a z piatich súrodencov. Walentovci žili na Dunajskej ulici.

Ich vzťah a korešpondenciu ľúbostného charakteru započali už v roku 1865, no k sobášu došlo až dňa 18. februára 1871 v Dóme sv. Martina. Ich manželstvo ostalo bezdetné. Obaja bývali v dome na Laurinskej ulici číslo 4 spolu s Batkovou sestrou Antóniou, ktorá sa medzitým vydala za vojenského dôstojníka Jána Czecha. Batka veľa cestoval, a tak manželke posielal aspoň listy a pohľadnice z okolitých štátov, ale aj vzdialenejších krajín ako Rusko či Fínsko. Do zahraničia cestoval za hudbou, zväčša na pozvanie nejakého hudobného skladateľa alebo interpreta, ktorému robil spoločnosť. Zároveň navštevovali aj oni jeho v Prešporku. A tak sa stali rodinnými známymi napríklad také osobnosti ako dirigent Hans Richter a hudobný skladateľ Franz Liszt. Hudobný historik a archivár

11 Napríklad úzko spolupracoval s historikom Tivadarom Ortwayom, autorom viacerých významných prác o Prešporku, či s predsedom Bratislavského okrášľovacieho spolku Martinom Győrikom pri písaní dejín tohto spolku za 50 rokov jeho fungovania (1868 – 1918).

12 K pomníkom Liszta a Hummela pozri nižšie.

13 O postavení korunovačného pomníka – súsosia Márie Terézie – rozhodlo mestské zastupiteľstvo už v roku 1892. Pri tejto príležitosti vytvorilo špeciálnu komisiu, ktorá mala postavenie pomníka zastrešiť, a na jej čelo zvolilo Jána Nepomuka Batku.

Po roku 1811, keď hrad vyhorel, až do konca druhej svetovej vojny jeho ruínu využívalo c. a k. vojsko pre svoje účely. Samotný hrad a prilahlé budovy dal totiž už v roku 1802 cisár František I. do užívania vojsku ako kasárne. Následne bol hrad, podľa Batku, v roku 1856 zle zapísaný do pozemkovej knihy ako „c. a k. erár“ pričom ide o majetok „uhorskej koruny“. Tým chcel doceliť odchod vojska a navrátenie zašlej podoby a slávy „rezidenčného zámku“ uhorských kráľov a kráľovien. Pozri AMB, fond JNB, *Memoranden in Sachen Pozsonyer – Pressburger Schlossruine als Krongut*, 1909, inv. č. 1, kr. č. 1.

14 Diplom, spis a výťažok sú uložené v AMB, fond JNB, osobné doklady, inv. č. 1, kr. č. 1.

15 Mária Jozefa Terézia Filoména Walenta; ŠABA, ZCM, SM, inv. č. 34, matrika narodených 1843 – 1847, p. 285.

Zoltán Hrabussay označil Batku za najvýznamnejšieho organizátora šírenia umeleckého odkazu Franza Liszta v Prešporku.¹⁶ Všetok svoj voľný čas Batka zasvätil kultúre, umeniu a predovšetkým hudbe.

Batka a Archív mesta Bratislavy

Už v 13. storočí sa začala formovať mestská kancelária v Prešporku, ktorú predstavoval mestský notár či pisár. Od počiatku 15. storočia má mesto už zachovanú súvislú písomnú produkciu nielen v podobe listín a listov, ale najmä mestských úradných kníh.

Písomné dedičstvo mesto uchovávalo v budove radnice, listiny boli spočiatku povešané v kožených kapsách a knihy sa ukladali do drevených polic či skriň.¹⁷

Vzhľadom na veľké množstvo dokumentov začalo mesto cítiť potrebu tieto systematicky uložiť a urobiť si o nich prehľad. Z tohto dôvodu už v roku 1722 vznikajú prvé „archívne pomôcky“ (*Regestum litteralium instrumentorum, Extractus privilegiorum regiae et liberae civitatis Posoniensis*) a listinný materiál bol podľa pertinencie rozdelený do 32 ladúl.

Vývoju napomohli najmä reformy a nariadenia Márie Terézie a jej predchodcu Karola III., ktorí otázku archívov a registratúr riešili spočiatku na celokrajinskej (zák. č. 45 z rokov 1722 – 1723 o *Archivum regni*) a neskôr na stoličnej úrovni (*Instructio pro supremis comitibus committatum regni* 1752).¹⁸

Slobodné kráľovské a zároveň korunovačné a hlavné mesto Uhorska – Prešporok sa v postupoch inšpirovalo viedenskou kanceláriou a *de facto* kopírovalo vývoj na vyššej územnej úrovni. V priebehu 18. storočia prichádzalo množstvo žiadostí z uhorských kráľovských úradov, ktoré sa dopytovali na stav dokumentov v mestskom „archíve“ a vyjadrovali neodkladnú potrebu dokumenty usporiadať a spracovať.

Z augusta 1798 sa zachoval organizačný poriadok mesta pod názvom *Instructio Eszterházyana*, v ktorom je samostatná stať s názvom Archív. V nej sa odlišuje archív od živej registratúry (*das Archiv und Registratur*) a taktiež pomenovanie pracovníka (i keď pravdepodobne stále išlo o jednu a tú istú osobu) – archivár (*Archivarius*) aj registrátor (*Registrator*). Zároveň poriadok zakazuje dovtedy možný voľný prístup k spisom v registratúre a dokumentom v archíve, dokumenty bolo možné zapožičať už iba *ex officio* na reverz a zodpovednosť za dokumenty prevzal „archivár a registrátor“.¹⁹

Vydaním municipálneho zákona č. 42 z roku 1870 sa správcom archívu stal predstavený mestskej kancelárie a získal úradný titul „hlavný archivár“. Do funkcie ho vymenoval hlavný župan.²⁰ Nakoľko prax ukázala, že jedna osoba nepostačuje na vykonávanie oboch funkcií,

16 TAUBEROVÁ, Alexandra – MARTINKOVÁ, Jarmila B. *Johann Nepomuk Batka. Auswahl aus der Korrespondenz*. Bratislava : Slovenské národné múzeum – Hudobné múzeum, 1999, s. 23.

17 Najstaršia zápisnica zo zasadnutia mestskej rady je z roku 1402, komorná kniha (kniha príjmov a výdavkov mesta) z roku 1434, kniha trestného súdnictva z roku 1435 a pod. K dejinám archívu pozri LEHOTSKÁ, Darina et al. *Archív mesta Bratislavy. Sprievodca po fondoch a zbierkach*. Praha : Archivna správa Ministerstva vnútra, 1955, s. 6 – 10.

18 Pozri NOVÁKOVÁ, Veronika. Počiatky inštitucionalizovaných archívov a správy registratúry v 18. storočí. In PALUGA, Lukáš (ed.). *Varia Theresiana. Aspekty tereziánskeho obdobia v Uhorskom kráľovstve*. Bratislava, Komárno : MV SR, Štátny archív v Nitre, pracovisko Archív Komárno, 2016, s. 44 – 48.

19 AMB, fond Magistrát mesta Bratislavy (ďalej len MB), inv. č. 12421, kr. č. 109.

20 Zo slobodných kráľovských miest sa stali zákonnými článkami 17 a 34 z roku 1867 formálne tzv. mestské municípiá. Zákonným článkom č. 42/1870 sa ďalej upravili práva a povinnosti týchto miest aj na území dnešného Slovenska. Prešporok bol teda mestským municípiom a zároveň aj sídlom municípiá stoličného. Na čelo oboch municípií bol kráľom menovaný (na návrh ministra vnútra) hlavný župan. V prípade Prešporka išlo o jednu a tú istú osobu – Štefan Esterházi bol zároveň hlavným županom mesta aj stolice. Funkcia archivára bola platená z mestských financií a niet pochyb, že ide o mestského a nie stoličného úradníka.

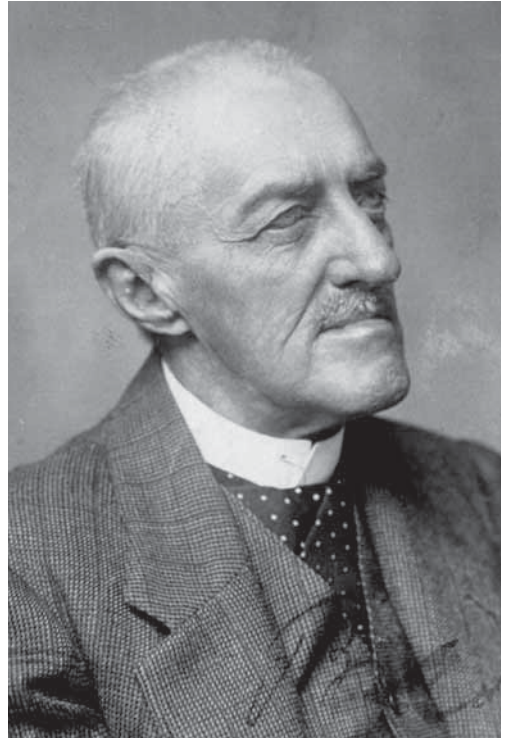
mesto si vydobylo systemizovanie samostatnej pracovnej pozície archivára s ročným platom 800 zlatých. Preto na základe §65 citovaného zákona dňa 30. júna 1879 hlavný župan Štefan Esterházi vymenoval na novovytvorené miesto Jána Nepomuka Batku, ktorý uspel v konkurencii ďalších šiestich uchádzačov (pravdepodobne vďaka 15-ročnej činnosti v službách mesta, ktoré bolo s jeho pracovnými výkonmi spokojné).²¹

Batka sústredil všetok nespracovaný listinný a listový materiál a doplnil tak pôvodných 32 na 60 ladúl. Ich spracovaním dokončil aj registry a index, rozpracované jeho predchodcami. Okrem toho začal venovať pozornosť aj dovtedy pozabudnutým úradným knihám, ktoré rozriedil do vecných skupín, usporiadal ich a pravdepodobne v tomto období dostali mnohé aj nové väzby. Podobne ako mnohí iní sa však pri spracovaní a používaní archívnych dokumentov neštítal do nich vpisovať nie len čísla, ale aj rôzne poznámky. Tak sa napríklad v knihe mestských delegátov a štatútov zachovala poznámka zo dňa 3. apríla 1893 o tom, že „profesorom Kolosvárymu a Óvárimu z Kluže boli kopírované všetky štatúty (78 fólii)“.²²

Vo funkcii mestského archivára Batka pôsobil od 1. júla 1879 až do svojej smrti 2. decembra 1917, teda vyše 38 rokov. Napriek tomu, že v archivárskej činnosti možno nevyňikal tak, ako jeho predchodcovia, dokázal dať postu mestského archivára status váženého a rešpektovaného obyvateľa mesta, člena mestskej rady a organizátora kultúrneho života v Prešporku.²³

Batkov osobný fond

Ján Nepomuk Batka zrejme oplýval zmyslom pre poriadok, nutkaním veci zbierať a usporadúvať. Počas svojho života si vzorne odkladal osobné doklady, korešpondenciu, notové záznamy, výstrižky z novín či vybudoval bohatú knižnicu.

Ján Nepomuk Batka po roku 1915
(zdroj: AMB)

21 K systemizácii miesta mestského archivára pozri ŠABA, fond Župa bratislavská I, odd. Hlavný župan (ďalej len ŽB I – HŽ), prípis ministra vnútra, fasc. č. 228/1879, kr. č. 10; ŠABA, fond ŽB I – HŽ, prípis hlavného župana, fasc. č. 261/1879, kr. č. 10; ŠABA, fond ŽB I – HŽ, nariadenie ministra vnútra, fasc. č. 291/1879, kr. č. 10; ŠABA, fond ŽB I – HŽ, prípis mešťanostu, fasc. č. 341/1879, kr. č. 11.

22 „*fur Professoren Kolosváry und Ováry in Klausenburg sämtliche Artikel (78 halbe Bogen) copirt. 1893 3/4 Batka*“ AMB, fond MB, inv. č. 11044, *Gennanten Buch und Jahrlüche Articul*, 1602 – 1776, sign. 2b1.

23 Okrem Batku sa to podarilo už len jednému mestskému archivárovi – dr. Ovidiovi Faustovi (*1896 – †1972), ktorý zastával tento post úctyhodných 23 rokov v období rokov 1922 až 1945.

Ku koncu života, dňa 13. septembra 1916, Batka spísal pred svedkami svoj testament.²⁴ Text poslednej vôle odráža Batkovu skromnosť, no zároveň z nej vyplýva, že si bol vedomý svojho, najmä kultúrneho, významu pre mesto.²⁵ Pretože jeho manželstvo bolo bezdetné, za univerzálného dediča určil svojho synovca dr. Rudolfa von Czech, syna svojej sestry Antónie. Časť majetku (v podobe finančnej renty) odkázal svojej domácej Zuzane Götl a z časti, konkrétne išlo o sumu 25 000 korún, nariadil mestu založiť nadáciu na podporu hudobného života v meste s názvom „Nadácia Ján Nepomuk Batka – Franz Liszt“ (*Johann Nepomuk Batka – Franz Liszt Stiftung*). V ďalších článkoch testamentu zanechal majetok svojmu milovanému rodnému mestu (*meiner geliebten Vaterstadt*). Nábytok, obrazy, plastiky, fotografie, spomínaný Deutschmannov Aeolodicon, ale aj ďalekohľad a zbierku zrkadiel, ako pamiatku na rodinu optika Grasselliho, daroval mestskému múzeu.²⁶ Zbierku kníh daroval mestskej knižnici.²⁷ Logicky teda následne svoje osobné dokumenty a bohatú korešpondenciu, uložené v uzamknutej drevenej truhlici, odkázal mestskému archívu.²⁸

Vďaka Batkovej prezieravosti sa tak v Archíve mesta Bratislavy zachoval tento veľmi cenný osobný fond, pričom za týchto okolností možno oprávnenne použiť aj zastaralé pomenovanie „pozostalosť“. Súčasťou fondov a zbierok archívu sa teda stal už v roku 1917.

K spracovaniu dokumentov sa v archíve pristúpilo až v 50. rokoch. Úlohy usporiadať fond sa ujal v rokoch 1954 až 1958 dr. Zoltán Hrabussay, ktorý dokumenty zároveň využil pri svojom historickom výskume a publikačnej činnosti zameranej na dejiny hudby. Až v roku 1971 fond definitívne usporiadala a v roku 1973 zinventarizovala dlhoročná zamestnankyňa archívu Helena Holubicová.

Osobný fond Ján Nepomuk Batka je v súčasnosti vedený v ústrednej evidencii archívnych fondov a archívnych zbierok Ministerstva vnútra SR pod číslom 228, obsahuje dokumenty z obdobia rokov 1820 až 1919 roztriedených do 11 inventárnych jednotiek.²⁹ Je uložený v 39 archívnych škatuliach (+ extera), čo predstavuje rozsah 4,70 bežného metra. Štruktúra fondu odzrkadľuje obvyklý postup pri vytváraní archívnych fondov tohto typu. Materiál je rozdelený do vecných skupín a v rámci nich chronologicky alebo abecedne usporiadaný.

Prvú a druhú inventárnu jednotku tvoria dokumenty súkromného charakteru ako denníky, pamätnice a osobné doklady – vysvedčenia, menovania do funkcií, diplomy či preukazy. Pod číslom tri sú uložené dokumenty týkajúce sa majetkových záležitostí rodiny, no najmä odpis Batkovho testamentu. Ďalšiu inventárnu jednotku predstavuje súkromná korešpondencia, teda listy, korešpondenčné lístky a pohľadnice adresované Batkovi alebo jeho manželke Márii, ale aj telegramy, smútočné oznámenia, pozvánky či vizitky.

24 AMB, fond JNB, inv. č. 3, kr. č. 1.

25 Na úvod si želá „jednoduchý pohreb v latinskom jazyku, bez akejkolvek hudby, tichú zádušnú omšu u františkánov“ a nariadil „odmietnuť vence každého druhu“.

26 Zbierka sa aj v súčasnosti nachádza v Múzeu mesta Bratislavy, no podľa posledných informácií je veľmi poškodená. Úložné priestory boli zrejme niekedy v 90. rokoch 20. storočia zatopené.

27 V rámci Mestskej knižnice v Bratislave bola zbierka zaradená do oddelenia hudobnej literatúry. Pozri aj CHUPÍKOVÁ, Magda (ed.). *Ján Nepomuk Batka 1845 – 1917. Medailón k 140. výročiu narodenia*. Bratislava : Mestská knižnica v Bratislave, 1985, 15 s. Časť Batkovej knižnice sa nachádza aj v AMB v oddelení knižničného fondu (bývalá regionálna knižnica).

28 „*meinem gesamten Briefwechsel alle meine und andere geschaefliche Aufzeichnungen, welche sich in einer verschlossenen Holzkiste im Hauptarchive der Stadt oder sonst wo immer befinden oder finden sollten, dem Archive der kön. ung. Freistadt Pozsony-Pressburg ... als Legat zu übergeben.*“

29 Pri spracovaní osobného fondu jeho spracovateľ (?) zvolil ako inventárnu jednotku jednu vecnú skupinu dokumentov, preto „korešpondencia pracovného charakteru“ tvorí jednu inventárnu jednotku, pričom je uložená abecedne až v 32 archívnych škatuliach.

Najobsiahlejšou a obsahovo aj najvýznamnejšou je inventárna jednotka číslo päť. Tvoria ju korešpondencia pracovného charakteru uložená abecedne v 31 archívnych škatuliach. Ide celkom o vyše tisíc listov, ktoré spolu s prílohami a dopĺňujúcimi poznámkami činia celkový počet skoro 10 000 jednotlívín.³⁰ Nachádzajú sa tu listy od predstaviteľov miestneho kultúrneho a politického života, za všetkých napríklad: majiteľ tlačiarne Karl Angermayer, mešťanostovia Teodor Brolly či osobný priateľ Teodor Kumlík, lekár Matej Dobrovits, kustód mestského múzea Augustín Helmár, farár Arpád Kazacsay, sochári Alojz Rigele a Viktor Tilgner, obchodník Karl Palugyay, priekopníčka robotníckeho hnutia a žurnalistka Elza Grailich, ale aj osobnosti z vyšších, šľachtických kruhov ako grófica Ilona Szápáry, ktorá vynikala v dobročinnnej činnosti, gróf Gejza Zichy, známy uhorský jednoruký pianista a hudobný skladateľ, či prešporská rodáčka, hudobná skladateľka a pianistka grófica Štefánia Wurmbbrand-Stuppach. Práve hudby sa týkala dominantná väčšina korešpondencie. Okrem domácich hudobných predstaviteľov, ako klavírny virtuóz Charles Foerster (vlastným menom Karl Förster), kapelník Jozef Thiard-Laforest, miestna speváčka Funny Kovátsová a ďalší, udržiaval písomný styk so zahraničnými skladateľmi a interpretmi ako barón Hans von Bülow, Modest Iljič Čajkovský, Claude Debussy, Nikolaj Andrejevič Rimskij-Korsakov, Klára Schumannová či nemecký skladateľ Róbert Volkmann a jeho prasynovec muzikológ dr. Hans Volkmann atď. Nad všetkými však vynikajú tri mená – Richter, Liszt a Hummel.

S rakúskym dirigentom Hansom Richterom Batku spájalo blízke priateľstvo. Navzájom sa navštevovali a cestovali po Európe za hudbou. Vďaka Richterovi sa dostal aj do Ruska, kde sa oboznámil s ruskou hudobnou produkciou obdobia neskorého romantizmu a „pri-niesol“ ju aj do Prešporka.

Rodinným známym sa stal aj svetoznámy skladateľ a klavírny virtuóz Franz Liszt. Korešpondencia s Lisztom, jeho rodinnými príslušníkmi, či listy ohľadne zámeru postaviť Lisztovi pomník naplnila celú jednu archívnu škatuľu.³¹

Až v troch archívnych škatuliach sú uložené dokumenty a listy zachytávajúce proces vystavenia pomníka ďalšiemu hudobnému géniovi a prešporskému rodákovi Jánovi Nepomukovi Hummelovi. Okrem korešpondencie s rodinou (Hummel zomrel v roku 1837 v Nemecku), sú tu aj dokumenty k umeleckej výstave organizovanej na podporu postavenia tohto pomníka.³²

Posledné štyri archívne škatule obsahujú rukopisy, výstrižky a tlače k Batkovým štúdiám a článkom z dejín umenia, hudby a mesta. Taktiež sú tu účtovné záznamy, príписы rôznych inštitúcií a úradov, programy koncertov a divadiel či drobná zbierka fotografií spomenutej gróffy Wurmbbrand-Stuppach a fotokópií listov, najmä ruských hudobných skladateľov.

Záver

Pre širokú bádateľskú verejnosť má osobný fond Jána Nepomuka Batku veľký význam predovšetkým z dôvodu, že jej umožňuje nahliadnúť do zákulisia európskej a ruskej vážnej hudby z vrcholne- až neskororomantického obdobia. Osobný fond už prešiel rukami mnohých hudobných historikov a muzikológov.³³

30 LEHOTSKÁ et al., *Archív mesta Bratislavy. Sprievodca po fondoch a zbierkach*, s. 90.

31 Busta Franza Liszta, z dielne sochára Viktora Tilgnera, bola v novembri 1911 umiestnená a odhalená vo výklenku pod schodiskom na dnešnom Rudnayovom námestí.

32 Autorom pomníka bol sochár Viktor Tilgner a vyhotovil ho v roku 1887. Pôvodne bol umiestnený na Hviezdoslavovom námestí oproti budove Slovenského národného divadla. Po viacerých sťahovaniach (pred kláštor Notre Dame, Laurinská, záhrada Grasalkovičovho paláca) skončil opäť na Hviezdoslavovom námestí pred budovou Nestorovho paláca.

33 Napríklad Zdenko Nováček, Zoltán Hrabussay, Dobroslav Orel, František Zagiba či Alexandra Tauberová.

Pre užšiu skupinu zaujímavú sa o dejiny Bratislavy predstavuje Batkova osobnosť – lesnenie spoločenského a spoločensky významného človeka a prameň k poznaniu kultúrnych, ako aj verejno-správnych dejín tohto mesta na prelome 19. a 20. storočia. Dôkazom toho je aj fakt, že sa v roku 2012 *Bratislavské rožky – občianske združenie pre záchranu a prezentáciu tradícií Bratislavy* podujali kompletne naskenovať práve tento osobný fond.

A v neposlednom rade, pre najužší a veľmi špecifický okruh záujemcov – archivárov, môže predstavovať akýsi vzor. Batka bol totiž, vďaka svojmu prístupu k prameňom a archívnym dokumentom, považovaný za akéhosi „nositeľa histórie Prešporka“ a jeho názory a súčinnosť boli na komunálnej úrovni veľmi žiadané. Mesto, respektíve jeho obyvatelia, oceňovalo jeho zásluhy nie len písomne, ale aj „trojrozmerné“. Iniciátorom vyhotovenia Batkovej busty bol Luigi Lanfranconi, ktorý bol aj autorom iniciačného listu mešťanostovi Teodorovi Kumlíkovi. List, aj s podporným stanoviskom, publikovala redakcia novín *Pressburger Zeitung* dňa 8. decembra 1917. Zároveň bola zorganizovaná aj zbierka. Napokon bola vyhotovená busta, ktorej autorom bol Alojz Rigele. Tá mala byť osadená vedľa Lisztovej vo výklenku na dnešnom Rudnayovom námestí. Podľa dokumentov mestskej rady bola plastika niekedy v roku 1920 poškodená a nakoniec, pravdepodobne aj v rámci povojnových protimonarchistických nálad, odstránená.³⁴ Ján Nepomuk Batka sa tak stal prvým (a asi aj posledným) mestským archivárom, ktorý mal v Bratislave, i keď len na krátky čas, postavenú sochu.

Pamätná listina k 40. výročiu služby mestu 1864 – 1904 (zdroj: AMB)

34 Ešte z roku 1920 existuje záznam o snahe dať opraviť poškodenú bustu Alojzovi Rigelemu. AMB, fond MB, inv. č. 14100, spis. č. 21836/20, kr. č. 2360.

Nevšedným je však najmä Batkov prístup k archívnym dokumentom v súvislosti s hudbou a umením, k vlastnej pozostalosti a prejav úcty a lásky k svojmu rodnému mestu. To, že svoju osobnú registratúru zachoval a ešte aj testamentárne odkázal Archívu mesta Bratislavy, nemá možno až taký dosah na slovenské archívnictvo, ale je príkladom toho, ako by to mohlo vyzeráť, keby každý archivár mal rovnaký alebo podobný prístup.³⁵

Tohto roku 2017 si pripomínáme 100. výročie úmrtia Jána Nepomuka Batku. Pri tejto príležitosti sa Múzeum mesta Bratislavy rozhodlo usporiadať vedeckú konferenciu venovanú jeho osobe. Očakávame, že o výskum osobného fondu J. N. Batku prejavia záujem viacerí bádatelia.

J. N. Batka – der Stadtarchivar und sein Einfluss auf das Kulturleben in Preßburg während der Jahrhundertwende (eine Reflexion des persönlichen Archivbestands)

In der Gegenwart ist es ziemlich unvorstellbar, dass ein Stadtarchivar (oder allgemein ein Archivar) eine respektierte und geschätzte Person in der (breiten) Kulturgesellschaft wäre. Dem war jedoch nicht immer so. Von 1879, als die Position des „Stadtarchivars“ in Preßburg systemisiert wurde, bis 1945, galten die Stadtarchivare als respektierte Fachleute. Der Stadtrat lud sie zu verschiedenen kulturhistorischen Angelegenheiten, die gerade behandelt wurden, ein, aber auch unter den einfachen Bewohnern von Bratislava galten sie als geehrte Gesellschaftsmitglieder.

Der erste institutionalisierte Stadtarchivar war Johann Nepomuk Batka, der diese Funktion von 1879 bis zu seinem Tod im Jahr 1917 innehatte. Er war ein geborener Preßburger, wurde 1845 in der Familie eines Komponisten und Pädagogen geboren. Das familiäre Umfeld hatte ihn beeinflusst und sein Schicksal vorbestimmt. Er war der Hauptorganisator des Musiklebens in der Stadt, dabei war ihm seine Funktion im Rahmen der Stadtvertretung behilflich. In seiner Archivarbeit konzentrierte er sich auf das Studium der Quellen zur Musikgeschichte der Stadt. Er war Mitglied mehrerer Musikvereine (wie z. B. Kirchenmusikverein am Dom des hl. Martins) und pflegte eine rege Korrespondenz mit bedeutenden sowie weniger bekannten Komponisten oder Protagonisten. Gerade dank der umfassenden erhaltenen Korrespondenz (etwa 10 000 Briefe aus den Jahren 1864 bis 1917) stellt der persönliche Archivbestand von Johann Nepomuk Batka eine sehr wertvolle und begehrte Quelle von Erkenntnissen vor allem über das Kulturleben in Preßburg dar. Es handelt sich hauptsächlich um den Teil der Briefe, die er mit dem Komponisten (und Familienfreund) Franz Liszt oder dem Dirigenten Hans Richter austauschte. Diese bieten ein ziemlich komplexes Bild über das musikalische Geschehen in der Zeit der Hoch- und Spätromantik.

35 Po Batkovi nastúpil do funkcie mestského archivára dr. František Kováts (1917 – 1922), archívny fond jeho rodiny sa taktiež nachádza v AMB, ale ani z ďaleka sa nepribližuje svojou komplexnosťou a významom tomu Batkovmu. Aj Neszti Merglová, ktorá pracovala v AMB vyše 40 rokov (nastúpila v roku 1918), darovala dokumenty rodiny Merglovcov archívu. Taktiež sa nám zachoval aj osobný fond dr. Ovídia Fausta (1922 – 1945), tvorí ho však iba torzo z dokumentov, ktoré zanechal takpovediac „na stole“. Svoju pozostalosť testamentárne odkázal mestskému múzeu. Podobne skončili aj osobné fondy riaditeľov AMB po roku 1945 – fond Dariny Lehotskej sa dostal do Slovenského národného archívu a Vladimír Horváth si vyslovene želal uložiť dokumenty taktiež v SNA.

Batkas persönlichen Archivbestand besteht aus persönlichen Dokumenten, unter denen sich verschiedene Zeugnisse, Diplome oder Dankesbriefe für seinen 40-jährigen Stadtdienst befinden. Es gibt auch Dokumente aus seiner Amtstätigkeit, Fotografien, Handschriften und Zeitungsausschnitte. Der persönliche Archivbestand wird in insgesamt 39 Schachteln aufbewahrt und hat einen Umfang von 4,7 Lfm. Er wurde unmittelbar nach Batkas Tod im Jahr 1917 dem Archiv der Stadt Bratislava geschenkt. Ein Teil seiner Bibliothek befindet sich auch im Archiv der ehemaligen Regionalen Bücherei und ein Teil seines beweglichen Eigentums mit historischem Wert fiel dem Stadtmuseum zu.

Osobné fondy archivárov prvej generácie organizovaného slovenského archívnictva na príklade Jozefa Watzku

Štefan Hrivňák

Prvá generácia slovenských archivárov

Hneď úvodom cítim potrebu definovať, koho možno považovať za členov prvej generácie organizovaného slovenského archívnictva.¹ Tento pojem podľa môjho názoru reprezentujú archivári, ktorí pôsobili v Pôdohospodárskom archíve (1948 – 1955)² a jeho pobočkách po celom Slovensku, neskôr v novovzniknutých štátnych a ostatných archívoch³ a na Slovenskej archívnej správe v období od vydania prvej archívnej právnej normy (vládne nariadenie č. 29/1954 Zb.) až do prijatia prvého zákona o archívnictve (č. 149/1975 Zb.). Napriek tomu, že podstatne skôr ako v polovici 20. storočia pôsobili v slovenskom archívnictve významné osobnosti, nemožno ich chápať ako generáciu organizovaného slovenského archívnictva.⁴ Dôležité postavy dejín nášho archívnictva, medzi ktorých jednoznačne patria napr. František Vítázoslav Sasínek (1830 – 1914),⁵ kremnický archivár Pavel Križko (1841 – 1902)⁶ alebo bratislavský Ovídius Faust (1896 – 1972),⁷ sústredili a spracovávali archívne dokumenty a tiež ich prezentovali verejnosti. No zásadným problémom bol fakt, že počas ich pôsobenia v archívoch neexistovala jednotná koncepcia a hlavne archívy (ani archivári) medzi sebou nekooperovali a neboli organizovaní. Na stoličnej a mestskej úrovni títo archivári pracovali viac či menej úspešne, no zväčša osamotení v riešení odborných problémov

- 1 V minulosti sa pre označenie tejto generácie používali rôzne, zväčša individuálne formy opisu. Napr. František Sedlák použil v súvislosti s Jozefom Watzkom termín „zakladajúca generácia novodobého slovenského archívnictva.“ SEDLÁK, František. PhDr. Jozef Watzka – šesťdesiatročný. In *Zborník slovenského národného múzea, História*, 1987, roč. 27, s. 343. Pojem moderné slovenské archívnictvo použila Helena Hollá: HOLLÁ, Helena. Jozef Kočíš – jeden zo zakladateľov moderného slovenského archívnictva. In *Slovenská archivistika*, 2013, roč. 48, č. 2, s. 79. Tieto pojmy „novodobá“ a „moderná“ generácia nepovažujem za vhodné pre aplikovanie na aktuálnu dobu, pretože ide o synonymá k niečomu, čo sa deje v práve prebiehajúcom čase a zodpovedá súčasným požiadavkám.
- 2 FUKASOVÁ, Daniela. Pôdohospodársky archív a jeho miesto v organizácii slovenského archívnictva. In *Slovenská archivistika*, 2008, roč. 43, č. 1, s. 36 – 45; FUKASOVÁ, Daniela. Pôdohospodársky archív a jeho zástoj v dejinách slovenského archívnictva. In *Dejiny – internetový časopis Inštitútu histórie FF PU v Prešove*, 2012, roč. 7, č. 1, s. 48 – 61; MATAVOVÁ, Katarína. Pôdohospodársky archív a jeho význam pre slovenské archívnictvo. In DOBROTKOVÁ, Marta (ed.) *Studia historica Tyrnaviensia IX – X*. Trnava : Trnavská univerzita v Trnave, 2010, s. 332 – 346.
- 3 Vládne nariadenie č. 29 zo dňa 7. mája 1954. Prvé vládne nariadenie o archívnictve medzi štátne archívy zaradovalo len Štátny ústredný archív v Prahe, Štátny slovenský ústredný archív v Bratislave a krajské archívy, do ktorých boli včlenené bývalé archívy žúp. Medzi ostatné archívy sa radili mestské a okresné archívy, ktoré patrili do priamej kompetencie národných výborov.
- 4 Počiatky inštitucionalizácie archívov (nie však archívnictva!) možno položiť do 18. storočia. Prvý zákon, v ktorom sa spomína archív krajiny, bol prijatý v rokoch 1722 – 1723. Inštrukcia pre stolice vo veci usporiadania archívov vyšla v roku 1752. NOVÁKOVÁ, Veronika. Počiatky inštitucionalizovaných archívov a správy registratúry v 18. storočí. In PALUGA, Lukáš (ed.) *Varia Theresiana. Aspekty tereziánskeho obdobia v Uhorskom kráľovstve*. Bratislava, Komárno : MV SR, Štátny archív v Nitre, pracovisko Archív Komárno, 2016, s. 44 – 46.
- 5 OTČENÁŠ, Michal. *František Vítázoslav Sasínek. (Príspevok k jeho životu a dielu)*. Košice : Slovo, 1995, 96 s.
- 6 LEHOTSKÁ, Darina. Pavol Križko – priekopník slovenského archívnictva (1841 – 1902). In *Slovenská archivistika*, 1980, roč. 15, č. 1, s. 13 – 34; EZROVÁ, Adriana. Kremnický archív a Pavel Križko. In RAGAČOVÁ, Júlia (ed.) *Dejiny archívov na Slovensku*. Bratislava : MV SR – odbor archívov a registratúr, 2008, s. 82 – 89.
- 7 BUZINKAYOVÁ, Anna. Archivár, múzejník, historik Ovídius Faust (1896 – 1972). (K 110 výročiu narodenia). In *Historický zborník*, 2006, roč. 16, č. 1 – 2, s. 265 – 267.

pri spracovávaní archívnych fondov. Ani významní archivári pôsobiaci v archívoch v prvej polovici 20. storočia sa nepúšťali do riešenia archívno-teoretických problémov.⁸ Z tohto pohľadu teda nešlo o „generáciu“ archivárov, no mnohí zanechali v dejinách archívnictva nezmazateľnú stopu. Významnou osobnosťou tohto obdobia bola aj Mária Opočenská-Jeršová (1899 – 1978), ktorá v roku 1938 ako prvá na Slovensku pripravila na vydanie tlačenu syntetickú archívnu pomôcku.⁹

V roku 1928, po reforme verejnej správy a založení Krajinského archívu, sa začali prejavovať snahy o komplexnú organizáciu archívnictva na Slovensku. No počiatočné úsilie vytvoriť z celoštátneho archívu centrálnu inštitúciu koordinujúcu činnosť všetkých archívov na Slovensku nebolo úspešné.¹⁰ Situácia sa zmenila až po druhej svetovej vojne, keď v roku 1947 *de jure*, a o rok neskôr aj *de facto*, vznikol Pôdohospodársky archív pod Poverením pôdohospodárstva. Z ústredia v Bratislave sa koordinovali odborné činnosti jednotlivých oblastných pobočiek a archívnych stredísk po celom Slovensku. Z pohľadu dejín archívnictva je tiež významným rok 1951. Vtedy začala pod Poverením vnútra pôsobiť Slovenská archívna komisia, ktorú dňa 1. júla 1954 nahradila Slovenská archívna správa.¹¹ Zásadným krokom vpred, z hľadiska odbornosti a vedeckosti v slovenskom archívnictve, bolo založenie odboru archívnictva na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v roku 1950 profesorom Alexandrom Húščavom. Konečne sa tak vytvorili vhodné podmienky pre budovanie slovenského archívnictva, hoci pod vplyvom marxisticko-leninskej filozofie socialistického režimu a za nie celkom dobrých finančných a materiálových podmienok to v žiadnom prípade nebolo ideálne.

Pri hodnotení významu činnosti jednotlivých archivárov je nezanedbateľný čas, ktorý v archívnictve strávili, no podstatné je najmä dielo, ktoré po sebe zanechali. Archívne činnosti vykonávané v Pôdohospodárskom archíve boli zamerané najmä na záchranu patrimoniálnych a hospodárskych archívov (archívnych fondov), neskôr tiež na ich spracovanie a vedecké úlohy.¹² Po roku 1954 sa materiálno a personálne budovali štátne archívy, vydávali syntetické (sprievodcovia po archívnych fondoch), ale aj analytické archívne pomôcky. Osoby, ktoré sa na tom všetkom podieľali a boli zároveň aj členmi Vedeckej archívnej rady či zakladajúcimi členmi redakčnej rady Slovenskej archivistiky, pedagógovia vychovávajúci budúcich archivárov – všetci títo odborníci v oblasti archívnictva patria medzi najvýznamnejších príslušníkov prvej generácie organizovaného slovenského archívnictva. Medzi nich

8 Jedným z objektívnych dôvodov je práve chýbajúca organizácia a právne ukotvenie archívnictva. Túto skutočnosť kritizovali a snažili sa riešiť aj archivári prvej polovice 20. storočia. Pozri napr. JANKOVIČ, Vendelín – JERŠOVÁ, Mária. Zo slovenských archívov. K problémom slovenského archívnictva I. a II. In *Sborník Matice Slovenskej*, 1940, roč. 18, s. 258 – 266.

9 OPOČENSKÁ-JERŠOVÁ, Mária. *Inventár archívu Slovenského Národného Muzea v Turčianskom sv. Martine*. Martin: Slovenské národné múzeum v Martine, 1938, 76 s. K Márii Opočenskej-Jeršovej pozri KRÁLIKOVÁ, Eva. K 100. výročiu narodenia PhDr. Márie Jeršovej-Opočenskej. In *Slovenská archivistika*, 1999, roč. 34, č. 2, s. 193 – 196.

10 O problémoch organizácie archívnictva do roku 1938 pozri BABIČKA, Václav. Archív Ministerstva vnútra a archívy na Slovensku. In *Slovenská archivistika*, 1986, roč. 21, č. 1, s. 54 – 72. Krajinský archív nemal vyhovujúce materiálne ani personálne zabezpečenie, no najväčším problémom bolo jeho nedostatočné legislatívne zázemie. Prednostovia archívu, najprv v rokoch 1928 – 1933 Daniel Rapant a po ňom v rokoch 1933 – 1939 Branislav Varsik, svoje záujmy koncentrovali predovšetkým smerom na akademickú pôdu (príprava odborníkov do praxe) a využívanie archívnych dokumentov pre svoje vedecké práce. O Rapantovi napr. DUCHÁČEK, Milan. Václav Chaloupecký a Daniel Rapant – trauma z blízkosti. In *Forum Historiae*, 2011, roč. 5, č. 1, s. 78 – 97.

11 KARTOUS, Peter. Dejiny archívnej správy na Slovensku. In RAGAČOVÁ, Júlia (ed.). *Dejiny archívov na Slovensku*. Bratislava: MV SR – odbor archívov a registratúr, 2008, s. 7 – 8.

12 FUKASOVÁ, Daniela. *Pôdohospodársky archív (1930) 1948 – 1956* (inventár). Bratislava: Slovenský národný archív, 2010, s. 1.

teda nemožno radiť len zamestnancov štátnych archívov a archívnej správy, ale aj vysokoškolských učiteľov, ktorí pripravovali archívárov do praxe a významným spôsobom sa podieľali na budovaní slovenského archívnictva.

Osobné fondy

Osobné fondy archívárov prvej generácie organizovaného slovenského archívnictva sú výsledkom ich činnosti, odrážajú profesijný a zväčša aj osobný život pôvodcu. Rovnako ako všetky osobné fondy, sú tvorené archívnymi dokumentami pochádzajúcimi z činnosti fyzickej osoby. Tieto dokumenty môžu byť tradičné (klasické, papierové teda písomnosti),¹³ alebo netradičné, typické až pre 20. storočie (fotografie, diapozitívy, filmy a pod.).¹⁴ V závislosti od stavu ich zachovania možno povedať, že môžu byť (mali by byť) hlavným zdrojom nepublikovaných informácií o spoločenskej, kultúrnej, politickej, pracovnej a inej angažovanosti pôvodcu. Skúmanie zachovaných osobných fondov archívárov môže odborníkom pomôcť lepšie interpretovať dobu, pomery a tiež špecifické okolnosti, v ktorých žili a tvorili.

Okrem Jozefa Watzku, ktorého osobný fond je predmetom tohto príspevku, majú zachované fondy dokumentujúce život a dielo aj iní významní archívári prvej generácie organizovaného slovenského archívnictva. Osobný fond jedného z jej najvýznamnejších predstaviteľov PhDr. Františka Sedláka, CSc. (1925 – 1998), pracovníka Pôdohospodárskeho archívu a dlhoročného vedúceho oddelenia dejín feudalizmu Štátneho slovenského ústredného archívu (ŠSÚA; dnes Slovenský národný archív, SNA) je celkom prirodzene uložený v Slovenskom národnom archíve. Jeho rozsah je 7,3 bm, čo sa javí ako dostatočné množstvo z hľadiska možností komplexného výskumu.¹⁵ Nevýhodou je jeho aktuálna nespracovanosť, no bol k nemu vyhotovený preberací zoznam, ktorý postačuje na základnú orientáciu. Aj fond ďalšieho dlhoročného vedúceho oddelenia v SNA, konkrétne oddelenia dejín socializmu PhDr. Elemíra Rákoša, CSc. (1935 – 2003), je uložený v Slovenskom národnom archíve. Množstvo zachovaných archívnych dokumentov tiež evokuje pomerne rozsiahly informačný potenciál, hoci to samozrejme záleží od typológie dokumentov. Ani tento archívny fond nebol doteraz spracovaný, no je k nemu vyhotovený súpis.¹⁶ Ďalším významným archívárom tejto generácie bol PhDr. Vladimír Horváth (1926 – 2002), dlhoročný riaditeľ Archívu mesta Bratislavy. Na jeho vlastnú žiadosť fond nie je umiestnený v Archíve mesta Bratislavy, ako by to bolo v súlade s jeho celoživotnou pracovnou činnosťou, ale v Slovenskom národnom archíve. Fond je časovo ohraničený, ale nespracovaný a neprístupný.¹⁷

13 V minulosti sa namiesto pojmu dokument používal termín písomnosť. Keďže súčasťou archívnych fondov sú však aj súbory, ktoré nemajú charakter písomnosti, toto označenie by nebolo presné a z diplomatického hľadiska ani charakteristické pre obsah fondu. Termín archívny dokument obsahuje aj zákon č. 395/2002. Potencionálne by sme termínom písomnosť mohli označiť tradičné dokumenty písomného charakteru.

14 S elektronickými dokumentmi sa pri štúdiu archívárov prvej generácie organizovaného slovenského archívnictva nestretávame. Ku klasifikácii dokumentov pozri štúdiu Roberta Gregora Maretta v tomto zborníku: Elemír Rákoš a teória archívnych dokumentov na stranách 47 – 58.

15 Je tvorený zo 47 škatúľ, obsahuje štyri spisy (fascikle) a jednu jednotlivinu; knihy sú uložené v knižnici Slovenského národného archívu. MV SR, Slovenský národný archív (ďalej len SNA), František Sedlák, osobný fond.

16 Jeho rozsah je 9 bm, uložených v 72 archívnych škatuliach. Pozri príspevok v tomto zborníku od Michaely Holíkovej a Samuela Hudeca: Osobný fond Elemíra Rákoša v Slovenskom národnom archíve na stranách 67 – 72.

17 SNA, Vladimír Horváth, osobný fond (1857) 1917 – 1992; 18 bm. Fond obsahuje 107 škatúľ a 129 máp. Na základe vysokého počtu škatúľ a máp je možné usudzovať, že archívne dokumenty nepochádzajú len z vlastnej činnosti pôvodcu a jeho rodiny. Eventuálne sa vo fonde môžu nachádzať aj vybrané dokumenty z Archívu mesta Bratislavy. Opodstatnenosť tejto hypotézy však preukáže len spracovanie fondu.

Aj odborníci z radov „okresných archivárov“, teda archivári pôsobiaci v okresných archívoch, ktorých zriaďovateľmi boli okresné národné výbory, majú zachované svoje osobné fondy. Prof. PhDr. Jozef Šimončíč, CSc. (*1928), dlhoročný riaditeľ Okresného archívu v Trnave, má svoj osobný fond uložený v Štátnom archíve v Trnave. Na žiadosť pôvodcu fondu je neprístupný. Podmienkou pre jeho akvizíciu bolo spracovanie a sprístupnenie verejnosti až po jeho smrti.¹⁸ PhDr. Ján Milan Dubovský (1933 – 2005), ktorý vykonával funkciu riaditeľa Okresného archívu v Modre v rokoch 1960 – 2000, má svoj osobný fond uložený v Štátnom archíve v Bratislave, pracovisko Archív Modra. Fond momentálne sprístupňuje verejnosti Mgr. Mária Nováková, PhD.¹⁹ Aj bratia Peter Štibraný (1910 – 1973), ktorý pôsobil ako riaditeľ v mestskom, neskôr v Okresnom archíve v Trenčíne, a Vojtech Štibraný (1912 – 1964), riaditeľ Okresného archívu v Trenčíne a pracovník Slovenskej archívnej správy, majú svoje osobné fondy zachované v Štátnom archíve v Trenčíne. Svojím rozsahom sú však pomerne malé.²⁰ Významnú stopu v Okresnom archíve v Leviciach zanechal jeho riaditeľ doc. PhDr. Jozef Melicher (1929 – 2008),

Trnava 1964, zľava: Ján Dubovský, Jozef Šimončíč, Jozef Melicher, Peter Štibraný, Alexander Zrebený.

Až na posledného menovaného má každý z nich osobný fond uložený v niektorom zo štátnych archívov na Slovensku (zdroj: ŠABA, pracovisko Archív Modra, Ján Milan Dubovský, osobný fond).

ktorý tu pôsobil v rokoch 1960 – 1965. Jeho osobný fond v rozsahu 6 bm je uložený v Štátnom archíve v Nitre, pracovisko Archív Levice.²¹

Medzi najzvučnejšie mená archivárov narodených v 20. rokoch 20. storočia dozaista patria Dr. h. c. prof. PhDr. Richard Marsina, DrSc. (*1923) a doc. PhDr. Juraj Žudel, DrSc. (1929 – 2009). Napriek tomu, že podstatne dlhšie pôsobili v Slovenskej akadémii vied (SAV) a ako pedagógovia na fakultách UK a na Filozofickej fakulte Trnavskej univerzity v Trnave ako v štruktúrach štátnych archívov, v dejinách archívnictva majú svoje nezapustiteľné miesto. Aj po svojom odchode zo SNA (Marsina v roku 1960 odišiel do Historického ústavu SAV, Žudel v roku 1968 nastúpil do Geografického ústavu SAV) naďalej pôsobili v archívnictve ako členovia Vedeckej archívnej rady či redakčnej rady časopisu Slovenská archivistika. Osobný fond Juraja Žudela je uložený v Slovenskom národnom archíve

18 E-mailová korešpondencia autora štúdie s Jozefom Šimončíčom zo dňa 2. mája 2016.

19 Pozri štúdiu v tomto zborníku od Márie Novákovej: Ján Milan Dubovský, osobný fond archivára a historika na stranách 297 – 303.

20 MV SR, Štátny archív v Trenčíne, Peter Štibraný, osobný fond 1952 – 1971, 0,96 bm a Vojtech Štibraný, osobný fond (1912) 1933 – 1983, 0,36 bm.

21 MV SR, Štátny archív v Nitre, pracovisko Archív Levice, Jozef Melicher, osobný fond. K tomu pozri aj BÁTOVSKÁ, Jarmila – ŠVOLIKOVÁ, Marta. Pozostalosti riaditeľov štátnych archívov v Štátnom archíve v Nitre, pobočka Levice. In PÉKOVÁ, Monika – HANUS, Jozef (eds.). *Sprístupňovanie kultúrneho dedičstva v archívoch. Zborník prednášok, ktoré odzneli na XII. archívnych dňoch v Skalici v dňoch 27. - 29. 5. 2008 (CD-R)*. Bratislava : Spoločnosť slovenských archivárov, 2008.

ve. K dispozícii je zatiaľ len súpis, fond je nespracovaný.²² Časť osobného fondu Richarda Marsinu je uložená v Ústrednom archíve SAV,²³ no väčšina písomností je stále v jeho osobnom vlastníctve.

Osobné fondy významných predstaviteľov slovenskej vedy sú v početnom zastúpení uchovávané práve v Ústrednom archíve SAV. V minulosti v tomto archíve pracovali odborníci, ktorí sa zaoberali aj teoretickými a metodickými otázkami spracovávanía osobných fondov.²⁴ Svoj osobný fond tu má uložený aj zakladateľ štúdia archívnictva na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského, prof. PhDr. Alexander Húščava, DrSc. (1906 – 1969)²⁵ a tiež jeho nasledovník vo vedení odboru, heraldik prof. PhDr. Jozef Novák, DrSc. (*1930).²⁶ Oba tieto fondy sú spracované a dostupné na štúdium, dokonca sú uverejnené už niekoľko rokov na internetovej stránke Ústredného archívu SAV. Táto skutočnosť je vzhľadom na súčasný stav archívnictva na Slovensku chvályhodná, ba priam pozoruhodná. Doc. PhDr. Darina Lehotská, CSc. (1922 – 1990), ktorá v rokoch 1945 – 1955 pracovala v Archíve mesta Bratislavy a následne prednášala archívnictvo a diplomatiku na Katedre slovenských dejín a archívnictva FiF UK, má svoj osobný fond uložený v Slovenskom národnom archíve. K nemu je vyhotovený aj inventár, čo je vzhľadom na stav spracovanosti fondov významných slovenských archivárov ojedinelý počin.²⁷ Dokumenty zo svojej činnosti odovzdal do SNA aj JUDr. Jozef Chreňo (*1927), ktorý v rokoch 1956 – 1971 stál na čele archívnej správy.²⁸ Hoci tento fond by eventuálne mohol v mnohom poodhaliť pozadie budovania slovenského archívnictva, zatiaľ ostáva nespracovaný, neprístupný, bez základného súpisu.

Samozrejme, v archívoch po celom Slovensku je uložených ešte množstvo fondov archivárov niekoľkých generácií, no zreteľná je aj ich absencia u niektorých významných osôb.²⁹ Z prvej generácie organizovaného slovenského archívnictva neostal fond po jej najvýznamnejšom predstaviteľovi PhDr. Michalovi Kušíkovi, CSc. (1915 – 2000), ktorý bol vedecký

22 SNA, Juraj Žudel, osobný fond (1929) 1948 – 2009; 11 bm. Je tvorený z 88 škatúl a 213 máp a atlasov.

23 Ústredný archív Slovenskej akadémie vied (ďalej len ÚA SAV), Richard Marsina, osobný fond (nespracovaný). Písomnosti boli prebraté v troch termínoch medzi rokmi 1977 – 2009. V súčasnosti je fond tvorený 74 škatulami, 10 balíkmi a tromi kartotékami. Za poskytnutie informácií ďakujem Mgr. Ladislavovi Jurányimu.

24 KAMENCOVÁ, Lýdia – KLAČKA, Jozef. Problémy s osobnými fondmi v Ústrednom archíve Slovenskej akadémie vied. In *Slovenská archivistika*, 2007, roč. 42, č. 1, s. 92 – 99.

25 Húščavu nemožno generačne zaradiť k Marsinovi, Watzkovi či Novákovi. No keďže väčšinu archivárov a historikov tejto generácie vychoval, nie je možné ho v tejto súvislosti opomenúť. K jeho osobnému fondu pozri inventár: KAMENCOVÁ, Lýdia. *Alexander Húščava – osobný fond (1659) 1931 – 1969* (inventár) [online]. Bratislava : Ústredný archív Slovenskej akadémie vied, 2000 [cit. 2017-03-28]. Dostupné na: <<http://www.archiv.sav.sk/inventare/inventar.php?id=105&sig=uvod>>

26 KAMENCOVÁ, Lýdia. *Jozef Novák – osobný fond 1940 – 2005* (inventár) [online]. Bratislava : Ústredný archív Slovenskej akadémie vied, 2003 [cit. 2017-03-28]. Dostupné na: <<http://www.archiv.sav.sk/inventare/inventar.php?id=125.0>>. K tomuto inventáru v roku 2009 Lýdia Kamencová spravila doplnok: *Jozef Novák – dodatok* (inventár) [online]. Bratislava : Ústredný archív Slovenskej akadémie vied, 2009 [cit. 2017-03-28]. Dostupné na: <<http://www.archiv.sav.sk/inventare/inventar.php?id=125.1>>

27 ZBOROVJAN, Martin. *Darina Lehotská, osobný fond (1821) 1934 – 1990* (2007). Bratislava : Slovenský národný archív, 2012, 184 s. + 3 s. prílohy.

28 SNA, Jozef Chreňo, osobný fond (1918) 1946 – 2009, 4 bm/34 škatúl, osem spisov, jedna fotografia, tri kartotéky. Darovaný v roku 2013.

29 Z členov prvej generácie organizovaného slovenského archívnictva spomeniem ešte Otmara Gergelyiho (1919 – 1995) a Juraja Fojtíka (1925 – 1982). MV SR, Štátny archív v Nitre, Otmár Gergelyi z Nitry, 8,4 bm. K fondu je k dispozícii preberací zoznam. MV SR, Štátny archív v Nitre, Juraj Fojtík, 1,88 bm. Vo fonde sa nachádzajú aj 4 mapy, 38 negatívov, 50 fotografií a 110 grafických listov. K Otmarovi Gergelyimu pozri aj FUKASOVÁ, Daniela. „Prípomínam, že neide o aprílový vtíp! Gergelyi.“ *Pracovné zápisky archivára z Humenného*. Bratislava : Slovenský národný archív, 2011, 107 s.

vedúci Slovenskej archívnej správy (1954 – 1968) a riaditeľ ŠSÚA (1968 – 1980).³⁰ Medzi osobnosťami, ktoré nemajú zachovaný osobný fond dokumentujúci ich život, sa radí aj Ctibor Matulay (1916 – 1995) pracovník Pôdohospodárskeho archívu a riaditeľ Štátneho archívu v Banskej Bystrici. Rovnako tak PhDr. Andrej Lukáč, CSc. (1931 – 1987), ktorý bol v rokoch 1961 – 1969 vedúcim Štátneho archívu v Košiciach, pobočky v Prešove a potom až do svojej smrti riaditeľom Štátneho oblastného archívu v Prešove. Svoj osobný fond nemá ani dlhoročný riaditeľ Štátneho archívu v Bytči, PhDr. Jozef Kočiš, CSc. (1928 – 2013). Niektorí predstavitelia tejto generácie, ako napr. doc. PhDr. Ivan Chalupecký (*1932) a prof. PhDr. Ferdinand Uličný, DrSc. (*1933) sú stále žijúcimi členmi archívnej a historickej society. V budúcnosti by mala byť akvizičná činnosť archivárov smerovaná aj na tieto osobnosti.

Okrem laudácií a nekrológov publikovaných zväčša na stránkach Slovenskej archivistiky (a ktoré sa pri laudáciách často obmedzujú na vymenovanie úspechov jubilanta), sa životu prvej generácie organizovaného slovenského archívnicva venovalo dosiaľ pomerne málo pozornosti.³¹ O niečo podrobnejší životopis (no nie vždy) majú v publikáciách archivári, ktorí pôsobili ako vysokoškolskí pedagógovia, ako je to v prípadoch A. Húščavu,³² J. Nováka,³³ R. Marsinu³⁴ a ďalších. Osobitným príspevkom pre poznanie dejín archívnicva (no najmä z pozície výchovy archivárov) sú pamäti J. Nováka s názvom *Heraldik bez erbu*.³⁵ Prínos publikácie spočíva najmä v tom, že poodhaľuje každodennosť života na fakulte, dotýkajúc sa aj rôznych aspektov archívnicva. Spomienky, ako dokumenty neúradného charakteru, sú vzácnym, hoci subjektívnym naratívny prameňom. Z tohto pohľadu je významná tiež štúdia Jozef Kočiš – jeden zo zakladateľov moderného slovenského archívnicva, ktorej významnú časť tvoria rozhovory autorky Heleny Hollej s Jozefom Kočišom.³⁶ Život a dielo Michala Kušíka odkrýva vo forme rozhovoru aj článok Petra Kartousa.³⁷ Pri príležitosti 60. narodenín J. Dubovského bola zostavená publikácia *Laudácie historika Jána Milana Dubovského*, ktorá okrem publikovaných odborných článkov jubilanta obsahuje aj eseje

30 MARSINA, Richard. Michal Kušík – o živote a diele (1915 – 2000). In GRESCHOVÁ, Eva – CHUDJÁK, František (eds). *Zborník Spoločnosti slovenských archivárov 2015*. Bratislava : Spoločnosť slovenských archivárov a Slovenské múzeum ochrany prírody a jaskyniarstva, s. 214. Pozri aj iné príspevky v uvedenom zborníku, ktorého tretia časť je venovaná životu a dielu Michala Kušíka.

31 Výnimkou je napr. spomínané dielo FUKASOVÁ, „Pripomínam, že neide o aprílový vtíp! Gergelyi.“ *Pracovné zápisky archivára z Humenného* alebo TVRDOŇOVÁ, Daniela. Pôdohospodársky archív a Richard Marsina. In RÁBIK, Vladimír (ed.). *Litteris ac moribus imtubus. Studia Historica Tyrnaviensia XVI*. Krakov – Trnava : Spolok Slovákov v Poľsku v spolupráci s Filozofickou fakultou Trnavskej univerzity v Trnave, 2014, s. 601 – 612. Osobnosť R. Marsinu je však špecifický prípad.

32 Alexandrovi Húščavovi bolo, pri príležitosti jeho 60. narodenín, venované číslo *Historických štúdií*. Pozri: LEHOTSKÁ, Darina. Vedecké dielo univ. prof. dr. Alexandra Húščavu. In *Historické štúdie*, 1966, roč. 11, s. 7 – 16.

33 HUČKO, Ján. Životné jubileum profesora Jozefa Nováka. In *Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského Historica*, 1995, roč. 41, s. 3 – 6.

34 RÁBIK, Vladimír. Vita laudanda: litteris ac moribus imbutus. In RÁBIK, Vladimír (ed.). *Litteris ac moribus imtubus. Studia historica Tyrnaviensia XVI*. Krakov – Trnava : Spolok Slovákov v Poľsku v spolupráci s Filozofickou fakultou Trnavskej univerzity v Trnave, 2014, s. 14 – 18; Richardovi Marsinovi napísal výborný životopis Juraj Šedivý. ŠEDI-VÝ, Juraj. Historik a editor Richard Marsina. In MARSINA, Richard – MAREK, Miloš. *Tatársky vpád*. Budmerice : Rak, 2008, s. 143 – 151.

35 NOVÁK, Jozef – ROHÁČ, Juraj. *Heraldik bez erbu*. Bratislava : Slovenská genealogicko-heraldická spoločnosť, 2010, 152 s.

36 HOLLÁ, Jozef Kočiš – jeden zo zakladateľov moderného slovenského archívnicva, s. 79 – 102.

37 KARTOUS, Peter. Rozhovor s jubilantom. In *Slovenská archivistika*, 1995, roč. 30, č. 2, s. 7 – 18

a rozhovory.³⁸ V neposlednom rade treba spomenúť aj pamäti Branislava Varsika (1904 – 1994),³⁹ ktorý pôsobil v archívnictve ešte pred vznikom jeho organizácie a archivárov formoval z pozície vysokoškolského profesora histórie.⁴⁰ Určitý prínos do tejto problematiky priniesli aj odborné semináre zorganizované Spoločnosťou slovenských archivárov a Slovenským národným archívom v roku 2015 a 2016, ktoré boli venované životu a dielu M. Kušíka a v druhom prípade E. Rákoša. Prednesené príspevky sú publikované v zborníkoch.⁴¹

Cieľom tejto štúdie nie je predstaviť všetky osobné fondy spomenutej generácie archivárov a už vôbec nie spomenúť všetky osobnosti. Zámerom je poukázať na existenciu a stav spracovania niektorých osobných fondov a prostredníctvom osobného fondu Jozefa Watzku poukázať na možnosti ich využitia v rámci výskumu dejín archívnictva.

Stručný životopis Jozefa Watzku

PhDr. Jozef Watzka, CSc. sa narodil 14. októbra 1927 v Trnave. Jeho rodičmi boli knihár František Henrich Watzka (*6. 4. 1904 Viedeň) a učiteľka Terézia, rodená Šelmedyová (*24. 11. 1902). Jozef bol v poradí druhé dieťa z celkovo siedmich súrodencov. V roku 1946 zmaturoval na Štátnom gymnáziu v Trnave (v súčasnosti Gymnázium Jána Hollého).⁴² Potom nastúpil na Slovenskú univerzitu (Univerzita Komenského v Bratislave), kde študoval kombináciu dejepis – filozofia.⁴³ Štúdium ukončil v roku 1950 a po ňom nastúpil na dvojročnú základnú vojenskú službu. Po jej ukončení vstúpil do služieb Pôdohospodárskeho archívu a 3. decembra 1952 bol vymenovaný za vedúceho Krajskej pobočky Martin so sídlom v Trenčíne. Zároveň bol aj jediným pracovníkom tohto archívu. Po prijatí vládneho nariadenia č. 29/1954 a vytvorení sústavy štátnych archívov mal byť Jozef Watzka preložený do Štátneho archívu v Žiline so sídlom v Bytči na post vedúceho.⁴⁴ To sa však neudialo, pretože o neho prejavil záujem Historický ústav Slovenskej akadémie vied.⁴⁵ Ani tam však nakoniec nenastúpil. Na základe intervencie Michala Kušíka, ktorého cieľom bolo získať pre štátne archívy vzdelaných a vhodných pracovníkov, rozhodol sa nakoniec prijať miesto riaditeľa Štátneho archívu v Bratislave.⁴⁶ Do funkcie nastúpil 2. októbra 1955 a v tejto pozícii pôsobil až do 31. augusta 1988.⁴⁷ V čase od 1. septembra až do konca roka 1988 pracoval vo svojom dovtedajšom pôsobisku na pozícii vedecký výskumný pracovník. Od 1. januára 1989 až do svojej smrti, ktorá ho zastihla dňa 12. apríla 1990, zastával post vedúceho výskumného pracovníka v oddelení dejín feudalizmu Štátneho ústredného archívu SSR

38 SEMEŠOVÁ, Mária. *Laudácia historika Jána Milana Dubovského*. Bratislava : Gregoriál, 2000, 239 s.

39 VARSÍK, Branislav. *O čom mlčia archívy*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1987, 224 s.

40 V rokoch 1931 – 1939 pracoval v Krajinskom archíve v Bratislave, od roku 1933 ako jeho prednosta. V rokoch 1939 – 1951 bol štátnym inšpektorom archívov a knižníc na Slovensku. Zároveň vyučoval na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského. TIŠLIAR, Pavol. *Aktivita štátneho inšpektorátu archívov a knižníc na Slovensku pri budovaní archívnej organizácie (1919 – 1951)*. In *Muzeológia a kultúrne dedičstvo*, 2013, č. 2, s. 45.

41 GRESCHOVÁ – CHUDJÁK, *Zborník Spoločnosti slovenských archivárov 2015*, s. 207 – 288. Odborné príspevky zo seminára Spomíname na Elemíra Rákoša 1935 – 2003 sú publikované v tomto zborníku.

42 MV SR, Štátny archív v Trnave, fond Gymnázium v Trnave 1796 – 1953, inv. č. 458.

43 Archív Univerzity Komenského, fond Skúšobná komisia pre učiteľstvo na stredných školách, študijný spis Jozef Watzka.

44 Dovtedajší vedúci archívu Krajského národného výboru v Žiline, istý Nálík, nemal pre túto funkciu požadované vzdelanie. SNA, fond Slovenská archívna správa 1954 – 1975, šk. 1.

45 ÚA SAV, osobné spisy zamestnancov, Jozef Watzka.

46 MV SR, Štátny archív v Bratislave (ďalej len ŠABA), Jozef Watzka, osobný fond (1901) 1946 – 1990 (1991), inv. č. 13, šk. 4.

47 Po vydaní zákona č. 149/1975 bol Štátny archív v Bratislave premenovaný na Štátny oblastný archív v Bratislave.

(Slovenský národný archív). Svoju vedeckú kvalifikáciu si zvýšil na Univerzite Komenského v Bratislave, kde v roku 1969 obhájil titul doktora filozofie (PhDr.) v odbore československej dejiny.⁴⁸ O rok neskôr v Historickom ústave SAV získal vedeckú hodnosť kandidáta historických vied (CSc.) v odbore československej dejiny.⁴⁹ Jeho odborným zameraním boli hospodárske dejiny novoveku, osobitne 18. storočie. K tejto téme publikoval viacero štúdií a spoločne s Antonom Špieszom aj jednu monografiu.⁵⁰

V roku 1957 sa Jozef Watzka oženil s Lenkou, rodenou Bordánovou (*1934), a mali spolu dvoch synov: Bertrama (1959 – 1997) a Jozefa (*1962).

PhDr. Jozef Watzka, CSc. je jednou z najvýznamnejších postáv prvej generácie organizovaného slovenského archívnictva. Počas jeho takmer 33-ročného pôsobenia vo funkcii riaditeľa Štátneho archívu v Bratislave vybudoval toto pracovisko po personálnej a materiálnej stránke. Bol tvorcom syntetických a viacerých analytických archívnych pomôcok. V tomto období sa v archíve spracovali stovky bežných metrov archívnych dokumentov a vyšli desiatky archívnych pomôcok. Archívne fondy boli po usporiadaní prístupné pre verejnosť, čo využívali aj mnohí historici. Jozef Watzka sa stal odborníkom na spracovávanie archívnych fondov, čo zúročil v prvej komplexnej archívnej príručke *Ochrana, sprístupňovanie a využívanie archívnych dokumentov*.⁵¹ Na ďalšom smerovaní archívnictva sa podieľal ako člen mnohých rád a komisií.

Jozef Watzka, 1973 (zdroj: ŠABA, Jozef Watzka, osobný fond, inv. č. 266, šk. 27)

Akvizícia a spracovanie osobného fondu Jozef Watzka

Akvizícia a spracovanie osobného fondu Jozef Watzka

Napriek tomu, že Jozef Watzka bol významnou osobnosťou slovenského archívnictva, záujem o dokumenty vzniknuté z jeho činnosti a činnosti orgánov, v ktorých pôsobil, neprejavil žiadny štátny archív. S ponukou pre Štátny archív v Bratislave sa iniciatívne ozvala pozostalá manželka Lenka Watzková v roku 2012. Dokumenty boli uložené v starom dome v Bratislave–Dúbravke. Pôvodca si počas svojho života vytváral tento fond (vtedy ešte „živú“ registratúru), dokumenty uk-

48 Registratúrne stredisko Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave, rigorózný spis Jozef Watzka, 1969.

49 ÚA SAV, kartotéka udelených hodností CSc. a DrSc., Jozef Watzka.

50 ŠPIESZ, Anton – WATZKA, Jozef. *Poddaní v Tekove v 18. storočí. Historicko-štatistická monografia*. Bratislava : Slovenská archívna správa, 1966, 245 s.

51 HORVÁTH, Vladimír – KARTOUS, Peter – WATZKA, Jozef (eds.). *Ochrana, sprístupňovanie a využívanie archívnych dokumentov*. Bratislava : Archívna správa MV SSR, 1988, 204 s.

ladal do škatúl a spravil k nim aj orientačný zoznam. Konal tak za účelom sústredenia dokumentov na jednom mieste a ich následnej evidencie s možnosťou rýchleho vyhľadávania.

Súčastou akvizície bolo pôvodne 32 archívnych škatúl a 90 kníh, ktoré sú uložené v príručnej knižnici archívu. Odovzdaný materiál bol v dobrom fyzickom stave a čiastočne usporiadaný.⁵² K jeho spracovaniu sa pristúpilo v roku 2015 v súvislosti s rezortnou úlohou Dejiny formovania štátnych archívov, zadanou MV SR odborom archívov a registratúr (OAR). V nasledujúcom roku 2016 bolo spracovanie ukončené a k fondu bol vyhotovený inventár.⁵³ Spôsob čiastočného usporiadania fondu bol nevyhovujúci a bolo potrebné ho usporiadať nanovo. Po vnútornom vyradovaní tvorí fond 27 archívnych škatúl. Spomedzi vyradených písomností tvorili prevažnú časť duplikáty a triplikáty niektorých dokumentov. Po vytriedení boli dokumenty usporiadané podľa nasledujúcej štruktúry:

1. **Osobné dokumenty**
2. **Denníky, zápisníky**
3. **Korešpondencia**
  - 3.1 osobná korešpondencia
    - 3.1.1 prijatá
    - 3.1.2 odoslaná
  - 3.2 úradná korešpondencia
  - 3.3 pohľadnice, blahoželania, pozdravy
  - 3.4 oznámenia
  - 3.5 pozvánky
4. **Verejná a úradná činnosť**
5. **Pracovné a študijné cesty**
6. **Publikačná a lektorská činnosť**
  - 6.1 vedecké a odborné práce
  - 6.2 recenzie a anotácie
  - 6.3 lektorské posudky
  - 6.4 excerptá, podklady pre výskum
7. **Prednášky, konferencie**
8. **Členstvo v komisiách a radách**
9. **Separátne výťažky**
10. **Zbierka kníh, časopisov, brožúr**
11. **Fotografie**
12. **Zbierka známk**

Vytvorená štruktúra zohľadňuje rozmanitú činnosť pôvodcu. Osobný fond svojím obsahom dokladá najmä jeho administratívnu, odbornú a vedeckú prácu. Osobných dokumentov je vo fonde pomenej. Tieto sa ešte stále nachádzajú u manželky Jozefa Watzku, spoločne s diplomami a oceneniami, pravdepodobne aj s ďalšou osobnou korešpondenciou. Teda ide o dokumenty, ktoré neboli počas života pôvodcu včlenené do jeho vlastnej registratúry.

Ďalej sa budem venovať dokumentom uloženým v jednotlivých fondových oddeleniach a ich prínosu pre výskum organizovaného slovenského archívnictva, ktoré sa začalo formovať po skončení druhej svetovej vojny.

52 ŠABA, Preberací protokol k archívnemu fondu Jozef Watzka č. A/III/2012-1115/XP4.

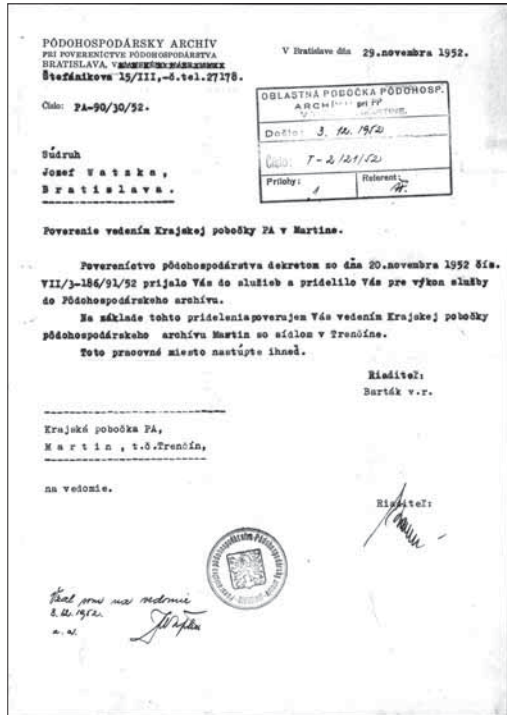
53 HRIVŇÁK, Štefan. *Jozef Watzka, osobný fond (1901) 1946 – 1990 (1991)* (inventár). Bratislava : Štátny archív v Bratislave, 2015, 71 s.

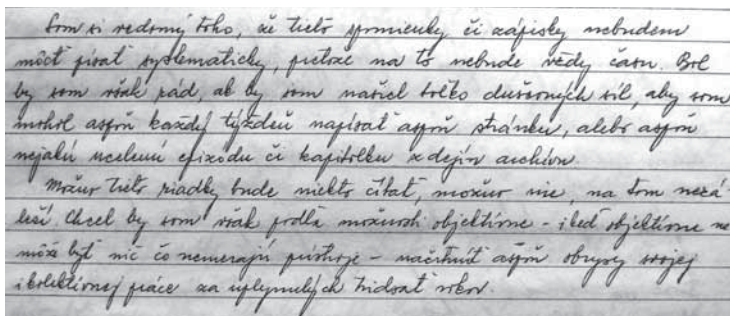
Informačné možnosti fondu pre výskum v oblasti dejín archivníctva

Odhliadnuc od **osobných dokumentov**, ktoré vykresľujú najmä súkromný život Jozefa Watzku, z pohľadu histórie archivníctva sú podstatne zaujímavejšie **denníky** a **zápisníky**, ktoré si pôvodca viedol v rokoch 1971 – 1990. V týchto dokumentoch je zachytená každodennosť v archíve, jednotlivé pracovné činnosti a organizácia práce. V roku 1985, pri príležitosti 30. výročia svojho pôsobenia v pozícii riaditeľa, Jozef Watzka spísal spomienky na svoje začiatky v archíve a hlavné aspekty pôsobenia v ňom. Tieto spomienky, zdokumentované v jednom zošite, zachytávajú stav archívu v polovici 50. rokov, personálne zloženie, materiálne vybavenie a mnohé kľúčové stránky jeho fungovania. Takým bolo najmä získanie kaštiela v Plaveckom Podhradí a presun z budovy Slovenskej národnej rady na Župnom námestí (vtedy Októbrové nám.) do budovy na Križkovej ulici č. 7.⁵⁴ Tieto zápisy, ktoré začínajú dňa 2. augusta a končia 14. augusta 1985, sú mimoriadne cenným prameňom neúradného charakteru k dejinám Štátneho archívu v Bratislave.

Osobitne zaujímavým prameňom, v závislosti od stupňa zachovania, je v každom osobnom fonde **korešpondencia**. Listy Jozefa Watzku zachytávajú osobné a pracovné vzťahy s osobami, z ktorých podstatnú časť tvoria archivári. Nachádzajú sa medzi

Poverenie vydané pre Jozefa Watzku ohľadom vedenia
Krajskej pobočky Pôdohospodárskeho archívu
(zdroj: ŠABA, Pôdohospodársky archív, pobočka Trenčín,
šk. 1, bez signatúry)

Výrez zo spomienok Jozefa Watzku (zdroj: ŠABA, Jozef Watzka,
osobný fond/1901/1946 – 1990/1991, inv. č. 13, šk. 4)

54 ŠABA, Jozef Watzka, osobný fond (1901) 1946 – 1990 (1991), inv. č. 13, šk. 4.

nimi aj poprední predstavitelia prvej generácie organizovaného slovenského archívnictva – Jozef Šimončíč, Otmar Gergelyi, Ctibor Matulay či František Sedlák. Tieto listy však nie sú v dostatočne veľkom počte, aby sme na ich základe mohli hodnotiť vzťahy pôvodcu s ich adresátmi. Spoločné projekty, vzájomné laudácie a pod. však jasne svedčia o tom, že s Jozefom Šimončíčom alebo Františkom Sedlákom mal Jozef Watzka priateľský vzťah. Nedostatok korešpondencie spočíva v tom, že na rozhovory využívali osobné návštevy alebo telefonické spojenie. Opačným prípadom je písomný styk pôvodcu s trenčianskym a neskôr nitrianskym archivárom Jurajom Fojtíkom. V archívnom fonde je zachovaných celkom 82 jeho listov adresovaných Jozefovi Watzkovi v rozmedzí rokov 1957 – 1974. Z obsahu takéhoto počtu listov už možno lepšie posúdiť ich vzájomný vzťah a jeho vývoj. Čo je však podstatné pre dejiny archívov, v listoch sú často detailne opísané aktuálne práce a úlohy, ktoré stáli pred ich vykonávatelmi. Jozef Watzka bol v rokoch 1960 – 1968 *de facto* nadriadeným (i keď nie priamym) Juraja Fojtíka, pretože archív v Nitre bol v týchto časoch pobočkou Štátneho archívu v Bratislave. Fojtík sa v korešpondencii obracia na Watzku s mnohými otázkami a informáciami ohľadom spracovania archívnych dokumentov, sťahovania archívnych fondov, personálnej situácie v archíve, vzájomnými vzťahmi na pracovisku a pod. Texty listov striedavo pojednávajú o úradných a súkromných veciach. Sú veľmi cenným prameňom pre poznanie dejín každodennosti v archívoch. Pri analýze množstva zachovanej korešpondencie vyplynuli dve otázky: Ako to, že listy sa končia rokom 1974, keď Juraj Fojtík umrel až v roku 1982? A sú listy zachované aj na opačnej strane? Na prvú otázku podáva odpoveď posledný list z 13. decembra 1974. Juraj Fojtík totiž píše, že už majú v byte zavedenú telefónnu linku, pripája číslo a dodáva, že mu teda môže hocikedy zavolať. Moderná technika teda celkom prerušila plynulosť tohto jedinečného prameňa. Absencia listov z neskoršieho obdobia nás tak pripravila o mnohé ďalšie postrehy tohto archivára. Nedozvieme sa tak, aký mal Fojtík názor na prvý archívny zákon prijatý v roku 1975, či ako vnímal vydanie svojej prelomovej knihy *Mestské a obecné pečate Trenčianskej župy*, ktorá vyšla v závere roku 1974.⁵⁵ Na druhú otázku ohľadom zachovania listov od Jozefa Watzku je jednoduché konštatovanie, že tieto pramene sa v osobnom fonde Juraja Fojtíka nezachovali.⁵⁶ Jedným z dôvodov tejto absencie je zrejme aj to, že ich príjemca sám zničil.⁵⁷ Báł sa, aby sa nedostali do nesprávnych rúk. Táto informácia je zároveň svedectvom doby i vtedy aktuálneho „ovzdušia strachu a nedôvery“ na pracovisku.

Ďalším fondovým oddelením je **verejná a úradná činnosť**. V tejto podskupine sú uložené dokumenty, ktoré pôvodca získal, využíval a vypracoval zo svojej pozície riaditeľa Štátneho archívu v Bratislave (mnohé v rukopise). Figurujú

Juraj Fojtík, 1978 (zdroj: súkromná zbierka dcéry J. Fojtíka, Terézie Féderovej)

55 FOJTÍK, Juraj. *Mestské a obecné pečate Trenčianskej župy*. Bratislava : Slovenská archívna správa, 1974, 300 s.

56 MV SR, Štátny archív v Nitre, Juraj Fojtík, osobný fond, 1,88 bm (nespracované). Za informáciu o tom, že korešpondencia s Jozefom Watzkom nie je vo fonde zachovaná ďakujem Mgr. Terézii Féderovej.

57 ŠABA, Jozef Watzka, osobný fond (1901) 1946 – 1990 (1991), inv. č. 18, šk. 5, list z 20. marca 1974.

Morgenthäler	
Mosko	Moško
Nadányi	Nedáni
HA / <u>Nádasdy</u>	<u>Nádasdy</u>
Napragy	Neporadzský
Nagy	Nađ
<u>Nagymihályi</u>	<u>Nedmiháli</u> (z Michaloviec)
<u>Nagyzádori</u>	<u>Nadžádori</u>
Neser	
Nyizsnyánszky	Nižňanský
<u>Nyáry</u>	<u>Nári</u>

Materiály Jozefa Watzku k zásadám jednotného prepisu rodových mien, prerokované na zasadaní Komisie pre historickú terminológiu 24. novembra 1978 (zdroj: ŠABA, Jozef Watzka, osobný fond, inv. č. 254, šk. 21)

medzi nimi aj písomnosti, ktoré sa týkajú priamo odbornej a administratívnej práce v archíve – smernice a podklady ku skartáciám, kolektívne zmluvy, výkazy, plány práce a publikačná činnosť pracovníkov archívu. Dôležitým poznatkom, a nielen pri tomto type dokumentov, je fakt, že Jozef Watzka si k úradným podkladom, ktoré dostal na posúdenie či vyjadrenie, robil poznámky, ktoré sú zaznamenané priamo na posudzovanom dokumente. Z toho možno vyčítať jeho prvotné názory a pripomienky k danej veci, bez ohľadu na to, či ich neskôr prehodnotil alebo verejne neprezentoval. Štúdium týchto prameňov môže dopomôcť k poznaniu histórie Štátneho archívu v Bratislave, jeho pracovníkov a tiež prispieť k osvetleniu určitých aspektov v dejinách formovania archívnickva v celoslovenskom meradle.

Po konsolidácii archívu ako organizácie podliehajúcej Slovenskej archívnej správe, sa pomaly začali povoľovať odborným pracovníkom archívov aj **študijné a pracovné cesty** do zahraničia. Cesty Jozefa Watzku, vždy za účelom vedeckého štúdia, smerovali do Budapešti, Viedne a Prahy. Dve pracovné cesty do Prahy v roku 1972 absolvoval s PhDr. Vladimírom Horváthom a PhDr. Elemírom Rákošom, CSc. s cieľom vybádať dokumenty k pripravovanej publikácii Bratislava hlavné mesto Slovenska.⁵⁸ Watzka absolvoval medzinárodnú archívnu stáž v Paríži v roku 1971⁵⁹ a zúčastnil sa medzinárodného kongresu archivárov v Moskve v roku 1973.⁶⁰ Z týchto podujatí sa vo fonde zachovali aj fotografie, ktoré sú uložené spoločne s ostatnými písomnosťami. Dokumenty tak odrážajú vedecké a odborné zameranie pôvodcu v kooperácii s ďalšími významnými archivármi a historikmi.

Vedecká činnosť pôvodcu je zachytená vo fondovom oddelení **Publikačná a lektorská**

58 HORVÁTH, Vladimír – RÁKOŠ, Elemír – WATZKA, Jozef. Bratislava, hlavné mesto Slovenska. Pripojenie Bratislavy k Československej republike roku 1918 – 1919, dokumenty. Bratislava : Obzor, 1977, 432 s.

59 ŠABA, Jozef Watzka, osobný fond (1901) 1946 – 1990 (1991), inv. č. 102, šk. 9 – 10.

60 ŠABA, Jozef Watzka, osobný fond (1901) 1946 – 1990 (1991), inv. č. 104, šk. 10.

činnosť. To sa ďalej člení na vedecké a odborné práce, recenzie a anotácie, lektorské posudky a excerptá, podklady pre výskum. Z týchto dokumentov možno vyčítať vysokú odbornosť a erudíciu autora. Vo fonde sú uložené jeho rukopisné štúdie, kapitoly z monografií, odborné a popularizačné články, správy, nekrológy a laudácie. Väčšinu z nich publikoval v časopise Slovenská archivistika. Zachované sú aj posudky oponentov na jeho kandidátsku dizertačnú prácu (nie však samotná práca).⁶¹ Jozef Watzka spolupracoval aj s mnohými vydavateľstvami, najmä s vydavateľstvom Tatran, pre ktoré robil vysvetlivky k prekladom populárnych knižných diel od svetových autorov, napr. *Quo vadis* od Henryka Sienkiewicza. Aj táto jeho činnosť je zachytená vo fonde.

Najpočetnejšou skupinou dokumentov zachovaných v tomto fondovom oddelení sú lektorské posudky. Pôvodca, z pozície redaktora, posudzoval najmä štúdie do Slovenskej archivistiky a do Zborníka Slovenského národného múzea – História. Vo fonde sa však nájdu aj posudky diplomových prác, monografií, inventárov, katalógov, sprievodcov po archívnych fondoch, odborných článkov a iných vedeckých diel. Zachovalo sa aj niekoľko posudkov Jozefa Watzku na knižné romány, napr. román Rinaldo Rinaldini od Milana Ferka.

V poslednej podskupine tejto časti fondu sa nachádzajú materiály, ktoré pôvodca využíval pri písaní svojich prác. Najviac podkladov sa nachádza k vydanej archívnej príručke Ochrana, sprístupňovanie a spracovávanie archívnych dokumentov.⁶² Uložené sú tu aj výpisky a poznámky, ktoré si robil pôvodca z archívnych fondov uložených v zahraničí. Rovnako ako xerokópie a fotografie dokumentov zo slovenských a zahraničných archívov.

Vedecká a odborná práca pôvodcu sa odráža aj v ďalšom fondovom oddelení s názvom **Prednášky a konferencie.** Z pohľadu archívnictva najvýznamnejším podujatím, ktorého sa Jozef Watzka aktívne zúčastnil, bola konferencia *Table Ronde des Archives* konaná v roku 1983 v Bratislave. Bol jedným z členov prípravného výboru a v dokumentácii z tohto podujatia sa nachádzajú aj fotografie. Zúčastnil sa (aj aktívne) niekoľkých historických konferencií, občasne prednášal o spracovávaní archívnych dokumentov,⁶³ a to nielen poslucháčom archívnictva.⁶⁴

Významným aspektom profesijného života pôvodcu, dôležitým z hľadiska dejín archív-

Titulný list edície dokumentov,
ktorú Jozef Watzka vypracoval spoločne
s E. Rákošom a V. Horváthom

61 Samotná dizertačná práca s názvom *Hospodárske a sociálne pomery poddaných v Tekovskej stolici v 18. storočí* je uložená v knižnici Historického ústavu SAV.

62 HORVÁTH – KARTOUS – WATZKA, *Ochrana, sprístupňovanie a využívanie archívnych dokumentov*, 204 s.

63 V roku 1989 vystúpil v Štátnom okresnom archíve v Trnave s prednáškou s názvom Sprístupňovanie archívnych dokumentov. ŠABA, Jozef Watzka, osobný fond (1901) 1946 – 1990 (1991), inv. č. 241, šk. 17.

64 V novembri 1979 predniesol študentom referát s názvom Archívne fondy slovenských stolíc. NOVÁK, Jozef. Správa o štúdiu archívnictva na FFUK v školskom roku 1977/78. In *Slovenská archivistika*, 1979, roč. 14, č. 1, s. 200 – 201.

nictva, bolo **členstvo** a činnosť v **komisiách a radách**. Najvýznamnejšími boli členstvá v Slovenskej vedeckej archívnej rade (od roku 1961), redakčnej rade Slovenskej archivistiky (od roku 1966) a Zborníka Slovenského národného múzea – História (od roku 1961). Jozef Watzka bol predsedom Slovenskej skartačnej komisie a jedným z členov celoštátnej skartačnej komisie (Ústřední skartační komise). Pôsobil aj v Názvoslovnej komisii MV SSR a mnohých ďalších. V osobnom fonde pôvodcu sa nachádzajú podkladové materiály, zápisky a iné podporné dokumenty k zasadnutiam týchto orgánov. Na základe ich výskumu možno zdokumentovať činnosť odborných komisií a využiť ich pri výskume organizačnej a vedeckej stránky vývoja slovenského archívnictva. Ich dostupnosť v osobnom fonde Jozefa Watzku je v súčasnosti veľkou výhodou, pretože fondy týchto komisií, uložené v Slovenskom národnom archíve, sú poväčšine nespracované.

Z ďalších dokumentov sa vo fonde nachádzajú **separátne výťažky, zbierka kníh, časopisov a brožúr** v slovenskom, francúzskom, maďarskom, talianskom, anglickom, ruskom, španielskom a poľskom jazyku, ktoré si pôvodca sám zhromaždil a uložil, ďalej **fotografie** a skromná **zbierka známok**. Cennými dokumentmi sú fotografie úložných priestorov okresných archívov v Trnave, Nitre, Malackách, Trenčíne, Skalici a Piešťanoch z rokov 1952 – 1957.⁶⁵ Okrem toho fotodokumentácia vo fonde zachytáva podobizne mnohých archivárov.

Záver

Štúdium osobností prvej generácie organizovaného slovenského archívnictva je dôležité z hľadiska poznania dejín archívnictva, ako aj pre samotné sebauvedomenie archivárov a ich zaradenie sa v spoločnosti. V tejto štúdiu som načrtnol výskyt, zachovanie a stav spracovania osobných fondov tejto generácie archivárov, ktoré sú uložené vo verejných archívoch. Osobný fond Jozef Watzka, uložený v Štátnom archíve v Bratislave, ktorý dokumentuje činnosť jedného z jej najvýznamnejších predstaviteľov, ponúka mnohé možnosti využitia pre výskum dejín slovenského archívnictva. Na základe vypracovaného inventára, a tiež po dôkladnom štúdiu tohto fondu, som sa snažil načrtnúť jeho informačný potenciál. Aj iné osobné fondy archivárov sú zložené z veľkého počtu dokumentov cenných pre tento výskum. Nevyhnutným a prvým krokom je pre ich využívanie akvizícia. V tejto sfére by mali súčasné generácie archivárov aktívne pôsobiť, hoci získať dokumenty od pozostalých, či od samotného pôvodcu, nemusí byť (a nie je) jednoduché. Mnohé fondy archivárov však boli získané a sú už uložené v štátnych a verejných archívoch, predovšetkým v Slovenskom národnom archíve. Na svoje spracovanie, a teda aj využitie, však stále čakajú...

Persönliche Archivbestände von Archivaren der ersten Generation des organisierten slowakischen Archivwesens am Beispiel von Jozef Watzka

Als erste Generation von Archivaren des organisierten slowakischen Archivwesens können die Mitarbeiter des Bodenkirtschaftlichen Archivs (1947 – 1955) und dessen Nebenstellen bezeichnet werden, die später, im Zeitraum vom Erlass der ersten Archivrechtsnorm (29/1954 Slg.) bis zur Verabschiedung des ersten Gesetzes über das Archivwesen (149/1975 Slg.), als Fachleute in den neu gegründeten Staatsarchiven tätig waren. Diese Jahre zeichnen

65 ŠABA, Jozef Watzka, osobný fond (1901) 1946 – 1990 (1991), inv. č. 263, šk. 27.

sich durch die Gestaltung und die erste konzeptionelle Organisation des Archivwesens aus. PhDr. Jozef Watzka, CSc. (1927 – 1990) war zweifelsohne ein bedeutender Mitglied dieser Generation. Im Staatsarchiv in Bratislava, also in der Institution, in der er 33 Jahre lang gearbeitet hat, wird sein persönlicher Archivbestand im Umfang von 3,36 Laufmetern aufbewahrt. Gerade dieser Archivbestand stellt, neben seinen veröffentlichten Werken, die größte Botschaft seiner Arbeit und seines Lebens dar. Seine Karriere begann 1952 in der Zweigstelle des Bodenkundlichen Archivs in Trenčín und wurde nach der Gründung des Staatsarchivs in Bratislava 1955 dessen langjähriger Direktor. Sein persönlicher Archivbestand bringt die Geschichte des Archivwesens in der Nachkriegszeit und dessen Aufbau näher. Die wichtigste Aufgabe der damaligen Zeit war es, Archivalien zu retten, zu evidieren und der Öffentlichkeit zugänglich zu machen. Später verfassten sie Informationshandbücher über die persönliche Archivbestände und erstellten die ersten Inventare. Anhand von Dokumenten, die z.B. aus seiner Mitgliedschaft im Wissenschaftlichen Archivrat oder im Redaktionsrat der Zeitschrift Slovenská archivistika (Slowakische Archivistik) erhalten sind, können die Probleme des damaligen Archivwesens ermittelt werden. Außer Jozef Watzka haben auch weitere Persönlichkeiten aus den Reihen der Archivare ihre persönlichen Archivbestände. Z.B. Elemír Rákoš, Ján Dubovský, Richard Marsina, Alexander Húščava oder Darina Lehotská. Das Werk dieser Archivargeneration blieb bis zum heutigen Tage ungeschlagen. Die Analyse dieser persönlichen Archivbestände als der Botschaft für die Nachkommen ist aufgrund der Selbstreflexion für die gesamte Archivgesellschaft notwendig. Das Archivwesen weicht heute vom Werk, das unsere Vorfahren hier hinterlassen haben, ab. Ist das der richtige Weg? Ohne genaue Analysen der Anfänge der Institutionalisierung von Archiven und das Studium der Dokumente von Persönlichkeiten, die daran beteiligt waren, kann diese Frage kaum beantwortet werden.

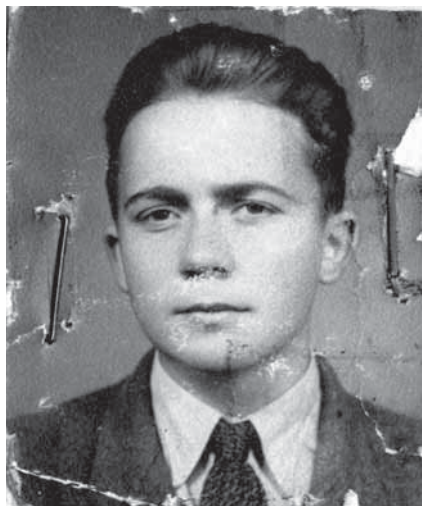

Ján Milan Dubovský, osobný fond archivára a historika

Mária Nováková

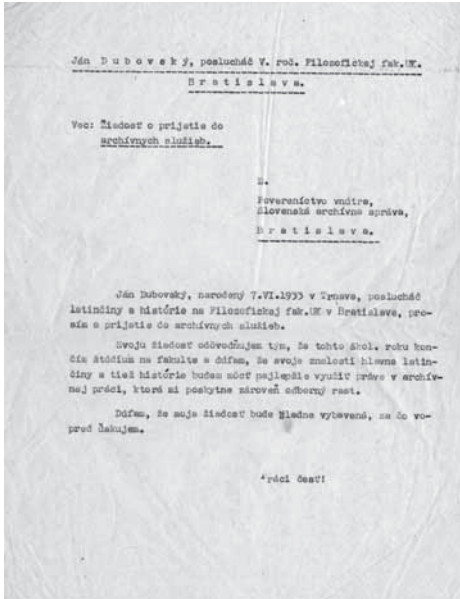
Osobnosť J. M. Dubovského je viacerým dnes ešte aktívnym archivárom dobre známa, pretože ho poznali ako kolegu z archívnych podujatí či z redakčnej rady Slovenskej archivistiky, svojho nadriadeného v archíve v Modre, lektora latinčiny na archívnom kurze či ochotného recenzenta a konzultanta. Dovoľte mi v krátkosti priblížiť jeho život.

Narodil sa 7. júna 1933 v Trnave, ale vyrastal v Dechticiach, kde v roku 1944 absolvoval päť ročníkov ľudovej školy a získal celoživotného priateľa, tiež významného slovenského archivára prof. Jozefa Šimončiča. V rokoch 1944 – 1950¹ študoval na saleziánskom internátnom gymnáziu v Šaštíne (dnes Šaštín-Stráže). V kláštornej internáte zažil obsadenie saleziánskeho kláštora komunistickou mocou v apríli 1950 (Akcia K). Patril k posledným študentom kvinty, pretože po Akcii K bolo gymnázium zrušené. Piaty ročník gymnázia musel dokončiť ako privatista (súkromne) na štátnom gymnáziu v Trnave. V štúdiu posledných troch ročníkov pokračoval na gymnáziu v Senici a Galante (1950 – 1952) a v školskom roku 1952/1953 maturoval na gymnáziu v Trnave. Socialistický režim mu dal pocítiť, že je bývalý saleziánsky chovanec, preto niekoľkokrát zmenil školu, kým sa mu podarilo zmaturovať. Po maturite sa ako 20-ročný zamestnal na Osemročnej strednej škole v Seredi, kde od októbra 1953 do júla 1954 vyučoval matematiku a fyziku. Popri práci tieto predmety diaľkovo študoval na vysokej škole. V septembri 1954 sa zapísal na Cyrilometodskú bohosloveckú fakultu Univerzity Komenského v Bratislave s úmyslom študovať za kňaza. Obdobie 50. rokov 20. storočia však bolo pre Katolícku cirkev v Československu veľmi nepriaznivé. Protikatolícka represia (Akcia K, Akcia R, politické procesy s kňazmi a rehoľníkmi a podobne) pôsobila demoralizujúco na nové povolania. Okrem týchto vonkajších vplyvov J. M. Dubovský spomínal na roky v seminári ako na ťažké obdobie hľadania Boha a osobnej krízy viery. V tom čase sa už pravdepodobne poznal s budúcou manželkou Máriou Bernardínou Pallovou zo Šenkvcíc. Z týchto všetkých a možno ešte ďalších dôvodov sa podobne ako jeho priateľ J. Šimončič rozhodol zanechať

*Ján Milan Dubovský ako gymnaziálny študent
približne v rokoch 1945 – 1950
(zdroj: ŠABA, prac. Modra, Ján Milan Dubovský,
osobný fond, osobný spis /preukazy/)*

1 Údaje o absolvovaní ľudovej školy a nástupe do štúdia v Šaštíne J. Dubovský uvádzal v dotazníkoch nejednotne. Nie je jasné, ako strávil školský rok 1944/1945, teda či už bol v Šaštíne na gymnáziu alebo ešte v Dechticiach na ľudovej škole. Na ľudovej škole mal absolvovať 5 ročníkov (1939 – 1944) a na gymnáziu v Šaštíne, Senici, Galante a Trnave spolu osem ročníkov (1945 – 1953). Jeden školský rok teda chýba. Azda jeden ročník opakoval v dôsledku obrny nohy, ktorá ho postihla v detskom veku. Na zodpovedanie tejto otázky bude potrebný výskum vo fondoch spomenutých škôl.

Žiadosť o prijatie do zamestnania v archíve v roku 1959
(zdroj: ŠABA, prac. Modra, Ján Milan Dubovský, osobný
fond, osobný spis /pracovné zmluvy/).

stal archivárom Okresného archívu Bratislava-vidiek. Od 2. februára 1961 do 31. decembra 1999 bol na jeho čele a v marci 2000 odišiel do penzie.³

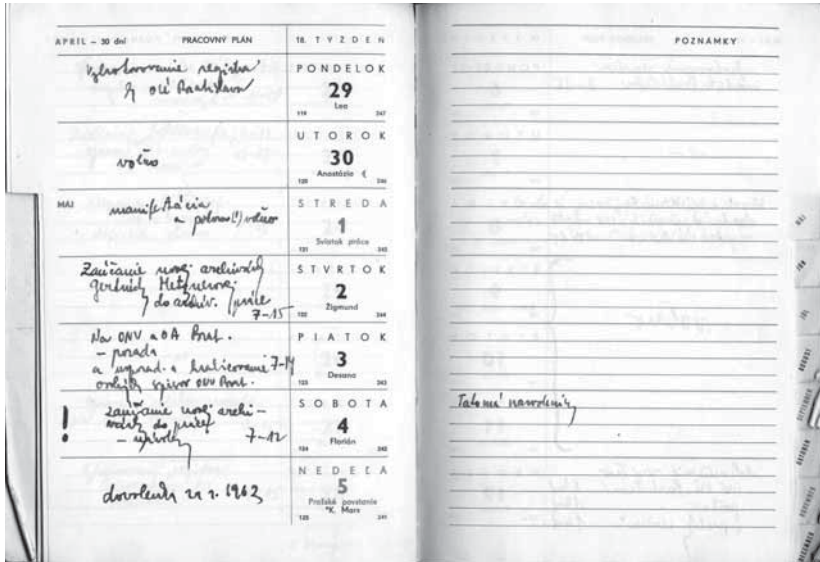
V profesijnom živote sa spočiatku venoval archívnej metodológii a teórii, pretože najmä začiatkom 60. rokov chýbali smernice pre prácu s archívnymi fondmi. Samostatne alebo v spolupráci so svojím kolektívom vypracoval niekoľko analytických archívnych pomôcok a jednu syntetickú – Sprievodcu po archívnych fondoch v roku 1980. Bol vyhľadávaným recenzentom rôznych odborných aj laických prác, vyučoval latinčinu na Gymnázium v Pezinku, cirkevné dejiny na Katedre československých dejín a archívniectva Univerzity Komenského v Bratislave a na Trnavskej univerzite v Trnave. V rokoch 1992 – 1994 pôsobil ako lektor latinčiny na archívnom kurze organizovanom vtedajšou Archívnou správou ministerstva vnútra. Od 80. rokov sa venoval takmer výlučne regionálnej histórii, v 90. rokoch aj dejinám cirkvi na Slovensku po roku 1948. Preložil viaceré archívne dokumenty, staršie historické či literárne diela z latinčiny, zaoberal sa aj literárnou históriou a publikoval početné populárno-vedecké články v lokálnych periodikách (Pezinčan, Šenkvičan, Modranské zvesti) a štúdie v odborných časopisoch (Archívni časopis, Slovenská archivistika

duchovnú dráhu. Po štyroch semestroch strávených na Bohosloveckej fakulte v roku 1956 prestúpil na Filozofickú fakultu UK. V žiadosti o prestup odôvodnil svoj úmysel stať sa kňazom „ľudskými ohľadmi a tlakom dedinského prostredia“. Katolícke vzdelanie mu však „kazilo“ kádrový profil, preto vo väčšine svojich neskorších pracovných dotazníkov a životopisov neuvádzal štúdium na gymnázium v Šaštíne ani v seminári v Bratislave. Aby mohol žiť a pracovať v socialistickej režime, musel aspoň formálne vyhodnotiť svoje duchovné hľadanie ako nesprávne, ale vnútorne zostal veriacim človekom po celý svoj život.

V máji 1959 sa oženil a neskôr sa mu narodili tri deti.² Počas štúdia v roku 1959 brigádniccky pracoval vo vtedajšom Štátnom ústrednom archíve v Bratislave a 1. novembra toho roka nastúpil na miesto okresného a mestského archivára v Pezinku. V nasledujúcom roku promoval v odbore klasická filológia (latinčina) a dejepis. Po zmene územnosprávneho členenia v roku 1960 sa

2 Svadobné oznámenie je datované 15. augustom 1959, ale J. Dubovský v dotazníkoch aj životopisoch uvádzal 15. máj 1959. Táto nejasnosť ostáva zatiaľ nezodpovedaná.

3 MV SR, Štátny archív v Bratislave, pracovisko Archív Modra (ďalej len ŠABA, prac. Modra), Ján Milan Dubovský, osobný fond, osobný spis (dotazníky a životopisy) a písomná pozostalosť Jany Magalovej (list J. M. Dubovského Jane Magalovej z 19. 1. 1976). PRÍBULOVÁ, Jana – NOVÁKOVÁ, Mária. Medailóny archivárov. In NOVÁKOVÁ, Mária – TURCSÁNY, Juraj (eds.). *Archív na okraji mesta*. Pezinok: RE VIA, Malokarpatská komunitná nadácia, 2015, s. 268 – 269; *Gymnázium Jána Bosca Šaštín-Siráže. História školy* [online] [cit. 2017-05-10]. Dostupné na: <http://gymstain.webnode.sk/historia-skoly/>

Strana z pracovného diára na rok 1963 (zdroj: ŠABA, prac. Modra, Ján Milan Dubovský, osobný fond, pracovné diáre)

a iné). V roku 1974 získal titul doktora filozofie (PhDr.) v odbore pomocné vedy historické na Univerzite Komenského v Bratislave. V roku 1998 mu Matica slovenská udelila Pamätnú medailu Štefana Moyzesa za celoživotné dielo v oblasti výskumu slovenských dejín a prekladateľskú činnosť, v roku 2002 získal Rad Ľudovíta Štúra II. triedy za prínos v oblasti archívnictva.⁴ Zomrel 1. apríla 2005 v Šenkviaciach.⁵

J. M. Dubovský zanechal pomerne rozsiahlu pozostalosť, ktorá sa nachádza v archíve v Modre ako jeho osobný fond. Časť je v súčasnosti usporiadaná (4,5 bm). Druhá časť, ktorú do archívu doniesol syn Patrik Dubovský na jar 2015, ešte nie je roztriedená. Triedenie je nutné vzhľadom na skutočnosť, že J. M. Dubovský počas svojho výskumu vyberal archívne dokumenty z fondov a mnohé nevrátil na pôvodné miesto, ale zostali súčasťou jeho osobného fondu. V prípade, že nezanechal poznámku s označením pôvodu archívneho dokumentu, je triedenie ešte komplikovanejšie. Požičiaval si aj archívne dokumenty napríklad z farských úradov. Aj po vyše 12 rokoch od jeho smrti sa v archíve stretávame so žiadosťami o vrátenie archívnych dokumentov, ktoré si požičal pre svoj výskum.

4 SEMEŠOVÁ, Mária. *Laudácia historika Jána Milana Dubovského*. Bratislava : Gregoriál, 2000, s. 188; *Pamätná medaila Jánovi Dubovskému* [online] [cit. 2017-05-10]. Dostupné na: <<http://pezincan.pezinok.sk/index.php?ygid=article&cat=1999-03&article=3404>>. *Rad Ľudovíta Štúra 2. triedy* [online] [cit. 2017-05-10]. Dostupné na: <<http://www.ocenenia.sk/ocenenie/rad-ludovita-stura-ii-triedy>>. Biografické údaje aj výsledky vedeckej činnosti J. M. Dubovského možno okrem citovaných zdrojov nájsť v týchto publikovaných prácach: NOVÁKOVÁ, Veronika. Zomrel PhDr. Ján Milan Dubovský. In *Slovenská archivistika*, 2005, roč. 40, č. 2, s. 193 – 196. ŠIMONČIČ, Jozef. PhDr. Ján Milan Dubovský šesťdesiatročný. In *Slovenská archivistika*, 1993, roč. 28, č. 1, s. 179 – 182. Ďalšie informácie o živote a diele J. M. Dubovského sa nachádzajú v archívnom fonde a registratúre z činnosti archívu v Modre a v Štátnom archíve v Nitre, pracovisko Archív Šaľa vo fonde Okresný národný výbor v Seredi, osobné spisy zamestnancov, šk. č. 47.

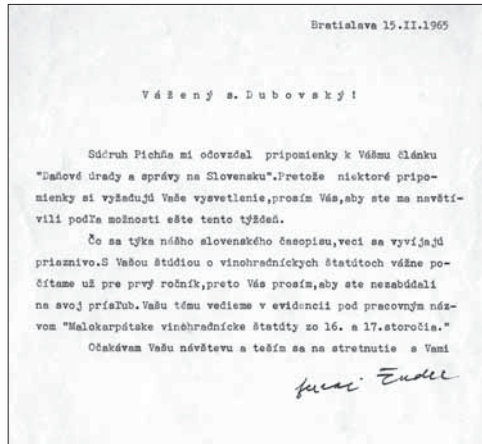
5 Týmto príspevkom opravujeme informáciu o mieste úmrtia J. M. Dubovského uverejnenú v citovanej publikácii NOVÁKOVÁ – TURCSÁNY, Archív na okraji mesta, s. 268. Za upozornenie na omyl ďakujeme Mgr. Gáborovi Strešňákovi.

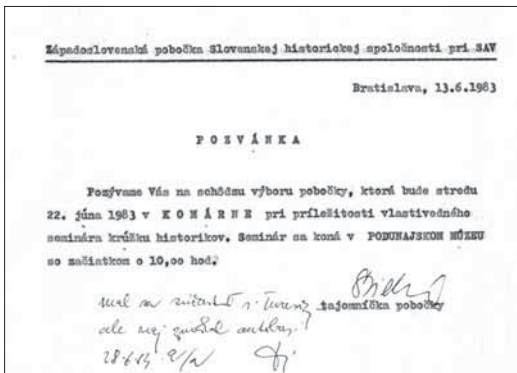
Do osobného fondu J. M. Dubovského sme sa rozhodli zaradiť aj štyri škatule dokumentov z činnosti Krúžku historikov Západoslovenskej pobočky Slovenskej historickej spoločnosti pri Slovenskej akadémii vied (SHS pri SAV) v okrese Bratislava-vidiek, ktorý

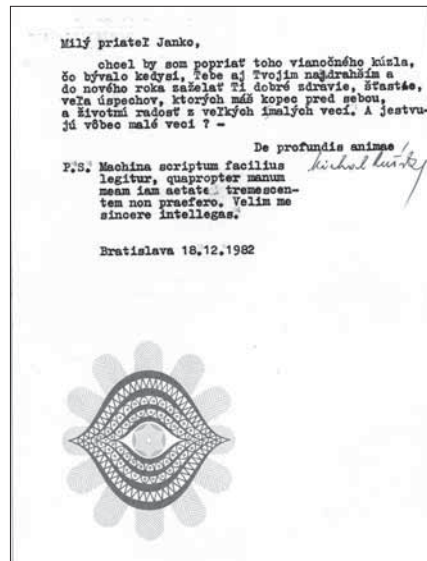
Ocenenie udelené Slovenskou archívnu správou v roku 1964 (zdroj: ŠABA, prac. Modra, Ján Milan Dubovský, osobný fond, osobný spis /ocenenia/)

List Juraja Žudela z 15. februára 1965 ohľadom prípravy prvého čísla Slovenskej archivistiky (zdroj: ŠABA, prac. Modra, Ján Milan Dubovský, osobný fond, korešpondencia /Juraj Žudela/)

Pozvánka na schôdzu výboru Západoslovenskej pobočky SHS pri SAV v júni 1983 v Komárne s osobným komentárom J. M. Dubovského (zdroj: ŠABA, prac. Modra, Ján Milan Dubovský, osobný fond, činnosť v komisiách /SHS pri SAV/)

List M. Kušíka z 18. decembra 1982, v ktorom po latinsky vysvetľuje, že pre trasúcu sa ruku mu radšej píše strojom (zdroj: ŠABA, prac. Modra, Ján Milan Dubovský, osobný fond, korešpondencia /Michal Kušík/)

J. M. Dubovský (sprava) na archívnom sympóziu v Rimavskej Sobote v roku 1987 (zdroj: ŠABA, prac. Modra, Ján Milan Dubovský, osobný fond, fotografie)

J. M. Dubovský v roku 1978 založil a ako tajomník viedol až do jeho zániku v prvej polovici 90. rokov. Zaujímavou súčasťou osobného fondu J. M. Dubovského je korešpondencia Jany Magalovej z Dubovej, jeho žiačky na pezinskom gymnáziu. Aj po jej maturite v roku 1972 s ňou udržiaval písomný kontakt, ich listy boli prejavom vzájomného priateľstva umocneného kresťanským duchovným putom. V roku 1979 Jana Magalová zomrela po onkologickej chorobe vo veku 25 rokov. Dokumenty, ktoré J. M. Dubovskému doniesla matka zosnulej Amália Magalová v roku 2000, sa skladajú najmä z korešpondencie s J. M. Dubovským, jej priateľmi a známymi, svadobných a maturitných oznámení a pohľadníc. Časť osobného fondu J. M. Dubovského sa prelína s registratúrou a archívnymi dokumentmi z činnosti archívu, keďže ako riaditeľ dával evidovať všetku prijatú poštu, napríklad aj pozvánky na konferencie adresované na jeho meno. Zároveň bude potrebné niektoré zaevidované spisy z neroztriedenej časti fondu vrátiť do registratúry archívu, pretože J. M. Dubovský si ich pre účely vybavenia ponechal vo svojej kancelárii a tak sa stali súčasťou jeho osobného fondu. J. M. Dubovský mal zvyk na spisový obal zaevidovanej žiadosti napísať pokyn na jej vybavenie pre podriadených. Na zaevidovanú pozvánku na nejaké podujatie

Malokarpatské VINOHRADNÍCKE MUZEUM
902 01 PEZINOK Revolučná ul.

Váž. údrž.
PhDr. Milan Dubovský
riaditeľ Okres. archívu
Modra

Datum: 19. mája 1988

C. l. 101/1988 VZ 100
VW: Menovací dekrét

Vážený súdruh /súdržka/,
dovoľujeme si Vás menovať do nákupnej komisie Malokarpatského múzea v Pezinku pre nákup zbierkového fondu. Komisia bude zasaďať 2 - 4 krát do roka. Prvý termín zasadania Vám bude včas oznámený. Zariadte si prosím, pracovné povinnosti tak, aby ste sa komisie mohli zúčastniť.
Tešíme sa na spoluprácu a sme o pozdraven

Malokarpatské múzeum
902 ul. Pezínok
2

Anna Doležalá
riadička múzea

Menovanie J. M. Dubovského za člena nákupnej komisie Malokarpatského múzea v Pezinku z 19. mája 1988 (zdroj: ŠABA, prac. Modra, Ján Milan Dubovský, osobný fond, osobný spis /menovacie dekréty/)

si zase poznačil, či sa ho zúčastnil, respektíve príčinu prípadnej neúčasti. Tieto osobné komentáre poskytujú možnosť nahliadnuť do jeho spôsobu myslenia a čítania aj do zákulisia jeho pracovných vzťahov. Pre ilustráciu odcitujeme komentár k pozvánke na zasadanie Západoslovenskej pobočky SHS pri SAV v Komárne v máji 1983. J. M. Dubovský si poznačil: „Mal sa zúčastniť s. Turcsány, ale vraj zmeškal autobus.“

Osobitnou vecnou skupinou v osobnom fonde J. M. Dubovského je zbierka samizdatovej literatúry, ktorú prepisoval a pomáhal rozširovať. Ide o diela domácich i zahraničných kresťanských autorov, niektoré práce pravdepodobne aj prekladal z nemčiny v spolupráci s Magdou Richterovou.

Roztriedené archívne dokumenty možno rozdeliť do týchto tematických skupín:

1. Dokumenty osobného charakteru: osobný spis, mzdové listy, diplomy, medaily, čestné odznaky; pracovné diáre z rokov 1963 – 1989
2. Korešpondencia (osobná, členov jeho rodiny), fotografie, záznamy a účty týkajúce sa vedenia domácnosti, korešpondencia Jany Magalovej
3. Materiály z činnosti rôznych komisií (na prípravu obecných či mestských osláv, kultúrnej komisie Miestneho národného výboru v Šenkviaciach, Ohodnocovacej komisie Archívnej správy Ministerstva vnútra SSR, Odbornej názvoslovnej komisie pri Okresnom národnom výbore Bratislava-vidiek, Komisie pre dejiny závodov pri Okresnej odborovej rade a iných), rôznych rád (redakčnej rady periodík Pezinčan, Šenkvičan, Modranské zvesti, Slovenská archivistika, Vedeckej archívnej rady a iných) a výborov (Spoločnosti slovenských archivárov, Okresného výboru Slovenského zväzu protifašistických bojovníkov a iných), v ktorých pôsobil.
4. Podklady k mestským a obecným monografiám (Šenkvice, Modra, Pezinok, Vištuk, Slovenský Grob, Doľany) z rokov 1966 – 2002
5. Diplomová práca, štúdie v Archivním časopise, Slovenskej archivistike a Historickom časopise, populárno-vedecké články z rokov 1960 – 1995
16. Nepublikované prednášky, referáty a príspevky na konferenciách, školeniach a seminároch z rokov 1965 – 2004
7. Pedagogická činnosť na Gymnáziu v Pezinku z rokov 1966 – 2001
8. Preklady archívnych dokumentov a latinských diel z rokov 1975 – 1997
9. Recenzie, lektorské a oponentské posudky z rokov 1965 – 2001
10. Dokumenty zo študijných ciest do Budapešti, Bologne a Ríma z rokov 1978 – 1999
11. Zbierka novín a časopisov, výpisky a kartotečné lístky k regionálnym dejinám a rôznym témam
12. Zbierka samizdatovej literatúry

Osobný fond J. M. Dubovského možno využiť ako prameň informácií k činnosti Západoslovenskej pobočky SHS pri SAV, redakčných rád periodík, v ktorých pôsobil, či Vedeckej archívnej rady. Nepublikované práce môžu študovať a citovať autori, ktorí sa zaoberajú nielen problematikou regionálnych dejín, ale i heraldikou, sfragistikou či literárnou históriou. Výpisky a kartotečné lístky J. M. Dubovského, ktorých súčasťou je kartotéka diel latinských autorov k dejinám bývalého okresu Bratislava-vidiek, bibliografia k dejinám okresu, výpisky z fondov modranského archívu, iných archívov či z literatúry zoradené podľa tematického a teritoriálneho hľadiska, môžu byť nápomocné pri heuristike k dejinám miest a obcí bývalého okresu Bratislava-vidiek. A napokon je osobný fond J. M. Dubovského výpoveďou o živote človeka – vedca, kolegu, šéfa, manžela a otca, ktorý zasvätil archívu celý svoj život.

Ján Milan Dubovský: Der persönliche Archivbestand des Archivars und Historikers

Ján Milan Dubovský wurde am 7. Juni 1933 in Trnava geboren. Im Jahr 1960 schloss er das Studium Latein und Geschichte an der Philosophischen Fakultät der Comenius-Universität in Bratislava ab. In den Jahren 1959 bis 2000 arbeitete er im Archiv, zuerst als Landkreis- und Stadtarchivar in Pezinok, ab Februar 1961 als Direktor des Landkreisarchivs Bratislava-Land (Okresný archív Bratislava-vidiek). Er forschte zu Themen aus dem Bereich der Archivmethodologie und -theorie, arbeitete eigenständig oder in Zusammenarbeit mit seinem Kollektiv einige Archivhilfsmittel aus. Er wirkte auch als Rezensent und Pädagoge. Ab den 80er Jahren des 20. Jahrhunderts widmete er sich fast ausschließlich der regionalen und örtlichen Geschichte, in den 90er Jahren auch der Kirchengeschichte in der Slowakei nach 1948. Er veröffentlichte zahlreiche populärwissenschaftliche Aufsätze in örtlichen Periodika und Studien in Fachzeitschriften. Er verstarb am 1. April 2005 in Šenkvice.

Während seines reichen Berufslebens versammelte er einen relativ großen schriftlichen Nachlass. Bei der Nachlasssortierung wurden die Archivadokumente in folgende Gruppen aufgeteilt:

1. Dokumente persönlicher Art (Personalakte, Lohn-/Gehaltsabrechnungen, Diplome, Arbeitstagebücher)
2. Korrespondenz
3. Dokumentationsmaterial aus der Tätigkeit in Kommissionen, Räten, Ausschüssen
4. Unterlagen zu Stadt- und Gemeindemonographien
5. Diplomarbeit, Studien, Aufsätze, Fachwerke
6. Unpublizierte Fachvorträge, Referate und Konferenzbeiträge
7. Pädagogische Tätigkeit
8. Übersetzungen von Archivadokumenten; Rezensionen, Gutachten
9. Kritische Bewertungen und Gutachten
10. Dokumentationsmaterial aus Studienreisen ins Ausland
11. Zeitungs- und Zeitschriftensammlung, Exzerpte zu regionaler und örtlicher Geschichte oder anderen Themenbereichen
12. Sammlung der Samisdat-Literatur

Die Bedeutung des persönlichen Archivbestands von Ján Milan Dubovský besteht darin, dass Forscher ihn als Informationsquelle zu regionaler und örtlicher Geschichte, zur Tätigkeit verschiedener Fachkommissionen, deren Mitglied J. M. Dubovský war, aber auch zur Sphragistik, Heraldik und Literaturgeschichte nutzen können. Vor allem ist dieser Archivbestand ein Zeugnis über das Leben eines Menschen, der sein ganzes Leben dem Archiv gewidmet hat.

Spomienka na osobnosť PhDr. Teodora Lamoša, CSc.

– udelenie čestného občianstva mesta Kremnica

in memoriam

Valéria Solčániová

V meste Kremnica sa 21. jún 2017 niesol v znamení vzájomnej spolupráce Mesta Kremnica so Štátnym archívom v Banskej Bystrici, pracovisko Archív Kremnica.¹ Zámerom týchto inštitúcií bola spoločná myšlienka vyslovenia vďaky PhDr. Teodorovi Lamošovi, CSc. za vytvorené hodnoty v spoločensko-kultúrnej či športovej oblasti pre toto mesto. Stalo sa tak v podobe navrhnutého udelenia čestného občianstva *in memoriam* na základe jednoglasne schváleného uznesenia Mestského zastupiteľstva v Kremnici dňa 13. apríla 2017 pod č. 28/1704.

Slávnostný deň sa začal predpoludním v kremnickom archíve privítaním syna Teodora Lamoša, pána Sebastiána Lamoša, a jeho rodiny Valériou Solčániovou, vedúcou archívu. Bolo to vzácné stretnutie plné emócií, ktoré vyvolali najmä spomienky syna i prítomných Kremničanov na tohto významného archívára. Nosnú ideu tejto udalosti umocnilo otvorenie výstavy v priestoroch archívu na počesť výnimočného kremnického archívára za prítomnosti Ivety Ceferovej, zástupkyne primátora mesta Kremnice. Výstava poukazuje na výpoveď dokumentov z jeho študentského života, ako aj jeho tvorivej a precíznej práce v kremnickom archíve. Prináša tiež priamy pohľad na jeho záľuby či zachovanú korešpondenciu s fotografiami získanými od pani Heleny Lamošovej. Výstava bola verejnosti prístupná v štátnom archíve do konca roka 2017.

Rodina Lamošová v roku 1922 – matka Mária Lamošová, rodená Ležáková, Teodor Lamoš, Lenka Lamošová a otec Alojz Lamoš (zdroj: súkromná zbierka Sebastiána Lamoša)

1 Tento príspevok nebol súčasťou odborného programu XXI. archívnych dní v SR v Martine. Odznel na spomienkovom podujatí venovanom osobnosti PhDr. Teodorovi Lamošovi, CSc. dňa 21. júna 2017 v Kremnici.

Študent Teodor Lamoš

(zdroj: súkromná zbierka Sebastiána Lamoša)

Teodor Lamoš so synom Sebastiánom v rokoch 1953/1954

(zdroj: súkromná zbierka Sebastiána Lamoša)

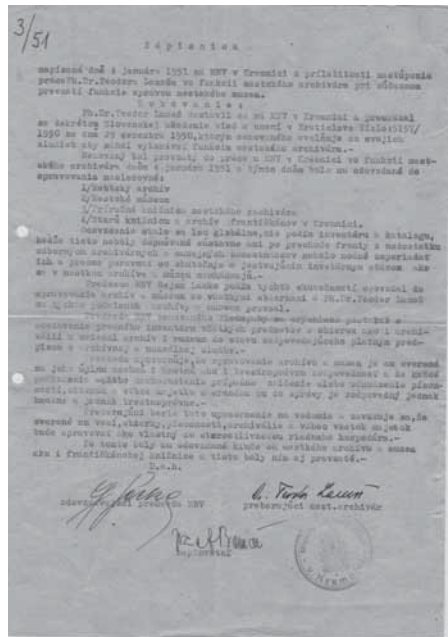
Oficiálne podujatie odovzdania čestného občianstva *in memoriam* pod názvom Spomienky, osobnosť PhDr. Teodor Lamoš, CSc. sa uskutočnilo v Radnej sieni Mestského úradu v Kremnici. Práve v priestoroch, kde Teodor Lamoš v 50. rokoch 20. storočia prezentoval svoje výstavy a historické prednášky o archíve a Kremnici. Za oceneného prevzal čestné občianstvo jeho syn Sebastián Lamoš, čo potvrdil zápisom do pamätnej Katarínskej knihy. Slávnostné otvorenie podujatia prebiehalo v sprievode hudby, privítaním rodiny Lamošovej i kremnických archivárov a všetkých zúčastnených zamestnankyňou mestského úradu. Slová vďaky pre oceneného za všestranné aktivity v širšom kultúrnom a spoločenskom kontexte pre mesto Kremnica vyslovili Alexander Ferencík, primátor mesta a Iveta Ceferová, zástupkyňa primátora. Za pracovisko Archív Kremnica vyjadrila veľké poďakovanie v mene všetkých kremnických archivárov vedúca archívu Valéria Solčániová.

„Na svete je jedna reč, ktorej všetci rozumejú. Je to jazyk nadšenia, vecí urobených s láskou a chuťou, túžbou dosiahnuť to, o čom snívame alebo čomu veríme.“ Výstižný citát Paula Coelho, nad ktorým je hodné sa zamyslieť, lebo priamo vyjadruje, akým bol PhDr. Teodor Lamoš, CSc., kremnický archivár a kronikár, historik, historický geograf, vedec, publicista, športovec, aktívny iniciátor, ale i účastník kultúrnych podujatí v čase svojho pôsobenia v Kremnici.

Narodil sa 7. januára 1921 v obci Rakovo pri Martine ako druhé dieťa matke Márii Lamošovej, rodenej Ležákovej, a otcovi Alojzovi, rodákovi z Kremnice. V tom čase už Lamošovci vychovávali dvojročnú dcéru Lenku. O dva roky nato sa 6. mája 1923 tešili z ďalšej dcéry Eleonóry. Bola to harmonicky žijúca rodina, ktorá sa snažila nielen o intelektuálny vývoj svojich detí, ale aj o stelesnenie srdečnosti. Rodinné zázemie i častý pobyt v Kremnici ovplyvnili myslenie i život mladého Teodora. Vzor videl vo svojej matke, ale aj otcovi, ktorý bol traťmajstrom v podniku Československé štátne dráhy a dozeral na prácu pri stavbách a opravách na úseku železničnej trate.

Základné vzdelanie získal Teodor Lamoš v ľudovej škole v Kremnici.² Za žiaka Štátneho Československého reformného reálneho gymnázia Pavla Križku v Kremnici bol zapísaný a prijatý riaditeľom školy Ing. Rudolfom Štanclom 28. júna 1931.³ Žiaľ, počas prvého gymnaziálneho ročníka v roku 1932 stratil otca. Z malej matkinej penzie, ktorá bola domácou v rodine, študovali v kremnickom gymnáziu ešte dve sestry Lenka a Eleonóra. Toto ťažké životné obdobie mu pomáhali počas štúdia prekonávať i časté školské vychádzky do okolia Kremnice (na Lúčky, Kremnický štít, Jastrabskú skalú, Šášovský hrad a iné miesta) či celodenné výlety na Sitno, do Banskej Bystrice a botanické exkurzie do miestnych tovární, ktoré gymnázium podľa ročných školských správ pravidelne organizovalo. Kremnické gymnázium formovalo Teodora Lamoša aj v oblasti športových a prednáškovo-osvetových aktivít, ktoré v škole často prebiehali. Učiteľ hudby Bohuslav Jelínek, neskôr osobný priateľ, ho zas viedol v hre na husliach. Zaujímavosťou je, že v ročnej správe za školský rok 1938/1939 sa uvádza pod menom Teodor Ladislav Lamoš. O písomnej maturitnej skúške sa dozvedáme, že ju absolvoval 31. marca a 1., 3. a 4. apríla 1939 z jazyka slovenského, latinského, francúzskeho a nemeckého.⁴ Ústne skúšky úspešne zvládol 23. mája 1939 z vlastivedy, fyziky a latinského i francúzskeho jazyka pod predsedníctvom dočasného správcu Štátneho Československého reformného reálneho gymnázia v Banskej Štiavnici Jozefa Solčányho.⁵

Ďalšie jeho študijné kroky viedli na Filozofickú fakultu Slovenskej univerzity v Bratislave, kde študoval od roku 1939 do roku 1943 odbor história a geografia. Popri štúdiu si musel privyrábať pre veľmi zlú finančnú situáciu. V roku 1940 v rámci študentskej praxe po prvýkrát vstúpil do kremnického archívu a začal spoznávať v archívnych dokumentoch ukryté kultúrne bohatstvo.⁶ Ako vysokoškolák spracoval správu o archíve banskobystrickej kapituly (turčianskeho hodnoverného miesta), ktorá bola publikovaná v Zborníku Sloven-

Záznam o prevzatí funkcie mestského archívára
s podpisom T. Lamoša

(zdroj: ŠABB, pracovisko Archív Kremnica,
fond Okresný národný výbor v Kremnici,
referát I. pre veci vnútorné – 428, šk. 157)

2 Informátor: Helena Lamošová, rodená Fialová. Informácia podaná v marci 2017.

3 MV SR, Štátny archív v Banskej Bystrici, pracovisko Archív Kremnica (ďalej len ŠABB), fond Gymnázium a reálka v Kremnici 1742 – 1986, 1988 – 2001, 2006, Ročná správa 1931 – 1939, šk. 2.

4 ŠABB, pracovisko Archív Kremnica, fond Gymnázium a reálka v Kremnici 1742 – 1986, 1988 – 2001, 2006, Ročná správa 1938 – 1939, str. 6 – 7, šk. 2.

5 ŠABB, pracovisko Archív Kremnica, fond Gymnázium a reálka v Kremnici 1742 – 1986, 1988 – 2001, 2006, Protokol o skúškach dospelosti 1939, šk. 2.

6 LAMOŠ, Teodor. *Archív mesta Kremnice. Sprievodca po fondoch a zbierkach*. Bratislava : Slovenská archívna správa Povereníctva vnútra, 1957, s. 25.

Teodor Lamoš pri práci v kremnickom archíve (zdroj: súkromná zbierka Sebastiána Lamoša)

ského národného múzea v roku 1943.⁷ Touto prvotinou môžeme sledovať začiatok jeho knižných prác, odborných štúdií i populárno-náučných článkov.⁸ Neskôr v časopise *Historica Slovaca* uverejnil štúdiu, v ktorej sa venoval používaniu červeného vosku na pečati v kremnickej mestskej kancelárii.⁹

Jeho prvou pracovnou zastávkou bolo v čase od 1. novembra 1943 do 30. septembra 1945 miesto odborného asistenta Historického seminára Slovenskej univerzity v Bratislave.¹⁰ Následne od 1. októbra 1945 do 31. decembra 1950 pracoval ako vedecký pracovník v Historickom ústave Slovenskej akadémie vied a umení v Bratislave. V roku 1946 mu bol udelený 2. februára diplom doktora filozofie a 9. decembra získal diplom stredoškolského profesora pre gymnáziá. Svoje obzory a vzdelanie si naďalej rozširoval, tento krát vo Francúzsku. Absolvoval postgraduálne štúdium na Vysokej archívnej škole (*École des Chartes*) v Paríži, na ktorú bol vyslaný od 5. novembra 1947 do 11. augusta 1948 ako štipendista vlády. Po návrate z Paríža bol 1. septembra 1948 do 31. decembra 1950 vymenovaný za riaditeľa Historického ústavu Slovenskej akadémie vied a umení v Bratislave. Od 10. októbra 1949 bol zapísaný do registra slovenských umelcov a vedcov v sekcii pre kultúrne vedy a členom Československej spoločnosti pre šírenie politických a vedeckých poznatkov.¹¹

Paríž bol miestom, kde popri štúdiu dokončieval i svoju dizertačnú prácu *Sídelný zemepis Kremnice*, ktorá vyšla tlačou v júli 1948. Bola to jeho prvá monografia, v ktorej historickou a geografickou metódou zaznamenal život Kremnice v čase a priestore od jej založenia. V úvode knihy Dr. Lamoš sám spomína a vydáva svoje svedectvo: „Táto výskumná práca v metóde, materiáli, vznikla v archívárskej pracovni, písal som ju medzi kremnickými domami, ľuďmi a na okolitých štósoch, vrchoch. Je to kus lásky ku Kremnici, v ktorej sa na-

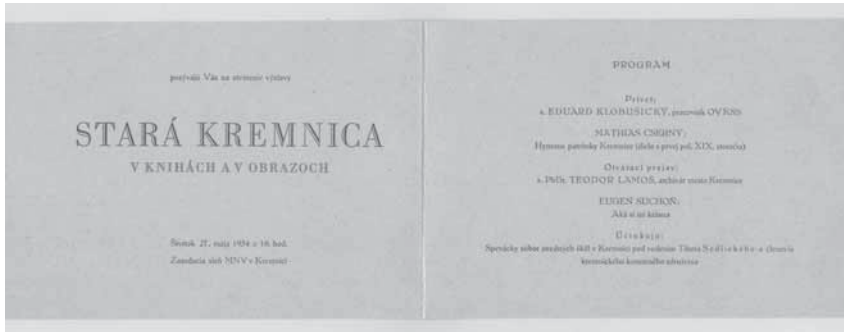
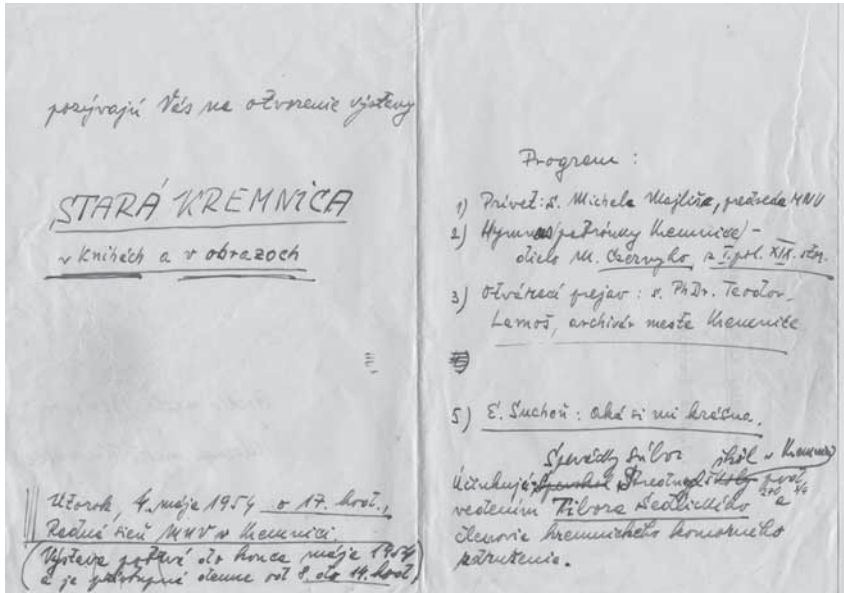
7 LAMOŠ, Teodor. Archív Banskobystrickej kapituly. In *Sborník Muzeálnej slovenskej spoločnosti, 1942 – 1943*, roč. 36 – 37, s. 260 – 264.

8 LAMOŠ, Teodor. *Vznik a počiatky banského a mincového mesta Kremnice 1328 – 1430*. Banská Bystrica : Stredoslovenské vydavateľstvo, 1969, s. 234.

9 LAMOŠ, Teodor. Červená pečať kremnickej kancelárie. In *Historica Slovaca, 1945 – 1946*, roč. 3 – 4, s. 228 – 229.

10 ŠABB, pracovisko Archív Kremnica, fond Okresný národný výbor v Kremnici, referát I. pre veci vnútorné – 428, šk. 157.

11 Informátor: Helena Lamošová, rodená Fialová. Informácia podaná v marci 2017.

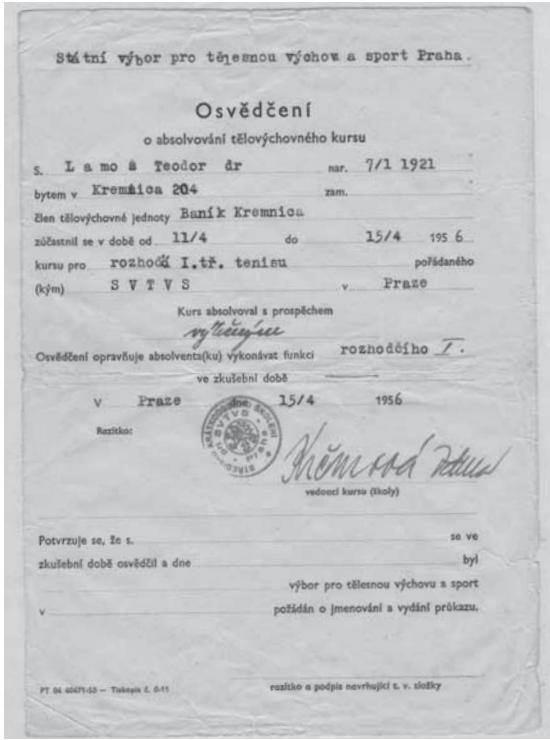
Rukopisný návrh Teodora Lamoša a tlačená pozvánka na otvorenie výstavy Stará Kremnica v knihách a v obrazoch
(zdroj: ŠABB, pracovisko Archív Kremnica, osobný fond Teodor Lamoš, šk. 7)

rodil môj nebohý otec, starý otec a v ktorej som strávil svoje študentské roky.¹² Nezabúda pritom ani na získané rady a pomoc od univerzitného profesora Jána Hromádku, ktorý mu dizertačnú prácu po odmietnutí profesorom Danielom Rapantom nielen prijal, ale aj dopomohol k jej publikovaniu.¹³ Veľkú vďačnosť vyjadril i ďalšiemu profesorovi Alexandrovi Húščavovi, ktorý ako píše: „...ma prvý učil mať rád dejiny cez jej základné vedy a bol pri mne vtedy, keď som ho najviac potreboval...“¹⁴ Samozrejme úvodné poďakovanie patrilo i priateľom z Kremnice za podporu, fotografovanie stredovekých listín tajomníkovi mesta Dr. Ot-

12 LAMOŠ, Teodor. *Sídelný zemepis Kremnice*. Bratislava : Slovenská akadémia vied a umení, 1948, s. 6.

13 Informátor: Richard Marsina. Informácia podaná telefonicky 7. júna 2017.

14 LAMOŠ, *Sídelný zemepis Kremnice*, s. 7.

Osvědčení T. Lamoša o absolvovaní telovýchovného kurzu z roku 1956 (zdroj: ŠABB, pracovisko Archív Kremnica, osobný fond Teodor Lamoš, šk. 8)

dom na to, že vzácny stredoveký archív mesta Kremnice má pre socialistickú vedu veľký význam a je jedným z najstarších archívov na Slovensku, mal by sa MNV postarať o obsadenie stáleho archivárskeho miesta v Kremnici, a to do rúk odborného a plne kvalifikovaného archivára.“ Následne Miestny národný výbor v Kremnici na základe zaslanej žiadosti z 11. decembra 1950 Slovenskej akadémie vied a umení dostal písomné prehlásenie, že Dr. Lamoš bol dňom 30. decembra 1950 uvoľnený zo služieb Slovenskej akadémie vied a umení v Bratislave, aby mohol vykonávať funkciu mestského archivára v Kremnici.

Na 1. január 1951 Teodor Lamoš spomína takto: „Stal som sa archivárom mesta Kremnice, kde mám na starosti okrem veľkého a historicky cenného archívu aj múzeum, vedec-kú knižnicu archivársku a starú knižnicu františkánsku, sú to jednotky nenahraditeľné pre slovenské dejiny“.¹⁷

tovi Hellensteinovi, Dr. A. Jánošimu, kustódovi múzea a archívu M. Groszmannovi, či za vypracovanie máp a plánov Ing. P. Mokošovi, ako aj slečne Gizele Děkányovej.

Práve slečna Gizela Děkányová, narodená 11. júla 1911 v Rimavskej Seči, povolaním vyučena cukrárka, sa stala nielen životnou láskou Teodora Lamoša, ale aj stimulom v práci a veľkou oporou v ťažkých životných chvíľach.¹⁵ Od 4. februára 1950 sa stali manželmi a ešte v ten rok sa im 2. novembra 1950 v Bratislave narodil syn Sebastián.¹⁶ Rodina však dlho nepobudla v Bratislave na Ulici Národného povstania 24, lebo ich cesta smerovala do mesta Kremnica, na Námestie 1. mája č. 3 a neskôr Ulicu kutnohorskú č. 204.

Písal sa 30. november 1950, keď Povereníctvo školstva, vied a umení v Bratislave, ako príslušný kontrolný orgán nad archívmi na Slovensku, zaslalo upozornenie Miestnemu národnému výboru (MNV) v Kremnici so žiadosťou: „Vzhľadom

15 ŠABB, pracovisko Archív Kremnica, fond Okresný národný výbor v Kremnici, referát I. pre veci vnútorné – 428, šk. 157; EZROVÁ, Adriana. Významné osobnosti kultúrnej histórie mesta Kremnice. In *Kremnica. Zborník prednášok z medzinárodného sympózia pri príležitosti 500. výročia kodifikácie banskeho práva v Kremnici 17. – 19. novembra 1992*. Martin : Gradus, 1992, s. 408.

16 Informátor: Helena Lamošová, rodená Fialová. Informácia podaná v marci 2017.

17 ŠABB, pracovisko Archív Kremnica, fond Okresný národný výbor v Kremnici, referát I. pre veci vnútorné – 428, šk. 157; LAMOŠ, *Archív mesta Kremnice. Sprievodca po fondoch a zbierkach*, s. 25.

Mesto Kremnica tak po dlhých osemnástich rokoch získalo na neobsadené miesto prvého vzdelaného mestského archívára. Konštatujem, že to bola najlepšia voľba mesta, pretože prijali nielen archívára srdcom, ale tiež nesmierne zodpovedného a precízneho človeka, ktorému záležalo na pozdvíhnutí vzácneho kremnického archívu. Mesto Kremnica touto voľbou určite získalo! Ale čo Dr. Lamoš? Historik Pavel Horváth vo svojich spomienkach uvádza, že politické previerky, tak v tomto období, ako aj neskôr, existenčne postihli Teodora Lamoša i viacerých historikov.¹⁸ Jeho pracovným sídlom sa stali priestory súčasného mestského úradu, kde pôsobili i jeho predchodcovia ako Pavol Križko, Michal Matunák či iné osobnosti. V kremnickom archíve bol od začiatku iniciatívny tak v preberaní a ukladaní archívnych dokumentov, súpise archívnych fondov kremnického okresu, ako i zveladení jeho novej pracovne so zriadenou príručnou študijnou knižnicou, ktorá slúžila archívárom aj bádatelom. Pracoval s určitým nadhľadom a vychádzal zo študijných poznatkov, ktoré spájal s praxou.¹⁹ V júni 1953 na jeho podnet poslucháči histórie a archívnictva pod vedením univerzitného profesora Alexandra Huščavu usporiadali podnikový archív mincovne. Viac-menej pokračoval v práci z júna a októbra 1950, keď so skupinou mladých historikov usporiadal starú františkánsku knižnicu v Kremnici. Ako sám v roku 1957 uvádza: „Túto vzácnu knižnicu sme zachránili pre Kremnicu a má 8 222 zväzkov, obsahuje bohatý materiál od roku 1399 a do dnešného dňa sme ju starostlivo opatrovali. Naším želaním je, aby ani jedna vzácna kniha sa nedostala preč z Kremnice.“ Konštatujem, že toto jeho želanie sa, žiaľ, nenaplnilo. V roku 1954, a to 6. – 11. septembra, sa im tiež podarilo v Mestskom hrade v Kremnici dať do náležitého stavu knižnicu a archív rímskokatolíckej fary, v ktorej sa nachádzalo 26 vzácných stredovekých kódexov. Dr. Lamoš dokonca v rokoch 1949 – 1950 usporiadal aj archív mesta Levoča.²⁰

Lamošovým záujmom bolo tiež zviditeľniť archívniectvo na Slovensku. To sa mu aj podarilo, vďaka komplexným archívnyim výskumom v spolupráci s Historickým ústavom Slovenskej akadémie vied a umení v Bratislave v rokoch 1950 – 1952 a spracovanej Bibliografii

*Teodor Lamoš ako tenisový a pálkársky tréner
(zdroj: súkromná zbierka Sebastiana Lamoša)*

18 ŠKVARNA, Dušan. Rozhovor s Pavlom Horváthom – Historik sviežeho ducha. In *Historická revue*, 1996, roč. 7, č. 3, s. 24.

19 LAMOŠ, Teodor. *Archív mesta Kremnice. Sprievodca po fondoch a zbierkach*, s. 25.

20 LAMOŠ, Teodor. Stredoveký materiál Archívu mesta Levoče. In *Sporník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského*, 1964, roč. 15, s. 149 – 154; ŠA BB, pracovisko Archív Kremnica, fond Štátny okresný archív v Žiari nad Hronom so sídlom v Kremnici, Správa o stave archívu v Kremnici 68/1960, šk. 2.

PhDr. Teodor Lamoš, CSc.

(7. 1. 1921 Rakovo – 26. 12. 1965 Tomášov);
(zdroj: súkromná zbierka Sebastiana Lamoša)

k archívom na Slovensku.²¹ Bolo to prvé dielo vydané v roku 1953, ktoré zachytávalo podrobnosti o archívoch a členilo ich podľa archívnych typov a celkov na Slovensku.²²

PhDr. Teodor Lamoš, CSc. bol od 1. apríla 1953²³ do 1. apríla 1956 v dôsledku reorganizácie archívnej služby poverený vykonávať funkciu okresného archivára pri Okresnom národnom výbore (ONV) v Kremnici.²⁴ V správe o prevzatí funkcie sa uvádza povinnosť dať zanedbaný archív ONV v Kremnici do vzorného poriadku. V rokoch 1954 až 1961 zastával post prvého riaditeľa novovzniknutého Okresného archívu v Kremnici, jeho sídlom sa stali dve miestnosti na 1. poschodí v budove Dolnej brány. V tom čase s ním pracoval aj pomocný archívny pracovník Ľudovít Rovný. To, že ich archívna práca nebola docenená, uvádza v správe v roku 1960: „Už dvakrát od roku 1951 v našej verejnej správe boli platové úpravy a na nás archivárov sa zabudlo, všetky disciplíny života nás už predbehujú, i keď pracujeme v mimoriadne studenom a prašnom prostredí.“²⁵

No i tak iniciatíva Teodora Lamoša smerovala stále ďalej s tým, že si uvedomoval potrebu oddelenia a osamostatnenia archívu mesta Kremnica a mestského múzea, na ktorom pracoval. Problémom pre vyriešenie situácie boli tak personálne a priestorové možnosti, ako aj finančné prostriedky. Nakoniec sa mu vynaložené úsilie osamostatnenia inštitúcií podarilo zrealizovať v dňoch 8. – 10. augusta 1955 a ako sám uvádza: „To boli slávnostné dni dejín archívu mesta Kremnice aj mestského múzea, ktoré čakalo na tento okamih od roku 1889.“²⁶

V novovzniknutých priestoroch archívu usporiadal a spresnil jednotlivé fondy i zbierky, zostavil lístkový katalóg stredovekého listinného materiálu do roku 1526, vytvoril samostatné oddelenie sfragistiky, máp a plánov, ako aj fotodokumentácie. Túto obdivuhodnú a namáhavú prácu vieme s úctou oceniť predovšetkým my, archivári, jeho pokračovatelia. Teodor Lamoš sa však snažil kremnický archív sprístupniť aj formou vypracovaného Sprievodcu po archíve mesta Kremnice, ktorý vyšiel tlačou v roku 1957.²⁷ Pre historikov, bádate-

21 LEHOTSKÁ, Darina. Historiografia z odboru archívniectva v SSR 1960 – 1977. In *Slovenská archivistika*, 1978, roč. 13, č. 2, s. 35; ŠABB, pracovisko Archív Kremnica, fond Mestský národný výbor v Kremnici IV, č. spisu 355/1951, šk. 50.

22 LAMOŠ, Teodor (ed.). *Bibliografia k archívom na Slovensku*. Bratislava : Publikačný ústav Povereníctva vnútra, 1953, 183 s.

23 LAMOŠ, *Archív mesta Kremnice. Sprievodca po fondoch a zbierkach*, s. 25.

24 ŠABB, pracovisko Archív Kremnica, osobný fond Teodor Lamoš, šk. 6.

25 ŠABB, pracovisko Archív Kremnica, fond Štátny okresný archív v Žiari nad Hronom so sídlom v Kremnici, Správa o stave archívu v Kremnici 68/1960, šk. 2.

26 LAMOŠ, *Archív mesta Kremnice. Sprievodca po fondoch a zbierkach*, s. 26.

27 LAMOŠ, *Archív mesta Kremnice. Sprievodca po fondoch a zbierkach*, 231 s.

lov i širokú verejnosť sú v ňom základné informácie o vývoji archívu, význame, ale i o popise archívnych fondov na vyhľadanie uchovaného archívneho materiálu.²⁸ Pre nás archivárov je to ešte aj dnes nesmierne hodnotná pomôcka, ktorú denno-denne berieme do rúk.

Poslanie kremnického archívu sa T. Lamoš snažil širokej verejnosti priblížiť i prezentáciou na výstavách vypovedajúcich o uchovanom kultúrnom dedičstve. Bol tak prvým kremnickým archivárom, ktorý takouto formou popularizoval archívnu prácu. Jeho tri stále výstavy vznikali priebežne od roku 1954.²⁹ Prvá bola slávnostne otvorená 27. mája 1954 na tému Stará kremnická architektúra a umiestnená v predsieni zasadacej siene bývalého MNV a súčasného mestského úradu. Podala svedectvo k vládne uzneseniu z roku 1950 o meste Kremnica ako štátnej pamiatkovej rezervácii. V roku 1955 sa vo vitrínach, ktoré dodnes v kremnickom archíve plnia prezentačný účel, vynímali vzácne písomnosti Archívu mesta Kremnica, a to v nezmenenej podobe až do roku 1996. Dňa 16. júna 1956 vo výstavnej sieni Okresného múzea otvorili výstavu Z diel akademického maliara Vojtecha Angyala, pretože archív nemal výstavné miestnosti. Počas slávnostného otvorenia odznali príspevky Dr. Karola Vaculíka, riaditeľa Slovenskej národnej galérie, Dr. Otta Hellensteina, riaditeľa múzea a príspevok Dr. Lamoša. V programe hralo i kremnické kvarteto Dr. Lamoš, Dr. Balog, profesor J. Kanta a Ladislav Havlín. Teodor Lamoš spolupracoval tiež s Ing. Jánom Horákom, riaditeľom mincovne na príprave výstavy Kremnická mincovňa, jej život v minulosti a prítomnosti, ktorú Štátna mincovňa v Kremnici otvorila 27. augusta 1954 a s úspechom ju prezentovala aj v Bratislave, Brne či dokonca v Národnom múzeu v Prahe.³⁰

K organizovaným kultúrnym akciám patrilo aj uvádzanie podujatí a prednášková činnosť týkajúca sa dejín Kremnice a jej historických pamiatok, dejín Zvolena, kremnickej komory v stredoveku, starej hudbe, stredného školstva v Kremnici, lyžovania a mnohé iné. Často robil i družobné prednášky, napríklad v roku 1958 v Polici, Broumove a Jindřichovom Hradci, kde ich spolu bolo 19.³¹ V roku 1960 podľa správy o stave archívu za prvý polrok sa počet zvýšil až na 136 prednášok.³² Ucelenú prednáškovú činnosť dopĺňal Dr. Lamoš i diapozitívnymi zábermi písomností a mesta Kremnica, pričom mu s radosťou asistoval i syn Sebastián.³³ Ďalší jeho prínos je vo vypracovanej odbornej predlohe k farebnému filmu s názvom Kremnica s hovoreným slovom Ladislava Chudíka. Slávnostná premiéra jeho uvedenia bola v Kine Partizán 16. januára 1959 v Kremnici. Nemôžeme pozabudnúť ani na tvorené relácie vysielané tak pre miestny, ako aj závodný rozhlas. Málokto tiež vie, že už od roku 1951 do 31. decembra 1953,³⁴ ako aj 2. októbra 1958 bol z poverenia rady MNV v Kremnici menovaný za kronikára mesta Kremnica s prehlásením: „Ako archivár mesta Kremnica túto čestnú a ťažkú úlohu som prijal. Túto kroniku budem viesť v snahe pokiaľ

28 LAMOŠ, *Vznik a počiatky banského a mincového mesta Kremnice 1328 – 1430*, s. 235.

29 ŠABB, pracovisko Archív Kremnica, osobný fond Teodor Lamoš, šk. 7.

30 EZROVÁ, Adriana. Teodor Lamoš a jeho podiel na vzniku samostatného múzea v Kremnici. In *Kremnické múzeum. Zborník k 110. výročiu vzniku múzea v Kremnici*. Kremnica : Národná banka Slovenska – Múzeum mincí a medailí, 2000, s. 113.

31 ŠABB, pracovisko Archív Kremnica, fond Štátny okresný archív v Žiari nad Hronom so sídlom v Kremnici, Správa o stave archívu v Kremnici, č. spisu 80/58, šk. 1.

32 ŠABB, pracovisko Archív Kremnica, fond Štátny okresný archív v Žiari nad Hronom so sídlom v Kremnici, Správa o stave archívu v Kremnici, č. spisu 68/1960, šk. 2.

33 Informátor: Sebastián Lamoš. Informácia podaná v marci 2017.

34 ŠABB, pracovisko Archív Kremnica, fond Štátny okresný archív v Žiari nad Hronom so sídlom v Kremnici, Kronika mesta Kremnice, č. spisu 21/1954, šk. 1.

možno objektívne, budem zapisovať len udalosti dôležité a vážne, postrehovať viditeľné a neviditeľné skutočnosti v živote mesta Kremnica, jej hospodárske, politické a kultúrne dianie v chronologickom slede, bez hodnotenia historika.³⁵ Spracovaná kronika sa nachádza v príručnej knižnici kremnického archívu.

Do ďalšej jeho odbornej činnosti sa radí publikovanie štúdií a článkov o histórii Kremnice, kremnickom archíve, výskume starých kremnických knižníc a o historickom vývoji Zvolena a rôzne iné. Počas svojej vyše 20-ročnej vedeckovýskumnej práce sa venoval dejinám vrcholného stredoveku, najčastejšie však problematike dejín mesta Kremnica, na ktoré upriamil svoju pozornosť už za študentských čias. Za účelom získania nových historických poznatkov o kremnickom baníctve a meste Kremnica uskutočnil viacero študijných výskumných ciest. Na prvú bol vyslaný do Kutnej Hory v Čechách v roku 1951 s profesorom Gejzom Angyalom.³⁶ Druhú podľa výpovedí vykonal do Maďarska od 23. januára 1958 do 27. marca 1958 na Panónsku Horu, do Ostrihomu a Maďarského krajinského archívu v Budapešti.³⁷ Výskum bol zameraný na prípravu materiálu k spracovaniu jeho štvrtej knihy *Genéza slobodného banského mesta Kremnica, života v meste v rokoch 1328 – 1430*. V jeho odbornej práci mu pomáhali znalosti z jazyka nemeckého, maďarského, francúzskeho a latinského.

Teodor Lamoš mal podľa získaných výpovedí úžasnú pracovnú vytrvalosť a bol to človek, ktorý si tak mladšiu, ako i staršiu ľudskú bytosť vážil, čo prejavoval náležitým vykaním. Rád spolupracoval i s kolegom Ferdinandom Bočekom, okresným archivárom v Novej Bani. Často si písali, vzájomne sa rešpektovali a mali si čo povedať aj pri osobných a rodinných stretnutiach. Lamošovi bola blízka i história tohto mesta či novobanský archív, v ktorom sa ako poslucháč histórie sám podieľal na výskume. Preto s radosťou od svojho kolegu prijal na posúdenie spracovaný rukopis *Dejín mesta Nová Baňa* a 27. augusta 1957 bol jeho podpisom odporučený na vydanie.³⁸

O jeho komunikatívniosti či o tom, že sa stal uznávanou autoritou, ktorá spolupracovala s viacerými osobnosťami z rôznych kruhov sféry múzejníckej, archeologickej, finančno-kontrolnej či hudobnej, vypovedá v kremnickom archíve listová korešpondencia v jeho osobnom fonde, ktorý v roku 1985 spracovala Darina Salátová, kremnická archivárka.³⁹

Vzájomnú ľudskú spolupatričnosť a vážnosť k Dr. Lamošovi cítit' z každého napísaného listu od Dr. Ernesta Zavorského, Igora Hrubeca, Pavla Mikulu, Gejzu Balašu, Miloslava Volfa, Karola Makariusu, Zdenky Červenákovéj či od pisateľky nečitateľným menom, ktorá píše: „...často spomíname na Vás, viete človeku dodať chuť do práce a v poslednom čase práve to by sme veľmi potrebovali.“ Tiež od Dr. Rybariča a mnohých iných, ktorí mu ďakujú za usmerňovanie a pomoc pri bádanií dokumentov, ale i za milé pohostenie a srdečnú starostlivosť pani manželke.

Pani Gizela Lamošová nebola svojmu synovi Sebastiánovi a dcére Barbare, vydatej Straszerovej, narodenej 20. decembra 1954, len starostlivou a láskavou matkou v domácnosti. Bola i chápvavou manželkou a veľkou manželovou oporou pri každom organizovanom podujatí v Kremnici či v jeho kariérnom raste. Dr. Lamoš sám uvádza: „V rodine žijeme v do-

35 Informátor: Helena Lamošová, rodená Fialová. Informácia podaná v marci 2017.

36 ŠABB, pracovisko Archív Kremnica, fond Mestský národný výbor v Kremnici IV, č. spisu 055.8/1951, šk. 50.

37 ŠABB, pracovisko Archív Kremnica, fond Štátny okresný archív v Žiari nad Hronom so sídlom v Kremnici, František Boček, 1957, šk. 1.

38 ŠABB, pracovisko Archív Kremnica, fond Štátny okresný archív v Žiari nad Hronom so sídlom v Kremnici, František Boček, 1957, šk. 1.

39 ŠABB, pracovisko Archív Kremnica, osobný fond Teodor Lamoš, šk. 1.

Syn Teodora Lamoša – Sebastián Lamoš, ktorý prevzal čestné občianstvo pre T. Lamoša in memoriam s kolektívom kremnického archívu v roku 2017 (zdroj: súkromná zbierka Ivana Čillika, podujatia: <http://www.ivancillik.eu/>)

konalom súlade.⁴⁰ Veľmi si vážil inštitúciu rodiny i vďaka jeho matke, ktorá dňa 22. marca 1959 zomrela v Kremnici.⁴¹ Fond T. Lamoša ďalej dokresľuje obraz jeho mnohostrannej osobnosti. Okrem kultúrnoosvetovej činnosti má nesmierne záslužnú prácu na ochrane prírodných a historických pamiatok ako tajomník Rezervačnej komisie mesta Kremnica. Snažil sa ako sám uvádza: „žiarlivo strážiť všetky kremnické kultúrne pamiatky“⁴² a spolupracovať s osobnosťami, medzi ktorých sa napríklad radí doc. Dr. Ing. Václav Mencl (Štátna pamiatková správa Praha), Valér Vavro a Ladislav Pollák (akademickí sochári, Piešťany), Dr. Ladislav Šášky (Slovenský pamiatkový ústav Bratislava) a mnohí iní.⁴³ Teodor Lamoš sa tiež usiloval čo najcitlivejšie zachovať kremnické námestie – morový stĺp, františkánsky kláštor, architektúru domov č. 4, 9, Ritterov dom, ako aj dom č. 35. Málokto vie, že sa mu podarilo pri rozširovaní závodu štátnej mincovne počas výkopových stavebných prác troch obytných domov zachrániť objavenú veľmi starú a cennú pivničnú klenbu s točitým kamenným schodiskom. Navrhol obnoviť túto pivnicu a zriadiť vináreň. Myšlienka sa ujala a 7. mája 1960 prebehla kolaudácia dokončenej stavby po názvom Gotická pivnica v Kremnici.⁴⁴

40 ŠABB, pracovisko Archív Kremnica, fond Okresný národný výbor v Kremnici, referát I. pre veci vnútorné – 428, šk. 157.

41 ŠABB, pracovisko Archív Kremnica, fond Okresný súd Kremnica, agenda dedičské konania D77/1959, Mária Lamošová, rodená Ležáková.

42 ŠABB, pracovisko Archív Kremnica, Knižničný fond, Kronika mesta Kremnice 1945 – 1955, sign. K 234, s. 5.

43 ŠABB, pracovisko Archív Kremnica, fond Štátny okresný archív v Žiari nad Hronom so sídlom v Kremnici, č. spisu 102/1960, šk. 1.

44 ŠABB, pracovisko Archív Kremnica, fond Štátny okresný archív v Žiari nad Hronom so sídlom v Kremnici, č. spisu 102/1960, šk. 1; Knižničný fond, Kronika mesta Kremnice 1945 – 1955, Výstavba v Kremnici v rokoch 1945 – 1955, sign. K 234, s. 4.

Teodor Lamoš sa venoval aj hudbe. Bol vynikajúcim huslistom. Už ako gymnazista účinkoval na slávnostných akadémiách. V Kremnici organizoval hudobné podujatia, na ktorých sa sám zapájal do hry. Zároveň pozýval na tzv. Večer starej kremnickej hudby či Večer Jána Levoslava Bellu a večery osobností československej hudby a vedy, ako napr. hudobného historika a pedagóga Ladislava Burlasa, hudobného pedagóga, dirigenta a organizátora hudobného života Karola Makáriusa, vedúceho Katedry hudobnej vedy Filozofickej fakulty Univerzity Komenského Jozefa Kresánka a iných.⁴⁵ Dr. Lamoš má však i ďalšie zásluhy pre mesto Kremnica. Z jeho iniciatívy a podnetu sa premenovala Hudobná škola v Kremnici na Hudobnú školu Jána Levoslava Bellu v Kremnici. Stalo sa tak 11. decembra 1955, keď súčasne v tento pamätný deň o 15.00 hod. bol i na dome č. 35 odhalený reliéf bývalému obyvateľovi mesta Kremnica, hudobnému skladateľovi Jánovi Levoslavovi Bellovi.⁴⁶

Čo však prinášajú ďalšie jeho zachované písomnosti? Hodnotnú výpoveď, že okrem histórie a hudby mu bol veľmi blízky i šport. Záluba nielen v lyžovaní, ale najmä v bielom športe – tenise. S nadšením pracoval ako dobrovoľný tenisový a pálkársky tréner a vedúci dorasteneckej mládeže Telovýchovnej jednoty Baník Kremnica.⁴⁷ Od roku 1953 sa iniciatívne, ako zakladateľ tenisu v Kremnici, venoval aj organizátorskej činnosti. Stal sa predsedom Komisie mládeže krajskej sekcie tenisu Československej telesnej výchovy v Banskej Bystrici a tenisovým rozhodcom krajských tenisových súťaží. Preukaz rozhodcu I. triedy v tenise získal 23. apríla 1958, ktorý mu bol vydaný Ústredným výborom Československej telesnej výchovy, sekcie tenisu v Prahe. Svojou charizmou a systematickou prácou si dokázal získať mládež i z okolitých obcí a výsledkom boli nemalé úspechy, dokonca i tri majstrovské tituly, a tak dával bielemu športu: „Zdar!“

O jeho dosiahnutých výsledkoch vypovedá i list z 15. februára 1956: „Moje dorastenecké družstvo dievčat vyhralo tohto roku Majstrovstvá Slovenska v Piešťanoch. Ďalej v jednotlivcoch v Považskej Bystrici sme doniesli domov dve druhé miesta, jedno tretie a jedno štvrté. Usporiadal som v Kremnici krajské prebory žiakov za účasti 36 žiakov a 14 žiačok a pálkárske prebory mesta Kremnice. Zápasil som tohto roku s ťažkosťami – nemali sme na údržbu troch našich antukových dvorcov ťažko vybudovaných ani jednu korunu. V celku prechádzam vo svojej práci od kvanta na kvalitu ako ste mi posledne radili.“⁴⁸

Po odchode z Kremnice v marci 1961 nastúpil Dr. Lamoš do Historického ústavu SAV v Bratislave a stal sa jedným z hlavných redaktorom slovenskej redakcie Atlasu československých dejín.⁴⁹ Ako prvý na Slovensku podnikol kroky pre zostavenie Slovenského diplomatára. K jeho ďalším významným štúdiám sa radí práca s názvom História Kremnice (1962),⁵⁰ Výsady kremnických minciarov v stredoveku (1964),⁵¹ Topografia mesta Kremnice v rokoch 1328 – 1430 (1966),⁵² Slováci v stredovekej Kremnici (1967)⁵³ a iné.

45 ŠABB, pracovisko Archív Kremnica, osobný fond Teodor Lamoš, šk. 6.

46 ŠABB, pracovisko Archív Kremnica, Knižničný fond, Kronika mesta Kremnice 1945 – 1955, sign. K 234, s. 29; fond Štátny okresný archív v Žiari nad Hronom so sídlom v Kremnici, č. spisu 102/1960, šk. 1.

47 ŠABB, pracovisko Archív Kremnica, osobný fond Teodor Lamoš, šk. 8.

48 ŠABB, pracovisko Archív Kremnica, osobný fond Teodor Lamoš, šk. 8.

49 *Slovenský biografický slovník III. zväzok K – L*. Martin : Matica slovenská, 1989, s. 344.

50 LAMOŠ, Teodor. História Kremnice. In *Kremnická štátna mincovňa*. Bratislava : Vydavateľstvo slovenského fondu výtvarných umení, 1962, s. 87 – 116.

51 LAMOŠ, Teodor. Výsady kremnických minciarov v stredoveku. In *Historické štúdie*, 1964, roč. 9, s. 209 – 226.

52 LAMOŠ, Teodor. Topografia mesta Kremnice (v r. 1328 – 1430). In *Historické štúdie*, 1966, roč. 11, s. 99 – 120.

53 LAMOŠ, Teodor. Slováci v stredovekej Kremnici. In *Historické štúdie*, 1967, roč. 12, s. 195 – 204.

Jeho tvorivú činnosť pri písaní *Genézy slobodného banského mesta Kremnice* však nečakane prekazila zákerná choroba a v tomto ťažkom zdravotnom stave vydáva svedectvo: „Ďaleko od archívov, starých knižníc, múzeí a kamennej architektúry nachádzam sa tu sám so svojimi myšlienkami, aby som ich ovládal, a aby som sa nedal ubiť nešťastím, ktoré ma postihlo. Myšlienky, ktoré hýbali mojou myslou, patrili starej láske – histórii Kremnice...“.⁵⁴

Úžasná pracovná vytrvalosť, trpezlivosť, precíznosť a hlavne motivácia, to bolo jeho hnačou silou pri písaní ďalšej práce *Domínium zvolenské*⁵⁵ či komentovanom vydaní *Anonymovej kroniky*. Žiaľ, tieto práce zostali už len rozpracované. Dňa 15. februára 1965 ešte stihol obhájiť prácu na získanie titulu kandidáta historických vied (CSc.) *Genéza slobodného banského mesta Kremnice, o živote v meste v rokoch 1328 – 1430*. Dňa 26. decembra 1965 zomrel Dr. Teodor Lamoš v Tomášove (okr. Senec) po ťažkej chorobe. Posledné chvíle života strávil so svojím priateľom a taktiež výnimočnou osobnosťou Slovenska, Dr. h. c. prof. PhDr. Richardom Marsinom, DrSc., a ako mi on sám povedal: „Bolo to niekoľko hodín pred smrťou.“⁵⁶

Dovoľte mi tlmočiť jeho vyjadrenie zo 7. júna 2017 počas môjho telefonického pozvania: „Veľmi to ľutujem a veľmi by som chcel byť s vami, ale zdravotný stav mi to nedovoľuje. Dr. Lamoša som poznal od roku 1942 vyše 20 rokov. Bol to môj dobrý a ústretový priateľ, ktorý za tak krátke obdobie veľa urobil a zažil vo svojom živote veľa príkoria.“ Profesor Richard Marsina svoje priateľstvo potvrdil už v roku 1969, keď jeho kandidátsku dizertačnú prácu *Genéza slobodného banského mesta Kremnice* redakčne upravil a dal do tlače pod názvom *Vznik a počiatky banského a mincového mesta Kremnice 1328 – 1430*.

Na záver dodávam, že PhDr. Teodor Lamoš, CSc. bol človek, ktorý sa nevzdal svojich snov, tvrdo na sebe pracoval a na začiatku všetkých jeho úspechov bola túžba. Jeho dielo patrí do základného fondu slovenskej historiografie a jeho osobnosť je dodnes inšpiratívna. Bol to človek s nežným úsmevom, veľkým srdcom a zápalom pre svoju milovanú históriu i Kremnicu. Pripomína nám ho nielen pamätná tabuľa odhalená 11. októbra 2011 na dome číslo 717/2 na ulici Jurka Langsfelda (predtým Ulica kutnohorská), v ktorom Lamoš počas svojho pôsobenia v meste Kremnica býval,⁵⁷ ale najmä jeho zachovaná práca v kremnickom archíve, ktorá je trvalým prínosom pre nás všetkých!

Na záver ešte jeden výstižný citát, ktorý som našla v jeho písomnostiach:
„Boli sme ako Vy,
budete ako my:
prach a popol.“⁵⁸

54 LAMOŠ, *Vznik a počiatky banského a mincového mesta Kremnice 1328 – 1430*, s. 237 – 238.

55 Za zvolenské domínium považoval T. Lamoš územie stredného Slovenska od Poľska na severe po hranicu s Maďarskom na juhu. V Ústrednom archíve Slovenskej akadémie vied v Bratislave sa nachádzajú dve škatule fotokópií dokumentov a excerptov k diplomatáru zvolenského domínia T. Lamoša. Za informáciu ďakujem PhDr. Jozefovi Klačkovi.

56 Informátor: Richard Marsina. Informácia podaná telefonicky 7. júna 2017.

57 KÁROLY, Martin. Kremničania si uctili Teodora Lamoša pamätnou tabuľou [online]. In *Žiar dnes 24. Spravodajský portál*, 24. október 2011 [cit. 2017-06-25]. Dostupné na: <<http://ziar.dnes24.sk/kremnicania-si-uctili-teodora-lamo-sa-pamatnou-tabulou-116011>>

58 ŠA BB, pracovisko Archív Kremnica, osobný fond Teodor Lamoš, šk. 1.

Erinnerung an die Persönlichkeit von PhDr. Teodor Lamoš, Csc. – Verleihung der Ehrenbürgerschaft der Stadt Kremnica *in memoriam*

Der Beitrag über die Verleihung der Ehrenbürgerschaft der Stadt Kremnica *in memoriam* an PhDr. Teodor Lamoš, CSc. (7. 1. 1921 Rakovo – 26. 12. 1965 Tomášov) ist eine Darstellung der Einzigartigkeit des slowakischen Archivars und Historikers, historischen Geographen, Wissenschaftlers, Publizisten, Sportlers, aktiven Bildungs- und Kulturinitiators und vor allem Verkünders der Menschlichkeit. Aufgrund der Archivforschung und zur Verfügung stehenden Informationen wird hier der neue Wissensstand über die Größe der Persönlichkeit von Teodor Lamoš, ein Blick auf seinen Lebenshintergrund, seine schöpferische Arbeit, positive Ergebnisse, aber auch Misserfolge, dargestellt. Der Beitrag ist vor allem ein Ausdruck der Dankbarkeit für seine vielseitige Arbeit in der Stadt Kremnica und dem hiesigen Archiv, die auch nach vielen Jahren nicht in Vergessenheit geraten darf.

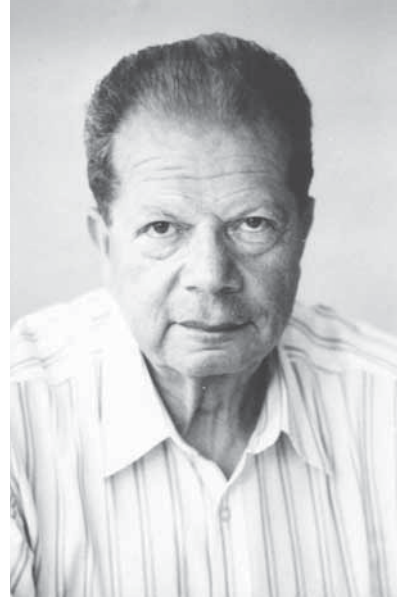
Juraj Fabian: archivár a historik – život a dielo

Marián Babirát

K dlhoročným odborným pracovníkom Štátneho (oblastného) archívu v Bratislave možno bezpochyby zaradiť aj publicistu, historika a politológa Juraja Fabiana, CSc. V 70. a 80. rokoch 20. storočia, keď pracoval v archíve, vypracoval mnoho archívnych pomôcok a napísal tiež veľa štúdií a článkov do rôznych publikácií, odborných či popularizačných periodík.

Juraj Fabian sa narodil 26. októbra 1922 v obci Dolný Lieskov neďaleko Považskej Bystrice.¹ Jeho otec Anton Fabian (nar. 1886) bol štátny úradník, ktorý pochádzal z rodiny drobného živnostníka. Matka Sadie (nar. 1896) sa narodila v New Yorku v Spojených štátoch amerických. Stará matka Juraja Fabiana z matkinej strany tu pracovala ako robotníčka v konfekčnej továrni, a keď mala Sadie päť rokov, vrátila sa s dcérou domov do Uhorska.²

V rokoch 1934 – 1938 bol Juraj Fabian žiakom reálnych tried na Štátnom slovenskom reálnom gymnáziu Jána Palárika v Žiline. Po maturite študoval v rokoch 1938 – 1939 a 1942 – 1944 na Vysokej škole technickej v Bratislave, odbor stavebné inžinierstvo.³ Začal študovať aj na Vysokej škole obchodnej, kde bol zapísaný v akademických rokoch 1944/1945, 1945/1946 a 1946/1947. Ani jednu z nich však nedokončil.⁴ Popri štúdiu bol zamestnaný ako pomocný robotník a kreslič v žilinských firmách Automobília (1940 – 1942), Technika (1944) a tiež u akad. architekta Ferdinanda Čapku (1942 – 1943).⁵

*Juraj Fabian, CSc. (26. 10. 1922 Dolný Lieskov – 21. 1. 2008 Bratislava);
(zdroj: súkromná zbierka Pavla Fabiana)*

Novinár a historik

Publicistické začiatky Juraja Fabiana úzko súvisia s jeho občianskou angažovanosťou a politickou aktivitou. S komunistickou ideológiou a marxistickou literatúrou sa zoznámil počas druhej svetovej vojny, keď pôsobil v mládežníckych odbojových krúžkoch. Pokúšal sa o literárnu tvorbu, ktorá kolovala len v rukopisoch. Po skončení vojny začal pôsobiť denníku oblastných orgánov Komunistickej strany Slovenska (KSS) v Žiline – Deň. V Bratisla-

1 MV SR, Štátny archív v Bratislave (ďalej len ŠABA), Registratúrne stredisko Štátneho archívu v Bratislave, osobný spis Juraj Fabian.

2 Slovenská národná knižnica v Martine, Národný biografický ústav (ďalej len NBiÚ SNK), dotazník Juraja Fabiana (ďalej len dotazník).

3 NBiÚ SNK, dotazník; E-mailová korešpondencia autora štúdie s Pavlom Fabianom, synom Juraja Fabiana zo dňa 22. júla 2017.

4 Za informácie ďakujem Mgr. Eve Kočiovej z Archívu Ekonomickej univerzity v Bratislave.

5 NBiÚ SNK, dotazník.

ve popri štúdiu pracoval ako externý redaktor tlačového orgánu Slovenskej národnej rady – Národnej obrody. Neskôr v marci 1946 bol pri zakladaní denníka Slovenskej odborovej rady s názvom Práca. Koncom roka 1947 bol na vlastnú žiadosť preložený do pražskej redakcie Práce a študoval tu štyri semestre novinárstvo na Vysokej škole politickej a sociálnej v akademických rokoch 1947/1948 – 1948/1949. Vo svojom životopise z roku 1950 sa Juraj Fabian hlásil k agitátorskému a aktívnemu pôsobeniu v prospech úspešného priebehu februárového prevratu v roku 1948 v Prahe, kde v novembri 1947 vstúpil do Komunistickej strany Československa (KSČ). Po prevrate bol šéfredaktorom pražskej redakcie denníka Práca až do októbra 1949. Vtedy bol preložený do Bratislavy, kde sa stal najskôr zástupcom šéfredaktora, potom šéfredaktorom Práce. Spolupracoval so slovenským rozhlasom, Spolkom slovenských spisovateľov, bol členom predsedníctva a zahraničnej komisie Zväzu československých novinárov. Verejne sa angažoval, pripravoval osnovy prednášok pre politické školy v oblasti medzinárodnej politiky, publikoval v českej Kultúrnej politike i v Kultúrnom živote.⁶ V redakcii denníka Pravda – tlačovom orgáne Ústredného výboru KSS v Bratislave pôsobil v rokoch 1952 – 1964 a dokonca v rokoch 1953 – 1963 bol zahraničným dopisovateľom redakcie v Budapešti vďaka vynikajúcej znalosti maďarského jazyka.⁷ To ho neskôr preduřilo k spracovávaniu archívnych dokumentov z druhej polovice 19. storočia.

Popri zamestnaní si začiatkom 60. rokov dopĺňal vzdelanie. Vysokoškolskú kvalifikáciu promovanej novinár v odbore novinárstvo získal po úspešnom absolvovaní štúdia na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského 23. júna 1965.⁸ Vedeckú hodnosť kandidáta historických vied (CSc.) v odbore historické vedy: dejiny KSČ obhájil na Filozofickej fakulte UK dňa 3. marca 1967.⁹

Juraj Fabian po absolvovaní odboru novinárstvo zanechal prácu v redakcii denníka Pravda a začal pôsobiť ako pedagóg a vedec. Od roku 1965 do 31. mája 1969 pôsobil ako odborný asistent na Katedre marxizmu-leninizmu (po roku 1968 premenovaná na Katedru politických vied) Filozofickej fakulty UK. Ako vedecký pracovník bol poverený už od decembra 1968 prípravnými prácami na zriadení Ústavu politickej vedy FiF UK a na jeden mesiac – jún 1969 – aj jeho vedením.¹⁰ Popritom bol v roku 1968 členom Vládnej odbornej komisie pre prípravu federácie, členom Komisie Slovenskej národnej rady pre menštinovú problematiku a tiež členom tzv. barnabitskej komisie (komisia na preskúmanie výsledkov IX. zjazdu KSS z hľadiska kritiky tzv. buržoázneho nacionalizmu).¹¹ Neskôr v 90. rokoch vo výkaze práce pre SAV o svojom pôsobení pri prelomových udalostiach konca 60. rokov 20. storočia v Československu napísal: „V bibliografii neuvádzam publicistické články, z ktorých najmä historicky a politicky orientované príspevky o slovenskej otázke a o štátoprávnej problematike publikované v šesťdesiatych rokoch v Kultúrnom živote vyvolali značný ohlas a podnietili diskusie.“¹²

6 NBiÚ SNK, dotazník; Registratúrne stredisko Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave (ďalej len Registratúrne stredisko FiF UK), študijný spis Juraj Fabian, reg. zn. D IV/1 ŠPZ/A 1965.

7 Fabian, Juraj. In MAŤOVČÍK, Augustín – CABADAJ, Peter – PARENÍČKA, Pavol. *Slovník slovenských spisovateľov 20. storočia*. 2. vydanie. Bratislava : Literárne informačné centrum, Slovenská národná knižnica, 2008, s. 96; NBiÚ SNK, dotazník.

8 Registratúrne stredisko FiF UK, študijný spis Juraj Fabian, reg. zn. D IV/1 ŠPZ/A 1965. Diplom je v osobnom vlastníctve Pavla Fabiana, syna Juraja Fabiana.

9 NBiÚ SNK, dotazník; Registratúrne stredisko FiF UK, aspirantský spis Juraj Fabian, reg. zn. C VII/2 CSc./A 1967.

10 Registratúrne stredisko FiF UK, osobný spis Juraj Fabian, reg. zn. B II/1.

11 NBiÚ SNK, dotazník.

12 Registratúrne stredisko Ústavu politických vied Slovenskej akadémie vied, Juraj Fabian – výkaz práce, bez vročenia.

*Juraj Fabian (prvý vľavo) v Štátnom archíve v Bratislave počas slávnostného príhovoru Adama Balogha pri príležitosti oslavy 50. narodenín riaditeľa Jozefa Watzku v októbri 1977 (výrez);
(zdroj: ŠABA, Jozef Watzka, osobný fond, inv. č. 268)*

V rokoch 1969 – 1971 bol vedeckým pracovníkom Historického ústavu Slovenskej akadémie vied. Túto pozíciu bol nútený opustiť a navyše dostal aj zákaz publikačnej činnosti. Uznesením Predsedníctva Ústredného výboru KSČ z júna 1971 bol totiž zaradený na tzv. čiernu listinu nepriateľov režimu.¹³ Juraj Fabian nebol jediným „odsunutým“ príslušníkom slovenskej inteligencie do archívu. Koncom 60. a začiatkom 70. rokov boli viaceré vzdelané a talentované, no „politicky nevyhovujúce“ osoby odsunuté do archívov. Mnohé z nich sa v archíve adaptovali a urobili kus kvalitnej práce. Jedným z nich bol aj Juraj Fabian.

Archívár

Profesijné pôsobenie Juraja Fabiana bolo nastávajúcich 18 rokov späť so Štátnym archívom (od roku 1975 Štátnym oblastným archívom) v Bratislave, kde pôsobil v rokoch 1971 – 1989 ako odborný archívár a vedecký pracovník pod vedením PhDr. Jozefa Watzku, CSc. Do archívu nastúpil dňa 15. mája 1971.¹⁴ Riaditeľ Watzka využil Fabianove kvalitné znalosti a skúsenosti s praktickým využitím maďarského jazyka a pridelené mu spracovávanie archívnych dokumentov z druhej polovice 19. storočia. V počiatkoch mal istotne problém s rukopisom písomností, no ten časom preklenul a systematicky pracoval na inventarizácii a katalogizácii.

Výsledkom jeho dlhoročnej práce v archíve bolo niekoľko archívnych pomôcok k fondu Bratislavská župa I, fondové oddelenia Municipálny výbor v Bratislave a Podžupan. Jeho najväčším archívnym dielom je 14 zväzkov katalógov zápisníc municipálneho výboru Bratislavskej župy z rokov 1867 – 1918, ktoré veľmi podrobne zachytávajú život na území celej Bratislavskej župy.¹⁵ S odstupom času možno povedať, že jednotlivé katalogizačné záznamy a úvody boli vyhotovené precízne a aj v dnešnej dobe spĺňajú vysoké kritériá kladené na tento druh archívnych pomôcok.

13 NBiÚ SNK, dotazník.

14 ŠABA, Registratúrne stredisko Štátneho archívu v Bratislave, osobný spis Juraj Fabian.

15 FABIAN, Juraj. *Župa Bratislavská I, Zápisnice municipálneho výboru 1867 – 1918, II. – XIV. zväzok* (katalógy). Bratislava : Štátny archív v Bratislave, 1976 – 2011 (pozri v zozname archívnych pomôcok, s. 328).

Bádateľsky hojne využívané sú Podžupanské spisy z rokov 1914 – 1918. Toto fondové oddelenie spracoval Juraj Fabian a katalógovou formou na 647 stranách priblížil udalosti prvej svetovej vojny na území Bratislavskej župy.¹⁶

Okrem uvedených archívnych pomôcok bol autorom výberového katalógu k dejinám KSČ a protifašistického odboja (1978) a v spolupráci s kolegyňou Beatrix Sinkovou tematického katalógu Ohlas VOSR¹⁷ a vznik KSČ (1976) a s ďalšími kolegyňami Elenou Cigánikovou a Máriou Otrubovou vypracoval Súpis prameňov k dejinám Sovietskeho zväzu (1976).¹⁸

Vo vedeckovýskumnej práci sa podieľal na úlohách štátneho plánu – spolupracoval na edícii Dokumenty k dejinám národných a sociálnych pohybov (1848 – 1918).

Na požiadanie Ústavu marxizmu-leninizmu Ústredného výboru KSS kooperoval pri príprave 3. a 4. zväzku encyklopedického päťväzkového diela Dejiny Slovenského národného povstania 1944. Participoval na výbere a preklade dokumentov z archívov bývalej Maďarskej ľudovej republiky, Nemeckej demokratickej republiky a Nemeckej spolkovej republiky. Vypracoval vedecký aparát k týmto dokumentom, lektoroval spomienky účastníkov Slovenského národného povstania z Maďarska.¹⁹ Juraj Fabian sa aktívne zúčastnil aj mnohých vedeckých konferencií, napr. v Prešove (1984), Námestove (1985) či Budmericiach (1987).

Zrejme aj pod vplyvom svojho riaditeľa, ktorý bol v redakčnej rade časopisu Slovenská archivistika, začal Juraj Fabian publikovať štúdie a recenzie aj v tomto periodiku. V štúdiách Tlačová problematika v národnostnej politike Bratislavskej župy (1900 – 1914) a Národnostná otázka v municipálnej politike Bratislavskej župy v deväťdesiatych rokoch 19. storočia, ktoré vyšli v Slovenskej archivistike v rokoch 1981 a 1983, zúročil poznatky získané pri práci s archívnymi dokumentmi, ktoré spracovával.²⁰ Jeho ďalšiu štúdiu publikovanú v Slovenskej archivistike v roku 1986 s názvom Pramenná hodnota memoárových textov, posudzoval Jozef Watzka. Odporučil ju na vydanie a uviedol, že štúdiá bude „ozdobou“ časopisu. V kontexte ostatných jeho pomerne prísnych posudkov ide o veľmi lichotivé hodnotenie.²¹

Publikačná činnosť Juraja Fabiana, ako vidieť z pripojenej výberovej bibliografie, bola veľmi obsiahla. Riaditeľ Watzka tak vo výkazoch činnosti archívu uvádza zväčša len Fabianom vydané knihy či odborné štúdie v Slovenskej archivistike s dodatkom, že autor publikoval aj v mnohých ďalších periodikách a novinách.²²

16 FABIAN, Juraj. *Župa Bratislavská I, Podžupanské spisy 1914 – 1918, I. zväzok* (katalóg). Bratislava : Štátny oblastný archív v Bratislave, 1986 (pozri v zozname archívnych pomôcok, s. 328).

17 VOSR – Veľká októbrová socialistická revolúcia.

18 FABIAN, Juraj. *Župa Bratislavská III, Preziadiálne spisy župana 1940 – 1945* (výberový katalóg k dejinám KSČ a protifašistického odboja). Bratislava : Štátny oblastný archív v Bratislave, 1978, 108 s.; FABIAN, Juraj – SINKOVÁ, Beatrix. *Ohlas VOSR a vznik KSČ 1917 – 1921* (tematický katalóg). Bratislava : Štátny oblastný archív v Bratislave, 1976, 216 s.; CIGÁNIKOVÁ, Elena – FABIAN, Juraj – OTRUBOVÁ, Mária. *Súpis prameňov k dejinám Sovietskeho zväzu 1917 – 1945*. Bratislava : Štátny oblastný archív v Bratislave, 1978, 150 s.

19 PLEVZA, Viliam et al. *Dejiny Slovenského národného povstania 1944. 3. zväzok: Dokumenty*. Bratislava : Nakladateľstvo Pravda, 1984, 680 s.; PLEVZA, Viliam et al. *Dejiny Slovenského národného povstania 1944. 4. zväzok: Spomienky a kroniky*. Bratislava : Nakladateľstvo Pravda, 1984, 800 s.

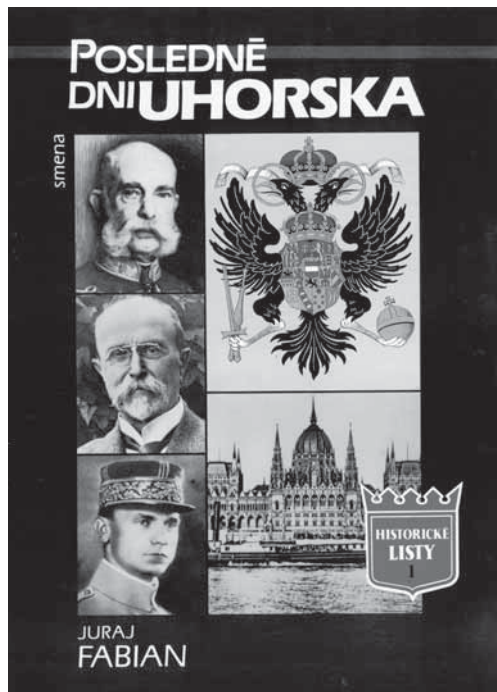
20 FABIAN, Juraj. Tlačová problematika v národnostnej politike Bratislavskej župy (1900 – 1914). In *Slovenská archivistika*, 1981, roč. 16, č. 2, s. 32 – 47; FABIAN, Juraj. Národnostná otázka v municipálnej politike Bratislavskej župy v deväťdesiatych rokoch 19. storočia. In *Slovenská archivistika*, 1983, roč. 18, č. 1, s. 55 – 74.

21 ŠABA, Jozef Watzka, osobný fond, inv. č. 165, šk. 12.

22 ŠABA, Jozef Watzka, osobný fond, inv. č. 84, šk. 8.

V zachovaných pracovných hodnoteniach riaditeľ Watzka posudzoval Fabiana pozitívne. Zo slov pamätníkov navyše vyplýva, že ochotne pomáhal a bol dobrým príkladom pre služobne mladších pracovníkov. Pôsobil aj ako konzultant a vedúci viacerých diplomových prác poslucháčov archívnictva. V archíve zastával aj funkciu úsekového dôverníka Revolučného odborového hnutia.²³

V roku 1982 dostal Križkovu medailu za zásluhy o rozvoj slovenského archívnictva.²⁴ Pri príležitosti 65. výročia narodenia jeho život skompletizoval Watzka na stránkach Slovenskej archivistiky a charakterizoval ho nasledovne: „Archivár s mimoriadnym zanietením i vysokou erudíciou, ku ktorej sa v šťastnej konštelácii pripája mimoriadna pracovitost i schopnosť využívať archívne dokumenty pre potreby historickej vedy i historickej publicistiky.“²⁵

Politológ a pedagóg

Po zmene politických pomerov bol Juraj Fabian rehabilitovaný a takmer po dvoch desaťročiach sa vrátil do Slovenskej akadémie vied, v ktorej vedecky pôsobil v rokoch 1990 – 1995.²⁶ J. Fabian patrí k piatim zakladateľským osobnostiam Politologického kabinetu SAV (od 2002 premenovaný na Ústav politických vied SAV).²⁷ V rokoch 1990 – 1993 bol jeho vedúcim vedeckým pracovníkom. V Inštitúte politických vied viedol tím zaoberajúci sa geopolitickým postavením Slovenska a vplyvom medzinárodných faktorov na vývoj slovenskej spoločnosti. V západnej Európe zastupoval Slovensko na medzinárodných vedeckých fórach. Napríklad v roku 1991 v nemeckom Bonne na konferencii o Pražskej jari organizovanej Nadáciou Fridricha Eberta mal prednášku na tému Špecifické problémy normalizačných čias na Slovensku. Na konferencii Clingendaelu – holandského inštitútu pre medzinárodné vzťahy v novembri 1992 v Gravenhage referoval o slovensko-maďarských vzťahoch. Ešte v apríli 1992 mal cyklus prednášok o strednej Európe na druhej najstaršej holandskej univerzite v Groningene s názvom Geopolitické postavenie Slovenska a perspektívy vývoja v strednej Európe.²⁸

Titulná strana najznámejšej knihy
Juraja Fabiana: *Posledně dny Uhorska*

23 ŠABA, Registratúrne stredisko Štátneho archívu v Bratislave, osobný spis Juraj Fabian.

24 O udeľovaní Križkovej medaily viac pozri SPIRITZA, Juraj. Medailová pocta pre archivárov. In *Slovenská archivistika*, 1999, roč. 34, č. 2, s. 171 – 174.

25 WATZKA, Jozef. Jubileum Juraja Fabiana, CSc. In *Slovenská archivistika*, 1987, roč. 22, č. 2, s. 227.

26 Za informáciu ďakujem Mgr. Kristíne Majerovej, PhD. z Ústredného archívu SAV.

27 *Zakladatelia Politologického kabinetu SAV* [online] [cit. 2017-06-25]. Dostupné na: <<http://www.upv.sav.sk/index.php?ID=119>>

28 NBiÚ SNK, dotazník.

Juraj Fabian bol členom Komisie historikov pri Národnej rade SR (v skupine pre dejiny Slovenska v 20. storočí), členom Predsedníctva Slovenského združenia pre politické vedy pri SAV a grantovej komisie pre vedy o spoločnosti. V roku 1990 bol slovenskou vládou vymenovaný za člena Komisie pre analýzu historických udalostí z rokov 1967 – 1970, ktorá ukončila svoju činnosť k 31. decembru 1992. Ako člen komisie spracoval štúdiu Analýza masových oznamovacích prostriedkov (1967 – 1970).²⁹ Bol aj členom zboru externých konzultantov prvého prezidenta Slovenskej republiky Michala Kováča (1993 – 1998).³⁰

Od 26. septembra 1994 do 19. februára 1995 Juraj Fabian pôsobil ako vysokoškolský pedagóg na Katedre politológie Fakulty humanistiky Trnavskej univerzity v Trnave. Prednášal dva predmety: 1. geopolitika stredoeurópskeho priestoru 2. dejiny medzinárodných vzťahov a diplomacie 19. – 20. storočia, a to v zimnom semestri v akademickom roku 1994/1995. Pri nástupe na univerzitu v dotazníku uviedol, že okrem maďarského jazyka aktívne ovláda aj francúzsky a nemecký jazyk. Ruský jazyk ovládal pasívne. Na vlastnú žiadosť zo zdravotných dôvodov v letnom semestri už v pedagogickej činnosti na Trnavskej univerzite nepokračoval.³¹

Množstvo štúdií a článkov autor publikoval v periodikách Pravda, Práca, Kultúrny život, Historický časopis, Historická revue, Romboid, Slovenské pohľady, Slovenská archivistika a Sloboda, ktoré sú čiastočne zosumarizované v pripojenej výberovej bibliografii Juraja Fabiana. Okrem toho bol autorom mnohých hesiel Slovenského biografického slovníka,³² ktorý pripravovala Matica slovenská v Martine v 80. a 90. rokoch 20. storočia. Bol členom Klubu literatúry faktu a Asociácie organizácií spisovateľov Slovenska.³³

V odkaze životného diela Juraja Fabiana úspešne pokračuje aj jeho syn MVDr. Pavol Fabian, narodený 16. januára 1956, vyštudovaný zverolekár. Je verejne činným ekológom, známym slovenským prozaikom, publicistom a cestovateľom.³⁴

Juraj Fabian umrel 21. januára 2008 v Bratislave. Podľa vyjadrenia Pavla Fabiana: „Otec mal celý život sklom odkladať každý papier (dokument, doklad aj noviny), podľa toho to u nás aj roky vyzeralo, všade doslova kopy zaprášeného papiera. Kým žili rodičia, matka sa to snažila občas riešiť – dotlačiť ho k uprataniu. Vtedy čosi ubudlo, ale takmer sa ten úbytok nedal zbadať, celkovo bol dojem stále rovnaký – sklad papiera...“, no jeho osobný fond nie je zachovaný v žiadnom našom archíve. Z priestorových dôvodov bol neskôr P. Fabian nútený zredukovať písomný materiál po Jurajovi Fabianovi na jednu škatuľu, ktorá obsahuje fotografie, diplomy, vysvedčenia a iné doklady, korešpondenciu s rozličnými i známymi ľuďmi a z rukopisov len strojopis knihy Posledné dni Uhorska, ktorú dodnes uchováva.³⁵

Počas 18-ročného pôsobenia v Štátnom archíve v Bratislave vyhotovil veľký počet archívnych pomôcok, ktoré svojou precíznosťou výrazne pomáhajú bádateľskej verejnosti pri výskume dejín bývalej Bratislavskej župy od druhej polovice 19. storočia po vznik Československa. Informácie zo sprístupňovania archívnych fondov využil pri tvorbe množstva vedeckých a odborných štúdií, publikovaných hlavne na stránkach Slovenskej

29 Za informácie ďakujem Pavlovi Fabianovi.

30 NBiÚ SNK, dotazník.

31 Registratúrne stredisko Trnavskej univerzity v Trnave, osobný spis Juraj Fabian.

32 *Slovenský biografický slovník IV. zväzok M – Q*. Martin : Matica slovenská, 1990, 562 s.; *Slovenský biografický slovník V. zväzok R – Š*. Martin : Matica slovenská, 1992, 559 s.; *Slovenský biografický slovník VI. zväzok T – Ž*. Martin : Matica slovenská, 1994, 659 s.

33 NBiÚ SNK, dotazník.

34 *Pavol Fabian* [online] [cit. 2017-07-06]. Dostupné na: <<http://www.pavolfabian.sk/o-nas/>>

35 E-mailová korešpondencia autora štúdie s Pavlom Fabianom, synom Juraja Fabiana zo dňa 22. júla 2017.

archivistiky. Skúsenosti a znalosti, s ktorými prišiel do Štátneho archívu v Bratislave ako bývalý novinár či historik, si v archíve rozšíril o nový rozmer, ktorý mohol uplatniť po odchode z archívu a využiť ako politológ a vysokoškolský pedagóg.³⁶

Výberová personálna bibliografia Juraja Fabiana s dôrazom na práce z oblasti archívnictva a histórie

1950

Doslov. In *Bojujúce slovo. Desať sovietskych publicistov*. Bratislava : Nakladateľstvo Práca, 1950.

O slove najkrajšom. Bratislava : Nakladateľstvo Práca, 1950, 58 s.

1963

Prelom v Maďarsku (Povojnový vývoj Maďarska v rokoch 1944 – 1960). Bratislava : Vydavateľstvo politickej literatúry, 1963, 112 s.

1966

Svätoštefanské tiene (Télekiho zahraničná politika a Slovensko 1939 – 1941). Bratislava : Vydavateľstvo politickej literatúry, 1966, 144 s.

1967

Preklad

NÓGRÁDI, Sándor. *Vtedy v Maďarsku*. Bratislava : Vydavateľstvo politickej literatúry, 1967, 213 s.

1970

Doslov. In KÁROLYIOVÁ, Katinka. *Červená grófka spomína*. Bratislava : Nakladateľstvo Epocha, 1970, 292 s.

1979

Národnostná otázka v Bratislavskej župe v zrkadle municipálnych písomností (1867 – 1880). In *Slovenská archivistika*, 1979, roč. 14, č. 2, s. 103 – 118.

1980

Národnostná otázka v municipálnej politike Bratislavskej župy v osemdesiatych rokoch 19. storočia. In *Slovenská archivistika*, 1980, roč. 15, č. 1, s. 96 – 108.

1981

Tlačová problematika v národnostnej politike Bratislavskej župy (1900 – 1914). In *Slovenská archivistika*, 1981, roč. 16, č. 2, s. 32 – 47.

Recenzie

Andorka Rudolf naplőja. A madridi követségtől Mauthausenenig. In *Slovenská archivistika*, 1981, roč. 16, č. 1, s. 133 – 134.

Die Habsburgermonarchie. Die Völker des Reiches. In *Slovenská archivistika*, 1981, roč. 16, č. 2, s. 150 – 154.

Trnava – okres a mesto. Štúdie. In *Historický časopis*, 1981, roč. 10, č. 2, s. 298.

1982

Zabudnutý vlastenec Ján Kožehuba. In *Sloboda*, 1982, roč. 37, č. 21.

Keď nevedomosť bola kráľom. In *Sloboda*, 1982, roč. 37, č. 22.

36 Za pomoc pri vyhľadávaní údajov o Jurajovi Fabianovi ďakujem PhDr. Henriete Žažovej, PhD., Mgr. Štefanovi Hrivňákovi, Mgr. Robertovi Gregorovi Margettovi, Mgr. Zdenkovi Ďuriškovi, Mgr. Norbertovi Kmetovi, CSC., PhDr. Ferdinandovi Vrabelovi a Mgr. Lucii Szőcsovej.

Recenzia

International bibliography of historical sciences. In *Slovenská archivistika*, 1982, roč. 17, č. 1, s. 166 – 167.

1983

Národnostná otázka v municpálnej politike Bratislavskej župy v deväťdesiatych rokoch 19. storočia. In *Slovenská archivistika*, 1983, roč. 18, č. 1, s. 55 – 74.

Pokus o tlačovú aktivitu slovenskej menšiny v horthyovskom Maďarsku (K dejinám čabianskej „Slovenskej rodiny“). In *Slováci v zahraničí*. Martin : Matica slovenská, 1983, roč. 9, s. 84 – 91.

Recenzia

Jozef Šimončíč: Ohlasy francúzskej revolúcie na Slovensku. In *Slovenská archivistika*, 1983, roč. 18, č. 1, s. 120 – 124.

1984

Uhorská verejná správa v koncepciách a politike slovenského národného hnutia (1890–1918). In *Slovenská archivistika*, 1984, roč. 19, č. 1, s. 110 – 128.

Kariéra „grófa“ Matušku. In *Sloboda*, 1984, roč. 39, č. 23.

Sonda do našej minulosti. In *Sloboda*, 1984, roč. 39, č. 27.

Preklady profesora Wratislava. In *Sloboda*, 1984, roč. 39, č. 28.

Šarlatán v bielom plášti. In *Sloboda*, 1984, roč. 39, č. 31.

Recenzie

Dionýz Štúr: Geologicko-geografická osnova polohopisu Slovenska. In *Slovenská archivistika*, 1984, roč. 19, č. 1, s. 149 – 150.

Milan Podrimavský: Slovenská národná strana v druhej polovici 19. storočia. In *Slovenská archivistika*, 1984, roč. 19, č. 2, s. 146 – 147.

1985

Archívy a umelecká literatúra. In *Slovenská archivistika*, 1985, roč. 20, č. 1, s. 181 – 183.

Pri kolíske priemyselnej Bratislavy. In *Sloboda*, 1985, roč. 40, č. 4.

Lord Rozmarín a koruna svätostefanská. In *Sloboda*, 1985, roč. 40, č. 6.

Zo zákulisia diplomacie vojnových rokov. In *Sloboda*, 1985, roč. 40, č. 28.

Recenzia

Vlastimil Válek: K špecifčnosti memoárové literatury. In *Slovenská archivistika*, 1985, roč. 20, č. 2, s. 130 – 132.

1986

Pramenná hodnota memoárových textov. In *Slovenská archivistika*, 1986, roč. 21, č. 1, s. 73 – 81.

Odkaz slovenských jakobínov. In *Sloboda*, 1986, roč. 41, č. 11.

Kariéra renegáta. Príspevok k portrétu Adolfa Pechányana. In *Sloboda*, 1986, roč. 41, č. 15.

Akcie „Plavovlasého básnika“. In *Sloboda*, 1986, roč. 41, č. 21.

Udržovateľka plameňa. In *Sloboda*, 1986, roč. 41, č. 29.

Ako na Spiši zlodeja lapali. In *Sloboda*, 1986, roč. 41, č. 33.

Legenda o dunajskom zlate. In *Sloboda*, 1986, roč. 41, č. 37.

Blíženci Mórica Beňovského. In *Sloboda*, 1986, roč. 41, č. 43.

Recenzie

Historiografie v Československu 1980 – 1985. In *Slovenská archivistika*, 1986, roč. 21, č. 2, s. 152 – 153.

Gábor G. Kemény (ed.): Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában VI. 1913 – 1914. In *Slovenská archivistika*, 1986, roč. 21, č. 2, s. 164 – 166.

1987

K charakteristike úlohy municipálnej byrokracie v mocenskom mechanizme na Slovensku.

In *Slovenská archivistika*, 1987, roč. 22, č. 1, s. 38 – 58.

Stanovisko uhorskej vlády k slovenskému vystahovalectvu na prelome storočí. In *Nadmerné ubúdanie obyvateľstva Slovenska v období rokov 1700 – 1938*. Bratislava : Slovenská demografická a štatistická spoločnosť pri SAV, 1987, 117 s.

Žilinská priemyselná výstava 1903. In *Vlastivedný časopis*, 1987, roč. 36, č. 3, s. 138 – 139.

V pásme dotyku (O vzťahu vedeckej a umeleckej interpretácie dejín). In *Romboid*, 1987, roč. 22, č. 6.

Recenzia

Dejiny Slovenska VI. (od konca 19. storočia do roku 1918). In *Slovenská archivistika*, 1987, roč. 22, č. 2, s. 133 – 135.

1988

V optike memoárovej literatúry. In *Romboid*, 1988, roč. 23, č. 1.

Dejiny a literatúra (Vystúpenie na stretnutí historikov a spisovateľov v Budmericiach v júni 1987). In *Slovenské pohľady*, 1988, roč. 104, č. 3.

Od Klebelsbergovho memoranda k „americkej akcii“ uhorskej vlády. In *Slováci v zahraničí*. Martin : Matica slovenská, 1988, roč. 14.

K pokusom horthyovského režimu o ovládnutie Slovenska po roku 1938. In *Historický časopis*, 1988, roč. 36, č. 3, s. 508 – 511.

Budmerické stretnutie historikov a spisovateľov. In *Slovenská archivistika*, 1988, roč. 23, č. 2, s. 198 – 200.

Recenzia

Nadmerné ubúdanie obyvateľstva Slovenska v období rokov 1700 – 1938. In *Slovenská archivistika*, 1988, roč. 23, č. 2, s. 139 – 141.

1989

Slovenské jakobínske hnutie. K ohlasom francúzskej revolúcie u nás. In *Romboid*, 1989, roč. 24, č. 7.

Recenzia

Kosáry Domokos: A történelem veszedelmei. In *Slovenská archivistika*, 1989, roč. 24, č. 2, s. 141 – 143.

1990

Posledné dni Uhorska. Bratislava : Smena, 1990, 46 s.

Úsilie o emancipáciu slovenskej menšiny v horthyovskom Maďarsku v tridsiatych rokoch.

In *Slováci v zahraničí*. Martin : Matica slovenská, 1990, roč. 16.

Návrat „škótskeho pútnika“ (Štúdia o R. W. Setonovi Watsonovi a Slovensku). In *Slovenské pohľady*, 1990, roč. 106, č. 7.

Recenzia

Charta 77 (1977 – 1989). In *Slovenská archivistika*, 1990, roč. 25, č. 1, s. 126 – 127.

1991

Problematika maďarskej menšiny. In *Národy, národnosti a etnické skupiny v demokratickej spoločnosti*. Bratislava – Praha, Filozofický ústav SAV – Filozofický ústav ČSAV, 1991, 234 s.

Slovensko v strednej Európe (Slovensko-maďarské vzťahy za druhej svetovej vojny).

In BYSTRICKÝ, Valerián (ed.). *Slovensko v rokoch druhej svetovej vojny*. Bratislava : Slovenská národná rada, Historický ústav SAV, 1991, 172 s.

V silokrivkách geopolitiky. In *Slovenské pohľady*, 1991, roč. 107, č. 4.

Náš diplomat v odboji. In *Historická revue*, 1991, roč. 2.

1992

Milan Hodža a problémy formovania slovenskej politológie a geopolitiky. In MATHÉ, Svätoslav (ed.). *Milan Hodža štátnik a politik*. Bratislava : Politologický kabinet SAV a Vysoká vojenská pedagogická škola, 1992, 144 s.

1994

Milan Hodža a problémy formovania slovenskej politológie a geopolitiky. In PEKNÍK, Miroslav et al. *Milan Hodža štátnik a politik*. 2. rozšírené a doplnené vydanie. Bratislava : VEDA vydavateľstvo SAV, 1994, 188 s.

2002

Milan Hodža a problémy formovania slovenskej politológie a geopolitiky. In PEKNÍK, Miroslav et al. *Milan Hodža štátnik a politik*. 3. prepracované a rozšírené vydanie. Bratislava : VEDA vydavateľstvo SAV, 2002, s. 15 – 23.

Archívne pomôcky vyhotovené v Štátnom archíve v Bratislave

FABIAN, Juraj. *Župa Bratislavská I, Podžupanské spisy, I. zväzok, 1. diel 1914 – 1918* (katalóg), 1986, 216 s.

FABIAN, Juraj. *Župa Bratislavská I, Podžupanské spisy, I. zväzok, 2. diel 1914 – 1918* (katalóg), 1986, 431 s.

[FABIAN, Juraj.] *Župa Bratislavská I, Zápisnice municipálneho výboru, I. zväzok, 1867–1871* (katalóg), 1976, 279 s.

FABIAN, Juraj. *Župa Bratislavská I, Zápisnice municipálneho výboru, II. zväzok, 1. časť 1872 – 1879* (katalóg), 1997, 256 s.

FABIAN, Juraj. *Župa Bratislavská I, Zápisnice municipálneho výboru, II. zväzok, 2. časť 1872 – 1879* (katalóg), 1997, 296 s.

FABIAN, Juraj. *Župa Bratislavská I, Zápisnice municipálneho výboru, III. zväzok 1880–1883* (katalóg), 1981, 236 s.

FABIAN, Juraj. *Župa Bratislavská I, Zápisnice municipálneho výboru, IV. zväzok 1884–1887* (katalóg), 1981, 287 s.

FABIAN, Juraj. *Župa Bratislavská I, Zápisnice municipálneho výboru, V. zväzok 1888 – 1895* (katalóg), 1982, 478 s.

FABIAN, Juraj. *Župa Bratislavská I, Zápisnice municipálneho výboru, VI. zväzok 1896–1898* (katalóg), 1997, 127 s.

FABIAN, Juraj – NOVÁKOVÁ, Veronika. *Župa Bratislavská I, Zápisnice municipálneho výboru, VII. zväzok, 1899 – 1902* (katalóg), 2009, 236 s.

FABIAN, Juraj. *Župa Bratislavská I, Zápisnice municipálneho výboru, VIII. zväzok 1903 – 1904* (katalóg), 1984, 99 s.

FABIAN, Juraj. *Župa Bratislavská I, Zápisnice municipálneho výboru, IX. zväzok 1905 – 1908* (katalóg), 1986, 267 s.

FABIAN, Juraj. *Župa Bratislavská I, Zápisnice municipálneho výboru, XI. zväzok 1910–1912* (katalóg), 1982. Nedokončené v rukopise.

FABIAN, Juraj – SZÖCSOVÁ, Lucia. *Župa Bratislavská I, Zápisnice municipálneho výboru, XII. zväzok 1913 – 1914* (katalóg), 1982/2014, 232 s.

FABIAN, Juraj. *Župa Bratislavská I, Zápisnice municipálneho výboru, XIII. zväzok 1915–1916* (katalóg), 1980, 248 s.

FABIAN, Juraj. *Župa Bratislavská I, Zápisnice municipálneho výboru, XIV. zväzok 1917–1918*

(katalóg), 2011, 161 s.

FABIAN, Juraj. *Župa Bratislavská III, Prezidiálne spisy župana 1940 – 1945* (výberový katalóg k dejinám KSČ a protifašistického odboja), 1978, 108 s.

FABIAN, Juraj – SINKOVÁ, Beatrix. *Ohlas VOSR a vznik KSČ 1917 – 1921* (tematický katalóg), 1976, 216 s.

CIGÁNIKOVÁ, Elena – FABIAN, Juraj – OTRUBOVÁ, Mária. *Súpis prameňov k dejinám Sovietskeho zväzu 1917 – 1945*, 1978, 150 s.

Juraj Fabian: Archivar und Historiker – Leben und Werk

Juraj Fabian wurde am 26. Oktober 1922 in der Gemeinde Dolný Lieskov geboren. In den Jahren 1934 bis 1938 studierte er am Gymnasium in Žilina, in den Jahren 1938 bis 1942 bis 1944 an der Wirtschaftlichen Hochschule, im Jahr 1945 an der Handelshochschule in Bratislava. In den Jahren 1946 bis 1964 arbeitete er in den Redaktionen der Tageszeitungen *Práca* (Arbeit) und *Pravda* (Wahrheit) in Bratislava und Budapest. Ab 1965 wirkte er als Pädagoge an der Philosophischen Fakultät der Comenius-Universität, danach war er in den Jahren 1969 bis 1971 als Mitarbeiter des Historischen Instituts der Slowakischen Akademie der Wissenschaften (SAV) tätig. Beinahe zwei Jahrzehnte lang (von 1971 bis 1989) hatte er den Posten des Facharchivars im (regionalen) Staatsarchiv in Bratislava inne. Nach der Veränderung der politischen Verhältnisse wurde er in den Jahren 1990 bis 1995 wissenschaftlicher Mitarbeiter des Politologischen Kabinetts der SAV in Bratislava. Er verstarb in Bratislava am 21. Januar 2008.

Im Staatsarchiv in Bratislava war er Autor und Mitautor von mehreren Archivhilfsmitteln, z.B. dem Protokoll des Munizipalausschusses der Pressburger Gespanschaft (1867 – 1918), der Liste der Quellen zur Geschichte der Sowjetunion 1917 – 1945, der Pressburger Gespanschaft III, der Präsidialakten des Gespans 1940 – 1945, des Auswahlkatalogs zur Geschichte der Kommunistischen Partei der Tschechoslowakei (KSČ) und des antifaschistischen Widerstands, der Reaktion auf die Große Sozialistische Oktoberrevolution und die Entstehung der KSČ 1917 – 1921.

Den wissenschaftlichen Grad Kandidat der historischen Wissenschaften (CSc.) erlangte er am 3. März 1967 an der Philosophischen Fakultät der Comenius-Universität in Bratislava. Seine wissenschaftliche Forschungstätigkeit konzentrierte sich auf die neueste Geschichte. Er beteiligte sich an den Editionen: *Dokumente zur Sozial- und Nationalbewegung (1848 – 1918)* und *Geschichte des Slowakischen Nationalaufstands 1944*. Aus seinen Büchern sind vor allem *O slove najkrajšom* (Über das schönste Wort, Anm. d. Ü., 1950), *Prelom v Maďarsku* (Der Umbruch in Ungarn, 1963), *Svätoštefanské tiene: Telekiho zahraničná politika a Slovensko 1939 – 1941* (Die Schatten des heiligen Stephanus: Die Auslandspolitik von Teleki und die Slowakei 1939 – 1941, 1966) und *Posledné dni Uhorska* (Die letzten Tage Ungarns, 1990) zu erwähnen. Juraj Fabian hat eine Vielzahl von Studien und Artikeln in den Zeitschriften *Slovenská archivistika* (Slowakische Archivistik) und *Sloboda* (Freiheit) publiziert.

Tvorba slovníkov v Národnom biografickom ústave Slovenskej národnej knižnice

Augustín Maťovčík

Na úvod svojho príspevku musím uviesť, že na začiatku našich úvah o koncepcii biografického ústavu a spracovaní Slovenského biografického slovníka sme sa snažili oboznámiť s problematikou biografického výskumu a tvorbou biografických slovníkov doma i v zahraničí. Naše poznatky sme postupne prezentovali na stránkach zborníka *Biografické štúdie*,¹ kde bola uverejnená základná koncepcia biografického ústavu. Súčasne sme v roku 1970 zorganizovali seminár o úlohách biografického a bibliografického výskumu, z ktorého referáty boli zaradené do zborníka *Biografické štúdie 3* (žiaľ, vydaný len ako študijný materiál).² Sumarizáciu prvej etapy činnosti biografického ústavu sme prezentovali na seminári o stave a perspektívach biografického a genealogického výskumu na Slovensku v dňoch 30. – 31. októbra 1991 (referáty vyšli v zborníku *Biografické štúdie 20*),³ v príspevku o tvorivých výsledkoch a perspektívach biografického oddelenia na vedeckej konferencii o Matici slovenskej⁴ a napokon na seminári o tvorbe biografických slovníkov 24. októbra 2002 (referáty vyšli v zborníku *Biografické štúdie 29*).⁵ Vychádzajúc z publikovaných príspevkov i z našej praxe rád by som podal základnú informáciu o tvorbe slovníkov v Národnom biografickom ústave Slovenskej národnej knižnice.

Ako jeden zo zakladateľov a formovateľov biografického ústavu, v ktorom pracujem nepretržite od jeho založenia v roku 1969, chcem poznamenať, že prvé podnety a úvahy o založení ústavu a spracovaní špeciálneho biografického slovníka slovenských osobností vznikli už pri formovaní základnej koncepcie samostatného biografického pracoviska v Matici slovenskej v rokoch 1968 – 1969. Konkrétnejšie som tento zámer načrtnol v referáte na našom vedeckom seminári o úlohách biografického a bibliografického výskumu v roku 1970, v ktorom som ako jednu z hlavných vedeckovýskumných a edičných úloh novozaloženého ústavu vytýčil zostavovanie a vydávanie univerzálnych a špeciálnych biografických slovníkov. Vychádzajúc z týchto zámerov, od začiatku sme si predsavzali preskúmať staršie domáce a inonárodné slovníkové, bibliografické, syntetické i monografické diela, zozbierať a sústrediť maximálne množstvo životopisných údajov a informácií o slovenských dejateľoch, a tak pripraviť podklady na zostavenie heslára a realizáciu vlastného projektu Slovenského biografického slovníka. Biografickej dokumentácii je v tomto zborníku venovaný osobitný príspevok Zdenka Ďurišku.⁶ Po príprave základných materiálov a vlastného projektu Slovenského biografického slovníka, samotné práce na tomto diele sa začali v roku 1976. Tu by som rád zdôraznil, že na takýto veľký projekt sme v tom čase neboli celkom pripravení: nemali sme vybudovanú potrebnú biografickú dokumentáciu, nebol rozvinutý špeciálny biografický výskum, chýbali interní pracovníci (ústav začínal činnosť s tromi osobami) i autorské zázemie externých spolupracovníkov

1 *Biografické štúdie 2*. Martin : Matica slovenská, 1971, 215 s.

2 *Biografické štúdie 3*. Martin : Matica slovenská, 1972, 118 s.

3 *Biografické štúdie 20*. Martin : Matica slovenská, 1993, 156 s.

4 *Biografické štúdie 16*. Martin : Matica slovenská, 1990, 168 s.

5 *Biografické štúdie 29*. Martin : Slovenská národná knižnica, 2003, 240 s.

6 ĎURIŠKA, Zdenko. Dokumentácia Národného biografického ústavu Slovenskej národnej knižnice, s. 335 – 339.

a pod. Všetky tieto problémy, spojené s mnohými vnútornými peripetiami pracoviska, vrátane totalitných politických tlakov, sme museli riešiť v priebehu vypätého pracovného procesu.

Po širších prípravách sme vydali heslár pod názvom Malý slovenský biografický slovník,⁷ ktorý obsahoval zoznam a základné údaje o 14 628 dejateľoch. Potom sa neveľký kolektív nášho pracoviska pustil do spracovania konkrétnych hesiel dejateľov zaradených do Slovenského biografického slovníka, a to za autorskej účasti odborníkov z celého Slovenska i zo zahraničia. Výsledkom mimoriadnej pracovnej aktivity bolo spracovanie, zredigovanie a vydanie prvého zväzku Slovenského biografického slovníka,⁸ ktorý aj napriek kritickým poznámkam k niektorým faktografickým nepresnostiam bol pozitívne prijatý v odborných kruhoch i v širšej verejnosti ako základné lexikografické dielo, sústreďujúce poznatky o životopisoch a činnosti reprezentantov nášho národa zo všetkých oblastí tvorivej práce a spoločenského diania od najstarších čias do súčasnosti. Medzitým realizačný tím biografického ústavu pokračoval v práci na ďalších zväzkoch slovníka, často s maximálnym vypätím síl a prekonávaním najrozličnejších problémov, a tak napriek všetkému sa nám do roku 1994 podarilo vydať v abecednom poradí šesť zväzkov Slovenského biografického slovníka.⁹ Úplné vydanie Slovenského biografického slovníka prispelo nielen k „zaľudneniu“ našich národných dejín, ale hlavne k poznaniu a osvetleniu podielu tvorivých osobností na formovaní a rozvíjaní našej národnej kultúry, umenia, vedy, ekonomického, technického a spoločenského pokroku v minulosti i v súčasnosti.

Zabralo by príliš veľa priestoru, keby som na tomto mieste podrobnejšie vypočítal a komentoval problémy, s ktorými sme museli zápasit' a vyrovnávať sa pri tvorbe a vydávaní tohto náročného diela. Celý zostavovateľský a redakčný kolektív si uvedomuje nedostatky, omyly či drobné chyby, ktorým sa nemôže vyhnúť ani jedno dielo podobného obsahu a rozsahu. Medzi zvlášť citlivé otázky už pri tvorbe heslára patrila napr. transkripcia cudzích, najmä maďarských priezvisk do slovenčiny, v ktorej sme sa opierali o odbornú expertízu a Zoznam osobných mien, upravených Historickou terminologickou komisiou.¹⁰ Ďalšou základnou a závažnou otázkou bol výber osobností do heslára i do vlastného slovníka a s tým súvisiaca problematika tzv. regionálnych osobností. Tu treba uviesť, že pri koncipovaní zásad výberu osobností do Slovenského biografického slovníka, najmä dejateľov z našej súčasnosti, v období silnej totality nebolo možné vyhnúť sa ideologickým vplyvom a kritériám dogmatického charakteru. Tak napr. jedným z kritérií o zaradení dejateľa do Slovenského biografického slovníka boli vyznamenania Radom práce, Radom republiky a ďalšie, ktoré mali väčšinou ideologický podklad a rozdávali sa hlavne za zásluhy o budovanie socializmu, robotníckej a komunistické hnutie. Mnohé z týchto persón však nedosahovali ani regionálnu úroveň, a tak do Slovenského biografického slovníka v skutočnosti nepatria; zostanú však svedectvom o dobovej skutočnosti, v ktorej sme žili a s ktorou zápasíme do dnešných dní.

Pri presadzovaní výberových kritérií za pozitívum pokladáme, že sme do Slovenského biografického slovníka zaradili mnohých neprávom zabudnutých či zámerne obchádzaných

7 *Malý slovenský biografický slovník*. Martin : Matica slovenská, 1982, 748 s.

8 *Slovenský biografický slovník I. zväzok A – D*. Martin : Matica slovenská, 1986, 539 s.

9 *Slovenský biografický slovník I. zväzok A – D*. Martin : Matica slovenská, 1986, 539 s.; *Slovenský biografický slovník II. zväzok E – J*. Martin : Matica slovenská, 1987, 589 s.; *Slovenský biografický slovník III. zväzok, K – L*. Martin : Matica slovenská, 1989, 447 s.; *Slovenský biografický slovník IV. zväzok M – Q*. Martin : Matica slovenská, 1990, 562 s.; *Slovenský biografický slovník V. zväzok, R – Š*. Martin : Matica slovenská, 1992, 559 s.; *Slovenský biografický slovník VI. zväzok T – Ž*. Martin : Matica slovenská, 1994, 659 s.

10 *Zoznam osobných mien, upravených Historickou terminologickou komisiou*. Martin : Matica slovenská, 1983, 82 s.

dejateľov, najmä tzv. negatívne osobnosti, ktoré z nekultúrnych dogmatických princípov vyhadzovali z iných slovníkových diel. V rokoch tvorby prvých zväzkov Slovenského biografického slovníka to bolo riziko, ale aj devíza do budúcnosti. Ak si uvedomíme, že vo výkonnej redakcii i v autorskom kolektíve pracovali akoby za trest viacerí jednotlivci mnohoro politicky postihnutí a diskriminovaní, že celé roky sme museli bojovať s ústredným i straníckymi a ministerskými úradmi i lokálnymi cenzormi o uverejnenie zoznamu autorov i členov výkonnej redakcie Slovenského biografického slovníka (vyšli až v treťom zväzku v roku 1989), iste pochopíte zložitú situáciu, za akej sa dielo rodilo a čo všetko sme museli prekonať, aby uzrelo svetlo sveta.

V tejto súvislosti medzi zvlášť citlivé problémy, na ktoré kriticky upozornili zahraniční slovenskí recenzenti (najmä František Vnuk), patrila otázka výberu a zaradenia osobností slovenského exilu. Hlavným problémom, s ktorým sme museli zápasiť, bol nedostatok prameňov a odbornej literatúry o slovenskej emigrácii vôbec a o exilových tvorcach zvlášť a nemožnosť nadviazať autorskú spoluprácu so slovenskými odborníkmi v exile. Takéto pokusy sa kvalifikovali ako protištátna aktivita. Napokon, ak sme aj potajomky získali odbornú zahraničnú literatúru, najmä slovníkové diela, bibliografie a vedecké štúdie emigrantských autorov, nemohli sme ich citovať medzi prameňmi biografických hesiel. V takejto situácii a za takýchto okolností sa stalo, že do heslára a potom do prvých zväzkov Slovenského biografického slovníka sa nedostali tvorivé osobnosti slovenských emigrantov len preto, že sme nevedeli o ich činnosti, ba nevedeli sme ani to, či niektorí starší dejatelia ešte žijú, alebo už zomreli, a preto sme nemohli o nich spracovať biografické heslá. Všeobecne možno povedať, že z politických príčin a z dôvodov emigrácie sme zo Slovenského biografického slovníka nevyraďovali nijakého spisovateľa, umelca, vedca, duchovného, literárneho a kultúrneho pracovníka účinkujúceho doma i v zahraničí. Našťastie, tieto problémy po historických premenách u nás v novembri 1989 sa stali irelevantnými.

Vzhľadom na to, že šesťzväzkový Slovenský biografický slovník je uzavretým lexikografickým dielom, poznačeným sumou znalostí i politickými obmedzeniami doby jeho vzniku, pracovníci Národného biografického ústavu pripravili koncepciu novej edície viaczväzkového slovníka pod názvom Biografický lexikón Slovenska. Slovník podľa novej koncepcie popri upravených, revidovaných a doplnených heslách z pôvodného Slovenského biografického slovníka obsahuje a bude obsahovať nové heslá slovenských dejateľov, konkrétne:

- heslá dejateľov zomretých v rokoch 1984 – 1995,
- heslá zabudnutých, neprávom obchádzaných exilových tvorcov,
- heslá nedocenených reprezentantov duchovného a cirkevného života,
- heslá novoobjavených osobností zo všetkých období slovenských dejín od Veľkej Moravy až do súčasnosti.

Pri príprave prvého zväzku Biografického lexikónu Slovenska sme vychádzali zo základného princípu slovacity (etnickej i územnej) a celonárodného významu osobnosti, ako aj z novoformulovaných výberových a metodických zásad. Do takto koncipovaného lexikónu sme nezaradili heslá tých dejateľov, ktorí nezodpovedajú objektívne platným hodnotiacim a hodnotovým kritériám. Medzi nimi sú najmä dejatelia regionálneho významu a osobnosti s okrajovou slovacitou, osoby s nedostatočnými základnými biografickými údajmi, dejatelia pôvodne preferovaní na základe dobových politických kritérií, osobnosti, ktoré sa na Slovensku len narodili, ale trvalo pôsobili mimo nášho územia a nijako nezasiahli do historického a kultúrneho diania na Slovensku či medzi Slovákmi v zahraničí. V takejto podobe

by sa mal Biografický lexikón Slovenska stať základnou informačnou príručkou o životopisoch a dielach významných i menej známych slovenských a slovacikálnych osobností od najstarších čias až do súčasnosti.

Doteraz sme vydali päť zväzkov Biografického lexikónu Slovenska (2002 – 2013)¹¹ a v tomto roku pripravujeme do tlače 6. zväzok (písmená M – N). Ostáva nám teda dokončiť slovník v ostatných zväzkoch do konca abecedy (ešte asi štyri zväzky). Na tomto diele teraz pracuje 13 pracovníkov (z nich deväť s vysokoškolským vzdelaním), ktorí majú rozdelené heslá v piatich lexikálnych oblastiach: I. Prírodné vedy, II. Hospodárstvo, výroby, služby, III. Spoločnosť, IV. Kultúra, IV. Umenie. O každú oblasť sa stará poverený odborný pracovník. Našou zásadou a kolektívnou snahou bolo a je sústrediť v biografických heslách i v celom Slovenskom biografickom slovníku maximum overených, objektívne platných údajov o každej vytipovanej osobnosti, a to na základe poznania odbornej literatúry a dostupných prameňov. Len takto môžeme spracovať a vydať lexikografické dielo, ktoré bude fundovanou a dôstojnou prezentáciou našej národnej kultúry.

Záujem odbornej i širšej verejnosti doma i v zahraničí o Slovenský biografický slovník svedčí o tom, že je to dielo potrebné a vyhľadávané. Slovenský biografický slovník sa stáva nielen základným prameňom informácií o slovenských národných dejateľoch, ale podnecuje aj ďalšiu výskumnú, tvorivú a informačnú prácu v národnom i medzinárodnom kontexte. Naša koncepcia a výsledky inšpiračne pôsobili pri projekte Biografického lexikónu českých zemí, pripravovaného v Historickom ústave Akadémie vied Českej republiky v Prahe, ktorý vychádza od roku 2004 v zošitovej forme (dosiaľ vyšlo 19 zošitov, písmená A – Gn).

Na záver si dovoľím konštatovať, že bez bohatej biografickej dokumentácie, sústredenej dnes v Národnom biografickom ústave Slovenskej národnej knižnice a v Biografickom lexikóne Slovenska, bez množstva hesiel a údajov v Slovenskom biografickom slovníku nebude možné seriózne šíriť biografické informácie o slovenských národných dejateľoch doma i v zahraničí. Je len samozrejmé, že naša dokumentácia a heslá o slovenských archivároch budú k dispozícii aj pri tvorbe slovníka slovenských archivárov.

Erstellung von Wörterbüchern im Nationalen biographischen Institut der Slowakischen Nationalbibliothek

Der Beitrag beinhaltet die Grundinformation über die Entstehung und Aufgaben des Nationalen biographischen Instituts der Slowakischen Nationalbibliothek in Martin. Insbesondere wird auf die Problematik der Erstellung des Slowakischen biographischen Wörterbuches, das in sechs Bänden in den Jahren 1986 bis 1994 herausgegeben wurde, und des daran anknüpfenden Biographischen Lexikons der Slowakei eingegangen. Von diesem enzyklopädischen Werk wurden in den Jahren 2002 bis 2013 fünf Bänder aufgelegt. Der Autor betrachtet die Schwierigkeiten der Erstellung und Herausgabe dieses Wörterbuchwerkes.

¹¹ *Biografický lexikón Slovenska I. zväzok*. Martin : Slovenská národná knižnica, 2002, 638 s.; *Biografický lexikón Slovenska II. zväzok*. Martin : Slovenská národná knižnica, 2004, 696 s.; *Biografický lexikón Slovenska III. zväzok*. Martin : Slovenská národná knižnica, 2007, 739 s.; *Biografický lexikón Slovenska IV. zväzok*. Martin : Slovenská národná knižnica, 2010, 587 s.; *Biografický lexikón Slovenska V. zväzok*. Martin : Slovenská národná knižnica, 2013, 852 s.

Dokumentácia Národného biografického ústavu Slovenskej národnej knižnice

Zdenko Ďuriška

Národný biografický ústav Slovenskej národnej knižnice (ďalej len biografický ústav) bol založený v roku 1969 na základe zákona SNR o Matici slovenskej č. 97/1968 Zb. Dá sa povedať, že je ako jedno z detí organizačných zmien v Matici slovenskej (MS) koncom 60. rokov. Hlavným zameraním jeho činnosti sa mali stať základný vedecký výskum biografí, sústreďovanie biografickej dokumentácie, vydávanie monografií všeobecných i špeciálnych biografických slovníkov slovenskej národnej reprezentácie, spracovanie údajov pre možnosť využitia moderných strojových techník a poskytovanie biografických informácií domácim i zahraničným záujemcom.¹ Dnes, po takmer polstoročí, môžeme konštatovať, že táto vízia bola reálna, pracovníkom biografického ústavu sa ju podarilo naplniť a tieto ciele plnia od roku 2000 v organizačnej štruktúre Slovenskej národnej knižnice i naďalej.

Od založenia ústavu bola jeho hlavným zámerom príprava a vydanie univerzálneho národného biografického slovníka, ktorého projekt pod názvom Slovenský biografický slovník zverejnili v roku 1975 a vydanie jeho šiestich zväzkov realizovali v rokoch 1985 – 1994. Ide o dosiaľ najrozsiahlejšie a najnáročnejšie biografické dielo na Slovensku a súčasne patrilo aj k najvážnejším edičným projektom Matice slovenskej.² Jeho novšou verziou je Biografický lexikón Slovenska vydávaný už v organizačnej štruktúre Slovenskej národnej knižnice, z ktorého sme zatiaľ vydali päť zväzkov a šiesty práve pripravujeme do tlače.

Pracovníci ústavu si od samého začiatku uvedomovali, že k serióznej lexikografickej práci nemôžu pristúpiť bez základnej pramennej dokumentačnej bázy, a preto sa hneď po založení ústavu pustili do systematickej dokumentačnej práce založenej na zbierkovej a bibliografickej činnosti.³ Základom dokumentačných zbierok biografického ústavu sa stala zbierka životopisných dotazníkov a úmrtných oznámení (464 literárnych dotazníkov a 1 752 úmrtných oznámení) prevzatá z Literárneho archívu MS. Biografický ústav po založení prevzal z Literárneho archívu MS aj vyše 2 500 výstrižkov biografického charakteru z tlače. Tieto dokumentačné zbierky pracovníci biografického ústavu ďalej cielavedome dopĺňali a budovali.

Dnes biografický ústav spravuje a buduje dve základné zbierky (pôvodne nazývané fondmi), a to zbierku dokumentov a zbierku výstrižkov.

Zbierku biografických dokumentov tvoria najmä rôzne druhy biografických dotazníkov, úmrtné oznámenia, matričné výpisy, životopisy a ďalšie osobné materiály. Základy zbierky boli položené už spomenutým presunom z Literárneho archívu Matice slovenskej a niekoľkými rozsiahlejšími akvizíciami (napr. zo Štátneho ústavu dôchodkového zabezpečenia či z Univerzity Komenského). Jeho súčasťou je široká škála druhov pôvodných biografických dotazníkov, a to dotazníky Matice slovenskej Spisovateľa a kultúrni pracovníci z rokov 1922 a 1923, dotazníky Literárneho odboru Matice slovenskej z 30. rokov (1930 – 1932),

1 [MAŤOVČÍK, Augustín.] Slovo na začiatok. In *Biografické štúdie 1*. Martin : Matica slovenská, 1970, s. 5.

2 WINKLER, Tomáš – ELIÁŠ, Michal et al. *Matica slovenská. Dejiny a prítomnosť*. Martin : Matica slovenská, 2003, s. 382 – 384.

3 ĎUROVČÍKOVÁ, Margita. Dokumentácia Biografického ústavu MS ako základný prameň tvorby a redakcie hesiel SBS. In *Biografické štúdie 20*. Martin : Matica slovenská, 1993, s. 69 – 72.

dotazníky osobností zaradených do publikácie Kulturní adresář ČSR, dotazníky pre amerických Slovákov z roku 1936, dotazníky Matice slovenskej zo 40. rokov 20. storočia, dotazníky Literárneho archívu Matice slovenskej z roku 1967 (pre spisovateľov, kultúrnych pracovníkov a výtvarných umelcov), dotazníky Československej tlačovej kancelárie k publikácii Olgy Slušnej *Kto je kto na Slovensku 1969*,⁴ vlastné dotazníky Biografického ústavu MS vytvorené v súvislosti so zisťovaním údajov pre Slovenský biografický slovník, dotazníky pre tvorbu hesiel Slovníka slovenských spisovateľov 20. storočia, dotazníky z archívov Zväzu slovenských spisovateľov, Zväzu slovenských novinárov či dotazníky z archívu Literárnovedného ústavu Slovenskej akadémie vied a ďalšie. Väčšina z nich je v origináli, no veľká časť aj vo fotokópiách. Výpisy z matrik začali pribúdať najmä po zahájení prác na príprave Slovenského biografického slovníka. Ukázala sa totiž naliehavá potreba overovania a dopĺňania základných biografických dát a genealogických údajov osobností. Ide o výpisy z cirkevných a štátnych matrik. Životopisy a ďalšie osobné materiály väčšinou tvoria prílohy dotazníkov.

V súčasnosti sa zbierka dokumentov priebežne dopĺňa získavaním biografických dotazníkov, matričných výpisov a iných dokumentov najmä v súvislosti s tvorbou hesiel Biografického lexikónu Slovenska či iných biografických slovníkov alebo prostredníctvom tzv. „dotazníkových akcií“, teda rozosielania a získavania biografických dotazníkov od určitého vymedzeného okruhu osobností (napr. architekti, botanici, hudobníci, vedeckí pracovníci Slovenskej akadémie vied a i.).

Dokumenty sú prístupné každému bádateľovi okrem biografických dokumentov žijúcich osobností, ktoré poskytujeme len výnimočne na vedecké účely. V súčasnosti táto zbierka obsahuje približne 86 500 jednotiek (k 31. decembru 2016 to bolo 86 402 jednotiek) a orientáciu v ňom umožňuje osobitná kartotéka.

Biografické výstrižky tvoria osobitnú zbierku, ktorá bola tiež budovaná od založenia pracoviska. Spočiatku systematicky z výstrižkov zasielaných pražskou výstrižkovou službou a z fotokópií výstrižkov z fondov Památníka národného písemníctví v Prahe, neskôr už len výbevo. V súčasnosti zbierku chápeme ako pomocnú, pretože záznamy o všetkých článkoch sa nachádzajú aj v kartotékach a databázach súbežnej bibliografie biografickej literatúry, a doplníme ju už len sporadicky podľa interných možností pracoviska. Aj k tejto zbierke bola vytvorená osobitná kartotéka. Systém uloženia výstrižkov však umožňuje ľahkú a jednoduchú orientáciu aj bez použitia kartotéky. Zbierka obsahuje približne 98 500 výstrižkov (k 31. decembru 2016 to bolo 98 486 jednotiek).

Výsledkom bibliografickej práce našich predchodcov a našej je niekoľko kartoték. Sú to:

tzv. Generálny katalóg;

Kartotéka retrospektívnej bibliografie biografickej literatúry;

Kartotéka súbežnej bibliografie biografickej literatúry za roky 1969 – 1995;

Kartotéka súbežnej bibliografie biografickej literatúry od roku 1995.

Generálny katalóg obsahuje biografické údaje osobností vyxcerpované alebo len adované, resp. pridané k predchádzajúcemu záznamu, zo základných univerzálnych i špecializovaných encyklopedických a syntetických starších i novších, slovenských, nemeckých i maďarských diel. Z diel, ktoré obsahuje tento katalóg, spomeniem aspoň dielo Ľudovíta Némethyho *Series parochiarum et parochorum archi-diocesis Strigoniensis*, Ercého *Slovenská krv*, ďalej *Reprezentačný lexikon Slovenska a Podkarpatskej Rusi*, *Riznerovu Bibliografiu písomníctva slovenského...*, *Bujnákov Slovenský náučný slovník*, *Encyklopédiu Slovenska*, *Encyklopédiu slovenských spisovateľov*, z českých predovšetkým *Ottův slovník*

4 SLUŠNÁ, Olga. *Kto je kto na Slovensku 1969*. Bratislava : Slovakopress/ČSTK, 1970, 494 s.

naučný, Riegrův slovník naučný, Masarykův slovník naučný. Zo špeciálnych biografických slovníkov je to Československý hudební slovník osob a institucí, Tibenského Biobibliografiiu přírodných, lékařských a technických věd na Slovensku do roku 1850, zo zahraničných Szinnyeiho Magyar írók élete és munkái, Révai Nagy Lexikona, Pallas Nagy Lexikona, Magyar Életrajzi Lexikon, Wurzbachov Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich, Österreichisches biographisches Lexikon a mnohé ďalšie. Tento katalóg, resp. kartotéka, je uzavretý a viac sa nedopĺňa. Obsahuje okolo 170 000 záznamov.

Kartotéku retrospektívnej bibliografie biografickej literatúry tvorí rozpis slovenských periodík z 19. storočia, teda do roku 1900. Je uzavretá a obsahuje približne 56 000 anotovaných bibliografických záznamov.

Kartotéka súbežnej bibliografie biografickej literatúry za roky 1969 – 1995 obsahuje bibliografické záznamy o významných osobnostiach, ktoré od roku 1969 spracovávali zo súbežne vydávaných slovenských kníh a periodík interní i externí excerptori. Sú v nej vyexcerpované a anotované záznamy autobiografií, biografii, jubilejných článkov, biografických štúdií a článkov, nekrológov, spomienok, denníkov, rozhovorov, konferencií a iných udalostí viažucich sa k významným osobnostiam. Od roku 1990 sme preberali biografické záznamy aj z databázy Národného bibliografického ústavu Slovenskej národnej knižnice (SNK). Kartotéku sme uzavreli k 31. decembru 1994 a obsahuje okolo 277 000 záznamov.

Kartotéku súbežnej bibliografie biografickej literatúry od roku 1995 budujeme ako pokračovanie predchádzajúcej okrem preberaných biografických záznamov z databázy Národného bibliografického ústavu SNK, ktoré nám prestali poskytovať od roku 2003. Od tohto roku na jej dopĺňaní pracujú len interní excerptori. Tvoria ju teda záznamy toho istého charakteru ako predchádzajúcu, ale od 1. januára 1995. K 31. decembru 2016 obsahovala 142 265 záznamov.

Napokon treba ešte dodať, že biografický ústav získal aj niekoľko rukopisných kartoték, ktoré sú výsledkom výskumnej práce ich autorov. Ide o tri kartotéky:

Kartotéka Jozefa Ambruša všeobecná;

Kartotéka Jozefa Ambruša – osobnosti viažuce sa k životu a dielu Jána Kollára;

Kartotéka Slovensko východné, kultúrne a literárne.

Prvé dve sme získali v roku 1995 z pozostalosti literárneho vedca PhDr. Jozefa Ambruša, CSc. (1914–1993), významného editora literárnych textov a korešpondencií. Všeobecná kartotéka je výsledkom jeho celoživotnej výskumnej činnosti a zbierania biografických, literárnych a iných informácií a údajov o významných osobnostiach slovenskej literatúry, kultúry a dejín. Obsahuje 8 445 záznamov (lístkov), bola ponechaná v pôvodnom stave a je k nej spracovaný abecedný súpis. Druhá obsahuje údaje, ktoré jej autor využil pri príprave vydania Listov Jána Kollára (1991). Aj táto kartotéka je ponechaná v pôvodnom stave, je k nej spracovaný osobitný abecedný súpis a obsahuje 4 862 záznamov (lístkov).

Kartotéka Slovensko východné, kultúrne a literárne je rukopisom kartotéky zostavenej Imrichom Sedlákom pre Múzeum Slovenskej republiky rád v Prešove. Poskytuje informácie o významných osobnostiach pôsobiacich na území východného Slovenska a tých, ktoré sa tu narodili. Do biografického ústavu sa dostala okolo roku 1978 a údaje z nej boli adované do generálneho katalógu. Počet záznamov nie je známy.

Okrem klasických lístkových kartoték začal biografický ústav v rámci projektu rozvoja automatizácie, elektronizácie a informatizácie SNK v roku 2002 spracovávať biobibliografické záznamy do elektronickej formy. Postupovali sme podľa metodiky zápisu vo formáte UNIMARC v systéme Aleph 300 spracovanej kolegami z Národného bibliografického ústavu SNK v spolupráci s pracovníkmi nášho biografického ústavu. Do januára 2003 sme

takto skúšobne spracovali 770 záznamov. Predpokladali sme, že postupne prejdeme výlučne na túto formu spracovania biografickej dokumentácie a bibliografie biografickej literatúry a budeme sa snažiť aj o retrokonverziu klasických lístkových kartoték do elektronickej formy. Spracované záznamy mali byť vyhodnotené ako vzorka, najmä z hľadiska prístupových súborov a požadovaných či možných výstupov, no k tomu v dôsledku prechodu SNK na projekt Knížnično-informačný systém tretej generácie (KIS3G) a systém Virtua už nedošlo.

Naše úsilie o elektronické spracovanie bibliografie biografickej literatúry je metodicky i technicky viazané na spoluprácu s odborom Národná bibliografia SNK. Pracovníci tohto odboru v spolupráci s našimi odborníkmi biografického ústavu spracovali metodiku elektronického zápisu biobibliografických informácií, no pre nutnosť riešenia iných naliehavých problémov zatiaľ realizovaná nebola.

Predpokladá sa, že spolupráca biografického ústavu s odborom Národná bibliografia SNK, bude pokračovať v roku 2018 po implementácii nových katalogizačných pravidiel RDA pre personálne autority do knižničného systému, ktorá vytvorí východiskovú platformu pre tvorbu biografických záznamov priamo v knižničnom systéme SNK.

V roku 2016 vstúpila do procesu digitalizácie Kartotéka súbežnej bibliografie biografickej literatúry za roky 1969 – 1995 (277 000 lístkov) s cieľom uchovania jej digitálneho obrazu, ako aj s perspektívou jej on-line sprístupnenia širokej odbornej aj laickej verejnosti v elektronickej podobe. Realizačná fáza vizualizácie tejto digitálnej kartotéky bude súčasťou plánu hlavných úloh SNK na rok 2018 a uskutoční sa v spolupráci s odborom Národná bibliografia.

Na záver môžeme konštatovať, že naša dokumentácia a kartotéky tvoria jedinečnú pramennú bázu, bez ktorej by sme nikdy nemohli vytvoriť Slovenský biografický slovník, Biografický lexikón Slovenska, Reprezentačný biografický lexikón Slovenska, Slovník slovenských spisovateľov 20. storočia a ďalšie encyklopedické diela na serióznej úrovni. Slúžia však nielen nám. Tieto pramene a databázy využívajú pri svojej výskumnej činnosti aj mnohí ďalší bádatelia z celého Slovenska i zo zahraničia. Odporúčame ich aj do pozornosti tvorcov Biografického slovníka slovenských archivárov.

Dokumentation des Nationalen biographischen Instituts der Slowakischen Nationalbibliothek

Das Nationale biographische Institut der Slowakischen Nationalbibliothek (NBÚ SNK) hat sich seit seiner Gründung vorgenommen, eine Dokumentation über das Leben von wichtigen Persönlichkeiten unserer Geschichte zu erstellen. Den Mitarbeitern des Instituts war bewusst, dass sie die lexikographische Arbeit ohne eine grundlegende Dokumentenquellenbasis nicht verrichten können, und nahmen daher unmittelbar nach der Gründung des Instituts eine systematische, auf sammelnder und bibliographischer Tätigkeit basierende Dokumentationsarbeit auf.

Das Nationale biographische Institut der SNK verwaltet und baut heute zwei grundlegende Sammelfonds aus: einen Dokumentationsfonds und einen Ausschnittfonds. Der Fonds der biographischen Dokumentation umfasst hauptsächlich verschiedene Arten von biographischen Fragebogen, Todesanzeigen, Matrikenauszügen, Lebensläufen und weiteren persönlichen Materialien. Die meisten davon sind Originale, einen Teil bilden aber auch Fotokopien. In der Gegenwart umfasst dieser Fonds etwa 86 400 Einheiten.

Die biographischen Ausschnitte bilden einen eigenständigen Fonds, der ebenso seit der Gründung des Instituts aufgebaut wird. Der Fonds wird als Hilfsfonds verstanden, weil alle Artikel in Kartotheken und Datenbanken der parallelen Bibliographie der biographischen Literatur vermerkt sind. Der Fonds beinhaltet etwa 98 500 Ausschnitte.

Das Ergebnis unserer bibliographischen Arbeit sowie der Arbeit unserer Vorfahren stellen einige Kartotheken dar. Es sind: der sog. Generalkatalog; die Kartothek der retrospektiven Bibliographie der biographischen Literatur; die Kartothek der parallelen Bibliographie der biographischen Literatur für die Jahre 1969 bis 1995 und die Kartothek der parallelen Bibliographie der biographischen Literatur ab dem Jahr 1995.

Unser Institut hat auch einige handschriftliche Kartotheken erworben, die aus der Forschungsarbeit der Autoren hervorgehen. Es handelt sich um die allgemeine Kartothek von Jozef Ambruš; die Kartothek von Jozef Ambruš zu Persönlichkeiten, die sich auf das Leben und das Werk von Ján Kollár beziehen, und die Kartothek „Die östliche, kulturelle und literarische Slowakei“. Die ersten zwei Kartotheken erwarben wir 1995 vom Nachlass des Literaturwissenschafters Dr. Jozef Ambruš, CSc. (1914 – 1993) und die Kartothek „Die östliche, kulturelle und literarische Slowakei“ ist eine handschriftliche, vom Literaturwissenschaftler Univ. Prof. PhDr. Imrich Sedlák, CSc. für das Museum der Slowakischen Räterepublik in Prešov erstellte Kartothek, die um 1978 ins NBÚ SNK kam.

Im Jahr 2016 haben wir in Zusammenarbeit mit dem Datenbankzentrum der SNK die Digitalisierung der Kartothek der parallelen Bibliographie der biographischen Literatur für die Jahre 1969 bis 1995 (ca. 263 000 Einträge) realisiert und hoffen, dass sie den Interessenten bald online zugänglich sein wird.

Biografický slovník archivářů českých zemí

Jaroslava Hoffmannová

Biografický slovník archivářů českých zemí (BSAČZ) byl vydán renomovaným pražským nakladatelstvím Libri v roce 2000.¹ Patřil k prvním oborovým slovníkům v českých zemích a byl také prvním shrnutím ověřených údajů o archivních pracovnících v celé známé minulosti v českých zemích působících nebo z nich pocházejících, to jest od poloviny 14. století do roku 2000, tedy do závěru druhého tisíciletí našeho letopočtu. Inspirovat a poučit se při zvažování slovníku bylo již tehdy možné u našich sousedů.²

Vlastní přípravě Biografického slovníku archivářů českých zemí bezprostředně předcházely rozborů vesměs neuspokojivého zastoupení archivářů v obecnějších biografických přehledech, příručkách typu *Who's Who* a v encyklopediích vycházejících v té době v Česku. Rozborů, publikované v letech 1992 – 1995 v Archivním časopise a v Českém časopise historickém,³ archivní obec zaujaly.⁴

Úplný přehled všech pracovníků Státního ústředního archivu v Praze a jeho předchůdců, jménem zjištěných v dochovaných registraturách a dalších pramenech, byl vydán v roce 1994.⁵ Námět k tomuto úkolu jsem předložila řediteli Státního ústředního archivu Václavu Babičkovvi dne 18. září 1992. To byly začátky používání počítačů v naší práci. Data vyhledaná stanovenými spolupracovníky v příslušných registraturách dotčených oddělení archivu se vkládala do databáze PUA – Pracovníci ústředních archivů, speciálně k tomu vytvořené v programu ISIS. Přehled má dvě základní části: I. Abecední přehled pracovníků s odkazy na archivy, v nichž působili (na s. 29 – 84), II. Archivy a jejich pracovníci (na s. 84 – 153), přičemž ústřední archivy českého státu jsou řazeny chronologicky podle vzniku a pod stručnou informací o vývoji každého z archivů jsou jeho pracovníci řazeni abecedně. První jménem známý archivář byl kancléř a biskup Jan ze Středy z doby císaře Karla IV, před rokem 1353.⁶

- 1 HOFFMANNOVÁ, Jaroslava – PRAŽÁKOVÁ, Jana. *Biografický slovník archivářů českých zemí*. Praha : Libri, 2000, 830 s. Dále jen BSAČZ.
- 2 *Słownik biograficzny archiwistów polskich. I. 1918 – 1984*. Warszawa – Łódź, 1988. Ref. Ivan HLAVÁČEK. In *Archivní časopis* (dále jen AČ), 1989, roč. 39, s. 251 – 253; *Archive und Archivare in der Bundesrepublik Deutschland, Österreich und der Schweiz*. 13. Aufl. Darmstadt – München, 1982. Ref. Vladimír BYSTRICKÝ. In AČ, 1982, roč. 32, s. 247. Tyto postupně publikované seznamy mohly být zčásti východiskem díla LEESCH, Wolfgang. *Die deutschen Archivare 1500 – 1945. Bd. I. Verzeichnis nach ihren Wirkungsstätten*. München u. a., 1992. Ivan Hlaváček se o potřebě zpracování biografického slovníku vyjádřil kromě jiného na archivním sympoziu v Rimavské Sobotě v roce 1987. Sborník materiálů z tohoto sympoza bohužel potom nevyšel. Referovali o něm Jiří ŠOUŠA a Milan VONDRÁČEK v AČ (1988, roč. 38, s. 27 – 30) a Gabriela RIPKOVÁ v Slovenskej archivistike (1988, roč. 33, s. 214 – 218). K programu slovníku Milan VONDRÁČEK. Příprava biografického slovníku. In *Sborník archivních prací*, 1989, roč. 39, s. 560 – 570.
- 3 HOFFMANNOVÁ, Jaroslava. Kdo je kdo v českém archivnictví? In AČ, 1992, roč. 42, s. 166 – 170. TÁŽ. Archiváři v biografickém slovníku. In AČ, 1992, roč. 42, s. 238 – 243. TÁŽ. Encyklopedie osobností Evropy od starověku do současnosti. In *Český časopis historický*, 1994, roč. 92, s. 567 – 568. TÁŽ. Novější biografické slovníky. In AČ, 1994, roč. 44, s. 267 – 268. TÁŽ. Kdo byl a kdo je kdo. In AČ, 1994, roč. 44, s. 267 – 268.
- 4 MARTINOVSKÝ, Ivan. Postavení archivářů v naší společnosti. In *Zpravodaj pobočky České informační společnosti – Státní ústřední archiv v Praze*, 1994, č. 42, s. 82 – 87.
- 5 HOFFMANNOVÁ, Jaroslava et al. Pracovníci Státního ústředního archivu a jeho předchůdců. In BABIČKA, Václav – HOFFMANNOVÁ, Jaroslava et al. *40. výročí Státního ústředního archivu v Praze. 1954 – 1994*. Praha : Státní ústřední archiv v Praze, 1994, s. 27 – 153.
- 6 HOFFMANNOVÁ et al., Pracovníci Státního ústředního archivu a jeho předchůdců, s. 88.

Na rozdíl od tohoto úplného jmenného přehledu archivářů ústředních státních archivů musil být biografický slovník, který měl zahrnovat archivní pracovníky všech typů archivů, podle stanovených kritérií, nutně výběrový.

V listopadu 1994 se z podnětu Archivní správy Ministerstva vnitra ČR jako řídicího orgánu českého archivnictví utvořila čtyřčlenná pracovní skupina. Byli to tři pracovníci Archivní správy – Jana Pražáková, Vladimír Růžek, Jiří Úlovec, čtvrtým členem jsem byla já, tehdy pracovnice Státního ústředního archivu.⁷ Návrhy koncepce slovníku a postupu přípravy této skupiny přijala Vědecká archivní rada na svém 82. zasedání dne 20. června 1995. Na tomto zasedání mne rada pověřila vedením konkrétní přípravy a redakcí biografického slovníku. O úzkou spolupráci na tomto úkolu jsem požádala Janu Pražákovou. Vědecká archivní rada byla tehdy poradním orgánem ředitele Archivní správy Ministerstva vnitra ČR a za dlouholetého předsednictví Václava Ledvinky, ředitele Archivu hl. m. Prahy, pozitivně ovlivňovala celé české archivnictví.

Archivní správa MV ČR zajišťovala hospodářsko-správní potřeby projektu biografického slovníku, s nímž jsem dopodrobna seznámila ředitele státních archivů na jejich pravidelné poradě dne 18. listopadu 1995, konané tehdy v Třeboni. Ředitelé státních archivů měli nejdříve ve své působnosti garantovat upřesnění předloženého návrhu hesláře do 15. prosince 1995. Heslář Vědecká archivní rada odsouhlasila na svém zasedání již 20. února 1996 a vzápětí bylo odpovědným archivům zadáno vyplnění formulářů na základě jmenných seznamů podle podrobných pokynů a vzorově vyplněných formulářů do 30. června 1996. To se samozřejmě neobešlo bez připomínek a žádostí o doplnění a upřesnění chybějících údajů. Po celou dobu přípravy – od roku 1996 jsem byla pracovnicí Archivu Akademie věd ČR a tak jako dosud, byl tento úkol jen jednou z dalších povinností – jsem pravidelně a často, až do vydání biografického slovníku, informovala Vědeckou archivní radu v přítomnosti ředitele Archivní správy Oldřicha Sládka o postupu a variantách konkrétního řešení. Oproti mínění některých členů Vědecké archivní rady se podařilo uhájit a odsouhlasit pojetí biografického slovníku archivářů jako nevyprávěcího a nehodnotícího, ale jako přehledného díla ověřených faktů, využitelných pro různé účely a interpretace. Těší mne, že pojetí slovníku a struktura biogramů⁸ byly zřejmě inspirativní i pro přípravu slovenského slovníku.

Za správnost údajů byli odpovědní zpracovatelé podkladů k biogramům dodaných na formulářích formátu A4, dělených podle stanovené struktury.⁹ Doplnění a dohledávání si žádalo hodně času, takže zrychlení prospělo, když se mohla na můj návrh systematického dohledávání některých údajů, zejména zastoupení archivářů ve všech dosavadních encyklopediích, ujmout někdejší pracovnice Archivní správy MV ČR Květa Kulířová, která také operativně – tehdy ovšem nebyla k dispozici mailová pošta a nebyly mobily, ale pouze pevné linky – dojednávávala doplnění některých údajů přímo s dotčenými archivy a archiváři. Zpracovatelé podkladů k biogramům jsou v publikovaném slovníku uvedeni v seznamu abecedně podle šifer a zkratky.¹⁰

7 Již na 73. zasedání Vědecké archivní rady dne 26. října 1993 se objevilo doporučení: „spojit se s dr. Hoffmannovou, která má v podobné práci určité zkušenosti, a požádat ji o vypracování vzorového schématu.“

8 K tomu zejména *BSAČZ*, s. 35 – 39 a 52.

9 Při přednesu referátu na AD 2017 byly demonstrovány formuláře: 1. prázdný, 2. pro nežijící Gabrielu Čechovou, někdejší vedoucí metodičku Archivní správy MV ČR a redaktorku Archivního časopisu, vyplněný Janou Pražákovou, 3. vyplněný vlastnoručně Jiřím Křesťanem, od 1996 vedoucím oddělení ve Státním ústředním archivu, nyní Národním archivu.

10 *BSAČZ*, s. 40 – 43.

Postupného lektorského posouzení redakčně upravených a přeepsaných biogramů, což bylo v textovém editoru T602, se v lednu 1999 mohli ujmout stanovení členové Vědecké archivní rady: Václav Babička, Karel Beránek, Josef Hanzal, Ivan Hlaváček, Karel Müller a Ivan Štarha. Předpokládalo se původně vydání slovníku Archivní správou MV ČR, ale v průběhu přípravy projevilo zájem o vydání slovníku nakladatelství Libri, které se zaměřuje na díla encyklopedického charakteru. Korektura první a druhá, v nichž byly možné poslední drobné úpravy v textu, byly v květnu a červnu 2000.

Vydán byl 1. září 2000 v nákladu 1000 výtisků. Kniha, která je uvedena studií *Archivy a archiváři v českých zemích*¹¹ o dosavadním vývoji oboru a s výběrem užité literatury, má 830 stran, včetně příloh a cizojazyčných textů. Slovník byl poměrně brzy vyprodán, i když cena 750 Kč byla v tehdejší době dosti vysoká.

Vydaný *Biografický slovník archivářů českých zemí* je kombinovaný lexikon retrospektivní i soudobý a obsahuje v abecedním řazení 2 053 biogramů archivních pracovníků minulých i žijících, působících v českých zemích nebo jinde, ale z českých zemí pocházejících. Ve slovníku je například také Češka, u jejíhož hrobu v nedaleké Bystrici jsme stáli v malém hloučku ještě před zahájením jednání XXI. archivních dnů 2017 v Martině: Marie, rodem Opočenská, později Mária Jeršová (1899 – 1978), od roku 1929 první profesionální slovenská archivářka – zakladatelka Archivu Slovenského národného múzea.¹²

Z historie našich zemí vyplývá, že zastoupeno je mnoho archivářů zejména německé národnosti, neboť archiváři a další pracovníci jsou uvedeni bez ohledu na národnost, ale také bez ohledu na dosažený stupeň a zaměření vzdělání. Slovník zahrnuje všechny představitele archivů všech hlavních typů, což byly archivy státní, stavovské, zemské, církevní (arcibiskupské, biskupské, kapitulní, klášterní), městské, šlechtické a příbuzné patrimoniální a archivy předcházející dnešním specializovaným archivům, (muzejní, univerzitní, spolkové a další), v časovém rozsahu od 14. století do roku 2000. Zahrnuje rovněž vedoucí pracovníky archivních oborových orgánů státu, a to bez ohledu na třeba někdy i problematickou odbornou kvalitu některých z nich. Další archiváři, archivní konzervátoři a restaurátoři, fotografové, knihovníci a pracovníci archivního školství jsou zastoupeni výběrově s přihlédnutím k výsledkům odborné činnosti. Ve slovníku jsou také osobnosti, které v archivnictví pracovaly a ke své archivní minulosti se hlásily, i když se výrazněji uplatnily v jiném oboru. Jako příklad za mnohé jiné lze uvést kardinála Miloslava Vlka (1932 – 2017), nedávno zemřelého bývalého arcibiskupa pražského a primase českého, čestného člena České archivní společnosti.¹³

Zařazení biogramů žijících osob předpokládalo jejich souhlas s publikací. Za souhlas bylo pokládáno odevzdání vlastního vyplněného formuláře. Pokud formulář vyplňovala jiná osoba, souhlas byl ověřován. Jestliže si oslovení pracovníci, u zemřelých příp. i jejich příbuzní, výslovně nepřáli zařazení do slovníku, jsou uvedeni na straně 39 v poznámce č. 5 – mezi nimi je například i Jiří Úlovec, dnešní ředitel sekce Archivní správy a spisové služby MV ČR. Tamtéž v poznámce č. 6 jsou uvedeni ti oslovení, kteří formulář nevyplnili nebo neprojevili výslovný souhlas s vyplněním jinou osobou, a v poznámce č. 7 pak ti, jejichž místo pobytu se nepodařilo zjistit.

11 BSAČZ, s. 7 – 34.

12 BSAČZ, s. 284 – 285. Mária Jeršová je uvedena také v publikaci HOFFMANNOVÁ, Jaroslava. *Prvenství žen : ženy iniciativní, vzdělané a tvořivé*. Praha : Ústav T. G. Masaryka, o. p. s., Masarykův ústav a Archiv AV ČR, v. v. i., 2016, s. 112, 156, 195.

13 BSAČZ, s. 694 – 695.

Vydaný lexikon byl přijat příznivě. Mezi pozitivními reakcemi byla také recenze Jany Schullerové ve Slovenské archivistice.¹⁴

Snad žádné lidské dílo není zcela dokonalé a ani my jsme se se spoluautorkou Janou Pražákovou a četnými dalšími spolupracovníky neuvarovali pochybení, naštěstí drobnějších, na která jsme my samy upozornily po dvou letech od vydání slovníku článkem v Archivním časopise.¹⁵

Od zveřejnění *Biografického slovníku archivářů českých zemí* co nevidět uplyne 17 let. Slovník je zastoupen v mnoha příručních knihovnách a v odborné literatuře, nejen historického zaměření, je užíván a hojně citován. Vcelku spolehlivě slouží archivářům, historikům, ale také širšímu okruhu zájemců. Sama jsem před časem náhodně a překvapivě zjistila, že informace o slovníku má samostatné heslo i v české, postupně se zkvalitňující, Wikipedii.¹⁶

V Ročence České archivní společnosti za léta 2003 a 2008 se objevily z podnětu České archivní společnosti některé další biogramy.¹⁷ Bylo to však stylem, co kdo si napsal a dodal, bez výběru a jen s redakcí v nejnutnější míře. Snaha o seriózní navázání a pokračování, kdy by byly především systematicky doplněny novější údaje ve všech biogramech knižně již vydaných a vřazeny biogramy nové, výběrově podle obdobně stanovených kritérií jako tomu bylo původně, příp. zdůvodněně obměněných, zatím neměla nadějně vyústění.

Biographisches Wörterbuch der Archivare tschechischer Länder

Das biographische Wörterbuch der Archivare tschechischer Länder (BSAČZ) gehört zu den ersten facheinschlägigen Wörterbüchern der tschechischen Länder und war der erste Versuch, geprüfte Angaben über die in den tschechischen Ländern wirkenden oder aus ihnen stammenden Archivmitarbeiter in der gesamten bekannten Vergangenheit bis zur Jahreswende 1999/2000 zusammenzufassen. Konkrete Schritte zur Vorbereitung des Wörterbuches wurden im Jahr 1994 unternommen und im Jahr 2000 wurde es vom Prager Verlag Libri herausgegeben.

Ihm vorausgegangen waren Analysen der meist nicht zufriedenstellenden Auswahl von Archivaren und Archivarinnen, die in allgemeinen biographischen Überblickswerken, Who-Is-Who-Handbüchern und zu der Zeit in Tschechien herausgegebenen Enzyklopädien veröffentlicht wurden und die ich in der Archivzeitschrift und in der Tschechischen historischen Zeitschrift publizierte. Im September 1992 legte ich einen Vorschlag vor und im Jahr 1994 wurde eine vollständige Übersicht über alle aus den erworbenen Registraturen und anderen Quellen bekannten Mitarbeiter des Staatlichen Zentralarchivs in Prag und seiner historischen Vorgänger, d. h. von der Hälfte des 14. Jahrhunderts bis zum Jahr 1994.

14 SCHULLEROVÁ, Jana. Recenzia na HOFFMANNOVÁ, J., PRAŽÁKOVÁ, J.: Biografický slovník archivářů českých zemí. Vydalo vydavatelstvo Libri, Praha 2000, 830 s. In *Slovenská archivistika*, 2001, roč. 36, č. 1, s. 127 – 129.

15 HOFFMANNOVÁ, Jaroslava – PRAŽÁKOVÁ, Jana. Biografický slovník archivářů českých zemí (BSAČZ) po dvou letech. In *AČ*, 2002, roč. 52, s. 153 – 159.

16 *Biografický slovník archivářů českých zemí* [online] [cit. 2017-05-21]. Dostupné na: <https://cs.wikipedia.org/wiki/Biografický_slovník_archivářů_českých_zemí>

17 Dodatky k Biografickému slovníku archivářů českých zemí. In *ČAS v roce 2003: ročenka České archivní společnosti*. Praha : Česká archivní společnost, 2003, s. 174 – 239; Biografický slovník archivářů českých zemí – Dodatky II. In *ČAS v roce 2008: ročenka České archivní společnosti*, Praha : Česká archivní společnost, 2008, s. 142 – 158 a tamtéž Archivní nekrologium 2000 – 2008, s. 159 – 160.

Im Unterschied zu dieser vollständigen Übersicht über Archivare der zentralen Staatsarchive musste das biographische Wörterbuch, das Archivmitarbeiter aller Archivtypen umfassen sollte, nach bestimmten Kriterien zwingend selektiv sein.

Konzeptionsvorschläge für das biographische Wörterbuch und die Vorgehensweise bei der Vorbereitung wurden auf Anlass der Archivverwaltung des Innenministeriums (MV) von einer vierköpfigen Gruppe ausgearbeitet und am 20. Juni 1995 vom Wissenschaftlichen Archivrat angenommen. Diesem legte ich als die mit Leitung und Redaktion beauftragte Person regelmäßig Berichte über die konkrete Vorgehensweise vor. Verwaltungswirtschaftliche Angelegenheiten wurden von der Archivverwaltung des MV erledigt, Garanten im eigenen Wirkungsbereich waren die Direktoren der einzelnen Staatsarchive. Es war gelungen, das Verständnis des biographischen Wörterbuchs als nicht erzählenden und nicht wertenden, sondern klar strukturierten Überblicks über geprüfte, zu verschiedenen Zwecken und Interpretationen nutzbare Tatsachen zu bewahren. Das im Jahr 2000 herausgegebene kombinierte retrospektive und zeitgenössische Wörterbuch enthält 2 053 Biogramme der ehemaligen und lebenden, in den tschechischen Ländern wirkenden oder aus ihnen stammenden Archivmitarbeiter, d. h. Archivare, Fotografen, Archivkonservatoren und -restauratoren, Bibliothekare und Mitarbeiter des Archivbildungswesens sowie der leitenden Fachorgane beider Geschlechter, ohne Rücksicht auf ihre Nationalität und das erreichte Niveau oder die fachliche Ausrichtung der Ausbildung. Das Wörterbuch umfasst auch Persönlichkeiten, die im Archivwesen tätig gewesen waren und sich zu ihrer archivarischen Vergangenheit bekennen, obwohl sie sich in einem anderen Fach stärker durchsetzen konnten. Die Veröffentlichung von Biogrammen der lebenden Personen setzte deren Einverständnis zum Publizieren voraus.

Zložitá cesta k samoidentifikácii archivárov alebo Som skutočne hrdý na to, že som archivár?

Zuzana Kollárová

Slovo biografija pochádza z gréckeho slova *bios* – život a *grapho* – píšem, čiže životopis. „Biografia je zápis najdôležitejších udalostí a faktov zo života nejakého človeka. Významné sú predovšetkým biografie osobností, ktoré sa svojou činnosťou zaslúžili o všeobecný prospech národa alebo celého ľudstva.“ Takto ju definujú autori Slovníka literárnovedných termínov.¹ Americký spisovateľ Edward H. O’Neil v roku 1935 vymedzil pojem biografija ako „znovuzrodenie človeka, aký skutočne bol, ako žil a pohyboval sa a aká bola jeho existencia“, pričom rozlišoval dva druhy biografie: naratívnu, ktorá je jednoduchým výpočtom životných udalostí človeka od jeho narodenia až do smrti, a výkladovú, ktorá vysvetľuje či interpretuje jednotlivca.²

Biografia je opis života, diela a činnosti významnej alebo menej známej osobnosti, ktorý napísala o nej iná osoba. Biografia zaznamenáva v chronologickom postupe udalosti zo života a osudy vytipovanej osobnosti. V biografii prevládajú buď faktografické zretele, opierajúce sa o dokumentárne materiály, alebo memoárové či umelecké zretele so zámerom osvetliť formovanie osobnosti.

Biografia vonkajšia sa skladá z faktov, determinujúcich osobnosť človeka: narodenie, genealógia a rodinné pomery, štúdiá, povolanie, pôsobiská, úmrtie. Biografia vnútorná sa skladá z podnetov, ktoré sú predmetom prežívania, premýšľania a hľadania, často neviditeľného, ovplyvňujúceho konanie osobnosti a genézu diela...

Filozofia dejín dokazuje, že bez významných osobností, najmä tvorivých, je ľudstvo retardované v schopnosti kvalitatívne sa zdokonaľovať. Aktívny ľudský čin a objav na nijakom poste nemôže suplovať žiadny sebalepší manažér, vedecký programátor, tým menej kybernetický strojový mozog. Tolko na úvod z publikácie Augustína Maťovčíka a Pavla Pareničku s názvom *Biografistika*.³

K významným osobnostiam patria nepochybne archivári, ktorých dôkladný a tvorivý prístup k svojej práci dáva nádej na zachovanie archívneho dedičstva, v preklade – pamäti nášho slovenského národa. Aj keď ich spoločenské postavenie v minulosti, či súčasnosti nezodpovedalo a nezodpovedá významu ich práce, mnohé biografické slovníky ich bez diskusií zaradili do svojho obsahu. Viacerí – tí najlepší, získali mnohé, či už regionálne, alebo štátne ocenenia a vyznamenania.

Slovenská biografistika siaha do 19. storočia a spravidla bola úzko spojená s krásnou literatúrou. Neskôr vznikli biografie osobností z vedeckého prostredia. K potrebe biografického slovníka archivárov sa vyjadril Ivan Hlaváček na archívnom sympóziu v Rimavskej Sobotě v roku 1987. Vedomie o potrebnosti takého diela dokazujú aj obdobné slovníky, ktoré vyšli v susedných krajinách – v Poľsku v roku 1988, v Nemecku v roku 1982, tento vyšiel aj

1 FINDRA, Ján – GOMBALA, Eduard – PLINTOVIČ, Ivan. *Slovník literárnovedných termínov*. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1987, s. 52.

2 O’NEILL, Edward Hayes. *A history of American biography, 1800 – 1935* [online]. Philadelphia : University of Pennsylvania Press, 1935 [cit. 2017-04-27]. Dostupné na: <<https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=uc1.b4315370;-view=1up;seq=13>>

3 MAŤOVČÍK, Augustín – PARENÍČKA, Pavol. *Biografistika*. Martin : Slovenská národná knižnica, 2005, s. 7.

v roku 1986 a 1994. Kým sa na Slovensku o príprave slovníka diskutovalo na základe uvedených poznatkov v 80. a 90. rokoch minulého storočia, bratia Česi vytvorili v roku 1994 pracovnú komisiu v zložení Jana Pražáková, Vladimír Růžek a Jiří Úlovec (všetci pracovníci archívnej správy). Práca tejto komisie sa uzavrela prijatím ich návrhov na 82. zasadnutí Vedeckej archívnej rady 20. júla 1995. Vďaka úsiliu celej archívnej verejnosti bola v roku 2000 vydaná 830 stranová publikácia sa 2 053 biografiami archivárov...⁴

Na Slovensku sa zopakovala situácia tak, ako mnohokrát predtým – pripomínam nedokončené projekty urbáre na Slovensku, terminologický slovník, vydanie archívnych dokumentov, ktoré sa študovali v archívoch Ríme a mnohé iné, na ktoré si po toľkých rokoch už ani nespomínam. Za všetkými týmito projektmi stálo mnoho hodín nedocenenej práce archivárov, neúcty samých k sebe. Nedôslednosť zodpovedných a neschopnosť dotiahnuť veci do úplného konca zapríčinila nedôveru a neochotu archivárov púšťať sa do čohokoľvek, i keď je to akákoľvek zmysluplná činnosť.

Nuž a aká bola geneza vydania nášho slovenského biografického slovníka archivárov? Myšlienka priblížiť archivárskej pospolitosti a aj širšej verejnosti archivára prostredníctvom vynikajúcich predchodcov vznikla v 90. rokoch 20. storočia pri vydávaní periodika Fórum archivárov. Keďže som bola v redakčnej rade, podujala som sa na túto neľahkú úlohu a v decembri 1994 vyšla prvá biografia nášho najslávnejšieho a najváženejšieho archivára Pavla Križku.⁵ Cieľom nebola obsažná biografia z vlastného výskumu, skôr iba informácia o našich predkoch, čo považujem pre archivárov za alfu a omegu archivárskeho poznania. Veď bez minulosti by nebolo prítomnosti... Často to hovoríme, no žiaľ, vôbec sa toho nepridržiavame... Nasledovali ďalšie biografie aj od iných autorov. Zväčša bol využívaný Slovenský biografický slovník, niekedy boli osobnosti spomenuté pri okrúhlych výročiach... Identifikácia archivára, ako verejnej osoby, bola po nežnej revolúcii natoľko naliehavá, že sa táto problematika pertraktovala v dňoch 30. – 31. mája 1994 na sympóziu v Rajeckých Tepliaciach pod názvom Identita archivára.⁶

V tom roku vyšli v januárovom čísle časopisu Fórum archivárov o archivároch nasledovné charakteristiky, ktoré nepochybne odzrkadľovali ich pocity: „Archivár má byť verný, mlčanlivý, usilovný, vzdelaný, nadaný, s dobrým úsudkom, múdry a obozretný, minimálne 30-ročný, opatrný a prezieravý a má ovládať vedomosti právnické, historické a z chronológie.“ (Jan Josef Klausner, archivár českého gubernia).⁷

Po roku 1994 a čiastočnom „rozruchu“ nastalo pre archivárov obdobie budovania archívov a ustúpili myšlienky na sebaidentifikáciu. Obnovenie prišlo v roku 2008 z viacerých dôvodov. V roku 2006 som bola zvolená za predsedníčku Spoločnosti slovenských archivárov (SSA) a jednou z mojich priorít bola realizácia projektu Biografického slovníka slovenských archivárov. V priebehu dvoch rokov sa podarilo získať dostatok finančných prostriedkov. Navyše som nadobudla potrebné skúsenosti pri príprave Biografického slovníka mesta Poprad, ktorý vyšiel v roku 2004 a bol ocenený Národným biografickým ústavom v Martine v nasledovnom roku.⁸ Ďalším dôvodom bol aj odchod na večnosť mnohých našich vzácných kolegov, ktorí celý život podriadili láske k archívu a archívnictvu. Projekt získal podporu

4 HOFFMANNOVÁ, Jana – PRAŽÁKOVÁ, Jana (eds.). *Biografický slovník archivářů českých zemí*. Praha : Nakladatelství LIBRI, 2000, 830 s.

5 KOLLÁROVÁ, Zuzana. Pavol Križko (pseud. Tribránsky). In *Fórum archivárov*, 1994, roč. 5, č. 10, s. 18 – 19.

6 KOLLÁROVÁ, Zuzana. Identita archivára. In *Fórum archivárov*, 1994, roč. 5, č. 6, s. 2 – 5.

7 Z myšlienok archivárov. In *Fórum archivárov*, 1994, roč. 5, č. 1, s. 13.

8 KOLLÁROVÁ, Zuzana. *Bibliografija archivárov a ŠOKA Poprad*. Prešov : UNIVERSUM, 1994, 54 s.

členov výboru SSA a aj odboru archívov a registratúr MV SR na základe uznesenia valného zhromaždenia SSA, ktoré sa konalo počas XII. archívnych dní v SR v dňoch 27. – 29. mája 2008 v Skalici. V liste vedúcim pracovníkom sa písalo: „Slovník by mal zahŕňať všetkých archivárov (vzdelaním a zamestnaním) a odborných pracovníkov (napr. reštaurátori, fotografi a pod.) pracujúcich v archívoch a na území súčasného Slovenska od najstarších čias až po súčasnosť, na odbore archívov a registratúr, vyučujúcich archívnictvo na vysokých školách. Výnimkou budú technicko-hospodárski pracovníci. Rukopisy je potrebné odovzdať do 31. mája 2009...“ V Skalici bol biografický slovník určený ako nová aktivita do ďalších dvoch rokov. Zároveň boli zaviazaní všetci archivári, aby sa podieľali na jeho príprave a vzniku podľa svojich najlepších vedomostí, schopností a podľa pokynov výboru SSA.⁹

Aby sme dodali vážnosť celému projektu, listom sme sa obrátili na riaditeľa Národného biografického ústavu Slovenskej národnej knižnice v Martine doc. PhDr. Augustína Maťovčíka, DrSc., ako najvyššej autority v tejto oblasti, s prosbou, aby nám pracovníci pomohli s vyšpecifikovaním archivárov, o ktorých sú vypracované heslá a zaradené do Slovenského biografického slovníka, keďže sme nevedeli, či existuje takáto možnosť v ich programovom vybavení. Na oplátku sme im ponúkli možnosť spolupráce, napr. pri využití novej archivárskej databázy.

V októbri 2009 boli zaznamenané takéto správy: „SSA iniciovala v roku 2008 prípravu a vydanie Biografického slovníka slovenských archivárov. Po viacerých predĺžených termínoch sa predsa len podarilo zozbierať k októbru 2009 biografie 266 archivárov, čo je celkom sympatické číslo.“ Viaceré archívy pristúpili k tejto viac-menej morálnej úlohe veľmi zodpovedne a heslá sú vypracované tak, že zostavovatelia ich umiestnia bez väčších úprav. Niektorí kolegovia si však prácu uľahčili až do takej miery, že nám poslali iba zoznam svojich pracovníkov so slovami: „kto to má vedieť...“ Nuž kto? A varí nie archivári? Niektorí nám poslali iba biografie nežijúcich osôb a urobili „akýsi“ výber podľa zásluh. A tak sa v zozname neocitli dlhoroční (i keď bývalí) riaditelia, no na druhej strane ani dlhoroční pracovníci, ktorí si odslúžili viac, ako riaditeľ, ktorý prišiel pred pár rokmi. Domnievam sa, že kritérium pôsobenia päť rokov je dostatočné. Polemiku o tom, kto pre archívnictvo urobil viac – či ten, kto „iba“ čistil, sušil, ukladal a so všetkou ctou spravoval fondy alebo ten, kto síce napísal množstvo štúdií a článkov, no depoty skoro nenavštívil, nechajme budúcim generáciám... V ďalšom texte sú vymenované osobnosti, ktorých biografie boli už hotové.“¹⁰

V tomto zmysle odznel aj komentár k príprave biografického slovníka v správe o činnosti SSA od mája 2006 do mája 2010 na valnom zhromaždení 27. mája 2010 v Komárne, kde som končila s úlohou predsedníčky SSA. Nádeje na dokončenie slovníka som sa nevzdala, a tak som súhlasila aj s kandidovaním za členku výboru v rokoch 2010 – 2014 za predsedníctva PhDr. Radoslava Ragača, PhD. On mi na jednom z prvých stretnutí výboru SSA oznámil, že slovník preberá kolega Mgr. et Mgr. Norbert Praženka, ktorý v tom čase pracoval v Slovenskom národnom archíve, že mu (z pozície riaditeľa SNA) vyčlení čas a možnosť, aby ho dotiahol do úspešného konca. Tu moja úloha skončila. To, čo sa dialo so slovníkom potom, už nebolo v mojej kompetencii.

Som veľmi rada, že sa táto myšlienka obnovila. Je to skutočne jedno, kto slovník dokončí. Dôležité je to, aby konečne po toľkom úsilí vyšiel. Viacerí kolegovia mi časom ďakovali, že sme ich donútili urobiť poriadok vo vlastnom archíve a keď bolo treba pri rôznych výro-

9 KOLLÁROVÁ, Zuzana. Správa činnosti Spoločnosti slovenských archivárov od roku 2006. In *Fórum archivárov*, 2008, roč. 17, č. 2, s. 7; KOLLÁROVÁ, Zuzana. Výbor(n)oviny. In *Fórum archivárov*, 2008, roč. 17, č. 3, s. 5.

10 KOLLÁROVÁ, Zuzana. Biografický slovník archivárov Slovenska. In *Fórum archivárov*, 2009, roč. 8, č. 3, s. 13 – 20.

čiach, tak mali už všetko hotové. No našiel sa aj taký pán riaditeľ, ktorý sa ma opýtal, či si chcem na biografickom slovníku vybudovať vlastný pomníček slávy... Nuž, nechcem! A ani som nikdy nechcela. Mala som však pocit, že sa nesmie zabudnúť na ľudí, ktorí v chlade a špine zachraňovali pre náš štát, pre našu spoločnosť poklady najcennejšie a najdrahšie. Po turbulentných zmenách v archívnictve a po odchode viacerých už skutočne nenájdeme o nich informácie, pokiaľ sme to neurobili vtedy, kým ešte bolo s kým diskutovať. Mala som pocit, že tie slová nad rakvami našich vzácných a drahých kolegov – „Nikdy nezabudneme“, by sme mali zobrať vážne.

Po spomenutých peripetiách mi napadla iba jedna myšlienka: „Sú archivári skutočne hrdí na to, že sú archivári?“

Der komplizierte Weg zur Selbstidentifikation von Archivaren oder

Bin ich wirklich stolz darauf, ein Archivar zu sein?

In ihrem Beitrag erläutert die Autorin den Begriff Biographie und verweist auf die Bedeutung von biographischen Werken in Archiven und im Bereich des Archivwesens. Sie geht von den Informationen der Monographie *Biografistika* (Martin, 2005) von Augustín Maťovčík und Pavol Parenička aus. Sie schildert die knappe Geschichte des Schreibens von Biographien seit dem 19. Jahrhundert. Diese stellen Ausgangspunkte dar, die die Autorin durch Informationen über die Entstehung von Biographien der Archivare in Europa und über die ersten Vorhaben, ein solches Werk über Archivare und Archivwesen in der ehemaligen Tschechoslowakischen sozialistischen Republik Ende der 80er Jahre des 20. Jahrhunderts herauszugeben, ergänzt. Sie verweist kritisch auf die nicht abgeschlossenen gesamtstaatlichen Projekte mit unterschiedlicher Thematik. Das Hauptthema des vorliegenden Beitrags ist die Genese der Ausgabe des slowakischen biographischen Wörterbuches der Archivare. Die ersten Ideen zur Entstehung dieses Werkes formten sich 1994, als die Autorin anfang, im Forum der Archivare Biographien der bedeutendsten Archivare in der Slowakei zu publizieren. Die Autorin initiierte 2008 die Entstehung dieses Werkes, zu der Zeit, als sie Vorsitzende der Gesellschaft slowakischer Archivare war. Zum Schluss erklärt sie, warum das Wörterbuch auch bis 2017 noch nicht herausgegeben wurde.

XXI. archívne dni v SR v roku 2017

– závery alebo Čo bolo a nebolo povedané o osobných fondoch

Karin Šišmišová

Zástupcovia Spoločnosti slovenských archivárov vybrali a predstavili v októbri 2016 v časopise Fórum archivárov tému vedeckej konferencie XXI. archívnych dní v SR v roku 2017 s prekvapivo širokým názvom *Osobné fondy (od akvizície po digitalizáciu) s osobitným dôrazom na osobné fondy archivárov alebo Čo nám zostalo po našich predkoch a čo zostane po nás?!* Po kritických poznámkach a vyjadreniach na konto predchádzajúcich tém tohto tradičného pracovného i spoločenského stretnutia archivárov ponúkli tému výsostne archívnu, šitú na mieru pre archivárov štátnych i špecializovaných verejných archívov. Tému, ktorá podľa zaslaných propozícií vyzývala k napísaniu príspevkov týkajúcich sa všetkých odborných činností archivára spojených s akvizíciou, spracovaním, sprístupňovaním a využívaním osobných fondov, vrátane ich digitalizácie. Pripravili archivárom priestor vyjadriť sa k terminologickým a metodologickým problémom, praktickým skúsenostiam i víziám o budúcej podobe osobného fondu v dnešnom virtuálnom čase. Zároveň očakávali od širokej archívnej pospolitosti odpoveď na otázku, či sú archivári profesionálmi nielen vo vzťahu k významným slovenským osobnostiam z pohľadu medzinárodného, celoslovenského i regionálneho, ale aj k sebe samým a svojim kolegom. Či vedia sami seba archívovať, a to nielen v škatuliach uložených v archíve, ale aj formou Biografického slovníka slovenských archivárov.

A ako to nakoniec dopadlo? XXI. archívnych dní v Slovenskej republike sa v máji tohto roku zúčastnilo 179 archivárov i nearchivárov, ktorí prijali pozvanie troch spoluorganizujúcich turčianskych archívov do Martina. V priestoroch Slovenskej národnej knižnice, nahlas a verejne, ale i bez mikrofónu a v kuloároch, hovorili o osobných fondoch, aktuálnych problémoch slovenského archívnictva a svojich vlastných. Archívne dni mali svoju tradičnú formu a vytvorili zúčastneným priestor aj pre spoločenské stretnutie a niekoľko exkurzií. Mimoriadne a netradične výzvou Daruj knihu do archívu podporili novými prírastkami príručné knižnice mnohých archívov.

Téma osobných fondov prekvapivo oslovila vysoký počet zahraničných kolegov, ich osobná účasť bola svedectvom dobrých dlhodobých vzájomných vzťahov slovenských, českých, maďarských a poľských archivárov. Vďaka vystúpeniam deviatich z nich sa tohtoročné archívne dni stali plným právom vedeckou konferenciou s medzinárodnou účasťou. Hoci minulé i súčasná podoba ich archívov, archívnej teórie i praxe je odlišná, zahraničné príspevky boli mimoriadne podnetné i inšpirujúce a obsiahli všetky odborné činnosti spojené s osobnými fondmi v teoretickej i praktickej rovine.

Slovenskí archivári splnili očakávania hlavných organizátorov záujmom o prezentáciu osobných fondov svojich kolegov – archivárov. Na archívnych dňoch sa zároveň uskutočnil prvý workshop týkajúci sa rozpracovaného Biografického slovníka slovenských archivárov, ktorý v podobe biografického hesla spojí poznatky o archivároch uchované v ich osobných fondoch i v spomienkach ich spolupracovníkov. Zároveň bude príležitosťou pre dnešných archivárov zosumarizovať a vyhodnotiť svoju vlastnú odbornú prácu. Zostavovatelia slov-

níka predstavili veľmi konkrétne a jasne jeho podobu a časový harmonogram redakčných prác. Workshop bol zároveň veľkou výzvou pre prítomných i neprítomných archivárov k spolupráci, bez ktorej elektronická i printová podoba slovníka nemôže byť úspešnou.

Výber témy tohtoročných archívnych dní bol pre slovenských archivárov príležitosťou prezentovať svoje praktické skúsenosti s archivovaním osobných fondov. I keď sa v štádiu príprav sa organizátorom zdalo, že sedem prihlásených kolegov spravujúcich tento typ archívneho fondu je málo, vysoký počet zahraničných rečníkov a zameranie témy na osobné fondy archivárov by z časových dôvodov ani nevytvorili priestor pre viac záujemcov. Hoci súčasťou rokovania bola aj krátka diskusia, slovenskí archivári, ktorí akvirujú, spracovávajú či sprístupňujú osobné fondy, by určite vedeli o svojich skúsenostiach hovoriť aj viac. Preto navrhujeme v roku 2018 pripraviť pracovné stretnutia pre užší okruh odborníkov, ktoré by boli priestorom pre ďalšiu výmenu skúseností a mohli by sa podrobnejšie venovať vybraným témam a spoločne odpovedať na nasledujúce otázky:

1. akvizícia osobných fondov

Akú podobu má predarchívna starostlivosť o osobné fondy? Sme aktívni pri ich akvizícii? Ako komunikujeme s pôvodcami či majiteľmi osobných fondov a čím si vieme získať ich dôveru? Pomáha nám akvizičný plán alebo sa spoliehame na to, čo nám iní ponúknu? Aké úlohy plní akvizičná komisia? Sú osobné fondy častejšie darované alebo predávané? Je kúpna a darovacia zmluva formou majetkovo-právneho vysporiadania s majiteľmi osobných fondov? Je pri akvizícii rozhodujúci dostatok finančných prostriedkov? Môžeme zabrániť predaju dokumentov zo súkromných archívov na burzách? Máme skúsenosti s delimitáciou a deponovaním osobných fondov? Venujeme dostatok pozornosti akvizícii osobných fondov na regionálnej úrovni? Aký význam má akvizícia fondov menej významných osôb? Vieme sa dohodnúť na kompetenciách pri akvizícii osobných fondov? Akým spôsobom môžeme osobné fondy rozdelené do viacerých archívov sceliť? Využijeme možnosti virtuálneho prepojenia?

2. metodika spracovania osobných fondov

Do akej miery môžeme rešpektovať pôvodné usporiadanie osobného fondu? Aké podoby má štruktúra tohto typu archívneho fondu? Aký je vzťah medzi osobným archívnym fondom a archívnym fondom rodín? Možno ich uzavrieť alebo stále ostávajú otvorené ďalším novým prírastkom? Ktoré dokumenty sa stávajú predmetom vnútornej skartácie? Tvorí dokumenty zozbierané pôvodcom zbierku alebo fondové oddelenie? Ktoré dokumenty sú najčastejšie zastúpené vo fonde? Vieme jednoznačne oddeliť úradnú korešpondenciu od neúradnej? Aké nové druhy dokumentov sa objavujú v osobných fondoch v súčasnosti? Do akej miery nahradila e-mailová komunikácia rukou či písacím strojom písaný list a elektronický výstup koncepty a verzie vlastných prác pôvodcu? V čom je inventarizácia osobného archívneho fondu odlišná a aké sú výhody ich katalogizácie?

3. sprístupňovanie osobných fondov

Vieme zabezpečiť ochranu osobných údajov pri sprístupnení dokumentov z osobných archívnych fondov? Je licenčná zmluva zárukou pre ochranu autorských práv pôvodcu? Sú inventáre osobných fondov zverejnené na webových stránkach? O ktoré dokumenty je zo strany bádateľov najväčší záujem? Aká je ich výpovedná hodnota pre jednotlivé oblasti výskumu? Chceme prezentovať osobné fondy na sociálnych sieťach? Aké sú špecifiká a problémy digitalizácie osobných fondov? Aké pravidlá používame pri tvorbe metadát?

Výsledky týchto workshopov budú prezentované na stránkach periodika Fórum archivárov.

Zoznam autorov

Mgr. Marián BABIRÁT

MV SR, Štátny archív v Bratislave, marian.babirat@minv.sk

PhDr. Milena BALCOVÁ

Vojenský historický archív, milena.balцова@vhu.sk

Mgr. Zdenko ĎURIŠKA

Slovenská národná knižnica, zdenko.duriska@snk.sk

Mgr. Helena GREŽDOVÁ

MV SR, Štátny archív v Nitre, pracovisko Archív Topoľčany, helena.grezdova@minv.sk

Mgr. Mária GRÓFOVÁ

Archív Univerzity Komenského v Bratislave, grofova@rec.uniba.sk

Mgr. Jana GUBÁŠOVÁ BAHERNÍKOVÁ

Ústredný archív Slovenskej akadémie vied, archbahj@savba.sk

Ing. Jozef HANUS, CSc.

Slovenská technická univerzita, hanusjozef1@gmail.com

PhDr. Jaroslava HOFFMANNOVÁ

archivárka na dôchodku Praha, hoffmannovi@razdva.cz

Mgr. Michaela HOLÍKOVÁ

MV SR, Slovenský národný archív, michaela.holikova@minv.sk

Mgr. Štefan HRIVŇÁK

Archív mesta Bratislavy, stefan.hrivnak@bratislava.sk

Mgr. Samuel HUDEC

MV SR, Slovenský národný archív, samuel.hudec@minv.sk

Mgr. Ladislav JURÁNYI

Ústredný archív Slovenskej akadémie vied, archjura@savba.sk

Mgr. Mária KAČKOVIČOVÁ

Tatra banka a.s., maria_kackovicova@tatrabanka.sk

PhDr. Hana KÁBOVÁ, Ph.D

Masarykův ústav a Archív AV ČR, v. v. i., Praha, kabova@mua.cas.cz

Mgr. Veronika KERESZTES

Magyar Nemzeti Levéltár – Országos Levéltár Budapest, keresztes.veronika@mnl.gov.hu

PhDr. Zuzana KOLLÁROVÁ, PhD.

MV SR, Štátny archív v Prešove, pracovisko Archív Poprad, zuzana.kollarova3@minv.sk

Adam KOSEK

Centrum Informacji Naukowej, Biblioteka i Archiwum Instytutu Farmakologii Polskiej akademii nauk w Krakowie, adamkosek@poczta.onet.pl

Mgr. Peter KRALČÁK, PhD.

Vojenský historický archív, peter.kralcak@vhu.sk

Dr Anna KRZEMIŃSKA

Centrum Informacji Naukowej, Biblioteka i Archiwum Instytutu Farmakologii Polskiej akademii nauk w Krakowie, krzemin@if-pan.krakow.pl

PhDr. Jiří KŘEŠŤAN, CSc.

Národní archiv Praha, j.krestan@seznam.cz

PhDr. Oľga KVASNICOVÁ

archivárka na dôchodku Topoľčany, okvasnicova@yahoo.com

Mgr. Katarína KUČEROVÁ BODNÁROVÁ, PhD.

Archív výtvarného umenia Slovenskej národnej galérie, katarina.bodnarova@email.cz

Dr. György LACZLAVIK

Magyar Nemzeti Levéltár – Országos Levéltár Budapest, laczlavik.gyorgy@mnl.gov.hu

Mgr. Robert Gregor MARETTA

Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave, robert.maretta@uniba.sk

doc. PhDr. Augustín MAŤOVČÍK, DrSc.

Slovenská národná knižnica, augustin.matovcik@snk.sk

Mgr. Mária NOVÁKOVÁ, PhD.

MV SR, Štátny archív v Bratislave, pracovisko Archív Modra, maria.novakova@minv.sk

PhDr. Veronika NOVÁKOVÁ, PhD.

MV SR, Štátny archív v Nitre, pracovisko Archív Šaľa, verona.novakova@minv.sk

PhDr. Filip PAULUS

Národní archiv Praha, filip.paulus@nacr.cz

Dr. György RÁCZ

Magyar Nemzeti Levéltár Budapest, racz.gyorgy@mnl.gov.hu

PhDr. Marek RÍMSKY

Centrum spirituality Východ – Západ Michala Lacka v Košiciach, marek.rimsky@gmail.com

doc. PhDr. Juraj ROHÁČ, CSc.

Katedra archívництва a pomocných vied historických Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave, juraj.rohac@uniba.sk

PhDr. Valéria SOLČÁNIOVÁ

MV SR, Štátny archív v Banskej Bystrici, pracovisko Archív Kremnica, valeria.solcaniova@minv.sk

PhDr. Roman SPIRITZA

Slovenská konsolidačná, a.s., rspiritza@slovenska-konsolidacna.sk

ThDr. Mgr. Šárka STEINOVÁ, Th.D.

Národní archiv Praha, sarka.steinova@nacr.cz

Mgr. Mária ŠÁNIKOVÁ

MV SR, Slovenský národný archív, maria.sanikova@minv.sk

Mgr. Karin ŠIŠMIŠOVÁ

Slovenská národná knižnica, karin.sismisova@snk.sk

Mgr. Tina TVRDOŇOVÁ

Archív mesta Bratislavy, tina.tvrdonova@gmail.com

PhDr. Eva VRABCOVÁ

archivárka na dôchodku Bratislava, eva.v@outlook.sk

PhDr. Vladimír WOLFSHÖRNDL

MV SR, Slovenský národný archív, vladimir.wolfshorndl@minv.sk

prom. hist. Mária ZSIGMONDOVÁ

MV SR, Slovenský národný archív, maria.zsigmondova@minv.sk

PhDr. Henrieta ŽAŽOVÁ, PhD.

Ústav dejín Trnavskej univerzity v Trnave, henrieta.zazova@truni.sk

ZBORNÍK
SPOLOČNOSTI SLOVENSKÝCH ARCHIVÁROV
2017

Editori:
Mgr. Štefan Hrivňák
PhDr. Henrieta Žažová, PhD.

Jazyková úprava: Mgr. Mária Grófová, Mgr. Marta Švoliková
Grafická úprava: Margaréta Hernando
Obálka: PhDr. Ladislav Vrtel

Vydanie prvé
Vydala Spoločnosť slovenských archivárov
Vytláčil DEVIN printing house, s. r. o. Bratislava
Miesto vydania: Bratislava
Rok vydania: 2017
Náklad: 350 ks
Počet strán: 356

ISBN 978-80-971356-3-8 (tlačená verzia)
ISBN 978-80-971356-4-5 (online verzia PDF)
ISBN 978-80-971356-5-2 (online verzia HTML)

Spomíname na Elemíra Rákoša (1935 – 2003)

Spolu jedenásť príspevkov možno z obsahového hľadiska rozdeliť na nasledujúce tri skupiny: 1. príspevky o odborných činnostiach E. Rákoša, 2. osobné spomienky na E. Rákoša, 3. iné. Zborník obsahuje obsahovo pestré, poučné aj veselé čítanie o E. Rákošovi. Poskytuje informácie o činnostiach a živote E. Rákoša aj o archívároch vôbec.

Ferdinand Uličný

Osobné fondy (od akvizície po digitalizáciu) s osobitným dôrazom na osobné fondy archívárov alebo Čo nám zostalo po našich predkoch a čo zostane po nás?!

Posudzovaný zborník, aj keď s trochu barokovým názvom, prináša niekoľko pohľadov na tento špecifický druh archívneho súboru... Prínosom je hlavne to, že až na jednu-dve výnimky nejde o biogramy osobností, ktoré majú svoje osobné fondy v archívoch, ale o zamyslenie sa nad tým, ako získavať takéto fondy, ako ich spracúvať, digitalizovať, aká bola ich genéza a podobne. To je v dnešnej, na pozitivizmus bohatej historiografii prínosné a potrebné.

Richard Pavlovič

Autori príspevkov sa dotýkajú všetkých odborných problémov spojených so získaním a sprístupnením osobných fondov. Cenné sú najmä stanoviská špecialistov so zahraničných archívov. Mimoriadne veľké skúsenosti majú Poliaci. Napr. v Archíve Poľskej akadémie vied osobné fondy predstavujú objemom ťažisko archívnych fondov a najstaršie z nich pochádzajú z 18. storočia. V maďarských a českých archívoch je pozornosť venovaná získavaniu osobných fondov mladšieho dáta. U nás najtradičnejšími „zberateľmi“ osobných fondov sú špecializované archívy na čele s Literárnym archívom pôvodne pri Matici slovenskej, dnes pri Slovenskej národnej knižnici. Všetci autori zhodne s bádatelmi považujú osobné fondy, na rozdiel od fondov úradnej proveniencie, za „poludštené“ archívne fondy. Dá sa povedať, že v mnohých prípadoch vhodne dopĺňajú a osvetľujú fakty dokumentované v úradných fondoch, no najmä na živote a pôsobení pôvodcu zrozumiteľne osvetľujú dobu a priestor, v ktorých sa angažoval. Autori príspevkov sa zhruba zhodujú na spôsobe spracovania a sprístupnenia osobných fondov, na vecných skupinách. Rozdiel je len v ich poradí. Špecializované archívy uprednostňujú dokumentáciu odborného pôsobenia pôvodcu a za ňu radia osobné doklady, funkcie, korešpondenciu a aktivity pôvodcu. Príspevky zhodne konštatujú, že akvizícia osobných fondov má byť cielavedomým pôsobením archívov, aj keď technický pokrok zásadne zmení perspektívu štruktúru týchto fondov (napr. zánik klasickej korešpondencie).

Jozef Klačka